Z 50

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 51929

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XII

БЕОГРАД
1931

На основу мишљења Главног просветног савета, Господин Министар Просвете одлуком својом СНБр. 4164 од 12 фебруара 1929 г., одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Господин Министар Вера 14 децембра 1929 г. под бр. 17049 наредио је да сва Одељења Министарства препоруче својим подручним тколама „Руски архив", „како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом, те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији".

САДРЖАЈ:

Страна

А. Ремизов. — ОГЊЕНА РУСИЈА. — Успомени Достојевског. (Слика Ф. М. Достојевског). 5

Д-р. М. Слоњим. — ЖИВОТ Ф. М. ДОСТОЈЕВСКОГ. 10

D-r. M. Slonjim. — ALEKSANDAR BLOK (povodom pedesetogodišnjice rođenja) (Slika A. Bloka). . . . 44

Ал. Ремизов. — ВЛАДИМИР ДИКСОН (1900-1929) . 59

Д-р. Јарослав Папоушек. — ОСНОВИ ПОЛИТИЧКИХ ОДНОСА РУСИЈЕ И ЧЕХОСЛОВАЧКЕ ОД 1907 ДО 1927 ГОДИНЕ (Крај) 62

D-r. M. Prelog. — RUSIJA U SVETLOSTI KORESPONDENCIJE RAČKI-STROSSMAYER. 75

И. Бајев. — МОРЕУЗИ И РУСКА ДИПЛОМАТИЈА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ ПРЕМА ТОМ ПИТАЊУ (II део.) 92

Е. Сталински. — СУДБИНА БОЉШЕВИЗМА. . . . 110

Инж.-агр. С. Верешчак. — ПОЉОПРИВРЕДНА ПРОИЗВОДЊА РУСИЈЕ ОД ПРЕДРАТНОГ ДОБА ДО ДАНАС. 121

Д-р. Б. Скомаровски. — ДВЕ РУСИЈЕ. 133

Инж. Кан — НОВА АРХИТЕКТУРА СОВЈЕТСКЕ РУСИЈЕ (4 слике.) 150

Д-р. Н. Мељникова-Папоушкова. — СОВЈЕТСКА КРИТИКА И САМОКРИТИКА. 159

Е. Јевгењев. — ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД 169

ХРОНИКА.

I. **Организација Државе.** Редовна изборна кампања за Свесавезни Конгрес Совјета. — Дељење комесаријата Трговине у два самостална комесаријата. — Промене функционара у вишим државним установама. 177

II. **Међународни одељак.** — Енглеска и СССР. — Шведска и СССР. — Јапан и СССР. 178

III. **Војни одељак.** — Регрутовање војних поморских официрских школа. 179

IV. **Финансиски одељак.** — Инфлациони знаци совјетског „червонца". — Реализација зајма у име „петогодишњег плана". Сеоски порез 1929-30 г. 180

Страна

V. **Спољна трговина.** — Увоз стране робе у СССР. — Одлука Совјета народних комесара Савеза ССР поводом економских односа са државама која су увеле режим ограничавања трговине према СССР. — Трговачки односи између Енглеске и СССР. — Трговачки односи између Енглеске и СССР, за време 1929—30 г. 181

VI. **Општи привредни одељак.**—Претходни подаци о извршењу привредног плана 1929-30 године. — Привредни план за време наредног триместра (X—XII) 1930 г: — Уједињени Свесавезни биџет. —Одлука уједињене пленарне седнице Централног Комитета и Центра Централног Контролног Одбора Свесавезне комунистичке странке поводом састављања пројекта народнопривредног плана за 1931 годину (контролни бројеви). 182

VII. **Индустрија.** — Продукција каменог угља 1929-30 г. — Нафтена привреда 1930 године. — Продукција трактора. — Продукција никотина за 1931 г. — Продукција електричне енергије (у милионима киловат сати). — Програм производње обуће за 1930-31 г. — Организација производње каучука за 1931. г. — 186

VIII. **Пољопривреда.** — План скупљања шећеране репе и производње шећера. — Планска предвиђања за развијање шећерне привреде у идућој 1931 години. — Продукција пиринча 1930 г. Државно скупљање жита у току 1930-31 г. — Просечне цене житу државног скупљања (1930-31 г.). — Билтен скупљања дрвета 1930 г. — Скупљање кромпира за 1930-31 г. — Реализација жетве памука 1930 године. — План спремања дрвета за 1931 г. — Реболов. — Јесени план сетве 1930—31 г. Количина вучне енергије за пољопривреду у СССР. — Јесења сетва на имањима машинско-тракторних станица 1930 г. — Проширавање базе пољопривредних сировина за лаку индустрију. Усевна површина за време пет година (1925—1929 г.). — Проширавање усевне површине памука и планске претпоставке за будућу жетву памука. — Припремни радови за пролећну сетву 1931 г. — Усевна површина пролетње сетве по појединим крајевима, реонима, областима и републикама. — Претходни подаци за пролетњу сетву 1930-31 г. у РСФСР. — Совхози „Зрнотруста". — Совхози „Савезшећера". — Колективизација у бројевима. — Планови пројекти за идућу 1931 годину. — Пројекат типизације и рационализације совјетске пољопривреде, у вези са пројектом новог тетогодишњег плана за унапређивање совјетске пољопривреде. — Количина трактора на поправци за време зимске сезоне 189

IX. **Саобраћај.** — Индекси фактичног робног обрта железницама. — количина поправљених локомотива у току 1930 год. — Речни транспорт (1930 г.). 201

X. **Раднички одељак.** — Проблем радничких снага у СССР. — „Ликвидирање" беспослице у СССР. 202

XI. **Кооперација.** Потрошачка кооперација 202

XII. **Политички одељак.** — Број чланова комунистичких странака у појединим важним земљама, који плаћају уделе треће интернационале. 203

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ.

Проф. Н. Митропан.—Бележница Ал. Блока 204

С. Постников. — Књижевност „невозвраћенаца" — комуниста („Треће емиграције") 209

Dr. A. Jelačić. — Treći kongres vizantologa u Atini 219

Фјодор Михајлович Достојевски

Огњена Русија

— Успомени Достојевског —

Достојевски јесте Русија.

И нема Русије без Достојевског.

И у последњем часу, — ако је суђен такав страшни час, — у неочекиваном последњем тренутку на последњи позив и суд — ко ће ако не он? — једини он ће изаћи за Русију, стаће сам, рећи ће сам за све који се муче, пате, који су грешни прегрешни, али «који као деца воле» — за Русију бунтовну, очајну и несрећну (а откуд бунтовник може бити срећан!), за «убицу», за сав руски народ.

— Суди нам, — рећи ће судији, — ако можеш и смеш.

И из упалих, од бола избледелих очију, као искра, блеснуће огањ.

Какво експерима испробадано срце — ниједно човечје срце није куцало тако чудно и често, непрестано и ван себе.

«и што је мекша била месечина — огроман округао бакарноцрвен месец гледао је право кроз прозор — тим јаче је ударало срце, чак је болело.»

*

Ко је он, откуд је дошао?

Какве ли „е квадрилионе простора прошао — одблесак и струја од каквог страшног премудрог духа пустињског, огњеног духа искуситеља, који држи кључеве од човечје среће.

И куда?

На какву Голготу — вечну.

Да би речју затресао човечју душу, запалио земљу и, ако је суђен тај страшни час, да дâ одговор за сав бол и грех човеков, за бунтовну Русију.

*

Уз звоњење Гогољеве тројке, кроз Пушкинов азур — Русије неупоредљиве и одухотворене, волшебне, празничке и вилинске.

«сеоске куће црне-прецрне, а половина кућа изгорела, штрче само огореле греде. На путу жене, много жена, читав низ, све мршава, испијена, некаква као кестен лица. Ено нарочито једна с краја,

тако коштуњава, висока, изгледа да има четрдесет година, а можда и само двадесет, лице дугачко, мршаво, а на рукама јој плаче детенце, а груди мора бити да су јој усахле, и нема у њима ни капи млека. И плаче, плаче дете, и ручице пружа, голишаве, с песничицама сасвим помодрелим од зиме.

«Што плачу? Зашто плачу?»

«Дете, дете плаче.»

«Па због чега плаче?»

«Па прозебло, смрзла му се хаљиница, па не греје.»

«А зашто је тако? Зашто?»

«Па сиротиња су, погорели... зато и просе што су погорели.»

«Не, не, ти реци: откуд погореле матере, откуд сиротиња, откуд сиромашна деца, зашто је гола степа, зашто се не грле, не љубе, зашто не певају радосне песме, зашто су тако поцрнели од црне сиротиње, зашто не доје дете?»

*

И нека се све осветлило —

«Снег се запламтео по широком сребрном пољу и сав се осуо кристалним звездама. — Чујете ли Гогољево звоњење? — Мраз као да је попустио, песма јекну».

Ни песама, ни звезда. Све затворено, поцрнело, приглушено. И куд год погледамо, све сама измршавела неразлучна горка разлучница мати-невоља.

Доћи на свет у пространу лаку земљу Пушкина и Гогоља, и од првог тренутка нечија немилосрдна рука пљус по очима — «ето каква је лака земља!»

«Не, кад бих имао власт не родити се, ја не бих пристао на такав живот.»

Достојевски је видео на свету судбу човекову — горча је од највеће жалости! — и не само човекову: сећате ли се Азорке — дечурлија гађ вуку на узици да га удаве у речици, а сећате ли се несрећног кљусета, његових камџијом ишибаних очију, на чак и мртвих ствари — Иљушиних чизмица, старих, већ црвених, искрпљених, тамо у углу пред постељом. —

Цео свет је пред њим почео патити — неотступно.

«и осећа он да му се срце испуњава некаквим ганућем које никад дотле није осећао, да му се плаче, да хоће свима да учини нешто тако па да више не плаче дете, да не плаче ни црна мршава мати, да уопште не буде суза од тог тренутка ни код кога, и да се то одмах, овог часа учини, без одлагања и без обзира на све, с неодољивом силом.»

*

Али шта може учинити за човекову срећу човек?

Патње и јесу живот, а удес човеков — збрка и несрећа.

И најнесноснија, најужаснија човеку јесте слобода: остајати са својом слободном одлуком срца — то је ужасно!

И ако има још изласка, онда само путем одрицања воље — та човек је бунтовник нејак, који не може да поднесе свој властити бунт! — одрицањем воље, гвозденим «ауторитетом» начелом пожртвовања још је могуће у свету нешто поправити, учинити човечанство срећним.

Али да ли ће човек хтети таку н е п о м у ћ е н у срећу с пригушеним «смети» и наређеним «хоћу»?

«и седи она тамо иза гвоздене решетке већ седамнаесту годину, зими и лети само у пртеној кошуљи и све јал сламчицом јал прутићем каквим било у кошуљу своју пртену упире. А седи само из пакости, само због своје тврдоглавости.»

Или се баш ништа не може помоћи човеку?

Али се од буне не може живети!

Па како да се живи, како да се воли — с таким паклом у срцу и паклом у мисли?

*

«И наједаред удари звоно — звоњење тешких, великих звона.

Звоно је ударало сигурно и јасно по једаред у два или чак и у три секунда, али то није било звоњење на узбуну, већ некакво пријатно, течно звоњење.

И ја наједаред видех да је то познат звук, да то звоне у црвеној цркви св. Николе, она сграђена још под царем Алексијем Михаиловићем, кићена, са неколико кубета, са стубовима, — и да је сад тек прошла света недеља и на танким брезама у башти већ трепере новорођени зелени листићи. Јарко предвечерње сунце просипа своје косе зраке у наш разред, а код мене у мојој собици седи гошћа.

Одмах сам познао ту гошћу, чим је ушла: то је била мама.

Звоно је ударало сигурно и јасно, али то није било звоњење на узбуну — —

Она скочи и ужурба се:

«О Боже... Бог нека је с тобом... Нека те чувају анђели небесни, Пречиста Мати, Никола угодник... Господи, Господи! — брзо је понављала, непрестано ме крстећи, све се трудећи да што чешће и што више крстова метне на мене, — голубе мој, мили мој. Ал' чекај, дете...!» Она брзо тури руку у џеп и извуче марамицу, плаву, карирану марамицу, с чврсто везаним на крају чвором и стаде дрешити чвор... али он се није дрешио... «Та, свеједно, узми и с марамицом: сасвим је чиста може ти требати, ту имаш четири двогривена*), више управо

*) Комад од 20 копејака.

ни ја немам... Опрости , голубе...» Примих марамицу, хтедох рећи да ми ни у чему не оскудевамо, али се уздржах и узех марамицу. Још једаред се прекрсти, још једаред прошапта некакву молитву и наједаред —

И наједаред се поклони дубоко, лагано, дуго — никад то нећу заборавити! —

А ја задрхтах и сам не знам зашто.

Шта је она хтела да каже тим поклоном: да ли је своју кривицу према мени признала? — не знам.»

— —

Над њим се широко, недогледно наднео небески свод, пун тихих сјајних звезда. Од зенита до хоризонта се издвајао још нејасан млечни пут. Свежа и тиха до непомичности ноћ покривала је земљу. Беле куле и златна кубета саборне цркве блистали су на сафирноплавом небу. Јесење цвеће у лејама око куће заспало је до јутра. Земаљска тишина као да се сливала с небесном, тајна земаљска додиривала се са звезданом. Стајао је, гледао и наједаред, као покошен, пружи се на земљу. Он није знао зашто ,у је грлио, није био свестан зашто му се тако неодољиво хтело да је љуби, да је љуби сву, али он ју је љубио, плачући, јецајући и обливајући је својим сузама, и махнито се заклињао да ће је волети, волети во вјеки вјеков.

За чим је плакао?

О, он је плакао у свом одушевљењу чак и за оним звездама које су му сијале из бездана.

Као да су се конци од свих тих безбројних светова Божјих наједном саставили у души његовој, те је сва трептала.

Хтело му се да опрости свима и за све, и да моли опроштај не себи, већ за све и сва —»

— —

И неко шапће:

«Богородице — велика мати —»

«Богородица — велика мати јесте хладна земља. И велика је у том радост за човека. И свака туга земаљска и свака суза земаљска — нама је радост. А чим напојиш сузама својим под собом земљу поља аршина дубоко, онда ћеш се одмах због свега зарадовати. И никакве више, никакве туге нећеш имати.»

*

Дрхтавим неотклоњивим сећањем, заносом срца, подвигом, мукама на крсту пред крстом целог света — ето тиме нек живи и нек воли човек.

Достојевски јесте Русија.

Русија звона, опевана у мојој тужној «Речи», и нова, која се још није искавала, која се бујно диже из прашине, неодољива —

И нема Русије без Достојевског.

Русија убога, хладна, гладна гори огњеном речју.
Огањ је плануо из срца неодољиво —
Попећу се на брдо, окренућу се лицем к истоку
— огањ!
стаћу на запад — огањ!
погледаћу на север — гори!
и на југу — гори!
пашћу к земљи — пече!

•

Где је и какав је сусрет, ко ће прелити тај разбуктали неодољиви огањ. —
— И з - г о - р е - ћ е - м о! —
Онамо — на старом камењу, онамо ће срести огњено срце јасну мудрост.
И над пространом ожеднелом Русијом, над спаљеном степом и страшном шумом запалиће се јасне верне звезде.
Из «Завихорене Русије».

(Превео д-р М. С. М.) **Алексије Ремизов**

Живот Ф. М. Достојевског

Основни извор за биографе Ф. М. Достојевског била је доскора књига О Милера „Биографија, писма и забелешке из нотеса Ф. М. Достојевског" (Петроград. 1883). Биографију је саставио С. Милер, а успомене је написао један од блиских сарадника Достојевског, Страхов; писма, писана разним личностима, прибрао је и средио Страхов. И поред несумњиве вредности обимности целог овог материјала (преко 800 страна), он је имао ипак један битни недостатак: задатак састављача био је да лик Достојевског прикажу као неку икону. Стога се из биографије и писама марљиво брисало све што би могло да буде од штете по главни циљ књиге. Стога ни у књизи Милеровој ни у великом материјалу касније датума не налазимо целу истину о Достојевском.

Одлучан прелом је наступио после револуције, кад је пала одлука да се публикује грађа чувана у московском историском музеју, у Пушкиновом дому и у Центрахиву. Поред издања варијаната дела Достојевског, велики догађај било је штампање у целини свих писама Достојевског. Досад су штампане прва и друга свеска писама (1928 и 1930 године, 590 и 617 стр.) На тај начин, ми располажемо данас материјалом који допире до 1871 године. Ова грађа је издана марљивошћу и општирним коментаром познатог изучаваоца Достојевског, А. С. Долинина.

Од малобројних дела о Достојевском, штампаних у току последњих година, споменућемо само најважнија: У с п о м е н е жене Достојевског, Ане Григорјевне (Госиздат, 310 страна, под редакцијом Гросмана), п и с м а Достојевског жени (издање Центрархива), Успомене кћери Достојевског Љубаве, Успомене пишчевог брата Андреја Михајловића (издање „Academia" 1930, стр. 460), две свеске зборника „Достојевски" под редакцијом Долинина (свеска прва) — издање „Мисао", 1922; свеска друга — исто издање, Љењинград 1925), „А. П. Суслов", издање Сабашникова, Москва 1928.

Пишући овај чланак писац је искористио сва поменута дела.

М. С.

1

Пишчев отац, Михајло Андрејевић Достојевски, водио је порекло од литавских племића и волео је да прича о томе како се један његов предак придружио кнезу Курбском за време борбе Курбског против Ивана Грозног. Али ни аристократизмом ни богатством Михајло Андрејевић није могао да се поноси. Његова породица била је сиромашна и неугледна. Био је свештенички син, завршио је московску Медицинско-хируршку академију, био је војни лекар за време рата против Француза, а касније (1820 године) прешао је у цивилну службу и био постављен за «штаб лекара» у Маријинској болници за сиротињу. Годину дана пре тога оженио се Маријом Фјодоровном Нечајевом, ћерком једног трговца.

Михајло Фјодоровић био је човек отсечне и напрасите нарави, али без имало пакости и глупости. Греше неки биографи Достојевског, прикавујући пишчевог оца готово као зликовца. Он је у ствари био осетљив и помало мрачан — живот га није мазио. Племић Достојевски није имао ни парчета земље. Везе исто тако није имао, служба му је била тешка и пуна брига, породица је живела у малом стану, у две собе, веома скромно. Михајло Андрејевић био је човек старог кова, одлучан и побожан: он није волео новачење, а свој живот и живот своје деце водио је помало паланачки: оскудно, штедљиво, окрутно. Жена његова одговарала је овакавим схватањима: проста, непретенциозна жена, која је свој удес примала мирно и трпељиво. Мужа је обожавала, а децу је васпитавала у границама својих могућности. Они су имали осморо деце, али су нека деца сасвим рано умрла. Седам сећања, које је имала породица Достојевских, нису смањивали бриге Марије Фјодоровне: у сећањима својих синова она је остала добра и вечно забринута.

Фјодор Михајловић, доцнији писац, родио се 30 октобра 1821 године. Он је био друго дете; пре њега се родио Михајло.

Атмосфера у којој је одрастао Достојевски ни најмање није личила на леп племићски живот младог Толстоја, Тургењева или Гончарова. Штаб-лекар Маријинске болнице био је сиромашан човек. Нарочите радости и задовољства он није могао да прибави својој деци. У раном детињству њихова главна забава била је да слушају приче случајних посетилаца и дадиље Лукерије, која се одликовала нарочитом вештином у причању страшних бајки. Дебела Аљона Фроловна, која је у породици вршила дужности и боне и домаћице, такође се бринула о деци. Марија Фјодоровна почела је да учи Фјодора и његовог брата молитвама кад су били у трећој години. Водила их је у цркву. Кад су у гостинску собу долазили гости, појављивао се пред њима Фјодор и изговарао је: «Сву наду своју, Господе, на тебе полажем. Богородице, сачувај ме под кровом твојим!» — и гости су били тронути.

Деца су васпитавана «у строгости, послушности и побожности». И отац и мати били су веома религиозни.

Мати је почела да учи децу читању по књизи, која је касније прелазила у руке друге деце. Оне године кад је избио устанак декабриста, мали Феђа и Миша учили су да читају по књизи чији је наслов био: «Сто четири побожне приче, изабране из старог и новог завета омладини на поуку, од Ивана Хибнера, са додатком религиозних размишљања». Затим је отац почео да руководи часовима: када је он предавао деци читање и математику, Феђа и Миша нису смели седети. У малој згради код Маријинске болнице споро је текао провинциски-малограђански живот у коме се главна пажња обраћала на спољну углађеност и верност традицијама. Овде је добио Достојевски ону своју «националну» основу; у његовом духу она се спојила са првим утисцима детињства, са оним старим животом, животом епохе пре Петра Великог, којим су његови родитељи живели. Нека превлака малограђанских расположења (не у смислу духовном, већ у смислу припадности једном одређеном начину живота) остала је за увек на Достојевском. Једна од истакнутих поштовалаца Достојевског, паметна и способна за лепе опсервације Е. Штакеншнајдер, писала је о њему касније:

«Многи, прилазећи му са страхом , не запажају колико има у њему малограђанског — не баналног, не, он није никад баналан и ничега баналног у њему нема, али он је м а л о г р а ђ а н и н. Јесте, малограђанин! Он није племић, није богослов, није трговац, није случајни човек — као што су уметници или научници — он је само малограђанин. И цео тај малограђанин је најдубљи мислилац и генијални писац.» Средина у којој је Достојевски одрастао и коју бисмо ми сада назвали «ситно буржоаском», ставила је неизбрисив жиг на његов каснији живот. Ако се не сетимо атмосфере у којој су прошле прве године његовог свесног живота, нећемо моћи да схватимо његову антипатију према аристократији, његову свађу са Тургењевом, неке његове укусе и разочарења, његове жалбе: «ја немам геста, немам форме». Касније он ће дати идеализацију овог живота сиромашног становника Москве из племићских редова, а одмереност, искрену побожност и стабилност овог живота схватиће као основе руског живота.

Ретки догађаји нарушавали су једноликост детињства Достојевског. «Дан је у нашој породици пролазио по утврђеном реду — један као други» — прича његов брат. Позориште су родитељи Достојевског посећивали једном годишње. Достојевски је имао десет година када је осетио један од најдубљих потреса свог детињства: одвели су га на претставу Шилерових «Разбојника» са чувеним Мочаловим у главној улози.

У летњим месецима одлазили су родитељи са децом на поклоњење у Тројички манастир. У «Браћи Карамазовима» има одјека тих одлазака.

1831 године купила је породица Достојевских мало имање Даровоје у Тулској губернији, па су после одлазили тамо лети. У близини имања налазила се шумица Бриково (овај назив носи у «Злим дусима» место Ставрогиновог и Гагановљевог двобоја). Овде је Достојевски слушао приче сељака о мученицима и светитељима. Овде се први пут нервозни и осетљиви дечко упознао са народним животом и са оним што је он касније називао «народна правда». У том селу живео је неки Марко, кога се Достојевски сетио после четрдесет и неколико година у «Пишчевом дневнику» (1876, фебруар, глава прва) у причи о сељаку Мареју, носиоцу хришћанске љубави и истине. Приликом једног боравка у селу Даровоје слушао је дечко приче о лудој Аграфени, која је добила дете — плод насиља: касније је Достојевски реконструисао ову личност коју је још за време дечаштва запамтио, у Лизавети Смерђашчој из «Браће Карамазова».

Достојевски је имао, вероватно, око једанаест година кад је почело његово систематско школовање. После једног краћег припремања у кући (учитељи су били један Јакон и Француз Сушар, који је из љубави према Русији променио своје презиме у Драшусов) и у пансиону Драшусова, — ступили су Фјодор и његов брат Михајло, кога је Достојевски несвично волео, у Москви у пансион Чермаков. То се десило 1834 године.

Браћа Фјодор и Михајло били су већ тада доста начитана деца. Код куће увече, у зимским месецима, често се читало гласно: отац је највише волео Державинова и Карамзинова дела. Читани су, у осталом, и савремени писци, Пушкин например, кога је Фјодор волео са свим страсним одушевљењем свога духа. Са истим одушевљењем, којим се он увек одликовао почео је он да чита дела Валтер Скота. Лети игре разбојника, а у зимске месеце читање — то је био најомиљенији провод Достојевског од дванаесте до четрнаесте године живота. И кад је већ био ученик у пансиону Чермакова, на улицу га никад нису пуштали самог. До седамнаесте године он није имао никад ни копејке. Отац је захтевао да му деца буду у свему послушна и угушивао је полетне тежње дечакове душе.

1837 године значила је прелом у судбини Достојевског. После тешке болести умрла му је мати, коју је он веома волео. Исте године погинуо је Пушкин. Достојевски је говорио да би замолио оца за дозволу да носи црнину због Пушкинове смрти, али се у породици и иначе носила црнина поводом мајчине смрти. Пушкин је за Достојевског био прави идол и, кад је држао свој чувени говор на свечаностима 1880 године, глорификујући великог руског песника, Достојевски је био веран својој првој «младићској љубави».

После смрти Марије Фјодоровне решио се отац да одвезе Фјодора и Михајла у петроградску Инжињерску школу. Поред породичних разлога, у доношењу ове одлуке он се руководио и чисто практичним мотивима: ваљало је осигурати синовима службу, а Инжињерска школа одговарала је тој сврси. Одлазак се одуговлачио због тога што је Фјодор боловао од неке необичне болести грла. Трагови те болести (рапав, нејасан глас) остали су му за цео живот.

Браћа су се радосна срца кренула на пут. За Фјодора и Михајла почео је нов живот, који им је изгледао слободан. Они су излазили испод очеве контроле. Чекала их је престоница, чекали су их нови другови, свет књижевности, позоришта и уметности. Старији брат био је песник и сањао о књижевничкој каријери. Његове потајне чежње одушевљавале су и Фјодора.

Из Москве у Петроград путовали су колима. За време путовања браћа нису ни најмање помишљали на испит из математике, који је био на реду. Михајло је писао три песме дневно, а Фјодор се бавио романом из живота у Венецији, и стално позивао брата да, по доласку у Петроград, посете место Пушкиновог двобоја. Одушевљено и радосно расположење код младића није било помућено чак ни оним призорима грубости, насиља и нереда, који су они имали прилике да посматрају на станицама. Њихова вера била је безгранична. Буран и интересантан живот очекивао их је у Петрограду.

2

Петроград је одмах донео разочарења. Инжињерска школа била је, истина, једна од најбољих школских установа тога времена, изнад кадетских школа. Али у Инжињерској школи владала је формална дисциплина и бирократизам, којима се одликовала цела епоха Николе Првог. Ђаци су имали да поднесу неиздржљиви терет часова математике, цртања и свемогуће инжињерске премудрости. За најмању кривицу кажњавало се затвором и другим суровим казнама. Ученици старијих разреда мучили су и експлоатисали новајлије. Болесно самољубивДостојевски са својим осетљивим и туробним карактером подносно је све ово нарочито тешко. У школи он готово ни с ким није био у пријатељству. Седео је у своме углу усамљен и неомиљен. Савременици га приказују као пуначког плавог дечка са дубоким погледом сивих очију и болешљивом земљаном бојом лица. Био је средњег раста; слабог здравља. Већито је боловао од назеба и био изложен чудним вртоглавицама — претечама оне страшне болести која се код њега касније показала. Обично ћутљив и апатичан на први поглед, осећао је страховито болно заједљивост и потсмех старијих, који су заузимали проничан став према његовој неспретности и отсуству манира. Завршивши са одређеним бројем школских

часова, Достојевски се одмах бацао на читање. У току прве године школовања прочитао је мноштво књига. Нарочито се одушевљавао песмама, Пушкином и Жуковским, па је и настрадао због свога одушевљења за књижевност: оно га је омело да на време положи испите и Достојевски је остао да понавља разред. Овај неуспех тешко га је заболео. Идуће, 1839 године одиграли се многи догађаји, који су погоршали његово расположење. Фјодоров брат Михајло, који је на њега имао великог утицаја, настанио се у Ревалу. Исте године умро је на трагичан начин отац, Михајло Андрејевић. После женине смрти, Михајло Андријевић почео је много пити, и настанио се у селу, где се саживео са својом, сеоском девојком, покушавајући да у пићу угуши сваку помисао на покојну жену. Његов се карактер погоршао, постао је ситничар и груб према сељацима. Једном се посвађао са сеоским радницима, запосленим на његовом имању. Свађа је прешла у тучу и Михајла Андрејевића убију. Његов леш бачен је у канал и нађен тек после неколико дана.

Језива очева смрт оставила је веома снажан утисак на Фјодора Достојевског. Уз то, почели су спорови око наслеђства, пословне непријатности и бриге, праћене материјалном немаштином. Достојевски је увек био без марјаша. Кад су ученици Инжињерске школе одлазили у лето на терен, њему је понекад недостајало новаца за чај. Он се с болом жали брату колико је једном, по непогоди, покисао, а није имао новаца да купи вруће воде да би се мало угрејао.

Замишљеност Достојевског у том времену прелази у сањарство. Он одлази у царство књижевних снова, напуштајући тегобан живот, туђу средину, ситничарске бриге. Већ тада се оцртавају у његовој имагинацији нејасне линије његове прве драме. Он пише неке историске драме, које нису сачуване. Хофман, са његовом фантастиком, затим Балзак, постају његови најмиљенији писци. «Балзак је велики, — пише он своме брату — његови карактери су дела васионског ума.» Гете и Иго такође га задивљују, а читајући романе Жорж Санда он се тресе у грозници целе ноћи и изјављује: «она је пророк што предосећа будућност.»

Али књижевна усхићења ипак нису могла да надвладају све тешкоће реалног живота. Под утицајем тих тешкоћа Достојевски пати, и чак говори о самоубиству. Оборивши главу, не обраћајући пажњу на вршњаке, пролази он ходницима Инжињерске школе, утучен и сиромаштином и непрестаним пламеном невадовољне мисли. Његов необично интензиван унутрашњи живот само је понекад извирао на површину. Када би повео дискусију с неким пријатељима, од којих је нарочито ценио песника и идеалисту Шидловског, он се преображавао. Постајао је весео и духовит, и мисли његове, према речима савременика, биле су бистре и јасне. Обично је, у радним да-

нима, био погружен у песимистичка размишљања. «Наш свет је чистилиште духова небеских (пише он брату) замрачених грешном мишљу.» Све чешће и чешће промичу кроз његова писма назаве очајања: «видети само ону сурову љуску под којом пати васиона; знати да је довољна само једна експлоација воље па да се разбије ова љуска и да се спојимо са вечношћу, — знати па ипак постојати као последњи створ. Грозно! Колико је малодушан човек! Хамлете, Хамлете!»

Ово није прост младићски песимизам, у коме има много осетљивости, а нешто мало поза и непромишљености. Ово је одсев и индивидуалности Достојевског са њеним тешким формирањем, и оних противречности на које је он као седамнаестогодишњи младић наишао. Без родитеља, без помоћи и ослонца, одвојен од породице, у којој је одрастао, Достојевски се нашао одједанпут у средини веома различитој од оног поштеног, строгог и мирног живота у кућици поред Маријинске болнице. Дискретни и достојанствени свет који је створио побожни штаб-лекар са његовом мирном женом, тај свет, далек од идиле, али срећан, јасан, поколебао се и срушио и у судару са стварношћу живота и под притиском нових идеја. Ове су идеје нарочито узнемиравале будућег војног инжињера. Оне су га моћно позивале да крене путем слободе и стварања, а у животу је наилазио на геометрију, поштовање чинова, тупост старијих и злобну надувеност другова. Како да се живи даље? Како да се споје нејасни немири мисли што се буде, префињеност осећања и посматрања, љубав према књижевности, ентузиазам хуманости, тражење истине — како да се споји све то са званичним духом школе и духовном оскудношћу претстојеће каријере. «Ја имам један пројекат — да постанем лудак» — поверава он брату своју тајну. Да постане лудак, т. ј. да се осигура од тога да му досађују људи са њиховим практичним захтевима и да буде слободан у измишљеном кругу лажног безумља.

1840—1841 године, у очи производства у официрски чин, живот Достојевског био је нарочито неподношљив. Он је писао у ноћним часовима прве скице свог романа, а дежурни официр приморавао га је да спава. Није мислио на параде и смотре, већ на Шилера и Гогоља. Био је упућен као ординанс великом кнезу Михајлу Павловићу, царевом брату и заборавио је да рапортира по правилу. «Што шаљу овакве будале!» — рече велики кнез.

1841 године добио је Достојевски први официрски чин — «прапоршчик», те је своје образовање довршавао као слушалац официрских курсева. У то време он је већ имао властити стан и релативну слободу, притиснуту вечитом материјалном оскудицом. Градио је планове у књижевној области. Кад је долазио брат из Ревала, Фјодор му је читао одломке из својих драма «Марија Стјуарт» и «Борис Годунов», чији

су рукописи, очевидно, нестали. Тада је Достојевски био мистичар и идеалист и са одобравањем је понављао речи свог пријатеља Шидловског: «човек је средство за испољавање великога у човечанству, док тело, суд од глине, има раније или касније да се разбије». Доцније је Достојевски списао Шидловског у «Злим дусима».

Шилера је, по своме сопственом изразу, «научио напамет». «Име Шилерово постало ми је звук сродан и омиљен.»

1842—1843 године биле су за Достојевског епоха идеалистичких тражења, књижевних одушевљења, другарских гозби, које су се стално завршавале картањем или похађањем веселих места. Достојевски је живео нерачунски и сиромашно. Новац, добивен од тутора, потрошио би за једну ноћ, а затим би се по читаве недеље хранио само рибом, чајем и хлебом. У ноћним сатима, нарочито за време белих петроградских ноћи, волео је да лута по кејовима престонице дискутујући са Бережецким или неким другим познаником. Говорио је тихо али са великим одушевљењем, сугестивно утичући на учеснике разговора својим душевним пламеном. Ове шетње и сусрети у неколико су оживљавали дане Достојевског: иначе је остајао затворена и недруштвена природа.

1842 године био је Достојевски произведен за потпоручника, а 1843 завршио је школу и био постављен при цртачкој радионици Инжињерског одељења. Али његова службена каријера била је веома кратка. Уместо лепих линија службених цртежа млади потпоручник бавио се много више магличастим контурама «Бедних људи», «Неточке Незванове» и «Двојника», чији су ликови већ лебдели пред његовим духовним погледом.

3

Постоји верзија да је оставку Достојевског годину дана после његова производства донео случај са једним књиженичковим цртежом који је дошао у руке цару Николи I. Цар је, према тој верзији написао на цртежу: «каква је ово будала цртала!» Ове речи и царев потпис премазани су ради очувања за будућа времена лаком и цртеж је предан архиви Инжињерске управе. Уврђен што ће овакво неласкаво мишљење конзервисано лаком бити чувано у архиви поднео је Достојевски оставку.

Тешко је рећи колико истине има у овој легенди: у архивама Инжињерске управе овакав цртеж није био нађен, ма да се не може искључити могућност да је цртеж био уклоњен кад је Достојевски постао велики писац.

Али једно је очевидно: оставку Достојевског је проузроковала та околност што га нису интересовали цртежи и њихова класификација, већ књижевност. Он је хтео да постане писац, а не чиновник.

Од првих дана он се жали да га служба тишти и да му је она «досадила као кромпир.» Занимају га у ствари само романи Евжена Сиа и Фредерика Сулјеа («Успомене ђаволове»), које он чита са великим одушевљењем. Сем тога, он никако не може да навикне на канцелариски ред и на свакодневно похађање канцеларије. Он је необично стран свакоме раду, особина коју је сачувао до краја живота. Он не уме да распореди ни своје време, ни свој новац. У његовом стану влада хаос и опажају се прелази од релативног благостања на сиромаштву. Достојевски је кадар да плати зеленашима сто процената интереса на три стотине рубаља, узајмљених на четири месеца. Мржња коју Раскољников осећа према старици зеленашу, била је, вероватно, позната Достојевском у петој деценији прошлог века.

Узалуд је пријатељ његовог брата, доктор Рпаенкампф, одлучио да се настани у истоме стану са хаотичним Достојевским. Педантни Немац не успева да навикне Достојевског на ред. Он даје новац сиромашним болесницима, који долазе лекару, троши велике суме на позориште и концерте, а после се храни само хлебом и млеком, и то на кредит у бакалници. Зими он добија назеб у хладноме стану, немајући новаца за дрва. Понекад дуго лута по крчмама и разговара са «изгубљеним људима», које ће он касније описати у «Бедним људима» и у «Пониженима и увређенима». Ситни комисионар, бесплатни кирајџија и варалица Келер, кога је он у то доба познавао, био је, очевидно, модел за поједине личности у «Неточки Незвановој» и «Бедним људима». Достојевски троши новац и на жене. Кроз његова писма брату промичу имена, која стварају уверење да је реч о случајним и неплатонским познанствима.

Већ тада се појављује страст Достојевског за коцку. Добивши једном од тутора хиљаду рубаља, он за једно вече губи ову суму на билијару, а остатак губи, играјући домине.

Једина страст Достојевског у тим годинама је да постане књижевник. У његовим писмима брату налазе се безбројни пројекти превода из Шилера и Шекспира и разни планови о књижевном раду.

Пошто је поднео молбу за оставку, немајући ни марјаша, пише 1844 године брату: «Зашто да се губе најлепше године? Ја ћу наћи парче хлеба. Ја ћу паклено много радити. Сада сам слободан». Достојевски све своје наде заснива на роману, који он на све начине прерађује и преписује. То су «Бедни људи». Он изјављује: «ако моје дело не успе, ја ћу се, можда, обесити.»

Али још и 1845 године, подносећи тешку оскудицу, болестан, уморан, усамљен и још потпуно непознат, он поново преправља своје прво велико дело и никако не може да одлучи шта с њим даље да учини. Муче га сумње: да ли да

изда роман сам — а то може да донесе много новаца ако се дело добро прода, или да га да неком часопису. Ово друго у материјалном погледу није толико рентабилно, али има више изгледа на успех. У нервози, не доносећи никакву одлуку, Достојевски проводи бесане ноћи, мршави, разбољева се. На крају крајева, послушавши савет свог новог пријатеља, Григоровића, лепог и судбином размаженог мондена, будућег писца и пријатеља свих славних руских и француских књижевника деветнаестог века, Достојевски се решава да свој роман да Некрасову, који се тада спремао да изда алманах. То се догодило у мају 1845 године.

Оног дана кад су Григоровић и Некрасов заједно чидали «Бедне људе» отишао је Достојевски у посету неким познаницима. Тамо су читане на глас «Мртве душе» и остало се до касно у ноћ. Очаран, по честом обичају, фантастиком петроградске беле ноћи, Достојевски је лутао улицама све до јутра и вратио се кући тек у четири сата ујутро. Али тек што се спремио да легне зачуло се звонце: Григоровић и Некрасов стајали су на вратима.

И они нису целу ноћ спавали, одушевљени делом младог писца. Завршивши читање «Бедних људи», Некрасов се толико одушевио да је одмах хтео посетити Достојевског. Узалуд је Григоровић упозоравао песника да Достојевски свакако спава. «Па шта с тим ако спава — наљути се Некрасов.: ми ћемо га пробудити. О в о ј е важније од сна.

Утисак који су оставили на Достојевског загрљаји узбуђеног Некрасова, његове речи и цела ова посета, — био је огроман. У свитање пролетњег петроградског дана посетила га је слава. Био је то незаборављен тренутак. «Ово је био најдивнији тренутак мога живота» — признавао је он касније. Он је, истина, писао у «Понижењима и увређенима», роману са обилним аутобиографским материјалом, да је срећнији био онда кад се у дугим ноћима, у царству полетних визија, спајао душевно са херојима својих дела, него у општим тренуцима успеха. Али је ово признање само одужење дуга оном одушевљеном труду, оном уметничком оваплоћењу које сачињава основ стваралачког заноса. Али један друкчији занос, занос животне среће обухватио је Достојевског оног дана кад је постао познат и славан писац, иако ниједно његово дело још није било штампано.

Када је Некрасов дошао Бјелинском и изјавио му: «Нови Гоголь се појавио,» чувени критичар одговори: «Мислите да Гоголи ничу као печурке». Али прочитавши роман, Бјелински је хтео да се упозна са Достојевским и примио га је веома срдачно. Сусрет са Бјелинским оставио је такође јак утисак на Достојевског. Критичар му је рекао да је његов роман «ужас и трагедија». Многи од оних који су читали «Бедне људе» у рукопису, плакали су од сажаљења за јадног чиновника

Дјевушкина и његову другарицу. Снага са којом је Достојевски осећао људску патњу, изненадила је све. Сам Достојевски био је потпуно свестан тога да је тајна успеха његовог правог дела у реалистичком хуманизму. Стога старац Ихмењев у «Понижених и увређених», саслушавши роман младог писца (у коме је Достојевски, несумњиво, приказао себе самог) каже: «Најпотиштенији последњи човек исто тако је човек и име му је — брат мој.»

Још пре штампања «Бедних људи» у Некрасовљевом алманаху (који је изашао у фебруару 1846 године) Достојевски је постао веома популаран у петроградским књижевним круговима. Он је свуда позиван, са њим су радо склапали познанства. Међу његовим новим познаницима био је и млади Тургењев. И поред страшног сиромаштва, и поред мноштва животних непријатности, Достојевски је био необично срећан. Он је градио најружичастије планове и одмах је приступио писању романа «Двојник», који је, према његовој замисли, имао да буде велики роман.

Али ни «Двојник», кога су и публика и критика примили са резервом, и друга мања дела Достојевског из тог периода («Господин Прохарчин», «Роман у девет писама» и т. д.) нису оставили онај утисак и нису имали толики успех као «Бедни људи». Тек много касније, 1848 и 1849 године, «Беле ноћи» и нарочито «Неточка Незванова» стављене су по вредности напоредо са првим писчевим романом.

1846 године, после првог пијанства од успеха, долази један веома сложен у душевном и материјалном погледу период у животу Достојевског.

Његов унутрашњи живот несталан је и болестан. Час пише брату да ће «првенство у књижевности» припасти њему, упоређује себе са Гогољем и предаје се самохвалисању, кроз које је лако назрети увређену амбицију, завист и таштину, а час пада у потпуно очајање, тако да га свака неповољна реч тешко вређа и одузима му снагу. У таквом расположењу он се жали да је његов положај безнадан и да је у његовој души пакао. Уза све ово долази материјална оскудица, вечити дугови и тражење новаца, тежак терет рада, писање на брзину, да би се одужиле аконтације узете од издавача и у часописима. Било је, свакако, и личних неуспеха, које можемо само да наслућујемо.

На подлози нервозе, болешљивости, физичког исцрпљења, неуређеног живота и форсираног рада, развија се код Достојевског нека врста психичке болести, што је он касније доста неодређено помињао. Он је описао ту болест у «Понижених и увређених»: «мало по мало, пошто се спустио сутон, почео сам да падам у оно душевно стање, које ја називам мистични ужас. Ово је најтежи, најсвирепији страх од нечега што не могу да дефинишем, од нечег недокучивог и непостојећег у

реалном свету; али оно ће, можда, баш овог тренутка да се оствари, као да жели изложити потсмеху све разлоге разума.» У овој мучној тузи Достојевског је зграђавала нека двострукост личности (одавде потиче идеја «Двојника», за коју су му књижевне сугестије дали Хофман, Шамисо и, донекле, Гоголь). Последица наступа мистичког ужаса била је резигнација или тупост, или дивља жеља да се све заборави. Говорећи о «разврату крупном и ситном», херој «Записа из јазбина» носи у многоме, свакако, аутобиографске црте. Несумњиво је да је у периоду 1846—1848 године Достојевски водио живот фантастичан, препун духовне узнемирености и узлета а препун и тамних сроздавања у чулности. Коцка, жене, посећивање крчми и јазбина — све је то било окушано у овим за њега страшним годинама. Противречности његовог карактера постајале су све јаче и јаче: он је испољавао своју нервозу и утученост неочекиваним експлозијама зависти или сладострашћа. Али у исти мах све јаче и дубље обухватале су Достојевског ослободилачке идеје века, снови о срећи човечанства, о идеалном социјалном уређењу. «У «Белим ноћима» он је описао ове снове, «кад је душа препуна, кад теку сузе, кад пламте његови бледи овлажени образи и кад се неисказаном радошћу испуњава цео његов живот... Читаве бесане ноћи пролазе као тренутак у неиспрпном весељу и срећи, и кад зора заблиста својим зраком у прозорима и свануће обоји мрачну собу својом фантастичном светлошћу, наш сањалица, уморан, намучен, баца се на кревет и заспи у трептајима усхићења, којим је обузет његов болесно потресени дух, са нежно слатким болом у срцу.»

Ови снови добијали су све одређенији и одређенији облик и све су више везивали Достојевског за социјалистичка друштва оне епохе. У томе погледу имао је одлучну улогу Бјелински. Достојевски се касније сећа Бјелинског готово са мржњом: вања претпоставити да је он кроз цео живот сачувао нерасположење према Бјелинског због тога што је критичар поколебао у њему религиозно осећање. После детињске религиозности и утицаја породичних навика, Достојевски је још у Инжињерској школи преживео духовну кризу, која је погодила његову веру у Бога. Спорови са Бјелинским, у којима је критичар порицао божанство Христа и нападао пасивност хришћанства према злу, оставили су на Достојевског потресан утисак. Саблажњивост атеизма појавила се пред њим први пут у пуној мери. Кад касније буде истакао у «Злим дусима» проблем револуције и вере у Бога (он је чак хтео да дâ овом роману назив «Атеизам»), он ће бити надахнут својим сопственим искуством, а не проучавањем нихилиста и револуционара седме и осме деценије прошлог века. Сећаће се својих речи о Бјелинском: «Бјелински је знао да револуција неизбежно мора почети од атеизма.»

Али утицај Бјелинског био је још и у томе што је он заузимао негативан став према тадашњој стварности, захтевајући то и од својих пријатеља. Група Бјелинског, у коју је ушао млади Достојевски, победила је привремено његове навике изнете из породице: верност традицијама, поштовање према богатима и утицајнима. Али социјални и политички протест групе Бјелинског, која је протестовала против сурове стварности епохе Николе Првог, засноване на ропству сељака и бирократизму, налазио је у души Достојевског повољан морални одјек. Он се обарао огорчено на оне који су задовољни, на оне који не осећају револт и жељу да се промени утврђени ред: «они са неисцрпном ситном злобом осуђују снажну, врелу душу, која не подноси њихов баналан дневни распоред и календар живота. Они су подлаци са свом својом водвиљском срећом.»

Дух протеста храни се у њему не само племенитим сањаријама, већ и реалним приликама живота. Кад неки другови Достојевског говоре о социјализму као о поретку, у коме би била немогућна економска експлоатација човека, они, можда, и не слуте какав одјек морају да нађу ове речи у Достојевском, овом «пролетеру у књижевности» који ради за «послодавца», како је он називао своје издаваче. Он им је све продавао у напред и радио је везан роком, шибан сталним захтевима да ради брзо и зебњом да ће остати без новаца. «Када ћу се већ једном ослободити од дугова, — пише он брату — страшно је радити као надничар. Ту се упропашћује све — и таленат, и младост, и наде, рад је мртав, постаје се шкрабало, а не књижевником». Овај тешки страх често се примећује у писмима Достојевског из тога времена. Осећа се у њима и она његова духовна бура. Може се смело рећи да се баш у 1844—1848 год. формирају сва будућа гледишта Достојевског и истичу пред њим готово сви проблеми филозофске и етичке природе, које ће он касније решавати готово у свим својим великим делима. Проблем «личности која сме» и њеног права на живот другог човека («Злочин и казна»), проблем зла у свету, проблем преуређења људског друштва и начин овог преуређења («Зли дуси», донекле «Идиот», «Браћа Карамазови»), па чак и основни проблем «тражења Бога» — све је то узнемиравало и мучило Достојевског у овим годинама, када се коначно формирала његова духовна личност и кад су снови добијали све одређенији и релативнији облик. А пошто за Достојевског идеја никад није била нешто ваздушасто и апстрактно, пошто је он своје идеје преживљавао понекад исто тако тешко као што се преживљују љубав и мржња, онда нема ничег чудног у томе што је Достојевски морао да узме учешћа у умном и политичком покрету свога доба. Целокупна оријентација његових интереса упућивала га је на зближење са сањалицама какав је сам био. Учешће

Достојевског у револуционарном и социалистичком друштву петрашеваца, које је његов живот преломило на два дела,није било случајно: у том учешћу била је дубока унутрашња неопходност.

5

У 1830—1840 г., у тешкој атмосфери реакције, просвећено руско друштво успело је да развије необично интензивну филозофску, књижевну и уопште духовну делатност. Баш у овој епоси, коју историчар сматра као период држаше скамењености и феудализма, формирали су се основни правци руске друштвене мисли и догодила су се судбоносна скретања у психологији и погледима руске интелигенције. У 1930—40 дошао је до израза и руски романтизам и онај реалистички роман, проткан хуманистичким тенденцијама, чији су главни претставници били Достојевски, Тургењев, донекле Григоровић (не рачунајући, наравно, оснивача овог правца, Гогоља). Истих година, после жучних филозофских дискусија, изразили су се словенофилиство и западњаштво као главни правци руског филозофског схватања историје, схватања из којих су касније имали да изведу своје закључке политичари. Под утицајем књижевности и критике, у којој је водећу улогу играо Бјелински, у круговима књижевне омладине повећао се интерес за социјална питања. У раду на филозофији и науци интелигентни Руси тога времена гледали су само средство за правилно разумевање свог социјалног и моралног задатка. Теорија није више била за њих мртво слово, јер су у њој тражени путеви живота и путокази у свеземаљској борби.

У току времена све јасније су се показивале политичке тенденције напредних друштвених кругова. Њихова мисао, притиснута цензуром и полицијским забранама, обраћала се све наметљивије и немирније основним проблемима социалног, политичког и економског уређења државе. У многим друштвима потајно су читане забрањене књиге, поручивана су из иностранства дела вођа европске мисли те епохе — Луј Блана, Фурјеа, Сен Симона и других, првенствено француских утописта и социјалиста. Руска интелигенција одлучно се оријентисала према социјализму, а Достојевски се придружио општем одушевљењу.

У колико можемо судити о његовим тадашњим погледима, намеће се закључак да га је социјализму привлачило осећање правде, које га је увек прожимало, и необично развијена осетљивост, која га је приморавала да снажно реагира на све манифестације социјалне и политичке експлоатације и грубости. Дубоки одјек налазила је у његовој души и она критика са којом је западни социјализам оцењивао европску цивилизацију. Ма да се Достојевски у тим годинама налазио под утицајем такозваних «западњака», али је већ тада био присут

духом народњаштва и инстинктивно је негирао европску цивилизацију. Утопистички снови руских социјалиста спајали су се у његовом духу са неком широком вером у ону нарочиту реч коју Русија има да каже човечанству. И ова вера приморавала га је да особито јако осећа све тешкоће и ружне стране тадашњег руског живота са свом негативношћу сељачког ропства, са глупошћу режима и тврдоглавошћу власти.

Социјалистичка и опозициона расположења Достојевског нашла су себи излаза у учешћу у друштву Петрашевског. Друштво које је основао 1845 године Буташевић Петрашевски, (и које се касније поделило у неколико самосталних огранака) било је тада готово четири године најзначајније тајно политичко друштво. У њему је учествовало око педесет људи, који су припадали разним круговима. Петком су се скупљали код Петрашевског, где су читана дела француских утописта, почевши од Кабеа и завршавајући Фурјеом. Ту су дискутована разна питања социјално политичке природе и вођени су спорови о томе да ли су у Русији реформе могуће. Један део Петрашеваца одликовао се доста револуционарним расположењем(група Дурова),и сањао је о томе да са речи пређе на дело. Кад би се повела реч о могућностима социјализма у Русији, чланови друштва стално су истицали сеоско удруживање и сељачку општину («мир»), у којима је, по њиховом мишљењу, а исто тако и по мишљењу народњака, била изражена колективистичка тенденција руског народа. Понекад су скупови пролазили у атмосфери узбуђења, нарочито ако се говорило о невољама грађана, о свирепости поседника, о батинама и самовољи. Разговори ове врсте нарочито су узнемиравали Достојевског. Обично је био на састанцима (које је почео да посећује од 1848 године) затворен и повучен. Али ако је већ почињао да говори, увек је узбуђивао душе слушалаца својим одушевљењем и ватром. Једном је читао дело хришћанског социјалиста Ламенеа, чији је проповеднички стил нарочито одговарао његовом властитом подигнутом мистичном расположењу. Том приликом он је готово изазивао сузе код присутних својим надахнутим коментарима. Тог тренутка Достојевски није слутио да га очекује казна за ова племенита одушевљења и надахнуте речи.

1849 године влада, која је пратила акцију Петрашеваца, захваљујући једном шпијуну који се у друштву налазио, одлучила је да уништи «гнездо злочинаца и завереника», како су чланови ове групе називани касније у званичној штампи. У априлу 1849 готово сви чланови и много још људи који су симпатисали њиховом раду, били су ухапшени и затворени у Петропавловској тврђави у Петрограду. 23 априла 1849 године Достојевског су у његовом стану пробудили људи у плавим униформама. После детаљне преметачине, писац је

био одведен тамо где су били тог јутра и његови пријатељи, а после неколико дана доведени су и обе његова брата.

Почело је дуготрајно суђење са бескрајним испитивањима, која је вршила специјално изведена комисија. Достојевски је прво побијао оптужбе или ћутао, а касније је почео да себе оптужује са намером да спасе остале. Ма да је био по спољашности присебан, његово расположење, као и код осталих оптужених у овом процесу, било је веома потиштено. Он се сећао, према његовом властитом изразу, «као под ваздушном пумпом». Притвореницима је било дозвољено да читају књиге, и то је подигло дух Достојевског, као и вест да су његова браћа због недостатка доказа пуштена у слободу. Усамљена ћелија тешко је утицала на болесну душу Достојевског. Чак и стражари примећивали су расположење ухапшених. Један од стражара понекад је отварао прозоре на вратима и говорио: «Тешко вам је? Стрпите се, и Христос је трпео».

У августу, дакле чак у четвртом месецу притворничког живота, ухапшеници нису знали ништа још о својој судбини и чамили су сваки у својој ћелији. Ретка ублажавања која је чинила управа затвора постајала су у њиховим очима огромна задовољства. «Дозвољено ми је да шетам кроз башту, у којој има седамнаест дрвета, а то је за мене читава срећа!» — пише Достојевски брату. «Сем тога, могу да имам сада свећу увече, и то је друга срећа.» У истом писму Достојевски моли да му се пошљу последња свеска часописа «Домовински записи» и Библија, «која ми је веома потребна».

Тамница је погоршала и онако рђаво здравље Достојевског. Он ништа не може да једе, болује од хемороида, а сем тога посећује га у ноћним часовима сно већ раније преживљено нервно стање туге и самртног страха. Сања да је у кабини лађе и да се све под њим љуља. Живци су му све осетљивији и осетљивији. Раније је овај нервни напор налазио излаза у писању, а сад Достојевски, како сам каже, «живи од својих средстава, т. ј. само главом и ничим више.» Он се жали да је ово стално пребивање на само са својим мислима, без икаквих спољних утисака, веома тешко. «Код мене је све ушло у главу, а из главе у мисао, апсолутно све...»

У децембру суђење је било завршено, али Петрашевци нису знали тачно шта их очекује.

22 децембра одведени су сви ухапшени у кола и некуд одвезени. Они су мислили да их воде на саслушање пресуде. На крају пута, који им се учинио бесконачан, двадесет ухапшених у процесу Петрашевског нашли су се на Семјоновској пијаци. Тамо су биле подигнуте трибине за осуђене и стубови. Девет људи распоређено је на једној страни трибине, једанаест на другој. Свима је наређено да се свуку. Остали су на мразу од двадесет и једног степена само у кошуљама. Аудитор је прочитао смртну пресуду. Поред трибине налазила су се кола,

покривена јутом. Тамо, како су осуђени мислили, налазили су се мртвачки сандуци. Речи «осуђени су на смрт стрељањем» урезале су се у свест Достојевског нарочито јасно. Свештеник са крстом заменио је аудитора и понудио осуђенима да се исповеде. Само је Шапошников пришао да се исповеди. Остали су пољубили крст. У «Идиоту», описујући овај призор, Достојевски каже: «Свештеник, што је могао брже, журним неким гестом и ћутке, одједанпут му је стављао крст пред уста, мали крст, сребрн, четвороугаони... Он је пољубио крст жељно, журио се да љуби, као да се журио да узме нешто што треба да му се нађе, за сваки случај, али тешко да је тог тренутка осећао нешто религиозно». Једино што је Достојевски тог тренутка помислио било је: каква ће се извршити; неће, ваљда, приморавати свештеника да игра декоративну улогу.

Затим су три осуђеника: Петрашевског, Момбелка и Григорјева, у специјалним огртачима, са завезаним очима, везали за стубове. По један официр са водом војника стајао је пред сваким стубом. Војници су нанишанили. Достојевски се касније сећао да није осећао тугу за животом, који напушта, већ мистични страх што пр лази у други, непознати живот.

У моменту кад је имала да одјекне команда «пали!» једна од главних личности дала је знак белом марамом и извршење казне било је прекинуто. Осуђени су одвезани и проглашена је нова пресуда. Један од осуђених, Григорјев, био је смртнички блед: он је полудео за ових неколико минута, очекујући смрт.

1873 године, сећајући се ужасног мучења, коме је са осталим осуђеницима био изложен, Достојевски пише: «ми, Петрашевци, стајали смо на ешафоту и слушали пресуду без икаквог кајања. Тада, у томе тренутку, ако не сваки а оно бар велика већина нас сматрала би за нечасно да се одрекне својих убеђења. Пресуда, којом смо осуђени на смртну казну стрељањем, прочитана претходно, није читана шале ради: готово сви осуђени били су уверени да ће се ова пресуда извести у дело и претрпели су бар десет ужасних, неизмерно страшних минута у очекивању смрти».

Пошто је прочитана нова пресуда, — којом је Достојевски осуђен на четири године робије са тим да после служи у војсци четири године, — допуштено је Петрашевцима да се обуку и они су одведени поново у тврђаву. Тамо их је одмах прегледао лекар, пошто су се налазили пола сата на мразу. Кроз два дана очекивао их је транспорт у Сибир.

Оно што је Достојевски осетио на Семјоновској плацу било је најстрашнији догађај у његовом животу. У својим делима он се више пута враћао на тај догађај и најсна ије је описао своја осећања везана за тај незаборавни дан, у роману «Идиот». Ту се непосредно говори о човеку осуђеном у

двадесет седмој години живота (тадашње године Достојевског) за политички злочин и описује се призор на Семјоновској пијаци: «На једно двадесет корака од ешафота, око кога су стајали војници и народ, налазила су се три стуба, пошто је злочинаца било неколицина. Три прва злочинца била су доведена до стубова, везани и обучени у одело смрти... Затим се поред сваког стуба постројила група од неколико војника. Свештеник је обишао све са крстом. Могло се закључити да остаје једно пет минута живота, не више. Ових пет минути учинили су се њему као бескрајан рок, као огромно богатство. Опраштајући се са друговима, он је једном од њих поставио неко доста споредно питање и веома се заинтересовао за одговор. Када се затим опростио са друговима, настала су она два минута, која је он унапред намењо размишљању о себи самом. Знао је већ унапред о чему ће мислити. Хтео је да ево ово замисли што брже и јасније: како то? он сада постоји и живи, а кроз три минута претвориће се у н е и з в е с н о с т, у некога или у нешто; — па како је то? Где? Све ово мислио је он да реши за ова два минута. У близини се налазила црква и њен позлаћени кров сијао је на јасном сунцу. Он је са страховитом пажњом посматрао овај кров и зраке које је кров расипао, није могао од тих зракова да се одвоји: изгледало му је да су ови зраци његова нова природа. Неизвесност и одвратност према том новом што ће се збити и одмах наступити, беху ужасне... Ништа му није било теже од непрекидне мисли: «кад би се могло не умрети! Ако би се могло повратити живот — каква бескрајност! И све ово било би моје! Ја бих тада сваки минут претворио у век, не бих изгубио ништа, рачунао бих сваки тренутак...» («Идиот», део први, глава пета).

На другом месту истог романа Достојевски пита: «ко је рекао да је људска природа у стању поднети ово без лудила? На што ово мучење ружно, непотребно, излишно? Не, са човеком се не може тако поступати.» Кад се Достојевски вратио у тврђаву и сазнао да кроз два дана претстоји одлазак, није га обузела радост живота о којој је сањао на губилишту, већ дубоко очајање. Он покушава да сакрије ово очајање у значајном писму написаном тога дана брату: « нисам потиштен и нисам изгубио присебност. Живот је живот свуда, живот у нашем духовном бићу, а не у оном спољњем. Биће људи око мене, а бити ч о в е к међу људима и остати човек за увек, не пасти у очајање и малодушност и у несрећама — у томе је живот, у томе је његов задатак. Ја сам свестан тога. Ова идеја ушла ми је у месо и крв. Да, истина је да је глава која је стварала, која је живела високим животом уметности и навикла на високе потребе духа, отсечена са мојих рамена... Зар никад више нећу узети перо у руке? Ја мислим да ћу кроз четири године имати ту могућност. Боже мој! Колико ће слика, про-

осећаних, створених поново нестати, угасити се у мојој глави или ће се расути као отров по венама! Јест, ако не будем могао писати, пропашћу. Боље је петнаест година заточења, а с пером у руци!... Опрости! Сада се одвајам од свега што ми је било драго. Тешко је оставити све ово. Тешко је преломити себе и расећи срце на два дела.» На бадње вече, 24 децембра, дозвољено је Достојевском да се опрости са братом, који је дошао на састанак у тврђаву. Неколико сати касније, увече, Достојевског су оковали у ланце од четири килограма и дали му место у санкама, које су имале да, преко Јарославља и Нижњег Новгорода, одвезу злочинца на робију. Санке су биле отворене, био је јак мраз и Достојевски се много намучио од зиме. Тада је био болестан од шкрофула и ране су му покривале лице и уста.

Преко Урала су прешли по мећави. Коњи су западали у снежне сметове. Морало се изаћи из кола. Границу Европе и Азије обележавао је један стуб. Достојевски је погледао ову границу што је оштро одвајала његову прошлост од невеселе будућности и заплакао је.

У Тоболску, станици за изгнане у Сибир, он се први пут нашао међу робијашима. Злочинци, везани целим низом за гвоздену шипку, убице са унакаженим ноздрвама, људи са жиговима на челу, направили су круг око чланова Петрашеваца чим су ови дошли. Осу се потсмех и грдња: робијаши су мрзели племиће. Пољак Јастжебски хтео је у очајању да изврши самоубиство, али га је Достојевски умирио: седећи на поду ћелије тоболске етапе, озебао и гладан, он је саветовао свог друга да стрпљиво подноси све муке.

Ту, у Тоболску добио је јеванђеље од жена декабриста, прогнаних у своје време у Сибир. Он се није растајао с овом књигом никако у годинама робије. То је била једина допуштена књига. Имао је Достојевски и Библију, али су је робијаши украли.

Неколико дана касније стигао је Достојевски у Омск, где је имао да издржава казну у тврђави. Робија се састојала у принудним радовима: робијаши су чистили снег, пекли су алабастер, окретали точак за оштрење, радили на цигљани.

Прва година робије била је страшна. Непосредни шеф Достојевског био је неваљали и будаласти Кривцов, који је физички кажњавао робијаше зато што нису спавали на десној страни или су говорили у сну. Достојевског и његовог друга Дурова он је одмах стао грдити, припретивши физичком казном за најмању кривицу. Као што је познато, постоји верзија, која, у осталом, није ничим доказана, да је Достојевски био изложен физичкој казни, што му је и донело падавицу. Много је вероватније, међутим, да је Достојевски имао предиспозицију према падавици још из раније, али су преживљени ужас од очекиване казне и друге патње на робији иза-

звали погоршање његове нервне болести и довели га непосредно до епилепсије. У сваком случају, Достојевски је у више махова говорио да би сигурно сишао с ума да није било процеса и робије.

Средина у којој је писац морао да проведе четири године, довољно је описана у његовом потресном делу «Записи из мртвог дома». У писму брату, по одласку са робије Достојевски наглашава колика су гоњења од робијаша подносили Петрашевци зато што су били племићи. Истина, Достојевски је покушавао да на робији изврши своје обећање и стално је тражио ч о в е к а у оним својим грубим, сличним животињи друговима у несрећи; баш на робији дошао је он до своје коначне «филозофије руског човека», који је под кором грубости и злочина сачувао живо и пуно саосећања срце. Често је Достојевски тврдио да је на робији упознао праву руску душу. Ова вера у скривену, унутрашњу доброту најјаднијег и најгорег човека никад више није напуштала Достојевског и постала је једна од основних његових идеја. Његова религиозна расположења такође су се учврстила на робији. Од пређашњих либералних и радикалних идеја није ни трага остало: Достојевски је одбацио сва одушевљења недавне младости после свог додира са народним масама, које су га пренеразиле својом равнодушношћу према идејама због којих су страдали Достојевски и његови другови.

Овај компликовани унутрашњи процес, коме је било суђено да себи нађе одјека у свим каснијим писчевим делима, развијао се у страшном околностима. По изласку са робије Достојевски је избегавао да говори о ономе што је преживео у Омској тврђави и никад се није жалио на патње, из чега су многи изводили нетачан закључак да живот Достојевског на робији није био тако страшан. Писмо брату од 23 фебруара са довољном јасношћу побија ово чудновато тврђење: «живот је био веома тежак. Све четири године провео сам безизлазно у тамници, између зидова, и излазио сам само на рад. Рад по рђавом и влажном времену или зими, у страховито хладне дане, био је изнад моје снаге. Живели смо у гомили, сви заједно, у једној одаји. У лето било је неподношљиво загушљиво, а зими — неиздржљива хладноћа. Под је свуда био труо. На поду — неколико сантиметара блата, тако да се клизамо и падамо. Спавало се на ногарима, био је дозвољен један јастук. Буве, вашиј и бубашваба — гомилама. За јело су давале «шчи» (врста чорбе) са хлебом, а у посним данима — купус с водом. Ја сам страховито покварио стомак и био неколико пута болестан. Растројени живци донели су ми падавицу. Још имам реуматизам у ногама... А шта се учинило са мојом душом, са мојим уверењима, са мојом памећу и срцем за ове четири године — то ти нећу рећи; дуго се може о томе причати. Али вечита заузетост самим собом, у дубини унутраш-

њег«ја» — то ми је било склониште од горке стварности — донела је своје плодове».

15 фебруара 1854 године завршавао се рок робије и Достојевски је био увршћен као редов у сибирски батаљон у Семипалатинску. Он је осетио радост васкрснућа. Враћао се у живот. Могао је сада да се дописује, могао је да чита и пише, и ако је имао још четири године да буде завиван човек, изложен суровој дисциплини војничке службе. Нарочито је радовало Достојевског што неће морати да буде увек са људима: духовно усамљен, он четири године није био физички сам, пошто су га околности приморавале да и дању и ноћу буде у друштву робијаша.

У марту месецу Достојевски је отишао у Семипалатинск. У његовом животу почињало је једно ново раздобље.

5

Муке Достојевског нису биле завршене у Семипалатинску. Познато је да је он морао узети учешћа у «зеленој улици» — физичком кажњавању једног војника, који је том приликом вођен кроз војничке редове. Достојевски је стајао у строју блед, на његовом су се лицу појављивале нервне гримасе. Дрхтавим рукама он је нанео ударац кривцу кад је дошао на њега ред. А идуће ноћи наступи падавица. Брату Андрији Михајловићу Достојевски је писао да је робију напустио потпуно болестан: «а међутим било је потребно (у Семипалатинску) бавити се вежбама, учењем, парадама. Целог лета био сам заузет толико да готово није остајало времена за спавање.»

Тек кроз годину дана Достојевски је неколико навикао на живот у Семипалатинску и почео да помишља на даљи књижевни рад. Нема никакве сумње да је он већ и тада, одвајајући један део времена од војничке службе, правио забелешке о робији («Записи из мртвог дома») и прве скице оних дела којима је претстојало да ускоро буду бачени на хартију («Село Степанчиково», «Понижени и увређени»).

У том времену упознао се Достојевски са породицом Исајева. Овом познанству било је суђено да одигра велику улогу у његовом животу. Исајев, један од мањих чиновника, у мају 1855 године премештен у Кузнецк, где је ускоро умро, био је један од оних слабовољних, напуштених «пијаних људи, који ипак нису изгубили особине гордости и племенитости, а које је Достојевски често приказивао у својим романима. Жена Исајева, Марија Димитријевна, унука француског емигранта Констана, паметна и образована жена од двадесет осам година, истицала се јасно на сивој позадини семипалатинског провинциског друштва. Жива, импресивна, лепушкаста, она је оставила дубок утисак на Достојевског. Нема сумње да је њено прво осећање према бившем робијашу било чисто материнско. Она се сажалила на њега. Он је пак заволео Исајеву са свом

страшћу закаснеле прве љубави. То је била прва жена која се нашла на његовом путу после пет година мука, робије и самоће. Кад је Марија Димитријевна отпутовала у Кузњецк, он је повео са њом живу преписку. Исајев је ускоро умро, оставивши удовицу без материјалних средстава и Достојевски је помаже из своје оскудне зараде, брине се о њој и пише пријатељима писма са молбом да буду од помоћи младој жени.

У писму Марији Димитријевној Достојевски отворено признаје своја осећања: «ви сте задивљујућа жена; срце дивне детињске доброте, ви сте ми били као рођена сестра. Већ то што ми је жена пружила руку, био је догађај у моме животу.» Осећање обухвата Достојевског са таквом снагом да он већ не може ни да помишља на рад. Растанак са Маријом Димитријевном нанео му је дубок бол. А затим су почеле муке љубави. Кад је Достојевски писао своме пријатељу, археологу Врангелу, који је посетио Сибир, да је «Марија Димитријевна анђео Божији, кога сам срео на своме путу, а везује нас патња», он је одлично изражавао суштину њихових односа. Марија Димитријевна не само што се колебала, не само што није била уверена у томе да њена душа одговара на љубав Достојевског, већ се одушевљавала за друге људе. Тако, на пример, она се за мало није удала за учитеља у Барнаулу, где се настанила, и Достојевски је био спреман да учини све за свог срећног супарника «само да Марија Димитријевна буде срећна». Муке љубоморе, од којих је Достојевски веома патио, понекад су биле потискиване ружичастим надама. И сама Марија Димитријевна била је љубоморна на махове и час је приближавала себи Достојевског, час га је одбијала (њен карактер донекле потсећа на Наташу у «Понижених и увређенима»).

1856 година за Достојевског пролази у љубавним боловима, у грозничавом тражењу посла и у припремама за женидбу. Он добија чин «прапоршчика», његов се положај донекле побољшава и он добија могућност да отпутује вољеној жени у Барнаул и да од ње добије пристанак на брак. Сада је тежиште питања било у новцу.

Достојевски се обраћа на све стране, пише писма у европску Русију рођацима и пријатељима и поново покушава да реши проблем тесно везан за његов душевни мир и за материјални опстанак: где и како да почне штампати своја дела? Ступање на престо Александра Другог и почетак либералне ере реформама испуњава га надама. Ако му дозволе да штампа своја дела, биће новаца, и он ће моћи да осигура и жену и њеног сина из првог брака.

1857 године најзад се остварају снови Достојевског: он се венчава у Кузњецку са Маријом Димитријевном. Сада су сви његови напори упућени у правцу књижевног рада. Он

пише веома много и предузима многе мере да би добио дозволу за штампање.

Ваља претпоставити да су само први месеци у браку пружили Достојевском срећу коју је он тако жељно очекивао. Брак је иначе био промашен. Пишчеви биографи нису ни дан данаи решили тајну тог брака. Да ли је кривица до склоног фантастици, помало болесног духа Марије Димитријевне? Или она једноставно није волела Достојевског оном љубављу која би одговарала снази и полету његовог осећања? Неки се најчешћавају за последњу претпоставку: Достојевски је то схватио и мучио је Марију Димитријевну, а мучно се и сам, љубоморан и невадовољан. У сваком случају, брачни му живот доноси много патњи и појачава још више његову нервну болест и прекомерну осетљивост. Од 1859 године Марија Димитријевна престаје бити за Достојевског вољена жена: њен се живот полако гаси, савладан тешком болешћу, и Достојевски се брине за њу као за доброг пријатеља, несрећног, усамљеног и племенитог.

1858 године Достојевски добија најзад дозволу да поднесе оставку и да се настани у Твери. Истовремено му је стигао и одговор на многобројне молбе и писма: дозвољено му је да штампа своја дела. Сад је он опет слободан човек, који може да се преда позиву свог живота — књижевности. Он се коначно враћа у свет живих људи. После грозног деветогодишњег прекида могао је да настави свој рад, који је започео још као млади ентузијаст и сањалица, за живота Бјелинског. Али у Русију Достојевски је допутовао као душевно сломљен, болестан човек. Имао је тридесет седам година. Прошлост му је била необична и страшна: краткотрајна слава, суочење са смрћу, пакао робије и прогонства, физичке невоље и болести, муке духа, лични неуспеси. Огроман један свет сконцентрисане мисли носио је он у себи, и отсад је његово стварање имало да буде само одсев свих тих бура и патњи његове душе, које су испуниле усамљеничке године Достојевског у омском казамату и у семипалатинској касарни.

6

Тек у лето 1859 године могао је Достојевски да се крене на пут, пошто је претходно извршио многе неопходне формалности. Твер му се није допадала и бављење у њој било је за Достојевског терет. Породични живот није се срећивао, новаца није било, бриге су га мучиле једнако и у сваком писму брату он понавља: «ах, кад бих био новчан и осигуран.» Жалостило га је и то што на великој даљини никако није успевао да збрине своја нова дела. Са горчином је морао, свакако, да помишља на то да му слава није била дуготрајна: довољан се показао деветогодишњи размак па да се заборави на аутора «Бедних људи». Он је чезнуо за престоницом, у којој би могао да узме

учешћа у тадашњој живој књижевној борби. Интересовала га је и атмосфера нове владавине: јер то је била атмосфера великих реформа и великог узбуђења у јавном мњењу. Русија се налазила пред укидањем сељачког ропства; нова генеција, ступајући у живот, оштро и бодро је бранила своја права, нихилизам је постизавао своје прве успехе у круговима омладине и у књижевности. Целокупна атмосфера била је испуњена енергијом и акцијом.

Кад је Достојевски, после дугих тражења, добио најзад дозволу да дође у Петроград, био је дочекан одлично. Пријатељи и рођаци примили су га топло, а омладина је показала одушевљење према писцу који је имао мученички ореол. Непрекидно су га позивали да чита на студентским вечерима. На једном од ових вечера он се упознао са девојком која је одмах оставила на Достојевског неодољиво снажан утисак: то је била двадесетогодишња Аполинарија Проксфјевна Суслова, на коју је заиста тешко било не обратити пажњу. Она се одликовала неком немирном лепотом, у којој су се разборитост и воља спајали са великом страсношћу. Удес је хтео да она постане другарица Достојевског.

После првих месеци живота у Петрограду осетио је Достојевски да његова расположења не одговарају потпуно основном расположењу друштвених кругова. Он је био стран радикализму руске интелигенције, дубоко је мрзео нихилисте, сматрао револуционаре за ништавила, био је религиозан у доба општег атеизма и проповедао словенофилске идеје у годинама робовања западној науци и уметности.

1861 године Достојевски почиње да издаје са својим братом Михајлом часопис «Време»; програм часописа јесте «спајање интелигентног друштва и народа» и утврђивање оригиналности Русије, којој претстоји да каже своју реч и, можда, да спасе Запад. Нео-словенофили, међу којима су Аполон Григорјев, добар песник и критичар, Страхов, Милер и други, чине групу Достојевског, у којој кључа умни рад и бескрајна дискусија.

У «Времену» су 1861 године штампани «Понижени и увређени», дело које је Добролубов назвао најбољом књижевном појавом у тој години. Достојевски штампа у истом часопису своје «Записе из мртвог дома» и многа мања дела. Али нарочито га је одушевљавала тих година журналистика. Ово одушевљење одговарало је жељи Достојевског да узме учешћа у свему што се око њега одигравало. Узбуђење руског друштва захватило је и Достојевског. У журналистици он налази своју родну сферу. Супротно Толстоју или Тургењеву, чије стварање никад није било професија, Достојевски је професионални књижевник. Другим речима, књижевност је била његово стално занимање, једини ваздух његовог живота, његова професија и једини извор прихода. Он је био књи-

жевни трудбеник, а дане су му испуњавали преговори са писцима и издавачима, писање многобројних чланака, читање коректура и т. д. Он је био уверен да је уметников задатак да буде политички и морални вођ друштва, да се он мора одазивати на актуелне теме, приказујући у својим делима оно што се у блиској њему друштвеној средини догађа. Ова своја мишљења он је бранио са великим ентузијазмом. Дотадања искушења ипак нису сломила необичну живост његова духа. Као што је добро казао Страхов, Достојевски је необично живо осећао своје идеје и умео је да их казује са оним патосом којим се он одликовао још на скуповима Петрашеваца. Али често је после високог душевног полета долазио код њега страшан напад: он је одједанпут застајао усред неке речи, бесмислени звук лебдео му је на уснама, гримаса се појављивала на лицу и он је падао на земљу,у грчевитим наступима падавице. После сваког оваквог напада он је био два или три дана болестан, а неких месеци напади су се понављали сваке недеље. Обично су им претходила она расположења надахнућа и стваралачког одушевљења, у којима је Достојевски писао најбоље стране својих дела или придобијао слушаоце својим говорима. «Он је говорио са тако ватреним убеђењем, тако надахнуто и у исти мах тако пророчанским тоном, прича писац Всеволод Соловјев, да сам веома често почињао да осећам дрхтаје одушевљења. После два сата оваквог разговора напуштао сам његов дом узнемирених живаца, у грозници. Ово је била нека мучна и слатка опојност, слична уживању хашиша.»

Болест је приморала Достојевског да 1862 године отпутује у иностранство. Он је посетио Париз, Лондон, Швајцарску и Италију, али је показао мали интерес за лепоте и уметности Запада. Највише су га интересовали људи, а они се Достојевском нису нарочито допали. Нашао је у Европи оно што је и очекивао да ће наћи: материјализам, малограђанска расположења, уске погледе и рационализам. Познанство са Херценом и неколико недеља проведених са Страховом у Италији, побољшале су расположење Достојевског. Већ приликом свог првог боравка у иностранству он је почео да игра рулета: ова се страст развила у њему идућих година до огромних размера.

По повратку у Русију настао је један доста буран период у животу Достојевског. Он се поклопио са неуспехом чисто књижевне природе: 1863 године цензура је забранила часопис «Време» услед тога што је чланак Страхова о пољском устанку био неправилно схваћен. Интересантно је нагласити да су баш Достојевски и његов часопис посматрали пољски устанак сасвим негативно, док су се неки органи радикалне штампе изјашњавали ако не повољно, а оно у сваком случају веома уздржљиво. Али забрана је снашла баш «Време». То је

Достојевског и за његовог брата Михајла, који је у часопис унео све своје раније уштеде, био велики ударац.

Марија Димитријевна, болесна, живела је тада у Владимиру, док је Достојевски, који је тих година радио на «Злочину и казни» преживљавао веома мучно своју љубав према Сусловој.

Блиски односи између Суслове и Достојевског почињу, вероватно, 1861 или 1862 године. Достојевског није освојила само њена спољашност, већ, и то у много већој мери, њена духовна особеност. Одлучна и несавитљива, као освојена једном једином идејом, она је животу и људима стављала неизмерно високе захтеве. Није признавала никакве компромисе и одбијала је «стално срећу». Стално је тражила савршенство и мучила и друге својом непомирљивошћу. Сматрала је себе потпуно слободном у односима према људима. «Ослобађала је себе од најмањих обавеза према њима». Одвећ паметна да би подлегла лажима заблуда, одвећ страсна да би се покорила разуму, одвећ амбициозна да би допустила једнакост у љубави, и одвећ префињена да би се задовољила лаким победама, Суслова никад није могла да буде срећна. И њен сусрет са Достојевским био је трагичан.

Кад је први пут угледала човека кога је сматрала за великог књижевника и мученика, није јој, можда, пало на памет да му је она веома блиска душевно и да личи на њега. Достојевски је био, вероватно, њена прва велика љубав. Он је био и њено страшно разочарење. Са уобичајеном снагом и отвореношћу она је прва саопштила Достојевском о својој љубави и «освојила» га је. Она сама пише у своме дневнику да се овој љубави предала потпуно, ништа не питајући и ни на шта не рачунајући.

Али љубав јој је донела патњу. Суслова је очекивала од Достојевског огромно духовно уздизање, а уместо њега нашла је на разбуктало сладострашће, које јој је доносило час чулну и стидљиву радост, час увреду. Слика Достојевског се поцепала на два дела у њеној души. Носилац највише идеје и хришћанске љубави водио ју је страсти и побуни чула. Водио ју је похоти и мучењу пути. Она пише Достојевском да је «црвенела због наших односа и хтела толико пута да их раскине» Нарочито је вређало Суслову то што је, напоредо са чулним заносом, Достојевски остајао за њу туђ и далек. Он се није предавао својој љубави онако искрено и потпуно као што је она тражила. Суслова је захтевала од Достојевског да се сав посвети љубави, а он је живео у два света, и огромни, скривени свет његове духовне самоће, у коме су се већ формирали ликови «Злочина и казне» био је, наравно, неизмерно већи од другог, видљивог света, у коме су владали: борба за опстанак, другови, односи са људима, животна стварност. Сам начин Достојевског у поступању са њом често је Сусловој био непри-

јатан, јер је она ушла само у онај свакодневни свет, а није могла да освоји скривеног, тајног Достојевског.

Али у једноме је грешила: Достојевски ју је волео сконцентрисаном и мрачном страшћу, мучећи и сам мучен, злостављајући Суслову душевно и често вређајући физички.

Од ове тешке везе са генијем и епилептичаром, човеком два пута старијим од ње, Суслова бежи у иностранство. Два месеца после доласка у Париз, она се заљубљује у празног и приглупог Шпанца Салвадора, коме је потребна за извесно време лепа љубавница и који је освојио Суслову оним што она, наравно, није могла да нађе код Достојевског — младошћу, лепотом, лаком и празном чулношћу.

Достојевски о томе ништа није знао. Он је чезнуо за Сусловом, коју није видео готово седам месеци. Крајем августа он је допутовао у Париз, оставивши у Русији болесну жену. На дан свог доласка примио је Достојевски од Суслове писмо: «долазиш мало доцкан... ја сам прошле недеље поклонила своје срце, на први позив.»

Први састанак Достојевског са Сусловом био је грозан. Он је пао пред њом на колена и зајецао снажно: «изгубио сам те, то знам». Расплет се приближавао са неочекиваном брзином : неколико дана касније уверила се Суслова да је Салвадор не воли и вара. Достојевски јој је морално притекао у помоћ у тим тешким тренуцима, постао је њен друг и тешилац. Када је он предложио одлазак у Италију да би се тамо заборавили тешки тренуци, она је пристала. У наступу сажаљења и саосећања Достојевски је обећао да ће према њој бити «као брат». Али чим се за време путовања нашао на само са бившом драганом, сада још више жуљеном после растанка и њене неуспеле љубави, са новом снагом букнуо је у њему чулни нагон у према Сусловој. Он се тог нагона стидео, борио се против њега, али није могао да савлада страст. Месеци које је провео са Сусловом, путујући по Немачкој и Италији, потпуно су га исцрпли душевно. У колико су дубље биле његове патње, у толико већу насладу налазила је, како изгледа, Суслова у немилостивој игри са пређашњим љубавником и у својој власти над њим. Она га је мучила, доводећи га до крајњих граница и потстичући његову љубомору, незадовољену страст и мушку амбицију. У Бадену Бадену и Визбадену Достојевског је освајала једна друга кобна страст — рулет. Он је изгубио цео свој новац, залагао је прстење и ствари Суслове и писао у Русију писма, у којима је преклињао да му се пошаље новац.

У очи растанка наступи очајања ушли су код Достојевског напоредо са наступима страсти и љубоморе.

У октобру он се вратио у Петроград, а Суслова у Париз.

У то доба био је Достојевски намучен и мрачан. Ипак је имао толико снаге воље да покрене нов часопис, «Епоху».

Он је везивао пуно наде за наступајућу 1864 годину. А ова година, међутим, показала се као једна од најтежих у његовом животу.

У априлу је умрла на његовим рукама Марија Димитријевна и њена смрт бацила је Достојевског у тугу. А у јуну умро је његов толико вољен брат и сарадник Михајло, коме је он поверавао цео свој духовни и пословни живот. У септембру је умро један од блиских сарадника часописа, Ап. Григорјев, и часопис је почео постепено, али сигурно да опада. После смрти Михајла, који је био издавач «Епохе», остали су само дугови, и утученом душевном стању Достојевског придружиле су се још и озбиљне материјалне бриге. Његови покушаји да настави издавање часописа завршили су се неуспехом, и 1865 године «Епоха» је завршила своје излажење. Достојевски је примио на себе материјалне обавезе у износу неколико десетина хиљада рубаља.

Достојевског је мучила свест о бесциљности и ништавилу његовог живота. Повериоци га у стопу гоне. Напади епилепсије приморавају га да отпутује поново ради лечења у иностранство. Ту игра не малу улогу и жеља да се нађе са Сусловом.

Чим је стигао у Висбаден, Достојевски поново почиње да се коцка и губи све. Морао је да заложи сат и да се обрати Тургењеву с молбом за помоћ.

Долазак Суслове није зауставио ову грозницу коцке. За време његог боравка у Висбадену Достојевски је изгубио толико да му је једва остао новац да Сусловој купи карту за Париз, а сам Достојевски био је приморан да се храни чајем и хлебом све док она није прикупила у Паризу и послала му неколико франака. У причи «Коцкар» приказао је Достојевски своју страст за коцку. У тој причи он је оцртао Суслову као Полину. Суслова је, у осталом, била прототип за читав један низ јунакиња Достојевског: Дуња, сестра Раскољникова, Настасија Филиповна у «Идиоту», Катарина Ивановна у «Браћи Карамазовима» имају јасне карактерне знаке личности «вечне другарице», како је називао Суслову Достојевски.

Ма да је повратак био тужан, ма да му је петроградски живот изгледао као пакао, Достојевски је ипак енергично приступио раду. Он се ослободио журналистике и могао је са већом интензивношћу него раније да пише романе. «Злочин и казну» већ је завршио, и дело се штампало. Достојевски је журно обрађивао нову замисао: то је био «Идиот». Нека чудна нада одржавала је тада тог човека, који је живео као на згаришту, изгубивши све блиске срцу људе, намучен животом, сагорео у пламену својих сопствених несавладљивих страсти. Имао је четрдесет и пет година, а писао је: «Мени се све чини да се ја тек спремам да живим. Мачја жилавост!» Али предосећање није варало Достојевског: претстојао му је залазак,

богат не само стварањем и духовним животом, већ и умирењем и љубављу.

7

Године 1865 и 1866 биле су нарочито тешке за Достојевског: наступи епилепсије понављали су се готово сваке недеље. Одласци у иностранство ради лечења завршавали су се стално коцком на рулету, губитком, молбама за помоћ. Љубав према Сусловој претворила се у тешку драму, која се приближавала своме неизбежном крају, а састанци с њом отварали су још више рану. Суслова је провела четири месеца у Петрограду. Достојевски је хтео да се њоме ожени, јер ју је волео још увек, док је она од прошлости запамтила само увреде и патње. Свему томе придружио се грозничав рад — то је био једини спас од поверилаца, који су га прогањали. На све стране узимао је велике аконтације; ваљало је журити се с предајом рукописа издавачима и часописима, уз то се свакодневно мешају менице, судски извршиоци, претње да ће га затворити због дугова. Братњева породица, уз то, остала је без икаквих средстава; још и пасторак, син Марије Димитријевне, о коме се исто тако морало водити рачуна.

Да би некако савладао посао, Достојевски се одлучи да диктира свој роман стенографискињи. Тада је писао «Коцкара». У октобру дошла му је по нечијој препоруци за стенографискињу Ана Григорјевна Сниткина, према речима Достојевског у писму Сусловој, «млада и доста лепа двадесетогодишња девојка, која је одлично завршила гимназију, весма добре и ведре душе.» Месец дана касније Достојевски јој је понудио брак: «пошто је после братњеве смрти мој живот страховито досадан и тежак, понудио сам јој да се уда за мене... она има срца и уме да воли.» Ана Григорјевна заиста је заволела бескрајно овог човека који се већ приближавао старости и био нервозан и болестан. Приликом првог виђења Достојевски ју је изненадио својим потиштеним и уморним изгледом. Она га је заволела свом душом, и у њеној љубави било је и сажаљења и тежња да се жртвује. У току петнаестогодишњег свог живота са генијалним, али манијаком писцем, поднела је она мноштво увреда и патњи, али се никад није жалила на своју судбину: довољна јој је била свест да је она другарица великог писца на његовом животном путу, да му њена љубав олакшава тешки терет свакидашњице. Она је неговала мужа као дете, створила му је породицу, бринула се за његове интересе, преписивала је његове романе и била њихов први читалац и критичар. Проводила је бесане ноћи да би саслушала нову главу неког дела, тешила је Достојевског у тренуцима туге и покорно је подносила експлозије његовог ћепидлачења, коцкарске страсти, љубоморе и маније гоњења. А Достојевски, који је инстинктивно пошао за њом зато што је осетио и њену

љубав и њену доброту, одговорио јој је исто тако потпуном и искреном љубављу. Готово до саме смрти он је био заљубљен у жену и преко писама љубио је њене ручице и ножице, писао је: «љубим ти пете», и у том његовом миловању било је крајности, којима су се увек одликовале страсти Достојевског.

У пролеће 1867 године била је свадба, а месец дана касније младенци су отпутовали у иностранство. Ово није био само свадбени пут: много важнију улогу одиграло је ту потпуно неиздржљиво материјално стање у које су Достојевског са својим потраживањима довели повериоци. Он је побегао у иностранство да га не би затворили због дугова. Изгледало му је да је у Европи живот јевтинији, и да ће он на миру моћи да оствари тамо своје књижевне замисли и тиме зарадити довољно новаца да би се могли платити дугови.

«Медени месец» супруга био је, међутим, обилно отрован чемером. Већ у мају месецу Достојевски је отишао у бању Хомбург и изгубио све, и поред свих својих «система» и покушаја. Наступи коцкарске страсти постају касније код њега периодични. У Швајцарској, Визбадену, у Баден-Бадену он се коцка док не изгуби свест и увек са истим резултатом. После губитка почињу понижења, трчање ради залагања ствари, понижавајуће молбе, препирке са хотелијерима, који захтевају да им се плати рачун, затим писма жени, у којима Достојевски преклиње да му се пошаље новац за повратак. Али кад би новац, који је Ана Григорјевна, навикнута да много трпи, са муком прибавила, најзад стизао, — Достојевски би га поново изгубио и писао опет безумна писма манијака: «ја сам украо твој новац — ја сам изгубио, ја сам недостојан човек, ја не смем да пишем». Страшан утисак остављају писма Херцену или Тургењеву, у којима Достојевски прича да је заложио прстен и зимски капут, да дрхти од хладноће и глади у хотелу, одакле га истерују.

После Немачке, Достојевски са женом 1868 године настанио се у Женеви. Овде им се родило и умрло прво дете. Достојевски се осећао утучен. Ана Григорјевна била је у очајању због смрти детета. «Идиот», роман који је Достојевски тада завршавао, споро је напредовао. Није било средстава за живот. Болест се погоршала, наступи су га исцрпљивали, а томе се придружила и чежња за домовином.

«Без отаџбине се пати, Бога ми (пише Достојевски Мајкову) мени је потребна Русија за моје писање и труд.» Овде ваља додати да Достојевски Европу није волео, за европски живот се мало интересовао, и у његовим писмима види се потпуно отсуство каквог било реагирања на крупне догађаје времена.

Противстављање Русије и Запада, пророчко словенофилство Достојевског, које је тврдило да ће Русија «довршити дело европске културе» и обновити свет, нарочито је ојачало

у њему за време бављења у иностранству. Тада су се коначно формирали и политички конзервативам пишчев, његова склоност апсолутизму као старој форми руског државног живота, и мржња према револуционарнем идејама, идејама у којима је он гледао највећу опасност за религиозни и духовни развој људи.

У Женеви, седећи у невагрејаној соби са 18 франака у џепу и пишући на све стране писма, да би добио у зајам 50 франака, Достојевски смишља роман, који би имао дати слику расположења савремене руске омладине. Његов првобитни назив је «Атеизам». То је прва замисао «Злих духова» («Бесы»), којем је Достојевски придавао готово значај исповести свих својих скривених уверења, и који је намеравао писати две године. У то исто време Достојевски пише сада нађени нацрт другог романа «Живот великог грешника», у којем су црте Ставрогина, Фјодора Карамазова и поједине аутобиографске црте сливене у један једини заједнички предмет.

И поред материјалних брига пишчевих и болести, замисли у вихору круже у глави Достојевског: он болује од бујице слика и идеја, он живи претерано интензивним духовним животом. Несумњиво је да се баш 1867—1871 нарадила код Достојевскога не само основна идеја «Злих духова», него и дела којем је он придавао особит значај — «Браће Карамазова».

Спољa његов живот у том периоду није богат догађајима. После Женеве одлазе у Флоренцију. Да ли под утицајем жене, која је искрено уживала у сликарству и скулптури, да ли због унутрашњих промена, али том приликом Достојевски с великим уживањем посећује галерије слика и дуго стоји пред Рафаеловом «Мадоном у наслоњачи» у Уфицијама.

Године 1867 преселио се у Дрезду, јер није успео да се настани у Прагу, где је провео неко време по повратку из Италије. У Дрезди се Ана Григорјевна породила; у кући се тад нашло само 10 талира. Морало се продавати рубље, чак заложити врекапут. Писма Достојевског из тога времена су очајнички вапај: «Како могу писати, тужи се Мајкову, кад сам гладан, кад за два талира потребних за телеграм морам заложити панталоне! Најзад, нека ђаво носи и мене и моју глад! Али она дои дете, и је ли чудо ако с а м а иде да заложи своју последњу топлу, вунену сукњу! А овде већ други дан пада снег, и она може озепсти!» У пословима Достојевског дешава се страшан неред, новац чим стигне од издавача, одмах се потроши, и поред свих покушаја Ане Григорјевне да уздржи неуредног и непромишљеног мужа. «Пошљите ми 200 рубаља, спасите ме. Реч «спасите» схватите буквално», моли он пријатеље. Дете нема чиме да крсти, живи задужујући се, и он и жена гладују. И у то исто време Достојевски пише без предаха. За два месеца написао је близу десет штампаних табака. Од преморености повећава се огорченост. На састанку с Турге-

њевом он га вређа и коначно раскида с писцем, кога, уосталом, никад није волео, коме је можда потајно завидео на његовој спољној лакоћи и успевању, а особито на његовом «вређајућем племству» . Његова хипохондрија долази дотле да, добивши телеграм од Мајкова, 1871, којим га позива у Петроград ради суђења са издавачем, он га сматра као лукавство својих пријатеља, који желе да га домаме кући, како би га отерали на робију.

Око 1871 године, ипак, његов финансиски положај се донекле поправно, не без женине помоћи, и Достојевски се најзад вратио у Петроград. У том тренутку био је он готово најславнији руски писац, иако су га његова друштвена и религиозна схватања делила од већине образованог друштва онога времена. Роман «Зли дуси», тек што се почео штампати, изазвао је живу препирку, негодовање једних и усхићење других. Он је био не само савремен, него чак и актуелан, јер је његов предмет био узет из стварног живота (убиство револуционара Иванова), а у некојим његовим лицима лако је било познати истакнуте љ де онога времена. Тако, на пример, у Кармазинову Достојевски је у карикатури приказао Тургењева.

Од 1871 г. до саме смрти Достојевски је живео у нешто нормалнијим приликама него раније. Он се поступно одужио и, ма да је невоља често куцала на његовим вратима, захваљујући жени, почео је лакше одолевати тим повременим кризама. Достојевски је бивао све познатији, његова дела излазила су у поновљеним издањима, и напоран рад доносио је не само духовне, него и извесне материјалне резултате. Достојевски се опет зажелео новинарства. У 1873 г. уређивао је «Грађанина», а у 1876 г. је почео издавати свој «Пишчев дневник», у којем је, поред успомена и филозофских размишљања, било и одзива на политичке и привредне догађаје. У «Пишчевом дневнику» Достојевски се управо и показао као публицист словенофилски обојен, са схватањима спорним, али увек оригиналним и искреним. «Пишчев дневник» раширен у 6—8 хиљада примерака, у 1880 године дошао је до огромне цифре од 14 хиљада егземплара.

За то време породица Достојевског се увећала: он је имао троје деце.

Сачуван је опис спољашности Достојевског; опис је осамдесетих година дала једна његова сарадница: «То је био врло блед — земљано, болесно блед — стар, веома изнурен и болестан човек, суморног, намученог лица, покривеног, као мрежом, некаквим необичним изразитим сенкама које су долазиле од уздржаног кретања мишића. Као да је сваки мишић на том лицу са упалим образима и широким и високим челом био оживљен осећањем и мишљу. И та сећања и мисли хрлили су на површину, али их није пуштала гвоздена воља овог сла-

буњавог и, у исти мах, јаког, с широким раменима, тихог и суморног човека. Овај човек као да је био закључан, — кад је говорио, никаквих покрета, ниједнога геста, само танке бескрвен уснице невршо су му подрхтавале. А укупан утисак од првога погледа некако ме је потсећао на војника, од оних «ражалованих», какве сам не једанпут имала прилике да у свом детињству видим; уопште потсећао је на апсану и болницу.»

Овом опису један испитивач Достојевског додаје: «Његово лица се не заборавља. Нервно, изможђено «византиско» лице. хаотично и немирно, пуно муке и мучитељства, лице фанатика сектанта, лице суманутог. Лице способно да се искриви у грчу гњева и у заносу усхићења. Не «одухотворено» у обичном смислу речи: не просветљено душом тело, већ тело које пати, које се буни, тело и дух у вечном пакленом рвању, душа у којој су се у исти мах настанили и «Мадона» и «Содом», бездан греха и благост светитељства.

Година 1880 била је врхунац славе коју је Достојевски достигао за живота. Приликом откривања споменика Пушкину и потоњих свечаности у вези с тим Достојевски је одржао говор, који је постао прави догађај. У њему је он јавно исказао своје заветне мисли о мисији Русије: «Јест, дужност Руса је неоспорно свеевропска и свесветска. Постати прави Рус, постати потпун Рус... значи само постати брат свих људи, свечовек... То значи: унети измирење у европске противречности, показати излаз европској суморности у нашој руској души, свечовечанској и свесједињавајућој... и најзад можда изрећи завршну реч о великој општој хармонији, о коначној братској слози свих народа по Христовом, јеванђелском закону.» Светски и опште људски значај Пушкиновог генија Достојевски је објашњавао његовом дубоком националношћу. Бити националан писац, по Достојевском, значило је испунити светски руски циљ, још не за све јасан, још у многоме загонетан, као што је загонетна будућност Русије. «Пушкин је понео са собом у гроб неку велику загонетку, и ево ми сад ту загонетку одгонетамо» — тако је Достојевски завршио свој говор. И свима слушаоцима и свима читаоцима није било потпуно јасно да је и Достојевски у том смислу прави национални писац, који можда изражава суштину руског духа, и због тога постаје светски, свечовечански. Тај инстинктиван утисак био је тако јак да су свечаности у спомен Пушкину постале донекле свечаности у част Достојевског. Огроман значај његових дела и његове личности као да су постали очигледни на основици Пушкиновог генија.

Те исте године завршени су «Браћа Карамазови», — та чувена синтеза уметничког и филозофског стварања Достојевског. Наш писац је био у најбујнијем стварању и спремао «Пишчев дневник» за јануар 1881 г. Ништа није наговештавало

смрт Достојевског. Само жена и неки пријатељи били су свесни како је очајно стање његовог здравља. «Он је био страшно мршав и исцрпен», пише његов ученик Страхов, «брзо се замарао и патио од своје емфиземе. Он је живео, очигледно, само живцима, а све остало тело дошло је до такве трошности да га је могао срушити први, па и слаб удар. Највише је при том зачуђавала неуморност у његовом умном раду: он је писао по 25 до 30 штампаних табака годишње.»

У јануару Достојевски се разболео. Од узбуђења пресла му је плућна артерија, и 25 јануара почео је избацивати крв. И поред свих лекарских мера, крволиптење се појачавало, болесник је неколико пута губио свест. 28 јануара замолио је жену да насумце отвори јеванђеље: увек је тако чинио у одлучним тренуцима, и читао прве редове са отворене стране. Ана Григорјевна је послушала: то је било оно исто јеванђеље које је имао уза се на робији. Она је прочитала гласно стих из Матеја (III, 15): «А Исус одговори му и рече: не задржавај, јер тако нам треба испунити велику сваку правду». Фјодор Михаиловић рече: «Чула си — «не задржавај» — значи умрећу.» Тога дана увече Достојевски је умро.

Његов животни пут је био завршен. Као Пушкин, и он је са собом понео у гроб неку велику загонетку. «И ево, сад, без њега ми ту загонетку одгонетамо.»

Париз

(Превели Е. Захаров и Тр. Јов.)

Марк Слоњим

Aleksandar Blok

Povodom pedesetogodišnjice rođenja

1

16 novembra 1880 godine rodio se profesoru pravnog fakulteta Varšavskog univerziteta, Aleksandru Lavoviću Bloku sin Aleksandar. I profesor Blok i njegova žena bili su veoma daroviti. A. L. Blok bio je poreklom iz stare plemićske porodice u kojoj se održavala legenda o tome da je jedan od njenih pretstavnika, Nemac, zauzimao položaj dvorskog lekara cara Aleksija Mihajlovića. Aleksandar Lavović nije bio samo naučnik: i jegova ličnost i njegova sudbina bile su prepune teških protivrečnosti. Talentovani muzičar i fini stilist, — on je sebe smatrao za Floberovog učenika — duboki poznavalac književnosti, ovaj svestrano obrazovani i sanjalački raspoloženi čovek imao je u isti mah nepokornu i tešku narav, u kojoj je bilo nečeg demonskog. Poznanici — prijatelja on nije ni imao — nalazili su u njemu izvesnu sličnost sa Bajronom. Svoju ženu Aleksandru Andrejevnu kćer poznatog ruskog botaničara i rektora Petrogradskog univerziteta, Beketova, on je jako mučio, primoravao ju je da gladuje i, šta više, tukao. Kada je Aleksandra Andrejevna dobila u Petrogradu, u očevoj kući, sina, ona se odluči da ne ide sa mužem u Varšavu i da prekine s njim. Budući pesnik razvijao se gotovo isključivo pod uticajem svoje matere i njenih sestara, čas u domu svoga dede, čas na imanju u Šahmatovu, u okolini Moskve, gde se skupljala cela rodbina Aleksandre Andrejevne. Ona, veoma živa i osetljiva, s lepim ukusom i razumevanjem književnosti, vaspitala je sina, koga je iznad svega volela, u atmosferi ljubavi prema umetnosti i prema ruskoj kulturi.

Porodica Beketovih bila je tipičan pretstavnik onog najboljeg dela ruske inteligencije, koji se živo interesovao za sva pitanja nauke, književnosti i politike. Ova porodica posedovala je univerzalno obrazovanje, koje je obično iznenađivalo strance. Mladi Blok već u godinama detinjstva slušao je u toj kući pesme ruskih klasika, oduševljavao se legendama o Rimu i navikavao se na pomalo starinsko oduševljenje za verbalnu lepo u. Kasnije je mati otkrila mladome Bloku tajne stvaranja Flobera, Tjutčeva i Apolona Grigorjeva, čiji su uticaji primetni u Blokovoj poeziji.

Zatvoren i malo ćutljiv dečak, Blok je već u gimnaziji počeo da piše pesme. Škola mu nije ostavila prijatne uspomene: posle one plemićske inteligentske sredine, na koju je on navikao, morao je da se upozna sa građansko-birokratskim krugovima. Vavedenska[1]) gimnazija u Petrogradu, u kojoj se školovao Blok, bila je sva u onom dosadnom zvaničnom duhu, koji su u poslednjoj deceniji prošlog veka nametljivo uvodili u ruske škole ministri Deljanov i Tolstoj, koji su težili da savladaju destruktivni duh opozicije i nepouzdanosti bubanjem latinskih glagola i grčkih tekstova. Ovde je Blok naučio da mrzi onu ograničenost i tupost činovnika iz prosvete, koja je, na kraju krajeva, bilo rezultata celokupnog ruskog političkog sistema. Gimnazija je i posejala u Blokovu dušu prva zrna budućih revolucionarnih raspoloženja. U njihovom stvaranju odigrala je ne malu ulogu i promena u porodičnom životu. Kad je Blok imao devet godina, njegova se mati udala po drugi put, i to za gardiskog oficira Kubljickog Piotuha, čoveka veoma lepih duševnih osobina, ali ograničenog i strogo odanog konservativnim i monarhiskim tradicijama. Blokovi sukobi sa očuvom gotovo uvek su bili zasnovani na političkoj bazi.

1898 godine, po svršenoj gimnaziji, Blok se neobično oduševljavao dramskom umetnošću, priređivao je pretstave u Šahmatovu, učestvovao je u amaterskim pretstavama i pojavljivao se kao recitator na raznim soareima. Iz tog vremena datiraju njegova prva ljubavna oduševljenja. Blok je bio neobično lep: visok, vitak, sa zlatnom kosom i dubokim pogledom sivo zelenih očiju. Bilo je u njemu nečeg zdravog, čistog i nekako naročito, zamišljeno ozbiljnog. Od 1898 do 1901 godine Blok je zauzet univerzitetskim studijama, prvo na pravnom, a zatim na filozofskom fakultetu. U tom razmaku vremena on čita mnoga dela iz oblasti filosofije i književnosti, više puta čita Platona, oduševljava se za mističare i pažljivo prati sve što se u ruskoj literaturi događa. Baš od 1901 do 1903 godine formira se njegova pesnička individualnost i odigravaju se oni događaji koji će u znatnoj meri opredeliti njegovu sudbinu i njegov pesnički put.

2

Dva osnovna uticaja ukrštavaju se tih godina u Blokovom životu: jedan duhovno književni, a drugi čisto lični. Ovi su, na jednoj strani, mistična raspoloženja simbolizma i filozofije Vladimira Solovjeva, a na drugoj — ljubav prema L. D. Mendeljcjevoj, koja je kasnije postala pesnikova žena.

Prva generacija ruskih simbolista, koja se pojavila u poslednjoj deceniji prošlog veka, zauzela je stav ptotiv „građanske poezije" sa lozinkom „umetnost radi umetnosti". Estetizam

[1]) Nazvana po prazniku Vavedenju (po ruskom običaju davati školama imena praznika).

Hipijusove, Mereškovskog, Baljmonta, a malo kasnije Brjusova i Sologuba, imao je ratobornuo obeležje. On se borio za nove književne oblike i izvodio je pravu revoluciju u ruskoj umetnosti. Simbolisti su bili novatori: oni su iznenadivali rafiniranošću svojih stihova, podređivanjem smisla principu muzikalnosti, po Verlenovom zavetu: „Muzika iznad svega". Ali u isti mah, njihovo shvatanje stvarnosti, za razliku od realističkog pravca, koji je vladao u ruskoj književnosti, bilo je duboko idealističko, a kod nekih čak i mistično. Početkom dvadesetog veka Mereškovski, Hipiusova, njihovi prijatelji, a isto tako i sledbenici Vladimira Solovjeva, obrazovali su uži krug ruskog religioznog simbolizna. To nije bila grupa ljudi koji su verovali u crkvenom smislu. Više ih je spajao problem religije nego religija. Spajala su ih religiozna traženja i težnje da u realnosti ugledaju odsev božanske svetlosti. Na skupovima petrogradskog religioznog društva ova inteligentska religiozna mistika sukobila se sa tradicionalnim dogmama pravoslavne crkve; simbolisti su se i tu našli u ulozi novatora.

U ruskom književnom simbolizmu postojao je, pored versko mističkog pravca, i pravac čistog romantizma — oduševljenje za starinu, neobične legende u duhu nemačkog romantizma, za vizije koje evociraju poeziju srednjeg veka ili početka renesansa. Oba ova pravca spojila su se u Blokovim pesmama prvog perioda njegovog stvaranja.

Blok i sam priznaje da je, još pre nego što se upoznao sa novom poezijom, svim njegovim bićem „ovladala poezija Vladimira Solovjeva". Ovaj najveći ruski filozof — idealist u svojim pesničkim pokušajima, neposredno vezanim za liriku Fetovu, slavio je mističnu veru u ljubav, kao put koji vodi božanskoj mudrosti i blagosti. Mudrost — Sofija spajala se kod njega sa večnom ženskošću, sa zračnim likom Žene, u kojoj su ovapućeni dobro i lepota. Za Solovjeva je svet bio samo senka istine: "Dragi prijatelju, zar ti ne znaš — kazao je on u svojoj čuvenoj pesmi — da je sve što vidimo samo senka, samo odblesak nečega nevidljivog za naše oči". Zadatak pesnika, kao i kasniji simbolisti, on je video u tome da se „pod grubom ljuskom stvarnoga" nasluti tajna suština stvari i ideja i da se po „zemaljskim znacima" oseti dah Svetog Duha i božanstvene istine. Kroz jutarnju maglu, nesugirnim koracima ide on svojoj viziji i samo u pesničkom snu shvata ono što je nepristupačno siromašnom ljudskom razumu.

Ono što je Solovjev brzim potezima obeležio, Blok — taj učenik koji je prevazišao učitelja — produbio je i naoštrio kao mač. Njegove prve pesme pod naslovom „Ante lucem" i „Pesma o lepoj gospođi" jesu stremljenje u daljinu, van domašaja zemaljskog robovanja, težnja da se svet pobedi pomoću vizije i da se oda hvala nejasnom, svetlom liku žene, u kojoj su ovaploćene čistota i ljupkost Dobra i Lepote. Mi ne ispisujemo ove reči velikim slovima slučajno, jer su za simboliste i Bloka ovi pojmovi

bili veliki principi, osnovi njihove sanjaličke i pomalo maglovite vere.

Ali pesmama Blokovim dalo je jedan naročiti naglasak to što on nije prikazivao samo svoja pesnička i mistična otkrovenja. Lik Večne ženskosti dobijao je u njegovoj viziji ponekad određene crte zemaljske lepote: ljubav prema L. D. Mendeljejevoj davala je život i toplinu njegovoj romantičnoj rečitosti. Duh epohe, mistična skretanja simbolizma — sve što je oduševljavalo i uznemiravalo stotine simbolista, našlo je u Blokovim pesmama definitivan izraz i nije ni najmanje neobjašnjivo što je uspeh njegovih prvih pesama, štampanih prvo u časopisu, a zatim u zasebnoj knjizi, bio veoma veliki. Njihova „nebeska etotika," nežna, sanjalička i maglovita, odmah je zauzela svoje naročito mesto u ruskoj književnosti. Naravno, u njoj se mogu naći očevidni tragovi uticaja Žukovskog, Feta i Solovjeva; u njoj je, naravno, gospodario obični simbolistički rečnik. Ali ipak bilo je u njima i nečeg novog. Ova novina nije se ticala samo izuzetne melodičnosti i gipkosti stiha, koji predstavlja najvišu tačku ruskog simbolizma u pogledu forme. Novina je isto tako bila u spletu nežnosti Blokovih vizija sa, moglo bi se reći, bolesnom intenzivnošću osećanja. Dok su se stihovi drugih simbolista odlikovali ili rezonerskom i knjiškom mudrošću (kao što je slučaj sa Vjačeslavom Ivanovim), ili hladnom izveštačenošću (poezija Zinaide Hipius), ili izrađenom tehnikom (kao kod Brjusova, tako sigurnog u svoju tehniku), Blokova dela, i ako maglovita, bila su neposredna i obojena dubokom emocionalnošću. Sem toga, u njihovom, nešto nervoznom ritmu osećala se neka „uzbuna duha". U njima nije bilo estetizma, kojim su se pogrešno koristili simbolisti starijeg naraštaja, ili je estetizam, u svakom slučaju, odlazio u pozadinu, ustupajući svoje mesto nečem dubljem i ozbiljnijem. Neke pesme iznenađivale su svojom duševnom prozirnošću, sposobnošću pesnikovom da se potpuno spoji sa onim nerealnim svetom snova, o kome je pisao. I naglasci očajanja, koji su prolazili kroz sve ove pesme ustreptalosti i očekivanja, dolazili su zaista „od srca". U melodiji stihova osećali su se ponekad oni motivi ciganske romanse koji su kasnije zagospodarili Blokovom poezijom.

Od pesama o Lepoj gospođi neće ostati sve, i jedan deo te zbirke pretstavlja danas samo istorisku vrednost. Ali unutrašnje i formalno jedinstvo ovog ciklusa, koji donekle potseća na Petrarkine stihove upućene Lauri, ostaje i dan današnji. Neke pesme očuvale su potpuno svoju snagu i ulaze u riznicu ruske poezije („Predosećam te", „Ulazim u mračne hramove" i dr.)

Pesme o Lepoj gospođi su priča o dugom i zanetom traženju „nebeskoga" u obliku ženskosti. Ona muzika koja se pesniku pričula, nadjačava šum života. On podiže iznad stvarnosti svoj hram i služi u tom hramu. Ponekad ga obuhvata čežnja za čudom,

ali nikad njegova tužna duša ne nalazi sebi mira. Nemir stalno prati Bloka.

Harmonija ne ulazi u njegovu poeziju čak ni onda kad se u pesnikovom životu događa prelom i kad se ljubav, koju je on uzalud pokušao da sakrije, srećno završava brakom. 1903 godine Blok stupa u brak sa L. D. Mendeljejevom, ćerkom poznatog ruskog hemičara, nastanjuje se u Petrogradu i počinje da uzima učešća u književnom životu prestonice. Njegovo ime postaje dosta poznato, a pesme štampane u časopisima, utvrđuju njegovu pesničku slavu. Ona dostiže prilično veliku visinu 1905 i 1906 godine, kad su objavljena znatna Blokova dela: čuvena pesma „Neznanka" i zbirka „Snežna maska" a zatim i „Pesme sudbine".

U periodu od 1903 do 1906 godine Blok preživljuje novu etapu života i stvaranja.

On i dalje smatra sebe simbolistom, piše u simboličkim časopisima, i druži se sa uglednim pretstavnicima simbolizma (Hipijusova, Vjačeslav Ivanov, iz starije generacije, A. Bjeli — iz mlađe), ali je donekle razočaran u njima i ne napušta ga strog, kritički odnos prema njihovoj delatnosti i rečima. Simbolisti toga doba, zatvoreni u mala društva smatrali su da njihove diskusije i razgovori imaju veoma velikog značaja za sudbinu Rusije. Dolazila je revolucija 1905 godine, a simbolisti su se i dalje bavili dubokomislenim razmišljanjima o njenom mističnom smislu i pridavali su ogroman značaj verbalnim formulisanjima. Ovaj duh zatvorenih društava bio je potpuno stran Bloku. Revolucija je imala na njega veoma jakog uticaja. Ona kao da mu je otvorila oči na čitav jedan realni svet, ranije sakriven pod ružičastom zavesom snova. Jedno vreme Blok se nalazio pod uticajem „magičara i volšebnika reči i misli" Vjačeslava Ivanova, u čijem se stanu, na kuli, okupljala elita ruske umetnosti i filozofske misli, diskutujući o najdelikatnijim kulturnim pitanjima. Blok je dosta često posećivao ove čuvene „srede", koje su ostavile vidnog traga u istoriji kulturnog ruskog društva početkom ovog veka. Tamo je on čitao svoje pesme, koje su uvek nailazile na oduševljen prijem.

Ali govori Ivanova o Dionisiju, o Erosu, o svetosti i obnovi antičkih kultova nisu pridobili Bloka. On je nekako bio izvan ove duhovne rafinovane atmosfere, koju je udisao. Ova atmosfera, naravno, načinila je Bloka složenijim i utančanijim, ali nije omela one unutrašnje procese koji su se u njegovoj duši razvijali. Blok se uvek odlikovao time što je u o n o m n a j g l a v n i j e m bio nekako tuđ svojoj sopstvenoj sredini. Od mističara i simbolista sa religioznom tendencijom odvajala ga je ironija, i nepoštedna veština da vidi stvari onakve kakve su. Ovaj utopist i vizionar imao je izuzetno veliko osećanje stvarnosti. Ponekad je ono dobijalo oblik predosećanja. Blok je duboko mrzeo život kojim je živela ona petrogradska inteligencija sa pretenzijama na duhovnost. On je osećao neku trulež u celom ovom estetički knji-

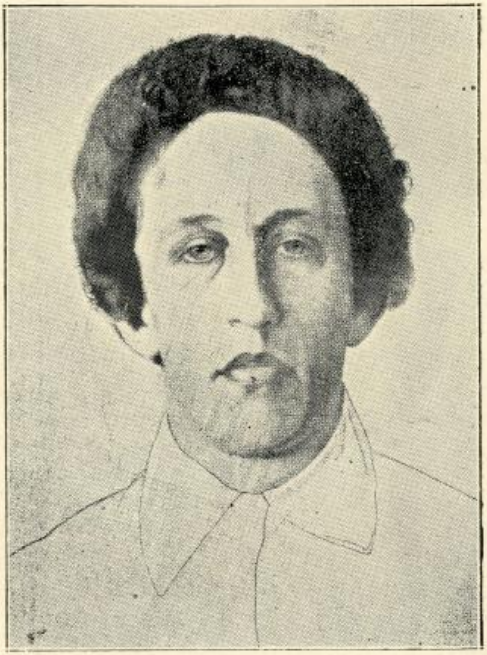

Александар Блок

ževnom metežu tih društava i časopisa. On je težio nečem krupnom i istinitom, bežeći od praznine koju je nalazio na svim ovim javnim skupovima ili intimnim diskusijama. Tužno raspoloženje, koje se često pretvaralo u nastupe očajanja, primoravalo je Bloka da piše pesme kroz koje je sve oštrije i određenije provejavala svest o tragičnosti naše epohe.

Isto tako tragično osećao je Blok svoju sopstvenu sudbinu. Lepu gospođu on je uzalud tražio u sličnim joj zemaljskim likovima. Svoju čistu i uzvišenu Ljubav — pisanu sa velikim početnim slovom — on je zamenio zemaljskim zaljubljenostima. Dogodilo se ono čega se pesnik plašio u jednoj svojoj pesmi: „O, kako ću pasti, tužno i nisko, ne savladavši smrtonosne snove", Blok se penje na spalište strasti, vina i burnog života. Tišti ga neka neshvatljiva uznemirenost. On ne nalazi sebi mesta u životu. Posle ljubavnih oduševljenja i neverstava dolaze periodi „beline i čistote", a zatim intervali rada, pesme, neočekivano učešće u političkom životu (1905 godine Blok je nosio crvenu zastavu za vreme demonstracije na Nevskom prospektu i opevao je revolucionarne događaje u pesmi). Ali izlaza nije bilo nigde. Blokova muza postajala je sve mračnija i mračnija. 1905—6 godine stvaralački prelom obeležio se naročito jasno u Blokovim pozorišnim delima: „Panoramdžija", „Kralj na trgu" i druga njegova dela, pisana po čisto simbolističkoj šemi, prepuna su zajedljive ironije. U njima se oseća nešto slomljeno i bolesno. Ovim se delima završava čisto simbolistički period Blokovog stvaranja. Odsad on izlazi na novi put, pretvarajući se u pesnika jedne određene škole, u pesnika svoga naraštaja i Rusije.

3

Komad „Panoramdžija", koji je 1906 godine prikazao Mejerhold, bio je bilans celog jednog perioda Blokovog stvaranja, i prikazivao ga je u novoj svetlosti. Blok iz epohe „Lepe gospođe" bio je svetao i iznad života. On je zračio onom čistotom, onim „nebeskim", što je osvajalo njegove prijatelje.

Otkrivanje životne „grubosti" poklapa se sa gubitkom ove duševne čistote. Ironija i neumoljivi odnos prema ljudima i događajima dolazi na smenu onom čistom posmatranju sveta i traganju za idealom žene. Na Bloka bi se mogle primeniti reči Ljermontova o pesniku Odojevskom: on je „bacio srce u vrtlog burnog života, niti su ga ljudi poštedeli, niti ga je Bog spasao." Život Blokov pre revolucije jeste istorija padanja, lutanja, gorkog iskustva, periodično grozničavog zaborava u vinu, u veselju ili u radu. Duševni mir Blokov narušen je jednom za svagda. On najedanput opaža svu nakaznost života, tupost buržoazije, užas nepravičnih socijalnih odnosa, pritisak apsolutizma. Sve mračne i negativne strane društvenog i ličnog života vređaju ga neizmerno. Svet ponovo postaje večita tamnica; ljudi su „gori od majmuna", a sam život, kako Blok u jednoj pesmi kaže, „ne

vredi marjaš". Ironija i naklonost zajedljivog negiranja — ove crte očeve — ispoljavaju se u pesniku sa ogromnom snagom. On pokazuje onaj isti splet žestokosti i sažaljenja kojima se odlikovao varšavski profesor sličan Bajronu.

Blokov život u ovom periodu, koji je trajao sve do 1910 godine, prepun je tuge i očajanja. Blok je spalio iza sebe sve mostove, kako se izrazio njegov prijatelj Čulkov. On se osećao potpuno usamljen i tuđ svemu. U zbirci „Snežna maska" ispričana je, u pesmama koje iznenađuju svojom lirikom, priča o jednom od najdugotrajnih njegovih oduševljenja — reč je o glumici Volohovoj, „snežnoj devi."

Blokov odnos prema književnim i društvenim pitanjima ostaje strastan. U tome je i bilo karakteristično obeležje njegovo što onaj „kobni požar" koji je razorio njegovu dušu, ostavivši u njoj večito nezadovoljstvo i čežnju za zaboravom, nije izmenio pesnikovu duhovnu sadržinu, sa njenim dubokim reagiranjem na spoljne utiske, sa njenom pojačanom, bolesnom osetljivošću i intenzivnošću preživljavanja. On se stalno odazivao na sve događaje koji se odigravaju u Rusiji, i po njegovim pesmama istoričar kulture mogao bi lako da rekonstruiše duhovne etape jednog velikog dela ruske inteligencije posle prve revolucije 1905 godine.

1906 godine Blok je već bio priznati veliki pesnik. Strogi Brjusov izjavio je da Bloka valja uvesti u broj „svete sedmorice savremene poezije", misleći na Sologuba, Hipijusovu, Baljmonta, Brjusova, Bloka, Vjačeslava Ivanova, Andreja Bjelog. Kasnije se u šali primećivalo da slovo B ima veliku ulogu u ruskoj poeziji: Baljmont, Blok, Brjusov, Bjeli.

Položaj Blokov u tadašnjim književnim diskusijama bio je dosta težak. Posle 1905 ruska književna dekadansa, koja je došla do izraza u estetizmu, i simbolizam pobedili su na celom frontu i pridobili široku publiku. Čitalac se oduševio za stihove i prozu onih autora koji su još pre nekoliko godina bili proglašavani od kritike za ludake. Ovo priznanje, u znatnoj meri prouzrokovano i uslovima društvenog života — a najviše društvenom reakcijom iz 1906—1908, bilo je kobno za ruski simbolizam i estetizam. Izašavši na ulicu, ovaj pravac bio je kroz veoma kratko vreme uprljan tuđim rukama. On se podelio u stotine malih društvaa, i raspao u desetine grupa, izgubio svoju otmenost i degenerisao se u jevtini i vulgarni estetizam ili grubi erotizam.

Smatrajući sebe i dalje za simbolistu, Blok je s velikim gađenjem posmatrao šta se događa u književnosti. Svojim „Panoramdžijom" on je, istina, i sam izašao iz lirske usamljenosti. Njegovo pozorište bilo je upućeno široj publici, ali je on, kao i ranije, mrzeo i atmosferu zatvorenih društava i nezdrave manifestacije društvenog umora i razočarenja, koji su imali za posledicu samoubistva, „lige slobodne ljubavi", beskrajne diskusije o sićušnim pitanjima i t. d. Blok je shvatio da se približava epoha reakcije, koja će obesnažiti rusku inteligenciju i oduzeti joj snage

koje će joj možda trebati u budućnosti. On je jasno video sve „grimase epohe" i pisao o njima u pesmama, koje su i dan danji duboko uzbudljive. „Rođeni u gluvim godinama, ne znamo svoj put. Mi smo deca strašnih godina Rusije i nismo u stanju ništa da zaboravimo". On je govorio o „krvavom odblesku" koji je ostao na licima ruskim iz „dana rata, dana slobode". U jednom članku Blok je tačno analisao događaje:

„Reakcija koju nam je pala u deo da preživimo, sakrila je od nas lik života što se već bio probudio. Pred našim očima su nekoliko generacija, razočaranih u svojim najboljim nadama. Retko se mogao sresti, pa čak i među omladinom, čovek koji ne bi bio obuhvaćen smrtnom tugom, a krije svoj lik pod strašno dosadnom grimasom rafiniranosti, utančanosti, isključivog egoizma.

„Osećanje katastrofalnosti" obuzelo je pesnika sa zaista neobičnom, nesavladljivom snagom. Blok je doista uvek bio personifikacija katastrofe. U njegovoj duši nije bilo ničega sem jednog ogromnog „ne", koje se neprestano povećavalo. On već tada nije ničemu govorio „da", nije ništa potvrđivao, sem slepe stihije, poveravajući se samo njoj i ne verujući ni u šta. Neobično tačan i uredan, besprekornog ponašanja i života, ponosito učtiv, zagonetno lep, on je za ljude koji su ga dobro poznavali, bio strašno uznemiren čovek, namučen i u suštini već lud" (G. Čulkov: Naši saputnici).

U pesmama iz tog doba, a naročito u ciklusu „Strašan svet", „Odmazda" i „Harfe i violine" sadržan je odblesak tih Blokovih raspoloženja. U ovim pesmama zvoni tako bezizlazna tuga, takav užas od života, kakav, izgleda, dotle nije bio poznat ruskoj poeziji. Neke pesme toliko su prodorne i mračne kao da je u njima, u tim zvučnim strofama skoncentrisano očajanje celog jednog pokolenja.

U svom dnevniku i u pismima koja je pisao rodbini, a naročito majci, Blok priznaje da bi izvršio samoubistvo da nije ljubavi prema ženi i majci. 1907—1908 g. Blok mnogo pije i lumpuje. Zvuk gitare i ciganska vriska zvone u njegovim pesmama iz ovog perioda; od njih mnoge spadaju u najbolja njegova dela; to su otrovani, zanosni i beskrajno tužni stihovi o „truleži duša", ljubavi navici, sanjanju o strasti, i strašnoj prolaznosti vremena, o slepoj vasioni i o „kratkom, teskobnom trenutku sreće". „Ja volim umetnost, decu i smrt", kaže Blok za sebe u to doba, i ne sluteći da će uskoro dobiti sina, koji će brzo umreti po rođenju.

Pored svoje lične drame, Blok jako oseća opšterusku tragediju: „na ulici je vetar — piše on u dnevniku 1907 godine — prostitutke se smrzavaju, ljudi gladuju, vešaju ih, a u zemlji je reakcija, i u Rusiji je težak život, hladan i mrzak. Kad bi se bar svi ti brbljivci potpuno isušili od svojih traženja, koja nikome u svetu sem „rafiniranih priroda" nisu potrebna — ništa ne bi Rusija ni dobila, ni izgubila."

Oštro negativan Blokov stav prema inteligentima — brbljivcima došao je do izraza u njegovom javnom predavanju, održanom u religioznom filosofskom društvu sa temom „Inteligencija i narod". Blok je u ovom predavanju proricao, nešto maglovito u izrazu, da se približava bura i da će uskoro ispod ljuske da sine plamen, koji će upropastiti inteligenciju, pošto je ona daleko od naroda i plaši se tog naroda. A narod je grozan i strašan u svojoj rušilačkoj snazi.

U dnevnicima i beležnicima Blokovim iz ovog doba nalazimo veoma oštre ocene tadašnje stvarnosti. „Jače no ikad uviđam da ništa od današnjeg života sve do smrti neću da prihvatim i ničem neću da se pokorim. Njen grozni sastav izaziva kod mene osećanje odvratnosti... Zajednički naš neprijatelj su ruska državotvornost, krčme, državna blagajna, činovnici. Jedina zemlja u kojoj mogu da živim jeste ipak Rusija, ali groznijeg od onog što se u njoj nalazi, nema, izgleda, nigde."

Ruska stvarnost bila je grozna, ali je u toliko upornije tražio Blok pravi lik Rusije. Lepa gospođa postepeno je dobijala u pesmama njegovim oblik otadžbine. S uobičajenom njegovom bolnom strašću, sa bolom nezadovoljenih čežnji i očekivanjem čuda, peva Blok o Rusiji, i ove pesme pretstavljaju jedan od najsavršenijih i najznačajnijih njegovih pesničkih ciklusa. On se obraća Rusiji kao ljubljenoj ženi: „o, Rusijo, ženo moja..." Sećajući se njene prošlosti, evocirajući bitku na Kulikovom polju[1]) (jedna od najpoznatijih Blokovih pesama „Kulikovo polje") on stalno ponavlja istu misao: „Srce mi ne može da živi u miru" i Rusija ne može da bude mirna:„mir samo sanjamo kroz krv i prašinu". Rusija je stremljenje u daljinu, divlji hat koji juri nepregledno velikom ravnicom. Blokova ljubav prema otadžbini teška je i dvostruka, kao i kod Ljermontova, sa kojim Blok uopšte ima mnogo zajedničkih crta i u sudbini i u poeziji. Onaj trezveni i jasni pogled realista kojim je Blok raspolagao, odlično vidi sve tamno i mračno u ruskom životu. Blok vidi siromašnu Rusiju, njene jadne kolibe, njenu besmislenu i neumoljivu pobunu — „krv, sekira i crveni petao"; on vidi neugledne trojke sa prljavim konjima, sa dotrajalim amovima i hamutom. Ali sanja o drugoj Rusiji, o Gogoljevoj trojci, što blista kao zasleplјujuća vizija, „u lepoti i muzici, u fijuku vetra i besnom letu." Blok ponavlja Gogoljeve reči, jer mu je iskustvo Gogoljevo duhovno blisko: poznati poniženje i besmislenost carstva mrtvih duša, pa ipak verovati u budućnost Rusije, kojoj se, začuđeni, uklanjaju s puta narodi.[2])

---

[1] 1380 godine su Rusi, pod Dimitrijem Donskim, na Kulikovom Polju potukli Tatare pod Mamajem.

[2] Aluzija na Gogoljevo poredjenje Rusije sa zahuktalom trojkom (u poslednjoj glavi „Mrtvih duša").

Блок је примао оба царства руске душе: песму о „ножима челичним", о убиству и песму о светој љубави. Он је сагледао страшни подземни оганј руске суровости и освете, и нежни сан народни о невидљивом граду Китежу.[1]) Он је веровао у преображење Русије. Нетачно је рекао Чулков да у Блоковој души није остало више нимало вере. Оног истог тренутка када је он, како је могло то изгледати, дошао до крајње границе свог очајања и одрицања, када је изгледало да испод пепела више није било жара, он је почео да верује у Русију, поновивши раније казане речи: „верујем у сунце заветa, видим у даљини зоре, очекујем васионску светлост за пролетњу земљу." Преображење света имала је да изврши Русија. Месијанизам Блоков постаје једна од основних линија његове поезије. У црно доба реакције, у доба кад му је душа била празна и разочарана, Блок налази у себи снаге да постане национални песник и да поверује у чудо обнове своје отаџбине.

У томе је огроман значај Блокове поезије, која остаје документ целе епохе, њених мука и грехова, њених мутних предосећања и стихиске вере.

4

1908 године Блок је написао своје најбоље песме о Русији. 1909 године отпутовао је у Италију, верујући да ће се тамо ослободити од „убистvене пустоши и црних дана". У иностранству Блокови тешки сећањима на руску реакцију придруживало се и негирање западне буржоазије толико слично са расположењем Херцена па чак и првих словенофила. „Људи су ми мрски, — пише он мајци из Фиренције — цео живот је страшан. Европски живот гадан је као и руски; уопште, живот свих људи у целом свету, по мом мишљењу, јесте једна језиво прљава бара". Али већ у Италији запаža се неки нови зрачак светлости. Његове „Талијанке песме" јесу, готово, најбоља ствар од оних које су у руској поезији написане о Италији. Схватање уметности и природе Италије прожето је у овим песмама античком пластичношћу, са топлотом благе замишљености о смрти и таштини лепоте.

Исте године умро је Блоков отац, и овај догађај остаvио је на песника јак утисак.

У његовој песничкој делатности долази до изvесног застоја. Раније романтизам и симболистичка неодређеност не задовољаваju га више. 1901—1911 г. он скицира и пише спев „Одмазда", који има аутобиографско обележје, али обухвата руски живот из последње деценије прошлог века и првих година овог века. Овај широкозамишљени спев могао је да постане „Евгеније Онјегин" двадесетог века, да је довршен. Спев је био упропашћен тиме што је Блок, покоравајући се некој несvесној тежњи, написао прве главе у потпуно реалистичким бојама, спајајући дубоки лиризам обраде са стварношћу грађе из живота. Ово је био значајан покушај да се

[1] Град из руске бајке, као од прилике наш Леđан-град.

simbolizam izvede iz ćor-sokaka i da se pođe novim putevima u poeziji. Za one koji pažljivo pročitaju liriku Bloka iz tog doba, „Odmazda" neće biti neočekivano delo. Sve Blokove pesme neizbežno postaju nekako opipljivije, zemaljskije; u njima jasnije zvone i ciganska pesma i varoška pesma poskočica. Oni su ovaploćeni, ali ne postaju zbog toga teži.

Ali ova promena u pesniku izazvala je oštru kritiku Vjačeslava Ivanova, čiji glas nije slušao sa pažnjom samo Blok, već i svi pesnici. Pod njegovim uticajem Blok je spev gurnuo u fijoku, i tek 1916 godine vratio se na njega i pokušao ako ne da dovrši spev, bar da ga dovede u red. Čak i ovako nezaokrugljen spev iznenađuje plastičnošću, svežinom posmatranja, bogastvom pretstavljenog života, izrazitim karakterisanjem i realizmom. Uz to ovaj spev je nezamenjivi dokumenat epohe i osnovna građa za biografiju Blokovu.

Drugo značajno Blokovo delo iz ovog doba jeste drama „Ruža i krst", napisana 1912—1913 godine. Ona je veoma dobro izrađena i u pogledu radnje i u pogledu obrade istoriskih detalja (radnja se događa u Južnoj Francuskoj, početkom trinaestog veka i tu je autor iskoristio opsežnu literaturu o bretonskim i provansalskim trubadurima). Ali, naravno, Blok je bio u pravu kad je tvrdio da je istoriju i epohu u ovom slučaju iskoristio samo da izrazi svoje osnovne ideje i doživljaje.

U simbolima ove drame skrivena je omiljena Blokova ideja o vezi između umetnosti i morala. Ruža umetnosti rascvetava se na grudima ako je pre toga na njih stavljen krst. Gaston, putnik sa krstom na grudima, pravi je pesnik. Njegova pesma čini svet boljim, ali Gaston ne može da se spoji sa životom. Mlada grofica Izora, koju je on probudio svojim pesmama, ne širi svoje ruke njemu, već lepom pažu prazne duše Aliskanu. Prosti i plemeniti Bertran, vitez dužnosti i zle sudbine, umire od rana zadobivenih u borbi za lepu i nestalnu gospođu.

Tužno priznanje o nemoći snova zvon u „Ruži i krstu". „Kišni i zamagljeni svet" zahteva neku akciju da bi se u njemu moglo živeti.

U godinama raspada simbolizma i pojave protivničkih struja akmeizma, futurizma i dr., — Blok oseća potrebu da veže umetnost sa stvarnošću i zahteva aktivan odnos inteligencije prema onome što se u njenoj zemlji događa. Blok se u ovo doba veoma mnogo interesuje za levičarske struje ruskog društvenog života, naročito za narodnjač okret, kome ga privlači, prvo, teza o ličnosti kao o cilju socijalnog progresa, drugo, isticanje naročitih puteva Rusije. Za vreme Svetskog rata on sklapa prijateljstvo sa socijalistima-revolucionarima, pa čak i odgovara za pripadnost ovoj stranci, u čijim se redovima Blok, međutim, nije nalazio.

1915 godine Blok beleži:

„Dakle, podivljavanje. Crna, gusta lapavica po ulicama. Fenjeri tek svaki drugi svetli. Pijanog vojnika guraju u fijaker

(obesiće ga?). Zlobna lica kod „prostih ljudi". Lapavicu odjedanput preseca zrak reflektora i automobil projuri sa urlikom... Omladina zadovoljna sobom, „apolitička", nasrtljiva, drska i prostačka. Kulturu joj zamenjuju Verbicka, Igor Severjanin i ostali. Nema jezika. Nema ljubavi. Pobeda se ne želi, mir — takođe.

Kada će i odakle doći odgovor?

Ovo predosećanje i muke ratnih godina dobile su rešenje u onoj „buri očišćenja", koju je Blok očekivao i o kojoj je pevao.

Približavala se revolucija i primicao se, posle kratkog uzleta, poslednji čin pesnikove tragedije.

5

Blok je oduševljeno dočekao revoluciju. Kao da se bio preobrazio. Učinilo mu se da i za njega počinje nov život. Nije ga uplašila ona rušilačka bujica, koja se odmah ispoljila u revoluciji. On je u njoj čuo „strašnu i nezaboravnu melodiju veka". On je pozivao inteligenciju da sluša muziku revolucije, da se nje ne plaši i da ne zaboravlja da muzika, strast i sila pokreću svet. Onaj plamen koji je za vreme revolucije izbio iz podzemnih svodova ruskog života, bio je, po njegovom shvatanju, plamen Pugačeva i Razina: „i zadatak je ruske kulture da uputi ovaj plamen na spaljivanje onog što se ima spaliti, a nemir Stenjke i Jemeljke[1]) da bude pretvoren u muzikalni talas volje."

Sa neobičnom radošću obznanio je on propast starog sveta. To je bio za njega omrznuti svet buržoaske nepravde i palanačkog licemerstva, političkog ograničenja i duhovnog ropstva. U isti mah, Blok je odlično shvatio da ruska revolucija obeležava koreniti prelom u nacionalnoj kulturi. On je sam bio odnegovan u ruskoj plemićskoj inteligentskoj kulturi, civilizovanoj, bogatoj i dalekoj od naroda. Sada je on proglašavao njen pad, negirao njenu zaljubljenost u sebe, nije više verovao u humanizam i zahtevao istinu u svemu, od književnosti pa sve do politike. I ponovo je sanjao o velikim zadacima koji Rusiji pretstoje. Rusija je imala da obnovi svet. Zajedno sa svojim prijateljima, socijalistima-revolucionarima sa levice, Blok je govorio da smo mi Skiti, čija će sveža snaga iznenaditi svet. Mi pozivamo čovečanstvo na „bratsko veselje rada i mira". Ali teško Evropi, ako se ona ne odazove ovom pozivu. „Ruski istok okrenuće joj se svojom aziskom njuškom" i jurnuće skitski potok na rafinirani svet Zapada. Kosti stare kulture, trošne i gnjile, polomiće se u medveđem zagrljaju ruskih Skita. Milioni Skita preplaviće evropske ravnice i pomešaće svoju bujnu i mladu krv sa proređenom krvlju zapada (spev "Skiti").

Revolucionarna stihija nije plašila Bloka ni onda kad je do-

[1] Stenjke Razina i Jemeljke (Emiilijana) Pugačeva.

šao boljševizam i kad je talas terora prešao celom Rusijom. U slomu svega starog on je nalazio neku opojnost i pravdao sve užase rušenja svešću o njihovoj neizbežnosti i opravdanosti. Po Blokovom mišljenju, došla je „odmazda" i dotakla se odmah onih koji su ugnjetavali narod i bezbrižno živeli na njegov račun, zatim i onih koji su se zanimali samo praznim brbljanjem. Kao što su u devetnaestom veku „plemići-pokajnici" išli u narod, odričući se bogastva i socijalnih privilegija, tako je Blok, u osvit boljševizma, postao „intelektualac-pokajnik", u želji da iskreno prihvati dolazeći, ako i tuđi svet.

I sam nesvestan toga, pokušavao je da veže novi i grozni dan za onu prošlost koju je tako žučno negirao. Sanjao je o preobražaju Rusije i o „vasionskoj svetlosti za proletnju zemlju' Ovaj njegov revolucionarni mesianizam došao je do najvišeg izraza u "Dvanaestorici", najznačajnijem pesničkom delu ruske revolucije.

U „Dvanaestorici" izraženi su i psihologija Blokova i raspoloženje jednog znatnog dela ruske inteligencije. Ovaj spev ima u sebi neke dvostrukosti. S jedne strane, to je po svome realizmu i ironiji izuzetno snažna slika revolucije sa njenom besmislenošću i prljavštinom, sa pijanim crvenim vojnicima, čije su ruke u krvi. Pucnjava i jauci žrtava prate dvanaestoricu kada oni, pošto su ubili „Katu sa debelim ustima", idu kroz zimsku noć, boreći se sa vejavicom i gromko izgovarajući reči svoga marša: „držite korak revolucionarni, ne spava dušman neumorni". Blok zna da su to razbojnici, grubi i surovi, ako i prosti, ali njemu se dopada ovaj vetar, „vetar u celom svetu". Dopada mu se ova vejavica revolucije, ova igra stihija i u njegovom delu dvanaest razbojnika pretvaraju se prvo u nosioce svetske revolucije, („vaseljena u požaru i krvi, Gospode, blagoslovi?"), a zatim u dvanaest apostola, koje vodi nevidljiv, u „snežnom prahu bisernom, u belom vencu od ruža", sam Isus Hristos.

Blokov spev izazvao je čitavu buru napada i prepirke. Jedni su u njemu videli opravdanje i moralno priznanje boljševizma. Drugi su osetili u spajanju revolucije i Hristovog lika duboki, istinit smisao. Blok je bio silno ogorčen odzivom publike na spev. „Zar sam ja hvalio — pisao je u svom dnevniku, — Ja sam samo konstatovao fakat: ako se pogleda pažljivije u snežne smetove koje pravi vejavica na svom putu, sagledaćete Isusa Hrista. Ali ja sam nekada duboko mrzeo ovo ženstveno priviđenje". A malo dalje je zapisao: „boljševici imaju prava što se boje „Dvanaestorice". Ovom opaskom Blok je, svakako, hteo da kaže da su boljševici negirali moralni smisao događaja, dok je za Bloka revolucija pre svega bila približavanje istini, traženju moralnog preporoda, simbolizovanog u Hristovom liku.

Ali ga je i ovaj san prevario, kao i svaki san. On je stremio ka onom novom što je video u revoluciji, i uskoro se u tome razočarao. Boljševici su dali revoluciji pravac različit od onog koji

je Blok želeo. Priznati vojni komunizam bilo je iznad njegove snage. On se ponovo našao u gluvoj pustinji, sam sa sobom. Stari, poznati svet srušio se, i pesnik je pozdravio njegovu propast. Ali zajedno sa tim svetom odlazili su stari prijatelji i poznati način života, sa kojim je Blok bio tako tesno vezan. Jedan deo starijih pisaca odrekao se Bloka zbog „Dvanaestorice". Omladina, i ako je shvatila da je u spevu ostvarena ne samo ideološki, već i čisto formalno, neka radikalna promena u ruskoj poeziji, ipak se držala daleko od Bloka. Boljševici su ga smatrali „opasnim", nisu primali njegove radove, pa su, šta više, u februaru 1919 godine uhapsili pesnika zbog veza sa levim socijalistima-revolucionarima.

Susreti sa ljudima, književni rad u izdavačkom preduzeću „Svetska literatura" zajedno sa Gorkim, govori, od kojih je triumfalnan bio onaj o zadatku pesnika, držan na Puškinovoj komemoraciji — to su događaji, koji su ispunjavali Blokove dane u 1919—1920. On je postajao sve mračniji i zamišljeniji. Prestao je da piše. Razočarenje u onome što je tu skoro pozdravljao, postaje sve jače i jače. On je uviđao laži i licemerstvo novih vlastožaca i nije mogao da podnese njihov pokušaj da uvedu kontrolu misli. Blok je govorio da je „teško živeti onima koji su jednom samo udanuli vazduh slobode." On je govorio Zamjatinu: „Nema vazduha. Zagušljivo je. Ljubav što mrzi — to je moj odnos prema Rusiji.

1921 godine on već više nije nalazio da je njegova vera u spasonosnu ulogu revolucije bila opravdana. Oni oblici koje je revolucija dobila, učinili su se Bloku odvratni. On je oštro i određeno smatrao sebe za antiboljševika i „vanstranačkog revolucionara"

Siromaštvo, bolest i teške prilike za život mnogo su uticale na Bloka. Ali on nije hteo da ide iz Rusije. Napustiti otadžbinu u ovakvom trenutku — to je, po njegovom mišljenju bila izdaja. Tek neposredno pred smrt on je, pod uticajem lekarskih saveta, počeo da pomišlja na bolnicu u inostranstvu, na privremeni odmor. „Sramota je pobeći od ruske revolucije" — govorio je on. Ali vođi ove revolucije bili su ljudi njemu organski tuđi, a tok događaja tištao je tog romantičara i idealista. Prestavši da piše, on je ćutke umirao u svojoj samoći. „Prožderala me je prljava, odvratna, mila moja majka Rusija kao krmača svoje prase' — pisao je Blok Čukovskom.

U aprilu 1921 godine on je učestvovao na književnom večeru dopuštenom od vlasti posle dugotrajnih sporova. Čitao je pesme o Rusiji i prepuno Dramsko pozorište besno je pljeskalo ovom bledom visokom čoveku izmučenog strogog lika, skamenjenog u neprestanom duševnom naporu.

On je potpuno izgubio volju da živi. Volja da umre, međutim, održavala se u njemu fizičkom i nervnom iscrpenošću i svešću da je njegov pesnički put završen i da on nema kome da govori o svojim osećanjima i mislima.

Poslednji meseci njegovog života bili su naročito teški. Opšta slabost postajala je sve veća. Sve jače su se pokazivale apatija i ravnodušnost, dostižući gotovo granice nenormalnosti. Blok je odbijao da prima lekove. Mesec dana pre smrti njegov um počeo je da se muti. Bolest srca izazivala je strahovite patnje. Noću je imao halucinacije i strahovito je vikao. Jedino što bi moglo, izgledalo je, da ga spase bila je promena atmosfere, odlazak. Pesnikova žena radila je na tome, ali su sovjetske ustanove odugovlačile sa dozvolom za odlazak. Ova dozvola došla je u trenutku kad više nije bila potrebna.

Blok je umro 7 avgusta 1921 godine. Njegova smrt je ostavila ogroman utisak na celu misaonu Rusiju. Tek kada su Blokovi posmrtni ostaci sahranjeni na Smoljenskom groblju u Petrogradu, tek tad je bilo jasno šta je izgubila Rusija u njemu. I tek tada, osvetljena ovom strašnom smrću, u svem svome dubokom značaju pojavila se pred našim duhovnim očima sudbina pesnika Lepe gospođe i Rusije, pesnika, koji je u mukama života sanjao o slobodi i preporodu sveta.

(Preveo E. Zaharov) **M. Slonjim**

Владимир Диксон*)

(1900—1929)

Наш живот је распоређен на строго одмерене часове рада, и посао у ком човек суделује влада њим и располаже његовом вољом. Али човечја мисао, упркос свем уређењу живота, неће да се потчињава никаквим радним данима и иде против сваке механизације која јој се намеће, чак и више, окива је материјалним животом. И никад још није мисао, а с њом и осећање, тако гласно и навалујући истицало своје право на слободу и самосталност. Мисао се исказује речима и сама реч у покрету мисли почиње са своје стране, свој, чисто вербални покрет, и може одвлачити за собом мисли. Покрет непокорене човечје мисли и с њом везани покрет наших осећања по законима строго регулисане механике, производње и сваке политике, ред и блесак мисли и осећања у бујици ствари, покрет мисли — осећања — речи јесте најсавременија тема.

У песничким Диксоновим творевинама обележен је пут описивања мисли-осећајно-говорног покрета: у приповетци «Црв» — асоцијације мисли и речи; у «Опису намештаја» — пример новог посматрања мртве природе. Сто и столица! — шта се може рећи само гледајући и пипајући, али како се богат свет отвара при мисле-осећајно-говорном посматрању!

Пруст и Џојс, чији су корени у Толстоју и Достојевском, најистакнутији су претставници новог посматрања и начина изражавања мисле-осећајно-говорног покрета. Од Руса најближи Џојсу, Андреј Бели, стоји сасвим усамљен у руској књижевности, која је с неколико изузетака — а ти изузетци су збијени у најбољем случају у чврсте оквире Толстоја и Достојевског — информативна, т. ј. само материјал, интересантан како за странце тако и за Русе ван Русије. Међу младим, најдаровитијим руским писцима ван Русије јасно се осећа окретање к Прусту и Џојсу; и ако им пође за руком, под врло тешким условима — ван стихије руског језика, да створе целину, она ће имати велику важност у руској књижевности.

*) Владимир Диксон, Стихови и проза. Изд. Вол, Париз 1930. Стр. 249. Главна продаја «Moskwa» 9 Rue Dupuytren, Paris VI.

*

У свету отпочиње нов живот. Био добар или рђав, али је нов . Ратом згажена Европа, коју докусурују револуције, овај обалски појас Океана предаје своју «германско-романску» културу оној другој обали — Америци. Русија — Трећи Рим — са старинском капицом, сања о животу удешеном по амерички. Рус који се нађе на граници између Америке и Русије — онамо где је некад била Русија, шта ће видети из пустиње? какве звезде? Једна звезда му сија с порушене шартреске катедрале. —

Молим ти се руским речима
Ти ћеш разумети северну молитву. —
Племена подижу заставу,
Сви народи знају тебе.

Богородица — једина милост,
Марија — кума.
У црној ноћи звезда се јавила —
Тихи пут, — прозрачна даљина.

И друга са св. Софије обзидане кућама — звезда Византије, Новог Рима —

Ако у забаченом вологодском селу
Свећица гори пред иконом светом —
Нисмо ли од тебе, силне и древне,
Веру примили, светлост и мир?

Византија и Шартр, данас, кад се колеба цела земља, глас њиховог подземног живота особито јасно чује срце којем је откривена земаљска звезда:

Зашто сам те , Господе, оставио,
И све предао пустињском ђаволу?
— — — — — — — — — — — — —

*

Коме је дато да зна своју судбину! И ако се открива човеку, то никако не бива «знањем», због «разума». Понекад, у стиховима, у њиховом «неразумном» склопу — ко би у свакодневним пословима говорио у стиховима! — сасвим «нехотице» се исказује тајност:

Мени се чини, ја нисам одавде родом,
Ма да је на земљу навикло моје око,
И на те даљине и те плаве воде;
Као хаџија сам дошао за кратко време.

Диксон је умро, не напунивши тридесет година. Они који су га сретали у животу неће заборавити чистоту и сјај његових очију.

*

Књига има четири дела: Песме, чији је први део — чиста лирика.

Дуго странствујем, много лутам,
Заједно по свету с ветром пролећем —
И увек се теби опет враћам,
И увек ти опет долазим...

песме варошке: Прозори, Византија, Шартр, у Бојановом селу, код Софије, Фрања Асиски, У спомен Блока; II. Бајке; III. Приповетке; IV. Легенде. Књизи је додан регистар песама и приповедака трију књига: «Ступњеви», Париз, 1924 (120 песама), «Лишће», Париз, 1927 (120 песама, бајка и 15 приповедака). Два портрета. Шест виђета — цртежи В. Диксона из његових концептних свезака. Предговор од Алексија Ремизова.

Сећам се звезданих безбројних свећа,
Као жишке у светлуцавом пухору
Чини ми се, нисам се на тој пролазној
Силно вољеној, родио земљи.

Ја сам само гост, заостао случајно
На раскршћу да ноћим,
И чим зора заруди на видику,
Оставићу случајни кревет.

И опет на пут — да тражим родно поље,
Где је много звезда и много различака,
Где живот без лажи, без јада и без бола,
Тече као поток с тихим обалама.

А на земљи остаће после мене
Само слаба светлост мојих малобројних речи,
Павши к'о танак снежни застор
У прозрачној даљини дугих вечери.

Најлепша успомена на човека јесу његове речи. И како је лепо што је таква књига изашла. Издана је врло лепо, и врло брижљиво.

17. XII. 1930, Париз

(Превео др М. С. М.) **Алексије Ремизов**

Основи политичких односа Русије и Чехословачке од 1907 до 1927 године

(Крај)

Посвећено проф. Јосифу Пекаржу поводом његове шездесетогодишњице.

5

Мартовска руска револуција могла је само незнатно изменити и побољшати основе односа Русије према чешком питању. Околност што је револуција избила у току рата, зебња да не ослаби руска моћ, страховање да може бити поремећен правни поредак, теорија о уставним правима народа, све је то било узрок да је један од главних принципа вођа који су после мартовске револуције узели власт — била теза о потреби прихватања правног поретка, која је ишла упоредо са идејом о сачини будуће уставотворне скупштине. У таквим приликама, влада, која је осем тога још од самог почетка имала паралелне совјете, сама је себе сматрала, а и други су је за такву држали — као привремену, која ће делати донде док уставотворна Дума не реши принципијелна питања. Стога је она била принуђена да избегава макаква принципијелна решења, стога није могла решавати, нити је решавала, ниједно од неодложних питања. Нови управљачи Русије су се врло брзо, управо одмах сутрадан по револуцији, нашли у супротности са расположењима и жељама широких маса, које су све више и више захватане геслима о новој, бољој социјалној будућности. У свој својој обимности испречили су се питање о рату и миру и аграрни проблем.

Пре свега, видело се да жељи маса, принципијелно противних рату и подржаваних у том расположењу од већине социјалистичког крила, не одговара спољна политика нове владе, коју је водио Миљуков. Баш област спољне политике, где је теза о прихватању дотадањег правног поретка највећма основана — највише је нападана. Узрок је томе био не толико то што је министар спољних послова Миљуков примио обавезе које је царска

влада била узела на себе према савезницима и обећао да ће их испунити, колико то што је међу њима била и обавеза Русије да не закључује мир без осталих савезника. Као оруђа рата сматране су и друге обавезе. У Миљуковљевој одбрани значаја Цариграда и мореуза за Русију, странке које су захтевале мир наналазиле су аргументацију у корист даљег вођења рата. У општим цртама Миљуков је усвајао прећашњи спољно-политички програм Русије. Он му је само дао другу садржину у колико се тицао Пољске. Он га је проширио радикалним гледиштем на држање према националним проблемима Аустро-Угарске и јавно формулисао тај свој програм.

Тако је однос Русије према Чешкој добио сасвим супротан изглед. Од тог тренутка, службена спољна политика је била за радикално решење чехословачког питања, али је огромна већина друштва, која је захтевала мир, била против тог програма. Тај програм је усвајала осем кадета само незнатна група социјалиста који су били за продужење рата, и међу њима изузетно почасно место за чешко питање припада Плеханову. Узрок што је јавно мишљење, особито социјалистичко, било против Чеха, била су донекле страховања да тај програм значи настављање рата—необавештеност, чији је класичан пример била инструкција дата делегату Скобељеву, који је одлазио на конференцију о условима за мир, у којој се захтевала аутономија Добруџе, док Чешка није ни поменута. Против чехословачког покрета је била управљена и теорија о потреби великих државних јединица. Тежња социјалистичких странакадасе Русија организује на федеративној основи морала се такође наћи у супротности с негативним држањем Чеха према сличној аустро-угарској федерацији. Опште спољно-политичко гесло руске револуције „без анексија и контрибуција, а за самопредељење народа", под таквим приликама, схватало се у свој дубини своје суштине, не као исправљање неправда учињених европским народностима, већ пре са гледишта stat s quo-a, као основица будућег мира. Исправљање се видело не у измени граница, него у унутрашњој демократизацији држава.

Демократско мишљење, а упоредо с њим и одјек који је у иностранству произвело гесло о самопредељењу народа били су веома драгоцене измене у односу према Чесима. Оно је руску револуцију чинило савезницом Чеха. То што иза те мисли није више стојало само лево крило руског јавног мишљења, већ и цела руска држава, давало је наде на поступне промене и у другим областима које би потекле из тог истог демократског мишљења. Демократска идеја руске револуције спасла је Чехе од опасности јереси у самим чешким редовима, дала је велику слободу приликом организације војске. Али све наде полагане у будућности на демократску Русију остале су јалове. Оне су биле уништене тешким економским и политичким стањем Русије. Још од маја 1917 г. Русију је плавио талас ситних демон-

страција и устанака, које је изазивала и крајња десница, и крајња левица, и који су местимично имали карактер антијеврејских погрома, али у највећем броју случајева карактер устанака, управљених на експропријацију личне својине на селу. Појавиле су се крајња непоузданост и узбуђење, све мисли биле су усретсређене на најближу будућност, и поступно је расла авет новог превратa. У таквом стању одјеци рада чешких пријатеља слабили су и гасили се; једино што је наелектрисало пажњу руског друштва, био је тренутан одјек на покушај руске офанзиве у почетку јула и успешна битка чехословачке бригаде код Зборова. Али руски фронт се неуздрживо распадао и питање о будућности Русије почело се решавати оружјем. Угушен бољшевички устанак и сукоб Керенскога с Корниловим били су увод у братоубилачки рат, чији је почетак био бољшевички превратa у Петрограду, праћен аграрном револуцијом по свима руским селима.

6

Услед бољшевичке револуције држање Русије према чешком покрету прешло је на сасвим другу основу. На челу државе нашла се комунистичка странка. Комунистички програм, како су га са иностраног политичког гледишта израдили Маркс и Енгелс, а допунили га Љењин и други — усретсређивао се на тежњи ка социјалном преображају света на класној основи. То је био светски програм, и народи, а никако не државе, морали су бити оквири у којима би се вршио тај преображај. Победоносне комунистичке народне револуције морале су се уједињавати у области. Процес централизације победоносних револуција морао се завршити светском централизацијом. Из тога су проистицале непосредне последице за спољну политику руске владе. То није смела бити политика државе и владе, већ спољна политика која претходи револуцији. Појам државе у смислу досадашње терминологије ишчезао је. Досадашњи појам државе: становништво које живи на тачно одређеној територији, замењен је појмом државе чији су саставни делови били радници и масе настањене на територији победоносне револуције заједно са светским пролетаријатом, без обзира на територију коју заузима. Ако је ишчезла стара држава, нестало је и њених обавеза према другим државама; пређашње државне, спољно-политичке, финансиске и друге обавезе постају беспредметне, ако једна од уговорних страна падне у историјску пропалију. У тој новој творевини члан туђе државе престаје бити странцем у смислу пређашње науке о држави; ако није присталица револуције, он се сматра за унутрашњег непријатеља државе. Заједно с тим ишчезао је и појам имања страних поданика. Из тога је излазило да сва наређења издана на територији победоносне социјалистичке револуције важе за све становнике, без обзира на њихово пређашње поданство (национа-

лизација итд.) На сличан начин, чланом државе постаје становник које било државе, чим изјави да је присталица револуције (види о томе дотични параграф совјетског устава). Са спољнополитичког гледишта тај нов појам о држави годио је укидању спољних граница и стварању граница светске револуције у светским размерама и у унутрашњости сваке државе. Ако је ишчезао појам државе у старом смислу, заједно с њим ишчезло је све што је било везано с њим у спољно-политичкој области. Практично, то је означавало мир на територијалној граници области победоносне револуције, рат на унутрашњој граници револуције у свакој појединој држави. Војска је престала бити оруђе рата у дотадањем смислу, као постављена на територијалним границама, већ је постала оруђе рата у револуционарном смислу речи (грађански рат). Средство дипломатске борбе није више нота, већ је за ново средство те борбе узета прокламација, неупућивана владама и дипломатима. Комунистичка држава није хтела да буде држава само формално, но је постала то и стварно. Држава у старом смислу речи вратила ју је у пређашњи систем међународне политичке структуре.

Претставници власти на територији данашње државе поступно су добили јасну слику о систему, који ћемо овде изложити статички, али не и динамички; они су се нашли непосредно пред задацима који су све упорније потсећали на практичну неуништивост функција које проистичу из пређашњег појма државе. Већ сутрадан после преврата они су се конкретно нашли пред чињеницом рата с Немачком, нешто доцније пред стварношћу украјинског, летонског, естонског, литавског питања, пред проблемима војске, флоте, дипломатских односа итд. Они су се морали прилагодити свему томе. Упоредо с теориским системом спољне и унутрашње совјетске политике стварао се на тај начин систем практичне политике, доцније назван системом прелазне епохе. Из компетенције институција примљених од пређашње владе, а и новостворених, искључиване су поступно све задаће везане с тежњом за стварање новог поретка живота. Почеле су се стварати нове институције, које формално нису могле бити спојене са именом руске комунистичке странке, која је, хтела не хтела, постала владином странком. Тај процес упознавања државних задатака у старом смислу речи ишао је доста брзо. У подржавању тог процеса и налазимо смисао првобитног држања Сједињених Америчких Држава према Совјетима, а исто тако и тактичког меморандума који је професор Масарик упутио савезницима.

Конфликт међу бољшевицима и Чесима, о којем сам писао на другом месту, и покушаји интервенције после њега успорили су у знатној мери тај процес. Одбрана револуције, која је појачала претставу о међународном пролетаријату као једином ослонцу нове тековине, неопходно је морала подвући значај политике светске револуције. Процес ограничења компенза-

ције непрекидно се настављао. Ипак, услед тога што је стварање потребних институција у границама делатности комунистичке странке значило у основи испољавање утицаја и њене политике, а исто тако и због тога што се у исто време осећала потреба да се нагласи међународност и светски значај тих институција, цео тај процес слио се с тежњом за паралисањем утицаја међународних организација Друге интернационале и с тезом о Трећој интернационали. Стога је, по иницијативи руске комунистичке странке створен систем светских институција, који је одговарао систему комисаријата. Тако су никли коминтерн, профинтерн, спортинтерн, межрабпом (международнаја рабочаја помощ) итд.

Неуспеси на пољу светске револуције (баварска и мађарска совјетска република), обустава блокаде и решење врховног савета да се са совјетима заснују трговински односи, све већа потреба да се створи modus vivendi са европским државама, довели су најзад до стварања система државне и спољне политике с формалне стране потпуно различне од система спољне политике светске револуције. Интереси авангарде пролетаријата других држава морали су у будућности постати унутрашња садржина и сврха државне спољне политике; покаткад они су били потпуно супротни интересима којима је тежила светска револуција, а покаткад су се подударали с њима. Они су се сливали онда кад су у питању били напад или одбрана државе.

Отишли бисмо врло далеко ако бисмо свој чланак почели развијати у том правцу. Хтео сам само указати на разлику у схватању државе у смислу европском и совјетском, на разлику која у описивању претходних периода није постојала. То је пак потребно имати на уму увек ако желимо да уопште правилно разумемо основе спољно-политичких односа совјетске Русије.

И тако неке основе односа Русије као државе према Чешкој измениле су се, друге су пак остале као и пре. Више мање дефинитиван облик те основе су добиле у 1920—21 г., тј. у време кад су успостављене прве везе између Русије и Чехословачке. Пре свега, променила се величина руске територије. Од Русије су се одвојиле Летонска, Естонија, Литва. Изгубила је и Бесарабију. Па ипак је Русија и даље остала неупоредиво већа држава од Чешке. Њене границе су се, истина, скучиле, али зато се број суседних јој држава знатно увећао. Услед тога порастао је и број њених спољно-политичких проблема. Смањењем територије није се смањио број унутрашњих питања, датих природним условима и економском структуром која из њих произлази. Због губитка Бесарабије смањена је количина најплоднијe земље. Губитак Пољске, губитак сировина за индустријску производњу, природан прираштај сеоског становништва појачали су пољопривредни карактер руске државе.

На тај начин економске основе односа Русије према другим државама остале су непромењене. Према томе нису се измениле ни основе карактера и правца руске спољне трговине, изменили су се само њени облици. Извозник и увозник постала је држава и орг низације којима је она то поверила. Утицај државе на правац извоза и увоза постао је искључив, услед чега је ојачала веза спољне трговине са спољном политиком. Спољна трговина је у неупоредиво већој мери но пре постала оруђе спољне политике. Услед неизмењеног карактера економске структуре Русије, совјетска држава има оне исте интересе које је имала и царска Русија, па је повела исту борбу за светске трговинске путеве. Борба за Цариград и мореузе на Лозанској конференцији, догађаји у Кини, у основи својој, имали су исти смисао као и некадање продирање у Манџурији, или као дипломатска борба за Цариград. Дело совјетског професора историчара Покровског о спољној политици Русије у 20 веку служи као занимљив доказ да је критика царске спољне политике уједно и одбрана њених економских основа, а у исто време и образложење сличне совјетске политике.

Као и пре, у периоду о којем говоримо чехословачка држава није знатно олакшавала ту борбу. Неопходно потребна политика заштите, налагана интересима чешке земљорадње, није чинила од чехословачке државе доброг потрошача руске пољопривредне производње. Како пре рата, тако и после њега граница руских интереса одређивана је убрзаним темпом индустријализације, извесном негрилагођеношћу чешке индустрије руским потребама, особито пак нехотењем или немогућношћу да се задовољи руски кредит, чији су захтеви, према предратним, још више порасли. Још у већој мери но пре рата, на узајамне трговинске односе утицало је становиште спољне политике, која је, осем горе поменутих узрока, довела дотле да трговински односи пољопривредне руске државе са индустриском чехословачком државом нису одговарали стварним могућностима.

У Русији су се, исто тако, измениле основне црте политичке структуре. Русија, иако је постала национално хомогенија држава, ипак се претворила у федерацију. Социјална диференцијација приближила се Чешкој, али је добила много мањи дијапазон. Структура државе се уопште није изменила. Русија, мада је садржај устава потпуно измењен, постала је уставна држава само теориски. Изборни закон, који градском становништву даје петоструку превагу над сеоским, и који извесним круговима одузима изборно право, био је права супротност кусом изборном закону царске Русије. Ако се царизам могао окарактерисати идеолошким геслом: „апсолутизам, православље и народност", систем совјетске Русије може се окарактерисати речима: „диктатура, бољшевизирање, револуција". Другим речима, у области спољне политике поново је никао импери-

јализам,мада, наравно, с потпуно новом идеолошком садржином; суштина пак програма спољне политике остала је иста.

Империјалистички карактер нове политике и њена тежња за владавином над светом били су пре свега јасно обележени антипатијом према друштву Народа. Совјетски Савез, као авангарда и претставник друкчије светске централизације, није могао признати Друштво Народа. Империјалистички карактер совјетске политике окарактерисан је и ривалством Совјета са Енглеском, које никако није било само борба за револуционарне идеале. Пре свега то је била борба за светске трговинске путеве и с њима везана борба око утицаја у Кини, Афганистану (трговински пут за Индију), у Турској (Цариград и мореузи). Према томе није случајност што у тренутку кад је то ривалство добило довољно драмски облик чак и у емиграцији — већина најнепомирљивијих противника комуниста пратила је ток те борбе с великом пажњом, која је у исти мах значила и одобравање; даље, није случајно, што су присталице промене праваца (види, на пример, зборник „Смена вех") видели у Трећој интернационали следбеника и наследника трећег Рима. Ривалство са Енглеском још није значило сталну борбу. Исто онако као што је стара Русија знала двојну политику према Енглеској, тј. политику уговора и ограничења сфера утицаја и политичку сукоба, борби и ратова, тако и совјетска Русија зна за такву двојност. У својим општим цртама она је одговарала двојној политици Енглеске; једна од двеју тих политика карактерисана је пројектом конференције са Совјетима на Принчевим острвима, економским уговором у 1921 г., признањем de jure, а друга писмом Зиновјева, догађајем са Аркосом, прекидом дипломатских односа.

Совјетска држава, од тренутка кад су је државне потребе принудиле да тражи ослонац не само у светској револуцији, која се поодоцнила, већ и у властитој снази (оријентација према средњаку, тј. сељаку средњег стања, и нова економска политика), морала је у исто време тражити ослонац у већ постојећој међународној структури. Она је тражила тај ослонац у вези с ратним, клонулим, или послератним стварајућим се антагонизмом; на појачање тих непријатељстава совјетска Русија је гледала као на свој непосредни државни интерес. У европској и светској политици најозбиљнији од тих антагонизама били су односи Немачке према бившим савезницима (репарације итд.). Совјетска држава је пратила тај спор, јер је он слабио Европу, подгревао сукобе између Енглеске и Француске, отстрањивао пажњу Енглеске од совјетске политике у Азији, удаљавао Немачку од зближења са Енглеском и Француском и отежавао утврђивање мира, које би могло довести до поделе сфера интереса према самој Русији. С Немачком су је зближавали и економски узроци, који су играли необично важну улогу и у предратним односима Немачке и Русије. Зближавало их је

još i neprijateljstvo prema Poljskoj,kao pretstavnici zapadnih država. Nadama nemačkih stranaka revanša, u kojem revanšu se Rusija zamišljala kao budućа savezница, u Rusiji su odgovarale nade na nemačke radnike(Bavarska sovjetska republika, ustanak u Hambургu). Nije slučajno ni to što je na tri dana posle ultimatuma, upućenog Nemačkoj u maju 1921 г. posle treće londonske konferencije o reparacijama, bio potpisan nemačko-sovjetski ugovor, koji se tiçao oblika diplomatskih i ekonomskih odnosa. Isto je tako, naravno, bilo izvesne veze između ultimativne note reparacione komisije, predane krajem marta 1922 г., i nemačko-sovjetskog rapalskog ugovora, zaključenog za vreme ženovske konferencije (počevši od 1927 ta situacija se počela menjati).

Važnu, i svakim danom sve važniju ulogu u spoljno-političkoj orijentaciji sovjetske Rusije igrale su, najzad, Sjedinjene Američke Države. Pažnja sovjetske Rusije u tom pravcu bila je vezana ne samo ekonomskim i finansiskim već i političkim uzrocima. Privlačna je bila i perspektiva da sovjetska Rusija može zgodno iskoristiti anglo-američki antagonizam, a i nada da bi naklonjeno držanje Sjedinjenih Država prema Rusiji mogло donetи mnogo više koristi (političkih i finansijskih) no prijateljstvo s Nemačkom, koja se sve više zbližavala sa Engleskom.

7

Oblik teoriskih osnova sovjetske politike, zatегnutost anglo-ruskog suparništva i nemačko-ruska zajednička akcija, shvatanje značaja Sjedinjenih Država za Rusiju (negativno time su bili okarakterisani odnosi prema Francuskoj), sve to objašnjava osnovni odnos sovjetske politike prema čehoslovačkoj državi. Konkretni osnovi tih odnosa dati su u gledištu na uzajamne odnose ovih dveju država. U izvesnom pogledu ti osnovi su izmenjeni. Nije više bilo odnosa moćne države prema neslobodnom narodu. Težina Čehoslovačke republike rasla je brže od težine sovjetske Rusije. Ekonomski i finansijski poraст i učvršćenje Čehoslovačke umanjili su u velikoj meri razliku u razmeri veličine ovih država i broja stanovništva. Postupno zaključivanje prijateljskih sporazuma Male antante, sporazum o prijateljstvu sa Francuskom, dobri odnosi s Poljskom i Austrijom, suseđstvo s Nemačkom, s kojom od samog početka nije bilo nikakvih sukoba, učešće i utičajan položaj u Društvu naroda, smanjili su tu razliku i u pogledu stanja u političkoj međunarodnoj strukturi.

Ali i poređ svega toga moglo se govoriti o velikodržavnoj psihologiji sovjetske Rusije. Još u 1923 г. bivši sovjetski pretstavnik u Pragu, Mostovenko, pisao je u svojoj knjizi „Savremena Čehoslovačka“ o malim državama srednje Evrope kao o državama-patuljcima. Prilikom novinarske kampanje

управљене 1924 г. против Чехословачке, совјетски официозус написао је у том смислу у „Известијама“ ово: „Нећемо говорити о томе да Совјетски Савез још сад претставља неупоредиво већу величину од тих малих држава. Можемо чак рећи да је он још сад јачи од читавог низа тако званих великих држава. Доказивање те мисли одвело би нас сувише далеко. У сваком случају нико неће спорити да, ако ставимо на теразије с једне стране Совјетски Савез, а с друге Чехословачку или Југославију, други тас теразија ће се дићи к небу као перце. Истина, свака држава, сваки народ преставља собом нешто цело и теоријски једнако осталима. Али на нашој грешној земљи, где на теразијама историје претеже само стварна моћ, мора се рачунати и с величином државе, и са бројем њених становника, и с њеним резервама, и с њеним географским положајем, и с њеном улогом у целом светском концерту.“ Очигледно је да је из истих узрока историчар спољне совјетске политике, Тањин, у књизи „Десет година спољне политике СССР“, односима са Чехословачком републиком посветио, ако се не урачуна сукоб из 1918 и 1919 г., само неколико реди (у 260 страна).

Таква психологија није допуштала, наравно, правилну оцену унутрашње снаге и значаја чехословачког народа и чехословачке државе. Она је доводила до занимљиве перспективе. Та психологија није могла разумети да је конфликт чешких легиона у 1918 г. диктован самоодбраном и гонила је на веровање да су легиони били оруђе француске и енглеске. У суштини, та великодржавна психологија је много помогла избијању конфликта, пошто је наредба Троцког од 25 маја 1918 г. њен израз. Као што су некада при разговору о малим словенским народима стално употребљаване речи „сиромашни рођаци“, тако је сад постао типичан за совјетско мишљење израз „деморалисана деца“, употребљен, например, о Чехословачкој и Југославији приликом поменуте новинарске кампање у 1924 г. То великодржавно гледиште је било у својој основи староруско; при том оно се ослањало и на конкретне лажне претставе о унутарњем стању чехословачке државе. Бољшевици су изишли из марксизма. Отуда су узели и теорију о значају великих државних јединица. Као већина руских социјалиста, и они су гледали на распад Аустрије као на нежељен процес. Доцније, огромна већина није могла себи објаснити ни процес стварања малих држава у Европи. Они су у томе свуда видели прст западних држава, и са тога гледишта мале државе су им изгледале неприродне. Није само Мостовенко писао о новом стању средње Европе, као о последици „циничне“ империјалистичке француске политике, вођене геслом divide et impera. Још 1923 г. Радек, који је боље од осталих познавао средњу Европу, полемисао је у „Правди“ са тим гледиштима. Али и поред тога још и 1924 г. (уосталом на сличне ствари наилазило се и доцније)у официозном совјетском часопису „Международная жизнь“ појавио се чланак аташеа за штампу

при совјетском посланству у Бечу, Менкеса, који је заступао старо гледиште о унутрашњој лабавости нових малих држава. Као што је некада референт царског министарства спољних послова Приплонски оптуживао Чехе да желе да прогутају Словаке, као што је царско министарство спољних послова видело у Чесима и Словацима два разна народа и уопште се у том питању држало у ставу очекивања, тако се и совјетска службена политика држала исте теорије и Словаке сматрала као националну мањину.

Ипак је совјетска политика била принуђена да рачуна са Чехословачком. Онако исто као што је међународно интересовање, испољено према чехословачком питању довело Русију да се живље заинтересује за чешки покрет, тако је и положај Чехословачке у међународној политичкој структури морао довести до сличног резултата. Исто је тако, наравно, и међународна ситуација у разним периодима утицала на јачање и слабљење интересовања за чешку државу. У 1920 г., чим је Врховни савет укинуо блокаду Русије и одобрио да се обнове трговински односи с њом, одмах се појавило интересовање за чехословачку државу. Резултат тога интересовања у пролеће исте године био је телеграм Чичеринов с предлогом о нормализацији односа између Чехословачке и Русије. Кроз кратко време то интересовање је још више порасло. Чехословачка неутралност за време пољско-совјетског рата показала је сву практичну вредност добрих односа са Чехословачком. Осем тога совјетски функционари су се нашли лице у лице с једним важним чиниоцем — чешким русофилством. Као што је некада царска влада са „симпатијом" пратила борбу социјалдемократске странке у Аустро-Угарској, тако ни совјетској политици није измакло из вида да су највећи противници совјетске Русије, народно-демократска странка (и не само она), својим држањем према питању заједничких граница с Русијом, према ришком миру, према бесарапском питању, према питању о неприкосновености руске територије и монолитности руске државе — били чинилац који је помогао циљеве Русије као државе. На сличан начин је важност добрих односа Русије са Чехословачком била јасно показана у 1922 и 1923 г. Лекцију је том погледу дала Лозанска конференција, која је ликвидирала турско питање и наговестила значај Чехословачке и у питању Цариграда и мореуза. Потрес у Немачкој 1923 г. и перспектива могуће револуције у тој земљи принудили су да се на Чехословачку гледа као на могућног суседа по револуцији. Другим речима постојала је тежња совјетске државе да одржава добре односе са Чехословачком, као позадином Пољске, као суседом Немачке у случају револуције, као чланом међународне политичке структуре, који има известан утицај на међународним конференцијама, на којима се додирују и питања која се тичу државних интереса Русије. Других, важнијих страна значаја Чехословачке за руску државу совјетски

функционари нису били свесни. Али и разлози о којима смо малочас говорили принуђавали су их на одржавање добрих односа са Чехословачком, и поред тога што Чехословачка ни до данас није признала СССР de jure, и поред изјаве министра спољних послова Бенеша, и поред држања према емиграцији, којима је доказивала да жели да буде у пријатељским односима с руском или совјетском државом само донде док та реч одговара старом научном појму.

Карактеришући положај који је совјетска Русија заузела као држава ми смо у исто време окарактерисали и руско друштвено мишљење. Опозиционог друштвеног мишљења у Русији није могло бити, па се оно није могло ни испољити. То је дошло услед нелегалности свих некомунистичких странака у Русији. Од државне диктаторске структуре зависили су и обим и једностраност информација о Чехословачкој. Много су томе допринели мађарски комунисти; чешки комунисти, очигледно још и данас не схватајући сав значај те чињенице, такође су им помагали. У том погледу је нарочито злоупотребљаван конфликт легионара са совјетима. Било је, наравно, изузетака; тако совјетска штампа је била на страни Чеха, а против Ротермира. Наравно, то није чињено из љубави према Чешкој, већ су такво држање налагали интереси совјета. То је било у време борбе Енглеске са Совјетима око нафте. Сам Ротермир је био један од организатора жучне кампање против Совјета. А било је још и других изузетака.

Политичко интересовање за Чехословачку довело је до покушаја обнове културних односа. У време настало после 1927 г., по иницијативи и одобрењу совјетске владе, Чехословачку је посетио велики број књижевника и научника. Затим, неколико чешких белетристичних дела преведено је на руски. Мада је интересовање за Чехословачку порасло, није издана ниједна веће или мање вредности информативна књига о њој. И поред појачаног интересовања за Чехословачку, могућност добављања података о њој смањила се. Ситуација се погоршала услед тога што се сва славистика у Русији (која — иако за време царског режима није била савршено организована — ипак је много учинила) нашла у положају, који је понајпре личио на потпуно уништење те области науке. Ако је гре рата знање словенских језика, особито чешкога било изузетак, то незнање је после рата још више порасло. Иако је совјетска влада одобрила културне односе са Чехословачком, она је у исто време уништила сва културна средства за боље односе између Русије и Чехословачке. Она је тако чинила, иако је морала знати да тиме потсеца корен чешком русофилству, чији је практичан значај за Русију показала не само 1920 г. Задатак наше студије није да докажемо да је све то чињено на штету Русије. Испитати да ли се ван службених институција нису појавиле личности које би према чешком покрету испољиле озбиљније и дубље интересовање — данас нема никаквих могућности. Светлију перспек-

тиву отвара у том погледу читав низ појединаца, који живе ван Русије, или у емиграцији. Резултате њиховог научна рада могли су пратити (да су ли их пратили?) службени кругови, али руско друштво није могло њима обогатити своја знања, пошто је свака књига издана у емиграцији строго забрањена.

Измена државне структуре у националном смислу компликована је питањем утицаја културних односа на политичке односе. — Какав се интерес за чешке ствари појавио код разних народа совјетске федерације не можемо знати, јер за то нисмо имали довољно материјала. Рад Рихлика, штампан 1929 г. у „Slavische Rundschau", о интересовању у Украјини за чешке прилике, могао би указати на чињеницу да је код украјинских комуниста то интересовање јаче развијено, но код великоруских. Структура Русије потиснула је сасвим у позадину питања словенске политике и словенске идеје. Словенска идеја је престала бити чинилац при изради основа совјетских политичких односа. Јавно комунистичко мишљење, како се види из горе реченога, није могло и није смело да изрази своје гледиште на ту идеју.

ЗАКЉУЧАК

Ова студија је покушај да се да карактеристика основе политичких односа Русије према чешком питању и чехословачкој држави. Старали смо се да то изложимо колико је могућно краће, што је може бити у извесним случајевима чак било штетно. Тежња за краткоћом није допустила да се аргументација развије онако како је то захтевала важност питања. Осем тога, она нас је принудила да сведемо на најмању меру сва позивања на литературу. Из документалног материјала који има непосредну везу са овом студијом, нисмо могли, из истог узрока, искористити веома важне томове нове обимне енглеске публикације. У појединостима биће у њој поштошта, што треба допунити, а можда и исправити. Допуниће и исправиће, уместо нас, можда неко други, што би требало желети са обзиром на важност питања о којем се говори. У одељцима који се дотичу совјетске Русије (СССР) употребљавали смо, ради простоте, термин Русија. Из стилистичких обзира, употребљавали смо прошло време чак и у случајевима, кад чиниоци дејствују још и данас. Уосталом, прошло време више одговара једном историском раду. Ја имам утисак да оно помаже мирнијем суђењу и излагању. У прошлом времену историска мисао као да бива тачнија.

Овде смо дали карактеристику руске стране чешко-руских политичких односа. Ради потпуности требало би насликати и другу страну. Касније ћемо, можда, покушати да подробније обрадимо обе стране ових односа. Карактеристика руско чешких односа није нам открила врло веселу слику. Донекле и карактеристика чешко руских односа не би би била веселија. Али историчару је задатак да слика и непријатну стварност. Слика коју смо овде скицирали, може се правилно разумети само

ако је схватимо као део још веће слике, која у најпотпунијој мери даје претставу о држању европских држава према Чехословачкој и обрнуто. Затим, при поређењу тих слика, видеће се да, у некојим случајевима, тамна боја на руској подлози, у европској перспективи, никако није толико црна колико се у први мах учини; исто тако и светле боје се још више истичу. Као границу, изабрали смо с једне стране 1907 годину, а с друге — 1927. Овом годином зазршили смо стога што, у општим цртама, у развићу Русије она претставља почетак нове ере, чије се одлике још нису потпуно испољиле. Почевши од 1927 г. много се изменило и много се још мења у руској унутрашњој ситуацији и у положају Русије у међународној политичкој структури. То је још, такорећи, садашњост. Политички закључци који се намећу из ове слике, још не улазе у оквир једног историског рада. Дужност је грађанина и политичара, а не историчара, да тежи, где је потребно, улепшању слике у будућности. Као што се види, за све гране чешког народног живота било је и има довољно посла.

(Превео Тр. Јовановић)

Д-р Јарослав Папоушек

Rusija u svetlosti korespondencije Rački-Strossmayer

Jugoslovenska akademija u Zagrebu izdala je dosada u redakciji Dr. F. Šišića tri velika toma korespondencije Rački-Strossmayer, koja obuhvata period od 6 oktobra 1860 — 27 juna 1888. Nedostaje još jedan tom. O toj sam korespondenciji na drugim mestima i u nekoliko mahova referisao, upozorujući na nju kao na prvoklasni izvor za jugoslovensku istoriju. Međutim, u toj korespondenciji ima mnogo materijala koji je značajan za poglede ova dva velika Jugoslovena na Rusiju i Ruse. Kad bude objavljena, u koliko je očuvana, korespondencija Rusa s Račkim i Strossmayerom i njihova s Rusima, onda će i mnoge stvari u korespondenciji Rački-Strossmayer biti jasnije i razumljivije nego što su danas. Ipak držim da nije izlišno da se na osnovi dosada izdane korespondencije Rački—Strossmayer iznesu najznačajnija mesta s obzirom na Rusiju i Ruse. I Strossmayer i Rački imali su mnogo veza s Rusijom. Rački više naučnoga karaktera, kao pretsednik Akademije, dok je Strossmayer, zanesen idejama ujedinjenja istočne i zapadne crkve, ulagao velike napore da zbliži Rusiju s Rimom. Za to njegovo nastojanje ima u korespondenciji upravo dragocenih dokumenata. Strossmayer je pomoću svojih veza, naročito s kneginjom Lizom Trubeckom, nastojao da i rusku oficijalnu politiku svrati na puteve koji bi doneli što više koristi Jugoslovenima. Od velikog bi značaja bila Strossmayerova pisma kneginji Trubeckoj, kad bi se našla i publikovala.

I

Po prvi put spominje Strossmayer u svojim pismima odnose s Rusima krajem šezdesetih godina. O tom ću docnije govoriti. Tek za francusko-pruskoga rata, posle prvih uspeha Nemaca, počinju Rački i Strossmayer da tretiraju opšte evropsku politiku i specijalno ulogu Rusije u toj politici. Rački se tada nalazio u Beču gde je u državnom arhivu pribirao građu za zaveru Zrinsko-Frankopansku. U Beču je dolazio u dodir i s Rusima (na pr. M. F. Rajevskij). Zanimalo ga je pitanje kakav će stav zauzeti Rusija i prema njegovim informacijama koje je dobio s ruske strane.

Rusija bi se mogla umešati u rat samo onda kad bi se umešala i Austrija. Izgleda međutim da Rusija nije pripravna i da ne može računati s elementima na istoku s kojima bi mogla da radi. Rusi se specijalno tuže na srpsku regenciju (bilo je to posle ubistva M. Obrenovića). Posle svog povratka iz Beča javlja Rački vladici (31 avgust 1870.) da Rusija misli ostati neutralna i da će se kod kuće jačati i pripravljati na posredovanje. Rusija neće da dira već sada istočno pitanje, jer nema poverenja u vlade podunavskih kneževina. Mnogo je tome kriva kukavština beogradske regencije. Ali već u novembru 1870 Rački sa zadovoljstvom konstatuje da je Gorčakov Madžare „zabunio". Tada je naime Gorčakov upravio poznatu notu evropskim velikim vlastima, u kojoj im je stavio do znanja, da se Rusija ne smatra vezanom za zaključke pariskoga mira iz god. 1856, koji ograničuju prava Rusije na Crnom Moru. Izgledalo je da je Rusija počela rešavati „istočno pitanje", a to je „zabunilo" Madžare.

Od god. 1873 počinje Strossmayer da se dopisuje s Lizom Trubeckom. U oktobru ove godine javlja Račkom da mu se Trubecka, osobita prijateljica Thiersova, javila iz Pariza sa željom da on dođe ovamo. Kako je došlo do ovog pismenog saobraćaja s kneginjom, to Strossmayer ne javlja. Javlja samo Račkom da joj je otpremio u Pariz „dugački list" i da je to toliko koliko da je pisao Thiersu i Gorčakovu. U januaru god. 1874 poslala je Trubecka preko ruskog poslanstva u Beču vladici opet jedno pismo. Učinila je to zato što se njezin odgovor na vladičino pismo izgubio. Vladika piše Račkom da Trubecka ima političku misiju, da je naročita prijateljica Thiersova, koji je po njoj toplo pozdravio njega. Vladika dalje piše kako je kneginji razložio šta misli o evropskoj situaciji uopšte, a o Francuskoj napose kao i o situaciji na slovenskom jugu.

Življe su vladika i Trubecka korenspondirali u vreme kad je buknuo hercegovački ustanak (1875). Vladika mora da bude oprezan, jer zna da se pisma nadziru i otvaraju. Kad nije odgovorio na jedno njezino pismo, obratila se Trubecka na Čeha Riegera, a ovaj opet pisao Račkom (1876). Iz Riegerova pisma doznajemo da je Trubecka savetovala vladici da ode u Englesku, ne bi li onde pridobio simpatije Engleza za Jugoslavene. U Engleskoj bi Strossmayer mogao govoriti s važnim licima, koja dosada ne poznaju dovoljno jugoslovenske odnošaje i koja bi mogla po njegovom naputku povoljno uticati na javno mnenje i samu vladu Engleske.

I Rački i Strossmayer složili su se u tome da on ne može u Englesku. U Londonu je bio tada austro-ugarski poslanik Beust, koji bi svaki vladičin korak dojavio neprijateljima u Beč i Peštu, gde bi njegove čovekoljubive sevete smatrali veleizdajom i rovarenjem protiv monarhije. Vladika je šta više uveren da bi mu uzeli u njegov položaj, a on ne bi pokrenuo englesku vladu.

Engleska vlada vojuje protiv Rusije energično, svom silom i svim sredstvima. I Rusija bi morala postupiti isto tako jasno, otvoreno i energički kao i Engleska. Strossmayer nije uopšte bio nikako zadovoljan s ruskom politikom. Čim je buknuo hercegovački ustanak, konstatuje vladika da se ruski narod divno vlada, ali ruska je vlada veoma slaba i nesposobna, i zbog toga on sumnja da će se pitanje rešiti onako kako to viši providencijalni ciljevi zahtevaju, a on želi. Strossmayera upravo žalosti „extrèmement" stupidna ruska politika (cilja na sastanak Gorčakova, Bismarka i Andrassy-ja u Berlinu 11—13 maja 1876).

Rački sudi blaže. Priznaje doduše da je vladanje Rusije tajanstveno, ali po njegovu mišljenju se svi u tom slažu da je Rusija uzela istočno pitanje u svoje ruke. Rusija pušta samo da se iscrpe diplomatska akcija, koja će doživeti fijasko. Strossmayer i posle ovog objašnjenja Račkoga osuđuje rusku politiku i konstatuje provaliju koja postoji među posve obrazovanim i samosvesnim narodom (Englezi) i slabo obrazovanim, koji tok evropskih događaja ne shvaća kako bi morao (Rusi).

U sept. 1876 javlja Trubecka Strossmayeru da je saopštila Gorčakovu njegovo pismo i ujedno ga pita da li bi slovenski narodi Balkanskoga poluostrva bili zadovoljni s autonomijom kakvu ima Egipat. Strossmayer je držao da ideja o Egiptu potiče od Thiersa. Ja ću joj odgovoriti, piše on Račkom, da mnogo sumnjamo da će se takav rezultat moći postići na konferenciji. Trubecka mu je pisala da će u slučaju konferencije Rusija imati sav svet za sebe sem Austrije, a u slučaju rata sav svet protiv sebe „plus l'Autriche". Ako Rusija, piše Strossmayer, nije sebi u slučaju rata mogla obezbediti takav neutralitet koji bi Austriju držao u šakama, tada će jednog dana Nemačka na čelu Evrope stajati protiv Rusije.

Rački sudi veoma optimistički. On veruje da će se istočno pitanje rešiti u slovenskom smislu i interesu, jer ga je uzeo u svoje ruke ruski narod. Ruska se vlada osvrće na evropske prilike, ali ne sme da radi protiv struje svoga naroda. Evropa će se malo po malo sprijateljiti s mišlju da mora priznati Slovenstvo za ravnopravni faktor.

Strossmayer je mnogo ispravnije gledao na tadašnje evropsko pitanje. On ovako piše (22 febr. 1877) Račkom: Od početka do danas celo se pitanje kretalo i kreće oko tog: što Bismarek? što Nemačka? Sada je već i slepcu jasno da je Bismarck prema Rusiji neiskren i da želi da bude prema Rusiji ono što je negda bio Schwarzenberg. To je značenje trocarskoga saveza, to je smisao večnog refreina: složiti se s Austrijom. U Berlinu se zna veoma dobro što Austrija hoće, ali se Rusiji daju slatke reči i ujedno želi, nastoji i zapoveda, da Austrija ostaje što jest. Ako to Rusi ne uvidjaju, vredni su da ih ljudi vode za nos i nesposobni su da rešavaju velika pitanja. U Rusa ima mnogo junaštva, ali im je politika i diplomatija neizmerno plitka i površna. Jnde plurimae miseriae!

Strossmayer na svako pismo Račkoga, koji nastoji da opravda tadašnju rusku politiku, odgovara stereotipno: Rusija treba da bude na čisto o Bismarku.

Kad je najzad ipak planuo rusko-turski rat, laknulo je i Strossmayeru i Račkom. Sada Bože daj, piše Rački, samo sreću ruskom oružju i onda će Južnom Slovenstvu sinuti.

U samom početku rata pala je nezgodna izjava pape Pija IX povodom primanja savojskih hodočasnika, a bila je uperena protiv Rusije. I Rački i Strossmayer planuše žestoko protiv tog papskog stava. Rački savetuje vladici da zbog toga ne ide u Rim papi na poklonjenje povodom njegovog jubileja. Vladika opet piše: Kad je već hteo Sv. Otac govoriti o današnjoj situaciji, kad je već hteo ukoriti Ruse zbog gonjenja katolika, zašto nije nadodao želju koja odgovara njegovom položaju i tradiciji Svete Stolice da se hrišćani oslobode od turskog iga. Ovako se čini da je papa zatočnik islama protiv hrišćanstva. Kolika nepristojnost i nerazboritost! Rački odgovara, da bi se razmirice između jedne i druge crkve imale smatrati unutrašnjom stvari i ne bi se smele iznositi u borbi ptotiv Islama. Najzad nije sve ovako baš kako to Poljaci šire. Oni su fanatici i u nauci. Evo Jagić izdaje Archiv für die slaw. Philologie, čisto naučni i objektivni organ, ali jer se osvrće i na rusku literaturu i jer neki Rusi sarađuju, proglasila ga je „Gazeta Narodowa" moskovskim časopisom.

Silom prilika pošao je Strossmayer ipak u Rim, ali je onde predao papi pismo, u kojem mu je savetovao da stvar popravi. Strossmayerovo pismo nije ostalo bez dejstva.[1]) Papa je Poljacima, kako to piše Račkom, „dobro" govorio, a i u tome što je carski ruski agent u Rimu, knez Lav Urusov, papi čestitao jubilej, vidi vladika svoj uspeh.

Uspesi ruske vojske neobično raduju i Račkoga i Strossmayera. Plevna je povod izvesnom razočaranju, ali onda: Hvala Bogu — Plevna pade. Rački javlja vladici da u Zagrebu nije odavna bilo tolikog narodnog slavlja kao kad se čulo da je Plevna pala. Bila je to iskrena radost.

Trubecka se sada vladici često javlja i čini mu se veoma optimistički. Bog bi dao, piše on Račkom, da bude po njezinu, ali ja se bojim diplomatije, koja može sve pokvariti. Koliko god Rusi trebaju junaštva na bojnom polju, još ga više trebaju na diplomatskom. Posle pobede na Šipki klancu vladika je zanesen i piše Račkom, da bi Turke valjalo isterati iz Evrope u Malu Aziju. Večna je sramota, da im ostave u rukama i Sirija i

[1]) Ovo neobično značajno vladičino pismo vidi: knjiga II. p. 111-112. O Rusima i njihovoj akciji piše vladika; In his rerum adiunctis Russorum gens vitam et sanguinem pro liberatione et salute christianorum sacrificans, providentiae divinae instrumentum esse et commune totius Europae votum exequi videtur. Europae catholicae officium esset, semet in re tanti momenti Russis adiungere...

Palestina. Kad mu je Trubecka u januaru 1878 pisala: pas de paix avant la prise de Constantinople, odgovara joj on neka piše generalisimu Nikolaju Nikolajeviću da odmah, čim uniđe u Carigrad, vrati sve nekada hrišćanske crkve hrišćanima za vazda. On bi na njegovom mestu dao otpevati „Te Deum" u Svetoj Sofiji i naredio da se ta divna hrišćanska crkva nikada više ne odvrati od Krsta i Večne Mudrosti.

Primirje u Jedrenu i San Stefanski ugovor dali su pravo Strossmayerovom pesimizmu. Ni Strossmayer ni Rački, kao ni ostali savremenici nisu sem toga znali za tajnu budimpeštansku konvenciju između Rusije i Austrije, koja je Austriji davala Bosnu i Hercegovinu. I Račkoga i Strossmayera mnogo zabrinjuje sudbina Bosne i Hercegovine. Rački nagovara Strossmayera da ide u Beč Novikovu, ruskom poslaniku i da s njime razgovara o tom pitanju. Međutim je baš Novikov bio potpisao u ime Rusije spomenutu konvenciju Strossmayer nije otišao u Beč zbog slabog zdravlja, ali tačno predviđa da će Rusi doživeti na diplomatskom polju ne jednu, nego dve Plevne i dva Osmana. Trubecka stalno obaveštava Strossmayera o tadašnjim diplomatskim akcijama i intrigama, koje su najzad dovele da berlinskog kongresa. O svemu tome ima u korespondenciji veoma značajnih konstatacija. Strossmayer drži da su Rusi mnogo pogrešili što su se obazirali na Petra i Pavla. Trebali su zauzeti Stambul i situacija bi bila za njih bolja. Ipak se naši velikani teše da je i ovako naša stvar neizmerno dobila. Zaključci berlinskog kongresa izazvali su u njih mučan utisak.

God. 1880 nastradao je Zagreb od jakog zemljotresa. Strossmayer je od nekoga načuo da je u Odesi na glas o toj nesreći odmah sakupljena suma od 700.000 rubalja. Bilo bi uistini i poželjno, piše vladika Račkom, da se ruski narod u Petrogradu, Moskvi, Kijevu i Odesi odazove nesreći svoje braće. To bi bio najbolji ustuk Madžarima, koji hoće da iskoriste našu nevolju, da nas još jače sputaju. To bi se imalo javiti u Petrograd i u Moskvu. Rački na to odgovara, da ono o Odesi neće biti istina. Ruski listovi samo registruju što se o našoj nesreći piše. On se obratio na znance i prijatelje u Petrogradu, Moskvi, Kijevu i Odesi, da saberu barem za Akademiju, koja je onde na dobrom glasu, a koja je dosta postradala. Ako izuzmete pojedince, piše Rački, Hrvati i Poljaci uživaju najmanje simpatija u Rusiji. Hrvate smatraju janičarima austro-ugarske monarhije, a jaz između Austro-Ugarske i Rusije svaki je dan širi. Takovo javno mnenje ne probuđuje u Rusiji za nas ono saosećanje kakvo se svakom prilikom probuđuje na pr. sa Bugarima i Srbima. Ta je konstatacija Račkoga bila tačna i ima očiti prizvuk očitoga bola. Docnije je Rački dobio vesti iz Petrograda da će onde sabirati priloge za Akademiju. I tako nema ni traga u korespondenciji da je stigao kakav prilog — a Rački bi sigurno javio vladici da je štogod

stiglo — čini se da uistinu nije tada iz Rusije za Akademiju stigla nijedna rublja.

Ubistvo cara Aleksandra II duboko je potreslo naše velikane (1881). Rački nadovezuje odmah refleksije obzirom na carevo naslednika, Aleksandra III. Kao naslednik prestola bio je smatran, piše Rački, za velikog slavenofila i slobodoumnog čoveka, prijatelja romanskih naroda, a neprijatelja Nemačke. Događaji će, misli Rački, namorati novog cara na slobodoumniju unutrašnju i energičniju spoljašnu politiku. Strossmayer konstatuje opštu nezrelost Slovena. Tuđin ih svuda vodi za nos. I u Rusiji sva ta razvratnost dolazi od nemačkih, madžarskih i poljskih „obrezanih i neobrezanih čifuta". Siromah Aleksandar vredan je neumrlog imena, jer je oslobodio seljake i balkanske Slovene.

Rački u jednom docnijem pismu (april 1881) piše da se od Aleksandra III mnogo očekuje u slovenskom pravcu i u pravcu unutrašnjih reformi. Rački štaviše pomišlja i na mogućnost izmirenja između Rusa i izmirenih Poljaka. Rački se dašto u svojem očekivanju ovaj put ljuto prevario.

II

Pitanje Strossmayerovih nastojanja oko zbliženja Rusije s Rimom kao i uopšte sjedinjenja istočne i zapadne crkve, zaslužuje zaseban studij. Ja ću ovde dirnuti ovo pitanje samo onoliko koliko je to pitanje tretirano u samoj korespondenciji između Račkoga i Strossmayera.

Veze Strossmayerove s Rusijom i izvesnim Rusima starijeg su datuma. Značajno je kod tih veza da su to većinom Rusi koji su simpatisali s katolicizmom ili koji su i prešli na katoličku veru. Strossmayer stoji u ranije doba u vezi s Grigorijem Grigorijevićem Gagarinom, poznatim ruskim naučnjakom u oblasti crkvene umetnosti, s Ivanom Sergijevićem Gagarinom, ruskim teologom, koji je god. 1842 prešao na katolicizam i radio mnogo na sjedinjenju istočne i zapadne crkve. Mnogo Strossmayer ceni i Ivana Martinova, ruskog teologa, koji je prešao u katoličku veru i ušao u isusovački red. Martinov je vladiku posetio i u Đakovu.

Nije potrebno da nabrajam ovde sve one Ruse, naročito ljude iz ruskog naučnog sveta, koji za vreme svoga bavljenja u Hrvatskoj redovno posećuju Račkoga ili Strossmayera. Svakako je Strossmayer morao da bude u Rusiji dovoljno već cenjen i uvažavan, kad mu je god. 1875 moskovski universitet poslao diplomu po svoj prilici počasnog doktora filosofije

God. 1876 započinje Strossmayerova velika akcija oko zbližavanja Rusije i Rima. Ove godine sastao se Strossmayer u Beču s Avgustinom Heesenom, po poreklu Nemcem, po veri pokatoličenim protestantom, a tada visokim fiunkcionarom kod ruske vlade. S Heesenom je Strossmayer diskutovao o pitanju konkordata između Rusije i rimske kurije. Iz jednog Strossmayerovog

pisma Račkom doznajemo da je Heesena ruska vlada god 1876 delegirala da studira po čitavoj Evropi univerzitetske sisteme. Strossmayer drži da je Heesen imao naređenje da o nekim važnim stvarima s njime razgovara. Heesen je imao da dođe u Djakovo, ali kad je doznao da je Strossmayer u Beču, sastali su se onde u raspravljali o Rusinima i o nekim koncesijama koje ruska vlada želi da dobije. Strossmayer je Heesenu rekao da se takva pitanja sekundarne prirode ne mogu srećno rešiti ako se pre ne reše primordijalna pitanja t. j. ako Rusija ne ugovori s Rimom konkordat. Strossmayer je Heesena preporučio u Rimu, gde su ga lepo primili, pa i sam papa. Kardinal Franchi izjavio je Heesenu, da će Sveta Stolica rado s Rusijom ugovoriti konkordat i preporuči mu neka se obrati na Strossmayera, da izradi promemorija ruskoj vladi, u kojem bi rusku vladu upozorio na važnost i korist konkordata sa slovenskog gledišta. Heesen se onda obratio na Strossmayera i ovaj je izradio na latinskom jeziku vanredno važan i interesantan spis. Pošto je Heesen želeo, ali onda već kad je Strossmayer bio gotov s poslom, da promemorija bude napisana nemačkim jezikom, načinio je Strossmayer i kratak ekscerpat na nemačkom jeziku, ali taj se nije sačuvao.

Nastalo je pitanje kako da se ta promemorija pošalje u Rusiju, a da vladika ne bi imao zbog toga neprilika. Vladika je mislio da sam pođe u Beč i da preda svoj spis lično ruskom poslaniku Novikovu. U interesu svoje bezbednosti vladika je trebao Novikovu preporučiti da čuva t a j n u. Međutim Novikov se vladici činio kao čovek „lake robe" i ujedno se u nj pojavila sumnja, da li se može poveriti ruskoj vladi, da će ona šutati. Rački savetuje vladici da spomenicu ne upravlja ruskoj vladi, nego Heesenu, pa da je tako i prestilizuje. Heesen može da je preda ruskoj vladi kao Strossmayerovo mišljenje t. j. mišljenje odličnog katoličkog biskupa, koji ima interes da se katolici u Rusiji zaštite, i kao katolički crkveni velikodostojnik, i kao katolički Sloven. Rački misli da bi glavno trebalo naglasiti interes crkve, a na kraju istaći onako nuzgredice i korist za Rusiju, kada bi ona uredila odnose prema katoličkoj crkvi u svojoj državi. Svet, a naročito katolički Sloveni ne bi gledali više na Rusiju kao na neprijateljicu katoličke crkve. Oduzela bi se time i oštrina poljskom pitanju, što bi za evropski položaj Rusije bilo neizmerno važno. Rački drži da i Poljaci nisu bez krivice što se Rusija nije dosada rešila na konkordat. Rački savetuje vladici da se zaštiti od svake eventualnosti. Spominje mu kako je francusko poslanstvo iznelo na svetlo Riegerova pisma upravljena francuskoj vladi. Diplomatija nije više mučaljiva kao nekada.

Najzad je spomenica prepisana u Zagrebu iz originala Strossmayerovog (koji je sačuvan) i Rački je to poslao kao akademijinu pošiljku na adresu poznatog ruskog slaviste J. Sreznjevskoga u Petrograd. U novembru 1876 imao je već Heesen Strossmayerov spis u svojim rukama, i javio Strossmayeru da će biti predan

u ruke onoga kome pripada. Rački javljajući vladici da je sve otpremljeno u Petrograd primećuje da će se ruskim državnicima „pušiti" sada glava i da će teško imati vremena da misle na konkordat (bilo je to u doba hercegovačkog ustanka). Ali doći će skoro vreme, pa će im vladičin savet dobro doći.

Strossmayerova spomenica ruskoj vladi sadrži vanredno interesantan prikaz celokupne evropske tadašnje situacije. Tu ima tačna ocena germanskih težnja, tačna ocena potrebe zbližavanja latinskog i slovenskih naroda i objektivna kritika poljsko-ruskih odnosa. Ma da je vladika imao jake simpatije prema Poljacima i stajao s mnogim Poljacima u prijateljskom dodiru, ipak on tačno razabira u čemu Poljaci u svojoj politici teško greše.

Sam je vladika mnogo držao do te svoje spomenice. Šta mislite, piše Račkom, hoće li imati kakve posledice? Ako bi Rusija uistinu sklopila konvenciju s Rimom, otišao bih u Rim, da je pouzdanim načinom pomognem.

Istočno pitanje i rusko-turski rat potisnuli su u pozadinu pitanje konkordata. Vladika tek polovicom 1878 piše Račkom, da bi Rusi rado sklopili konvenciju s Rimom, ali ne zna ili bolje sumnja da li su iskreni. Ja im velim, piše vladika Račkom, mislite li da ugovorite tu konvenciju,onda se poslužite privatnim i konfidencijalnim načinom sa mnom, ali stvar mora da bude izvesna i ja moram da budem na čisto što želite i kako želite. U Rimu su, dodaje vladika, nečuvenim načinom slepi i nesposobni.

Iz tog se pisma vidi da je vladika stalno bio u dodiru s ruskim faktorima i da je izmenjivao s njima misli o pitanju konkordata s Rimom. Heesen je dobio, kako to Rački javlja, u ministarstvu prosvete odlično mesto na kojem će moći još uspešnije da radi u smislu Strossmayerove spomenice. Polovinom jula 1879 imao se vladika sastati u Beču s knezom Urusovom, carskim ruskim agentom kod Svete Stolice, da s njime razgovara o pitanju konkordata. Međutim nije mogao da sačeka kneza u Beču. Od neizmerne je važnosti, piše Račkom, da se slovenski narodi približuju Rimu, a Rim da se približuje Slovenima. Za taj cilj treba uzvišenih misli, plemenitih ciljeva i dobre volje. Pitanje je, dali će toga da bude s jedne i s druge strane.

U drugoj polovini 1879 posetio je državni savetnik Heesen vladiku u Đakovu. Od njega je vladika dobio loše informacije o prilikama u Rusiji. Njihovi glavni ljudi napola su slepi. Sreća što je narodni instinkat zdrav, pak on sebi kroz sve nevolje viših krugova prokrči ipak put pre ili posle.

Čuvena enciklika pape Lava XIII „Grande munus" od 30 sept. 1880 naročito je u Račkoga probudila nove nade u pitanju stava Rima prema istočnoj crkvi. Za čudo da je Strossmayer

[1] Čitava spomenica odštampana u knjizi II. p. 49-64

ostao u početku dosta skeptičan i hladan prema toj enciklici. U toku god. 1881 spremala su se u slovenskom svetu hodočašća u Rim, da se poklone moćima Sv. Ćirila i da se zahvale papi što je u spomenutoj enciklici odredio da se svetkovina Sv. Ćirila i Metodija, uzvišena na praznik prvoga reda, slavi kod s v i h katoličkih Slovena i u jedan dan (5 jula). Strossmayer je ove godine napisao pastirsku poslanicu, u kojoj je tretirao papsku encikliku „Grande munus"[1] i živo se zauzimao da slovensko hodočašće u Rim ispadne što dostojnije. U aprilu pisao je pisma i Heesenu i opunomoćio ga da taj list pokaže svakome, pa i samom caru. Vredno je da se podulje zadržimo kod tog pisma. U početku pisma Strossmayer najpre govori o tragičnoj smrti cara Aleksandra II. Nama se ovde čini, piše Strossmayer, da državna uprava i policijska vlast u Petrogradu i u Rusiji ne vrede mnogo, jer drukčije gadni zločini ne bi mogli tako nesmetano disponirati sa prosvećenim licem blagopočivšeg cara. Trebalo bi staviti pod naročitu pasku Židove i makinacije koje dolaze iz inozemstva. Jedva možete da sebi zamislite s kakvim se besom goni u Ugarskoj sve što je slovensko, a naročito rusko. Glavni organ židovske štampe u Pešti, „Pester Lloyd", u prvom je momentu ne samo izvinjavao gadno petrogradsko zločinstvo, nego ga štaviše odobravao. Trebali bi dobro pripaziti ne samo na ono što dolazi iz Švajcarske i Francuske, nego i iz Ugarske. Dašto da su sve ekstremne mere ako postanu sistem u tom pogledu sasvim nemoćne. Radikalno može da izleči zlo samo religiozno-moralna regeneracija — crkva i škola. Škole su u Evropi svuda loše, pa tako će biti i u Rusiji, a što se tiče crkve, koja bi bila prvenstveno zvana da leči takva zla, to je ruska crkva u lošijem stanju nego li igde u Evropi. Petar Veliki je zacelo bio genijalan muž, ali n je počinio neizmernu i istinitu presudnu grešku, kad je dokinuo patrijarhat i snizio rusku crkvu na policijsku službenicu države. Sloboda i samostalnost crkve je vazda i svuda bitni uslov njezine moralne snage i njezinog blagotvornog uticaja na doktrine i moral nacije. Ja bih u Rusiji samo onog držao za uistinu pozvanog državnika i reformatora, koji bi obnovio patrijarhat i s njime donekle povezanu avtonomiju crkve. To bi bio ujedno prvi bitni korak zbližењu zapadnoj crkvi, u kojem treba da se jedino traži spas Rusije. U ostalom razume se samo sobom da ja u najvećem stepenu odobravam oprez Rusije u stvari sporazuma s Rimom obzirom na katolike.

Prikazujući u daljem toku pisma Heesenu spremanje slovenskog sveta za hodočašće u Rim, Strossmayer veli da ruski car i vlada ne bi smeli braniti katolicima iz Rusije i Poljske, da učestvuju u tom hodočašću. Sav bi civilizovani svet ovakvu predusretljivost vanredno povoljno primio. To bi bilo sjajno svedočan-

[1] Ovu je pastirsku Strossmayerovu poslanicu navodno preveo na ruski i francuski Martinov.

stvo da se sloboda svesti u Rusiji ne goni, kako to njezini neprijatelji svuda trube. Vladika moli Heesena da u tom smislu poradi u Petrogradu i da ovo pismo svakom slobodno pokaže kao pismo iskrenog poštovaoca ruske dinastije i toplog prijatelja Rusije.

Još pre polaska u Rim (1881) primio je Strossmayer od poljskog pesnika i publiciste Vladislava Kulszyckoga promemoriju, u kojoj ovaj ljuto navaljuje na Ruse i odvraća Rim od konkordata. Vrlo strastveno pisano, piše vladika Račkom, a on još hoće da mu ja štogod napišem in favorem, da se štampa. Budala! Strossmayer je tada u Rimu, koliko se može razabrati iz korespondencije, mnogo radio da podupre pregovore između Rima i Rusije oko sporazuma. Račkom je tada bilo u Rimu ponuđeno da primi mesto mitropolita svih katolika u Rusiji u Mohilevu. Po povratku iz Rima vladika piše Račkem, neka dobro pr misli o čemu su u Rimu i na putu mnogo govorili. Rački na to odgovara da mu još nije unišlo u glavu uverenje da bi u Rusiji mogao toliko koristiti koliko bi njegov odlazak iz Hrvatske mogao oslabiti hrvatsku stvar. U Rusiji se nisu još prilike ni najmanje razbistrile, još se uvek traži ona Arhimedova tačka iz koje bi se pokrenuo preporođaj Rusije. Jagić misli da će se Rusija morati rešiti za liberalniju unutrašnju politiku, koju je grof Loris Melikov preporučivao. Patrijarhalne prilike koje preporučuje moskovska slavjanofilska stranka, ne mogu se održati.

Strossmayer na to odgovara Račkom da i on misli da bi Rusija morala u političkom svom pravcu poći slobodoumnijim pravcem, a l i p o s v o j u. Još je važnije da reformiše i regeneriše svoju crkvu i da se sporazume s Rimom. Vladičino je mišljenje da bi Rački u svakom obziru mogao u Rusiji neizmerno dobro delovati. Stvar je od goleme važnosti i treba o njoj dobro promisliti i najzad učiniti ono što papa bude želeo i pronašao kao dobro.

U avgustu 1881 obratio se Heesen pismom na Strossmayera opet u stvari konkordata s Rimom. Iz Strossmayerova odgovora saznajemo da se s pogledima Strossmayerovim na neka važna pitanja Rusije slagao i grof Ignjatijev, koji je pre nekoliko meseci zamenio grofa Melikova u ministarstvu unutrašnjih dela. Strossmayer piše Heesenu,da ostaje kod svog uverenja, da je jedna od najvažnijih i najvećih zadaća što ih ima da reši moderna politika Rusije i regeneracija ruske crkve. Ruskoj crkvi treba vratiti njezinu glavu s jemstvima izvesne unutrašnje slobode, koja sačinjavaju njezinu moralnu snagu. Ako se kaže da se crkva u Rusiji toliko navikla na lance robovanja da ne može da bude bez njih, onda je time rečeno da je zlo i unutrašnja bolest crkve postigla neobično visoki i opasni stepen. Istovremeno se time priznaje da treba što pre pristupiti lečenju. Strossmayeru se čini, da je vaspitavanje u duhovnim institutima i akademijama prilično nedostatno i pogrešno. Naročito im se čini zlo što se u

nastavi upotrebljuju većinom protestantske knjige i protestantski uzori. Orijentalna crkva udaljena je neizmerno od protestantizma, i,ako bilo koja forma religije ne odgovara slovenskom biću, a ono sigurno ne odgovara hladan protestantizam, koji kod Slovena dovodi do veoma opasnih abnormiteta. Zato ponavlja vladika: reforma i regeneracija ruske crkve. To je tako slavna zadaća da ona naskroz odgovara eminentnom duhu ministra unutrašnjih dela.

Heesen je vladiku pitao i za Račkoga obzirom na njegovu eventualnu misiju u Rusiji. Vladika je o toj stvari već govorio i s Mosolovom, koji je u Rimu pregovaro s kurijom o konkordatu. Sada vladika javlja Heesenu, da odluka Račkoga, bi li prihvatio poziv u Rusiju, zavisi o dva momenta i to 1) da li se između Rusije i kurije stabilizovao modus vivendi i da li taj modus vivendi obećava da će biti tako prijateljski da se može slutiti da će biti čvrst i trajan. 2) da li ima ne samo ruska vlada i najviši ruski krugovi nego i Sveta Stolica potpuno poverenje u Račkoga i njegovu misiju.

Iz tog vladičinog pisma razabira se dalje da je Rački pomišljao na put u Petrograd, da onde prostudira situaciju. Pre toga mislio je vladika da s Račkim pođe u Rim, da onde zajedno svoje ideje i intencije temeljito rasprave.

Račkom je bilo poznato što je vladika pisao Heesenu, ali on ipak ne može da se reši za Rusiju. Rački drži da bi njegovim odlaskom iz Zagreba nastala praznina, a kome da ostavi Akademiju. Na to mu vladika piše, neka još ozbiljnije promisli stvar. Tamo u stranom svetu mogao bi čovek da utiče i na svetske događaje, a u samoj našoj kući, ako je sve spalo samo na jedan list, stvar i onako slabo stoji.

Kao odgovor na encikliku pape Leona XIII, izdana je u Harkovu „antiencikliku", koji su poslali i Strossmayeru. Javili su se na jugu pravoslavni vladike i sveštenici, koji su napadali papinu encikliku u stvari Ćirila i Metodija, pa i Strossmayera. Počelo se raspravljati i o teološko-dogmatskim pitanjima. Strossmayer je odgovorio u jednoj enciklici pravoslavnim vladikama, a spremao se da odgovori i na antiencikliku. Cilj mu je bio da dokaže evidentno, da izmirenjem crkva pravoslavna ne bi ništa izgubila a sve bi dobila što joj danas ne dostaje.

Rački je o stvari ovako rezonovao (1882) shvatljivo je da nastojanje pape Leona XIII. ne nalazi odziva nego obrnuto na otpor u Rusiji. Ni Slavjanofili ni Zapadnjaci nisu skloni jedinstvu crkve. Slavjanofili već po svom programu, u kojem pravoslavlje zauzimlje prvo mesto, dok su Zapadnjaci indiferentni prema crkvi. Rački dalje konstatuje i žalostan fakat da i mržnja Srba prema Hrvatima raste. Ova šaka ljudi, koja shvaća uzvišenost ideje o crkvenom jedinstvu, jest bez vojske i nemoćna i mora da se povuče u svoj delokrug i da ostavi ideju, za koju hrvatski narod nije dorastao, Proviđenju. Za sebe Rački veli da ne misli

preduzimati u tom pravcu nikakav korak, da ne troši snage i da ih tako uskrati poslu gde mogu da budu plodonosne. U to je vreme već bio potpisan „arrangement preliminaire" između Rusije i Rima, o kojem u korespondenciji Rački—Strossmayer nema spomena.

U martu 1883 je „Rusija", list Ivana S. Aksakova, možda ua podstrek Srba, napala Strossmayera zbog njegovih nastojanja za pokatoličavanjem. Rački je obećao vladici da će u Aksakovljevom listu upraviti nekoliko reči i Rusima i Srbima, jer vidi da njihova zajednička nastojanja ne shvaćaju ni jedni ni drugi. Vladiku je naročito peklo što mu je Aksakov podmetnuo da on Srbe pravoslavne zove jereticima ili šizmaticima. Niko to ne može da nađe u njegovim spisima. „Ja javno dokazujem da među nama nema nikakve dogmatičke razlike, piše vladika Račkom, i ja sam o tome uverio i Svetu Stolicu. U svojoj poslednjoj enciklici stavljam na srce i pravoslavnim i katolicima međusobnu ljubav, neka se uzajamno nateču u ljubavi, jer je vera ljubav, i samo se ljubavlju ima dokazati da nam je vera bolja i plodonosnija. Ja dašto tvrdim da je to fanatizam, kad se samo istočnom obredu dosuđuje prava vera. I jedni i drugi obredi su sveti . Rusi, Rusini, Bugari neće se nikada odreći obreda i pravo imaju, a neće isto tako ni Česi, Poljaci etc. Svaki neka ostane kod svoga, ali treba raditi na tome da se složimo u jedno moralno i juridičko telo tako da nijedan ništa od onog što nam ne srcu leži nikada ne izgubimo, nego da ono što imamo oplodimo i upotrebimo u prave ciljeve ovoga i onoga sveta."

Pola godine posle napadaja na Strossmayera počela je „Rusija" donositi raspravu Vladimira Solovjeva o raskolu. Solovjev je dokazivao potrebu sporazumevanja između istočne i zapadne crkve, priznao papski primat, samo što je tražio da se očisti od kojekakvih srednjevekovnih pridodataka. Javljaući sve ovo Rački vladici (28 okt. 1883) konstatuje ujedno da je zanimljivo što Aksakov pušta takve članke. Redakcija i protojerej Platonov dodali su doduše svoje beleške ali bitnosti ne pobijaju. Svakako je to znamenita pojava u Rusiji. Oni misle da bi se mogao pokušati sporazum na ekumenskom saboru.

I Rački i Strossmayer prate s velikim interes m pisanje Solovjeva u listu Aksakova. Strossmayer smatra to dobrim znakom, što su ljudi i tamo počeli misliti o crkvi, samo mu je čudo kako se liberalni ljudi ne dosete da ne može biti ni govora o slobodnim institucijama dok su obe vlasti i crkvena i državana združene u jednoj ruci.

U stvari ruskih predrasuda prema katolicima ili bolje prema Rimu, Rački baca mnogo krivicu na Poljake jer po njima Rusi samo poznaju katoličku crkvu. Neprestana trvenja između ova dva pl mena mnogo su kriva. Ruski narod ima veliku budućnost — to je neosporno. On će još koješta doživeti. Ruski će dr-

žavnici počiniti budalaštine ali misija ruska je svetska (mart 1884). U junu iste godine javio se Račkom iz Petrograda Heesen. U pismu kazuje svoju radost što je Strossmayer bio u Rimu. „Möge es ihm gelingen, pisao je Heesen, mit seinen Ratschlägen Gehör zu finden trotz aller polnischen Lügen und Ränke." Tako piše, veli Rački, revan katolik i nama krivo. Malo ima Poljaka koji naše pitanje shvaćaju, a mržnja protiv Rusije ih je zaslepila.

Rad Solovjeva prate naši velikani stalno. U julu 1884 javlja Rački vladici, da je Solovjev napisao u „Izvestija petrogr. blagotvor. opščestva" raspravu pod naslovom Slavjanski vopros, u kojoj govori o sporazumevanju zapadne i istočne crkve tako umereno i uz toliku iskrenost naprama Rusima da bi vredno bilo stupiti u pregovore s ovim učenim Rusom. Sama redakcija izjavljuje da bi se na ovoj osnovi dalo nešto učiniti. Strossmayer prihvaća mišljenje Račkoga. Treba najpre dobro proučiti šta taj učeni čovek misli, trebalo bi sve to prevesti i štampati u Pozoru s našim primedbama i tako bi i Solovjev znao šta mi (t.j. Strossmayer i Rački) mislimo.

Rački se već god. 1873 spremao na putovanje u Rusiju. Tada je bio u Zagrebu ruski arheolog grof A. S. Uvarov sa svojom ženom, rođenom kneginjom Ščerbatov. Uvarov je dao u Zagrebu snimiti neke starine, a zamolio je i Strossmayera po Račkom da ustupi neke svoje starine za arheološku izložbu i kongres u Kijevu (održan u Kijevu 1874) Tada međutim Rački nije pošao u Rusiju. God. 1884 polovinom avgusta krenuo je Rački u Odesu na kongres. Strossmayer je Račkom pre odlaska pisao dosta skeptično o Rusiji. Rusi nemaju neobičnih ljudi, pravih državnika — nego mediokritete i manje nego mediokritete. U tom i leži veličina Bismarckova. Tolstoj nije nikakav državnik. Vladika šalje po Račkom pozdrav poimence Heesenu, Tolstoju i Ignjatijevu.

Rački je svoje putovanje opisao u Putnim uspomenama o Rusiji i Poljskoj (Zagreb 1887), koje se i danas mogu čitati s velikim interesom. Vladici se javio iz Moskve (12 sept. 1884) i onda po povratku iz Zagreba (3 okt. 1884). Svojim putovanjem Rački je bio neobično zadovoljan. Ruski naučnjaci primili su ga vanredno toplo, a i oficijalni predstavnici iskazivali su mu svoje poštovanje. Kijev je Račkoga oduševio („jedna od najlepših varoši u Evropi"), a razume se da mu je i Moskva imponovala. Vredno je videti Rusiju, piše vladici. Kod nas se misli da imade malo uspomena prošlosti, ali i u tom pogledu ona je svet za sebe. Ja sam ovamo došao literarno dobro pripravan, ali moram priznati da sve što sam dosada video, natkriljuje moju maštu. Sami vanredno ogromni odnošaji. Svagde se vidi čisto narodni tip, u narodu, u institucijama etc. Ruski državnici počinili su dvesta pogrešaka, počiniće ih i ubuduće, ali taj će ih velik

народ испраviти. U toj ogromnosti iščezavaju sitne mane i zablude. Rački dalje naglašuje da bi bilo neophodno potrebno da naši odličniji rodoljubi što više dolaze u Rusiju, koju obično poznaju samo po neprijateljskim novinama.

U Petrogradu sastao se Rački među ostalima i sa Vl. Solovjevom, za kojeg kaže da je čovek po uverenju katolik. Rački se iznenadio da se s ruskom inteligencijom dade razgovarati o delikatnom pitanju sjedinjenja obeju crkvi. Svi kažu da se u načelu ne da prigovoriti toj težnji, jedino se boje nadmoći papstva, koje sebi pretstavljaju kao centralizatornu snagu u Crkvi, koja uništava svaku avtonomiju. Sam je kijevski mitropolit Platon načelno za sporazum. Žalibože što Rusi stoje u neposrednom dodiru s katoličtvom po Poljacima, koji katoličtvo identifikuju s politikom.

Rački ovako rezumira rezultate svog putovanja. Utisak je za mene veoma povoljan. Našao sam onde preko očekivanja ogromne odnošaje. Prosvetni zavodi su osnovani u tako velikim razmerima, kao što je i zemlja velika. Ruski elemenat tako vlada da svi drugi upravo iščezavaju. Čim se stupi na rusko tle, ne čuju se druge reči sem ruske, počevši od cara i velikaša do mužika. Paris nije francuskiji, Firenca italijanskija, nego li što su Moskva Kijev, Petrograd, Odesa ruski. Račkoga je iznenadila pobožnost u svim klasama. Kakva je Rusija sada takav je Zapad bio valjda pre reformacije. Račkom su rekli da u ruskoj inteligenciji ima malo njih koji se ne bi bar jedanput na godinu ispovedali i pričestili. Rački je iz Rusije poneo uverenje da će takvo rusko društvo *kakvo se njemu prikazalo* savladati sve dnevne teškoće i neprilike. Rusija je — tako su ga svuda uveravali — u „prelaznom" stanju.

Strossmayera je mnogo zadivilo što je Rački s Rusijom tako zadovoljan. Naročito mu je bilo drago ono o živoj veri i pobožnosti više klase Rusa. Najviše je Strossmayera zanimala stvar o Solovjevu i Platonu, s kojima bi hteo da dodje u dodir. On se ne čudi da se Rusi boje odviše velike centralizacije i samovolje (s papske strane). Nešto bi trebalo učiniti i s druge strane. Ako se ne vara, piše Strossmayer, onda u tom pogledu ruskoslovenski narod čeka velika zadaća. Najpre sebe spasti od državnog iga i onda unići u jedinstvo, da sebi i narodu slovenskom uopšte u tom svetom jedinstvu obezbede prvo mesto i prvi ugled. To će biti s obeju strana zadaća idućeg stoleća.

Proslava hiljadugodišnjisce Sv. Metodija (1885), koja se imala održati u Velehradu u Moravskoj, beše povod da se sa strane austro-ugarskih vlasti radilo protiv nje. I Rim je tu stajao pod antislovenskim uticajima. Rusija je (i oficijalno) svečano održala tu proslavu, a Strossmayer i Rački silno se ljute na stav Rima. Ja sam želeo, piše Strossmayer, da se na Svetoj rimskoj Stolici i oko nje stvori čvrsta tradicija, koja ide za tim da se Slovenstvo u crkvi ujedini. Zaludu. U Rimu nas ne shvaćaju, i zbog toga treba

u budućnosti ćutati, jer zašto bi se zaludu izazivali Rusi i Srbi. I Rački energično osuđuje rimsku oportunističku politiku.

Krajem jula 1885, napali su Strossmayera St. Petersburškija Vjedomosti (Strossmayer je mislio da su to učinili Moskovske Vjedomosti, ali Rački ga je obavestio, da su St. P. Vj., koje nemaju ni u Rusiji ugled i kod kojih su se sakupili fanatici pravoslavlja, koji misle da Strossmayer u sporazumu s Austro-Ugarskom širi na Istoku katolicizam i radi protiv Rusije). Taj napadaj su preštampali i peštanski Lloyd i osečka „Drau", Strossmayer piše Račkom da ruske novine „prežvakavaju" bljuvotine što ih Židovi i Srbi koji ne vide dalje od nosa sa najsramnijih đubrišta sakupljaju i bacaju u lice Hrvatima. To ga tera upravo u očaj. I ovu priliku upotrebio je Strossmayer da izgrdi rusku diplomatiju uopšte kao nesposobnu. I kneginji Trubeckoj je Strossmayer pisao, da je ruska diplomatija upravo detinjasta i da je Bismark vodi za nos (povod tome: srpsko-bugarski odsnosi i odnosi u Bugarskoj).

U početku god. 1886 došlo je do pismenog saobraćaja između vladike i Solovjeva i onda do dolaska Solovjeva u Zagreb. Solovjev je pre svog dolaska u Hrvatsku, u Petrogradu, u duhovnoj akademiji izneo svoje mislio Rusiji i bio zadovoljan s resultatom što ga je postigao. U Zagrebu je (jula 1886) Solovjeva primio u svoj dom Rački, radostan što ima tako odličnog gosta, „umnoga naučnjaka i zanesenog borca za ideju ujedinjenja obeju crkvi. Ovde je u Zagrebu Solovjev štampao svoje delo: „Istorija i budućnost teokratije" u Dioničkoj tiskari. „Mogao je dobiti, piše Rački, u Rusiji pare za štampanje, ali je hteo da ima slobodne ruke. Čovek je to vanredno radin i pravi asketa."

Budući da je Strossmayer tada baš po svom dugoletnom običaju bio u Rogaškoj Slatini, otišao je i Solovjev u Rogašku Slatinu vladici na dogovor. „Solovjev je uistini čovek vanredan, piše vladika Račkom, kojim se možemo ponositi." U istom tom pismu ljuti se vladika što je papa poverio Collegium Graecum poljskom redu resurekcionista. Collegium Graecum imao je zadaću da izmiri istočnu i zapadnu crkvu. „U današnjim prilikama, piše vladika, trebao bi Rim da se svega čuva što Ruse otuđuje od crkve božje. U Rimu ne shvaćaju svoju zadaću, a nevolja je da su dva kardinala u Rimu Poljaci, a nijedan drugi koji Sloven. Krajnja je kratkovidnost misliti da bi Poljaci mogli u današnjoj situaciji išta doprineti zbliženju crkvi. Upravo obrnuto, oni mogu i nehotice silno da naškode zbliženju. Ja ću to u Rimu reći kad mi se pruži zgodna prilika. To je ono naše: starac šumom, baba drumom. Mi se siromasi napinjemo da zbližimo dve crkve, a Rim radi protivno popuštajući bez ikakva razloga Poljacima."

U Rogaškoj Slatini vladika se sve više zagrejavao za Solovjeva. „Solovjev je divan, svet, providencijalan muž. Ja sam se u njega zaljubio" — tako vladika piše Račkom (24 jula 1886).

Solovjev je vladiku docnije posetio i u Đakovu, gde je prema njegovim rečima „svima drago bilo što smo ga ovde imali". Rački je, međutim, čini se, pravo rekao kad je o njemu vladici pisao: idealan čovek, ali dođe li kada do toga sprovođenja (naime njegovih ideja) trebaće preuzeti druge ruke.

Pre svog povratka u Rusiju napisao je Solovjev za Strossmayera neku promemoriju u stvari sjedinjenja crkvi. Kosta Vojnović,[1]) profesor na zagrebačkom pravnom fakultetu, hteo je Solovjeva nagovoriti, da u toj promemoriji doda nešto i o izmirenju s Poljacima, ali ga je Rački od toga odvratio. Time bi se pitanje o sjedinjenju crkvi u Rusiji, a valjda i u Rimu još više komplikovalo. S Poljacima, dok su takvi, nema izmirenja. Kad bi Rusija pristala na sjedinjenje, onda bi se možda Poljaci razjedinili.

Strossmayer, zacelo dobro informisan o raspoloženju u Rimu, i kolikogod mu je mio rad Solovjeva, toliko ipak ne veruje u uspeh. Ni u Petrogradu, a još mnogo manje u Rimu ljudi nisu za to dozreli. Rački misli, štaviše, da će i zapadna diplomatija stavljati prepreke u Rimu, čim bi se Rusija ozbiljno rešila za sporazumevanje. Uostalom, biće velika dobit ako delo Solovjeva bude u Rusiji mnogo čitano.

Po povratku u Rusiju ostao je Solovjev i dalje u pismenom saobraćaju s Račkim. U decembru 1886 javio je Račkom da je bio u Sergijevskoj trojičkoj lavri s namerom da poseti mitropolita, ali je ovaj otputovao u Petrograd. Monasi su ga lepo primili, a neki su mu dali razumeti da bi im drago bilo kad bi među njih stupio. Rački misli da bi ga učinili profesorom u Duhovnoj Akademiji, ali može to da bude i zapreka, t.j. da bude vezan u svom delovanju. Solovjev je estetičko mističke prirode, i opasnost nije isključena.

Pojava Solovjeva nije bila tada usamljena u Rusiji. U januaru 1887 javlja Rački Strossmayeru da je nedavno u Freiburgu Sergjej Astačkov izdao knjigu: Ishođenije Sv. Duha i vselenskoje pervosvjaščenstvo, za koju je rukopis nađen u ostavštini blagopočivšeg moskovskog mitropolita i učenog teologa Makarija. Pisac brani sasvim katoličko gledište, a o primatu pape jedva ima što lepše u katoličkoj literaturi. Ovu knjigu, piše Rački, trebali bi da studiraju naši teolozi.

Atentat na Aleksandra II u Petrogradu (1887) povod je veoma pesimističkog Strossmajerovog gledanja na Rusiju i Slovenstvo uopšte. On ne vidi u Rusiji, kamo su očigotovo čitavog sveta danas upravljene, ni najmanje mudrosti — štaviše sasvim obrnuto. Slovenski su narodi predmet opšteg straha i opšte mržnje na svetu — krivi su zbog toga sami, jer su slabići umom i voljom. Možda će zdrav narodni instinkat popraviti krajnju ludost tako zvane obrazovane i vodeće klase. A Rim? On napreduje

[1]) Otac Iva i Luja Vojnovića, vazda „papskiji od pape": Solovjev napisao je za zagrebački „Katolički List" i raspravu: Jeli istočna crkva pravoslavna?

u svojoj skroz naskroz nedostatnoj politici i teši bez pozitivnih i zdravih misli za fantazijama i iluzijama. Slovenstvo je danas svuda predmet mržnje i aversije. I Rim se poveo za tom opštom strujom.

Solovjev je u to doba izrađivao u Moskvi svoje francusko delo (La Russie et l'église universelle — štampano docnije, 1889, u Parizu). Rački javljajući o tome vladici primećuje da nastojanje Solovjeva zasada vredi samo toliko koliko može da razbistri misli u Rusiji. Na zapadu nemaju smisla za religiozne poslove. Evo, u Rimu su izdeli lepu encikliku (misli „Grande munus") pa basta. Sada su stavili na dnevni red „dominium temporale".

Strosmayer odgovara na to Račkom da je dobro što Solovjev radi i neka radi. „Za Akademiju i naš narod je čast što se delo Solovjeva štampalo i izdalo u Zagrebu (Solovjev je mislio nastaviti svoje napred spomenuto delo na ruskom jeziku i štampati ga kao drugi deo u Zagrebu po povratku iz Pariza. Ali do toga nije došlo). Jedan put će velika i slavna Rusija priznati da joj je siromašna i napaćena Hrvatska učinila uslugu u pravi čas, kad se nalazila u najočajnijem svom položaju."

Koliko je vladika bio ogorčen na Rim, vidi se iz ovog pasusa Račkom: „Ako se igda Slovenstvo s Rimom izmiri, biće to po zakonu božjeg proviđenja tako da će istočna crkva, oslobođena od svog mrtvila, postati radnija i plodnija a crkva zapadna, oslobođena od italijanstva, postaće opštija i uistinu katolička.

Godine 1888, povodom jubileja pape Leona XIII, bio je Strossmayer u Rimu. Savetovao je i Solovjeva da dođe iz Pariza u Rim, gde ga je hteo pretstaviti papi. Solovjev nije došao u Rim iz razloga koji nam nisu poznati. Strossmayer konstatuje u pismu Račkom, da je i bolje što nije došao, jer u toj gunguli nije bilo ni vremena da se sastane s papom i razgovori o toliko važnim stvarima.

Time sam u glavnom iscrpao materijal iz dosad štampanih knjiga korespondencije Rački—Strossmayer u stvari Rusije. Prema mojim informacijama četvrta će knjiga donetinovi interesantan materijal.

D-r Milan Prelog

Мореузи и руска дипломатија у прошлости и садашњости према том питању

II

Познато нам је већ да је руско-немачки уговор престао важити по иницијативи Немачке. То је важно знати, а још важније је објаснити оне праве узроке који су нагнали владу Немачке да напусти вековну традицију Пруске, која се била тако навикла да се налази у пријатељству и савезу с Русијом. Немачка царевина, створена врло неочекивано, дошла је као резултат три победоносна рата. У дворани огледала у Версаљском дворцу, у туђој кући, извршено је уједињење немачких држава и племена, која су се слила у једну нацију и огласила себе за уједињену царевину. Тај догађај је био прекретница за све европске народе. Пет милиона контрибуције оплодили су нову царевину тако обилато да је скромни немачки биргер постао првокласни међународни буржоа, а занатлија — светски пролетер. Пролазиле су године и деценије. Сјај нове царевине све се више ширио на међународном хоризонту. Она је у току првих двадесет година стигла и претекла Француску, а у наредним деценијама методично је тежила да стигне капиталистичку Енглеску. Природно је да је она својом економском снагом плашила и зачуђавала све остале народе. Али немачки капитализам је имао своју Ахилову пету. Немачкој су биле потребне богате и разноврсне колоније, које су одавно постале плен њених срећнијих супарница. Ако се изузму комади земље огромне Африке и географски неподесно смештене Кине, у то време, тј. деведесетих година прошлога века, још једнако је остајала спорна знатна територија, која је имала звучан назив „Османска империја". Од тога времена та територија је постала „политички објект" немачке међународне политике. Помпезан пут цара Виљема II године 1890 у Стамбол јасно је показао правац немачке политике. Тада су источно питање, па према томе и руско-турски спор око господарења над мореузима, ушли у нову фазу међународних односа. Од тада ће се на то питање гледати кроз

призму капиталистичких интереса немачке царевине. Може се, према томе, рећи да немачком капитализму није више био потребан савез са Русијом; могућно је чак да му је био на сметњи за његов даљи развој. Осем тога, треба узети у обзир да је и друга немачка царевина, Аустро-Угарска, постала капиталистичка држава. Заузевши Босну и Херцеговину, она је отворено и упорно тежила ка Солуну, пошто се њен трговински промет с Турском увећао за неколико пута. Зато је Балканско Полуострво од тада и постало предмет њене колонијалне политике, која је желела да себи економски потчини балканске државе. Разумљиво је зашто су обе немачке царевине, дотле непријатељице, закључиле међу собом најтешњи савез за будућност. Северна немачка царевина је била вољна да у Аустро-Угарској види као неку своју најдрагоценију колонију, украшену уз то царском круном и због тога овлашћену да се користи правима „велике државе"; Аустро-Угарска, напротив, признала је духовно њу као своју националну метрополу. И тако су капиталистички интереси немачке нације били прави узрок раскиду савеза трију дворова, тј. Русије, Аустрије и Немачке...

Резултат овог међународног догађаја била је дипломатска осамљеност Русије, из које је требало наћи излаз. Појављује се питање: шта је нагнало руску владу с њеним монархистичким принципом и с неповерењем према парламентаризму да тражи или, тачније, да пристане на савез са Француском, пошто је иницијатива за савез дошла од ње. Ако се оставе на страну чисто међународни обзири, може се рећи да је онај исти основни узрок који је удаљио Немачку од Русије, дејствовао и на закључивање савеза монархиске Русије с републиканском Француском. Одиста у то време руска влада је стала пред тешко и пуно одговорности питање о убрзању процеса капитализације привредног склопа Русије. Онај процес који је у току ранијих деценија преображавао западне државе једну за другом на капиталистичкој основици, почео је нагло дејствовати у Русији осамдесетих година прошлога века. Попис становништва 1897 г. показао је брзо, готово америкаиско, рашћење градског становништва у поређењу с пописом из 1885 г. То је значило да је у држави настала извесна концентрација становништва — први услов сваког капиталистичког строја. Нова, индустријска Русија, мада богата природним благом и сувишком радних руку, сконцентрисаних у селима услед задружног искоришћавања земље, била је, наравно, сиромашна капиталима. А Француска је имала слободне капитале, који су тражили поље за своју економску делатност. Требало је удружити француски капитал с руским радом. Ван сваке сумње да је споразум од 1891 г. знатно олакшао ту новчану операцију. Нагло притицање капитала изазвало је брз развој капитализма у Русији. Природно је да тај процес није могао остати без утицаја на идеологију власти, друштва и интелигенције. На границама два столећа никла је

нова идеологија, која се може окарактерисати једном речи — „економизам". Од тога времена економизан је постао, па и данас још јесте духовно-културно-политички компас ради остварења најразличнијих и најразноврснијих циљева. У његовом блеску потамнело је православље, избледео славизам. Храбро је избачено гесло: „признајмо своју некултурност и пођимо да се учимо код капитализма". Племенита нада најбољих умова 60—70-их година да је Русији суђено да прескочи капиталистичко чистилиште па да дође у царство слободе и благостања, показала се, на жалост, као утопија. Није потребно наглашавати да је ова идеологија добијала различне облике и изгледе према томе да ли је пролазила кроз свест власти, друштва и интелигенције. Интелигенција, охола на своје социјалистичке традиције, видела је у капитализму само ново средство да се а пре а после у Русији оствари један од оних многих социјалистичких система, у довољном броју изграђених на Западу. Људи пак из друштва код којих се угасило младићско одушевљење, нашли су за најбоље да сами седну, а и своје блиске посаде на меке фотеље разних акционарских друштава, регистрованих код државних надлештава, али упрегнутих у кола иностраних капитала. Најзад, сама власт, која је дотле патила од дефицита, стекла је нове изворе за састав уравнотежених буџета. Али ево шта заслужује пажњу: нашло се, да ће се руски капитализам, слично, на пример, немачком, наћи пред опасношћу да замре у прешироко држави, ако не нађе спољне тржишта. Штампа је енергично почела истраживати и влади указивати на спољна тржишта која би требало увући у сферу утицаја руског капитализма. Нема ничега необичног у томе што се и сама влада најусрдније почела занимати тражењем спољних тржишта и борбом са осталим капиталистичким земљама око превласти над тим тржиштима које је природа и историја разбацала по огромној просторији Азије. Мада се код нас често понављало да је личност — социолошка нула, ипак су баш у Русији поједине личности играле најкрупнију улогу у развоју догађаја. С. Ј. Вите, као министар финансија у току последње деценије прошлога века, оставио је дубок траг своје индивидуалности на свима предузетим финансиским и економским мерама. Он је, био прави творац „државног капитализма". Наравно, он је желео видети Русију покривену капиталистичким предузећима, која би стојала на висини најновијих захтева технике, али с власницима који би у својој делатности били зависни од владе или, тачније, од министарства финансија. Он је постигао много у том правцу: национализовао је железнице, створио монопол на ракију, синдикат фабриканата шећера. Својом новчаном реформом изазвао је нагао прилив иностраних капитала у земљу. Увећао је државни буџет од једне милијарде на две, што је најбоља сведоџба о његовом финансијском таленту. Ова нова милијарда открила је влади нове међународне хоризонте. Русија је на први поглед

давала утисак земље која се богати нечувеном брзином, и све то захваљујући методама државног капитализма... Али на једном његовом предузећу треба да се зауставимо дуже пошто је баш оно довело до читавог низа непредвиђених и судбоносних последица по Русију. У години 1897 цар Александар III, једном својом одлуком, признао је потребу грађења сибирске железничке пруге, да би се огромна Сибирија чврше везала за европску Русију. Али С. Ј. Вите је у тој пројектованој прузи видео моћно средство за постигнуће светских циљева, јер је његов ум био веома широк за таква схватања.

„Сибирска главна пруга отвара нов пут и нове видике за светску трговину, писао је С. Ј. Вите у 1892 г., и тај њен значај ставља њену изградњу у ред светских догађаја првога реда, којима се у историји народа почињу нове епохе и који често изазивају „дубоке преврате у устаљеним економским односима". Император је у тој прузи видео само потребе Русије, али његов министар је у њој сагледао нов светски транзитни пут, тј. потребе светске привреде. Познато је исто тако да је цар желео да се овај гвоздени пут гради искључиво кроз руску територију. С. Ј. Вите, који је необично високо ценио вољу цара Александра III, израдио је железничку пругу у дужини читавих 1200 врста по живоме телу Кине. То је био почетак манџурског капиталистичког потхвата, који је после трагичног свршетка био однекуд назван „авантуром". Тадашњи министар спољних послова, граф Муравјов, одлучио је на своју руку, супротно мишљењу осталих министара, да послужи свог монарха Порт-Атуром, тек евакуисаним од Јапанаца-победилаца. С. Ј. Вите, признавши свршен чин, приступио је са својом познатом енергијом грађењу јужно-манџурске железничке пруге, која везује Харбин с Порт-Артуром, да би тиме обезбедио источно-кинеску пругу. Тамо, у Порт-Артуру, он је најзад нашао „пристаниште које не замрзава", неопходно потребно за његов светски транзит; тамо је створио варош Дањни, изградио океанске пароброде, заборављајући на потребе црноморске трговачке флоте; тамо је влада основала нову ратну морнарицу, не завршивши наоружање црноморске ратне морнарице. Укратко, Русија је неочекивано постала „велика држава на обалама Тихог океана". Овај потхват је, као вртлог, све више вукао Русију на тајанствену пучину светских интереса на Далеком Истоку. Капиталисти других држава су доста мирно гледали развитак овог потхвата нашег државног капитализма. Кад је Манџурија покривена железничком мрежом дугачком 3000 врста и кад су пристаништа уређена, природно је било да је влада зажелела да ту територију увуче у своју царинску област. Та намера је изазвала једнодушан протест свих заинтересованих држава. Рат је био неизбежан, премда га руска влада није желела. Тај рат се свршио више него жалосно за Русију. Неуспех руске војске и пропаст ратне морнарице лишили су Русију угледа велике силе,

и то је био видљив резултат тога потхвата. Охоли сан графа Вите да сибирско-манџурском железницом изазове „дубок преврат у економским односима међу државама“ ишчилео је као дим. Није толико важно што је Русија изгубила јужни део Сахалина и,потрошивши милијарде, била принуђена да се повуче из јужне Манџурије. Није важно чак ни то што се њена далеко источна политика нашла везана за интересе Јапана,већ је важније од свега то што се стара власт оваквим резултатом своје политике лишила друштвено-политичког поверења код свог обесправљеног становништва, те је ауторитет државне управе опао. У свести становништва поштовање према њој је избледело. У 1905 г. стари темељи државе су срушени, али, на жалост, нови нису били створени. Покрет за уставношћу озго и револуционарне тежње оздо свршили су се потпуним поразом. Настала је деценија Распућина и сличних верских занесењака, који су се некад множили у светој Русији, али су ишчезли после реформа Петра Великог. Укратко, народни суверенитет није тада добио погодан облик и погодну садржину, какви су доликовали великом народу и великој држави...

Али било би погрешно мислити да је државна управа, одушевљена у прво време успесима државног капитализма, заборавила питање о турским мореузима. Напротив, она се и даље бавила њима, како би нашла путеве и средства за његово решење. Ако се проуче извештаји министра спољних послова подношени цару, лако ће се доћи до убеђења да су мореузи заузимали у њима почасно место. Довољно је, н. пр., прочитати извештај који је граф Муравјов поднео монарху 1900 г., па да се о томе уверимо. Али тај извештај је и иначе необично занимљив, пошто је у њему скициран грандиозан владин програм, чија сврха је била задобијање иностраних тржишта, пристаништа која не замрзавају и других сличних блага потребних руском капитализму.

Што се тиче мореуза, министар је, признајући њихову изузетну важност са свакога гледишта, предлагао да се одмах остваре само најближе мере, „да би се на обалама Босфора предухитрили наши супарници.“ Потребно је, по његовом мишљењу, учинити све што се може да се султан приволи да обустави радове на утврђивању Босфора, а затим обавезати султана да не даје железничке концесије у источној Анатолији иностраним друштвима других држава. Обе ове намере остварене су: руска влада је добила обавезу на „беспуће“ у Анадолији и на „незаштићеност Босфора“. Занимљиво је овде напоменути да је Министар, бојећи се компликација с Немачком, предлагао „припремити земљиште за споразум о томе да Немачка стварно призна Русији искључиво право заштите, а, по потреби, и заузимања Босфора“. Наивна жеља! Немачка тек што је била добила концесију за грађење Багдадске железнице. Тиме је речено све...

Али све се ово одиграло пре руско-јапанског рата, а овај је пореметио међународну равнотежу не само на Далеком Истоку, већ уопште у Азији, па чак и у самој Европи. Турска револуција је била резултат овога рата. Не може се одрицати да су Младотурци постигли стварне успехе у својој земљи, али на међународној арени доживљавали су неуспех за неуспехом. Услед тих неуспеха, питање о мореузима прешло је у руке међународне дипломатије. Из докумената објављених у свескама часописа „Красный Архив", види се да је наша дипломатија 1908—11 године тежила да добије право пролаза ратних лађа само за црноморске државе, а да се за ратне бродове других држава и даље задржи принцип релативне затворености мореуза. Тадашњи министар Извољски желео је да добије пристанак енглеске владе на усвајање једног таквог предлога. Енглези су, не одбијајући његов предлог, настојали на томе да мореузи морају бити отворени за све државе. Схватљиво је да је таква битна поправка чинила овај пројект неприхватљивим. Остајало је једно — оставити предлог у архив министарства.

Али логика догађаја је похитала да покрене питање о мореузима. У то време, на политичком хоризонту се неочекивано појавио нови претендент, ако не на мореузе, а оно на део земље османске империје. То је била Италија. Њена претња да ће рат из Триполиса пренети на Балканско полуострво нагнала је руску дипломатију да се позабави питањем о мореузима. Ондашњи министар Сазонов, желећи да искористи створену ситуацију, одлучио је да непосредним споразумом с турском владом добије право пролаза ратних лађа црноморских држава. Разуме се да је у том свом потхвату претрпео неуспех.

Разуме се, било је непосредног начина: самостално заузети Горњи Босфор. Таква операција је могла изазвати одлучан рат, а руска државна управа није имала храбрости да одговорност за њ узме на себе. Остајало је, најзад, још последње средство, тј. допустити балкански рат. И године 1912, уз сарадњу руске дипломације, створен је савез балканских држава. Ратје избио 1912 године. Он није дуго трајао и довео је до неочекиваних резултата како за учеснике, тако и за посматраче. Битке су стигле до положаја на Чаталџи. Први резултат рата је био безуслован успех. Не може се порицати да је наша дипломатија таквим победама изнењађена и доведена у незгодан положај. Она је, наравно, желела видети балканске народе као победиоце, али она је била збуњена чињеницом што је бугарска војска дошла сувише близу мореузима и Стамболу. Ток догађаја, одиста, као да је питање о мореузима поставио у једној, по руску дипломацију, катастрофалној форми, пошто се бојала да ће у Стамболу видети словенске пукове. Да би се добио доказ о томе довољно је прочитати телеграм Сазонова амбасадору Гирсу у Стамболу. Истина, предлагало се да се искористи повољан стицај прилика, те да се заузме Горњи Босфор. Али та намера

није остварена услед недовољних транспортних средстава у Црном Мору, као што се то види из извештаја самог министра. Међу тим службеним документима, извештај начелника оперативног одељења црноморске флоте од посебног је интереса. Аутор, остављајући на страну религиозну традицију, а исто тако и наде словенства на Стамбол, као на центар будућег славизма, пришао је овом питању искључиво са гледишта интереса трговинско- индустриске Русије. Он пише: „Пошто је велика држава и пошто постаје индустриска, Русија ће а пре а после морати изменити то стање: обезбедити за себе, и за сва времена, слободу трговачке пловидбе кроз данас турске мореузе," и даље: „ослобођење балканског словенства је сад завршено... Русија се само радује овом историском догађају. Али заједно с тим дошло је на дневни ред и велико питање о турским мореузима — питање за нас не општесловенско, већ чисто руско". И тако, потребе трговинско-индустриске Русије моћно диктују руској дипломацији линију њене политике. Строго говорећи, то гледиште је претежно у свима документима тога времена. „Али, наставља Немцов, ако је у датом тренутку, из политичких узрока, немогуће потпуно постићи тај циљ, онда су за руску државну управу могућна три решења тога питања. 1) Мореузи остају у поседу Турске, али Русија добија право пролаза за своје ратне бродове кроз мореузе, који остају затворени за све нецрноморске државе. 2) Русија, по непосредном споразуму с Турском, добија у посед Горњи Босфор. То се жели, али под условима да ниједна европска или балканска држава не добије право над Дарданелима. 3) Мореузи остају у поседу Турске, али све државе добијају право пролаза својих ратних бродова у Црно море, при том Турска се лишава права да подиже утврђења ради њихове одбране." Ова неутрализација мореуза била би, по мишљењу Немцова, најгоре решење питања, пошто се Русија, услед неутрализације, излаже опасности да за свагда изгуби мореузе. Аутор, рачунајући са успесима првог балканског рата, био је највише склон првом решењу, које је, као што се зна, било предмет напора два руска министра, али он у то право ставља другу садржину. Турска би се, према његовој замисли, не само обавезала да допусти слободан пролаз ратним бродовима, већ би Русија имала још и право „да изграђује тачке ослонца за руску ратну морнарицу у Босфору, Мраморном Мору и у Архипелагу", а поврх тога још да се сама обавеже „да неће на њиховим обалама градити војне објекте, да неће у њиховим водама намештати мине и да тамо неће имати никакву ратну флоту."То значи да би Русија добила стваран суверенитет.

Први балкански савез блеснуо је на политичком видику и угасио се у крвавим таласима братоубилачког,другог балканског рата. Међународно јавно мишљење је, природно, оба балканска рата унело у активу и пасиву руске дипломације. Али ови ратови су нанели јак принципијелан удар аустро-немачком ка-

питализму. Народи балканског полуострва су јасно ставили до знања другим народима да су они постали нације, да не желе постати економски вазали немачког капитализма. Балкански пут, необично умешно затворен Русији 1878 г. акцијом Бизмарка у 1912—1913 г. показао се затворен и за обе немачке царевине. Многи су тада почели бивати свесни да само одлучан рат може поправити ситуацију односа створену балканским ратовима. Стога је био довољан и најбезначајнији повод, да у наредној години букне светски рат. Не може се сумњати да је међу разним узроцима питање поседа мореуза заузело изузетно важно место. Ово судбоносно питање било је постављено још првих месеца рата, кад је турска влада, после кратког колебања, нашла за потребно да своју судбину веже за немачке царевине, а одговор је био дат (правилан или неправилан, то је друго питање) тек 26 јуна 1923 године у Лозани. Русија, улазећи у светски рат, није имала никакву формалну обавезу савезника по овом питању. Али ток ратних догађаја, отпочетих Галипољском операцијом са циљем да се одмах заузму мореузи, природно је изнео то питање на оцену и решавање између савезника и Русије. Заинтересоване стране требало је о томе да кажу своје мишљење и казале су га. Из дипломатске преписке види се да савезници никад нису одобравали да мореузи пређу у посед Русије. Разуме се, они су давали обећања која их нису обавезивала ни на шта одређено, пошто им је било јасно да руска влада може признати само једно решење, а то је пуна власт над мореузима, а ни у ком случају не би пристала на неутрализацију мореуза. Не може се порицати да су политички и економски интереси савезника у турској империји били огромни. Њихови капиталисти су уложили велике капитале у њој, при том под врло повољним условима капитулацискога режима, који је, супротно свима њиховим очекивањима и намерама, укинут 26 јуна 1923 године у Лозани. А Русија, за разлику од својих савезника, није имала нити је хтела имати никаква капиталистичка предузећа у Турској. Истина, она је била уверена да ће пре или после један део Турске ући у састав њене државне територије, што се не би могло рећи за далеку Манџурију. Међутим, док су у Манџурији савезници били мање заинтересовани и унапред тамо рачунали с нашим неуспехом, дотле у њиховој заинтересованости треба тражити главни узрок непроменљивости гледишта њихових дипломата, да задржавање мореуза у рукама слабе и послушне Турске више одговара политици и економским интересима њихових држава. Само се тиме може објаснити зашто су њихове ратне операције у Турској биле онако неодлучне и безуспешне. Несумњиво је да су они том својом неодлучношћу створили трагичну ситуацију за Русију, али исто су тако тежак положај створили и за себе, јер су тиме продужили рат и изазвали непотребне жртве...

Тадашњи наш министар Сазонов страсно и истрајно се борио

дипломатским средствима да постигне тај велики циљ. То је његова заслуга. Наравно, није била његова кривица што је његов напор био недовољан да у мореузима или око њих створи повољан положај или свршен чин. (Истина, он је добио формалну обавезу од савезника, али услед тога су, изгледа, савезници нашли за потребно да обуставе све ратне операције у пределима мореуза. Наследници Сазонова наставили су борбу. Треба напоменути да је чак и уочи фебруарске револуције министар иностраних дела, Покровски, изнео мисао о самосталном заузећу мореуза од стране Русије. У свом извештају поднесеном цару овај министар је скренуо пажњу да је обавеза савезника само меница, али исплату треба да изврши треће лице, тј. Турска, која, пошто није учествовала у споразуму, може одбити да задовољи наше захтеве, нарочито ако је у том помогне развој догађаја. Стога је држао да треба изменити географску карту у тренутку отпочињања преговора о миру и услед тога настаје потреба „у време закључења мира заузети мореузе", јер без тога „једва да ћемо икад добити Стамбол и мореузе". Ослањајући се на ове поставке, министар је 21 фебруара 1917 г., тј. уочи државног преврата, предложио да се отпочне организација искрцавања, полазећи од претпоставке да су „садашње политичке прилике врло повољне за решење наших вековних задатака..."

После неколико дана државни преврат је уступио место револуцији. Намеће се питање како су се вођи првог периода револуције држали према питању о мореузима. Министар спољних послова у привременој влади, Миљуков, даровити историчар, али, по мишљењу многих, недаровит политичар, заменивши бившег министра императорског периода, наставио је по овом питању међународну политику својих претходника. И тако, иако је револуција задала смртни ударац прећашњој дисциплини у војсци, иако је војска очигледно почела губити способност за борбу, Миљуков је настојавао да се организује искрцавање ради заузимања Босфора. Наравно, са гледишта обичне логике нема ништа неупутније од таквог једног потхвата у тренутку кад је у редовима војске настало врење. Али ова одлука се може посматрати и са другог гледишта. Та чињеница, по мом мишљењу веома карактеристична, показује, да претставници државне управе у Русији, чак и у тако изузетним приликама, нису заборављали мореузе и тежили су да их заузму. Очигледно је да у политичком схватању руских државника мореузи нису „слана река", нису „комадић земље", већ нешто што има изузетно велику вредност. Они су животни елемент саме Русије. Напустити њих значи исто толико као и одрећи се саме Русије. Ма како се то многима чинило чудно, али баш бољшевици или комунисти су својом дипломатском акцијом потврдили тачност малочас казане поставке да су мореузи животни елемент Русије.

III

Будући историчари, проучавајући руску револуцију као завршену целину, несумњиво ће наћи тачно објашњење овога стања које Русија данас преживљује. Али ми, савременици, сувише смо јој блиски по времену, и стога смо лишени историске перспективе да бисмо дали објективну анализу социјалних и политичких догађаја који се дешавају у Русији. Тешко да је руски народ икад у својој прошлости доживљавао овако дубоку и свестрану кризу, као ову данас. С једне стране, изумиру основи старе културе, на коју смо свикли, а с друге чине се покушаји али само покушаји, да се створи подлога за нову, општечовечанску цивилизацију, која — по замисли личности које су узеле власт и врше је без контроле — мора створити за садашњост и учврстити за будућност нешто потпуно ново, не само у границама сачуване за њих Русије, већ и за све остале народе на земљиној кугли. Засад они изграђују потребне и жељене обрасце од етнографске масе руског народа и још и од дивљих и мало културних маса источних несловена, заосталих у границама њихове државе територије. Не подлежи сумњи да руска револуција још једнако корача ка свом непознатом завршетку под заставом социјализма или комунизма. Данашњи СССР је за нас Русе ужасна, а за странце чудна светска лабораторија, у којој комунистички алхемичари, дерући са живог човека „буржоаске предрасуде", калеме му драконским мерама на обнажено тело клице комунистичке културе. Тешко је, наравно, судити, шта се ствара из свих тих огледа, у којима је човек сличан мртвацу у рукама оних који га после смрти купају, или зецу на којем, причврстивши га за сто, биолог врши своје експерименте. Али је разумљиво да револуција мора изазвати дивљење оним противречностима које је прате. И, ето, међу тим противречностима савез комунистичке владе с националном Турском претставља известан, а, можда, чак и врло важан, интерес за Русију.

Разуме се, да су узајамни односи ових двеју влада доста нејасни, пошто су обе оне, у суштини, револуционарног порекла. Али чињеница да су ови односи чврсти и да дуго трају, заслужује пажњу. Познато је да су се сви покушаји западних држава да турску владу увуку у сферу својих интереса свршили сваки пут без успеха. Је ли могућно да су Турци заборавили двестогодишњи циклус руско-турских ратова, који су изазвали пад њиховог величанственог, страшног Мемалик Османие?! Турци, тек постали националисти, данас, зацело, боље познају своју прошлост, него негдашње Османлије. С друге стране, је ли могућно да су Руси, поставши неочекивано комунисти, потпуно напустили све своје негдашње националне тежње?! И Руси су се сад научили да боље цене своју прошлост, јер несвестан национализам у Русији тежи да постане свестан.

Јасно је да треба потражити и истаћи оне основне интересе

који су послужили за везу пријатељства између комунистичке владе и националне Турске. Једаред се неки Француз обратио Кемал-паши с питањем зашто су Турци начинили споразум са бољшевицима. Овај је одговорио: „То је погрешка савезника; ја узимам помоћ онамо где је налазим.“ Кад је његов сабеседник указао на опасност која прети његовој отаџбини од такве блискости са огњиштем комунизма, дошао је овакав одговор: „Ми се налазимо међу двема опасностима: једна је бољшевичка, али она је у будућности и неодређена, јер су Турци неподложни комунизму, а друга је грчка, која је у садашњости и непосредна. Да бисмо одбили грчку опасност, ми смо се морали изложити руској. То је све.“Тај разговор је вођен у самом почетку ослободилачког рата. Дакле, грчка опасност или, тачније, неизбежна деоба османске империје, отпочета у то време од држава Антанте, била је онај прави узрок који је нагнао турске националисте да траже и зближење с бољшевицима и помоћ од њих. Али, доиста, зашто су опет бољшевици тако упорно тежили да створе споразум с Турцима и да подупру чисто националан покрет нове Турске? То питање ја за нас, Русе, од многоструког интереса. Шта је управо нагнало бољшевике да се одазову позиву из Анкаре, кад су добро знали идеологију турских националиста. Треба отворено рећи и није сувишно размислити о томе да је грчка опасност постојала у то време не само за Турску, него у не мањем степену и за Русију, као такву. Познато је да је деоба османске империје била уговорена међу државама Антанте још од самог почетка светског рата, као неопходан услов мира. Али, у развоју догађаја, једна од држава Антанте, захваћена вихором револуције, изишла је из састава Антанте, и њено место заузеле Сједињене Северно-Америчке Државе. Не улазећи у оцену акције бивших савезника Русије, указаћемо само на чињеницу да западна дипломатија није напустила првобитну намеру да изврши деобу ове азиске империје, и више од тога: она је још слободније и енергичније приступила извршењу те своје историске мисије. Севрски уговор о миру је најбољи споменик њиховог дипломатског делања. Према том уговору, турска владавина се коначно уклања са европске територије и Турци се шаљу у централни део Мале Азије. А остатак бивше империје ставља се под капитулациони протекторат свих држава Антанте. Укратко, дотле огромна држава са сумњивим суверенитетом морала се претворити у анкарски султанат, који ће се налазити под старатељством свих држава Антанте. Уништење те бивше државе начинило је, природно, празнину, коју је дипломатија морала попунити на неки погодан начин. У тој сврси, енглеска дипломатија, предвођена Лордом Керзоном, поднела је три грандиозна пројекта: први, од источне Тракије и западне Анадолије на северо-истоку од Смирне, у правцу ка мореузима, створити „нову Византију“; — други, од арапских земаља источно од Суецког канала начинити „нов арапски

калифат"; и, најзад, трећи, у Палестини поставити темеље „нове јеврејске државе". Несумњиво је да сва три ова пројекта поражавају уобразиљу грандиозношћу замисли, пошто сваки од њих тежи да поправи историске злочине извршене у току давне прошлости, али баш због тога су сва три пројекта у основи реметили интересе дејствујућих држава, а не само Русије и Турске. Природно је да су неки од савезника у овим пројектима видели егоизам енглеске дипломатије. Сваки од ових пројеката додиривао је, на овај или онај начин, најразличније интересе Русије. Задржимо се на првом пројекту, тј. на новој Византији.

У једној прилици Александар II је рекао: „Русија никада неће допустити да се ма која друга велика држава, а нарочито Енглеска, учврсти у Цариграду, или да се поново створи византиска, тј. грчка империја. Ја сам још одавно скренуо на то пажњу грчкога краља, с којим желим да живим у добрим односима. Моје симпатије су на страни Јелина, али је потребно да они остану у Атини". То је била опомена не само Грчкој и Енглеској, већ уопште свој европској дипломатији, пошто то није било његово лично мишљење, већ мишљење Русије. И руска дипломатија, полазећи од тога мишљења, израдила је неколико поставки, обавезних за њу у њеној политици: 1) ниједна европска држава не сме имати макаква права над мореузима и над околним пределима: 2) ниједна балканска држава нема права да у састав своје територије увуче мореузе и Цариград: 3) мореузи или морају припадати Русији као њен државни посед или остати под влашћу слабе, послушне јој Турске.

Може се, наравно, поставити питање: је ли могао друг Чичерин потпуно напустити ове поставке старе руске дипломатије. Држим да није могао. Схватљиво је исто тако да није могао пристати ни на стварање нове Византије, како су то чинили и сви његови претходници.

Ето, то је тај реални интерес који је у време малоазиских борби тесно зближио комунистичку владу с турским националистима. На шта је управо Русија могла рачунати у случају успеха тих борби? Турски успех је, пре свега, уклањао англо-грчку опасност, тј. власт ових двеју држава над мореузима. А турски пораз би природно убрзао заузимање мореуза од стране поменутих држава, што би за Русију значило исто што и губитак мореуза насвагда. Укратко, она се, услучају малоазиског неуспеха, излагала опасности да своју индустрију и трговину стави под непосредну контролу Енглеске. Према томе, захтеви животне важности наметали су другу Чичерину и осталим другови комесарима правац њихове политике у овом конкретном питању. Упркос својој идеологији, а, може бити, и у складу с њом они су били принуђени да поступају — ако се може тако рећи — национално, тј. да иду стопама својих претходника. То су и учинили. Занимљиво је, наравно, знати, какви су били

конкретни уступци турске владе совјетској у замену за руске услуге, потребне ради успеха борбе. Несумњиво је да је турским политичарима било потпуно јасно да не могу сачувати предратни статут о мореузима. Тефик паша, кога је султан брзо после примирја поставио за великог везира, похитао је да врховним комесарима преда меморандум у коме се дотакао и питања о мореузима. Пристајући на неутралисање мореуза, он је стављао његову практичну примену у зависност од безбедности престонице, као боравишта султана и калифе свих правоверних. Али и „национални уговор", који су израдили и објавили националисти на конгресима у Ерзеруму и Сивасу, стао је на исто гледиште по овом питању. Његов четврти члан гласи: „Безбедност Цариграда, престонице империје и резиденције калифе и отоманске владе, а исто тако и безбедност Мраморног Мора, морају бити ван сваке опасности. У случају примања овога услова, потписници уговора су вољни потписати свако решење о мореузима, које ће бити примљено обостраном сагласношћу с једне стране отоманске владе, а с друге — заинтересованих држава."

Од интереса је напоменути да су турски националисти, и поред свег очајног положаја, нашли за потребно да у том истом документу изјаве да се Карска област мора признати као део нераздвојан од њихове националне територије. Чим је у Анкари Врховна национална скупштина створила привремену владу, Скупштина је одмах донела одлуку да пошаље специјалну делегацију у Москву ради преговора. Шеф турске делегације био је Бекир Сами Бej, један од крупних великодостојника старе Турске. Како га је међународна савезничка полиција била унела у списак „сумњивих лица", он је нашао за згодније да се повуче у дубину Анатолије, уместо да своју доколицу проводи на острву Малти. У Сивасу се стари великодостојник састао с Кемал-пашом, херојем са Дарданела. Разумљиво је што је Бекир Сами Бej заузео у анкарској влади видно место као министар спољних послова. Треба отворено рећи да је Кемал-паша, шаљући анкарског министра у Москву, учинио врло погодан избор. Та делегација, састављена од великодостојника и националиста, стигла је у Москву у једном од најкритичнијих тренутака совјетске власти. Добровољачка армија која је била подигла заставу ради борбе за некадашњу Русију, била је разбијена на свима својим главним фронтовима, и њени остаци нашли су склоништа само на Криму. Сама пак црвена војска тек што је била потучена под зидовима Варшаве, где је својим лешевима погребла социјалну револуцију западних народа. У такво бурно време у црвеном Кремљу састао се Чичерин са шефом турске делегације, Бекир Сами бејем. Наравно да су преговори још од првог дана добили онај службени карактер, који је уопште одлика праве међународне дипломатије. Чичерин је увидео да је према њему за зеленим столом седео

не црвени друг изнесен на површину револуцијом, већ искусан дипломат, који зна цену сваке своје речи. Обе стране су добро схватиле да морају наћи ону заједницу правих обостраних интереса, који би били драгоцени обема државама, које су никле „де факто" и тежиле да то постану „де јуре" за остале државе, пошто су се обе налазиле у сличном стању политичког и социјалног препорађања. У чему је била суштина предлога турске делегације? У томе што се Русија обавезивала да призна суверенитет нове Турске, слободан од капитулационог режима, и власт над мореузима и Стамбулом. А Турска, са своје стране, признајући изузетне интересе Русије у Црном мору и претежан значај мореуза за њу, пристајала је на сазив специјалне конференције претставника само црноморских држава ради израде статута о пролазу трговачких и ратних бродова кроз мореузе, како за време мира тако и у време рата. Могућно је да су у току преговора турски делегати предлагали и нешто још значајније, све до заједничке одбране мореуза од других држава. У самој ствари, шта су турски националисти могли изгубити, дајући једну такву политичку меницу од једне де-факто-владе. Али тај претходни споразум о мореузима одиграо је одлучну улогу у току потоњих догађаја, одиграних у Малој Азији. Не може се сумњати да је Чичерин, будући свестан свих последица успешног завршетка грчко-енглеске акције, која је тежила да створи свршен чин, морао у савету комесара постати упоран адвокат националне Турске. За доказ да су бољшевици веома много полагали на тај споразум, довољно је навести само једну околност. Кад су Турци у месецу одлучне и завршне битке, у августу 1922 г., пребацили све своје пукове са нове руско-турске границе из Карске области у реон Смирне, онда пукови црвене војске не само што нису искористили ту прилику, него су чак узели на себе брижљиво чување турске границе, не пропуштајући у Малу Азију ниједнога од својих агитатора. Они су, супротно својој тактици, у овом случају поштено извршили своју обавезу. Може се рећи да Чичерин, спасавајући турски суверенитет над мореузима, није нимало скренуо са уобичајених путова старе, императорске дипломације. Он, Чичерин, могао би се смело позвати на сличан случај, кад је одред императорске војске био упућен на обале Босфора да спасава османски калифат од могуће, а може бити и неизбежне пропасти. Али тада је руска влада стварно устала у одбрану тога комадића земље, да се онде не би ојачао положај Француске. А сад је совјетска влада спасавала исти комад земље од апетита Енглеске. У томе је, бар на први поглед, сва разлика.

Али турска делегација је, одиста, могла понудити совјетској влади нешто битно, што је бољшевицима у то време било веома потребно. У 1920—21 години територија совјетског савеза налазила се у стању крајње неодређености, пошто су с једне стране западни неруски народи тежили оцепљењу своје националне

територије и трудили се да издејствују међународну санкцију за свој суверенитет, а с друге стране позиције источних неруских народа остајале су као велика загонетка. Совјетска влада тада није знала шта је чека у том свету источних несловена: рат или мир. Ти народи су готово без иједног испаљеног метка ушли у састав савеза. Намеће се питање зашто се управо ти народи нису потчинили гласу национализма, који је у то време господарио над умовима свих народа наше земље. Да би се дао тачан одговор на то питање, треба се зауставити на некојим догађајима који су у то време били усталасали муслимански свет. Ако је нова Византија, из познатих нам разлога, била уопште неприхватљива за Русију, нови арапско-енглески калифат је био не у мањој мери неприхватљив за муслиманске народе уопште, а посебно за муслимане у Русији. Анатолска борба водила се не само у име турског суверенитета, већ, можда, још у већој мери у име општемуслиманског калифата. У религиозним нередима, изазваним енглеском политиком на ближем Истоку био је скривен, по мом мишљењу, један од главних узрока, зашто су се источни Турци, који чине већину муслиманског становништва Русије, све време колебали између рата са бољшевицима и споразума с њима. То неодређено стање трајало је све до доласка турске делегације у Москву. Турска делегација је радо узела на себе посредничку улогу са сврхом да својим ауторитетом спречи унутрашњи руско-татарски рат, у чему је и успела. Ако се буде пратило кретање црвене војске у дубину ових несловенских земаља, човек се може лако уверити да је оно на опште ишчуђавање, ишло мирно, што је било последица претходног споразума између турске делегације и совјетске владе. Укратко, гесло, избачено у Анкари, да су ислам и Турска у опасности, послужило је као основни узрок услед којег су ти народи — чије целокупно становништво износи око 20 милиона — мирно признали једну власт с којом би у другим приликама ступили у огорчену борбу. Да није било тог споразума, под питањем је да ли Чеченци и Дагестанци, који су се читаво пола столећа упорно борили против руске власти, не би могли овом приликом на време задржати црвену војску у својим планинским кланцима, а међутим ти народи су, без иједног пуцња пропустили ту војску у Баку. Сама азербејџанска влада предала је бољшевицима варош Баку не зато што није могла дати отпора, већ стога што су Турци затражили да се та варош преда совјетској влади, пошто су Совјети савезници ислама и Турске. А у Анкари борба са Совјетима је оглашена за грех и злочинство. Одиста, тих година се цео муслимански свет налазио у највећем узбуђењу, пошто се у Анатолији управо решавала политичка судбина целог ислама. Стога је у победоносном исходу анатолске борбе била заинтересована не само Турска, већ су исто толико биле заинтересоване и све државе и народи муслиманског света, пошто је над свима њима висио Дамоклов мач политичке

смрти. Ето зашто се друштвено-религиозно мишљење тог света држало негативно према независности руских муслимана; оно је у тој независности, тачније, борби против Совјета видело битну препреку за успех анатолиског, ослободилачког покрета. Али бољшевици су се увек држали, и увек ће се држати девизе „пљачкај упљачкано". Зато су одмах сутрадан по свом доласку у Баку почели пљачкати овај пребогати град на Истоку, потчињавајући власт и грађане „независне републике" заповестима „револуцијске законитости", упркос условима о руско-турском пријатељству. Истина, обе уговорне стране објасниле су то само као „хронику немилих догађаја, неизбежних у револуциским војскама."

Али доласком црвене војске у Закавказје постигнуто је оно што је било најглавније за обе стране: била је обележена нова заједничка граница између Совјета и националне Турске. Али турски државници, са обзиром на догађаје у Баку, а и на подвиге црвене војске у северној Персији, и поред постојања службеног пријатељства, показали су према Совјетима највећу обазривост. Сви покушаји совјетских конзула да се у градовима Турске створе ћелије комунизма пресецани су најсуровије, а у исто време одбијане су најљуђније све понуде совјетске владе о изашиљању црвених пукова у Анатолију или бар о одашиљању муслиманских пукова који су се на брзу руку стварали у муслиманским областима. Анкара, са своје стране, позивајући се на војну конвенцију, тражила је да јој се шаље оружје, ратни материјал и злато, што је совјетска влада и чинила. Међутим, Совјети су страсно желели да узму учешћа у овој борби, али не као лиферанти потребног материјала, што би било чисто буржоаски, већ у улози револуционарног ратног савезника, што је било комунистички за обе револуционарне стране. У ствари, Совјети су према националној Турској битно отступали од своје обичне тактике стога што су, с једне стране, страховали за судбину мореуза, а с друге — бојали се да својим размимоилажењем с Турском не изазову негодовање међу муслиманима.

Претходан споразум је добио коначан облик 16 марта 1921 г., кад су пуномоћници обеју страна потписали у Москви уговор о пријатељству на начелима политичке равноправности. Тај уговор је имао пет параграфа. Последњи се односио на мореузе и гласио: „Ради обезбеђења слободног пролаза бродова кроз мореузе обе уговорне стране пристају да се израда правила о пролазу бродова повери једној специјалној конференцији, која ће бити састављена од делегата држава чија територија додирује обале мореуза и Црног Мора. Решења те конференције не смеју ни најмање оштетити суверенитет Турске и безбедност Цариграда и престонице". Као што се види, овај параграф је састављен у врло неодређеној форми и с још нејаснијом садржи-

ном, али ипак је то била политичка меница, међународна обавеза, за којом је узалудно жудила наша стара дипломатија баш и уочи самог светског рата. И тек тад је Чичерин могао ставити овај драгоцени документ у свој црвени портфељ. Од тада, на основу овог уговора, победа нове Турске у Анатолији биће заједничка победа црвеног Кремља и беле Анкаре над државама Антанте у борби око превласти над мореузима...

Колику је вредност совјетска влада давала овој меници, може се судити по тој чињеници што су пуномоћници Турске, на конференцији сазваној у Карсу 21 септембра 1921 г., потврдили турску обавезу о мореузима. Карски уговор заслужује исту пажњу као и московски. Према новом уговору, граница је означена приближно линији обележеној пре 1876 г. По настојању Турака, створене су т. зв. аутономне републике Нахичеванска, Аџарска и Абхаска, прва у области Јерменске, друге две — у Грузији. Али најбитнија одредба тога уговора је она по којој је турска влада у лицу својих конзула узела на себе обавезу да обезбеди власт совјетске владе над Закавказјем.

Несумњиво је да су службени претставници нове Турске у то време чинили драгоцене услуге совјетској влади у унутрашњим пословима савеза. Довољно је навести само ова два случаја. „Ислам је у опасности", — то је било тачно. Али из тога није излазило да су се планински народи морали потчинити захтевима совјетске владе, коју су они само условно признали. Природно и неизбежно, совјетске комунистичке мере изазвале су устанак међу тим народима. Почео је планински рат, који би могао трајати дуго, али, захваљујући утицају турског конзула, вођи устанка напустили су даљу борбу, пошто она тобож наноси штету исламу и Турској. Од свих тих устанака најинтересантнији је онај који је 1922 г. организовао Енвер паша у Бухари и Туркестану. Тај покрет, који се био почео успешно развијати, имао је доста изгледа на успех, али под условом подршке од стране најближих муслиманских држава, тј. Авганистана и Персије. Покрет је, као што је познато, претрпео потпун неуспех. По мом мишљењу, Чичерин је у једном интервју-у дао исцрпно објашњење о томе, кад је рекао да је Анкара још од самог почетка осудила тај покрет, пошто је управљен против интереса ислама и Турске. Такво држање турске владе било је довољно, да Персија и Авганистан откажу сваку помоћ устаницима. Јасно је да је, у таквим приликама, сваки ослободилачки покрет у Закавказју и Туркестану био осуђен на неуспех...

Вратимо се мореузима. Обавеза је била дата и чувана је до краја ослободилачке борбе у портфељу друга Чичерина. То је важно, али је још важнија чињеница што је стамбулска влада са своје стране готово у исто време, у Севру, дала о истом предмету обавезу државама Антанте. Судбина тих двеју обавеза по једном истом политичком предмету заслужује пажњу. Обавеза

дата у Севру била је претресана на трима међународним конференцијама, а московска је у току многих година прележала у портфељу. Показало се да обе те обавезе толико мало одговарају узајамном односу међународних сила и интересима разних држава, да су и једна и друга остављене у архив.

(Превео Тр. Ј.) **И. Бајев**

Судбина бољшевизма

Два веома замашна догађаја, за сада још неоцењена, како изгледа, довољно, забележена су у совјетској стварности последњих месеци. То је, на једној страни, оставка Рикова, уклоњеног са положаја претседника савета народних комесара С.С.С.Р. Тај положај Риков је заузимао стално од Љењинове смрти. То је на другој страни, завера Сирцова, Ломинадзе и још тридесет седам учесника, завера коју је званична совјетска штампа крстила као „десничарско левичарски блок". Оба ова догађаја, унутрашње нераздвојно повезана, обележавају карактеристичан путоказ на путу еволуције — или, боље рећи, препорођаја руског бољшевизама. Први догађај означава крај не само десничарске, већ и сваке друге отворене опозиције у редовима сверуске комунистичке странке. Други очевидно сведочи да методе унутрашње борбе у тим редовима почињу добивати други, нови облик, који се маркантно разликује од њених пређашњих облика. Крај сваке отворене опозиције и завера, која је спојила истакнуте комунистичке вође, постају неки симболични изражај оних резултата до којих је дошла комунистичка странка под утицајем дубоких потреса што су се непрекидно одигравали у току тринаестогодишње њене диктатуре.

Ови исти резултати, ако покушамо да их у општим потезима расветлимо, показују пуну меру оног преображаја коме се руски бољшевизам у целини својој изложио.

Унутрашњи процеси у бољшевизму почели су ускоро после његовог доласка на власт. То је било природно и неизбежно. Бољшевизам у његовом почетном облику појавио се на историској позорници као једна очевидно утопистичка струја, која је полазила од потпуно фантастичног гледања на руску и међународну стварност. Али бољшевизам, приграбивши власт у једној овако огромној држави као што је Русија и изазвавши у целој Европи већи, извесно време чак и моћан комунистички покрет, претворио се тим самим у велику комунистичку снагу. Бољшевизам, добивши такву снагу, добио је и могућност да покуша са остварењем својих планова и циљева.

И ма колико да су велике биле илузије и утопије бољшевика, они су морали да ступе у акцију, и то не у безваздушном простору, већ на стварном историском терену, долазећи у сукоб са противречностима и захтевима који нису могли да уђу у оквир првобитних погледа бољшевика. Стога су они, хтели — не хтели, морали да се излажу и сами утицају еволуције.

Да би сачували своје положаје, да не би пали као жртва и сувишетврдоглаве догматичке оданости својој доктрини, бољшевици су морали да покажу извесну гипкост. Они су морали час да се прилагођавају условима стварности, час да савлађују нове, непредвиђене тешкоће помоћу нових, раније непредвиђених начина борбе. Напоредо с тим, нарочито у првим поратним годинама, нагло се мењала цела унутрашња и међународна атмосфере у којој су бољшевици имали да делују. Та атмосфера постајала је веома различита од атмосфере бурног и крвавог периода, у коме се појавио бољшевизам. Ова околност утицала је такође веома јако на политику бољшевика, а још више, можда, на њихову психологију. У укупности својој, поменути узроци изазвали су процесе унутрашњег преображаја у бољшевичкој странци.

Када је невидљиво, скривено дејство тих снага постепено доводило до већ видљивих измена, овај чин био је праћен бурним експлозијама опозиционе борбе у редовима бољшевика. Оне нису значиле ништа друго него борбу против промена које су се догодиле, а којима се прилазило са гледишта оних елемената бољшевизма што су хтели пошто пото да остану верни принципима, у даном моменту већ истрошенима и везанима за прошлост.

Сваки нови процес еволуције бољшевизма био је обележен стога протестима нових опозиционара, који су сматрали да је у својој минулој фази бољшевизам ишао правим путем. Пошто је у еволуцији бољшевизма било неколико фаза, то се, из истог разлога,појавило неколико опозиција.Борба опозиционих струја у бољшевичкој странци завршавала се досад увек њиховим поразом. Главни је узрок томе био што су се опозиционари у својим програмима или у својој тактици инспирисали прошлошћу, која већ више није одговарала условима новог периода. Њихова је критика увек била тачна, али су њихови закључци увек били нетачни. Сви редови бољшевика без разлике хтели су, пре свега, да се очува бољшевички режим; и, према томе, нису се могле избећи појаве против којих су устајали опозиционари. Бољшевизам није могао да остаје на истом месту, или да се враћа на већ пређени пут, јер је у том случају ризиковао да изгуби своју диктаторску моћ. Стога је он морао да се изложи преображају.

Прва јака експлозија опозиције у бољшевизму био је, као што је познато, троцкизам, чија је борба имала нарочито дра-

матично обележје. Побуна Троцког против странке почела је у периоду релативно мирног господарења бољшевика, које је је дошло после година „буре и офанзиве".

Грађански рат већ се завршио, бели фронтови били су ликвидирани потпуно, међународна интервенција и блокада престале су. У то доба, док је Европа већ неколико година уживала у миру, Русија је тек приступила том уживању. Грађански рат, интервенција, блокада — све ово није било за Русију у ствари ништа друго него наставак већ завршеног Светског рата на њеној територији.

Цела земља, цео народ, чак и његови најборбенији и за бољшевизам најодушевљенији елементи очекивали су прекид, одмор.

После рата, после револуције, ратног комунизма и глади, после нечувених патњи и лишавања, није се више могао очекивати од маса пређашњи револуционарни ентузиазам. Сувише дуготрајно и јако напрезање снага имало је, сасвим природно, за последицу сличну реакцију у обратном правцу, као што је то запажено и у целој Европи пошто је склопљен мир.

Уз то, политика Непа, која је брзо успоставила материјалну снагу Русије и створила нову еру материјалног благостања, отварала је видике нових могућности у погледу задовољавања дуго угушиване потребе у мирном, добро снабдевеном, нормалном људском животу. Период рушења био је тада при крају и почињао је нови период — мирно грађење. Ова велика промена која је наступила у Русији имала је утицаја и на бољшевичку странку. Прогласивши Неп (нову економску политику) Љењин је прогласио тиме и „одмор" за бољшевизам. Његов борбени период био је завршен, а дошла је једнолика свакидашњица. Октобар са његовим револуционарним узлетима, са његовим патосом одлучне борбе, остао је у прошлости.

Светска револуција, у коју се раније веровало са одушевљењем у бољшевичким редовима, није се остварила. Баш услед тога збило се неизбежно проглашење „одмора". Напоредо с тим, промене у међународној ситуацији и у унутрашњој атмосфери главних европских држава нису давале повода за наде да ће светска револуција убрзо доћи. И ова околност утицала је на бољшевике сама по себи у правцу охлађивања.

Бољшевичка странка, која се налазила у дефанзиви на читавом фронту, која је изгубила пуно својих револуционарних илузија, брзо се излагала утицају „неповске" стварности, и ако је сама ту стварност увела у живот. Опште расположење у држави по завршетку грађанског рата и остварењу Непа обухватило је и странку. Њено пређашње ратборно расположење знатно је опало, она је почела да бива „малограђанска".

Од тога се и уплашио Троцки. Он се бојао да ће „муљ малограђанских расположења" прогутати цео бољшевизам. Троцком се чинило да ће се странка, ако у њој не васкрсне пре-

ћашњи дух борбе, хероизма и ентузијазма, „расклиматати" толико да неће моћи издржати офанзиву „ситно буржоаске стихије", коју је Неп делимично прихватио.

Стога је Троцки отпочео своју кампању под лозинком: „Назад ка октобру. Назад ка борбеном периоду, са његовим револуционарним одушевљењима, са његовом бурном социјалистичком офанзивом; ка војној тактици у самој Русији и на фронту коминтерна."

Он је наивно замишљао да су промене неповољне за комунизам, које су се догодиле у општем положају Русије и Европе, дошле као последица рђаве политике бољшевизма, који је постао „малограђански". У ствари, ситуација је била баш супротна томе гледишту: своје „малограђанско" обележје бољшевизам је добио под утицајем промена које су се одиграле насупрот његовој вољи, као последица објективних околности руског и међународног живота.

Доследан својој теорији „перманентне револуције", Троцки је истакао програм нових битака: свирепи рат против руских сељака, нова револуционарна офанзива на Западу. Али ни за једну ни за другу битку није постојао тада реалан терен. Ово је био очевидно утопистички програм, који апсолутно није одговарао стварности, а садржао је, у самом утопизму своме, дух већ преживљеног периода бољшевизма, периода испод кога је историја већ повукла јасну црту. Троцкисти, који су себе називали „Љењинова чета", замишљали су наивно да су носиоци будућности, док су у ствари они били само отсев одлазеће прошлости. Није било могућно вратити се октобру, зато што су прилике у којима је октобар поникао биле већ одавно прошлост.

Није могућно васкрснути прошлост, и стога је Троцки претрпео тако свиреп пораз. Изгледало је да он има велике изгледе на победу. Био је готово полубог бољшевизма, први вођ револуције после Љењина, окружен сјајним ореолом победа, као неки „црвени Наполеон". Троцки би могао, можда, да победи привремено, снагом бајонета, да је имао довољно одлучности да поведе црвену војску, док је још био њен вођ. Снагом својих идеја он није могао да победи. Узрок свога пораза он је сада донекле схватио. „Совјетска партиска бирократија — писао је он ту скоро — подигла је Стаљина на таласу реакције против октобарске револуције, против војног комунизма, против потреса и опасности, садржаних у политици међународне револуције. У томе је тајна његове победе."

Пораз троцкизма проузроковао је једну хирушку операцију — отсецање левог крила бољшевичке странке, и одиграо одлучну улогу у процесу унутрашњег преображаја бољшевизма.

У циљу вођења борбе против троцкизма Стаљин је предузео такве мере које су, наносећи ударце левичарима, у исти мах задале смртоносан ударац целој странци као таквој. Пре прогонства троцкиста у совјетској комунистичкој странци постојао је неки минимум унутрашњег демократизма, нека слобода критике и дискусије. Троцкисти су покушали да искористе овај минимум унутрашње слободе водећи борбу против Стаљина. Они су се надали, шта више, да ће тај минимум прошире у потпуно демократски режим у странци и да тиме сломе моћ партиског апарата, који се налазио у рукама њихових противника. У ствари, они су постигл само тај резултат да минимум унутрашњих слобода у странци буде сасвим ликвидиран, истовремено са њиховим поразом.

Да би дотукао троцкисте, Стаљин је, као што је познато, укинуо у странци право критике и дискусије и прогласио фракционост за злочин, који има да се казни у оквиру надлежности Г.П.У. После ове мере бољшевичка странка није више била странка у правом смислу ове речи. Оно што чини нерв сваког живог колективизма, оно без чега он постаје мртав, било је у странци убијено.

Процес претварања бољшевичке странке у бирократску касту на влади, процес започет још раније захваљујући ситуацијама које је режим створио, тај процес био је снажно потстакнут у свом напредовању. Могућност унутрашње идејне политичке борбе легалним начинима била је тим самим, сасвим природно, потпуно искључена.

Будући вођи будуће десничарске опозиције — Бухарини, Рикови, Томски — помогли су тада Стаљина у спровођењу овог злог дела. Они су ископали Троцкоме јаму, у коју су сами касније пали. Они су ту јаму копали, у несхватљивом слепилу, и за себе саме.

Када је Стаљин почео „бољшевички" да спроводи сво левичарски курс и ка су његови по учерашњи савезници, уплашивши се да ће режим снаћи зла судбина, постали опозиционари — десничари, руке су им биле везане, а уста запушена. Режим у странци, ко и је са њиховим учешћем био уведен, онемогућавао је да се капларска палица истргне из руку онога који ју је држао, не долазећи у оштре сукобе са партиском легалношћу.

Десничарска опозиција и троцкизам имали су ту заједничку црту што су иступили са захтевом да се сачува оно што је већ било преживљено, оно што је припадало прошлости. Троцкизам у своје време иступио је са лозинком: „назад ка октобру". Десничарски опозиционари, који су се појавили у периоду ликвидације „неповске" политике, исписали су на својој застави: „назад, ка Непу". Они су захтевали да се очува и, шта више, да се прошири Неп у вези са промењеном општом ситу-

ацијом. Али Стаљин није укинуо Неп из апстрактних принципијелних побуда, већ под неодољивим притиском стварности. Неп се за бољшевизам био политички исцрпао. Извесно време он је доприносио снажењу бољшевичке диктатуре и стога је био погодан за бољшевике. Али кад су се унутрашње противречности Непа постепено заоштриле и почеле да се јако, видно испољавају, његово одржање, а у толико пре проширење, постало је опасно за опстанак диктаторске власти бољшевизма. Пошто је Стаљин био на страни диктатуре, чији су интереси били за њега s u p r e m a l e x, он је укинуо Неп и отсечно је скренуо у лево. Другог излаза за њега није било. Ако је раније било могућно постојање Непа, и бољшевичке диктатуре, сада, у примењеним социјално економским приликама руског живота, то је било већ немогућно. Ваљало је учинити избор: или Неп или диктатура.

Неп у његовом првобитном облику одговарао је једном одређеном периоду, из кога је Русија већ излазила. У новој етапи њене еволуције очување Непа могло је да буде могућно искључиво под условом постепеног прелаза од диктаторског режима ка политичкој демократији. Десничарска опозиција, међутим, и даље се упорно придржавала идеје диктатуре и Непа истовремено. Другим речима, она је захтевала нешто немогућно. Повратак просто на Неп, без оријентисања према демократизму, у новим условима претстављао је исто толико утопистички захтев, колико је утопистичко било, у доба иступања Троцког, тражење повратка у борбени период бољшевизма.

„Назад ка Непу", као и „Назад ка октобру" значило је само безнадеждан покушај враћања прошлости и њеног васкрсавања. У ово, лозинци наслућивао се само одјек прошлости, али у њој није било ничега што би звонило гласом будућности. Ова најдубља противречност у идеологији десничарске опозиције имала је утицаја на њену тактику, која такође није водила рачуна о постојању нових, промењених услова борбе и која је стога фатално доживела слом. Десничари нису могли да се реше да изађу из оквира партиске легалности, и тиме су унапред себе осудили на неизбежан и сраман пораз. Верност принципу партиске диктатуре није дозвољавала десничарима да погазе дисциплину, јер су њихови прваци одлично схватили да би револуционарна борба против вођства странке, ако би они ту борбу повели, неизбежно имала за последицу слом диктатуре. Стога они нису могли да победе.

Десничарска опозиција имала је програм који је одговарао интересима и тежњама најширих слојева сељаштва и пролетаријата. Она је уживала симпатије огромне већине нижих партиских чланова професоналних и кооперативних организација, у њеним редовима налазила се готово цела стара Љењинова гарда, а предводили су је најпопуларнији, најзаслужнији вођи бољшевизма. Десничари су имали све сем трезвено разумевање

околности под којима је могла да се води унутрашња борба у странци. И услед тога — само услед тога — Стаљин, који није имао ништа сем власти над анонимним партиским апаратом, могао је тако лако и готово без напора да победи десничаре. Потпуно нереалан био је рачун десничара на успех путем легалне идејно политичке борбе у редовима странке после уништења елементарних услова за овакву борбу — права критике и дискусије. Погледи десничара, којима је званична штампа била неприступачна, — а друге штампе у Русији нема — нису могли да допру не само до ширих слојева земље, већ ни до активних партиских чланова. Њихов глас, чак и не сасвим пригушен, није допирао до комунистичке масе. Главни пак узрок пораза десничарске опозиције био је у томе што је она покушала да се бори само у оквиру странке и само помоћу легалне фракционе борбе, кад погодност за овакву борбу није већ одавно постојала.

Прваци десничарске опозиције упорно су се придржавали оне тактике која је одговарала прећашњој, сада већ потонулој у прошлост, фази болшевизма. Али у новој етапи унутрашње еволуције болшевизма ова тактика већ није ничем одговарала и била је очевидно нереална. Стога су прваци десничара личили на Дон Кихоте своје врсте, обучене у зарђале витешке оклопе, наоружане препотопским копљима и уверене да се још налазе у епоси када овакво оружје има примене у борбама. Бухарини, Рикови, Томски пали су као жртва своје властите утопистичке тактике и упропастили цео десничарски покрет, који је у животу имао здравог ослонца.

О десничарској опозицији као о политичкој снази, активној бар у неколико, не може се више говорити. Као таква она више не постоји у животу. Они њени прваци који се још налазе у слободи, отерани су са свих положаја које су раније заузимали. Одузет им је сваки утицај у странци и у совјетском државном апарату. Они су се претворили у симболичне сенке прошлости, и више никога не интересују.

Пораз десничарске опозиције, после пораза троцкиста, завршио је, могло би се рећи, процес претварања болшевизма, као странке, у бирократску касту на влади, а са свемоћним и деспотским диктатором на челу. Данас сверуска комунистичка странка нема више оне основне карактеристике једне политичке организације, уређене према појму *странке*. Али процес унутрашње еволуције није довео руски болшевизам само до овог резултата. Он је донео једну још крупнију и значајнију последицу. *Љењинова болшевичка странка фактички више не постоји*. Она је сведена на нулу, она је уклоњена са позорнице и бачена у заборав. Ма да се по целој Русији наилази на иницијале сверуске комунистичке странке В.К.П., ова слова крију у себи једну нову садржину. Постоји В.К.П., али не постоји она странка коју је у своје

време створио Љењин, која је извршила октобарску револуцију и која је неколико година управљала Русијом као комунистичка.

Од свих бивших вођа бољшевизма који су руководили странком и револуцијом, није остао на површини нико сем Стаљина, који је приграбио личну власт. Ниједан од ових вођа не налази се више у руководним органима В.К.П. и совјетске државе. Троцки, Зиновјев, Камењев, Бухарин, Риков, Томски, Преображенски и т. д., сви ови скорашњи богови комунистичког Олимпа, који су сачињавали стару Љењинову гарду, бачени су са бољшевичког брода. Уништена је та стара Љењинова гарда, а и од старог кадра Љењинове странке такође готово ништа није остало. Један део тог кадра попунио је у своје време редове троцкиста, а велика већина придружила се десничарској опозицији. Напоредо са поразом левог и десног странкиног крила и овај кадар био је готово потпуно уништен. Хиљаде старих љењиноваца чаме сада по затворима и у прогонству на далеком северу, у Сибиру, у Туркестану.

Они релативно малобројни стари партиски радници који су још остали у странци, неприметни су у огромној маси бољшевика, регрутованих за В.К.П. већ у Стаљиновим данима. Досетљиви диктатор после сваког свог ударца нанетог опозицији, вршио је двострану и веома спретну операцију. Он је „чистио“ странку избацујући из ње све иоле несигурне елементе. Затим је проглашавао велику регрутацију за странку, да би у њу увео нове елементе, политички мање свесне елементе чије је политичко васпитање било у знаку борбе против „скретања.“ Овим повременим регрутацијама „стаљиноваца“ из доњих слојева попуњавали су се постепено редови В.К.П. Основну масу њених чланова сачињавају сада та партиски регрути. Нема више ни прељашњих вођа, ни прељашњег кадра, ни прељашњег личног састава — таква је данашња В. К. П.

Сви они који су у Љењиново доба претстављали одозго до доле руски бољшевизам, потиснути су, избачени и отстрањени од нових дошљака што се прикривају под псевдонимом В.К.П. Уместо Љењинове бољшевичке странке имамо данас, и ако је назив остао исти, већ потпуно другу, нову појаву. Имамо политички колектив са другим шефовима, другим личним саставом, другим унутрашњим поретком, па чак и са другом званичном идеологијом, јер се стаљинизам, који је постао јеванђеље данашњих бољшевика, веома разликгје од онога што се обично назива љењинизмом.

И сам Троцки признаје да прељашња бољшевичка странка више не постоји. „Странка као организована целина сада не постоји, пише он у своме „Билтену опозиције.“ Одомаћивање сервилности у партиском апарату значило је рушење бољшевизма као странке.“

Али Троцки још има илузија у погледу снаге и утицаја левичарске опозиције. Стога он чини ограду: бољшевизам као странка не постоји, али постоји сурогат странке.“

„Странка као таква више не постоји, пише он у другом чланку истог „ Билтена", она је угушена од централног апарата. Али постоји левичарска опозиција, које се тај апарат плаши као ватре (?!) и врши под њеним бичем своја маневрисања.

Већ овај однос међу апаратом центра и левичарском опозицијом претставља сурогат странке и ограничава десничаре."

Троцки верује да ће се бољшевичка странка, која више не фигурише на позорници, обновити. Али се она, по његовом мишљењу, неће обновити из данашње В. К. П., већ из левичарске опозиције, која ће бити осовина те обновљене странке. Њену обнову, пише Троцки, неће проузроковати постојање апарата („Он ће први постати жртва својих злочина"), већ постојање левичарске опозиције. „Ко није ово разумео, није разумео ништа." Благо онима који верују!

Много одређенија и јаснија карактеристика данашње В.К.П. дата је у апелу „опозиције бољшевика — љењиноваца", упућеном у априлу прошле године централном комитету и свим члановима В.К.П. Наводимо из овог апела само следеће редове:

„Од радничке државе са бирократском тенденцијом, како је дефинисао Љењин наш облик управе, ми се развијамо у бирократску државу са пролетерско комунистичким заостацима.

Пред нама се формирала велика класа управљача, која има своју унутрашњу поделу и расте помоћу добро срачунате узајамне сарадње преко непосредних и посредних постављања појединих личности на положаје. Заједничка карактеристика припадника ове оригиналне класе јесте један исто тако оригиналан облик приватне својине, а наиме државна власт. „Бирократија има у своме располагању, писао је Маркс, и државу као приватну својину."

У сваком случају, слом Љењинове бољшевичке странке признају данас, као што смо видели, и сви они који су узимали главног учешћа у њеном стварању. У своје време ова странка победила је друге револуционарне странке, социјалисте-револуционаре и социјалисте-демократе (мењшевике), али пакосном иронијом судбине у даљем развоју револуционарног процеса она је доживела исту, ако не и гору судбину: и Љењинову бољшевичку странку згазила је револуција. Сва је разлика само у томе што су социјалисти-револуционари и мењшевици били побеђени у отвореној борби против бољшевичког режима, док се Љењинова странка изложила уништењу пошто је створила и ојачала овај режим који и данас постоји. Пораз су јој нанеле нове снаге, које је она сама увела у живот. Њено уништење извршено је не на отвореном бојном пољу, већ под властитим партиским крвом. Уништила ју је навала нових елемената, који су Љењинову бољшевичку странку потиснули, заузели њено место и приграбили њен грб.

Дегенеришући се у бирократску касту, бољшевизам мора да буде подложан сада утицају других закона унутрашње еволуције. Ми смо истакли у почетку чланка да уклањање Рикова и завера Сирцова — Ломинадзе претстављају догађаје који, у неку руку, повлаче линију биланса унутрашње еволуције бољшевизма.

Коначна ликвидација десничарске опозиције доказује да никакве опозиционе изјаве у В.К.П. одсад нису могуће. Заверенички покушај Сирцова и Ломинадзе доказује исто тако да одсад борба против партиског вођства има да се пројектује у редовима противника тог вођства искључиво у каквом облику завере која има за циљ превrат у Кремљу. Ниједна опозициона група не може више рачунати на то да добије водећу улогу обичном партиско-фракционом борбом, која би се водила у циљу освајања већине, па чак и искоришћавајући „подземне" методе ради ојачања редова својих присталица и ради што већег ширења својих идеја. У колико се у В.К.П. буду појављивали нови опозиционари, постављаће им се овај проблем: или потпуно одрицање од сваке борбе, или спретност да се примене сва средства, па и насиље.

Сирцовљева завера, у којој су учествовали најугледнији комунистички достојанственици, била је угушена захваљујући нечијој издаји. Али угушење ове завере апсолутно не искључује могућност нових завера исте врсте.

У случају ако Стаљинова политика својим страшним резултатима створи реалну опасност катастрофе, више него вероватно је да ће се међу бољшевицима наћи одлучни елементи, који ће у име спаса режима, са којим су они повезани и немајући другог средства поновити покушај преврата у Кремљу. Ако су раније нагомилавање тешкоћа и бојазан да ће наступити катастрофа имали за последицу стварање опозиционих фракција у бољшевизму, очевидно је да одсад ови узроци могу да имају за последицу само завере.

Укинувши у странци право дискусије и критике, дотукавши последње претставнике опозиционе борбе, Стаљин се ослободио сваке опозиције. Али он није уклонио оне узроке који су изазивали појављивање опозиционара, већ је те узроке, напротив, продубио и стога се уместо опозиције појављују завере, које склапају баш најближи Стаљинови сарадници. И ако се у будуће овакви покушаји понове, они ће, свакако, доћи баш из редова Стаљиноваца, а највероватније из диктаторове непосредне околине.

Пошто се отворена критика изједначава са злочином и повлачи казне за кривце, оваква дволикост постаје неизбежна и неискорењива појава. У доба отворене опозиционе борбе Стаљин је знао где се налазе његови непријатељи и у коме правцу ваља упућивати ударце. Сада су они невидљиви и диктатор

у сваком свом пријатељу наслућује будућег „Брута". Стаљинова диктатура одсад је осуђена да живи у атмосфери пуној страха пред унутрашњим заверама. Монопол власти В.К.П. сада је већ нераздвојно везан за личну диктатуру комунистичког господара. У случају ако успе унутрашња завера, уперена против Стаљина, очување неприкосновености садашњег бољшевичког режима постаће немогућно. Шта више, и сама В.К.П. не би могла издржати овако јак потрес и, највероватније, распала би се при оваквом преокрету ситуације.

У сваком случају, превратУ Кремљу претставља отсад једини могућан облик борбе у редовима В.К.П., оне В.К.П. која се, приликом свог првог појављивања, издавала за велику историску снагу, која изражава покрет људских маса ка „новом слободном животу". Таква је судбина бољшевизма, таква је казна коју му је изрекла историја за његову бирократску дегенерацију.

Али и сама ова дегенерација дошла је као казна за целу посику бољшевизма, сграђену искључиво на грубој сили, на туровом угушивању живе личности човека и његове слободе.

(Превео Е. Захаров)

Е. Сталински

Пољопривредна производња Русије од предратног доба до данас

О пољопривредној производњи Русије постало је могуће судити тек од 1870 године, кад је био уведен железнички саобраћај. Од тога времена пољопривреда добија значај на коме се заснива не само благостање сеоског становништва, него и државне финансије, сталност валуте, приход од саобраћаја, дивиденде банака итд. Од овог времена могуће је водити рачуна о општој и робној продукцији пољопривреде. Рачунање се ово вршило по количинама засејаног земљишта и по количинама превезене робе железницама и воденим путевима за унутрашње пијаце, и извозним станицама за извоз.

Разуме се да је овакав начин статистичког бројања био далеко од савршенства, али треба знати да се и у другим земљама статистичко проучавање робне производње пољопривреде вршило скоро на исти начин. Пошто је после рата пољопривреда постала важан фактор не само економског значаја, већ и за решавање социјалних проблема, например беспослице, то су у систем проучавања пољопривредних процеса била уведена најтачнија статистичка истраживања основана на општим законима привредних и економских коњуктурних проблема. Данас методи истраживања пољопривредних коњуктура постају скоро чиста наука, и захтевају нарочите више статистичке установе са мрежом статистичког техничког апарата на периферији.

Овај начин проучавања пољопривредних прилика од 1921 г. уведен је и у Совјетској Русији, што даје могућност донекле стално пратити економски живот ове земље у детаљима. Разуме се да совјетске податке треба пажљиво контролисати и поредити са стварношћу.

Као и у другим земљама, у Русији су основане централне установе за проучавање економске коњуктуре: „Коњуктурни институти", „Статистичка Управа" са честом мрежом контролних станица на периферији.

Овде ћемо расправљати на основу података двеју виших совјетских установа: Централне Статистичке Управе и Државно-Планског Одбора (Госплан). Контролисаћемо ове установе на основу извештаја Међународног Римског Пољопривредног Института. Почнимо са проучавањем питања повећања усевне површине, у поређењу са предратним добом.

* * *

Промене укупне усевне површине СССР, по појединим годинама, виде се из следеће таблице (у хиљадама хектара).

1913 г.	1923 г.	1924 г.	1925 г.	1926 г.	1927 г.	1928 г.	1929 г.	1930 г.
116.437	94.633	101.348	106.314	112.301	115.029	115.733	118.000	127.800

За идућу 1931—31 годину усевна површина ће се по плану повећати на 145.000.000 хектара.

Ови бројеви показују да је експанзија пољопривредних пољских радова започела од 1924 године. И ако лагано, ипак се сваке године запажа тенденција повећања опште усевне територије. Ову тенденцију до 1928 године можемо објаснити елементарним природним приликама, другим речима отвореном жељом становништва да се обезбеди животним намирницама. Као основни фактор који је симулирао повећање усевне површине био је пораст природног прираштаја становништва, нарочито сеоског.

Како се креће природни пораст становништва показаће нам следеће цифре.

1913 г.	1923-24 г.	1924-25 г.	1925-26 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.	1929-30 г.
139,7	134,8	138,1	141,4	144,8	150,0	153,8	157,3

Овде се запажа једна важнија појава: пораст становништва у Русији после рата ишао је брже него што се развијала пољопривредна производња. Између кретања пораста становништва и повећавања пољопривредне продукције створило се размимоилажење, због којега се у ширим масама становништва стално запажала несташица у животним намирницама. Ова околност има велики значај кад се говори о културним особинама совјетске пољопривреде. Да ли совјетска пољопривреда напредује, односно повећава усевну површину, због културних фактора, или под утицајем природних примитивних захтева? Ово има у толико већи значај у колико јавност буде знала да ли се производња повећава само повећањем усевне површине, или на ово утичу и културно технички фактори, који траже повећање приноса са усевне јединице. Онда ћемо знати и да ли се садашња пољопривреда води на основу интензивних или екстензивних метода економије т. ј. за стабилност или несталност продукције совјетске пољопривреде.

Ако поредимо повећавање усевне површине са природним прираштајем становништва онда ћемо видети да је ово логично везано.

Од 1913 године до 1923—24 привредне године имамо велико смањивање људске масе, и у исти мах јаку привредну депресију.

До 1923—24 године мултипликатор природног прираштаја становништва у СССР, према 1913 години, био је негативан. Тек од 1924—25 године природни прираштај становништва постаје позитиван. Исто се запажа и у цифрама које одређују ступањ пољопривредне производњачке делатности. Ово поклапање даје повод за тврђење да је форсирање експлоатације земљишта на селу било више последица природних прилика, него ли техничког напретка или иницијативе централне владе и њених руководећих органа за пољопривреду.

Пољопривреда се развијала у правцу екстензивне експлоатације земљишта, што се види из малих приноса (о чему ћемо говорити даље). Водеће културе, које одређују правац производње, биле су зрнаста биља, између којих су главно место заузимали: раж, јечам, пшеница, кукуруз и др., т.ј. оне културе које, с једне стране, не траже велике капиталне инвестиције, и које су и исти мах одговарале произвођачким могућностима села, с обзиром на исцрпљеност тла.

Општа продукција није одговарала количини земљишта погодног за експлоатацију. Ово су појачале различите прилике. Например, смањивање стоке изазвало је несташицу природног ђубрета, а вештачког ђубрета сељаштво уопште није ни имало. Осим тога, сељаштво није располагало нити знањем, нити средствима, нити алатом за вештачко ђубрење, за које се обично тражи нарочито припремање. Пошто питање ђубрења у садашњој Русији ствара један важан проблем, потрудићемо се да га прегледамо детаљније.

* * *

У Русији су се историски створиле такве економске прилике да се обрађивању и ђубрењу тла поклањала најмања пажња. Увек се мислило да руска црница, која заузима целу централну Русију и делом јужну, има у неисцрпном мноштву минералних састојака потребних за продукцију биљака.

Када се, већ пред Рат, опазило опадање продукције са усевне јединице (хектара), када је жетва опала до таквог степена да је Русија очигледно губила своју улогу на светском житном тржишту, тада се претпостављало да је ово само последица унутрашње повишене потрошње на рачун пораста становништва, што се опет објашњавало пренасељеношћу сеоског становништва.

Тако примитивно формулисање узрока руске пољопривредне кризе преовладало је над другим стручним гледиштима у току дугог времена. И сада још има стручних мишљења која стоје на гледишту да Русија може изићи из кризе само путем повећања усевне површине, и освајања нових земљишта до сада још неексплоатисаних.

Међутим, пракса живота потпуно одбацује ово гледиште. Садашњи практични агрономски захтев гласи: максимум чисте и робне продукције са обрађиване јединице (хектар), што зна-

чи да земљорадник мора да доведе обрађивање своје њиве до такве висине жетвеног приноса (у количини и каквоћи) да се не само обезбеди храном, него да добије и потребан вишак чисте продукције, од које један део може претворити у новчани капитал, а новчани капитал у средства за производњу. Сва практична формула је проистекла од неодољивих природних запрека, које се формулишу овако: „Док је земљишна површина стабилна, становништво стално расте." Као последица ових природних запрека, настала је светска појава да је у земљама са најгушћим становништвом продукција усевне јединице највећа. Краће речено, пољопривредна производња се повећава сообразно порасту становништва.

Ово значи да у таквим земљама земљиште постаје капитал који човек мора експлоатисати примењујући све нове проналаске и открића природних наука.

У вези са тим градске и сеоске привредне гране морају да се развијају, по могућности, хармонички, допуњавајући и помажући једна другу. Таква привредна колаборација је потребна због тога што свака земља сваке године све више потражује од пољопривреде храну и индустриску сировину. Да би пољопривреда могла ова потраживања задовољити, њој су потребна техничка средства, и квалификоване стручне снаге без чега она не би могла појачати производњу продуката. У општим цртама такве појаве су запажене сада и у Русији. Руска пољопривреда осећа велику оскудицу у техници. Нарочито је велика оскудица у вештачком ђубрењу и у искуству за његово примењивање. На жалост, руска хемиска индустрија до сада није могла задовољити пољопривреду потребном количином хемиских производа: азота, фосфора, калијума, креча и др. Према подацима Свесавезног Народног Комесаријата Пољопривреде, општа потреба минералног ђубрета у 1931 г. предвиђа се у количини од 5,5 милиона тона. (1930 г. количина потребног ђубрета износила је 2,2 милиона тона, међутим, од ове количине пољопривреда је добила само 730.000 тона). Дакле, до 1931 године руска индустрија могла је задовољити пољопривреду само једном трећином потребне количине вештачког ђубрета.

Нарочито се осећа оскудица у азотним врстама ђубрета. Општа годишња потребна количина азотних ђубрета само за колхозе и совхозе износи 423.000 тона, али од ове количине може бити произведено само 12,9 проц.

Без обзира на ово, обим производње азотног ђубрета за ближе време није тачно одређен. У исти мах, док се у производњи фосфоритних и других соли види какав-такав напредак, дотле се у производњи азота запажа заостајање. Били су пронађени фосфоритни минерали у разним реонима: Хибински рудник (на северу Русије), Актјубински рудник (југ Урала), Вјатски рудници (б. Вјатска губ.), Јегоровски рудници (Урал). Сви ови рудници, а нарочито Хибински, располажу богатим

слојевима минерала, али се на њихов утицај у пољопривреди може рачунати тек у будућности. По претпоставкама истраживачких института, СССР располаже са 872.000.000 тона фосфоритних и апатитних налаза, од којих је 210.000.000 тона потпуно доказано и проучено. Годишња продукција ових слојева може бити доведена до 7,5 милиона тона.

За производњу калијевих соли гради се (на Уралу) велики, тако звани Соликамски рудник. За производњу креча у Русији такође постоје велике могућности.

Само питање производње азотних соли није довољно проучено. На основу совјетских стручних часописа види се да ће проблем азота бити решен путем експлоатације азота из ваздуха по немачкој методи производње синтетичког амиака. Заиста, метода за производњу киселих сумпорно-амонијумних соли могла би у извесној мери разрешити азотни проблем у Русији. Ове соли, као ђубрење са економског гледишта и са гледишта агрономског, могле би заменити чилску шалитру. За руско тло и климу (црно-топла земљишта са доста великом количином муља) у већој су мери згодне ове врсте азотног ђубрета. Чилска шалитра је за Русију скупа, осим тога на црним муљастим земљиштима ово ђубре ствара љуске, услед којих се земљишна влага лако ветри, што има велики значај нарочито за јужне реоне, који спорадично страдају од суше.

За Русију питање повећања жетве са усевне јединице, као и експлоатација нових земљишних просторија, а и угара, не може бити решена без решавања основног питања производње вештачког ђубрета.

До сад се мислило да руска црница пати од недостатка фосфорних и калијевих састојака, док су азотни елементи присутни у довољној количини. Такво је гледиште произлазило од тога што се на црници запажа бујно клијање биљака, али са малим приносима жетве.

Сад се ово гледиште сматра као некритично. Бујно клијање може бити и услед других узрока, најчешће услед велике спроводности топлоте и високог капацитета влаге хумозних земљишта, као што је средње руска црница. Али биљке у таквим условима имају абнормални став са малом количином хлорофила према нормали, што им не даје могућности да развијају у пуној мери асимилацију ваздушних елемената: угљене киселине, азота и др.

Гледиште да се азот у руским земљама налази у неисцрпној количини, утицало је на развијање фосфорне, калијеве и кречне индустрије. Ове гране су биле стављене у петогодишњем плану хемиске индустрије на прво место, а у други ред био је стављен развој азотних индустрија. По плану за 1931 г. продукција фосфоритних соли биће повећана за 3,7 пута, а продукција апатита за 12 пута према 1929—30 г. Овај темпо форс[illegible]ња п[illegible]дукције фосфорних соли могао би имати оправдања, кад би

се подударао са темпом развијања азотне индустрије. Међутим, азотни проблем и данас зависи од иностранства.

Услед нада које су полагане на фосфор, калијум, креч и др. било је изгубљено узалуд неколико година, за које време, на основу искуства, било је доказано да фосфорна и друга ђубрета не дају потребних ефеката услед оскудице азота у земљи.

Чувени руски (у исто време и светски) научник, стручњак за продукцију биљака, академик Д. Н. Прјанишников, написао је ове године веома значајан чланак у коме тражи да совјетска влада постави на прво место развој азотне индустрије без чега, по његовом мишљењу, није могуће очекивати нормално развиће пољопривреде. Руске експерименталне пољопривредне станице у току прошле три године, на основу факата, дошле су до закључка да је потреба азотног ђубрења много већа него што се доскора мислило.

Нарочито се у средњој Азији показало да норме азота за памучне плантаже морају бити повећане. Што се тиче угара, за који се мислило да му треба само фосфора и калијума, а не треба вештачког азотног ђубрења, на основу искуства је сада доказано да биљке боље реагирају на азот ако су угарна земљишта у пролеће била ђубрена вештачким азотним ђубретом. Ова факта одбацују претпоставку да угар у руским црничким областима може заменити азотно ђубрење. Не само за пролећне, него и за јесење усеве чисти угар не може заменити азотно ђубрење.

Што се тиче реона изван црнице, и за њих је доказано да ове земље требају вештачког азота у истој мери као и фосфора и других елемената у извесним пропорцијама. За ове реоне изван црнице веома је корисно такозвано зелено ђубрење (заоравање зелених детелина, које апсорбују азот из ваздуха помоћу бактерија које се налазе у корену детелине у симбиозном стању). Зелено ђубрење веома се препоручује, али њиме се у Русији не може у пуној мери заменити вештачко ђубрење. Западна Европа примењује зелено ђубрење већ сто година, али довођење жетве до савремене висине довела је она помоћу вештачког ђубрења.

Проблем вештачког ђубрења постао је нарочито важан у Русији сада кад се избацује тропољни систем и пољопривреда прелази на многопољни систем.

* * *

Употребом вештачког ђубрета могао би се донекле решити и проблем такозване пољопривредне пренасељености, који се у Русији већ одавна сматра као главни извор пољопривредне кризе. Сматра се да Русија има малу површину експлоатационог земљишта, упоредо са општом количином погодне земље. У сразмери према целој земљишној територији усевна површина савремене Русије заузима свега око 5 проц. Што више, у европском делу Русије, која је најгушће насељена, засејава се

само 25—30 проц. од целе површине овог дела земље. Руски реони који се, например, налазе на једној географској ширини са Данском (која има културних земљишта 75—80 од сто), имају земљишта заузетих под пољским културама само 15—20 од сто.

Услед малог обима културне површине земљишта (упоредо са општом територијом) Русија има парадоксалну болест која се изражава као пренасељеност сеоског становништва, и много страда од такозване оскудице земље. У Русији културна земљишта су опкољена великим земљишним просторијама до сада још неексплоатисаним, а које, у већини, помоћу вештачког ђубрења, могле би бити лако претворене у културна земљишта.

У колико су културне земљишне просторије у Русији мале (рачунајући на једног становника) може се видети из поређења са другим земљама. Например, на једног становника у Русији долази 1 хектар усевне површине; у Сједињеним Државама 5 хект.; у Данској 3; у Немачкој 2; у Француској 1,5 хектар.

Код жетвених приноса (на једног становника) постоји овај однос: Русија има на једног становника 4 цент. жетве; Данска — 7 цент.; Сједињене Државе — 10 цент.; Аргентина — 18 центн; (у овим случајевима узима се у обзир густина становништва и обим целе територије).

У последње време културно земљиште у Русији повећава се идући на исток. Ово проистиче из природних прилика проузрокованих борбом са сушом. Повећање културног земљишта на истоку је једина могућност олакшати катастрофалне периодичне појаве суше, која полази из великих југо-источних (средње-азиских) равнина. Проширавајући културне земље на југоисток Русија ће се обезбедити од великих колебања климе, помоћу сејања култура отпорних према суши. У вези са овим академик Д. Н. Прјанишников пише да ако совјетска влада хоће да изврши план повећања житних култура на истоку и план повећања жетве (планski захтеви) са садашњег ниво-а, мора прво да реши питања производње вештачког ђубрета, без чега би било узалудно трошење великих маса енергије и новца на пољопривреду.

Како ће Совјетска влада решити ово питање за Русију? Мисли се да би без учешћа стране (нарочите немачке) хемиске индустрије и страних стручних техничких снага за совјетску владу овај велики проблем било тешко решити. До сада Русија употребљава вештачког ђубрета мање скоро од свих земаља.

Зауставили смо се на овом питању, јер је оно једна од главних садашњих тешкоћа за руску пољопривреду. Овим питањем се објашњавају многе околности руске пољопривреде.

* * *

Доле наведени статистички подаци показују у каквом се стању налазила пољопривредна производња за време поје-

диних петогодишњих периода. Да би општа пољопривредна ситуација била што јаснија, прегледајмо кретање производње за последње две године, у поређењу са прошлим годинама. Онда ће бити могуће, бар донекле, судити о карактеристичним особинама данашње продукције, у смислу њеног стабилног или случајног повећања.

Ради јасности показаћемо развијање продукције по појединим гранама житарица.

	1909-13 г.	1914-18	1919-23	1924-28
Раж	233.209	222.240,6	170.833,6	
Пшеница	225,273,5	209.778,3	107.494,0	
Овас	157.554,5	138.746,5	90.603,4	
Јечам	102.374,5	81.765,5	54.006,2	
Хељда	12.246,7	12.400,6	13.396,4	
Просо	26.465,6	25.304,5	34.729,7	
Кукуруз	11.264,0	13.351,1	19.409,4	
	763.635,1	706.938,9	490.471,5	710,700

1928-29 г. продукција је била — 717.000.000 мет. цен. 1929-30 — 874.000.000 мет. цент.

Из ове таблице се види да је опадање жетве почело још за време рата. Последња предратна петогодишњица (1909—1913) била је доба максимума производње руског земљишта. Следећа петогодишњица (1914—1918) показује већ смањивање опште продукције више него за 63.000.000 метарских центата. Ова петогодишњица је била почетак депресије у руској пољопривреди. Следећа за њом петогодишњица (1919—23) даје разлику - према предратном добу - смањивањем продукције од 216.500.000 метарских центата. Ова петогодишњица јесте доба минимума руске пољопривредне производње. Од овог доба, свака идућа година показује стално повећавање жетвеног приноса. Најзад, дошла је 1929—30 пољопривредна година, која се карактерише одређеном стабилношћу у повећавању опште пољопривредне делатности. Ова година је не само надмашила раније послереволуционе године, већ, у исти мах, њени су жетвени приноси постали већи од приноса предратног доба. Рекли смо већ да су до 1928—29 године правац пољопривредне производње давале житарице, између којих су главно место заузимали раж, јечам, кукуруз и друго, т. ј. оне културе које, прво, не траже великих капиталних инвестиција, и друго, које су одговарале производњачким могућностима села с обзиром на исцрпљеност тла. 1929—30 године водећа улога житарица још се више појачала, али је на прво место избила пшеница, која од свих житарица износи скоро 20 процената.

Правци у којима се развијала производња појединих пољопривредних грана по појединим годинама показује следећа таблица (у хиљадама хектара).

	Количина земљишта засејаног житарицама	Индустриским културама	Укупно
1913 г.	102.760	13.975	111.675
1924 г.	89.358	11.990	101.348
1925 г.	89.100	17.214	106.314
1926 г.	95.438	16.863	112.301
1927 г.	47.088	17.941	115.029
1928 г.	94.874	20.859	115.733
1929 г.	96.119	22.177	118.396
1930 г.	98.000	29.800	127.800
1931 г.	106.000	37.000	143.000

Из ове таблице се види да је проширење усевних површина било проузроковано потребом повећавања производње житних продуката, што још боље показује следећа таблица.

Сејање житних биља по петогодишњицама (у хиљадама хектара)

	1909—13	1914—18	1919—23	1924—28	1928—29	
Раж	26.295	26.156	25.474	29.819	26.352	
Пшеница озима	5.908	6.941	5.282			
„ јарица	23.466	20.933	14.119	26.698	28.238	
Овас	17.665	17.815	12.764	14.966	17.367	
Јечам	10.521	10.742	7.468	7.168	7.121	
Хељда ...	2.023	2.054	2.398	2.962	2.983	
Просо	3.614	3.592	6.008	5.518	5.871	
Кукуруз ...	901	1.059	1.834	2.991	4.536	
Свега ...	91.023	89.292	75.347	90.122	92.468	(120.376)

Дакле, главна и водећа културна грана у пољопривреди до 1928—29 године била је житна грана, која се, без обзира на потребе, ипак развијала врло споро. Ова спорост долази отуд што је за сељака житна производња сваке године, са економског гледишта, постајала све више непробитачна. Принос једне усевне јединице (хектара) стално се смањивао. У исти мах, ово показује да сељаци нису располагали средствима за појачање експлоатације. Сви су се овим знаци јавили још пре рата. Од овог доба руска пољопривреда, без обзира на напрегнутост производњачких снага, није могла да даје потребну робну продукцију за земљу. Од предратног доба још, робни вишак житних продукција сељачких газдинстава је опао до минимума, скоро на пет од сто. И што даље, робни део продукције се смањивао све више, док се у периоду 1919—23 године није јавила, не само јака пијачна оскудица житних продуката, већ се појавила и велика глад, која је обухватила десетине милиона становништва. Узрок овоме је исцрпљеност и експлоатациона неуређеност земљишта, због недостатка техничких производњачких средстава. Произвођач није хтео, а није ни могао да ради пуном снагом, јер се уложени у производњу капитал, енергија и знање нису исплаћивали.

У исто време јавили су се и знаци несташице фабричне робе за ширу употребу. Услед овога сељак је радио за своје домаће потребе, јер га пијаца није могла да задовољи нити у новцу, нити у робним артиклима.

Све су ове прилике биле последица опште економске неуређености земље. Пољопривреда је у таквој пространији (до 1928) да је она у народној привреди била скоро негативна грана, која је захтевала сталну помоћ, а није могла да покрије трошкове за ову помоћ. Ове прилике су утицале на смањивање жетвеног приноса усевне јединице.

Просечна жетва са једног хектара, по петогодишњицама (у метарским центама).

	1909—13	1914—18	1919—23	1924—28	1928—29
Раж	9,2	9,4	7,3	7,5	—
Пшеница	9,5	9,2	6,9	7,6	—
Овас	9,7	8,5	7,7		
Јечам...	10,6	8,3	7,9	—	—
Хељда	6,6	6,4	6,1	—	—
Просо	8,6	7,7	6,3	—	—
Кукуруз	13,6	13,7	11,5	—	—
Просечно за све житарице	9,7	9,0	7,7	7,9	7,9

Ништавни жетвени приноси са једног хектара сведоче о смањивању пробитачности пољопривреде. Ово у исти мах сведочи и о томе да је сељак био толико ослабљен као произвођач да није ни могао да подигне жетвени ниво на потребну висину.

Опадање продукције житарица непрекидно је трајало до 1928—29 године. Од 1928—29 године совјетска пољопривреда почела је показивати знаке да улази у нову структурну фазу. Мноштво (више од 25 милиона) индивидуалних сељачких газдинстава, сиромашних и неорганизованих, почели су да се удружују у различита друштва за заједничко обрађивање земље, за заједничку експлоатацију пољопривредних техничких средстава (трактора, машина, вештачког ђубрења) итд.

Ова друштвена струја, међутим, била је од стране совјетске владе усвојена као један правац за пољопривредну реконструкцију, који има да буде спроведена на основу принудних принципа. Совјетска влада није хтела да допусти слободну иницијативу у сељачком покрету, јер таква слобода је против целог диктаторског совјетског система.

Међутим, мешајући се у унутрашње послове сељачких пољопривредних организација, совјетска влада је сметала развићу произвођачке делатности и у исти мах онемогућила развиће целе пољопривредне гране. Одузимање сељачких добара: алата, коња, волова, живине, итд. изазвало је смањивање количине организованих сељачких газдинстава. Ипак, под утицајем опозиционог расположења сељачких маса, совјетска влада је била приморана, 1930 године, да попусти са принудним административним мерама. Биле су издате нарочите наредбе и правила за поједине облике сељачких удружења, која могу тобоже да се на слободан начин стварају.

Совјетска влада сала се труди да утиче више на овај покрет економским и организованим мерама. Например, колхози се стављају према индивидуалним газдинствима у привилеговани

положај у погледу плаћања пореза, коришћења трактора, машина, вештачког ђубрења и добијања организоване и финансиске помоћи од државе. За ове повластице, међутим, колхози морају да компензирају државу, односно владу, одређеним делом своје продукције по уговорним ценама. Осим тога, скупљање житарица и сировина од колхоза за државу ове године се вршило без административних принудних мера. Услед ових повластица друштвени покрет на селу, и ако лагано, почео је опет да се развија.

Број колективизираних сељачких газдинстава до 1 децембра 1930 године у свим областима СССР и у свим пољопривредним гранама (ратарство, сточарство, живинарство, рибарство и лов) износио је 6.150.000, што чини 24, 1 процената, од целокупног броја сељачких газдинстава. Што се тиче колективизације у типичним житним областима, ту се проценат колективизираних газдинстава повећао за 49,3 од сто. Укупна усевна површина колхоза, 1929—30 године (јесења и пролетња) повећала се на 43.400.000 хектара (према 20.600.000 хектара предвиђених по петогодишњем плану за 1933 годину). Тако је цео петогодишњи програм колективизације премашен скоро двоструко. Заједно су колхози и совхози у прошлој години (1930) имали усевну површину — 48.200.000 хектара. Робна продукција овог подржављеног и колективизираног дела пољопривреде износила је око 50 процената од укупне робне продукције целог пољопривредног приноса земље. Овим се истиче велика улога принципа организације у садашњој руској пољопривреди.

Жетвене успехе у 1930 години совјетска влада објашњава проширавањем базе колективних и подржављених пољопривредних газдинстава.

1931 године пољопривредни план је основан на повећавању колективне базе. Пројектује се да ће се ујединити у колхозе у типичним житним областима, као што су Украјина (равнина), северни Кавказ, доња и средња Волга, најмање 80 процената од целокупног броја сељачких газдинстава ових крајева. То значи да ће у наведеним крајевима колективизација бити потпуно завршена. У осталим житним областима, као што су Централна Земљишна Област, Сибир, Урал, Украјина (шумскоравна) Казакстан (житне области) биће колективизирано најмање 50 процената сељачких газдинстава; у потрошачким областима 25—30 процената и у памучним областима најмање 50 процената од целе масе сељачких индивидуалних газдинстава ових области и реона.

Укупно, просечни број колективизираних сељачких газдинстава 1931 године изнеће око 50 процената за цео Савез. У вези са овим ће се повећати количина машинско-тракторних станица за 1.400 са укупном количином механичке радне енергије око 1.000.000 коњских снага. 1930 године ових станица је било 800,

са укупном експлоатационом механичком енергијом око 800.000 коњских снага.

Заједно са овим ће се повећати искоришћавање вештачког ђубрета, али свакако не у довољној мери за пољопривреду.

Прегледали смо податке који претстављају стање и развијање пољопривреде са гледишта државно привредних, односно државних интереса и са стране техничких могућности.

Из свега наведеног види се да, без обзира на повећавање техничких средстава, ипак се развијање садашње руске пољопривреде налази у фази која је још далеко од интензивног привређивања. Повећавање жетвених приноса објашњава се великом експлоатационом површином земљишта, која, успркос малим просечним приносима са усевне јединице, даје укупно велику масу опште продукције. Повећавање робног дела жетвеног приноса, које се види у совјетској статистици, у ствари не може одговарати садашњој општој продукцији. Одређивање ове продукције врши се скоро на вештачки начин, и то на основу ненормалног задовољавања потреба становништва. Совјетска влада, без обзира на ниски ниво народног благостања, а с обзиром на државно-планске захтеве, одузима од становништва један део жетвеног приноса, који у статистици претставља као повећану робну продукцију совјетске пољопривреде.

Инж. агр. **С. Верешчак**

Две Русије

Пол Марион, писац књиге која је изашла под називом „Две Русије“*), угледни радник Коминтерна и француског комунистичког покрета, — главни организатор комунистичке омладине у Француској, — био је послан од своје странке у Русију, у октобру 1927 г., као делегат на прославу десетогодишњице октобарске револуције. Он је провео у Москви годину и по дана, научио руски, упознао се с истинским животом земље и, вративши се у Француску, у лето 1929 г., коначно је раскрстио с комунистичком странком. У току прилично дугог времена он је у себи преживљавао оно што је видео и чуо у Русији и, најзад, у септембру ове године је објавио ову своју књигу.

Основна мисао књиге је казана у самом наслову. Постоје две Русије: једна — званични комунистички СССР, којим управља гвоздена рука Стаљина, инспиратора петогодишњег плана и творца „социјализма у једној земљи“; друга — тајна, али права народна Русија, земља сељака, радника, службеника, чиновника, интелигенције, варошана, која живи посебним животом, стење под тешким притиском тобожње „диктатуре пролетаријата“ и жудно тражи излаза из ћорсокака у који ју је натерао социјални утопизам фанатичних експериментатора.

Та књига, написана просто, без претензија, али живо и сликовито, јесте одлично и драгоцено проучавање савремене Русије, које треба да заинтересује не само странце, већ и саме Русе. Марион је поштен и у погледу свога раније заноса комунистичким илузијама и у погледу свог садашњег негативног става према бољшевичком експерименту Стаљиновом над живим телом Русије. Он говори оно што мисли и све што мисли, не крију̀ћи од читалаца ни своје раније заблуде ни садашње своје сумње. Код њега нема унапред створеног доктринарног мишљења, и он не тражи чињенице да би њима потврдио раније створене теорије. Напротив, он у живој стварности тражи материјал из којег изводи своја социјална гледишта.

Одбацивши свесно и промишљено комунизам, — и у погледу његовог теоријског образложења, и у погледу његове практичне

*) Paul Marion, Deux Russies, Paris, La Nouvelle Société d' Edition, 1930, 286 pages.

примене, — прекинувши са својом политичком прошлошћу, он ипак није стао на клизаво тло сензационих открића, која толико воле многи бивши бољшевици, о којима је тешко рећи кад су показивали већи цинизам, раније, кад су „били комесари“, или сад, кад „праве открића“.

„Две Русије“ су озбиљна, објективна и документована књига. Док је био у Русији, писац њен је марљиво проучио многобројне званичне податке и статистички материјал који се тиче социјално-економског живота земље, устава и његове примене у пракси, административне управе, стања разних слојева становништва, организације комунистичке странке и њене унутарње борбе и т. д. На тај начин он сва своја тврђења поткрепљује стварним подацима, који се могу проверити. (Многи од њих су званични документи.)

Обдарен живим, радозналим умом, посматрачком способношћу, оштрим оком, вештином да на основу ситних појединости створи општу слику, Марион се није ограничио на упознавање с Русијом само из књига, већ се спустио у срце народног живота, ступио у непосредан додир са свима слојевима становништва, од кремљевских комунистичких врхова до низина најпростијих радника и престоничке сиротиње.

Као резултат тога добила се мрачна, узбудљива слика двеју Русија, двају непријатељских табора, насликана кичицом човека код кога се трагедија земље у револуцији слива с његовом рођеном трагедијом. То приближује Мариона другом француском писцу, Панаиту Истрати, с којим је заједно отпутовао у Русију. (О књизи Истратија „К новом пламену“ в. чланак Папоушкове „П. Истрати и његова слика данашње Русије“ — „Руски Архив“ VIII, 109 стр.).

* * *

Књига почиње описом оног одушевљења с којим се инострани комунисти спремају у комунистичку Меку — црвену Москву. Тамо се удара темељ новог, бољег друштвеног уређења! Тамо су остварени још нигде неопробани виши облици совјетске демократије, једине праве народне владавине!

Пред Себежем — на руској граници — при погледу на обећану земљу, Мариона обузима неописано блаженство: какву неисказану срећу причињава тај први дотицај с великом револуционарном земљом!

Прве недеље и месеци бављења у Москви потпуно су оправдали наде и очекивања поклоника. Заједно с многобројним делегатима, који су се слегли са свих крајева света да „рођеним очима“ виде шта је револуција постигла за десет година; он обилази фабрике, клубове, санаторијуме, домове за одмор, дечје домове, школе, касарне па чак и — тамнице. И све што чује изазива код њега одушевљење, које достиже кулминацију кад присуствује грандиозној манифестацији, која је била 7 но-

вембра 1927 године: бескрајна људска река, која је одушевљено поздрављала претставнике совјетске владе и иностраних делегата. (О томе како се те манифестације инсценирају он је доцније дознао од самих „добровољних“ учесника у њима, радника и службеника — 62 и 94 стр.).

У исто време, од првог корака код Мариона као и код других делегата почињу се јављати недоумица, сумња, плашња. Као капља катрана у бурету комунистичког меда била је жеља неколицине делегата да посете Бутирску тамницу, где се налазе политички затвореници. Мада је странцима било обећано да ће им се показати све што само пожеле, ипак их никако нису хтели водити у Бутирке, под изговором да је та тамница препуна — енглеских шпијуна.

Иако незнање руског језика још смета Мариону да продре дубље у живот Русије, ипак га вређају отворена неправда, неједнакост, бирократизам, злоупотреба власти, привилегије комуниста, незаштићеност слабих и др. Али још више него те „животне појаве“, њега запрепашћује како о њима говоре сви унаоколо. Нико, па ни бољшевици, не мисли да се могу легалним путем, путем „совјетске демократије“ уклонити те неуредности и ружне појаве, задовољити законити захтеви, заштитити свачија права. Сви траже заштите и протекције код силних овог света. Што се тиче совјета, фабзавкома и профсојуза, о њима говоре као о аутоматима који пасивно региструју одлуке комунистичке странке. “„Ми гласамо подизањем руку, а ту се налазе комунисти... Икако се мора живети, јести...“

Али у комунистичкој странци, ако ништа друго, постоји ваљда слобода исказивања мишљења? На директно постављено питање бољшевици одговарају пређуткивањем и извртањем. Напослетку, некакав црвени професор, после магловитог објашњавања, из којег је излазило да он нема права бранити своје гледиште у комунистичкој ћелији, завршио је: „Па шта ви хоћете? Странка је у првом реду намењена акцији“. Странка акције, разуме се, али ко ће одредити ту акцију?

Често се може чути из комунистичких уста: „Шта да му радиш, мора се одобравати линија Цека, нарочито кад имаш деце...“ Или: „Троцкисти никако нису таки ка-ери (контрареволуционарни) као што о њима пишу новине, али они су тврдоглави и не мисле о својој деци.“

Најзад, пошто је Марион био већ провео у Москви више од пола године и савладао језик, донецки процес му је показао на каквим темељима почива совјетски систем, отворио му је очи пред „скривеном, незнаном, мраком покривеном земљом, пред правом и трагичном Русијом“.

Економска завера коју је открила ГПУ постојала је шест година. И за читавих шест година ни ГПУ, ни радничко-сељачка инспекција, ни профсојузи, ни комунистичка странка, ни совјети, ни црвени диктатори ништа нису приме-

ћивали: ни пакосну саботажу, ни невероватно нехигијенске услове рада, ни непримењивање социјалног законодавства, чак ни како мајстори бију раднике. Зар није то чудновато?

Суђење је било у бившем племићском дому. Прва три дана, упоредто што је сва совјетска штампа загаламила око донецке завере, успркос хиљадама резолуција које су једногласно доношене по фабрикама и у којима је тражена примерна казна за саботере, најзад, и поред тога што су улазнице за суђење много раздаване међу московским радницима, који су добијали нарочито отсуство, — прва три дана величанствена дворана с колонама била је напола празна. Затим, као на знак чаробног штапића, она се напунила публиком. Како да се разуме и објасни та равнодушност московског пролетаријата, који је више недеља гласао за крваве резолуције против издајника-инжињера?

Саслушавање првог оптуженог, Березовског, изгледало је врло сумњиво. Тај старорежимски инжињер давао је своје исказе изразима тако класичног марксизма да се нехотице наметала мисао о провокацији: made in ГПУ. Доиста, Березовски је избегао смртну казну, коју је он, према оптужби, био стоструко заслужио.

Све околности суђења, држање оптужених, сведока, главног државног тужиоца Криленка давали су утисак да је ту ствар удесила ГПУ, желећи тим постићи своје политичке циљеве. Што је више трајало суђење тим јачи је био тај утисак, претварајући се у убеђење.

Један од инжињера се четири пута одрицао својих исказа, збуњених и противуречних, а затим је хистерично јецајући, изјавио да није спавао неколико дана и ноћи и да и сам не зна шта говори и ради. Други оптужени, напротив, енергично и убедљиво су се бранили, и Криленко је морао прибегавати свакојаким обилазним маневрима, којима је хтео да покаже нелојалност оптужених за време грађанског рата. Велики утисак је изазвао Рабиновић, директор свих рудника Совјетског Савеза. Кад су биле прочитане резолуције инжињера којима се осуђују оптужени, он је устао и изјавио: „То ништа не значи. Два дана пре него што сам затворен и ја сам потписао сличну резолуцију, донету тим истим поводом."

Али још тежи, потресајући утисак су изазвали сведоци — донецки радници. Како су бедно изгледали претставници те, по званичној терминологији, владајуће класе. Не само и не толико њихово одело колико њихова страшљивост и понизност пред својим трибуналом изазвали су тужно размишљање. Охрабрени од претседника, они су почели причати: „Мајстор Колодуб је био зао. Изјутра би стао на улазу у окно и штапом тукао оне који би задоцнили." Претседник, осећајући се незгодно, пита: „Па јесте ли се жалили?" — „О, да. И совјету, и профсјузу, и странци. Али, као и увек, нисмо добијали одговора." —

„Како се зове окно где се то дешавало?“ — „Диктатура пролетаријата“.

Да се иза совјетске фасаде не крије друга, тајна Русија, у којој економска превара и бесконтролност чиновника ствара бестидну експлоатацију радника, а тако исто и материјалну и моралну беду целог народа?

* * *

На то питање Марион одговара у другој глави, упоређујући „СССР према Стаљину“ и „Русију“. Добија се оштар контраст. На једној страни грандиозни планови индустријализације земље и социјализације све народне привреде, макар да се и не остварују методама радничке демократије, већ методама просвећеног апсолутизма, а на другој страни — застој и перманентна криза индустрије, земљорадње и трговине. Уместо петогодишњег плана и очекиване реконструкције индустрије и пољопривреде на социјалистичкој основи, — назадњачка етатизација, бездушна, бирократска централизација, директиве на хартији, које замењују живу, стваралачку иницијативу. На званичном језику: „рационализација“, „тејлоризам“, „планска привреда“, „изградња социјализма“, а на делу — политички и привредни назадак, изазван невештом, превременом социјализацијом, која се изводи диктаторским методама.

Колико пута је Марион имао прилику да саслуша званично гледиште, а после да од тих истих људи одједаред чује: „Све што сам вам ја неколико месеца причао јесте лаж. Видим да сте схватили наш положај. Имам у вас поверења, па ћу вам објаснити шта се код нас дешава. Али то ће, разуме се, остати међу нама.“ Или би владини претставници после одржаних јавних говора казивали у приватном разговору, очи у очи: „Знате ли, то што сам малочас тврдио, није тачно. Ми смо принуђени говорити не оно што мислимо. Иначе нема могућности ни радити ма шта, ни живети.“.

Марион потанко објашњава и критикује систем управљања индустријом, монопол спољне трговине и петогодишњи план. Он напомиње да су тај план само у теорији саставили компетентни привредни органи. У ствари, основне његове линије је диктовао Политбиро комунистичке странке. Његове пак директиве почивају на политичким претпоставкама, које се никако не слажу с претставом о томе да развитак продуктивних снага земље мора ићи у корак с интересима радничке и земљорадничке масе.

Генерална линија странке гласи: Ми изграђујемо у Русији социјализам. Социјалистичка земља претпоставља тешку индустрију, електрификацију, техничка преимућства над капитализмом у свима областима, способност за производњу свега што је потребно у самој земљи и независност од иностраних пијаца, колективизацију пољопривреде и тд. Наравно, руска стварност је далеко од свега тога, али ми ћемо умети да је поступно при-

ближимо одређеном циљу, захваљујући командним положајима које држимо: „диктатури пролетаријата“ (државна власт, странка, професјузи, ГПУ), национализованим банкама, индустрији, саобраћајним средствима, монополу спољне трговине.

Сви компетентни људи, па и комунисти-економисти, сматрају тај план као утопију. Он доводи до одржавања необично скупог система бирократске производње. Да би могао опстати, тај систем је принуђен да путем административног притиска угушује сваку конкуренцију (инострани капитал, приватну индустрију и трговину, сељачку привреду, који би иначе угушили државна предузећа) и ослањајући се на диктатуру касте која се састоји из комуниста и лица која се њих држе било из идеалистичких побуда или због личног интереса.

Па какав се закључак може извести из свега овога? Совјетски Савез јесте многоструко умножени Донецки басен. Неуређеност, аљкавост, немарност, рђаво економисање, бесконтролност, крађе, поткупљивост, — све то нису случајне манифестације рђаве воље појединих лица и група („саботера“, „штеточина“), већ природни и неизбежни резултати целог апсурдног организованог привредног система. Је ли онда чудно што су „трошкови производње код нас трипут већи него трошкови производње у капиталистичким земљама“ (речи Кујбишева, члана Политбироа, правоверног Стаљиновца), и да „оно за што у Сједињеним Државама треба два месеца нама одузме две године“ (Бухарин — Економистове примедбе)?

У области промета робе ствар не стоји боље. Задругарство, „победник приватне трговине“, по признању самих задружних радника, показује потпуну трговачку неспособност. Посматрајући свакојаке задружне скандале, посебице немогуће грубо понашање према купцима, Марион у чуду пита кооператора како то да толики милиони задругара не протестују против свега тога на својим скупштинама. Одговор га је запрепастио: „Разуме се они се жале, али се демократија нашег задругарства скоро ничим не разликује од свих других наших установа. Не треба судити о руском задругарству полазећи с европскогстановишта, не треба мешати диктатуру пролетаријата с демократијом.“

Руске задруге су само обични државни дућани. У самој ствари, основни принцип задругарства — непосредна веза произвођача с потрошачима, овде је нарушен: сва задружна мрежа је препуна посредника. Узрок лежи у незграпној, бирократској организацији руског задругарства, које ради на истим начелима на којима и државни органи, па је, као и они, ослобођено диктаторском влашћу од сваке конкуренције. Као резултат свега, то се „задругарство“ показује потпуно неспособно да обезбеди рационалну поделу робе и стаје потрошаче скупље него ситна приватна трговина.

После свега што је речено, потпуно је неразумљиво како то совјетска индустрија и трговина могу давати п р о ф и т.

У Русији цена робе не регулише се пијацом, већ је самовољно одређује државна власт. И тајна профита се састоји у вештачком снижавању радничке и службеничке плате, у приморавању сељака да продају своје производе по ненормално ниским ценама, и, напослетку, у ударању тако високих цена на индустриске производе да оне с каматом покривају чак и необично велике трошкове производње и ненормално високе трговинске расходе. На тај начин, државна индустрија и задружна трговина постоје и расту само тако што бацају у беду широке народне масе.

Али како то „радничко-сељачка" влада, чијим радом, по совјетском уставу, управљају совјети радног варошког и сеоског становништва, може водити таку економску политику која је у потпуној и непомирљивој супротности с интересима оних које она треба да претставља?

Да би се могло одговорити на то питање потребно је, с једне стране, упознати се са стањем разних народних слојева у Русији после револуције, а с друге, видети како се на пракси остварује совјетски устав, на који се, у ствари, ослања „радничко сељачка" влада.

* * *

Морион почиње с радничком класом. Њему је пошло за руком да ухвати тесну везу с московским радницима, и он је видео колико живи људи не одговарају оним измишљеним радницима, чији се узорни бућети подмећу наивним странцима у несавесној совјетској статистици. Више од половине московских радника зарађује мање од 100 рубаља месечно, што значи да живе сасвим оскудно. Они пак који добијају месечно мање од 60 рубаља, — а таквих је много и много, — живе у потпуној беди. Њен вечити сапутник, пијанство, које се јавља у најгрубљем и најгаднијем облику, врло је раширено међу московским радницима. Али можда је све то жалосно наслеђе царизма? Шта сами радници мисле о новој власти и њеним носиоцима? Баш њихово отсечно негативно, упорно непријатељоко држање према њој било је одлучно за нашег писца и одбило га од комунизма.

Разуме се да у разним слојевима пролетерске Москве постоје различна мишљења у том погледу. Али има неколико чињеница о којима се слажу сви радници, изузевши комунисте. Тако, свакојаке о р г а н и з а ц и ј е, које својим лепљивим пипцима обухватају цео живот радника, изазивају с њихове стране одвратност и гњев, презирање и мржњу. Никад француски радник не говори о свом газди с таквим беснилом с каквим руски радник говори о комунистима и о бирократима који седе у установама које се у теорији сматрају за радничке: он не може да сноси то легално лицемерство.

Стога о комунистима, њиховим плановима, мерама, новинама и др. сви радници говоре: о н и, њ и х, а на супрот томе се оштро истиче м и, н а ш е. И поред свег тврђења званичне

штампе, — а у Русији друге и нема, — сви радници су дубоко уверени да је положај европских, а нарочито америчанских радника несравњено бољи: „Ми бисмо хтели бити Американци".

У општте, радници се могу поделити на четири групе: на оне који подносе совјетско уређење, оне који га мрзе, оне који се боре с њим, и, најзад, оне који га подржавају.

У прву групу спадају радници чија месечна зарада износи више од 70—80 рубаља. Обезбеђени насушним хлебом, они се држе према „пролетерској" држави без мржње, али и без велике симпатије. При старом режиму у материјалном погледу живот је био лакши. Уз то је царска полиција мање дирала у душу него садашња. Али су племство, официри, буржоазија поступали с простим народом као са стоком и натресали се над њим. А сад су они збачени. Па ко би заменио садашњу власт? Само бели. Онда је боље нек остане овако како је. Тај радник — средњак — не сматра совјетску власт с в о ј о м. Он врло добро зна да радници немају баш никакве власти. Он нимало не рачуна да и он има удела у грандиозном социјалном преображају. И бољшевичка власт, и њене социјално-економске мере, — све је то спољашње, натурено, упола силом, упола убеђивањем.

Прости радници, који зарађују мање од 60 рубаља, и незапослени немају према бољшевицима никаквог другог осећања него зверско огорчење и љуту мржњу. Та мрачна, страшна маса живи у ужасној, смрадној беди, од које се душа леди. Потпуно неразумевање општих прилика, никаквих одређених политичких погледа. Каткад тупа жеља да се врати старо. Уопште, — жалосно животворење, стално пијанство, живот без будућности.

Од њих треба делити трећу групу, већином високо квалификованих радника, који тако исто мрзе совјетску власт, али се они не ограничавају на пасивну, немоћну злобу, већ се активно боре против ње. Обично су то стари револуционари који су се борили против белих 18—20 година. Њихова парола је, с изузетком безутицајне групице троцкиста: „Совјети без комуниста". Та парола налази добар одјек у широким радничким круговима. Позитивнипрограм те групе је врло нејасан, збркан и утописки. Он је прожет синдикалистичким илузијама. Совјетска „демократија" немилосрдно прогони те револуционаре.

Најзад, отприлике једна петина пролетаријата потпомаже власт. То не треба губити из вида. Била би велика погрешка мислити да се она држи искључиво на бајонетима. Нарочита природа тога социјалног уређења не допушта да се примењује само голо насиље. Бољшевичка странка прожима својим претставницима, комунистима и симпатизерима, сву масу руског пролетаријата. Без њих ни терор, ни сви могући облици званичног притиска, ни монополисање разних положаја не би помогли совјетској влади да одржи власт над радничком класом. Они су ефикасан елеменат разних комунистичких предузећа и све совјетске социјалне акције. Поред тога, они уживају материјалне

повластице, добијају боља места, увек су осигурани послом, имају више положаје, деца им лакше доспевају у школе,и друго.

Али и та мањина не остварује „диктатуру пролетаријата", већ је само подржава, јер она само покорно испуњава наредбе озго. Љењин је казао: „Не може се изграђивати социјализам без контроле колектива". И то је несумњиво тачно. Међутим, револуција коју је он изазвао довела је до бесконтролне власти диктатора, којима су бољшевички вођи наредили да пошто пото остваре њихов програм производње.

Свесна мржња пролетера-револуционара које апсе, кињење и прогоне, покорна озлојеђеност простих радника и незапослених, пасивно покоравање радника-средњака,активно покоравање радника-комуниста и симпатизера, — све то јасно показује да је „диктатура пролетаријата" у Русији лаж.

Да ли ће се остварити индустријализација СССР? Да ли ће се испунити петогодишњи план? То је сумњиво, јер би то изазвало економску катастрофу. Али — ко зна? зар нису фараони, жртвовавши стотине хиљада робова, подигли египатске пирамиде? Али, свакако, „диктатура пролетаријата" никад неће остварити једну ствар — социјализам.

* * *

Индустриски пролетаријат чини само 2% свега руског становништва (3 милиона од 150). Чак и у престоницама, у Москви и Петрограду, он сачињава само мањину. Знатан део варошког становништва састоји се из безбројних ситних совјетских службеника. Према њима власт поступа без икакве милости. Они раде мало и рђаво,и добијају ништавну плату, по којој материјално стоје између средњих и најпростијих радника. Према влади већина их осећа скривену мржњу. Њу ствара више немогућа а морална атмосфера којом их окружују ГПУ, комунистичке ћелије итд., него ли и саме материјалне незгоде. Као страшило за службенике служи редукција особља. Страх да остану без посла чини их готовим да дају све жртве, само да не остану без службе, која ипак колико-толико омогућава жалосно животарење. На томе су се бујно расцветали протекцијаштво и непотизам, поткупљивост , улизиштво, подлаштво и злоупотреба власти (женски службеници при том су често жртва похотљивости свемоћних з а в о в а, т. ј. шевова.). Службеници су праве парије совјетског уређења. Они су лишени свих политичких права, и њихове скупштине нису ништа друго до срамна пародија самоуправе и самоправде.

Изнад њих се подиже средњи совјетски сталеж. У њега спадају службеници вишег ранга људи с техничким образовањем, лица слободних професија, журналисти, уметници, писци и др. Материјално су они боље обезбеђени (150—300 рубаља месечно). боље се хране, живе у бољим становима. При првом познанству они истичу своју оданост режиму и „изграђивању социјализма".

Али, уствари, њихова политичка убеђења су врло колебљива, и они лако постају од неумерених ентузијаста тако исто неумерени критичари.

Они се највише боје нове револуције, ма откуд она дошла, и сањају о политичкој еволуцији власти у правцу демократије и о поступном деетатизовању народне привреде. Уопште, говорећи терминима француског политичког живота, то су „добри републиканци", мало активни и неодлучни, ограничавајући се на тајне жеље да победи десна опозиција у комунистичкој странци. У случају озбиљних догађаја совјетска влада се не би могла у њих поуздати. Они су готови помоћи сваку власт која им се покаже јака и дуготрајна. Ради њиховог оправдања ваља рећи да ревност и иницијатива не помажу ванпартискима, јер они никад не могу добити више положаје, које искључиво добијају комунисти.

Од опште карактеристике тог средњег сталежа да пређемо на његове поједине професионалне групе. На жалост, простор нам не допушта да довољно опширно овде пратимо писца.

Например, статистичари и економисти се баве израдом економског програма и планова производње. Већином су то високо квалификовани радници, који искрено желе, у интересу земље и народа, да сарађују с влашћу. Али истинити резултати њиног истраживања нису могли задовољити властодршце, који су приморали статистику да „одговара" њиховим партиско-политичким циљевима. Економисти су се морали покорити, али већ раде без раније вере и без икаквог одушевљења.

У тој групи је Морион наишао на тајне социјалдемократе, који с великим одушевљењем прате успехе радничког покрета у Европи и рад Социјалистичке Интернационале. „Док нас Стаљин враћа војном комунизму, прекиду између вароши и села, т. ј. дивљем стању, Немачка и Енглеска, свака на свој начин, приближују се ка правом социјализму, који нас тера да црвенимо због нашег вербалног социјализма", — говорио је један угледан статистичар и — комунист. У његовој библиотеци, иза хрпе званичних списа, биле су и књиге немачког социјалиста Рудолфа Хилфердинга. „У њима сам, упркос банкротства бољшевизма, нашао разлога да останем социјалист."

Необично пријатан утисак чини средина црвених официра. У октобру 1917 године то су били питомци Војне Академије и заставници, који су се ставили у службу совјетској влади из патриотских побуда. Сад су они потпуно лојални. И поред великог разметања с љењинизмом, они се мало разумеју у високој политици. Уосталом, противсељачка политика јако буни црвене официре. „Од 1921 године сељаци никад нису били тако озлојеђени, а међутим, у случају рата војска ће се попуњавати сељачким синовима", — говорио је официр који је провео неко време у селу.

Па ипак влада може на њих рачунати: сва причања о преврату који ће тобож извршити црвени генерал јесу бесмислица. Само ако се нема појма о тим људима, ако се заборави да комунистичка странка потпуно има војску у својим рукама, може се правити таква перспектива. Она ће бити могућна само у случају изузетних догађаја.

О несносном моралном стању научника и писаца може се унеколико добити претстава из анекдота које се тичу цензуре. Прича почиње овако: „Он је био иконописац и диван човек"... Цензор наређује: „Или једно или друго, иначе не пуштам". Зову писца у цензуру: „У опису вароши имате много цркава." — „Свега четири, а оне у ствари и постоје." — „Не може; врдајте како хоћете, али бар две морате уништити."

Занимљиви су живи описи нижих народних слојева (кочијаша, домаће и гостиничке послуге, вратара и пазикућа), криминалних елемената, непмана, еманципованих жена, домаћег живота с „кухињским социјализмом", најзад, религиозног расположења.

У једном делу совјетског чиновништва, у огромној маси малих службеника, у широким круговима интелигенције и технички образованих људи, међу простим радницима, у доњим слојевима варошког становништва мржња према комунистичким диктаторима је тим јача што је морају марљиво крити. Али административни притисак, невероватан страх од ГПУ, безвољна покорност људи који већ дванаесту годину подносе диктатуру, навика на деспотизам и немање никакве опозиционе странке чине да је становништво потпуно пасивно. Ето због чега у варошима за режим нема непосредне опасности. Али непријатељско расположење варошког становништва само је бледа слика онога што мисли и осећа сељачка Русија.

* * *

Странцу је, наравно, било тешко да лично упозна руско сељаштво, па ипак пета глава, посвећена сељацима, нимало не разочарава читаоца. У њој су пре свега искоришћена обавештења добијена из званичних извора.

Јако пада у очи чињеница која доказује неуспех пољопривредне политике бољшевика, а то је ненормална разлика између цене коју совјетска влада плаћа сељаку за жито (1 рубља 15 копејки за пуд или 7 рубаља за метарску центу) и цене по којој продаје потрошачима жито (25 рубаља за 100 килограма). На тај начин печени хлеб стаје 3,5 пута скупље него жито исте тежине. У Француској је тај однос равно $1^1/_2$: 1, а уз то се француски сељак с правом жали на посреднике, који га пљачкају у капиталистичком поретку. А шта онда да каже руски сељак о економском систему који је створила „радничко сељачка" влада?

Али тако опљачканог сељака влада још дотуче претешким порезом. Он се узима не према стварном дохотку, већ према

претпостављеном, обрачунатом на основу обрађеног земљишта, броја стоке и др. Сав „фини механизам“ фискалне политике потанко се излаже на стр. 143 и следећим. Он не потсећа толико на пореску режим француске монархије 18 века, — а и то би било довољно за „прву у свету социјалистичку републику“! — колико на мрачна средњевековна времена.

Идеја водиља аграрне политике совјетске власти јесте борба с кулаком. У ствари та се борба, води против сељака средњег стања, најпредузимљивијих, најенергичнијих и најмарљивијих домаћина.

Земља трпи глад, а међутим баш против оног сељачког слоја који може дати највећу количину жита води се формалан рат, који је изазван због чисто политичких разлога, страхом да економски ојачани сељаци неће трпети над собом диктатуру. У савременом руском селу не постоји класна борба, јер у њему, с незнатним изузетком, и нема богатих. И покушај да се у селу распали класна мржња доводи само до распаљивања личне, породичне и групне озлојеђености економски једнородног сељаштва, до дражења горег његовог дела против бољег.

Та политика упропашћује село. У своме пропадању сељаци одговарају активним отпором (убиство владиних агената, комуниста, селкора т. ј. сеоских дописника и др.), или већином пасивним (мањим засејавањем, убијањем стоке и т. д.).Поред тога, село се ограничава на натуралну привреду, и тако се иде уназад, земља се враћа у економски стадијум који је већ давно прешла, место да се диже и приближује социјализму.

У 1928 години неуспех аграрне политике бољшевика, која је изазвала глад и довела у питање и само совјетско уређење, изазвао је „директно социјалистичко наступање на село“ и стварање колхоза и совхоза. На тај начин, поступно продирање социјалистичких начела у село путем задругарства, као што је предлагао Љењин, било је замењено новим химеричним пројектима, који враћају Русију у епоху „војног комунизма“. Али ти пројекти не могу ослободити руско село од ралице и њеног неизбежног пратиоца, сиромаштине, већ само коренита промена свег економског и политичког система, који угушује продуктивне снаге земље. А данашња совхозна линија је осуђена на неизбежни неуспех. Сељак неће да остави своје парче земље па да постане најамни радник државне фабрике жита. Под бичем власти он и ступа у колхоз, али се продуктивност његовог рада одмах смањује.

Сва та обавештења, добијена проучавањем званичних докумената и разговором с руским економистима и статистичарима, била су затим потврђена личним сусретом и разговором са сељацима. По руском непрегледном простору разлила се потмула, страшна мржња сељака, и оних најсиромашнијих, према комунистичкој власти и њеним носиоцима. Али за отворену борбу с централизованим државним апаратом село је данас неспособно.

Ако ли пак наступе озбиљне тешкоће, например рат, данашњи властодршци СССР осетили би снагу сељачке мржње и беса...

* * *

Упознали смо се с различним класама и групама руског потчињеног становништва, а сад да погледамо на „владајућу класу" (шеста глава).

Комунисти и симпатизери чине праву „феудалну хијерархију", која стоји изнад званичног совјетског система. Изложивши фукционисање његово (стр. 171 и даље), Марион примећује да тај систем носи само формални карактер, јер изборе, дискусије и одлуке фабрикују искључиво сами комунисти. А большевици увек и у свима приликама морају показивати да се слажу с наредбама које издаје Политбиро. Утицај и важност сваког совјетског грађанина зависи не од оног званичног совјетског положаја који он заузима, већ од места које му припада у свемоћној камарили, а нарочито од његових личних односа с вишим инстанцијама. На тај начин, сваки спрат совјетске зграде има под собом оне које штити, а над собом оне који њега штите. Цело здање је прожето читавом мрежом личних односа и узајамних услуга, која личи на феудални систем потчињености вазала своме сизерену.

Стаљин и верни му чланови Политбироа претстављају олигархију с неограниченом влашћу. Под њима се налази близу 300 „посленика" Централног Одбора, Централне Контролне Комисије, Свесавезног Централног Савета професионалних савеза. Затим иду комунисти и симпатизери из Централног Извршног Одбора, Савета Народних Комесара, Вишег Савета Народне Привреде, штаба Црвене Војске, трустова — свега око 5000 претставника феудалне совјетске аристократије. Далеко иза њих и потпуно им потчињени, иду за њима комунисти који владају у губернијама, у срезовима, у општинама, у фабрикама и бироима. Напослетку, у основи те грандиозне пирамиде налазимо комунисте фабрике и рала, који се користе преимућствима и повластицама у послу (боља места, боље плаћен рад, обезбеђење од незапослености и др.) Сва та феудална хијерархија, која никако не иде у главу Европљанину-демократу, не постоји у совјетском уставу, али баш она управља судбином земље.

Од претседника републике па до пазикућа, све поставља комунистичка странка: првога Политбиро, последњег Жакт (станбени одбор). Цела Русија зна да су свесавезни конгреси совјета фиктиван орган, који само региструје одлуке партијских конгреса.

По званичној теорији, странка почива на начелима „демократског централизма", који је Љењин предложио још 1903 године. Она је прикупила у себе најбољи, свестан, револуционарни део пролетаријата. У доњим њеним ћелијама и реонима доносе се политичке одлуке. Ту се врше и избори делегата за пар-

тиски конгрес. Централни Одбор који они изаберу руководи радом странке од конгреса до конгреса. Пленарне седнице Централног Одбора држе се свака три месеца, а у међувремену његове директиве извршује Политички Биро од девет чланова и секретар. У ствари, као што смо већ видели, наместо тога „демократског централизма" у странци влада најнеограниченији олигархиски централизам. И ниједан бољшевик у *приватном разговору* нема смелости да тврди да у својој ћелији слободно казује своје мишљење. Ма какво било његово мишљење, он увек прима линију Цека. Изузетак — и то врло редак — чине они чланови странке који имају у себи неодољив нагон за незапосленост,сиромаштину,сибирску ширину, или чак и тамницу. У Москви на такве људе гледају као на нарочиту врсту лудака.

Политбиро и секретаријат странке састављају *политичке тезе*, које се разашиљу ћелијама и тамо „огромном већином" сместа примају. Кад се састане свесавезни партиски конгрес, он је састављен из делегата који су добро прорешетани и могу једино потврдити одлуке Политбироа и поздравити његовог секретара. На крају конгреса секретар „предлаже" списак *„кандидата за Централни Одбор"*. Затим он две године „примењује" одлук еконгреса под контролом Ц.К., састављеног из његових кандидата, и у име партиске дисциплине слободан је чинити са члановима странке све што нађе за потребно (обична мера: шиљање у какав забачени крај ради обучавања у љењинизму Самоједа и Јакута). Необично је поучна у том погледу „оставка" Угланова, секретара комунистичке организације Московске Области (стр. 181—182), а тако исто прича о томе како функционишу ниже партиске организације (стр. 183—186).

Почивајући на таким начелима, странка је искључиво удешена за обезбеђење владавине олигархиске клике. Још никад нису цар, краљ, кнез, папа или диктатор владали тако усавршеним оруђем власти. Да би се оно сачувало у исправности прибегују се периодична „чишћења", за време којих излећу из странке сви они који недовољно ревносно потпомажу линију Политбироа. Иако је власт његовог секретара Стаљина на тај начин неограничена, он је ипак принуђен водити рачуна о својим московским мамелуцима, као што је султан морао угађати јаничарима и московски цар стрелцима. Тај систем „совјетског мандарината", како га згодно назива Троцки, може се изразити формулом: личне привилегије у замену за политичку покорност и помагање. Зар нису у погледу „диктатуре пролетаријата" пророчке речи Монтескије-а: „Деспотизам је гомила робова натрпаних једних над другима"?

Стари бољшевици и новопечени, феудални аристократи и ситни чиновничићи, бирократи и радници, старији и млади, ма колико да су међу собом различни, — сви без изузетка сма-

трају своје комунистичке привилегије као нешто нормално и неопходно. У том погледу они за чудо потсећају на владајуће класе сваког другог друштвеног уређења. Што постоји маса пасивних грађана, то њима изгледа природно. Као и просечни европски буржоа, руски комунист налази да је положај његових радника, ако не одличан, а оно, свакако, потпуно сношљив. Партиска карта му улива осећање супериорности над свима другим бесправним грађанима.

На више од двадесет страна (199—221) Марион објашњава психологију комунистичке касте. Узгред он скицира портрете „совјетског бенедиктинца", Бухарина, и секретара, Стаљина. С обојицом је имао прилике да дође у додир радећи у Коминтерну. Док први чини лично пријатан утисак, дотле други, због својег заповедничког држања, осорљивости, источњачке лукавости и самоволје према истини, части и логици, не изазива ни поверење, ни симпатију.

Снага Стаљинова је у томе што он рукује партиским апаратом. Са својим противницима у самој странци он се не бори толико политичким аргументима колико на њих примењује „организационе закључке". Троцкисти су разгласили да је он медиокритет. То није тачно. Или, у сваком случају, он је медиокритет дигнут на стоти степен. Он је инкарнација целе комунистичке странке. За сваког партиског секретара он је његова рођена слика, сразмерно увеличана, а комунистичка диктатура у Русији јесте диктатура комунистичких секретара. Није бадава Бухарин једном направио досетку: „Човечанство пролази кроз три велика стадијума развитка: матријархат, патријархат и секретаријат."

Док партиски апарат подржава Стаљина, дотле га гомила мрзи. Оригиналан се плебисцит врши у биоскопима по радничким квартовима. Кад се на платну појави Стаљин његова дочекују с хладним ћутањем. Ако у дворани има комсомолаца, они се труде да изигравају одушевљени народ. Али њихова ревност само још јаче истиче непријатељско расположење према комунистичком Далај-Лами радничке публике, која, користећи се мраком, не пропушта прилику да га „почасти". Та разлика у понашању бољшевика и масе јасно показује да постоје две непријатељске Русије.

Ако се узме цела владајућа каста у целини, она претставља мешавину хероизма и трулости. Упркос необично раширеној покварености, префињеном лицемерству, обичним слабостима средњих комуниста, многи претставници старе гарде и бољшевичког младог нараштаја верују да остварују висок позив. Али над савешћу скоро свих комуниста свакодневно врши насиље Политбиро, који их приморава да иду за његовим ћудљивим врдањем. Они гласањем одобравају, јавно потпомажу и примењују у пракси мере које у дубини душе сматрају за штетне и

које осуђују. У томе лежи узрок дубоког моралног пада руског феудално бирократског комунизма.

* * *

У глави седмој, посвећеној Троцком и троцкизму, писац узгред износи историју политичко-економских циццака које су бољшевици направили од октобарске револуције до данас. „Радничка контрола", с којом је Љењин дошао на власт, хаотична социјализација с милитаризмом рада и „суботницима",*) неп, који су изазвали сељачки немири и кронштатски устанак, економско оживљење које је он створио, најзад, социјално-политичке противречности које су поникле на том терену и које су нагнале Стаљина да се врати к војном комунизму, — све те етапе су оцртане кратко и разговетно.

Троцки, фанатични проповедник перманентне револуције, у својој борби против Стаљина и партиске бирократије није наишао у радничкој класи ни на какав одзив, већ само равнодушност, неповерљивост и мржњу. За њим су пошли само његови ратни другови „херојске епохе", гериоде грађанског рата, и појединн секташи из интелигенције. Зато троцкизам, као и његов вођ, неславно завршује свој револуционарни пут у царству сенака.

* * *

У завршној глави Марион, на основу руског искуства, насупрот диктаторском систему бољшевизма ставља демократски социјализам. Његови социолошки закључци не односе се непосредно на Русију, и зато се овде на њима нећемо заустављати. Навешћемо само закључни суд о руском бољшевизму:

Одбацио сам бољшевизам не због његових погрешака, неправде, суровости и глупости, неизбежних у свакој револуцији, већ због циља који је он сам себи поставио. Што га није достигао, то је сасвим разумљиво; што му се није приближио, то узнемирује; што је довео до резултата дијаметрално супротних онима које је предвиђао, ето то изазива осуду.

Он је требао да створи економски поредак савршенији од савременог капитализма, а увео је економско уређење горе од меркантилног капитализма, разорни и заостали етатизам.

Требало је да замени класичну државу новом, народном државом, која ће се растворити у маси радног народа, а створио је најнеприродније, најсложеније, најлицемерније систем владавине, какву је икад неки тиранин наметнуо своме народу.

Требало је да ослободи рад од његовог ропског карактера, а он га је претворио у мрски кулук, који се врши принудно и под строгим надзором.

---

*) суботом су сви обавезни да раде бесплатно. Прим. превод.

Требало је да ослободи рад од његовог ропског карактера, а он га је претворио у мрски кулук, који се врши принудно и под строгим надзором.

Требало је да да нижим слојевима приступ у културу, да омогући развитак свачије способности, а он је монополисао искључиво у корист једне касте образовање, благостање и социјалне могућности.

(Превео Др. М. С. М.) **Д-р Борис Скоморовски**

Нова архитектура Совјетске Русије

Савремена архитектура је фактор у основи својој везан са нарочитим особинама животних услова људског друштва, створених у поратном периоду, и линија њеног развитка налази се у најприснијој зависности од момента социалне и економске природе. Једним делом, сличност последњих створила је заједничку идеолошку основицу, из које је никао интернационални карактер савремене архитектуре свих европских земаља. И, баш због тога потпуно различни облици државне и социално-економске конструкције совјетске државе родили су и сасвим друкчије, особите облике архитектурног развитка у Совјетској Русији.

Кад се анализше процес развитка нове совјетске архитектуре, самим тим се, и нехотице, морају додирнути и социалне основице које условљавају особености тог развитка. Да би се избегле дискусије о овој теми,које би далеко одвеле — у овом прегледу је учињен напор да се остане у оквиру чисто објективног констатовања посебних чињеница у процесу архитектонског изграђивања Совјетске Русије, и, тако ограничен, овај преглед носи обележје једне чисто информативне екскурзије.

На место посебне, индивидуалне поруџбине, у Совјетској Русији јавља се нова једна поруџбина — државна. Нови државни услови створили су безброј много нових архитектонских задатака, који чине садржину данашње совјетске архитектуре, и који не налазе узора ни у грађевинарству прошлости, а ни у савременом грађевинарству других држава. Али ако се промене у самом карактеру архитектонских задатака у Совјетској Русији приписују особености организације совјетске државе, промене у области диспозиционој и формално конструктивној јесу последица опште идеолошко нове процене вредности у процесу савременог архитектурног развитка.

У периоду непосредно пред рат у руској архитектури су још једнако преовлађивали псевдокласични и ампир-мотиви, наслеђени од минулих епоха и без икакве везе с данашњом

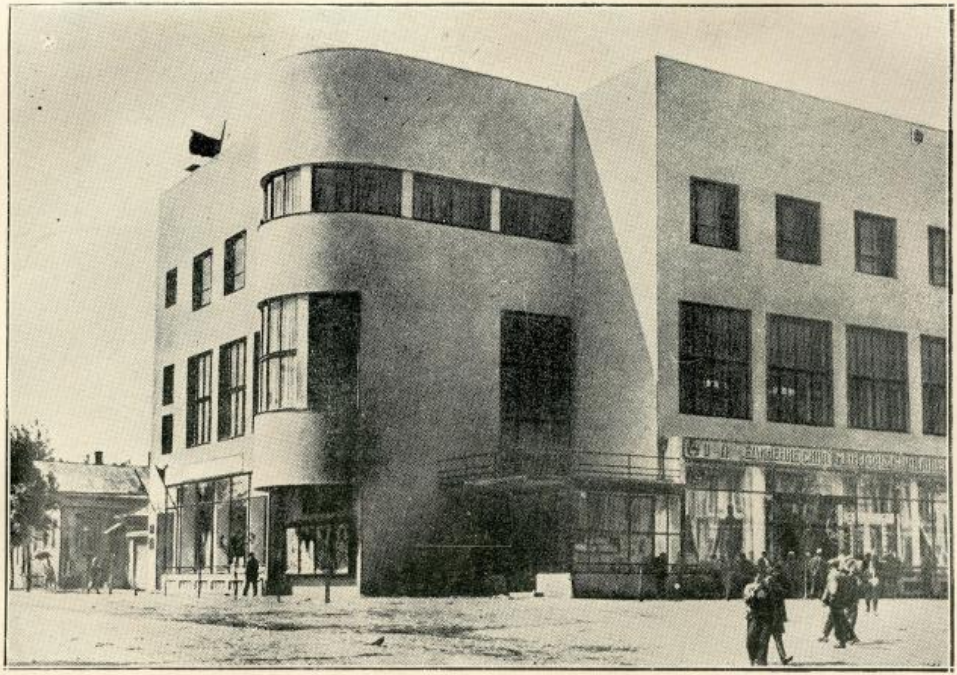

Зграда пољопривредне банке. (Иваново-Вазнесенск.)

стварношћу. Архитектурни творачки процес био је претежно ограничен на усхићавање облицима и варирање архитектонских елемената форме и на њихово прилагођавање новим условима.

Почетак преврата у развитку руске архитектуре, који је припремио коначан прелом, хронолошки претходи стварању нових тенденција у западно-европском грађевинарству. Први покушаји архитектонске обнове, ма како то било чудно, долазе из кругова живописаца. Још у 1917 години скрећу на себе пажњу први радови Малевића из његове серије тако званих студија слепе архитектуре. Одређенији прелаз ка апстрактном конструктивизму чине радови Лисицког, које је он назвао «Проун», и који се састоје у апстрактним композицијама просторних уобличења нарочите врсте. У свом, и на Западу чувеној, кули III Интернационале Татлин идеји конструктивизма већ даје облик у одређеном техничком задатку. Али и ту се конструктивизам осећа још чисто романтично, као одређена естетичка вредност примењена на техничку садржину и још никако није то практичан чинилац економског значаја, какав ће постати доцније, као једна од компонената савременог функционалног грађевинарства.

Поступно усвајање метода инжињерско-конструктивног стварања омогућило је да се архитектура ослободи погрешака естетичке произвољности. Елементи нормалног изражавања почињу се испољавати у самој организацији грађења, у његовом конструктивном рашчлањавању, док су у старој архитектури форма и садржина биле лишене органске везе и постојале су независно једна од друге. Архитекта престаје да буде естета, који ствара нове декоративне љуске, као резултат чисто случајног личног расположења, где је често, ради ефекта спољног израза, извршено насиље над логиком унутрашње организације. Савремена архитектура ставила је архитекту пред решење нових знатно ширих проблема, који захтевају далеко многостранију припрему. Исто тако и данашњи совјетски архитект је на првом месту добар и проницљив посматрач, а исто тако и испитивач животних, социалних и економских односа, изражених у новим условима, у толико у колико савремена архитектура, стварајући органски сразле са стварношћу живе архитектонске организације, мора потпуно одговарати тим односима. Као и на Западу, и у Совјетској Русији напредак техничке мисли истакао је на дневни ред питање о новим архитектонским системама и методама, о прелазу на индустријализацију грађевинског процеса, на стандардизацију и фабричну производњу у масама, по серијама, свих одељитих крупних и ситних типских елемената.

У 1923 години, на првој привредно-индустријској изложби у Москви, учињени су први покушаји остварења нове архитектуре од стране руских архитекта, али осем многих

посебних павиљонских грађевина декоративно-конструктивног карактера Екстера, Мељникова, Шчукова, у свему осталом још се јасно видео утицај историске академске архитектуре. Важнија је тековина совјетски павиљон на међународној изложби у Паризу, сграђен 1925 године по пројекту архитекте Мељникова, по облицима сасвим доследно конструктиван а ослобођен лажне монументалности грађевина те врсте. У даљем свом ходу совјетска архитектура почиње да се развија више систематски, а упоредо с тим јавља се могућност стварног решења и многих архитектонских проблема после дугогодишњег теоријског припремања.

Један од најактуелнијих задатака савременог совјетског грађевинарства, као и грађевинарства у осталим европским државама, јесте решење проблема станова. Али док се у западно-европским земљама тај проблем решава, у главном, у оквиру приватне иницијативе или у оквиру задружног изграђивања, у Совјетској Русији решење је у надлежности државних органа и унесено је у општи план државног изграђивања. Од самог почетка развитка совјетског изграђивања станова постојала је тежња да се оно потчини одређеном плану, како у погледу организације грађевинских радова и стварања нових метода за њих, тако и у изграђивању типова планова и конструктивних детаља. На тај начин у раду на пројектовању кућа за становање још од самог почетка обележава се тежња да се он потчини потребама данога времена и реалним друштвеним односима. Типови планова варирају и мењају се у зависности од промена економске и социјалне природе, потчињавајући се у исто време идеолошком развитку архитектонских и чисто техничких вредности.

До 1926 године практична делатност у тој области ограничавала се на довођење у ред и одржавање силно оронулих кућа, и тек од тога времена почиње се развијати плански рад на стварању нових архитектонских вредности, нових и у погледу плана, и у погледу њихове спољне форме.

Зидање грађевина за становање прелази на изграђивање у обиму великих реона, које допушта и рационално планирање и рационално извођење грађевинских радова. У пројектовању нових великих комплекса задржава се у прво време карактер старих зграда за становање. Тако у првим типовима таквих зграда из серија које сваке године изграђује Грађевински комитет економског савета највећа пажња се обраћала на стварање повољнијих хигијенских услова уз одржавање система нормалног типа становања. Обраћала се пажња на потпуно проветравање, на непосредно осветљавање свих просторија, на логичност распореда појединих одељења итд. И тек поступно почиње сазревати идеја стварања комуналног обиталишта. Први покушаји у тој области сводили су се на издвајање просторија општег значаја или друштвено-комуналне намене, као

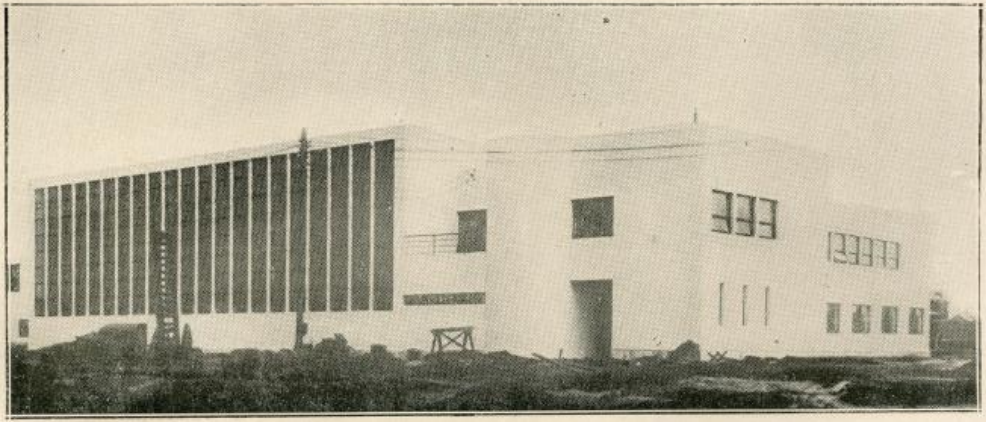

Електро-технички институт у Москви. Одељење за апарате.

заједничких кухиња, купатила, перионица, просторија за клубове итд., које су се једним системом ходника везивале за поједине станове и тако су у организам станова почели улазити нови комунални елементи.

У 1927 години московски општински грађевински одбор при московском совјету утврђује нов типски пројект кућа за становање, који већ чини одређено скретање у страну даљег социјализовања станских просторија и издвајања и проширавања комуналних функција, а упоредо с тим и даљег усавршавања хигијенских услова у становима. У самом архитектонско-конструктивном систему јавља се већа покретност, тежња на тачнијој диференцијацији просторија не само у плану, него и у величини, што долази до израза и у различној висини појединих просторија, у зависности од њиховог функционалног значаја; тако, рецимо, виша, за спрат и по, соба за рад, као резервоар ваздуха, са суседним, нижим, собама за спавање, кухињом итд. У то време пада и почетак стандардизације појединих елемената изградње станова: посебни делови куће једнога типа, као, на пример, прозори и врата и друге грађевинске ситнице израђују се у фабрикама раније у серијама произвођењем у великим количинама.

Затим се ствара посебни грађевински одбор, коме је, као један од најактуелнијих, стављен у дужност задатак конкретног стварања новог система станова: куће-комуне. Организација куће-комуне, као новог облика варошког обиталишта, који би морао потпуно одговарати новим облицима друштвене структуре, створеним у Совјетској Русији, израђује се из комплекса међусобно органски нераздвојно везаних просторија, које морају опслуживати колектив у целости и сваког члана колектива посебице. Саставни елементи комплекса ку е-комуне одговарају посебним функцијама заједничког живота и групишу се према реду своје узајамне постепености. Тип куће-комуне састављен је од корпуса за боравак одраслих, од корпуса за боравак деце разних година и од посебних просторија намењених заједничким потребама. Индивидуалне просторије у кући-комуни сведене су на обиталишне групе минималних размера, собама средње величине искључиво за ноћивање, намењеним сваком одраслом члану колектива. За децу су одређени засебни обиталишни корпуси, са обзиром на узраст деце, тј. колевке, дечја башта, просторија за децу која иду у школу. Све функције куће колективизиране су, и тако је индивидуално домаћинство, као технички мање савршено и за сваку домаћицу посебице дангубно — овде замењено колективним. Кућа-комуна има у себи заједничку кухињу, заједничке трпезарије с механичким давањем јела, заједничке просторије за одмор, библиотеку, просторију за рад итд., итд.

Доследан тип куће-комуне претставља пројект који су раз-

радили архитекти грађевинског одбора Баршч и Владимиров, с необично живом архитектонском структуром, који у покретности просторних односа налази средство за решење сложених функционалних зависности од постављеног задатка.

Данас већ има множина сграђених кућа-комуна, од којих неке веома добро задовољавају принципе колективног обиталишта, док друге чине више или мање успешне облике прелаза од индивидуалног ка комуналном обиталишту. Такође у Москви сграђена велика кућа-комуна у Хавској улици, а исто тако и дом Комисаријата финансија на Новинском булевару, по пројекту архитекте Гинзбурга, у чијем се унутрашњем распореду јасно виде тенденције изграђивања обиталишта. И ту просторије колективног искоришћавања заједно с просторијама за индивидуални живот чине један затворен организам. Кућа је издељена на четири самостална корпуса: станови у ужем смислу, комунални центар (просторије за одмор, заједничка трпезарија, читаоница, сале за спорт с кабиницама с тушевима и за гардеробу (дечја башта и, најзад службени центар (централна кухиња, перионица, гаража итд.).

Ови примери сведоче да је у грађењу станова извршен прелом у том смислу што је, уместо побољшања већ постојећих нормалних типова обиталишта или њиховог прилагођавања новим условима, отпочео рад на стварању потпуно нових облика обиталишта, која с једне стране одговарају новом социалном поретку у Совјетском Савезу, а с друге — обележавају даље путеве развитка односа између индивидуе и друштва у совјетској држави. И ту совјетски архитект као да постаје активан учесник тог друштвено-индивидуалног преуређења.

Један од основних саставних делова петогодишњег плана совјетске државе јесте индустријализација земље, те се у вези с тим у последње време почиње јако развијати у главном изграђивање радионица и фабрика. Ту се, као и на Западу, јасно оцртава ново лице савремене фабричне архитектуре, почиње јасније, но у другим областима, да се искристалисава зачетак новог стила у савременом грађевинарству. Ствара се жив архитектонски организам, логично везан са одликама производње и циљем грађевине, као резултат нових метода архитектонског стварања: детаљне, на научној основици изграђене анализе и брижљивог изучавања особености задатка. Једна од најзначајнијих грађевина из те техничке групе, која је привукла пажњу далеко ван граница Совјетског савеза, јесте величанствени комплекс Дњепростроја; у њему је остварена једна од најкрупнијих техничко-економских идеја у данашњем свету. Његова моћна хидроелектрична постројења могу постати важан чинилац развитка целог пространог реона којем је намењен. Комплекс Дњепростроја састоји се из огромне бетонске уставе, целом ширином Дњепра пружене у лепој кривини уз воду; моћне хидроелектричне станице и гранди-

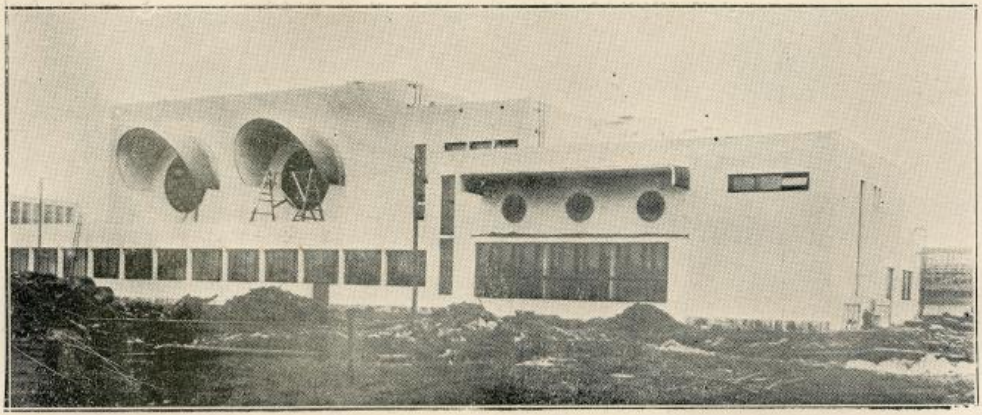

Електро-технички институт у **Москви.** Одељење за високи напон.

овне бране, која се спушта у три степена; у његов састав улазе још два нова велика железничка моста преко Дњепра, од којих један има интересантну конструкцију од само једног распона. Вредност ових грађевина, изведених са сврхом да се река учини пловном, цени се на 100 милиона долара; у њиховом изграђивању учествује 16 хиљада радника — цифре које могу да даду приближну претставу о величини радова који се овде изводе.

Као грандиозна силуета оцртавају се на обали Црног језера грађевине Шатуринске електричне централе са строгим архитектонским облицима, створеним за чисто техничке потребе и прилагођеним унутрашњем процесу скупљања и расподеле енергије, која се преноси на даљину од 130 километара и снабдева територију Велике Москве. Занимљиве су по свом гранању и формалном изграђивању, које је условљено строгом функционалном зависношћу, зграде електротехничког института у Москви, које сачињавају обиман комплекс разнородних лабораторијских здања. И тако читав низ других пројектованих грађевина, у изграђивању и већ изграђених. И упоредо с њима ничим неоправдани контрасти: тако, на пример, грандиозан комплекс електричне фабрике у Москви, џина електричне индустрије, грађевине у вредности 30 милиона долара, на којој су потпуно очуване цртепсевдо-стилске архитектуре за фабрике, предратне архитектуре с романтиком готских декоративних детаља, са читавим низом тврђавских кула, са уским отворима, као пушкарнице, уместо прозора, згомилавање посебних фабричних корпуса, занемаривање најосновнијих захтева за осветљење и довођење ваздуха; или, на пример, нови московски телеграф по пројекту Рерберга, и затим читав низ других, чија се архитектура још није одлепила од мртвих условности, које се не могу оправдати стварном потребом и наменом, од маскирања, која прикривају у конструктивном или у архитектонском погледу недовољно зрео организам. Те гримасе немоћног еклектизма још упадљивије истичу своју безживотност, анахронизам свог постанка поред нових грађевина — творевина правог савременог архитектонског духа, као, например, здање Госторга (арх. Велиховски), здање Мосторга (арх. браћа Весњини), дом чиновника Наркомфина — Комесаријата финансија (арх. Гинзбург), чија се силина израза састоји у слободном гранању, које одговара унутрашњем изграђивању, у конструктивној праволинијности и у потпуном отсуству макакве декоративне неистинитости. Проблем оздрављења архитектуре не може се решавати на одељитим архитектонским комплексима или чак на њиховој широј групацији, под старим условима планова појединих варошп, јер то оздрављење не може бити успешно, у колико се изводи у оквиру једне неорганизоване целине. Стога, и на Западу, и међу руским архитектима, као један од основних

проблема истиче се проблем изградње вароши, расветљење закона њиховог даљег развитка.

Упоредо са горе поменутим покушајима потпуно новог решења проблема станова, јавља се питање о ступњу могућности прилагођавања старог система планирања градова у новим околностима Совјетског савеза. Рад у тој области пошао је у два правца. С једне стране, запажају се тежње ка побољшању и измени већ постојећих вароши, с друге, приступљено је стварању читавог низа нових радничких вароши, које по својој структури више одговарају новим политичким и социјалним приликама совјетске државе. Већ конкурсни пројект «Велике Москве» који је 1926 године поднео арх. Шестаков, донео је ново решење проблема; то се решење битно разликује од метода западноевропских планирања у поратном периоду. За разлику од западноевропског планирања, које претежно допушта побољшања у планирању мање изграђених периферијских реона вароши (чисто спекулативни интереси захтевају максимално изграђивање у централним реонима, услед скупоће терена) са системом зелених зона, које готово потпуно ишчезавају у колико се иде ближе центру. Шестаков, у своме плану за преуређење Москве, предлаже стварање великог централног парка у самом срцу вароши, као реону којем је чишћење ваздуха највише потребно, и систему зракасто распоређених зелених клинова-чистилаца ваздуха, који се ка периферији вароши сужавају; ти клинови су у исто време и главне саобраћајне артерије града. Овај исти пројект предлаже проширење Москве уз припомоћ нових самосталних насеобина, тако званих градова-пратилаца (сателита), који се изграђују на растојању 20—70 километара кружно око главнога града. За разлику од обичних западноевропских предграђа, сателити нису само групе станова за људе својим послом везане за варош, него су потпуно независна боравишта с властитом радионицом и властитим центром производње, око кога су размештене куће за становање људства запосленог у центру.

Не задовољавајући се компромисним решењем проблема изградње вароши, московски грађевински одбор при Вишем економском савету, у чији састав улазе најистакнутији савремени архитекти, приступио је енергично утврђивању програма изградње, који ће морати у пуној мери одговарати новим облицима уређења совјетске државе и друштва. У духу тога програма, приступљено је у данашње време изграђивању читавог низа нових социјалистичких градова с потпуно новим системом планирања, од којих су најзначајнији Магњитогорск, Сталињград, раднички градови око Нижњег Новгорода и др. Нови градови су срачунати на одређен контигент становника, не већи од 100.000 душа, и састављени су из утврђене групе индустријских центара с припадајућим системом обитаилишних комплекса (комбината). Градови се планирају у откривеним

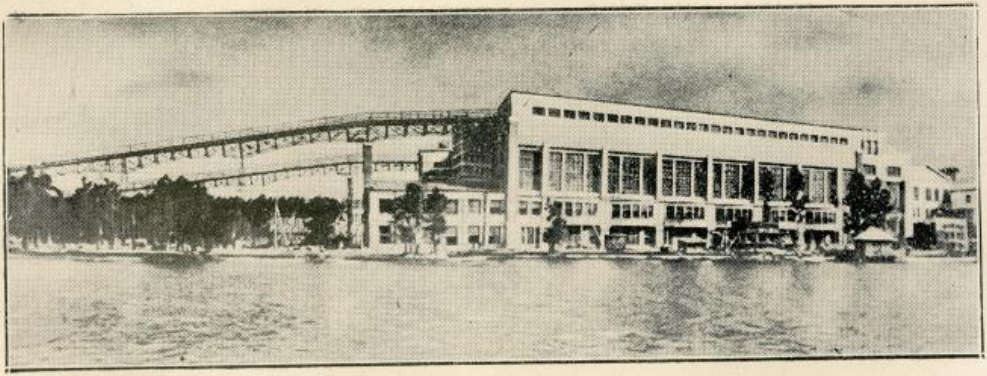

Шатурека хидро-електрична станица.

блоковима међу зеленим појасевима, који растављају комбинате један од другога, а исто тако одвајају индустриске центре од градских реона са становима. Пошто су комбинати за станове срачунати на сталан број градских становника, поред њих су предвиђени у граду куће-хотели за случајне пролазнике. Друштвена (јавна) здања, која опслужују становништво социалистичког града, смештају се у његовом центру. Главне саобраћајне артерије пролазе ван станбених реона, а за саобраћај у оквиру самих реона служе само уличице минималног профила, тако да су станови далеко од градске прашине и галаме. Једна од карактерних особина организације нових социалистичких градова јесте ублажавање оштрине контраста између варошци и села, тако да, с једне стране, нови град као да увлачи природу у сам свој центар, а на његовој периферији шире се велика пољопривредна добра, колхози и совхози (задружна и државна), који су база за снабдевање града намирницама и који чине везу с пољопривредним центрима; с друге стране; село, уз припомоћ индустријализације сеоске производње, иде ка повишењу свог културног нивоа и са остваривањем колективизације пољопривреде, с концентрацијом процеса производње, с његовом машинизацијом, те ће поступно изменити свој изглед, претворити се у мали пољопривредни град с концентрисаним сеоским становништвом.

У једном од најистакнутијих по колективизацији реона Хоперског округа у последње време се већ почиње запажати стварање таквих пољопривредних центара.

У програму остварења петогодишњег плана знатно место је дато изграђивању, у првом реду, фабричких и техничких грађевина, а исто тако радничких станова и радничких градова. Суме, предвиђене планом на грађевинске сврхе, чине једну од најкрупнијих позиција у у буџету. Не упуштајући се у оцену могућности остварења петогодишњег плана, не може се ипак не признати величина размера у којој се данас остварује изграђивање у Совјетском савезу. Стварају се нови велики технички комплекси и фабрички центри, од којих неки, као, на пример, Дњепрострој, Аутогигант, Тракторна фабрика у Стаљинграду и читав низ других, по својим размерама немају претходника у Русији, а често и ван њених граница. Те грађевине изграђују се у многим случајевима по пројектима архитекта који правилно оцењују смисао задатка и стварају потпуно савремен, жив, технички организам, у складу са својом наменом, и у погледу организације производње, и у погледу архитектонско-конструктивног постројења, који је драгоцен споменик техничког и архитектонског стварања; у такве треба убројати, на пример, комплекс Дњепрострој, у чијем пројектовању учествују чувени савремни архитекти, као браћа Весњини, Баршч и др.

Исто тако данас у Совјетској Русији раде и многи истакнути страни архитекти и инжињери, чија ће делатност морати дати осетне позитивне резултате у области стварања архитектонских вредности; тако у Москви се сад зида грандиозна грађевина Центросојуза по пројекту познатог француског архитекте Ле Корбизје. У Љењинграду, по пројекту чувеног немачког архитекте Менделсона, сагрђена је велика текстилнохемиска фабрика; сва организација око планирања и изграђивања радничких градова уступљена је чувеном немачком архитекти Мају, који је у Москву дошао са читавим штабом помоћника, са двадесет архитекта, који су учествовали у грађењу Новог Франкфурта; под непосредним надзором америчких техничара и инжињера гради се читав низ фабрика, као и величанствена фабрика аутомобила «Аутогигант» и др.

Ако смо све до скора свикли да у совјетској архитектури видимо само нереалне, фантастичне пројекте, којима је у највећем делу суђено да остану само на хартији, а велики део онога што је одиста нашло своје остварење, већином још није стојало на висини савремених архитектонских достигнућа на Западу, сада нагао полет совјетског грађевинарства у последње време, а тако и пораст његових квалитетних вредности указује на одређен и осетан преокрет у овој области, преокрет о чијим ће се практичним резултатима моћи дати тачна оцена и саставити исцрпан критички преглед тек пошто се оствари одређена етапа предвиђеног грађевинског програма.

Инж. **Кан**

Совјетска критика и самокритика

Изрека о човеку који у туђем оку види трун а у свом не види греду, никоме данас толико не приличи као Совјетској Русији. Једни у сврху пропаганде, други сасвим искрено говоре и пишу о европском ништавилу и празноћи, о блиској и неизбежној пропасти старог света, стављајући му насупрот недостижну висину и огромна блага Совјетске Русије. Ово гледиште није ново. Пре сто година славенофили су прорицали пропаст Европе, и ту тврдњу образложили европском филозофијом. Али славенофили су били песници и филозофи; славенофили су били у мањини и гоњени од власти (иако се друкче мисли). Њихов је циљ био да се, макар и не потпуно логичним путем, подигне ниво народа, како би се спречило оно што се догађа данас. М. Бакуњин, који је био много више славенофил него западњак, рекао је отворено да у сваком случају више воли Романова него Пугачева Ни Романови, који су ту грешку морали платити престолом и животом, ни уопште школовани Руси нису промислили о овој алтернативи, држећи, зацело, да се може наћи и неки други излаз. Време је показало да се у тој области не дешавају чуда и да је, при постојећем моралном и културном стању руског народа, Пугачев — макар и у много лица — неизбежан. Сад се понавља стара историја, само с том разликом што сад владајућа група оглашује себе за избранике, уливајући масама лажни патриотизам и лажну самосвест. Апстрактне, непроконтролисане, расклиматане од вечног понављања, идеје владају сад у руским главама, које се брижљиво чувају од свежих мисли, од могућности поређења и контролисања. Од несовјетских књига у преводу се може читати само белетристика — њен избор се цензурише, — и литература о егзактним и примењеним наукама, у коју не могу залутати ни метафизика, ни идеализам, ни остале сличне штетне речи; увоз макакве иностране књиге, услед недостатка валуте, засад је обустављен. Стране новине и часописи, на ма којем језику, у појединачној продаји уопште не постоје и доспевају у руке само изузетно одговорним посленицима. У новије време известан изузетак је чињен за приличан број немачких периодичних публикација, међу њима и за модни часопис «Die Dame». На сличне француске

часописе ударена је тако висока царина да је једна свеска стајала по неколико рубаља и тиме постајала неприступачна не само обичној публици, него и кројачима и трговцима.

На тај начин, једини извор за обавештавање у свима областима, како о унутрашњем тако и о иностраном животу, остају само совјетски дневни листови и часописи, веома тенденциозно обојени. Услед наученог положаја постаје јасно зашто руски кореспонденти могу давати својим европским пријатељима овакве савете: «По поузданим обавештењима, првог августа ће се код вас извршити комунистички преврат, саветујемо вам да на згодном месту закопате све своје ствари од вредности.» Код таквог наивног веровања и изграђеног расположења остаје само да се човек диви томе зашто је комунистичкој влади потребно да узбуђује мисли и осећања својих становника, који без размишљања понављају да Русија напредује џиновским корацима, а Запад у исто време преживљује, ако не последње минуте, оне последње сате. О једностраном и праверном мишљењу маса најбоље сведочи једна нова анегдота, којима Русија изобилује чак и у тешким временима: Негде, није важно у којој земљи, састану се Рус и Европљанин и, као и увек, први почиње да ружи Европу и да хвали све што се ради у Русији, а особито пјатиљетку. «Е, добро, а што ћете стварно ви добити на крају пјатиљетке?» пита Европљанин. «О, сваки од нас имаће аутомобил и аероплан», одговара усхићено Рус. «Па шта с тим?» — «Како да то не можете разумети! Устанем рано, прочитам у новинама да се у Тули издаје шећер без купона, седам у аутомобил и купим неколико килограма за резерву. После неколико недеља опет чујем да се у Одеси издају кољаче: узмем аероплан, одлетим, станем у ред и чекам хоће ли бити и за мене.»

Чак и такви нагледају Совјетима опасни, њих стално уверавају да је у Европи још горе, да тамо мисле само о интервенцији и рату, да «крвави пипци капитализма» продиру и преко кинеског зида којим су се оградили Совјети. Дакако, такви разговори у исти мах одвраћају пажњу од унутрашњих послова, пошто се не жели да они буду контролисани. У највећем броју случајева такве изјаве се наручују код истакнутих и познатих људи. У вези с монстр-процесом, отпочетим 25 новембра, морали су се изјаснити о саботерима и, упоредо с тим, о Европи такви људи као што су директор Камерног позоришта, Таиров, чија је трупа недавно гостовала по Европи и Америци, затим Качалов итд. Наравно, нико није обавезан да буде светац, и каријера мученика је мало привлачна, те нико од нас не би имао снаге да се на њих баци каменом због лажи коју покривају својим именима. Ипак не знам шта ће о њима помислити потомци, кад неки доколан историчар ишчепрка њихове изјаве у којима стоји: «Видели смо већ три четвртине пропалу западну културу, коју сад хоће да нам на-

калеме силом.» О томе како неки грађаник, Р. Пикел, излаже у негативном тону (по обичају) утиске Камерног позоришта са његовог пута по Европи и Америци, већ је писано у неким листовима и стога се на то нећемо враћати. Најфектније и при том најконкретније су ствари, написане за сам онај дан кад је процес почет. 25 новембра у «Правди» се могла прочитати песма А. Безименског, која изражава службено прописана гледишта, али јасно испољава и методе каквима се власт служи, методе које се, наравно, никад не би опростиле макар којој другој влади. Ради доказа наводимо кратак одломак из тог састава:

Другови!
Наш је суд
Тријумф земље,
Али у списку ухапшених
Нема једног
Страшног имена
Хиљаде имена
Покривених кожом
Т р о б о ј н и х застава.
Изградили су
Грабитељи земља и мора
Страшан и бесан фронт
Разјарених зверова.
И тај отворени
Јаросни фронт
Има
проклето име
Ремон!
Ремон
значи бичеве и ланце старога,
Ремон
значи топове и тенкове зверова,
Ремон
значе лешеве на бандерама,
Ремон
значи Поенкаре.
Јаки смо, другови
Својом вољом,

Ми, другови, судимо
Многе људе.
Али у сваком,
У ма ком од њих
Ми судимо ономе
Чије је име Ремон
Чије је дело мртво.

— — — — — — —

Покажимо Ремону
Шта значи наш суд,
Нек се њему одреди
Најбоље место.
Нећете се сакрити
У мрак премијерске
Мантије!»

Наравно да су и песници много значајнији од А. Безименског писали сличне ствари, јер у извесном погледу песник је неодговоран у области политике. Боље би било да он, пошто напише овако што, остави то у фиоку, а не да даје у штампу, али шта да се ради, кад песнички темпераменат не да човеку да мирује. У сваком случају, јачу контролу могли бисмо очекивати од провног писца, нарочито од таквог као што је М. Горки, а међутим тог истог дана, не само «Правда», него и сви совјетски дневни листови, објавили су његов апел «Радницима и сеаљацима». У суштини овај његов позив упућен је не руским, већ страним радницима и сељацима којима се говори о њиховим владама, о руским емигрантима који код њих живе, укратко спроводи се мешање у унутрашње послове, мешање против ког су Совјети оштро протестовали кад су били у питању они сами. Јесу ли његове речи успеле тамо куд су упућене не знам, али јако сумњам, утолико пре што је то, врло могућно, само један згодан облик, смишљен ради стварања што јачег утиска. Било би и занимљиво и поучно превести цео чланак тако чувеног, читаног и поштованог књижевника као што је М. Горки, али из разумљивих разлога ограничићемо се само на најтипичнија места овога написа, који вероватно неће ући у његова скупљена дела. «Пролетери свих земаља, особито ви, радници Француске и Енглеске, морате разумети смисао ове завере (оне која је сад предмет суђења) и њено значење за вас, јер ћете и ви у своје време имати посла са оваквим издајицама, каквима се суди у Москви. Ти људи, специјалисти у техници, научници, лакеји капиталиста изгнаних из Русије, ухваћени су у читавом низу најгнуснијих злочина против радника и признали су своју кри-

вицу. Користећи се својим знањем и повереньем совјетске владе, они су најразличнијим начинима ометали раднике у изграђивању државе једнакости, у изграђивању социалистичког друштва. Поенкаре-рат, Бријан, Черчил, Балдвин и други пустолови у служби капитала радо су помогли циљеве руских пљачкаша и разбојника. Буржоаска штампа из дана у дан шири лажи и клевете против Совјетског Савеза, измишљајући разне глупости и страхоте.; она то чини ради тога да би код вас изазвала неповереље према успесима совјетских радника, да би код вас створила непријатељско расположење према радницима. У Совјетском Савезу чак и деца-пионири већ знају да сваки рат, осем рата радника против капиталиста — јесте најбезумније злочинство радника разних држава једних против других. Они продају један другоме из државе у државу оружје, које сте ви израдили, и могућно је да ћете бити убијани баш из оних топова и пушака који су израђени вашим рукама, а ваши их господари продали вашим тобожњим непријатељима."

Овде је пропуштена само једна мала појединост, а та је: да и Совјети купују топове за некакав рат, о којем, осем њих, нико не говори, и купују их још, ако се не варамо, од фашистичке Италије. Уосталом, М. Горки је у нарочитим односима према овој земљи, коју је претпоставио не само царистичкој Русији, већ и данашњој комунистичкој срећи, која се не може поредити ни с чим на свету. Ради завршетка, навешћемо још последњи став, јер се баш у њему дају потпуно конкретни предлози.

«Посебно, ви, радници Француске и Енглеске, морате захтевати од својих влада, да из ваших држава прогнају руске емигранте и капиталисте, који би раднике и сељаке Совјетског Савеза хтели продати вашим капиталистима.»

Нека ме Бог сачува од извртања изјаве М. Горког, и да пишем апологију емиграцији, утолико пре што је тај појам веома растегљив и не претставља неку одређену целину. Постоји мала политичка емиграција и огроман број просто избеглица, који су спасавали не чак ни живот, већ јастуке и душеке од перине; постоје масе о којима је некад већ писао А. Херцен, и озбиљни врхови, у које се несумњиво мора уборојати, такође окривљен због завере, П. Н. Миљуков: постоји лево крило, социалисти, и десно, Кирило и разни генерали; има просто људи којима је омрзла руска гадост и који су свесни да је не могу уништити и стога се труде да се асимилују с

другим народом, раде просто човечански посао. Све се то, ради упрошћења, назива једним именом — емиграција. Против макар којег њеног дела М. Горки је, наравно, могао устати, али захтевати да јој се одузме право уточишта, којим се он врло дуго користио и које ће му, можда, још бити потребно, то је, у најмању руку, ниско. Очигледно је да овом писцу који је проучио марксистичку науку, разлика између кривичног и политичког злочина још није јасна.

Нећемо, наравно, улазити у појединости, јер не пишемо чланак о М. Горком и о његовим односу према Совјетима и Европи, већ смо просто наводили његов чланак као јак доказ о оном расположењу и правцу који службено влада у Русији.

Ако бисмо са своје стране хтели саставити мишљење о стању савремене Русије и Европе и за ту сврху узели совјетску дневну штампу, добили би врло јасну и просту слику; у Русији је извршена комунистичка револуција, која је морално и материално задовољила апсолутну већину; у Европи ће се кроз најкраће време догодити то исто, засад траје победоносна борба. Ми о Европи имамо друге податке, потврђене личним искуством, што се пак тиче Русије, услед поменутих и других лако схватљивих узрока, објективни документи су веома ретки. Самокритика је, и при повољним условима, тешка ствар; довољно ће бити да се ради тога осврнемо на свој властити рад. Стога је она у толико тежа у Русији. Крај потпуног отсуства макар каквог политичког живота у демократском смислу речи, отсуствује, наравно, и критика политичког режима, јер се таква критика сматра за злочинство. На тај начин, критиковати се уопште могу појаве живота и посебно бирократски апарат, и таква критика, ако се појави у књижевности, мора имати позитиван завршетак, који води у апотеозу начела постојећег режима. У савременој руској књижевности имали смо два пута прилику да нађемо на дела у којима се критикује и не заклања иза таквог шовинистичког зида. Прво од њих је роман Ев. Замјатина «Ми», који је, узгред буди речено, написао на енглеском, на чешком и на француском, а био забрањен на руском, а друго — комад недавно умрлог песника В. Мајаковског, под именом, «Купатило» (Бања). Овакав спис је логичан завршетак живота В. Мајаковског и, у исти мах, извесна неочекиваност у његовом стварању. Самоубиство Мајаковског није изазвано љубављу или неким другим личним фактором, већ општим разочарењем и свешћу о немогућности живота у постојећим условима. По себи је разумљиво да у таквом случају писац прво покушава да себе лечи својим занатом. Али очигледно је да један исти лек не утиче увек подједнако; ако је «Вертер» спасао Гетеа, «Бања» је, изгледа, убрзала смрт В. Мајаковског. То се нарочито

десило услед оне неочекиваности коју смо малочас поменули. В. Мајаковски је претежно био песник «150 милиона», «Левог марша», «Лењиновог живота» и сличних ствари; сва та дела изражавала су апсолутан оптимизам и веру у комунизам, њихов облик је пак књижевни плакат изграђен искључиво на усклицима. Данас је то омиљен начин у совјетској литератури, смисао књижевних дела је сведен на агитацију; тај начин употребљавају сви који желе да буду штампани, али Мајаковски је био прави песник и зато га је на тим крицима издао глас, док, на пример, за Демјана Бједног та опасност не постоји. Одиста, пре комада «Бања», В. Мајаковски је написао комад «Стеница» (Клоп), али, и поред јетке сатире совјетских прилика, она је имала у обичаје оптимистички завршетак, који ју је ставио у исту групу са сличним делима.

«Бања» се ипак играла на совјетским позорницама замало пред песникову смрт, али ју је критика подвргла оштрим и управо полицискim нападима, тобож због изврtања стварности. У штампи се појавила тек пре три-четири месеца. Њена садржина није сложена, али ствар није у томе; сва суштина је у лицима — типовима, у мишљењима која они казују и у обичним ситним радњама. Мета у коју су управљене писчеве стреле јесте неподударање стварности са оном масом крупних речи које се у Совјетском Савезу говоре у свима приликама. Пре револуције такве појаве у животу и књижевности називане су «репетиловштина», по имену једног од лица у комедији «Невоља због памети» («Горе от ума»); гесло Репетилова је било: «дижимо грају, братац, дижимо» грају», и помоћу таквих речи он је изграђивао свој живот и друштвену каријеру. Држим да много штошта у совјетском животу може бити дефинисано именом друга Побједоносикова, за кога је као прототип могао врло добро послужити, на пример, бивши комесар народне просвете, Луначарски. Уопште, црте живих људи могу се наћи у довољној количини и код других лица овога комада; тако, чувени књижевник који стално живи у у иностранству, који се усхићује свим што је совјетско и носи обично име Иван Ивановић, веома личи на М. Горког. Могла би се утврдити и ближа сличност, али то није потребно.

Садржај «Купатила», понављамо, није сложен, он је као у многим совјетским делима састављен по рецепту Велсовом, с лаком техничком фантазијом. С једне стране, постоји главни начелник за спровођење хармоније, главначпупс Побједоносиков, његов секретар Оптимистенко, сликар Исак Белведонски, репортер Моменталников, сарадница Мезалиансова, књижевник Иван Ивановић итд., с друге — проналазач Чудаков, коњаник Велосипедник, дактилографкиња Ундертон,

Пола, жена Побједоносикова, и свакојаке незнатне личности, које раде, жртвују се, али које прва група угњетава. Чудаков је пронашао машину на којој се човек може пренети у социјалистичко друштво; у почетку сви су га терали од себе, затим су сви хтели да први седну у машину, али безобзирно време скида их, и у будућност одлазе само поштени људи и ситни обични радници. Показујући људе у тако одлучном тренутку као што је прелаз у вечност, Мајаковски открива све њихово биће, дирајући у најосетљивије место:

Оптимистенко (одвојивши се од гомиле, Чудакову): — Друже, морам вас питати у поверењу: хоће ли бити аакуске? Знао сам! А зашто није дато обавештење о томе? Заборавили сте? Сад ништа, пића ће бити довољно, а са јелом ћемо проћи како било. Сврати те у наш купе. Које место желите?

Чудаков: — Седите мало овде крај мене. Раме уз раме. Умор нека вас не узнемирава. Само један обрт овога точкића — и за секунд...

Побједоносиков (улази с Мезалиансовом): — Још није звонило? Може се већ доносити. Нек дође други. (Двојкину): Друже, јеси ли ти члан партије? Јеси? Не што служиш него из другарства, помози тамо око ствари. Документи су ти добри, о-о-о! Не може човек поверити ствари равним ваннартиским носачима, који носе само за новац, атеби, као партиском изволи носи! Поверавам ти их! Које овде заглавначаа смештај? Где је мој купе? Моје место је, наравно, доле...

Фосфорична жена: — Машина времена још није потпуно снабдевена потребним удобностима. Ви, као пионири ове врсте транспорта, мораћете стојати као и сви остали.

Побједоносиков: — Чему ту пионири? Слет пионира је завршен, и молим вас да ми се не досађује више с пионирима. Тај посао је свршен! Ја, просто, нећу поћи! Ђаво ће знати шта је ово! Треба се најзад научити штедети старог гардиста, иначе ћу отићи из гарде. Најзад, тражим накнаду за неискоришћено отсуство. Укратко, где су моје ствари?

(Двојкин гура вагонет са увезаним пакетима аката, с кутијама за шешире, портфељима, ловачким пушкама и сандуком Мезалиансове. На четири угла вагонета четири пса сетера. За вагонетом Белведонски с кофером, сандучићем, кичицама, портретом).

Фосфорична жена: — Друже, какав је ово огроман универмаг?

Оптимистенко: — Та није. То је само малецна тековина.

Фосфорична жена—: Али шта ће вам све то? Оставите бар један део!

Оптимистенко: — Наравно, друже, можете послати накнадно поштом.

Побједоносиков: — Молим само без примедаба! Разастрите зидне новине, на тамо записујте напомене. Ја морам понети циркуларе, концепте, преписе, тезе, поправке, наватке, упутства, фотографије, резолуције, извештаје, записнике и друге правдајуће документе које морам поднети претпостављенима. Могао сам тражити допунски вагон бис, али, у складу са својим скромним животом ,нисам га тражио. Не терајте више ту заједљиву политику. И вама ће ово бити добро дошло. Пошто

добијем особље, раширићу канцеларије до светских размера. А кад ми буду повећали број особља, та размера ће бити проширена у међупланетну. Надам се да ви не желите да се планета лиши канцеларија и да се дезорганизује?

Оптимистенко (фосфоричној дами): — Не противречите, грађанко! Та жао ми је планете!

Фосфорична жена: — Похитајте само!

Победоносиков: — Молим вас, не мешајте се у туђу надлежност. То је већ сувише! Молим вас да не заборављате да су ово моји људи, и, док не будем смењен, ја сам овде распонајглавнији. То ми је већ досадило! Жалићу се свима због свих поступака апсолутно, свих вас, чим уђем у колосек. Склоните се, другови! Овде оставите ствари. Где је портфељ од отвореножуте телеће коже с монограмом? Оптимистенко, отрчите да видите. Не узнемиравајте се, причекаће! Задржавам полазак по државној потреби, а не због каквих ситница.

(Оптимистенко потрчи, у сусрет му долази Пола с портфељом).

Пола: — Молим те, не сикћи! Распремала сам по кући, како си наредио, — одмах ћу се вратити, ја довршим. Кад, видим да си заборавио Помислим ово ће бити нешто важно! Смешно! Дотрчала сам — изволи (предаје портфељ).

Победоносиков: — Примам портфељ и примам к знању. Треба раније нагласити! Други пут ћу то сматрати као одуговлачење и повреду брачне дисциплине. Отпратите је, извините! Здраво, Пола! Кад се будем сместио, слаћу ти трећину нечега у складу с праксом суда и све до измене застарелог законодавства "

У време кад су до нас почели стизати дневни листови и часописи с неповољним критикама, изгледало је необично зашто се толико срџбе и жучи излива на човека који је још до скора писао апологије комунизму и који је сад, наравно, потпуно искрено, у име народног благостања, исмејао недостатке система. Од тада до данас у суштини се ништа није догодило, само се још боље осветлило очајно стање Русије, а «Бања» је дошла до нас у целости. Стога смо се одлучили да наведемо закључак, један сасвим мален закључак, поткрепљен опет анегдотом и с њом везаном чињеницом из живота. «Знате ли најновију совјетску анегдоту?» — «Не». — «Пјатиљетка за четири године!» То је анегдота, а чињенице је одмах уз њу: прави, жив Американац, који чак симпатише комунизму, дошао у Русију; он зна руски и зато радо ступа у разговор с народом. Једаред, шетајући увече, наишао на жену — ноћног стражара; реч по реч, та жена поче хвалити комунизам и, као последњи адут, избаци: «А јесте ли чули о пјатиљетки? Е, тако, извршићемо је за четири године, само ми је нећемо видети, сви ћемо дотле помрети. А сад иди, невгодно нам је да разговарамо са странцима.»

Пјатиљетка неће успети ни за четири ни за пет година. Ко томе може бити крив осем Европе? Нико. Мобилисане су све снаге, приређен монстр-процес, књижевници пишу глу-

пости и гадости, да би се све најзад свршило мехуром од сапунице, који треба да обмане неписмене масе. Искрена критика довела је дотле да је В. Мајаковском затровала живот. Кажњен је не провокатор, већ песник.

Морал? Морал је као за децу, прост: слободна реч, чак и у СССР, опаснија је од свих «саботера».

(Превео Т. Ј.) **Н. Мељникова – Папоушкова**

Политички преглед

После стрељања 48-рице. — Време саботаже и економисти-саботери. — Процес индустриске странке. — Фантом интервенције. — Завера Сирцова. — Оставка Рикова. — Крај десне опозиције.

Повећавање привредних тешкоћа, а особито необична заоштреност кризе намирница, која ставља широке народне масе у невероватно тешке услове живота, дошли су у исто време у СССР кад и откриће „саботаже".

Стрељање без суда, на основу простог решења ГПУ, четрдесет осморице угледних совјетских чиновника и службеника, оптужених за свесну „саботажу" снабдевања намирница градских центара, означавало је крвав почетак „кампање за откривање саботера". Убрзо после тога режимска штампа саопштила је о хапшењу нових „саботера" — целе групе најугледнијих ценартиских научника — економиста — СССР. Ови „саботери", међу којима су најпознатији Громан, Кондрађев и Чајанов, припадали су пре Октобарске револуције руским социјалистичким странкама. У совјетском режиму, благодарећи својој искључивој компетентности, научном ауторитету и знању, они су заузимали највеће положаје у високим економским органима СССР. За време НЕП-а они су учинили огромне услуге за успоставу разрушене народне привреде у земљи. Они су све време уживали потпуно поверење власти, и недавно су пали у немилост. Сад су оптужени за то што су се, налазећи се на положају важних шефова совјетске привредне администрације, користили својим положајем да злонамерно саботирају петогодишњи план и изазову привредну кризу, на чијем би терену могао да букне устанак против бољшевичке диктатуре. Њихов је циљ био, тобож, рестаурација капитализма у СССР и успостава власти капиталиста и велепоседника.

Оштри напади режим ске штампе против групе Кондрађева-Громана изазвали су претпоставку да ће ухапшене економисте, који претстављају цвет руске економске науке, скоро довести на оптуженичку клупу и да ће од њих учинити јунаке великог процеса. Али се, сасвим неочекивано, појавило саопштење о томе да је ГПУ открила другу много опаснију саботажну организацију, која уједињује главне инжењерно-техничке снаге у земљи и која има назив „индустриске странке". У овом случају тицало се већ широке завере која је у вези с владама и генералштабовима за-

падних „империјалистичких држава", а тако исто и са савезом бивших руских индустријалаца и финансијера у иностранству.

Тврдило се да је програм индустриске странке: рушење совјетске индустрије и припремање иностране интервенције у име збацивања **бољшевичке** диктатуре, а место ње смена крваве диктатуре капитала. За диктатора имао се у виду бивши начелник штаба Дењикиновог, генерал Лукомски. Сад су били ухваћени „најстрашнији непријатељи" Совјетске Уније и, како је тврдила режимска штампа, „били су ухваћени на делу".

* * *

Место очекиваног процеса специјалиста економиста групе Кондраћева—Громана, бољшевици су организовали „типичан процес" против стручњака-инжињера и објавили да су „на оптуженичку клупу доведени агенти страног империјализма". Вођи овог „империјализма" у лицу највећих државника Француске и Енглеске, како уверавају сами бољшевици, подвргли су се, на известан начин, „пролетерском суду", у отсуству. Бољшевичка власт старала се свом силом да претстави процес индустриске странке као највећи, не само руски, него и светски догађај, на који је обраћена пажња целог човечанства. Совјетска власт је искористила сва огромна реакционарна средства којима располаже, да би могла дати ефектан карактер овом процесу, да појача колико је могуће више његов одјек и да њиме утиче на фантазију маса.

Према оптужби, у индустриској страници учествовало је неколико хиљада инжињера, а њени руководећи органи били су састављени од десетине лица. Међу њима, у самој ствари, поминьала су се лица која су већ давно стрељана, или су умрла или су раније била ухапшена, оптужена за друга дела и која су се налазила у затвору још пре него што је откривена завера.

Али, на оптуженичкој клупи у великој сали бившег Племићског клуба, где је био процес, било је свега осам лица, као да су нарочито изабрана.

Због чега је број оптужених подвргнутих јавном суду био тако ограничен, а међутим је, по речима оптужбе, било чланова откривене организације и њених вођа неколико десетина — то, наравно, остаје као тајна оних који су приредили сам процес.

Али зато су ових осам оптуженика престављали собом мозак техникe у СССР, — то су били главни учесници при састављању петогодишњег плана и у исто време главни руководиоци његовог техничког извођења.

Довољно је да се укаже на положаје које су они имали.

Рамзин, директор термотехничког института СССР, Калињиков, заменик претседника индустриског сектора Госплана СССР, Ларичев, претседник секције за гориво и члан президиума Госплана СССР, Чарновски, заменик претседника научно-техничког савета за грађење машина, Федотов, претседник колегије научног текстилног института за

испитивање, Купријанов, технички директор Отсека за организацију текстилне индустрије при Великом Савету Народне Привреде СССР, шеф отсека научно-испитивачког сектора Вишег Савета Народне Привреде СССР, Ситњин, инжињер Општесавезног текстилног синдиката. Оптужба против индустриске странке заувима око сто страна. Да би дали претставу о карактеру процеса, ми ћемо се ограничити на излагање главних тачака отпужбе.

Индустриска странка ступила је, према оптужби, у организациону везу с руским „трговинско-индустриским савезима" у Паризу и преко њих у везу с француским генералштабом са знањем и споразумом Поенкареа и Бријана. Од трговинско-индустриског савеза" индустријска странка добијала је новчана средства за вођење своје акције у СССР. Заједно с „трговинско-индустриским савезом" и претставницима француског генералштаба био је израђен и план саботаже од стране индустриске странке. План саботаже, како претставља оптужба, остварован је највише помоћу три метода.

Први метод је био у састављању минималних планова; у вези с тиме било је питање о спречавању индустријализације и економског развијања целе народне привреде.

Други метод је стварање несразмере између појединих грана народне привреде и појединих делова једне исте гране.

Трећи метод такозваног умртвљавања капитала, т. ј. инвестиција у непотребну изградњу, или нерационално искоришћавање капитала које има за циљ успоравање индустријализације и смањивање успеха социјалистичке изградње.

Индустриска странка, говори оптужба, улазећи у саботажу у великим сразмерама, сконцентрисала је своје злочиначке напоре у најважнијим гранама индустрије и транспорта, покушавајући да нанесе своје ударце на метал, гориво, енергетику, хемиску и текстилну индустрију и транспорт, припремајући пробоје, неред и кризу. Али све то бледи пред другим делом те исте „систематске саботаже".

Оптужба је тврдила да је у задатак овог плана улазило не само просто рушење совјетске народне привреде, него је то било такво рушење које је, такорећи, чистило пут за долазак армија интервенциониста, јер би бољшевичка власт била лишена могућности да се брани од њиховог продирања. Тако, например за гориво „саботери" су радили ни више ни мање него да се отвори криза у развићу ове привреде, „како би се најбоље олакшала задаћа интервенције."

Индустриска странка, говори оптужба, у том циљу предузимала је све мере за максимално спречавање локалних индсустрија горива, а специјално московског угља и тресета у Кузњецком реону. Она је такође припремала услове који би ставили у критичан положај извесне реоне као што су Централно-Индустриски и Северо-Западни, центре као Москва и Петроград. А како је било могуће створити критичан положај за ове реоне и центре? Оптужба на ово питање одговара без колебања: помоћу удара (т. ј. војног удара интервенционистичких армија)

по железничкој магистрали која сједињује ове центре с Донбасом, и прекидајући снабдевање ових реона донецким угљем.

У истом циљу индустриска странка радила је, тобож, и у области енергетичне привреде, да саботажу упути на припремање критичног стања најважнијих енергитичних чворова с рачуном да критично стање добије највећу снагу у 1930 години, т. ј. години кад је била намеравана интервенција.

У области транспортне привреде, у истом циљу, „саботажа" је ишла линијом покушаја да се ослободе вагонски парк и делимично локомотивски, да се изведе дезорганизација у снабдевању горива, грађењу вагона и т. д. Такви исти планови саботаже и с таквим истим рачуном вршени су у свима осталим најважнијим гранама народне привреде. Али је и то мало. Индустриска странка, према оптужби, развијала је још своју акцију припремањем диверзионих поступака да би у моменту интервенције, извела непосредне војне акције.

У диверзионе планове улазило је то да се искључује ток електричних станица којима се одржавају горивне групе индустриских предузећа, да се приређују експлозије по фабрикама ратног материјала и муниције, да се дезорганизује железнички саобраћај загушивањем пута и рушењем мостова и других великих објеката.

Индустриска странка оптуживана је још и што је „у директној вези са својом издајничком диверзионом и интервенционистичком акцијом" радила на организацији шпијунаже и извидничке службе у интересу интервенције. Она је, како уверава оптужба, чинила исто тако покушаје да припреми за интервенцију потребне путеве, згодна места за аеродроме и базе за развијање одреда, базе за снабдевање горива и помагање непријатељских одреда и т. д.

Независно од свега осталог, већ због саме грандиозности планова који се приписују осморици инжињера, који су били на оптуженичкој клупи, ове је оптужбе тешко било примити као озбиљне. Оне су добиле већ сасвим фантастичан карактер у оном делу где се износио стратегиски план интервенције.

*

* *

Реч је, у оптужби, о извођењу операција помоћу удружених снага страних експедиционих корпуса са учешћем остатака Врангелове војске и красновских козачких одреда ради комбинованог напада на Москву и Петроград. Оптужба говори о двема огромним армијама, јужној и северној; јужна је имала, према плану који је постао познат оптужби, да се креће по деснообалској Украјини, држећи се десне обале Дњепра па даље на Москву. Северна армија требала је да дејствује, помогнута енглеском флотом и француском авијацијом, против Петрограда. У интервенцију против СССР требале су такође да буду увучене оружане снаге Пољске и Румуније, савезнице Француске, а тако исто армије пограничних држава. Једном речи, добијала се слика новог и страшног

светског рата, који је управљен на рушење тврђаве СССР, и који је био припреман на самој теорији Совјетске Уније под руковођењем осморице оптужених.

Сувопарно и кратко излагање главне оптужбе не може дати потпуну претставу целе бесмислице и фантастичности ових оптужби које покаткад личе на бунцање и бунило запаљења.

Тако, например, оптужба нарочито подвлачи да је главни завереник против СССР био Поенкаре, и да су у овој завери учествовали, упоредо с бившим руским индустријалцима, врангеловским белим генералима, мењшевици, Карло Кауцки и сва Социјалистичка Интернационала.

Шта више, познати априлски апел II Интернационале руским радницима оптужба је објашњавала „не као случајност", већ као акт свесно спремљен за интервенцију.

Уосталом, ко уопште може поверовати да би при постојећој међународној ситуацији ма коме од одговорних државника Запада могла доћи у главу мисао о војној интервенцији у Русији у 1930 или 1931 години.

И после, како је могућно допустити да у СССР, где је ГПУ таква снага која је разапела своју мрежу свуда, да је тамо где влада готово свуда шпијунажа, могла у току неколико година постојати превратничка организација с хиљадама чланова и да остварује грандиозне планове саботаже. Може се рећи да су два основна факта окарактерисала процес индустриске странке.

Прво, на суду није био наведен ниједан доказ, и оптужба није, шта више, томе ни тежила, — све је базирало „на признању самих оптужених".

Друго, оптужени не само да су све „признали" и све показали, него су непојмљиво страстно оптерећивали себе све новим кривицама, старајући се свом снагом да отежавају своју кривицу.

Њихово понашање на суду изазвало је, особито у иностранству велико чуђење. Али то није било нимало тешко објаснити. ГПУ, као што је познато, има право да стрељa без суда ухапшене „контрареволуционаре". Са таквим средствима терора према својим затвореницима ГПУ је увек могла да добије од њих све што хоће, сем ако то нису хероји или храбри идејни борци.

За ГП Управу је било довољно да стави „ухваћене" стручњаке пред дилему: или савесно извршивање дате улоге у процесу, или брзо познанство с џелатом. Тешко је било сумњати какав ће бити одговор.

Помиловање осуђеника, оптужених за тако страшне злочине, даје сасвим довољно разлога да се ова хипотеза сматра као тачна.

У почетку је процес индустријске странке давао утисак трагичне буфонаде, али на завршетку се просто претворио у фарсу.

Није се тешко досетити мотива који су побудили Стаљина да створи сензационни процес, који веома много напомиње „борбени" амерички филм.

Потребно је било наћи кривце, на које би се могла бацити кривица за тешко економско стање у земљи, за поразе на фронту петогодишњег

плана, за огромну оскудицу робе и за кризу животних намирница. Због тога су и ставили на оптуженичку клупу највиђеније техничке руководиоце совјетске индустрије као саботере „који су признали своју кривицу."

Потребно је било, с друге стране, уплашити машту народних маса сигурним опасностима споља, да би се предупредили извесни нереди и незадовољства због очајања против режима, будући да народ мора да трпи тешке жртве и оскудице. Због тога је и надувана до невероватних сразмера убражена опасност интервенције, која је стављена себи за циљ стварање крваве диктатуре капиталиста и велепоседника у име суровог истребљивања најбољег дела пролетаријата.

Састављачима оптужбе није било потребно да се брину о доказима ни о томе да садржина буде истинита. За њих је било важно не то, него нешто друго. За њих је било важно да нагомилају што је могуће више страшних ствари, да насликају у колико је могуће више страшних опасности против Совјетске Уније и њених радничких маса и да помешају, користећи се згодним изговором, у једну „контрареволуцију" гомилу све своје непријатеље и противнике. Пошто постоји режимска монополисана штампа, то их нико не може да демантује. А цео је процес био створен да се утиче на машту радничке средине која се, већ друга деценија, подвргава утицају с а м о ј е д н е, большевичке усмене и штампане пропаганде и научена је да верује и најневероватнијим стварима.

*

* *

Готово у исто време кад је био почетак процеса „индустриске странке", била је у Москви откривена завера Сирцова и Ломинадзе против Стаљиновог апсолутизма. Сирцов је заузимао положај претседника Совјета народних комесара Руске Федеративне Републике, а Ломинадзе је био фактички намесник Кавказа.

Према информацијама које су дошле у иностранство, а добијене из поузданих извора, оба ова комунистичка функционара образовали су тајну групу, у коју су улазили претставници Црвене војске. Међу последњим наводили су и националног хероја, команданта армије далеког Истока, Блихера, и члана Вишег савета, Андрејева. Завереници су мислили да изведу „дворски превратˮ, да насилно збаце Стаљина и да објаве нови курс, који је везан са великим економским и политичким уступцима.

Стаљин је демантовао вест о хапшењу Блихера.

Од своје стране, совјетска штампа, не помињући ништа о завери саопштила је о откривању опозиционог блока, на челу кога су били Сирцов и Ломинадзе, и набрајала је извесна имена виђених большевика, који су учествовали у овој завери.

Ускоро после овога Сирцов и Ломинадзе, удаљени са својих високих положаја, били су искључени из састава большевичког Централног Комитета, — први, према званичном саопштењу, због организације тајне

партиске групе, — други због тога што је био на челу нелегалне фракције у комунистичкој странци. Остали учесници блока који су били поменути у штампи, према том истом саопштењу, били су искључени из комунистичке странке. Каква их је судбина постигла — засад није познато.

Режимска штампа назвала је групу Сирцова— Ломинадзеа „десничарско-левичарски блок". Али то апсолутно не одговара стварности. Ни Сирцов, ни Ломинадзе, ни други учесници „блока" никад нису припадали ни десничарској опозицији, ни троцкистима. Они су били познати као велике присталице Стаљинове. Управо због тога режимска штампа говори о њима као да су они били људи са два лица.

Тако их називају због тога што су се они налазили у првом реду присталица Стаљинових, а у исти мах су тајно образовали блок да се Стаљин збаци, јер, како је саопштавала режимска штампа, „нова опортунистичка" група развија борбу са странком на целом фронту, *тежећи да измени партиску линију и партиско вођство*.

Блок Сирцова Ломинадзе је нова појава. То је нова опозициона група која је већ поникла у новој ситуацији и у новој етапи еволуције бољшевизма. У томе је и њен највећи значај.

Она је организована у самој Стаљиновој близини, и у њу су ушли велики комустички функционари. Сви они, судећи према чланцима режимске штампе који су посвећени блоку, нису веровали у успехе петогодишњег плана и сматрали су да Стаљинова политика води краху бољшевизма. Жеља да спасу режим јесте стимул њихове тајне акције. Издајући се за убеђене стаљиновце и остајући на високим владиним положајима, они су тајно припремали некакву акцију која је имала за циљ „промену вођства".

На тај начин, први пут се бољшевичка странка налазила у опасности од унутрашњег „дворског преврата".

Да ли је доиста била завера у правом смислу те речи, да ли је „блок" имао у виду да дејствује против Стаљина насиљем помоћу једног дела Црвене војске? Директних званичних индикација у овом смислу нема. Али извесни веома важни, иако индиректни подаци, говоре о великој могућности ове версије.

*

* *

Према информацијама које су биле објављене у страној штампи о завери Сирцова Ломинадзеа, као да је с овом завером, тобож, имао везе и претседник Совјета народних комесара СССР, Риков. Једно време се чак упорно проносила вест да је он ухапшен. Званична совјетска агенција ту вест је демантовала и саопштила да је Риков због болести увео месец дана отсуства.

Али се Риков већ није више могао да врати на своју дужност.

Пошто је месечно отсуство његово било свршено, Риков је званично био удаљен с положаја шефа савезне совјетске владе. Његова оставка,

макакви били њени непосредни узроци, означава свршетак десничарске опозиције.

Без обзира на велики ранг Рикова, на његов е заслуге пред странком, никаква понижења и покајања нису спасла овог бившег вођу десничарске опозиције од Стаљинове казне. Његовим одласком ниједан вођа десничарске опозиције не остаје више на површини. Сви су они, ма како велика њихова имена била у прошлости, бачени у политички заборав.

(Превео В. А.) Е. Јевгењев

ХРОНИКА

I

ОРГАНИЗАЦИЈА ДРЖАВЕ

Редовна изборна кампања за Свесавезни Конгрес Совјета. — Почела је кампања за бирање нових чланова за свесавезни конгрес совјета, који ће се састати, као обично, у Москви почетком 1931 године.

Активност изборних кампања у прећашњим годинама види се по следећим бројевима. 1927 г., например, број гласача који су имали право да гласају, износио је 67.000.000 лица; од овог је узело учешћа у гласању — 34.000.000 лица (59,7 од сто). 1929 г. број правних гласача већ повећао се на 74.000.000 лица, од којих је узело учешћа у гласању — 47.000.000 лица (63,2 од сто). Како ће проћи ова изборна кампања, сада је још тешко судити.

„Изв.", бр. 289.

Дељење Комесаријата Трговине у два самостална комесаријата: — Централни Извршни Комитет Совјета СССР 22 новембра издао је одлуку да подели досадашњи Народни Комесаријат трговине у два самостална комесаријата: један за спољну трговину и други за унутрашње снабдевање СССР. За Комесара спољне трговине постављен је А. П. Розенголц, а за комесара унутрашњег снабдевања А. И. Микојан.

„Известија", бр. 322

Постављење новог претседника Совјета народних комесара Савеза ССР. — 19 децембра објављена је одлука Претседника Централног Извршног Комитета Савеза ССР о стављању на расположење Претседника Совјета народних комесара Савеза ССР и Совјета рада и одбране, г. Рикова и о именовању на ово место г. Молотова (Скрјабина).

Ова промена је изазвана нелојалним понашањем г. Рикова према тако званој „генералној линији", која је вођена од стране Политбироа, на челу којега је г. Стаљин. Риков је био присталица „десне опозиције". Молотов, нови претседник владе Савеза ССР, јесте члан Политбироа, другим речима, активан присталица Стаљинове политике.

„Изв". бр. 349.

Нови састав Совјета рада и одбране ССР. — Совјет народних комесара ССР одредио је следећи састав Совјета рада и одбране: за претседника је постављен В. М. Молотов (Скрјабин), за заменике претседника Ј. Е. Рузутак, В. В. Кујбишев,

А. А. Андрејев; за чланове: И. В. Стаљин, Г.К. Орджоникидзе, К. Е. Ворошилов. Ј. А. Јаковљев, Г. Ф. Грињко, А. И. Микојан, М. И. Колмановић.

„Ек. ж.", бр. 245.

Нови „Извршни одбор„ при Совјету народних комесара СССР. — Централни извршни комитет и Совјет народних комесара СССР одлучили су да заједно са два већ постојећа основна одбора при Совјету народних комесара, а то су: „Совјет рада и одбране" и „Државни плански одбор" — оснују и трећи редовни одбор при Совјету народних комесара СССР који ће се звати „Одбор за контролу извршења државних наређења" („комисија исполенија")

Задатак овог одбора јесте контролисати фактичко извршење владиних директива и појачање дисциплине у свим државним установама и привредним органима.

За чланове овог одбора су именовани: В. Н. Молотов, А. А Андрејев, П. П. Постишев, Н. М. Шверник и Т. А. Јуркин.

„Економ. Жив.", бр. 256.

II

МЕЂУНАРОДНИ ОДЕЉАК

Енглеска и СССР. — 15 октобра 1930 г. састао се по други пут руско-енглески одбор за регулисање државних предратних дугова. Рад овог одбора ишао је врло споро. Била је извршена само прва подела дугова на следећој основи: дугови који су давани директно од државе за државу, одвојени од дугова који су давани за Русију од стране приватних лица.

Облигациони зајмови су одвојени од потраживања приватних лица на име компензирања губитака за време револуције. За проучавање сваке врсте ових потраживања били су бирани нарочити одбори.

Укупна сума приватних потраживања од стране Енглеске према Русији процењена је са 200.000.000 фунти стерлинга. Совјетски претставници су оспоравали већи део приватних потраживања. Например о потраживањима приватних лица која проистичу отуд што су неки енглески грађани после револуције куповали акције или облигације руских предузећа — совјетски делегати уопште неће ни да расправљају. У исти мах, совјетска делегација поднела је одбору са своје стране контрапотраживања према Енглеској, од које траже да прими на себе плаћање свих штета које су нанете руској држави и привреди директном или индиректном интервенцијом учињеном за време грађанског рата.

На овоме је рад руско-енглеског одбора био обустављен.

Поново ће се састати овај одбор после одлука влада једне и друге земље о спорним питањима.

Поводом ширења пропаганде III интернационале у Енглеској. — Почетком новембра совјетски опуномоћени претставник у Лондону био је позван код енглеског министра спољних послова. Овај састанак је био изазван поводом интерпелације у парламенту, поднесене од стране конзервативне странке, у вези са ширењем пропаганде III интернационале у Енглеској.

На састанку је совјетски прет-

ставник хтео да увери енглеског министра спољних послова да совјетска влада нема везе са акцијом III интернационале, и да она не може да одговара за делатност ове светске комунистичке организације.

На основу таквог објашњења енглески министар спољних послова извјавио је парламенту следеће: „треба признати да совјетска влада и енглеска влада имају сасвим супротна схватања о тумачењу питања о односима између комунистичке интернационале и совјетске владе".

Шведска и СССР. — 20 октобра је дошао у Москву нови шведски опуномоћени министар, г. Јуншерн, и предао претседнику Централног извршног комитета своје акредитиве.

У Стокхолм од стране СССР је био именован за опуномоћеног министра г. А. Бекзадјан.

Јапан и СССР. — 15 октобра совјетска штампа је јавила да је јапански опуномоћени министар у Москви, г. Танака, био одазван са свог положаја. За заменика јапанска влада именовала је г. Коки Хирота, који је до сада био опуномоћени министар у Холандији.

17 октобра совјетска агенција из Токија јавила је да се у Токију, 16 октобра, састала конференција од 50 истакнутих привредника и финансијера, интересената за трговину са Русијом. Ова је конференција одлучила да предложи влади да се гарантијски фондови за трговину са СССР повећају од 350.000 на 20.000.000 јена.

Споразум Немачке и СССР у питању разоружања. — 5 новембра у Берлину на путу за Женеву совјетски комесар за спољне послове, г. Литвинов, састао се са немачким министром спољних послова , г. Курциусом. Том приликом министри су расправљали о питању разоружања, које стоји на међународном дневном реду и о којем се расправљало у Женеви. Како тврди лист „Берзен-Цајтунг", изгледа да је г. Литвинов изјавио да има чврсту намеру да на конференцији о разоружању у Женеви настоји да се једном за увек стане на пут наоружању. Г. Литвинов је тим поводом изразио наду да ће га у тој његовој акцији искрено потпомагати Немачка и друге земље које играју отворену игру.

Као што је познато, г. Литвинов је за време женевске конференције успео да се састане са г. Грандијем, министром спољних послова Италије, у Милану. Овоме састанку у своје време је била обраћена велика светска пажња. Овај састанак је био коментарисан као остварење новог споразума између ових сила: Италије—Совјетске Русије—Немачке.

III

ВОЈНИ ОДЕЉАК

Регрутовање питомаца војних поморских официрских школа. — Регрутовање питомаца војних поморских официрских школа, као и других виших војних школа, свршава се на нарочити начин. Ту се главна пажња обраћа на обнављање основног кадра официра новим људима „пролетерског" порекла. Ова се тенденција води у свим војним морнар-

ским категоријама. Спремање официра новим људима „пролетерског" порекла, морнара, такође и војних инжињера морнара базира се сада на специфичном селекционирању лојалних радника и сељака.

Например, 1930—31 године више војнопоморске инжињерске школе имале су следећи социјално-политички састав питомаца: радника и деце радника 97,7 од сто; чланова комунистичке странке и комунистичке омладине — 87,4 од сто.

За последње три године група радника се повећала од 60 на 97,7 процената, а група сељака се смањила од 28 процената на 1,15 процената, група чиновника се такође смањила од 12 на 1,15 процената. Совјетска влада се нада да ће се на овакав начин, кроз две године дана основни кадар поморских официра и инжињера повећати на 90 од сто „пролетерског" порекла.

1930—31 године у војно-поморске инжињерске школе, у прву годину биће примљено 50 процената квалификованих радника. Исто се запажа и у поморским официрским школама (нарочито у вишим поморским официрским школама Фрунзеа). Тенденција „пролетаризације" и „комунизације" поморских официрских и инжињерских кадрова има за циљ, да се у ратну флоту уведе принцип личног начела, али уз одговарајућу политичку и социјалну лојалност према совјетској, односно комунистичкој странци. Другим речима, Совјетска влада врбује у ратну флоту официре привржснике комунистичке диктатуре.

Међутим, без обзира на ову тенденцију, а и у вези са овим чудноватим системом, запажа се једна врло важна појава и за и за ратну флоту врло неугодна: ново војно-поморски инжињери показују слабо знање математике, географије и друштвених наука. Нарочито слабо припремљене питомце даје комунистичка омладина (ВЛКСМ).

„Краси. Звезда", бр. 244.

IV

ФИНАНСИСКИ ОДЕЉАК

Инфлациони знаци совјетског „червонца". — У последње време, као што совјетска штампа јавља, у новчаном обрту су се појавили, у великим количинама, новчани сурогати: чекови, купони, облигације, бонови, разне признанице приватног значаја. Услед овог народни комесар финансија наредио је свим финансиским органима да се боре против овог. Свим административним органима је наређено да униште ове новчане сурогате. Кривце је наређено ставити под судску истрагу.

„Изв.", бр. 318.

Реализација зајма у име петогодишњег плана. — До 1 децембра, по подацима Народног комесара финансија било је реализовано акција зајма „Петогодишњег плана" у суми 738.627.000 рубаља, што чини 92,3 проц. од плана за овај зајам.

„Изв.", бр. 339.

Сеоски порез 1929-30 г. — На основу финансиског плана сеоски порез за 1929-30 привредну годину био је одређен у суми

преко 308.000.000 милиона рубаља. Ова је сума требала да буде плаћена од сељака до 10 децембра 1930 г.

До 10 новембра је било плаћено 274.400.000 рубаља. (89 проц. плана). Од ове суме колхози су платили 37.000.000 руб. По финансиском плану „кулаци" морају платити суму од 40 до 50 милиона рубаља, што чини скоро једну шестину опште суме.

„Ек. Жив.", бр. 191.

V

СПОЉНА ТРГОВИНА

Увоз стране робе у СССР. — 11 октобра ове године московска „Правда" објавила је следеће податке о увозу стране робе из појединих држава за 1929 годину.

Из Енглеске било је увезено робе у суми — 44,3 милиона рубаља; из Америчких Сједињених Држава — 152.900.000 руб.; из Немачке — 188.400.000 руб.; из Француске — 30.400.000 руб. и из Пољске у суми — 16.400.000 руб.

„Правда," бр. 310.

Одлука Совјета народних комесара Савеза ССР поводом економских односа са државама коју увеле режим ограничавања трговине према СССР. — 20 октобра Совјет народних комесара је наредио да се предложи Комесаријату спољне и унутрашње трговине Савеза ССР да предузме следеће мере према земљама које су увеле за трговину са Савезом ССР нарочити законодавни или административни режим ограничавања и који се у исти мах не проширава на друге земље, чиме је увоз совјетске робе у ове земље био стављен у абнормалан положај. 1. потпуно обуставити или смањити до минимума понуде и куповине у таквим земљама; 2. прекинути сваки превоз совјетске робе паробродима који припадају тим земљама; 3. увести заједно са комесаријатом саобраћаја нарочити правилник за ограничавање транзита робе тих земаља кроз совјетску територију; 4. заједно са Комесаријатом саобраћаја предузети мере за потпуно укидање и за смањивање до минимума коришћења пристаништа, лука, транзитних путева и других база тих земаља за превозне или реекспортне операције Савеза ССР.

„Изв.," бр. 291.

Трговачки односи између Белгије и СССР. — 21 октобра министарски савет Белгије одлучио је да поднесе на потпис Краљу декрет којим ће ограничити совјетски увоз у Белгију. Овај декрет има за циљ да уведе нарочите лиценције за увозну совјетску робу.

Лиценције ће бити уведене на следеће робне артикле: јечам, брашно, вино, туткало, олеинове и стеаринове киселине и др.

"Изв.", бр. 293.

Трговачки односи између Енглеске и СССР за време 1929-30 г. За време 1929-30 г. совјетске трговачке организације купиле су у Енглеској робе у суми 15.395.000 фунти стерлинга, т. ј. за 55 проц. више према прошлој, 1928-29 години (9.912.433 фунти стерлинга).

У исти мах било је продано у Енглеској совјетске робе у суми — 23.542.322 фунти стерлинга, т. ј. за 19 процената мање од прошле године (29.339.584 фунти стерлинга).

Количина енглеских теретних бродова који су били заузети превозом совјетске робе, за време од 1 октобра до 30 септембра, износила је 418 пароброда, према 76 пароброда у прошлој години (1928-29).

„Правда", бр. 320.

VI

ОПШТИ ПРИВРЕДНИ ОДЕЉАК

Претходни подаци о извршењу привредног плана 1929-30 године. — Општа продукција индустрије повећала се ва 25 од сто. (По контролним бројевима требало је да се продукција повећа за 32 од сто.).

У апсолутним бројевима извршење годишњег плана, у поређењу са прошлим годинама, изгледа овако: према 1913 години општа продукција индустрије 1929-30 године већа је за 96,9 процената. (1927-28 године привредна продукција је надмашила продукцију 1913 године за 26,8 процената, 1928-29 година — за 58,5 процената).

(По претходним предвиђањима петогодишњег плана, 1929-30 година је морала дати продукцију индустрије са вишком према 1913 године за 20,2 од сто).

Усевна површина совхоза повећала се на 4.000.000 хектара, према 3.300.000 хектара по плану. У исти мах, усевна површина колхоза се повећала на 36.000.000 хектара, према 15.000.000 хектара по плану. Количина сељачких газдинстава која су ушла у колхозе повећала се на 25 процената према 11,12 процената по плану. Усевна површина шећерне репе повећала на 1.000.000 хектара, памука на 1.525.000 хектара, лана на 2.198.000 хектара.

„Изв.", бр. 302.

Привредни план за време нарочитог триместра (X-XII) 1930 г. — Привреда. — Размер опште продукције привредних предузећа која се налазе под управом Вишег савета народне привреде, и Народног комесаријата унутрашње трговине Савеза ССР по плану ће износити 5.913 милиона рубаља (за 38,5 ће бити већи од просечне продукције прошле године за исто време). У ову количину улази продукција тешке индустрије — 3.714 милиона рубаља (повећање за 43,3 процената) и лаке индустрије за 2.739 милиона рубаља (повећање за 33,4 процената).

У апсолутним бројевима, по појединим индустријским гранама, продукција изгледа овако:

продукција каменог угља	21,27	милиона тона.
продукција нафте	5,30	„ „
продукција туча	1,546	хиљада тона
продукција челика	1,802	„ „
продукција ливеног гвожђа	1,500	„ „
продукција машина	361	милиона рубаља
продукција пољопривредних машина	139	„ „

продукција цемента ... ... 6,49 милиона буради
продукција памука ... ... 90,000 тона
продукција обуће ... ... 18,7 милиона пари
продукција шећерног песака ... ... 1,465 хиљада тона.

Претпоставља се да ће се цена коштања производње тешке индустрије смањити за 7 процената, а лаке индустрије за 10 процената.

Пољопривреда. — Капиталне инвестије, за време три поменута месеца, износиће 730 милиона рубаља. Ова сума, по појединим привредним гранама, дели се овако: државна газдинства добијају 400 милиона рубаља, колхози — 330 милиона рубаља.

Државно снабдевање пољопривреде пољопривредним машинама, тракторима, аутомобилима и др. пољопривредним алатима износиће суму око 51,4 милиона рубаља. За вештачко ђубрење ће бити употребљено 491,9 хиљада тона. У ово улази 364 хиљада тона вештачког ђубрета домаће производње, а остало ће бити довезено из иностранства.

Попуњавање совхоза стоком предвиђа се количином од 532.000 грла: говеда, свиња, овце.

Транспорт. — Промет робе железницама ће бити око 59 милиона тона.

Финансије. — Приход уједињеног државног финансиског плана ће достићи суму од 7.960.000.000 рубаља. Расход — 7.432.000.000 рубаља.

Уједињени Свесавезни буџет. — Приход — 5.107.000.000 рубаља. Расход 4.496.000.000 рубаља.

„Економ. Жив.", бр 206.

Одлука уједињене пленарне седнице Централног Комитета и Централног Контролног Одбора Свесавезне комунистичке странке поводом састављања пројекта народнопривредног плана за 1931 годину (контролни бројеви).

I

Индекси извршења привредног плана у прошлој 1929-30 г.

а. Продукција тешке државне привреде извршена је за 25 проц. од опште продукције народне привреде, а за 5 проц. више од предвиђања петогодишњег плана.

1928-29 и 1929-30 привредне године заједно државна привреда је донела продукцију у суми 30,5 милијарди рубаља — према 29,3 милијарди рубаља по петогодишњем плану.

Нарочито се велики успеси запажају у тешкој привреди, која се бави производњом техничких средстава за производњу. Ова је привредна грана извршила продукцију за 13,8 милијарди рубаља, према 12,5 милијарди рубаља по петогодишњем плану.

Укупна годишња производња фабричке привреде за цео Савез 1929-30 г. премашила је за два пута годишњу предратну производу.

б. Развијање државне индустрије утицало је и на развијање социјализованих делова пољопривреде.

Цела усевна површина 1929-30 г. повећала се према 1928-29 г. (118.000.000 хект.) на 127.800.000 хектара.

Општа продукција жита 1930

г. повећала се на 87.400.000 тона према 71.700.000 тона 1929 г. (повећање за 21,7 проц.)

Општа продукција сировог памука дигла се до количине 13.500.000 цент. — према 8.600.000 цент. у прошлој години.

Општа продукција шећерне репе се подигла на 151.700.000 центн. — према 63.500.000 центн. у прошлој години.

Ови успеси се приписују проширавању базе колективних и државних пољопривредних газдинстава.

Број колективизираних сељачких газдинстава, до 1 децембра 1930 г., у свима реонима и пољопривредним гранама (пољопривреда, сточарство, живинарство, рибарство и лов) износио је 6.150.000, што чини 24,1 проценат од целе количине сељачких газдинстава.

Што се тиче колективизације у типичним житним реонима, ту се проценат колективизираних газдинстава повећао за 49,3 проц.

Укупна усевна површина колхоза 1929-30 г (јесења и пролетња) повећала се на 43.400.000 ха, према 20.600.000 хект. пројектованих по петогодишњем плану за 1932-33 годину. Овим је цео петогодишњи програм колективизације надмашен два пута.

Совхози су повећали своју усевну површину у прошлој години на 4.800.000 хектара.

Заједно, колхози и совхози у прошлој години су имали усевну површину — 48.200.000 хектара.

Робна продукција одвог подржављеног и колективизираног дела пољопривреде 1929 30 г. износила је 50 проц. од укупне робне продукције целог пољопривредног приноса земље. (По петогодишњем плану се предвиђало да се робна продукција колхоза и совхоза повећа за 43 од сто тек у 1932-33 г.).

Индекси подржављене и колективизиране стоке су повећани овако:

	1928 г.	1929 г.	1930 г.
Коња	0,8	1,7	17,2
Крава ...	0,4	0,8	6,6

II

Пројекат народнопривредног плана за 1931 г.

Контролни бројеви народне привреде за 1931 годину, у општим цртама, израчунати су овако. (По ценама 1926-27 г.).

а. Народни приход је предвиђен у суми 49 милијарди рубпрема 49,7 милијарди рубаља израчунатих за 1933 г. (крај петогодишњег плана). Према 1930 г. народни приход се повећава за 35 од сто.

Међутим, народни приход 1930 г. према 1929 г. повећао се за 19 проц., а 1929 г. према 1928 г. повећање народног прихода износи у индексу 11 проц.

в. у вези са повећањем народног прихода повећавају се и цифре капиталних инвестиција за подржављене и колективизиране делове народне привреде (индустрија, саобраћај, пољопривреда и т. д.) — за 17 милијарди руб., према 10 милијарди рубаља 1930 г.

в. Количина робе за широ у потребу предвиђа се за 1931 годину у суми 14,6 милијарди рубаља, према 11,5

милијарди рубаља 1930 г. (повећање за 3,1 милијарде рубаља). 1930 г., према 1929 г., продукција робе за ширу употребу повећала се за I милијарду руб.

Заједно са робом пољопривредне производње обрт детаљне пијаце се повећава за 25—30 проц. према прошлој години.

Контролни бројеви за индустрију и електрификацију.

а. Инвестиција за индустрију и за грађење електричних станица предвиђају се у суми 7.470 милиона рубаља.

Смањивање цена коштања за грађење и зидање предвиђа се у 12 процената.

б. Општа продукција целе државне привреде предвиђена је са повећањем за 45 процената према 1930 године, што значи да ће цео петогодишњи програм државне индустрије бити извршен за време од три године дана.

в. Моћност свих електричних станица доћиће до 4,5 милиона киловата, а продукција електричне енергије — до 12,7 милијарди киловатсати, према 8,8 милијарди киловат сати 1930 г.

г. Индекси броја радника за привреду која се налази под управом Вишег савета народне Привреде предвиђени су с повећањем за 10 проц. Цена коштања продукције ће бити смањена за 10 проц. заједно са повећањем каквоће продукције.

За привреду којом управља Комесаријат унутрашњег снабдевања земље одређени су следећи индекси: број радника се повећава за 16 проц., повећање продукције — за 35 проц., смањивање цена коштања продукције — 11 проц.

Контролни бројеви за пољопривреду.

а. Нови годишњи план пројектује да ће колективизирати у Украјини (равнице), на Северном Кавказу, у реонима Доње Волге и Средње-Волге најмање 80 процената од целе количине сељачких газдинства, што значи да ће у овим крајевима колективизација бити потпуно завршена.

У осталим житним реонима као што су Централно Земљишна област, Сибир, Урал, Украјина (остала област), Казакстан (житни реони) колективизираће се најмање 50 проц. сељачких газдинстава.

У потрошачким областима за житне реоне колективизација ће такође обухватити најмање 25—30 процената и у памучним областима — најмање 50 проц. од целе масе сељачких индивидуалних газдинстава ових области и реона. Дакле, просечни број колективизираних сељачких газдинстава износиће око 50 процената за цео Савез.

Општа размера сетвене површине (јесење и пролетње) за 1931 г. се проширава на 143.000.000 хектара.

По појединим социјалним деловима усевна површина је расподељена овако:

Усевна површина Совхоза износиће — 9,5 милиона хектара. Колхозна усевна површина повећаће се на 66 милиона

хект. (заједно са пролетњом сетвом — 50.000 000 ха).

в. Број машинско-тракторних станица ће повећати на 1.400, са укупном снагом трактора од 980.000 коњских снага.

г. Број грла стоке за сточне совхозе повећаће се на 2.800.000; број свиња у совхозима за гајење свиња — 1.900.000; број оваца, у совхозима за гајење оваца — на 4.400.000; број крава, за млечне совхозе, биће повећан за 110.000 крава.

д. Државне капиталне инвестиције за совхозе и колхозе предвиђене су у суми — 3,8 милијарде рубаља (за совхозе — 2.055 милиона руб., за колхозе и машинско-тракторне станице — 1,745 милиона руб.).

Контролни бројеви за транспорт и народни саобраћај.

а. Општи робни обрт железницама предвиђа се у количини 330 милиона тона, према 281 милиона тона по плану за 1932-33 годину.

б. Смањивање цена коштања превоза робе железницама осигураће се за 9 проц., према 1930 г.

в. Инвестиције за цео транспорт предвиђене су у суми 3.185 милиона рубаља; за унапређење авијације — 135.000.000 руб.; за народни саобраћај — 260.000.000 руб.

Контролни бројеви за привреду Народног Комесаријата за унутрашње снабдевање и за потрошачку кооперацију.

а. Размер капиталних инвестиција за привреду Народног Комесаријата унутрашњег снабдевања предвиђа се у суми — 230 милиона рубаља. Ова ће сума бити употребљена за организацију и зидање силосних станица, складишта и др.

б. Инвестиције за потрошачку кооперацију (организација друштвених трапезарија, башта и организација дућана и др.) износиће око 300 милиона рубаља.

Контролни бројеви за рад и културу.

а. Општи број лица која се баве најамним радом 1931 г. ће се повећати на 16.000.000 према 14.000.000 у 1930 г.

б. Плата радницима и службеницима у индустрији ће бити повећана за 6 од сто и у саобраћају за 8 од сто. У вези са овим општи годишњи фонд плате предвиђа се у суми — 15,3 милијарди рубаља према 12,5 милијарди рубаља 1930 г.

в. Годишњи фонд за социјално осигурање ће се повећати за 2,138 милиона рубаља, према 1.600 милиона рубаља у прошлој години.

Контролни бројеви за финансије.

а. Уједињени финансиски план (буџет, кредит, средства привредних организација) предвиђен је у суми — 31.1 милијарда руб.

„Изв.", бр. 351.

VII

ИНДУСТРИЈА

Продукција каменог угља 1929-30 г. — За време 1929-30 привредне године угљена индустрија је показивала знаке заостајања од планских предрачуна.

До 1 октобра општа продукција угља је била смањена према плану за 9,5 од сто (за 6,2 милиона тона). Да би се компензирао недостатак угља, угљеној индустрији је био дат задатак да за време од 1 октобра до 31 јануара повећа продукцију на 16.270.000 тона.

Развијање угљене индустрије (у апсолутним бројевима) по појединим годинама, у поређењу са 1913 годином, види се из следеће таблице (у хиљадама тона.)

1913 г.	1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.	1929-30г
28.9000	31.008	34.138	38.431	45.721

Просечна цена коштања угља добивеног у току 1929-30 г. пребацила је плански пројекат за 6,7 проц. Например, у августу цена коштања једне тоне угља износила је 12 руб. и 20,6 коп., а у септембру — 12 руб. 72,9 коп. Међутим, просечна цена коштања једне тоне угља, за време од I октобра до 31 јануара, по плану, мораће износити 8 руб 93,4 коп.

Развијање продукције угља по појединим угљеним реонима

	1913 г.	1923-24	1925-26	1926-27	1927-28	1928-1929	1929-30 г.
Донски реон	25,2	12,1	17,8	22,5	27,0	31,1	
Московски	0,3	0,66	0,94	0,97	1,17	1,31	
Уралски ...	1,2	1,0	1,57	1,86	1,70	1,86	
Сибирски ...	1,3	1,35	2,34	3,34	2,5	3,68	
Средње-азиски	0,07	0,02	0,04	0,05	0,22	0,29	
Далеко-источни	0,65	0,9	1,0	1,26	1,84	2,37	
Други реони	0,28	0,2	1,67	1,55	1,70	0,49	
Свега ...	29,00	16,31	25,78	31,53	32,20	41,10	45,70

Продукција угља у поређењу са 1913 год. повећала се за 75 проц. Предвиђа се да ће се до 1931 г. продукција угља повећати на 75.000.000 тона.

Продукција угља у појединим главнијим капиталистичким земљама (у хиљадама тона)

	1913 г.	1925 г.	1927 г.	1928 г.
Сједињене Државе	517,060	527.862	547.780	516.600
Енглеска	242,043	247.079	255.264	241.500
Немачка	190.109	132.729	153.599	150.900
Француска	40.151	47.064	51.780	51.400
Јапан	21.316	31.459	31.164	30.450
Пољска		29.081	38.084	40.596

1920 г. продукција у Сједињеним Државама повећала се, према 1913 г., за 5,6 проц. у Енглеској за 9 проц. Донекле се повећала и у Француској и Пољској. 1930 г. примећује се скоро код свих европских земаља смањивање продукције угља. Ова појава стоји у вези са општом економском кризом у целоме свету.

Нафтена привреда 1930 године. 1931 године продукција нафте се повећала, према 1929 години, на 17,5 милиона тона (на 99,8 процената од плана). 1929 године било је добивено нафте 14,3 милиона тона. Прерађено је било нафтених продуката 14,8 милиона тона.

1931 године продукција нафте по плану ће се повећати на 25 милиона тона.

Пробушено је било 501 метара нових бунара (96,6 процената плана). Програм истраживачког бушења био је извршен са 80,4 хиљада метара (81,3 процената плана).

Произведено је било: петролеја — 3,3 милиона тона, бензина — 1,6 милиона тона, олаја — 87,2 хиљада тона.

Цена коштања нафтене продукције 1930 године смањила се за 14,6 процената.

Цена једне тоне нафте у Грозном износила је — 7 руб. 64 коп.; у Баку — 12 руб. 53 коп.

„Правда", бр. 347.

Стаљинградска фабрика за продукцију трактора (Трактострој"). — Ова чувена фабрика, коју, су као што је познато, саградили амерички инжињери, почела је од 1 октобра да ради. Просечна дневна продукција до 1 јануара износиће 8 трактора.

„Изв.", бр. 300.

Продукција трактора типа "Фордзон" у фабрици „Црвени Путиловац". — 1929-30 г. општа продукција трактора типа „Фордзон" износила је 9.735 ком. Осим тога било је произведено резервних делова у суми 1.900.000 рубаља.

1930-31 године продукција ове фабрике ће се повећати на 12.000 трактора, са одговарајућом количином резервних делова.

„Економ. жив.", бр. 195.

Продукција никотина за 1931 г. — Совјетска Русија има две фабрике за продукцију никотина: Чекменска и Лосино-Островска (у Казакстану).

За 1931 годину ове две фабрике по плану треба да произведу 400 тона никотина.

„Изв.", бр. 295.

Продукција електричне енергије (у милионима киловат сати)

1926-27 г.	1927-28 г.	1928-29 г.	1929-30 г.
1.405,2	1.813,9	2.329.0	3.306,5

„Изв.", бр. 308.

Програм производње обуће за 1930-31 г. — Планski програм производње обуће за 1930-31 г. је одређен у количини 120.000.000 пари обуће према 1930 г. за време које је било произведено два пута мање — (60.000.000 пари). Ова количина толико није одговарала потребама земље да се у ширим масама осећала велика несташица обуће.

Овогодишњи удвостручени програм има за циљ да реши проблем обућне кризе. Међутим овај програм је, као што изгледа, фантастичан. По тврђењу совјетске штампе, извршење овог програма ће изазвати велику напрегнутост, јер привреда за продукцију обуће не располаже у довољној мери потребним средствима за производњу. „Красн. газета", 246.

Организација производње каучука за 1931 г. — У току 1931 године биће организовано десет предузећа за продукцију каучука. Ових десет предузећа уједниће се у један труст, који ће се називати „Каучуконос". Реони за производњу каучука одређени су у следећим крајевима: у Казакстану, у Туркменистану, у Азербејџану и у јужном делу Украјине. Биће култивисане следеће каучуконосне културе: таусагиза, гвајуља, хондрила, и ватошник. Газдинства за сејање каучуконосних култура имаће на расположењу 500.000 хектара земље. За прераду сировина и за производњу каучука гради се 6 фабрика у Казакстану и у Касписким реонима.

„Известија", бр. 23.

VIII

ПОЉОПРИВРЕДА

План државног скупљања шећерне репе и производње шећера. 1 децембра било је сабрано шећерне репе око 140.000.000 метарских центата. Од ове количине у фабрике је било довезено 95 од сто. Прерађено 92 од сто. (128.994.800 метарских центата сирове шећерне репе).

Радило је 166 шећерних фабрика (до 1914 године Русија је имала 140 фабрика).

По планским предвиђањима општа продукција шећера ће износити око 18.000.000 метарских центата. Ова продукција биће за 25% већа од просечне продукције предратне петогодишњице (1909—1914 г.) и за 6% процената већа од продукције (максималне за Русију) — 1914 године.

1930 године се запажала несташица у техничким средствима, нарочито за сабирање шећерне репе. То тагони совјетску владу да у најскоријем времену започне са производњом машина за обрађивање земљишта и за сабирање шећерне репе.

По појединим совхозаима принос шећерне репе од једног хектара износио је 225 метарских центата. Цена коштања једне метарске центе шећерне репе — 1 рубља 18 копејака.

Планска предвиђања за развијање шећерне привреде у идућој, 1931 години. — Општа продукција шећерне репе изнеће 178.781.600 метарских центата (за 138,3 процената већа од 1930 године).

Продукција шећерних фабрика биће за 103,34 процената већа према предвиђањима петогодишњег плана.

1930 године су редовно радиле 166 фабрика. Било је прерађено 128.994.800 метарских центата шећерне репе. Просечна дневна продукција 166 фабрика износила је 1.123.300 метарских центата шећера. Просечна дневна продукција једне фабрике — 6.803 метарских центата.

Рачуна да ће се 1931 године просечна дневна продукција свих фабрика повећати на 1.234.000 метарских центата.

Продукција једне фабрике ће износити 7.302 метарских центата (Града се две нове шећерне фабрике.)

Просечна сезона фабричког рада 1931 године продужиће се на 156 дана (1930 године — 115 дана).

„Изв.", бр. 202.

Државно скупљање индустриских сировина пољопривредног порекла
(у хиљадама цената)

	1931	1930 г.
Сиров памук	14.000	8.250
Шећерна репа	143.000	58.000
Жути дуван	460	300
Лан-влакно	2.900	2.260
Кудеља	1.050	660
Сунцокрет	10.000	7.800
Махорка (прост дуван)	1.040	740

Продукција пиринча 1930 г. — Северни Кавказ — било је засејано 245 хект. (од овога совхози — 206 ха). Продукција једног хектара износила је — 18 цената (нормална просечна жетва једног хектара мора бити 35-40-50 цената). Ова ниска продукција се објашњава недостацима у мелиорацији.

1931 сетвена површина пиринча на северном Кавказу повећава се на 5.000 хектара (колхози — 3100 ха, совхози — 2900 ха).

Казакстан. 1930 г. жетвени принос једног хектара износио је 50 цената. Усевна површина је износила — 270 хект.

1931 усевна површина ће се повећати на 4.000 хект.

„Кр. газ.", бр. 250.

Државно скупљање жита у току 1930-31 г. — Општа количина државног скупљања жита од жетве 1929-30 године по планским предрачунима ће износити око једне милијарде пудова(166.000.000 метарских цената).

За 1930-31 г. од колхоза држава, односно влада, скупиће 80.000.000 метарских цената житарица. (1928-29 г. од колхоза било је скупљено 6.557.000 м. ц., 1929-30 г. — 15.000.000 мет. цената). Извршење плана скупљања по појединим месецима кретало се следећим темпом.

Јули	65 од сто	месечног	плана
Август	72,3 од сто	„	„
Септембар	77,9 од сто	„	„
Октобар	67,3 од сто	„	„
Новембар	64,1 од сто	„	„

Општа количина скупљеног жита до 20 децембра износи, према годишњем плану, око 90 од сто. (У ово не улази додатак житних продуката који држава добива од млинова путем натуралне порезе).

Дакле, до 20 децембра у апсолутним бројевима свега је било скупљено око 140.000.000 мет. цената.

Жетва 1929-30 године, по претходним подацима, износи више од 865.000.000 мет. цената (према 1928-29 г. жетва је већа скоро за 15.000.000 метарских цената).

Скупљање, по плану, морало је бити извршено до 15 децембра.

„Економ. Жив"., бр. 198.

Просечне цене житу државног скупљања (у копејкама за једну метарску центу (1930-31 г.). — Раж — 591, пшеница — 842

овас — 490, јечам — 591, просо — 467, хељда — 587, кукуруз — 444, сунцокрет (за зејтин) — 764, лањено семе (за зејтин) — 1151.

„Известија", бр. 295.

Билтен скупљања дрвета 1930 г. — Свега је било пуштено у речни сплав 77.927.000 куб. метара.

Дошло је до станица 74.893.000 куб. мет.

Истоварено на суво 71.837.000 куб. мет.

Налази се у води преко зиме 1.143.000 куб. мет.

Остатак је делом изгубљен за време сплављења, а делом остао лежећи у шуми, пошто се није успело сплавити за време пловидбе .

„Економ. Жив.", бр. 210.

Скупљање кромпира за 1930-31 г. (од жетве 1930 г.). — Количина кромпира која улази у државно скупљање за 1930-31 г. предвиђена је у суми 6.859.700 тона.

Процес скупљање иде врло споро због неорганизованости скупљачког апарата и недостатка транспортних средстава. Скоро у свим великим варошима и привредним реонима осећа се оскудица кромпира, што утиче на његову цену и заједно с тим на смањивање потрошње од стране сиромашних потрошача.

„Економ. Жив.", бр. 220.

Државно скупљање лана (од жетве 1930 г.) за 1930-31 г. — Свега је требало да се до 1 јануара скупи 290.000 тона ланавлакна, али, као што изгледа, овај програм неће бити испуњен због техничких недостатака за прерађивање сировог лана.

„Економ. Жив",. бр. 211.

Годишња продукција семена за зејтин (у хиљадама цент.)

	1927-28 г.	1928-29 г.	1929-30 г.
Сунцокрет			
општа продукција	21.690	21.238	17.619
робни део	14.119	13.210	10.643
% робног дела	65,0	62,2	60,4
Лањено семе			
општа продукција	5.541	6.256	7.122
робни део	2.724	3.007	3.780
% робног дела	49,2	48,0	53,1
Конопљано семе			
општа продукција	5.524	5.609	4.089
робни део	1.397	1.354	1.129
% робног дела	25,3	24,1	27,6

Робни део зејтиновог семена и државни план сакупљања његовог за време 1929-30 г.

	сунцокрет	лањено семе	конопљано семе
Робна продукција	10.643	3.780	1.129
Део сакупљања	7.800	3.026	440.0
% сакупљања	73,3	80,0	39,0

Индекси извршења државног сакупљања семена за зејтин до I/XII

55,8	31,6	19,2

Реализација жетве памука 1930 године. — Цео годишњи план државног скупљања памук-влакна од жетве 1930 године био је одређен у количини 1.397.600 тона. Општа жетва сировог памука износи више од 14.500.000 тона.

„Ек. Ж.", бр. 195.

План спремања дрвета за 1931 г. — Кампања за спремање дрвета за 1931 г. започела је од 1 октобра.

На основу новог плана, у току три месеца (од 1 октобра до 1 јануара) количина спремљеног дрвета биће већа. према целом годишњем програму 1930 г. Општа количина ће износити 130.000.000 куб. мет. дрвета (90.000.000 грађе и 40.000.000 дрвета за гориво). Само три шумска реона: — Велико-Устјушки, Љењинградски и Пермски треба да спреме у току ова три месеца 10.233.000 куб. метара дрвета.

„Извест.", бр. 311.

Риболов. — Русија има следеће велике рибне реоне: Азовско-Црноморски, Северни, Волшко-Касписки, Азербејџански, Дагестански, Далеко-Источни и др. Осим ових великих реона Русија има још и много малих.

Велики значај имају велики рибни реони, пошто они улазе у планску привредни систем.

Ове године (1930) план риболова био је израчунат у количини од око 13,400.000 цент.

До 1 децембра било је уловљено 11.000.000 центата, или 82,9 од сто годишњег плана.

„Економ. Жив.", бр 24

Јесењи план сетве за 1930-31 г. — Јесења сетва, по плану, по појединим социјалним пољопривредним категоријама дели се овако: совхози ће засејати —1.620.900 колхози — 15.628.400 хектара, индивидуална сељачка газдинстава — 25 .752.700 ха. Укупно 43.000.000 хектара.

До 1 децембра овај план био је извршен на следећи начин: совхози су засејали — 1.709.000 хект., колхози — 9.789.000 ха., индивидуална газдинства — 28.005.000 ха. Из овога се види да су колхози у јесењој сетви показали заостајање према совхозима и индивидуалним газдинствима, који су премашили планска предвиђања.

Укупно је било засејано 39.553.000 хектара, што чини 92,0 процената према плану.

Заосталост се појавила у следећим важнијим пољопривредним реонима.

	Засејано хектара	процентат према плану
Северни Кавказ	4.214.000	96,8
Доњи Волшки крај	1.969.000	89,1
Средњи Воолшки крај	2.664.000	87,4
Централна црничка област	3.944.000	96,0
Украјина	10.889.000	99,0
Западни Сибир	687.000	80,7
Средњи Азиски реони	194.000	26,7

Као што се види, неиспуњење плана јесење сетве за идућу годину дошло је услед ваосталости главнијих житних реона.

„Изв.", бр. 321.

Количина вучне енергије за пољопривреду у СССР. — Вучна енергија у СССР се добија из следећих извора: коњска енергија, од 24.000.000 коња; воловска, од 6.000.000 волова, и тракторска, од 90.000 трактора (око 1.000.000 коњских снага).

„Економ. Жив.", бр. 220.

Јесења сетва на имањима машинско-тракторних станица 1930 г. — Машинско тракторне станице основане у одређеним пољопривредним реонима располажу одређеном површином културног земљишта. Укупно све ове станице, у јесен 1930 године, засејале су површину већу од 700.000 хектара. Жетвена продукција ових државних газдинстава већином се предаје држави по систему планског скупљања жита.

Проширавање базе пољопривредних сировина за лаку индустрију. Усевна површина за време пет година 1925—1929 г.).

Памук	од	600.000	на 1.040.000	хект.
Лан	„	1.640.000	„ 2.000.000	„
Шећерна репа	„	530.000	„ 780.000	„
Сунцокрет	„	3.100.000	„ 3.500.000	„
Дуван	„	80.000	„ 81.000	„

Усевна површина 1929-30 године:

Памук	1.525.000 хект.
Шећерна репа	1.100.000 „
Дуван	106.000 „

Међутим усевна површина сунцокрета и конопље 1930 г. према 1929 г. — нешто се мало смањила.

Програм производње индустријских култура у 1931 г. — Општа производња индустриских сировина ће се повећати за 33 проц. према производњи 1930 г. Прелиминарни подаци за ово су следећи (у хиљадама хектара):

„Ек. Жив.", бр. 189

	Сетвена површина (у хиљадама ха)	општа продукција (у хиљадама метр.ц)
Памук	2.225	20.000
Шећерна репа	1.500	225.000
Сунцокрет	4.500	34.000
Лан	2.650	5.000

Проширавање усевне површине памука и планске претпоставке за будућу жетву памука. — 1931 г. општа усевна површина памука по претходним подацима биће већа према прошлој години за 748.000 хектара.

У совхозима усевна површина се повећава од 73.000 (1930 г.) на 378.000 ха. (1931 г.).

На основу овога се претпоставља да ће се жетва памука повећати, према прошлој години, за 745.000 тона.

Предвиђају се нови памучни реони у Украјини и у Руској СФСР са укупном површином земљишта 450.000 хектара.

„Економ. Жив.", бр. 218.

Припремни радови за пролећну сетву 1931 г. — Припремни радови за пролећну сетву 1931 г. јесу: плитко орање за сетву зрнастих биљака у пролеће, које је по плану предвиђено у суми од 60 милиона хектара (план је извршен за 30 процената). Дубоко орање за пролетњу сетву коренастог биља било је предвиђено у размери 2 милиона хектара, (извршено је 54 проц. од овог плана). Ови су припремни радови вођени ради чувања будуће жетве од суше. Зато ови радови имају нарочито велики значај за југоисточне реоне европске Русије. Цела усевна површина у пролеће 1931 године ће се повећати на 110.500.000 хектара.

Међутим, овај план припремних радова наилази на тешкоће, као што је несташица радне стоке, која не само да се бројно није повећала, према планским предвиђањима,него се, напротив, смањила за 10 од сто. Само механичка снага може попунити део недостајуће живе енергије, са малим вишком.

У вези са овим, капацитет рада за једну јединицу вучне снаге ће се много повећати. Зато ће извођење пролећног плана сетве много зависити од извршивања јесењих припремних радова.

„Изв.", бр. 279.

Усевна површина пролећне сетве по појединим крајевима, реонима, областима и републикама распоређена је овако (у хиљадама хектара):

Северни крај	865
Лењинградска област	1.705
Карелска Аутоном. ССР.	59
Западна област	3.600
Московска област	3.900
Ивановска привр. област	1.808
Нижегородски крај	4.100
Уралска област	6.100
Башкирска Аут. ССР.	2.670
Татарска Аут. ССР.	1.900
Средње-Волшки крај	7.440
Централна црничка област	7.540
Доње-Волшки крај	7.180
Северни Кавказ	8.650
Дагестанска Аут. ССР.	210
Кримска Аут. ССР.	435
Козачка Аут. ССР.	5.807
Киргиска Аут. ССР.	965
Источни сибирски крај	1.975
Западни Сибирски крај	9.450
Далеко Источни крај	1.320
Јакутска Аут. ССР.	54

Свега у РСФСР	78.118
Украјинска ССР	19.900
Белоруска ССР	2.698
Транскавказка СФСР	1.506
Узбекстанска ССР	2.220
Туркменистанска ССР	371
Таџикистанска ССР	757
Свега за цео Савез ССР.	105.470.000 хектара

Претходни подаци за пролећну сетву 1930-31 г. у РСФСР. — План опште сетвене површине предвиђа се за РСФСР — у 78.118.000 хект. (повећање за 23,4 проц. према 1929-30 г.). Од овога за совхозе —7.400.000 ха, за колхозе — 41.000.000 ха (62 проц.)

Број сељачких газдинстава уједињених у колхозе повећаће се у РСФСР на 7.360.000.

Цела усевна површина по појединим културама дели се овако:

Лан	2.500.000 ха
Конопља	857.000 ха
Сунцокрет	3.809.000 ха
Соја	394.000 ха
Памук	587.000 ха
Шећерна репа	308.000 ха
Кромпир	4.318.000 ха
Јара пшеница	25.800.000 ха
Кукуруз	2.540.000 ха
Махунаста биља	2.092.000 ха
Баштенска биља	1.285.000 ха
Кореназта биља	627.000 ха (за храну стоке)
Ливаде	5.860.000 ха (културне)
Културе за силосно конзервисање	827.000 ха.

„Екон. Жив.", бр. 198.

Совхози „Зрноструста". — Совхози „Зрноструста" се баве производњом житних култура вишег квалитета, како за продају тако и за сејање.

Број совхоза „Зрноструста" по појединим годинама изгледа овако:

1929	1930	1931
55	144	210

Просечна количина земљишта за један совхоз за наведено време повећала се од 25.000-30.000 хектара на 80.000 хектара.

Општа жетва совхоза се повећала овако:

1930 г.
8,5 милиона цената жита.
1931 г.
33,3 милиона цената жита.

1931 године совхози „Зрноструста" морају дати за државу 9 милиона цената пијачног жита и 7,5 милиона цената семена за сетву.

„Правда," бр. 321.

Совхози „Савезшећера",—Број совхоза, које улазе у труст „Савезшећера" износи 809. Осим ових совхоза има још 311 посебних поседа која се баве производњом шећерне репе.

Општа количина земљишта коју ће засејавати совхози „Савезшећера" 1931 године, изнеће 870.500 хектара. Према прошлој години усевна површина се повећала за 37 хиљада хектара Усевна површина посебних поседа ће се повећати за 65.000 хектара. Количина шећерних њива у сељачким газдинствима биће око 1 милион хектара (1930 године — 928 хиљада хектара). Из изведене опште количине земљишта одређеног за шећерне совхозе биће засејано шећерном репом 29,4 од сто, остало ће бити одређено за зрнаста и друга биља.

„Екон. Жив.", бр. 200.

Колективизација у бројевима. — Као што је познато, колективизација сељачких газдинстава у Совјетској Русији преживела је неколико фаза свог развитка.

Од гоњења и принудности најзад је дошло до оснивања земљишних заједница, у које сељаштво може слободно ступити и излазити. Разуме се, ова слобода, у данашњим совјетским приликама, врло је релативна. Совјетска влада, и ако је одустала од принципа полицијског мешања у унутрашњу структуру сељачких заједница, ипак има могућност да утиче на покрет и на његов правац целом својом диктаторском снагом. Услед овога колхози и сада имају слаб социјално економски темељ, са карактеристиком: мноштво примитивних колхоза са малим капиталним средствима.

Сада да прегледамо ово питање у бројевима.

1928-29 г. до јула било је колективизираних сељачких газдинстава 4 проц. (од 25.000.000 газдинстава), са 1.600.000 хектара земље.

1929-30 г. колахози су засејали у пролеће 36.000.000 хектара, што чини скоро 30 проц. од целокупне површине земљишта засејаног у пролеће. Просечан број сељачких газдинстава у колхозима износио је око 8.000.000.

Главна маса колективизираних газдинстава пада на важније јужне житне реоне. Например: Северни Кавказ, Доња Волга, Крим, десна и лева Украјина и б. Донска област. У овим је областима и реонима колективизација обухватила више од 50 од сто културног земљишта. Шта више, колхози ових реона и области најбоље су обезбеђени техничким средствима. Ово указује на нарочиту тенденцију совјетске владе у смислу обезбеђења организацијом у првом реду важнијих експортних житних реона.

Заједно са совхозима, колхози су 1929-30 г. имали усевну површину већу од 45.000.000 хектара (више од 30 проц. целе усевне површине — 28,1 милиона ха).

Овај социјализовани пољопривредни сектор, располагао је са 5.500.000 грла радне стоке, и 5.000.000 крава. Осим тога, ова газдинства су имала у експлоатацији 39.000 трактора.

На основу нарочитих истраживања и анкета, било је доказано, да се капацитет експлоатације пољопривредних оруђа и алата, а такође и капацитет рада чланова колхоза, повећао за једну трећину према индивидуалним газдинствима истих реона.

Жетва се, просечно, у колхозима повећала за 15-30 проце-

ната према индивидуалним газдинствима. Повећање жетве се објашњава поглавито корисним заједничким организованим радом и рационалном експлоатацијом алата и вучне енергије скупљене од сељака који су ушли у заједницу.

Према прошлим годинама производња колхозних газдинстава у многом се повећала. Например, 1927 године, главна колхозна продукција била је врло мала. Маса житне робне продукције била је давана од таковзваних „кулацких" произвођача, а износила је око 21.000.000 мет. центата.

1930 године колхози су већ дали око 100.000.000 мет. центата пијачне житне продукције. У ову количину улазе и 13.000.000 мет. центата одабраног семена за сејање. Наведено потврђује да у народној привреди друштвено колективне струје заузимају једно од важнијих места.

У структурном смислу колхози се деле на три основна типа: „артељи" (земљишне и привредне заједнице са основним социализованим земљишним фондовима и са делом социализованим техничким средствима за производњу). „Артељи" сачињавају 73 од сто количине свих колхоза. Друго место заузимају „Друштва за заједничко обрађивање земљишта и експлоатацију техничких средстава за производњу" — 19 проц., и 8 процената — пољопривредних комуна.

Дакле стабилности све више добива први тип земљишних удружења — „артељи".

Техничка организација колхоза увек заостаје од потраживања. 1930 године с колхози већином радили оним средствима која су била уложена од стране сељака који су ушли у удружења. Само 10 процената колхозних удружења добили су техничку помоћ од државних машинско-тракторних станица.

До 15 октобра 1930 г. колхози су располагали са 15.000.000 чланова способних за рад и 5.500.000 грла радне стоке, са 50.000.000 хектара земље. После 15 октобра, до конца децембра, ступило је нових чланова, односно нових газдинстава око 5.000.000, са 15.000.000 хектара земљишта. Укупни капитални фондови колхозних организација износили су око 1,5 милиарду рубаља.

Планска пројекта за идућу, 1931 годину. — За 1931 г. совјетска влада императивно је наредила да се важнији житни реони, као што су Северни Кавказ, Јужна Украјина, Крим, Доња Волга и др. колективизирају за свих 100 процената.

У вези са овим ће се спремити и 1.500.000 квалификованих организатора (из средине колхозника) за сточне, пољске, рачуноводне и др. послове. У исти мах ће се спремити 500.000 квалификованих колхозника за бирање чланова управа за одговарне дужности. Осим овог припремиће се 500.000 агронома, лекара за стоку и виших реонских организатора и др.

Пошто се колхозна база проширава, расту захтеви за техничку енергију и машине. У вези са овим организују се нових 812 машинскотракторних станица. Заједно са постојећим

бројем, укупна количина машинско-тракторних станица ће се повећати на 1.200. Станице се распоређују по појединим реонским пољопривредним базама са таквим планом да њихов утицај мора бити што већи на сеоску околину.

Нове машинско-тракторне станице су следеће:

	Број станиц
Љењинградска област	10
Ивановознесенска област	8
Уралска област	45
Доњегородска	17
Татарска Република	16
Башкирска Република	15
Белоруска ССР	12
Западна област	17
Московска област	15
Средња Волшка област	51
Централно-Црничка област	44
Доња Волшка област	61
Аутон. Сов. Реп. волшких Немаца	10
Ковачка аут. ССР.	47
Украјинска ССР	167
Северно-Кавкаски крај	67
Дагестанска АССР	3
Транскавкаска ССР	12
Крим	5
Сибирски крај	108
Јакутска АССР	—
Далеко-Источни крај	16
Таџикистанска ССР	6
Узбечка ССР	7

По плану, 1931 године у колховима ће радити више од 60.000 трактора. Нарочито ће у памучним реонима машинско-тракторним станицама бити постављени важни задаци. У овим реонима тракторима ће бити обрађено 849.000 хектара памучних плантажа (38 проц. од целе површине памука.

На северном Кавказу машинско-тракторне станице обрадиће више од 2 милиона хектара (16,4 од целе усевне површине овог краја); у Доњем Волшком реону 17,7 проц. од целе усевне површине тог краја.

У пролеће 1930 године машинско-тракторне станице су засејале 1.990.000 хектара земљишта припадајућег овим станицама. Осим тога било је изорано 273.000 хектара нове површине, и раног угара 300.000 ха. Водећа сетвена култура на имањима машинско-тракторних станица била је пшеница — (761.000 ха, према 364.000 ха. у 1929 год. — повећање површине за пшеницу више него у два пута).

Код других култура: сетва јечма се повећала за 20 проц., овса — за 40 проц., кукуруза — 10 проц., лана — 150 проц. сунцокрета — за 31 проц., ше-

шећерне репе — за 101 проц., соје било је засејано 21.600 хектара (1929 — 3.000 хектара).

Продуктивност једне усевне јединице (хектара) код колхоза повећала се према индивидуалним газдинствима за 30—40 проц.

Капацитет рада у машинско-тракторним станицама је висок, — например, на једну коњску снагу механичке енергије 1930 г. припадало је 30 хектара, или 2000—2500 сати за радну годину.

Производјачки ефекат М.Т.С. могуће је видети из поређења ове две примерне таблице (За површину од 20 хектара):

	Засејано	Од овог засејано	Продукција	Општа продукција
Газдинство са живом енергијом	10,1 ха (остаје незасејано 9,9 ха)	8 ха	7,9 м. цент.	зрн. биља 63,2 м. цент
Машинско тракторно газдинство	16,0 ха (остаје незасејано 4,0 ха)	11,2 ха	11,5 ха	128,8 ха

Из овог поређења може се закључити да механичка обрада земљишта, према газдинствима са живом енергијом, даје два пута већи ефекат.

1931 године М.Т.С. морају да произведу: 8.200.000 тона робног жита (око 500.000.000 пуди); 50 проц. робног памука, 15 проц. робне шећерне репе, 12 проц робног лана.

Машинско-тракторне станице имају надлежни центар за управу и регулацију рада, који се зове „Трактоцентар". За 1931 годину „Тракторцентар" ће распоредити нове станице по главнијим реонима и културама на следећи начин:

	Нове станице	За зрнаста биља	За индустр културе
Северни Кавказ	67	48	19 (памук)
Центр. Црничка област	44	24	20 (шећ. ре-
Урал	45	42	3 (лан) (па
Западни Сибир	95 (жито и ливаде)		
Средња Азија	78 (8000 трактора)	8	70 (памук)
Доњеградска област ...	15	10	4 (лан)
Далеко-Источни крај ...	31	31	—

Количина вучне механичке енергије, припадајуће на 1 хектар, у поређењу са 1913 г. и у поређењу са другим важнијим земљама, такође се повећала.

Например, 1913 г. у СССР на 1 хектар припадало је механичке енергије у суми 8 руб. 30 коп, 1930 г. — 16 руб. 67 коп. У Немачкој (1926 г.) — 100 руб., у Енглеској 50 руб.

Горе је већ било речено да је увођење механичке енергије у пољопривреду везано са проширавањем колхозне базе. Како се ова база проширава могуће је судити на основу следећих података:

1927 г.	колхози су засејали	0,8 милиона ха
1928 г.	„	1,4 „
1929 г.	„	4,3 „
1930 г.	„	36,0 „

(Према петогодишњем плану, 1931-32 године требало је колективизирати 20,6 мил. хектара).

Ови подаци показују како велику улогу игра организација у пољопривреди, нарочито кад се говори о потреби механичке снаге за пољопривреду.

Пројекат типизације и рационализације совјетске пољопривреде, у вези са пројектом новог петогодишњег плана за унапређивање совјетске пољопривреде.

У последње време совјетска влада ради да изврши план типизације и рационалне реорганизације совјетске пољопривреде. У вези са овом реформом цела пољопривредна територија ће бити подељена у неколико типичних производњачких и потрошачких пољопривредних зона.

За основу зоналне шеме научно истраживачки институт за економију и организацију совјетске пољопривреде предложио је следећи основни пројекат, задатак којега јесте: а) систематски појачавати у пољопривреди водећу улогу интензивних култура (лан, шећерна репа, пшеница итд.) б) место екстензивних култура сејати и садити интензивне културе. Например, у Транскавказу кукуруз ће се заменити памуком; в) одређивати и организовати нарочите реоне за продукцију хране за сточарство — (траве, кореназта биља, кукуруз); г) пшеничне реоне проширавати што даље на Исток. На основу овог пројекта, подела пољопривредне територије одређује се овако:

1) Као пшенични реони (у вези са тенденцијом проширавања сејања пшенице на Исток) — одређују се ови крајеви: Северни део Украјине, средњи и доњи део Волшких области, северни део северног Кавказа, Западни Сибир, Северни Казакстан. У свима овим реонима пшеница ће играти водећу улогу. Заједно с тим, у овим реонима се развијају следеће споредне пољопривредне гране: а) свиларство и живинарство — (ослањујући се на кукуруз — равнина — Украјина); б) индустрија зејтина, (ослањајући се на сунцокрет) — (северни и северозападни део Кавказа и западни део Доње Волге). г) продукција меса — сточне области Средње и Доње Волге, Северни Казакстан и Јужни део Западног Сибира. д) за млекарство се одређује шумско-равни део Западног Сибира.

2) Потрошачке области се реконструишу на основу индустријализације. Предвиђа се да се све области изван црнице, т.ј. потрошачке, индустријализују. У овим реонима водећу улогу заузеће сточарство и живинарство. Услед тога сви потрошачки реони (северни и северо-западни део Русије) биће преведени на продукцију лана, сејаних културних трава, коренастих биља, храњивих за стоку и организације вештачких ливада и т. д. Цела реконструкција ових области биће вођена на бази колективизације и оснивања совхоза за гајење стоке. Продукција житних култура биће подигнута до тог

обима да задоводи месне потребе и да емансипује ове реоне од произвођачких типичних пшеничних реона. Тим би била, уједно, олакшана извозна функција произвођачких области.

3) Зона индустриских култура и интензивног сточарства. У ову зону улазе шећерно-репни реони: а) југо-западне области, Централно-Црничка Област, десна и лева (по Дњепру) Украјина; б) памучни реони: јужни део западне Украјине, Северни Кавказ (Кубанска област), Средња Азија. в) реони за продукцију сунцокрета и соје: — Северни Кавказ; г.) свињарство, живинарство и млечно сточарство: — северни део Централне Црничке Области и даље на исток до Самаре.

4) Зона равничког и планинског сточарства. У ову зону улазе: Централни и јужни Казакстан, Туркменистан, планински реони Транскавказа и Бурјато-Монголија (на истоку Сибира). Ови реони се одређују за продукцију меса, вуне и сирових кожа.

5) Зона субтропских култура. У ову зону спадају: Транс-Кавказ (Батумска област и Аџаристан), јужна обала Крима, средња Азија. Ови ће се реони бавити продукцијом памука, ширинча, грожђа и воћа.

„Правда", бр. 291.

Количина трактора на поправци за време зимске сезоне. — Општа количина трактора којима треба поправке износи 11.139 ком.

Од овог броја до 20 децембра 1930 г. било је поправљено — 15,7 проц.

У целом Савезу сада постоје 116 радионица за поправку трактора. Ове радионице су распоређене по појединим важнијим пољопривредним реонима.

„Известија", бр. 354.

IX
САОБРАЋАЈ

Индекси фактичког робног обрта на железницама.

1922—23	— 36	проц. према 1913 г.	
1926—27	— 127	„	
1927—28	— 134	„	
1928—29	— 162,4	„	
1929—30 преко	— 200,0	„	. 4.000.000 тона)

Планска предвиђања робног обрта железницама у идућим годинама

1929—30 г.	— 185.000.000 тона
1930—31 г.	— 210.000.000 „
1931—32 г.	— 240.000000. „
1932—33 г.	— 201.000.000 „

Фактички индекси превоза путника

1922—23 — 97.000.000 душа — 36 проц. према 1913 г.
1929—30 (у току 10 мес.) — 400.000.000 душа 175 проц. према 1913 г.

Дужина железничке мреже

1914 г. — (укупно са Пољском, Литвом, Летонском, Естонијом и Финском) — 70.000 километра.

1929—30 г. (СССР) — 77.000 кил.

Просечно-дневно товарење вагона

1913 г. — 27.000 вагона.

1930 г. — 58.000 вагона; по плану до 1 јануара 1930 г. морало је бити дневно товарено просечно око 70.000 вагона.

„Изв.", број 324

Количина поправљених локомотива у току 1930 године. — Свега је у току 1930 г. било поправљено 1.998 локомотива, а требало је поправити 2.018 ком. (план за поправке био је испуњен са 99 од сто).

„Изв.", бр. 290.

Речни транспорт (1930 г.). — До конца пловидбене сезоне до 15 октобра) годишњи теретни план речне пловидбе био је завршен са 68,5 од сто према плану.

Од почетка пловидбе било је превевено 29.776.300 тона робе.

„Правда," бр. 293.

X

РАДНИЧКИ ОДЕЉАК

Проблем радничких снага у СССР. — Број лица која се баве најамним радом у свима градским предузећима и установама (изузев пољопривреде) по појединим годинама, како приказује совјетска статистика.

1927—28	1929—30 г.	1930	1931 г.
,370.000	11.663.000	12.800.000	14.000.000

Пољопривредни радници

(Совхозни и колхозни радници).

1927-28 г.	1928-29 г.	1929-30 г.	1931 г.
324;000	384.000	517.000	900.000

Радници у индустрији , зидарству и грађевинарству

1927-29 г.	1928-29 г.	1929-30 г·
4.125.000	4.556.000	5.577.000

„Економ. Жив.",бр.198

„Ликвидирање" беспослице у СССР. — Народни комесаријат рада СССР издао је октобра месеца наредбу касама за осигурање да обуставе плаћање на име помоћи незапосленима.

Ова мера се мотивише тиме што, тобож, у СССР „беспослица више не постоји". Новчана средства која су биле намењена за давање незапосленима, на основу ове наредбе имају да се употребе за зидање радничких станова, за професионално обучавање радника и за повећавање социјалног фонда за осигурање.

„Изв.", бр. 290.

XI

КООПЕРАЦИЈА

Потрошачка кооперација. —

На основу годишњег рачуна поднетог од стране „Центросавеза" Централном комитету комунистичке странке може се констатовати следеће: 1930 г. општи биланс потрошачких кооперација износио је 12 милијарди рубаља, што чини 66 проц. од целог робног обрта земље.

Општа количина чланова потрошачких кооперација износила је 1930 г. 50.000.000 лица.

„Изв.", бр. 351.

XII

ПОЛИТИЧКИ ОДЕЉАК

Број чланова комунистичких странака у појединим важним земљама, који плаћају уделе треће интернационале. Немачка — 124.000 лица, Чехословачка — 35.500 лица, Француска — 38.240 лица, Сједињене Америчке Државе — 8.385 лица, Енглеска — 3.200 лица.

„Правда", бр. 295

Књиге и часописи

БЕЛЕЖНИЦЕ А. БЛОКА.

Ове године се навршава десетогодишњица смрти најмаркантнијег песника руског симболизма А. Блока. За то време проучавање живота и поезије А. Блока у Русији је знатно напредовало и дало плодне резултате. У светлости нових података и истраживања фигура песникова постаје све већа, привлачнија и још увек необично сложена. Овоме су допринела издања његове литерарне заоставштине: необјављених песама, многобројне преписке и дневника у два дела (1911—1913 и 1917—1921 г. г.). Сасвим скоро је у Љењинграду изашла књига која ће за историке књижевности и за поштоваоце А. Блока бити прави догађај. То су бележнице („Записныя книжки") А. Блока које је песник водио с времена на време и које је средио и уредио г. П. Н. Медведев. — Као што тачно примећује уредник овог издања, нема битне разлике између Блокових дневника и његових свакодневних записа у бележницама. Ове допуњују или замењују дневник, а каткад му претходе. На тај начин бележнице служе као природна допуна дневнику, и у својој главној садржини воде се као и дневници: по принципу „бележити најбитније."

Песник је почео да води своје белешке још 1901 год. При крају његовог живота (род. 1880 г. — умро 1921 глод.) скупило их се шездесет и једна књижица. Али, на жалост, нису све очуване. Како пише уредник, јула 1921 г., т. ј. пред саму смрт, Ал. Блок их је прегледао, из многих је исцепао поједине табаке, а неке уништио потпуно. Од оног што је остало г. П. Медведев одбацио је оно што нема интерес за ширу публику, те ово издање не можемо да сматрамо дефинитивним и академски потпуним, већ фрагментарним, и више популарним, удешеним за садашње прилике у Сов. Русији. Записи у штампаним бележницама се прекидају 23 јуна 1919 год., две године пре смрти песника. На тај начин две најболније и најстрашије године постепеног умирања А. Блока (и то не само физичког умирања од глади, већ и унутрашњег духовног сагоревања) остају нерасветљене. Управо немамо аутентичних сведочанстава о томе од самога песника. Из обзира према још живим личностима или због цензурних услова немамо оно што је главно: историју моралних патњи поета.

Садржина бележница има сву чар и изразито обележје гени-

јалне личности Блокове. И социална атмосфера у којој је живео и сва збивања око њега узети су у личном аспекту. Индивидуалност Блокова се уздиже над догађајима и чињеницама његове трагичне и бурне епохе и рељефно се из ње издваја. — У овом смислу даје се уочити разлика између бележница А. Блока и, рецимо, Акт. П. Чехова. У Чехова оне имају практичну техничку сврху: разговор који је чуо на улици, карактеристично име или презиме, згодан израз, слика, скица сижеа, уопште материал из којег се граде његова дела, литерарна лабораторија, клице будућег стварања. У Ал. Блока, поред овога — одраз његових унутрашњих борби, одблесак његове загонетне и кобне судбине и личности, одјек пожара у којем је сагорео песник. И јака злослутна ватра која је стала над његовим, — предратним и предреволуционим — добом.

У белешкама се види отмен и утанчан дух сина једне сјајне културе на заласку њене величине, да рубу њене пропасти. Најбољи претставник буржоаске интелигенције који је удисао најсуптилнију и најмирисију арому мисли, знања, уметности, морала. Пуна немира атмосфера мистике, предосећања, слутњи и визија, необична душевна сложеност, самоанализа и самоудубљивање, кошмарни снови, најзад опсене и „глуване чини" — све је то искрено и тачно бележено, на дохват, кратко, у лету, испрекидано и каткад неразумљиво за неупућеног читаоца, каткад у алузијама, — једро збијеним готово телеграфским стилом. Али све то увек има непосредну везу с општим погледом на свет, с личношћу и поезијом Ал. Блока.

У овим брзим узгредним записима и скицама ипак се још распознаје: 1) Развитак стваралачког пута Ал. Блока, његови књижевни планови, укуси, симпатије и антипатије, радионица његовог песничког дара: контуре песама, драма, чланака; његова самосвест као песника, критички став према себи као уметнику и свом позиву; његова љубав према позоришту и рад у тој области.

2) Кроз овај доста обиман материал избија компликована историја његовог бола, психолошка „болест доба", открива се слом унутрашњег душевног живота, као резултат судара идеала и стварности: у почетку мистични флуидни роман са симболичном сликом Вечне Жене, оличењем лепоте, савршенства и истине, — затим душевна раздвојеност, бура и вихор у срцу, жеља за заборавом, најзад бескрајни и безнадни умор, потпуна равнодушност, хладно очајање и постепено нестајање.

3) На трећем месту пред нама се оцртава културни и јавни радник свога доба, прави руски интелектуалац у најбољем смислу речи, европски образован, до скрупула поштен, савршено коректан. Врло су интересантне његове увек упадљиве констатације о савременим писцима и песницима, сликарима и глумцима, о политичким и друштвеним догађајима његове епохе.

Као у поезији А. Блока, тако и у његовим записима имамо две пројекције: у првој је обичан

спољни свет, површци реалитет који Ал. Блок занемарује; у другој је онај, за њега прави свет символа, мистике, теургије. Жива свест и вера у постојање у нашем овоземаљском животу бесконачног, божанског, чудесног. Ово сазнање прожима све његове песничке емоције и даје им нови скривени смисао и тајанствену ирационалну дубину. Танано схватање и осећање света, развијена и осетљива савест, тражење истине (не пише он без разлога у бележници да је уметност осећање истине). Загонетне и замамне визије његове поезије прате га и у животу. Стремљење да се сазна стихија живота, да се човек у њу претопи; у исти мах свест о својој усамљености и немоћи, душевна дисхармонија, „гибелни пожар", о којем он пева — све то има јаког одјека на странама његових бележница.

* * *

Највише записа је посветио литерарним појавама и мислима о свом песничком раду и позиву. — „Бити уметник" лаконски бележи А. Блок 11-XII-1908 год. Приликом приказивања његове драме „Ружа и крст" (Роза и Крест) у Московском Художественом театру пише: „Зашто сам се задржао на сижеу из XIII века (сем спољашњих разлога)? — Зато што ми савремени живот пара очи својим шаренилом и звони ми нејасно у ушима. То значи да још нисам сазрео за приказивање савременог живота, можда никад нећу ни сазрети, — јер још не владам овим језиком. Мени је потребан сажет израв, као у пословицама, за прозу — или песнички за стихове. Тачно се сећам како су се код мене јављале поједине слике, а понекад читаве фразе. — Одлази човек, или група људи, и остаје сећање. То није памћење о њиховим делима, стварањима, подвизима, већ нешто сасвим друго, што је потребно само уметнику. Ја говорим баш о таквом уметничком анамнезису." У вези с тим, раније: „Од пролећа нисам задовољан са својим стиховима: последње је било — „Незнанка" (Незнакомка) и „Ноћна љубичица" (Ночная фиалка). На другом месту, 1915 год., има интересантно признање песника о његовој уметничкој еволуцији: „У мени је остало још врло много личног. Прелаз из једног живота доба у друго траје године и веван је за мучне рецидиве. Ја имам и частољубља и чулности; то је главно од оног што је остало и то ће остати најдуже. Али на првом плану душе већ се формирају нове групације мисли, осећања, односа према свету. Нека ми Бог помогне да прођем кроз ову пустињу; да органски уврстим ново о п ш т е у оно органско и н д и в и д у а л н о што чини садржину моје прве четири књиге." „Поред тога (или благодарећи томе), што сам познао себе као уметника, ја ретко и доста хладно плачем над фантазијом и заносим се хармонијом. — Нема оне првобитне свежине." „Свака песма је покров који је развапет на шиљцима неколико главних речи које светле као звезде. Због њих постоји цела песма. Она је у толико нејаснија у колико су ове речи удаљене од текста. У сасвим тамној песми се не сијају ове засебне речи; она се њима не храни, већ је за-

појена и пресићена мрачном музиком. Дивно је писати звездане песме и безвездане само где могу да заасветле звезде или где их човек може сам да упали". — О својим савременицима — писцима А. Блок у бележницама пише врло мало и узгред. Од писаца старог поколења за чудо мало и ретко помиње Ф. Достојевског, али са страхопоштовањем и дивљењем говори о Лаву Толстоју: „Толстој живи међу нама. Тешко је да то оценимо и схватимо како треба. Свест о томе да је чудесно било поред нас често долази сувише касно. Треба да се памти да је само постојање генија непрестана еманација његове светлости на савременике... Интелигенција треба да пожури да још од младости разуме Л. Толстоја док наслеђене болести илузорних дела и шупље ироније не ослабе духовне и телесне снаге."

Интересантно је упоређење начина стваралачког рада код старих и модерних писаца, међу којима А. Блок нарочито цени Алексија Ремизова. „Код Ремизова је све неравно, испрекидано, немирно, премда много хармоничније него у ранијим његовим делима. Па откуд може он да има ту течност? — Нема је ни у Достојевског. Ремизов није Толстој да седећи у селу, спокојно и лагано оцртава сјајне и заокругљене главе и делове — и таквих делова је осам! — и све је целина". Даље, у вези с овим запис из 1915 год.: „Један осредњи и строг према себи писац као ја не може да се одржи поштеним књижевним радом." У разним моментима наилазимо на кратке реченице о појединим писцима: Д. Мерешковском, С. Јесењину, В. Мајаковском, Б. Зајцеву, Андрејеву, В. Иванову, А. Белом, К. Чуковском, Г. Чулкову, М. Кузмину, А. Куприну, И. Буњину. На пример: „Многи људи не трпе Мерешковске (мужа и жену, списатељку З. Гипиус). Они су веома надувени и много лажу. Да ли их ја волим? углавном, мислим, волим их." :— „Звао ме на телефон С. Јесењин, причао је о јучерашњем „руском утру" у Тенишевској сали. Х. и гомила су викали на његову, моју и А. Белог адресу да смо „издајници".* — „На телефону је Мајаковски. Тужио ми се на московске песнике и рекао да је сувише страшно писао о рату, требало би да се то провери, кажу да тамо није тако страшно. И све ово је казао с обичним кревељењем иза којег, се чини ми, крије истина." — О критици: „Критика је a:cilla. Пре свега — добро или рђаво. А после — критиковати, поцепати"...„С „литературом" ја немам везе и поносим се тиме. Све што сам створио трајног, учинио сам независно, т. ј. зависио сам само од неслучајног".

* * *

Живот и поезија А. Блока је једно. Његови литерарни интереси преплићу се с његовим унутрашњим доживљајима, с оном идеалном и врло сложеном психолошком драмом коју је он имао, као песник симболист и романтичар, нарочито у својим младим годинама. То је апстрактна песничка љубав према оличењу савршенства — Лепој Госпођи, Не-

*) А. Бели, С. Јесењин и А. Блок после октобарског преврата су сарађивали, у свом домену, са совјетском влашћу.

познатој, Божанственој Жени, — како је у разна времена називао песник. Одсјај тог песничког романа, који је дао најбоље звуке у Блоковој лири, видимо и у бележницама: један доказ више да то није била литерарна фантазија или поза. Августа 1907 год. стоји запис: „Светла је увек са мном. Она ће се још вратити мени. Нисам више тако млад, у души је много „хладног белог дана." Али близу је и прекрасно вече". 1909 год. пише: „Дању сам нервозан, уморан, злочест. Све ово може да наговештава или приближење нових губитака, несреће, уништења или — пролазну кризу, почетак нечег новог, обнављање живота, повратак надахнућа." Доцније се опет обраћа својој Тајанственој Сапутници: „Биће још много... Али Ти се врати, врати, врати, — при крају одређених нам искушења. Мићемо да Ти се молимо усред страха и страсти што нам је суђена у будућем. Опет ћу да Те чекам, увек роб Твој који Те је изневерио, али који се, ето, опет враћа. Остави ми јасну успомену као сада. Оштри немир мој не успављуј. Не прекидај моје муке. Дај ми да видим зору Твоју. Врати се..." — Ово „неверство" о којем с таквом искреношћу и топлином, као на молитви, говори песник, био је прелаз од идеалних светлих снова младости ка грубој и жестокој стварности. Ту је извор и почетак болне кризе која је опустошила душу Блокову. Даље је почело негирање стварног живота, освета њему и... самом себи. Већ лети 1908 год. пише кратко: „Опијам се уз музику грамофона у пивници у Гороховој улици." Јануар 1910 год. у ресторацији „Јар": „Већ сам ван себе. Пијем коњак после вотке и белог вина. Не знам, колико чашица коњака." Марта исте године: „Пијан сам коначно. Зато ми остаје само да молим, благодарим и славословим да се не деси нешто што води право болести. Болест се протеже. А ја хоћу још и још. — Боже мој, Боже мој, зашто си ме... Да, пијан сам." — 1913 год. у иностранству: „Од јуче је опет чемер. Боравак у туђини мени уопште шкоди." После револуције, 1918 г.: „Страшан шум расте у мени и наоколо. Тај шум је слушао и Гоголь." Идућег месеца: „Усамљеност. Нешто страшно се ради. Сем музике ништа не може да ме спасе". „Некаква болест ме сатире. Добро је ако је само назеб. Опет нека млитавост, мрзовољност, ћутање. Хладна јесен." „Како је све безизлазно. Све бих напустио, продао, отишао бих некуд далеко на сунце и живео сасвим друкчије." „Ноћни снови су такви да су на граници очајања и безумља. Колико је људи поклизнуло у наше дане. Ува све ово жесток мрав. Занимам се стиховима. Чемер. Кад ће све ово да се сврши. Време је да се пробуди". Последње штампане речи у књизи су: „Не вреди бележити ништа, сем послова"...

* * *

Расни уметник А. Блок није марио политику и слабо се оријентисао у њеним струјама. 14 априла 1917 год. (у почетку револуције) он бележи: „Ја немам одређен поглед на све ово што се збива, а вољом судбине постављен сам за сведока велике

епохе. Вољом судбине (не својом слабом снагом) уметник сам, т. ј. сведок, посматрач. Да ли је потребан уметник демократији?" — „Ја нисам с онима који су за стару Русију („Савез руског народа", ту је и Розанов[1]), нити с онима који су за европеизам (социјалисти, кадети, Венгеров[2]) на пример), већ за некакву нову Русију или за „никакву". Или она неће бити или ће поћи сасвим другим путем него Европа — културу ми нећемо да дочекамо." Али А. Блок је наслутио подземни ход катастрофалних догађаја много пре револуције. Још 1909 год. он пише: „Поред нас увек постоји друга стихија, народна, о којој ми не знамо ништа, чак ни то да ли је она жива или мртва." Исте године: „Руска револуција се свршила[3]. Све је изгорело до темеља. Чаше људских срдаца су просуте. Вино ће се растворити у целој природи и опет ће да мучи људе који су га просули. Опет тугује Душа Света. Иза чамових крстова гледају страшни ликови на оловним облацима који наилазе." Иако не умом, већ срцем Блок је осећао истину политичког живота. Кад су дошли избори за уставотворну скупштину он није гласао за бољшевике, већ за странку социјалиста-револуционара удружених с с. д. мењшевицима. О томе пише: „Дуго сам мислио и дао сам глас за листу бр. 3 (с.—р. са мењшевицима). Чини ми се да сам право учинио." — 1919 год. пита: „Ко је упропастио револуцију (дух музике)? — Рат".

1) Писац мистичар који је припадао реакционарном крилу.

2) Историк литературе радикалног правца.

3) Говори о првој револуцији 1905 год.

О оном стању које је наступило после дефинитивне победе бољшевика, како смо већ констатовали, у бележницама нема ни речи. Али и овако непотпуне оне дају драгоцен материал за ближе и интимније познавање унутрашњег живота и еволуције „грешног анђела" руске поезије.

П. Митропан

КЊИЖЕВНОСТ „НЕВАЗВРАШЧЕНАЦА" — КОМУНИСТА („треће емиграције".)

Различите епохе у еволуцији совјетске владе изазвале су различите нове појаве у руској емигрантској књижевности. У току прве две године своје владе бољшевици су још допуштали, из разних обзира, постојање независне социјалистичке штампе, али је на крају г. 1919 била чак и за социјалисте уништена свака могућност да се у Совјетској Русији користе штампом. Отада у иностранству почиње живот велике социјалистичке књижевности. До краја г. 1922 бољшевици још нису стигли да угуше и филозофска и верска издања. Али је већ крајем 1922 г. било протерано из Русије неколико стотина научника, професора и писаца између којих и више талентованих филозофа. У исти мах у Русији је престало чак и чисто случајно излажење независних филозофских и верских дела. Емиграција је на то одговорила издањем више филозофских и верских радова.

У току последњих година свака нова забрана неке нове књижевне или научне гране или дела одмах је изазивала појаву ове гране у емиграцији, или објаву забрањеног дела. Приповетка од

Пиљњака, у којој је уметнички испричана смрт војног комесара Фрунзе, одмах је била обустављена од стране цензуре у Русији, без обзира на јавно кајање Пиљњаково, а у иностранству оца се појавила у више издања. Исто тако и роман Замјатинов „Ми", забрањен у Русији, објављује се у иностранству, и то, прво, на страним језицима, а тек после тога, излази и у емигрантском, руском издању, и то, као курзоум, у п р е в о д у с а е н г л е с к о г!

Стаљиново доба совјетске владе, појачавајући диктатуру, логички наставља пут забрана и изузетне цензуре. Ово је доба почело са забраном објављивања тестамента самог Љењина. На тај начин је и сам Љењин морао да се сели... у емиграцију. Овај тестаменат је прво објављен на страним језицима, па затим и у емигрантским издањима. И тек онда су бољшевици приморани да објаве тестаменат Љењинов и у Совјетској Русији, снабдевши га различним коментарима. Уопште Стаљиново доба избацује у иностранство поглавито комунисте. У почетку то су били троцкисти. Њихова издања су се појавила, опет, прво на страним језицима, а под фирмом појединих страних европских комунистичких опозиционих фракција. Али су ускоро леви комунисти троцкисте почели и руски да говоре. Пошто је Троцки протеран из Русије, њихова се штампа потпуно организовала, па показује већ доста велику књижевну продукцију. Поред многих књига они су већ објавили петнаест бројева „Билтена опозиције"; ови билтени изгледају као права емигрантска књижевност. Карактеристично је да Троцки у својој штампи тврди да су царске тамнице боље од совјетских, и да се његове присталице горе третирају у овим тамницама, него што су се некад третирали револуционари у царској Русији.

Убрзо после Троцкиста појавила се и десничарска комунистичка опозиција. Али је ова опозиција и у Совјетској Русији опрезнија и чак, донекле, плашљива. Она избегава политичке ефекте, па се труди да на сваки начин остане на практичном послу мислећи да ће, тесно везана са привредним животом Русије, моћи да руководи њеним напрегнутим привредним стваралачким радом. Зато она до сада и у емиграцији показује слабу активност. Њени штампани органи, као што су „Борба" и „Пут рада", разуме се не могу да се упореде са издањима Троцког. Али се и овде запажа већа промена. Афера претседника Совнаркома Сирцова веома је карактеристична у овоме смислу. Ухапшен је сам Сирцов, реквирирана су његова издања који су се раније ширила у стотинама хиљада примерака. Треба да очекујемо да ће се и књиге Сирцова и његових људи појавити убрзо у емиграцији; онда ће се књижевност десничарске опозиције обогатити новим издањима.

У Европи још и сада постоји велики број људи који су занесени експериментом бољшевика и који веома негативно посматрају сваку емигрантску књигу, баш зато што је она емигрантска. Али и за њих најзад треба да буде јасно да емигрантска литература, која је настала

услед прогона у Совјетској Русији, није нимало једнолика, и може да се сматра као огледало, у којем се види све стварно шарење руског живота. Истина, ово огледало поцекад није тачно, али се у целини не сме игнорисати загранична штампа приликом проучавања совјетске стварности. У овоме смислу година 1930 дала је неочекивано нову и богату књижевност таквих „Невазвраштеница, т. ј. оних активних комуниста који су напустили Русију и совјетску службу, налазећи се у иностранству, и не желе да се врате у домовину на позив претпостављених им власти или комунистичке странке. Неки су од њих или просто побегли или изјавили да се неће вратити, не чекајући да их неко позове натраг. Само по себи „Невазвраштенство" није никакав јединствен политички покрет него само симптом распадања Совјетске Русије и комунистичке странке. Зато у ову групу улазе најразноврснији елементи, који имају једино ту заједничку црту што се боје или просто неће да се врате у Совјетску Русију. Међу њима има и специјалиста, инжињера, трговаца и економиста који су радили у трговинским и политичким преставништвима Совјетске владе у иностранству, а који су сада успели или да нађу места код страних неких фирми, или на некакв други начин да обезбеде своју егзистенцију у иностранству; има ту и научника који су послани у иностранство ради неког службеног посла или научних студија; има ту и глумаца који су напустили своја позоришта, упућени на гостовања у Европу; најзад, има и спекуланата који су себи створили неки капитал, користећи се својим службеним положајем у трговинским претставништвима, па су се претворили од руских комуниста у европске предузимаче, власнике пансиона, посредничких биро-а, кафана и т. сл. Пре кратког времена претседник Централног контролног одбора (ЦКК) известио је да овај одбор рачуна да ових „Невазвраштеница" има много стотина. Али нису ови елементи политички интересантни и нису они створили ону литературу о којој ћемо овде говорити. Комунистичка странка почиње да надвија такве елементе који из разних обзира нису више у стању да поднесу режим странке и стављају се у одлучну опозицију према њој. Ми готово не знамо за такве отворене иступе у самој Русији. Троцкисти и десничарска опозиција ипак остају на темељу статута и програма комунистичке странке и полазећи од њих критикују или подржавају Стаљинову политику. Страх пред суровим казнама, којима се прети чак и најзаслужнијим члановима странке, паралише сваку отворену непријатељску манифестацију. Али зато комунисти који су додељени дипломатским мисијама и граничној агентури Коминтерна и ГПУ све чешће и чешће одбијају позив централне владе да се врате у Русију и почињу отворено да иступају против своје странке и своје владе. Саме по себи ове пребеглице неће, разуме се, створити некакву озбиљну политичку силу. У сваком смислу то је политичка пара која је већ потрошила своју

топлоту и снагу. Ништа ново неће они казати ни у политици ни у тактици. Њихов прелаз, или у демократски, или у фашистички логор, подједнако је безначајан и за њихову прошлост и за њихову будућност. Истина је да готово све емигрантске групе, изузимајући социјалисте, јуре за „Невазвращеница" — комунистима, желећи да се помоћу њих галванизирају, али они се осећају као туђинци свуда. Они су отров трулежи за комунистичку странку, али за то не могу да буду животни елеменат неког другог политичког организма. Зато настају узајамна брза разочарања и чести лутања тих људи из једне емигрантске групе у другу. Тако, например, Дмитревски је почео свој рад у прилично десно оријентисаном емигрантском листу „Руљ", па се појавио у доста блиској „Руљ-у" организацији Масловаца, али је брзо прешао у Миљуковљеве „По следње новости". Беседовски је почео присно пријатељство са Миљуковим, али се онда од њега еманциповао, па сада организује самосталну политичку групу. Чекиста Агабеков, који је прешао на емигрантски положај из неких својих личних и нарочитих мотива, стоји сасвим посебице и неће да ступа ни у какву политичку организацију, па ни „Невараштеница." Опет чекиста Думбадзе, који је прво био веома лепо примљен од члана руског националног одбора (умерено десничарска организација), Владимира Бурцева, сада заједно са Саломоном, бив. веома високим функционаром различних совјетских, поглавито привредних надлештава, прелази у групу Беседовског. Бажанов, бив. секретар никог мањег него Стаљина, седи у десничарском листу бив. присташа пок. вел. кн. Николаја Николајевића „Возрожденије". И смешно је, али је факат, да сваки емигрантски лист жури да набави свога комуниста, а чим га набави, одмах изјављује да је баш његов комунист најважнији, најсигурнији, најстарији комунист,—док сви други комунисти који не раде у дотичном листу, нису комунисти од прве вредности, од значаја. Али главни интерес није у више мање јаловој акцији ових бив. комуниста, него у оној књижевности коју они стварају. Треба признати да између њих има их више који се одлично служе пером и који су успели да често у сјајном облику излаже оно што су видели и доживели, налазећи се у редовима комунистичке странке.

Да пређемо сада на саму ту књижевност. Досада су изашле следеће књиге. Г. З. Беседовски, бив. први саветник совјетске амбасаде у Паризу и заменика амбасадора Довгалевског, издао је прву свеску својих успомена под насловом: „На путевима ка Термидору". На почетку ове књиге он даје опис свога партиског рада у Украјини г. г. 1920-21. Сав остали део књиге у целини посвећује приказу дипломатског совјетског рада у иностранству и поглавито својег рада у Варшавској мисији. Г. А. Саломон, стари бољшевик, који се веома негативно држао према октобарском превратy, али је био позват од стране Красина на совјетски рад, у двема својим књигама „Код првених вођа" сликовито

приказује живот дипломатских совјетских мисија у Немачкој г. 1918, у Естонској г. 1920 и у Лондону г. 1921 и почетком г. 1922. Он исто тако описује свој рад у Москви на положају заступника чувеног Красина на положају комесара за трговину и индустрију. У „Записима агента Разведупра" од чекисте Ољшанског налазимо подробно описан рад Коминтерна и ГПУ у Финској, док је у „Записима чекиста" од Агабекова исто тако подробно приказан рад Коминтерна и Чеке на Истоку у Персији, Турској, у Арапској и Индији. Ђурђијански чекиста, М. Думбадзе, у својој књизи „У служби Чеке и Коминтерна" сасвим отворено описује рад Чеке у Тифлису и др. кавкаским градовима и завршује са неколико саопштења о раду Коминтерна у Цариграду. Најзад књига С. Дмитревског, бив. саветника мисије у Стокхолму, под насловом „Судбина Русије", за разлику од осталих књига његових колега, не садржи готово никаквих фактичких података, него се ограничава на различите мисли о судбини Русије; а исто тако садржи и објашњења аутора зашто је пре био у редовима бољшевика, а сада их је напустио. Али баш објашњења у овим књигама о томе ко је и зашто напустио комунистичку странку, то су најслабија места у тим књигама. Чекиста Агабеков, напр. незадовољан је само тиме што се ГПУ од органа диктатуре пролетаријата претворила у орган угњетача пролетаријата, у орган личне диктатуре Стаљинове, али ако би ГПУ престала бити орган личне диктатуре Стаљинове, зар се могу оправдати сви злочини које је починила ГПУ, а које тако хладно описује Агабеков. Исти злочини чињени су дуго пре диктатуре Стаљина још за живота Љењиновог, што је тако јако оптрано у књизи Ољшанског и према чему је толико списходљиво слеп Дмитревски. Исто тако неозбиљна и сувише лична мотивација најпаметнијег и најстаријег у целој овој групи бољшевика, Саломона, који тврди да је напустио совјетску службу стога што није могао мирно да ради у друштву „криминалних пријатеља" као што су совјетски дипломати Литвинов, Гуковски, Воровски и т. д. Претпоставимо сада да би Саломон био потчињен не овим криминалним типовима, него свом личном пријатељу, шефу ГПУ, Менжинском, за кога Саломон не зна да има злочиначких радња, зар би и онда остао у совјетској служби, и можда би спретније продавао диаманте него Литвинов? Зато је најразумљивија мотивација Думбадзе, који без икакве нарочите идеологије и околишења, једноставно пише да је напустио службу у Чеки зато што није могао више подносити оне ужасе у којима је и сам активно учествовао.

Враћајући се ка идеологији Дмитревског треба рећи да он покушава да говори не само у своје име, него у име многих који су му слични. „Хиљаде, милиони људи, тврди Дмитревски, јуре на све стране, тежећи да некако прошире оквир проклетог живота у који га је гурнула насилно сурова судбина. Ово што мислим ја, мален просечан човек, под истим животним условима морало се родити и код

других и не може им бити туђе." И овај свој поступак, одлазак у трећу емиграцију, он не сматра само као индивидуални чин него га ставља у везу са новом појавом коју он обележава као „трећу емиграцију" (прва емиграција је она из царског времена, друга — толико шареца и разнолика, после октобарског преврата, и најзад, трећа, због и за време Стаљина — ова садашња најновија). „Наша појава овде, вели Дмитревски, није случајна. Ми смо прве ласте пролећа које долази. Емиграција је први предзнак преврата који се приближује." И тако даље. Не само то, него аутор тражи аналогије своме поступању у руској историји и наводи примере одласка из Русије: младог дипломате XVII столећа Ордин-Нашчокина и Херцена. Потпуно су разумљиве прва и друга емиграција. Али логички је тешко објаснити појаву комунистичке емиграције при комунистичком режиму, ако се само не прекине са целом прошлошћу комунистичке власти, ако се не призна да је сва Лењинова бољшевичка политика била неприродна за Русију, против историска и зато злочиначка. А међутим, Дмитревски, да би образложио зашто је сада напустио комунисте и зашто је радио с њима целих десет година, везује сав бољшевички период са општим током руског историског живота. Он ствара сасвим оригиналну филозофију руске историје, сасвим неубедљиву и површну, према којој је Лењин био спасилац Русије. Лењин је за аутора национални вођ који воли када све Русију и свој народ. У овом смислу Дмитревски одваја Лењина од свију других бољшевика и упоређује га с таквим патриотима какви су сам аутор и људи његове генерације, који су ступили у грађански рат на страни бољшевика из осећања дужности према домовини. На једном месту (стр. 165) он изречно каже да је Лењин пронашао људе подесне за државни апарат у „нашем поколењу". У идеологији Дмитревског има много збрке, противречности и сасвим неочекиваних нијанса, као што је похвала политици Столипина, али у једноме је он непоколебљив: то је стварање легенде о Лењину. Ту он не ања за осећање хумора. Например, он слика Лењина емигранта како стоји на руској граници и жедно удише ваздух са руских њива; или се сећа Лењинове жене, Крупске, која, као Божја Мајка крај крста, стоји крај мртвачког одра Лењиновог, па вели са сузама: „срце његово куцало је врућом љубављу према свима трудбеницима, према свима потиштенима..." Можемо замислити како се смеју бољшевици, они стари, упознајући се први пут са таквим сладуњавим и милосрдним својим вођом. Стари бољшевик, Саломон, у својој књизи много простије схвата Лењина, и на страни 15 наводи његове речи: „Нема ту никаквог острва утопије; ту се ради о стварању социјалистичке државе... Од сада биће Русија прва држава са оствареним социјалистичким уређењем... Е! ви слежете раменима. Е онда да се још више зачуите. Ствар није у Русији. Ни брига ме није, господо, за њу — она је само етапа преко које ми прелазимо у правцу светске ре-

волуције...“ Ово је прекрасна илустрација његове љубави ка Русији; а што се тиче његовог доброг срца, госпођа Кускова се благовремено сетила писма Љењиновог у „Известијама“ у коме он информише свет да су ова писма упућена његовој жени са молбом за осуђене на смрт потпуно бескорисна. Зар није исто тако цар Никола благоизволео 26 августа 1906 наредити да се команданти армиских области постарају да се ца превишње име не шаљу телеграфске молбе о помиловању осуђених на преком суду.

Али сва ова легенда о Љењину треба Дмитревском за његову идеологију. Она је можда карактеристична за људе његове генерације, који су у своје време примили бољшевизам а сада хоће да се оправдају, али је она бескрајно наивна и не може да издржи икакву критике већ и зато што се Дмитревски није потрудио да докаже своје тврдње каквим било наводима из дела и писама Љењинових. Међутим, он нешто оперише са цитатима кад говори о Херцену. Очигледно је да сам Љењин са својим цитатима говори против Дмитревског.

И сар не би било боље за Дмитревског да се користио цитатом из Херцена који је навео у почетку своје књиге: „Прелазећи из старог света у нови, не моше се ништа понети са собом...“, т. ј. у овом случају, најбоље би било одрећи се Љењина и љењинизма.

* * *

Шта пак ново даје ова књижевност у смислу осветљавања совјетског живота и унутрашњег режима у комунистичкој странци? Шта је она открила што већ није било познато из прећашње емигрантске штампе или из писама и књига страних дописника? Најзад, колико је она објективна и да ли није она књижевност људи озлојеђених и лично увређених и оштећених? Колико можемо веровати овој књижевности, приликом изучавања совјетског живота и политике бољшевика?

Разуме се да субјективности у овој књижевности има; она се најчешће опажа у карактеристикама разних бољшевичких вођа и активних радника. То смо већ видели на примеру Љењина, како га различно карактеришу Саломон и Дмитревски. Исто то се дешава и са другим бољшевицима у оценама треће емиграције. Троцки је, према Дмитревском, потпуно ништавило, фантаста који ништа није умео да организује. Све успехе у грађанском рату Дмитревски ставља на рачун Љењина, који је сам пратио све војне операције, и на рачун Стаљина, који је радио на фронту. На рачун Троцкога он уписује само непотребна лутања по фронту и брбљања. Саломон пак, у колико је имао пословних веза са Троцким, даје о њему позитиван суд. Исти Саломон веома негативно суди о познатом инжињеру Ломоносову, једном од првих специјалиста које су бољшевици послали у Европу ради васпостављања пословних веза, док Дмитревски налази да, поред свих недостатака Ломоносова, у њему има елемената геније јалног научника и организатора. Нарочито много личне озлојеђености има код Саломона,

али према својим пријатељима бољшевицима он има милости. Неколико пута у својој књизи он има прилике да говори о Менжинском као о своме пријатељу: с њиме је он радио у берлинској амбасади и често се с њим састајао у Москви, али ниједанпут он не приказује читаоцу каква је ова фигура која сада оличава све страхоте Чеке. Напротив, Дмитревски даје сликовиту карактеристику овог човека.... Због улоге коју игра Менжински у судбини многих Руса, ми смо слободни да наведемо ову карактеристику размаженог чекисте.

„У пространој соби за рад са прозорима на трг, улаз у коју је маскиран орманима са књигама, у мекој фотељи или на меком дивану, развнежен, крупан, болесно дебео човек. Некада је он имао веома лепо лице. Очи су му расејане, увек некако лутају, немају сигурности; боја им је црна. Црна, сада нешто проседа, али још густа коса. Лице му је нежно, уморно, нешто неодређено. Чело му је високо и сведочи о памети. У њему се осећа аристократа. Он је добио одличцо образовање. Бавио се филозофијом. У младости је писао песме, по мало мистичке, помало перверзне. На почетку револуције био је послан са Јофеом у Берлин, у прву совјетску амбасаду. Тамо је био генералци конзул, радио је мало и тромо, више је посматрао живот и маштао. Он је увек био сањалица, и данас он може читаве сате да седи или да лежи не дирајући акта и о нечем сањалачки мислећи.

Када се вратио из Немачке године 1919, код њега је почела болест... Некако чудновата... Болови у кичми... који су после бивали све јачи. Легао је на канабе у једној од малених ниских соба за дворске даме у Кремљу, и неко време није радио ништа. Његов пријатељ и земљак Ђержински предложио му је да ради код њега. „Жив, интересантан" рад, за који треба развнежен и интелигентан човек... Управљање специјалним отсеком В.Ч.К., т. ј. управљање политичком полицијом армије.

Био је грађански рат, контрареволуција била је у самој војсци. На велико се просипала крв на фронту. Мно[illegible] крви просипало се и у позадини отсецима фронтова и армија. Вечеслав Рудолфовић Менжински, бивши песник и вечита сањалица, латио се новог посла. Посао је био за њега. Он није био организатор, али је он имао песничку интуицију. Он је видео више и дубље него што су видели други. Он није знао за колебања. Зар он није служио идеји? И он никад никог није убијао. Он је само стављао у покрет машину која је убијала негде некога... Он није видео ове људе, он је само видео спискове имена у актима која је потписивао, али то нису били живи људи, него мистична контра-револуција. Он је секао њене удове. А практички све послове уређивао је Јагода, његов окретан секретар са оштрим проницљивим погледом. Јагода је уређивао и домаће послове Менжинског, када је то било потребно. Возио га је у летњиковац и натраг, завијао му ноге ћебетом... Јагода је водио све послове „специјалног отсека", чврсто, јасно, енергично,без колебања. Понекад је умеравао

некад, напротив, потстицао већ забрљавелог од страшног рада, шефа „оперативног" одељења, Пљата, исто тако земљака, исто тако Пољака. Затим је Менжински постао заступник Ђержинског, а Јагода шеф канцеларије и фактички организатор целокупног апарата В. Ч. К. Најаад, Ђержински је умро. Менжински је дошао на његово место, али је остао исто тако мало покретан, сањалица, који проводи живот у мекој фотељи и кацабету, чак се није споља много изменио, само је нешто остарео, али као и пре носи исту згужвану кошуљу џалик ца Толстојеву."

Ако ову карактеристику сматрамо као донекле пристрасну, она ипак даје цов, интересантан појам о једном значајном типу чекисте.

Али и субјективне оцене бољшевика имају, разуме се, свог значаја. Поређењем, најзад, ствара се тачна престава о овим људима.

Већ смо постављали питање да ли доноси ова књижевност нешто ново нашем знању о совјетској Русији. Треба одмах рећи да ту никакве нове Америка цема, јако су аутори извлачили из саме сржи комунистичке странке и подрума ЧЕКЕ (ово још једаред сведочи о релативно доброј информацији емигрантске штампе). Међутим, трећа емиграција својом књижевношћу, с једне стране, непосредно потврђује оно што се раније добивало из Русије индиректним и нелегалним путем, или оно што се раније изјављивало у облику претпоставке и нагађања на основу закључака о раду бољшевика. С друге стране, трећа емиграција даје толико конкретан и богат материјал, такву илустрацију различитих страна бољшевичке делатности да је та делатност још боље демаскирана и компромитована.

На пример, нама су били познати у своје време они нагреди, разврат, расипање народног новца, којим се прослављо посланик Гуковски у Естонији. Сада Саломон, који је истовремено радио у Ревелу као шеф трговинског претставништва, приказује потресну слику оргија овог партиског дипломата, који је подмитио врхове странке својим поклонима. Ми смо знали да се Зиновјев, претседник Коминтерна, служио државним новцем за набавку предмета раскоши и козметике; сада Саломон тачно утврђује када је и колико вагона ових предмета прошло кроз његове руке за Зиновјева. Он прича о бесконтролном гадовању у берлинској амбасади за време Јофе-а и о безобзирном узимању мита и самовољи у једној лондонској совјетској установи, званој „Аркос". Саломон као искусан стари човек новца, о свима операцијама и марифетлуцима прича толико озбиљно и подробно да није тешко све то проверити ако би се неко за ово заинтересовао. Већ се одавно говорило о томе да совјетске амбасаде и друге установе у иностранству служе као заклон заграничне Чеке и Коминтерна. Сада Беседовски и Агабеков подробно и са именима сарадника причају о организацији рада ових установа. Беседовски саопштава да се обично претставник Чеке поставља за другог секретара, претставник војне шпијунаже зо-

ње се аташе, док је претставник Коминтерна референт за штампу. Дешавају се, наравно, и неке промене у овој схеми али у главном она је тачна.

Беседовски је прво био постављен у мисији у Бечу. Он прича о таквим цеверватним обичајима совјетских дипломата да они личе на чикашке банде. Бечки претставници ЧЕКЕ и Коминтерна водили су пропаганду широм целог Балкана и руковали су у војном и техничком смислу различним комунистичким и мађедонским организацијама. Они су (Јарославски и Јелењевски поменце), према казивању Беседовског, послали паклену машину ради атентата у цркви св. Недеље у Софији. Њима је пала на памет мисао да се Аустрија завади са Мађарском и да се на тај начин подигне устанак у Бургенланду, спорној области на граници двеју држава. Зграда бечке мисије служила је као слагалиште за паклене машине, бомбе и томе слично. Поред свију протеста самог посланика Бронског, овај рад чекиста водио се пред очима целог Беча. Из Беча је Беседовски био премештен у Варшаву. Беседовски вели да је правац целокупне политике Совјета према Пољској зависио не од Комесаријата спољних послова, него од претседника ГПУ, Уншлихта, чији је претставник у Варшави био чекиста Логановски. Злочиначка и авантуристичка делатност овог човека у Варшави и уопште у Пољској превазилази границе најватреније маште. Баш онда су се бољшевици спремали да дигну устанак у Пољској и да од ње створе извесну базу за продирање у Немачку.

Последњих година бољшевици су веома много писали о револуционарном раду на Истоку. Како се тај рад спроводи, о томе даје доста тачну слику активни учесник у њему Агабеков, претставник ГПУ у Персији. Та организација удесила је велику мрежу шпијунаже, у коју су ушли чак и јерменски епископи. Спремала је војне походе и организовала је убиства.

Ако су ужасне приче о спољним злочинима ГПУ, још су страшније приче о унутрашњем догађајима. Тако на пример, у Украјини до 60% убијених били су сељаци. Неки Гуров, који је био командант и џелат у Полтави, прославио је чудноват и кобан јубилеј оног дана кад је напунио број извршених смртних казни на 3000. Досад су писали о злочинима ЧЕКЕ и ГПУ њихове жртве, које су успеле да побегну. Сада пишу о томе или бив. бољшевички властаврши, као Беседовски, или активни џелати, као Думбадзе, који је сам газио у крви, али кога су живци издали.

Најзад, сва ова литература даје нам мноштво података о текућем животу и обичајима Совјетске Русије и комунистичке странке. И ми се у чуду чудимо како су пуни веома старих и веома ружних порока многи и многи комунисти, ови тобожњи творци новог друштва и новог морала, који се фактички налазе у крвној завади са властитом народом.

(Са руског рукописа превео Др. А. Ј.)

Сергије Постников

ТРЕЋИ КОНГРЕС ВИЗАНТОЛОГА У АТИНИ.

— Везе између Византије и Русије као и између Византије и Јужних Словена нису само биле изванредно јаке и значајне у доба постанка руских и јужнословенских кнежевина и њиховог примања хришћанства него и у току даљих векова. Ово изгледа донекле као парадокс, али ови је ипак факат, те се и сада у новој Русији и у Југославији могу наћи дубљи трагови византијских традиција и утицаја. Стога се наш Институт за проучавање Русије Југославије радо одазвао љубазном позиву приређивачког одбора трећег византолошког конгреса да узме учешће у том конгресу, па је овластио члана конгреса, а свога сарадника, г. Др Алексија Јелачића, да га на конгресу заступа. У даљим редовима доносимо извештај г. Јелачића.

Дуго је Византија била пасторче историјске науке, а нарочито историје књижевности, уметности и филозофије. Тек последњих деценија 14 столећа, нарочито заслугом руских научника, земља и доба њено привукли су на се већу пажњу па су створени и специјални часописи посвећени Византији (руски „Византијскиј временик" и немачки „Byzantinische Zaitschrift") и специјалне византолошке катедре. Поред других, мање важних, створена су три велика средишта византолошких изучавања: Петроград, Минхен, где је држао катедру византологије и створио читаву школу знаменити Карло Крумбахер, и најзад Кембриџ где је био на катедри опште историје веома заслужан за византологију професор Бури. Русија је основала у Цариграду специјалан Археолошки институт са главном сврхом да скупља и проучава византијске старине. Археолошке школе и установе других држава у Цариграду и Атини исто тако су се биле све више и више проучавањем Византије. Овај рад, као у осталом и сваки други научни рад, али у много већој мери, био је прекинут Светским ратом. Поред тога, византолошке студије јако су настрадале у Русији услед револуције. Византијскиј временик престао је да излази. Академику Успенском, прваку руске византологије, који је умро природном смрћу у веома дубокој старости, није се нашло замене. Други виђени византолог, управо историчар уметности, академик Кондаков, емигрирао је и умро у Чехословачкој. Трећи угледни старији византолог, професор Александар Васиљев, напустио је Русију, и сада је на катедри у једном од североамеричких универзитета. Најзад, један од највећих живих византолога, бивши професор Петроградског универзитета, онда шеф одељења рукописа „Публичне библиотеке" у Петрограду, Владимир Бењевић, чами већ другу годину у заточењу на Соловјецким Острвима. Све интервенције у његову корист до сада су остале узалудне, а узрок овакве сурове мере Совјетске владе остао је непознат. Други руски византолози у Русији изгледа да су готово ућутали, и ако се већ пре више година баш у руској византологији појавила социјално-економска струја која би могла да нађе на изгледно разумевање код садашње службене совјетске историографије. Руска наука из Русије није била заступљена ни на првом византолошком конгресу, који је одржан године 1924 у Букурешту, што је потпуно разумљиво, ни на другом толико успелом конгресу у Београду, априла 1927,

kao što se onda objašnjavalo time što Sovjetski Savez i kraljevina Jugoslavija nemaju medjusobnih službenih diplomatskih odnosa, i najzad na ovom poslednjem trećem kongresu. Grčka vlada je službeno pozvala Sovjetsku vladu da učestvuje na kongresu, ali nije dobila odgovora. Ruski naučnici iz Rusije nisu se, dakle, u Atini pojavili, niti je primljeno od njih kakvo pismo ili depeša, kao što je bio slučaj u Beogradu, na što je onaj kongres odgovorio brzojavom, upućenim akademiku Uspenskom. Ruskih naučnika koji se nalaze u inostranstvu došlo je devet; oni su ulazili u pojedine nacionalne delegacije. Tako su g.g. Nikola Okunjev, prof. Karlovog češkog univerziteta, i Dr. Nikola Bjeljajev, saradnik „Byzanto-Slavika" iz Praga i g-ca Dr. Marija Andrejeva, saradnik istog časopisa i Slovenskog Instituta u Pragu, došli kao članovi čehoslovačke delegacije. U jugoslovenskoj delegaciji nalazili su se gg. Dr. Aleksandar Solovjev, profesor i službeni delegat Beogradskog univerziteta, Dr. Vladimir Mošin, profesor u Koprivnici, i pisac ovih redaka, kao službeni delegat Instituta za proučavanje Rusije i Jugoslavije. Iz Nemačke bio je Dr. Djordje Ostrogorski, privatni docenat univerziteta u Breslavi, iz Francuske Dr. Andrija Grabar, profesor univerziteta u Strasburgu, i najzad, iz Grčke prota Pavle Krahmaljov, ruski paroh u Pireju. Sva devetorica podneli su naučna saopštenja, koja su i pročitana na kongresu. Teme su bile sledeće: N. Okunjev „Freske crkve u Nerezima i njihovo datiranje" u glavnome je tu referent ponovio zanimljive podatke koje je prikupio o ovoj crkvi blizu Skoplja, te je argumenti ao svoju omiljenu tezu, kako je srpska srednjevekovna umetnost pripremila umetnost talijanske renesanse; A. Solovjev: „Dve srpske kompilacije vizantiskog prava", „Grčki arhonti u carstvu Stefana Dušana"; M. Andrejeva: „O socijalnom i političkom elementu u nekim vračarskim knjigama vizantiskim"; A. Grabar „Grčko-orijentalske ilustracije iz 9 i 10 stoleća"; P. Krahmaljov „O monaškom životu u Svetoj Gori u srednjem veku"; G. Ostrogorski „Vizantiski poreski sistem u staro i srednjem veku"; N. Bjeljajev „Najstarije ruske ikone"; V. Mošin „Kembridžski anonim 10 stoleća i odnos Kazara prema Rusima i Vizantiskom carstvu"; A. Jelačić „Vizantija i vizantinizam u ruskoj književnosti druge polovine 14 stoleća". Ova poslednja tri referata i saopštenje g. Dra Dragutina Anastasijevića, profesora Beogradskog Univerziteta, „O datumu ruskog rata cara Cimiskija" bili su jedina gradja posvećena rusko-vizantiskim odnosima.

Jugoslovenska delegacija bila je jedna od najmnogobrojnijih i najjačih (preko 30 učesnika, 14 saopštenja). Predvodio je delegaciju g. Dr. Jovan Radonić, prof. Beogradskog Univerziteta u penziji, član i delegat Srpske kraljevske akademije.

Na prošlom kongresu ruski jezik bio je primljen kao službeni i za naučna referisanja i za debate; ne samo mnogi Rusi, nego i bugarski akademik g. Stefan Bobčev, pročitali su svoja saop-

štenja na ruskom. Pokojni češki akademik Karel Kadlec, pretsedavajući u sekciji, služio se ruskim jezikom. U pozivu na treći kongres nije bio spomenut ruski jezik kao službeni. Da to nije bila slučajna omaška videlo se na samom kongresu, gde je ruski jezik prodro tek sa izvesnom teškoćom. Gg. Mošin i Krahmaljov održali su svoja predavanja na ruskom, uz žučne proteste jednog od mladih grčkih profesora, čije je i inače čudnovato držanje čak izazvalo osudu jednog od uticajnih organa atinske grčke štampe.

Uopšte se dala zapaziti izvesna pocepanost i potištenost Slovena na ovom Kongresu, što je i razumljivo kad je Rusija otsutna.

Kongres je praćen sa više zanimljivih, ponekad sjajnih priredaba i ekskurzija. Sa naročitim uživanjem i interesovanjem razgledali su vizantolozi inače nepristupačnu publici ogromnu i divnu kolekciju atinskog bankara i velikog ljubitelja vizantiske umetnosti, g. Loverdosa. U njoj ima i više skupocenih i lepih predmeta stare ruske crkvene umetnosti.

Prilikom posete Akropole vizantolozi su imali prilike da vide, a neki i da razgovaraju sa mornarima ruske sovjetske krstarice i torpiljerke koje su se onda bile usidrile u Pirejskoj luci, a u velikom su broju posećivali Atinu.

Idući kongres biće priređen u Bugarskoj.

D r Aleksije Jelačić

ИЗДАЊЕ НАУЧНОГ ОДЕЉЕЊА „ЗЕМГОРА" У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ БЕОГРАД, УЛИЦА БЕОГРАДСКА 35. ТЕЛЕФОН 7-20.
Уредник. проф. Павле Стевановић

Издања „Руског Архива“

Зборник на руском језику

ЈУГОСЛАВИЈА

(ЮГОСЛАВИЯ)

I

Садржај: Предговор. Д-р Душан Лончаревић — Постанак Југословенске Државе; Д-р. Боривоје Милојевић — Географске особине Југославије; Д-р. Лаза Костић — Демографија Југославије; Д-р. Владимир Ћоровић —Из историје јужних словена; Д-р. Милан Прелог — Словенство код Јужних словена; Д-р Фердо Шишић — Хрвати и Мађари пред годину 1918; Д-р. Богумил Вошњак — Словенска Филозофија културе; Д-р Тихомир Ђорђевић — Етнолошка наука код јужних словена; Милоје Васић — Српска средњевековна уметност; Ђенерал Војин Максимовић — Војне везе и односи између Србије и Русије (1806—1917); Коста Тодоров (б. Бугарски посланик у Београду) — Еволуција односа између Југославије и Бугарске.

Цена 60.— дин.

ПРОФ. ИВАН ЛАПШИН

О Филозофском значају руске науке.

Цена 10 Дин.

МАРК СЛОЊИМ

Портрети савремених руских писаца.

Цена 10. Дин.

ОВА ИЗДАЊА СЕ МОГУ НАБАВИТИ У СВИМА КЊИЖАРАМА

КАО И У УРЕДНИШТВУ „РУСКОГ АРХИВА“

БЕОГРАД ХАРТВИГОВА БР. 35.

Биро рада »ЗЕМГОР«

Државним и општинским надлештвима, приватним лицима и предузећима **препоручује бесплатно раденице разних струка** и то: професорке, наставнице музике и страних језика; благајнице, дактилографкиње, гувернанте, дадиље, продавачице, кројачице, модискиње, келнерице, куварице и др. Такође се препоручују специјалисте почев од високо квалификованих инжињера, професора, учитеља, књиговођа, писара па све до дрводеља, молера, фарбара и обичних радника.

У исти мах молимо сва надлештва и приватна лица **да се у случају потребе за радном снагом обрћају Биро-у,** како би се тако запослили људи који су моментално незапослени.

Усмена и писмена тражења слати на

»ЗЕМГОР« Београдска ул. 35.

Телефон 7-20

Течај дактилографије

„ЗЕМГОР“ Хартвигова ул. бр. 35. Тел. 7-20.

(одобрен одлуком Мин. Трг. и Индустр. 11-XII-1930. г. 1 Бр. 37371|Н

Потпун течај у току два месеца.

Вежбање на машинама ћирилицом и латиницом по упутима и под наозором стручне наставнице.

Плата 45. дин. недељно.

По свршетку течаја и положеном испиту издаје се ДИПЛОМА.

Упис у канцеларији „ЗЕМГОРА“ сваког радног дана од 9 до 14 и од 16 до 18, суботом од 9 до 13.

9-ой год издания. 9-ой год издания.

ВСЕ, КТО ИНТЕРЕСУЮТСЯ РОССИЕЙ, ВЫПИСЫВАЙТЕ
ЕДИНСТВЕННЫЙ ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ

ВОЛЯ РОССИИ

Под редакцией В. И. Лебедева, М. Л. Слонима, Е. А. Сталинского и В. В. Сухомлина.

Журнал необходим каждому славянину, знающему руский язык. Это одновременно и познание России и практика в русском языке.

Журнал имеет в России НЕЛЕГАЛЬНЫХ корреспондентов.

В каждом номере „Воли России": Рассказы, повести, стихотворения. Переводы выдающихся произведений западно-европейской литературы. Статьи по вопросам русской и иностранной политики. Систематические обзоры жизни Советской России. Проблемы современной культуры. Жизнь славянства. Статьи иностранных авторов по вопросам международной политики. Литературные отклики. Обзоры новых книг и журналов. Библиография.

В „Воле России" помещали свои произведения следующие авторы: Герман-Франкен Мюллер, Генрих Шребель, Рудольф Брентшеид, Томас Манн (Германия), Рамзей Макдональд, Филипп Сноуден, Сидней Веббе (Англия), профессор Олар, Альберт Тома, Ренодель, Эдуард Эррио, Анатоль Франс, Ромен Ролан (Франция), Гульельмо Ферреро, Модильяни, Туратти, Зибарди (Италия), Эмиль Вандервельде, Де-Брукер (Бельгия), Бласко Ибаньес, Сант-Яго (Испания), Д-р Эдуард Бенеш, профессор Т. Масарик, Я. Папоушек, Ванчура, Гануш Еллинек, Д-р Крофта, Д-р Эрбен (Чехословакия), Бела Линдер (Венгрия), Коста Тодоров (Болгария), Густав Крклец (Югославия), и т. д. и т. д.

Цена номера — 25 динаров.

Годовая подписка — 200 динаров.

Адрес Редакции и конторы:

»VOLJA

Prague-Vinohrady Tchécoslovaquie, Vyšehradska ul. 29

УНИВ. БИБЛИОТЕК
И. Бр. 5929

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XIII

БЕОГРАД
1931

На основу мишљења Главног просветног савета, Господин Министар Просвете одлуком својом СНБр. 4164 од 12 фебруара 1929 г., одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Господин Министар Вера 14 децембра 1929 г. под бр. 17049 наредио је да сва Одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", „како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом, те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији".

САДРЖАЈ:

Страна

А. Ремизов. — КИТОВРАС (легенда) 5

Василије Куковников. — РУСКА ГАЛЕРИЈА СЛИКАРА А. Л. БИЛИСА (Слике: А. Л. Билиса, Н. А. Берђајева, И. Ј. Билибина, В. И. Лебедева, Ф. Ј. Махина, О. С. Минора, С. С. Прокофјева, А. М. Ремизова, М. С. Слоњима, М. И. Цветајеве, Л. И. Шестова. 14

Јован М. Јовановић. — АУСТРИЈА И РУСИЈА НА БАЛКАНУ (I део: 1908-1912) 17

В. Архангелски. — ПУТЕВИ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ У ДАНАШЊОЈ РУСИЈИ 42

Е. Сталински. — БОРБА БОЉШЕВИЧКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ 58

Елена Извољска. — ФРАНЦУСКА КРИТИКА О РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ 70

Д-р. М. Слоњим. — ПУТЕВИ РУСИЈЕ 78

С. Ј. Ефрон. — РУСКА КИНЕМАТОГРАФСКА ИНДУСТРИЈА 99

Ал. Ремизов. — ПАВЛЕ ЈЕЛИСЕЈЕВИЋ ШЧЕГОЉЕВ (некролог, 1 слика) 109

Е. Јевгењев. — ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД 110

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ.

С. Постников. — Совјетски историјски часописи 1930 године: „Родина и Прогонство", „Историчар-Марксист", „Црвени Архив", Летопис Марксизма", „Пролетерска Револуција", „Црвени Летопис". 116

D-r M. Prelog. — V. Jagić. I. Deo.—Spomeni moga života. . . 129

С. Постников. — Библиотека Руског Историског Заграничног Архива у Прагу 134

ШТАМПАРСКА ГРЕШКА!

Моле се читаоци да исправе грешку у наслову чланка: ФРАНЦУСКА КРИТИКА О РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ, како треба да гласи, а не: У РУСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ.

Китоврас

Легенда о Соломону и Китоврасу — из „Палеје", збирке старозаветних књига — у рукопису с краја XIV ли XV века. Та је легенда руски извод талмудске легенде из Агаде о Асмодеју. Пут Асмодејев на Волхов*) у Новгород и на Велику*) у Псков не право, већ унаоколо — преко Византије: Асмодеј, појавивши се у Византији, претворио се у прилатог кентаура и у облику кентаура дошао је код Срба и Бугара и код њих добио име Китоврас и већ као Китоврас је дошао у Русију.

Бугарски Номоканон XIV в. забрањује апокриф „о Соломону и Китоврасу басне и лажи", а руски индекс, наводећи бугарски, коментарише: „све је лажно, није било Китовраса на земљи, већ су јелински философи измислили."

И успркос уверавању благочастивих људи да нема никаквог Китовраса нити га је било, и очинској опомени да ће се за читање таквих басана и лажи испаштати на оном свету, Китоврас се учврстио у Русији. На бакарним вратима главног улаза Свете Софије у Новгороду у почетку XIV века (1336 г.) појавила се његова слика: крилати кентаур држи у руци Соломона, а испод тога пише: „Китоврас меће братом своим на објетованују земљу зрја". А Иван Грозни (XVI в.) пренео је та врата у близину Москве, у Александровску Слободу. И до данашњег дана у вароши Александрову, у Успенском манастиру, Китоврас пада у очи свакоме својом лепотом. И сви гледају и диве се: „ако хоћеш да видиш силу моју, скини с мене тај гвоздени ланац и дај ми прстен с твоје руке, па ћеш видети."

Проучавањем Китовраса бавио се Александар Веселовски: „Словенске приче о Соломону и Китоврасу и западне легенде о Моролфу и Мерлину", Петроград 1872 (Скупљ. дела VIII, Новгород 1921); И. Н. Жданов, Дела I т. Петроград 1904 г.; Гл Н. Потањин „Прича о Соломону", Томск 1912 г. Најновија су истраживања у књизи Мазона: André Mazon, Le nom du chamir dans la légende vieux-russe de Salomon et Kitovras. Mélanges publiés en l'honeur de M. Paul Boyer. Eduard Champion, ed. Paris, 1925. Le Centaur de la légende vieux-russe de Salomon et Kitovras. Revue des Etudes Slaves tome VII, 1927.

Из позоришних претстава о Китоврасу у Русији прочитао сам код Бесонова (Скупљене песме П. В. Кирејевског Москва, 1872., књ. IX), да је Иван Осипов (Ванька Каин) четрдесетих година давао уз беле покладе претставе о Соломону и Китоврасу, да је он сам био писац и претстављао Китовраса.

---

*) Реке у близини поменутих градова.

* * *

Тада дође време да се упита за Китовраса. И демони открише Соломону да га виде дубоко у пустињи, код три извора. И замисли се Соломон како ће ухватити Китовраса. Хирам искова гвоздени ланац и гвоздену гривну; и на гривни је била уресана заклетва: у име Божје. И постаде тај ланац непрекидљив: за човека и за не-човека ропство. И размишљаше Соломон како да употреби тај ланац. И посла куропалата Вифонија са синкелима у пустињу код три извора, и нареди да понесу са собом вина и меда и једно овчије руно. Зашавши дубоко у пустињу, Вифоније нађе три извора, а Китовраса нема. И, као што их је научио Соломон, исцрпеше воду из извора и запушише уста извора руном, па у два извора налише вино, а у трећи мед. А они се сакрише за камен. И у само подне, као кад лептир почне ударати о прозор, у пустињској тишини чу се топот копита, а у лице удари однекуд јара. И гле: као стрела лете крила по пустињи — све више, све ближе — ено већ се виде копите. И видеше: баш он — испружена крила, снажне коњске ноге, и човечје лице: наже се к извору. Напеше сву пажњу, ланац држе чврсто у рукама, само да их он не опази. Али Китоврас високо подиже главу, и са уснених углова не вино, већ усирена крв спуштала се к бради.

„Од вина се паметнији не бива!“ рече Китоврас. Али жеђ га је морила. И, пустивши крила, кличе: „Вино веселит сердце человјека!“

И, срknувши жедно са извора, пође ходати од извора к извору, не може да се одвоји. И до самог дна у сва три извора све попијено, полизано, омирисано, није остало ни трунке вина ни меда. И тако се осећао као да му је море до колена, шта да се разговара — како? „Све што има почетак, има свој крај?“ — будалаштине! а из „ничега“ он на самом себи чак врло добро види „чега“... и ви доиста мислите да је „делина увек већа од свог дела?“ — ништа од свега тога: не Китоврас, већ мала птичица, оштре канџице — и упркос очевидности он је у њој — с њом „тежи к немогућном“; али се Китоврасова крила скаменише, с копита се одвалише шапе, и у очи сипа успављујући песак, и Китоврас паде, као камен, у тако дубоку провалију да се ништа не види, а није ни потребно. И настаде тако хркање да је дивота: и сама се пустиња притајила. И тада Вифоније изађе иза камена, надену гвоздени ланац на врат Китоврасу, и причврсти га. Китоврас се пробуди — на врату ланац! откуд на њему такав ланац? и хтеде да се ослободи.

„И име Божје са клетвом нека је на теби!“ — рече Вифоније.

И видећи на себи име Божје, Китоврас пође покорно за Вифонијем.

*

Ђуд му је била таква: није ишао кривим путем, већ правим. И, кад стиже у Јерусалим, пред њим су рашчишћавали пут и

уклањали куће, јер је ишао правце, без врдања. И дође до куће удовичине — баш на углу — и несрећница, не очекујући за себе милост повика: узимају ми последње што имам!

„Ја сам сирота удовица!

Китоврас стаде, провуче се, али не скрете с пута — и кућа оста читава! — али он сломи себи ребро.

„Лепа реч кости ломи, а опора изазива срџбу!“ — рече Китоврас и пође даље.

А кад су га водили преко трга, некакав човек, купујући чизме, тражио је и немогуће: „за цену не питам, само ми дај такве да их носим седам година!“ Китоврас се осмехну, загледавши се у очи купцу. Окружен гомилом беспосличара и радозналих седео је на земљи чудно одевен човек, — једни су му пружали руку, други су му давали записе; и по његовим речима се могло разумети да је он погађач, прориче судбину. Китоврас се заустави и гласно се насмеја. У сусрет је ишла свадба: свирач је напред тако неуморно превлачио гудалом, тако се усрдно кривио да су се и најозбиљнији кикотали, а младенци су били весели и сватови пијани и задовољни. Китоврас окрете главу — сви су то видели — и све му се појавише на очима. Један сват добро накићен, не обазирући се ни на пожарнике, ни на одред сапера, који су ишли први испред Китоврас и куропалата са синкелима, махао је око себе рукама, трупкајући у месту. Дошавши до њега, Китоврас га узе за руку и шапицом — какво пијанство, очас све прође — изведе га на пут.

Тако се завршио пут — пут загонетака из пустиње од три извора у светски град — Јерусалим.

*

Китовраса сместише у двору код куропалата. Радозналих се не можеш отрести, у дворац не можеш продрети. Али је страх још јачи. Свирачи који су увеселавали Китовраса осећали су се врло неугодно и бирали су таке ноте да могу свирати без нота, и капелник је махао палицом како стигне. Уосталом, Китоврасу је било свеједно, само да су му отворени прозори и — музика. У дворанама стражаре није ни требало постављати: улазио је спафарије Зеркон и префект Дардан — због изванредних послова, долазили су епитоматори из „Paris-Press“ да добију информације, али су почели лупати такве глупости да им је куропалат забранио даљи долазак. А није нико ни тражио, само се неимар Хирам, „удовичин син“, право из радионице јавио куропалату да се упозна с таком необичном природном појавом: коњ-и-човек-и-птица — Китоврас! Пут Китоврасов — то су сви знали, али ко би се усудио питати? Сам Вифоније са својим синкелима обилазио је наоколо, али нису смели ни у очи погледати, а камоли питати — све су на копите пазили.

„Што си се смејао, — упита Хирам — човек изабрао себи обућу, јаку, за седам година?

„Седам година! — рече Китоврас, — па он има да живи свега седам дана.“

„А твоје потсмевање погађачу?“

... „Добар је и он! — рече Китоврас, — говори људима о тајнама а ни појма нема да је одмах ту испод његових ногу у земљи скривено благо.“

„А твоје сузе?“

„Било ми је много жао, — рече Китоврас, — после четрдесет дана младожења ће умрети.“

„А шта ти је требао онај пијани сват?

„Добар и поуздан човек и таквом треба помоћи.“

С полуспуштеним крилима, подвивши ноге, као скамењен, мирно је гледао Китоврас.

Хирам од Катовраса пође Соломону и исприча му одговоре Китоврасове.

И рече Соломон:

„Ево ко ће потписати: човек је као трава, изјутра расте и зелени се, а увече клоне и вене, све је таштина!“ — и нареди да се провери пут Китоврасов — прорачанска снага његових речи.

Над градом се спустио сумрак. И у ноћи која се спуштала на истоку је засветлуцала бела, зелена и црвена светлост: к планини Морији, где ће бити подигнут јединствени Соломонов храм, различит од свих храмова које је човечанство саградило, приближавала су се тешка демонима вођена теретна кола с дрвеном грађом. Дувао је ветар, пресецајући пенушаву светлост, и за тренут високо букнуше високе сумпорне мотке и са заглушном буком се угасише.

*

„Зашто ме не зове цар Соломон?“ — упита Китоврас.

И Вифоније, гледајући у копиту није могао да не каже како је било, без икаквих дипломатских увијања.

„Устручава се: јуче је препио, глава му пуца.“

Китоврас устаде, узе камен и метну на камен.

Јавише Соломону: „камен на камен“.

„Препоручује ми да растерам мамурлук! — рече Соломон. нареди да му донесу боцу Сандеманового опорта, испи чашу, и без икакве главобоље отпочину.

И сутра дан цео дан до у вече чека Китоврас. И када је Вифоније, који под разним изговорима цео дан није улазио к њему, протури нос да би проверио је ли ту, упита Китоврас:

„Зашто ме не водите к цару?

„Опет је погрешио, — рече Вифоније, гледајући у копиту, — био је данас код цара персиски ручак, па се прејео бибера.“

Китоврас устаде и скиде камен с камена. Јавише Соломону: скинуо је камен с камена.“

„Препоручује да почнем дијету?“ — рече Соломон, и за вечеру му укуваше овсеницу с двопеком, а после врућ чај, без имало бибера.

•

Рано ујутру уђе код Китовраса Вифоније у свој својој парадној униформи са синкелима такође богато одевеним и с њима мноштво свакојаких дворских шарених лакеја са запаљеним свећама, музиком, певачима и глумцима. И, гледајући у копито, јави Китоврасу да га зове к себи цар. Китоврас устаде и, изабравши три прута, дугачка по два метра сваки, пође с прутовима покорно за Вифонијем.

Много је било пријема код цара Соломона, али овако није било. Звездана сала је била пуна пунцата: и не прости људи, све цареви и кнежеви и принчеви — арапски, јерменски, персиски, индиски и кинески — заробљени и савезници. Много су видели свакојаких чуда на пријемима цара Соломона, али оваког чуда још никад нису видели.

Китоврас, гледајући право, ћутећи метну пред цара три прута, наместивши их тако да праве слово „Т“. И Соломон одгонену знак. И разумеде какву тајну зна Китоврас. И, окренувши се онима око себе, рече:

„Он вели: тебе је Бог дао васељену, а све ти је мало, узео си и мене!

С полуспуштеним крилима, подвивши ноге, као скамењен, мирно је гледао Китоврас ....

„Нисам те због себе позвао, — рече Соломон, гледајући у Китовраса, тебе су довели да те упитам чим да тешемо камење — ти знаш зашто.

И наступи таква тишина — какви стратези, какви арапски, јерменски, персиски, индиски, кинески принчеви — тајац! — и само блесак драгоцености, шуштећи, продирао је. И гле — као широка ливада или осуто звездама небо или музика — жубор извора.

„Има чудесан камен у птице нокат*) — рече Китоврас, — зову га шамир, гнездо те птице је на стени у дубини пустиње!“ — и устаде.

И уз музику оним истим редом са запаљеним свећама — Вифоније, синкели, шарени дворски лакеји, музиканти, глумци — поведоше Китовраса у двор куропалату.

---

* Оникс.

*

Дан по дан — и Вифонију поста обично. Китоврас ништа не тражи, није истина, али што се тиче хране, ни школьчицу да грицне, ни хлеба не једе; Китоврас је миран, подвије ноге, па тако се и скамени, и можеш му урлати у уво, као да је оглувио, само гледа. И музиканти су се сасвим ослободили и, ако је коме потребно, не стидећи се брише нос, а у прво време су само шмркали, и у музику је незгодно сувишна нота упадала, али тада им није било до нота. И певачи су се такође пришитомили и једаред су чак у хору отпевали песму за коло — а како су их пре страшили! И синкели без икаквог страха свако јутро су чистили Китоврасу копите, и глачали и трљали кожом од дивокозе, као своје сопствене чизме. И није Вифоније због Китоврас спао с ногу, а није ни чудо: од цара куропалату наредба да иде у пустињу и тамо уврeба птичицу и донесе чудесни камен. По упутству Китоврас Хирам је излио такво бело стакло, и тим стаклом имао је Вифоније, чим излети птичица, да затвори гњездо, да птица може видети шта је у гнезду, али да не може ући у гнездо. Какав тежак задатак!

Китоврасу су отворене земаљске тајне,
Зна и птичица чудесни камен.
Али да ли је иста судбина као и човекова,
Човеку је отворена тајна успомена —
Тако исто је беспомоћан и на очима је она иста вева:
Ни од куда се јавио, ни куд је суђено јавити се.

Кад стигоше до стена у пустињи, спазили су гњездо тичице и заседоше у заседу. И кад је излетела из гњезда тичица, одреди Вифоније из своје пратње оне који се најбоље умеју пузати. Успузаше се они на стену, на сам врх, кад тамо — гњездо с тићима! Баце доле покретне лествице, успуза се Вифоније. И главом он, као што су писали доцније епитоматори, описујући дела куропалата, огради белим стаклом гнездо, па назад. И већ не крijући се више, под стеном чекају тичицу. Врати се тичица, чује — пиште тићи, и види — пружају к њој вратиће: они њу виде, а она не може да уђе к њима у гњездо! — баци храну и одлете. Тада и дисати престадоше: сад ће се вратити тичица, донеће каменчић, , да расече стакло и ослободи децу, па да им некако не умакне из ока чудесни камен! И сместа са себе све доле, прострше по земљи — топло време — и прибише се један уз другог, да се већ није могло разликовати ко је куропалат, а ко синкел. А тица се није дуго чекала, одлете некуд и ето је лети, носи у кљуну нешто. И чим је до гњезда долетела, они заграјаше — тичица се уплаши и испусти камен: а камен погоди право у ћелу куропалату. Вифоније одмах држ за њега, стеже у шаку, па брже на камилу. А ва њим и синкели. Па појуриште трком. И од радости и не сећају се како су у град ушли. Људи гледају и не верују својим очима: усред бела дана такав купалишни призор. Срећа

што су полициским агентима биле познате курапалатове тајне белеге, иначе би заглавио затвор. И цар је после корео куропалата: „не приличи твом чину.“ А за царем и сваки други, онако из пријатељства. „Да си се, Вифонтићу, сажаљевао је префект Дардан, бар венчићем покрио; шта ће сад казати посланици? А сам Вифоније, доиста, „у дубину бачен“, ако је и имао пристојно одело, али се држао као да је у купатилу,— вјечна му памјат.

•

Тридесет дана како је из пустињске дубине од три извора дошао Китоврас у светски град, Јерусалим. И није се више могао познати Јерусалим. На гори Морији, где су путеви били претрпани мирисљавим јаким дрветом, скупоценом грађом за будући храм, почело је зидање. Шамиром су без шума тесали камен — темељ храма: три квадрата који су се додиривали један с другим, који су означавали три света — три тајне: тела, душе и духа. И дизале су се скеле, опкружујући од истока на запад будући улаз, Светилиште и Свјатаја Свјатих. У ливницима Хирамовим пушили су се димњаци и ноћу се разливало огњено руменило, ненасито гутајући таму и разгонећи демонска ноћна страшила: тамо су топили метале за два огромна стуба: ти стубови ће стајати на улазу у храм — светли и лаки Јакин, који означава душу рођења, и туробно-мрачни тешки Боаз, који означава душу смрти; тамо су топили бакар, мешајући ватру и воду, ради стварања „ливеног мора“, то „море биће у јужном делу храма, где у Светилишту виси седам свећњака, а изглед „мора“ — љиљан, који држе дванаест ливених волова, намештених унаоколо, као дванаест листова светске руже, као дванаест знакова небесног круга.

Чудни људи, нимало налик на овдашње, које је из Тира довео Хирам, „ковач свих оруђа од бакра и гвожђа“, дрских лица, црни од рада, разилазећи се из радионица кућама, на сав глас су певали непријатне песме уз електричне пламенове демонских огњева

Уђе, стаде на тврду земљу —
и залупише се врата, а тамо,
куда воде путеви — зид
и опет тешка и затворена врата.
Али ја — на тврдој земљи је моја слобода!
Ја на свој ризик слободно стварам!

Почетак рада цар је прославио гозбом. Два имена су се славила у Јерусалиму: неимар Хирам, који је остваривао замисли Соломонове и припремао своје стубове и „ливено море“— о томе се много говорило, и загонетни Китоврас.

За тих тридесет дана загонетке Китоврасове су се оправдале: шофер Спиник, који је себи куповао чизме на седам година, умро је после седам дана, као што је рекао Китоврас; под хиро-

мантом Индаком, који је прорицао будућност, нашли су у земљи закопано благо, као што је рекао Китоврас;младожења Асхолије, кога је жао било Китоврасу, доиста је после тридесет дана умро, а накресани Пастила, кога је Китоврас извео на пут, а после префект Дардан одвео у префектуру, после испита показао се и као добар и веран човек, а, као што је познато,Дардан не воли да се шали. И зато што пророчка снага Китоврасових речи није празна реч, и због нечујног камена — шамира, који је пронашао Китоврас, а без тог чудесног камена не би се могло почети зидање храма, за све то цар је наволео наредити да се на уласку будућег храма изради лик Китоврасов. А како би могао бити пир без Китоврасa! И Китоврас је био доведен к цару у двор и постављен пред царев престо — да га сви виде.

С полуспуштеним крилима, подвивши ноге, скаменивши се, мирно је гледао Китоврас.

„Брате Китоврасе, — рече Соломон, — ја сад видим да ваша снага није човечија, али и да ваша снага није већа од наше човечије, јер ја сам те ухватио."

„Брате Соломоне, — рече Китоврас, — власт се даје према снази; ако хоћеш да видиш моју снагу, скини с мене овај гвоздени ланац и дај ми прстен с твоје руке па ћеш видети."

И тада на царев знак спафарије Зеркон скиде ланац с Китоврасa, Китоврас се диже, његова спуштена крила су дрхтала. И цар — то су сви видели — скиде прстен са свога прста и даде Китоврасу. И одједаред као сребрна муњада се вину у грозно заковитлану тишину: на очи свима Китоврас узе прстен, принесе уснама, прогута; и раширивши крило, удари крилом Соломона и баци га на крај обетоване земље.

„Ја, рођен од непорочне земље, ваздуха, ватре и воде, ја сам — цар Соломон!" — кликну Китоврас и светлост као бело - пурпурно - љубичасто - црвена завеса обви га.

И сви видеше: на престолу цар Соломон, и царица му даје јабуку.

„Колико ме волите?" — упита Китоврас.

И сви одговорише једним гласом с једним јединим осећањем:

„Бескрајно"

„И лако би умрли за мене?"

„Сасвим лако и сви смо готови, ти си — наш цар Соломон!"

И закикота се Китоврас. Тако се није кикотао ни оном погађачу који је обећао лаковернима закопана блага, а није видео благо под својим ногама. А кроз широм отворен прозор уз кикот Китоврасов упадоше бестидно они чудновати које је Хирам довео из Тира, дрско су ходали по улицама.

И Хирам као да се пробуди. Очи му се сретоше с очима Китоврасовим. И Китоврас, обуздавши кикот, горко се осмехну. И од тог осмеха сва горчина судбе подиже се у срцу Хирамову.

И виде Хирам како под царским оделом уздрхтавају коњске јаке копите.

— —

Ноћу над градом поче беснети непогода и кроз грмљавину се чула лупа и звекет отворених камених чељусти, муње су, увијајући змијским реповима као птице кључале земљу, шибајући као каишима вила се и падала киша. А онама, на мору, бачен на крај обетоване земље, на пустој обали, под тихо пливајућим звездама пробудио се цар Соломон — сам самцит.

аз
еклезиаст
бих цар над Израиљем
во Јерусалимје!"

(Превео М. Мосновљевић)

Алексије Ремизов

Руска галерија сликара А. Л. Билиса

Арон Лавовић Билис је Рус, родом из Одесе. Само је рано детинство провео у Русији, а године учења у Аргентини. Зато и зове сам себе аргентинским уметником. У Паризу је има две године: био је један од првих који су прелетели Океан, истина, с прекидима — он никад није јурио за Линдберговом славом. У Паризу на Place de la Concorde среo га је енглески писац George Reavey, који га је и увео у париске литерарне кругове. За две године Билис је нацртао све знатне Французе. Пролетос на изложби видела се његова француска галерија: кога све нема — од самих врхова, Пола Валери и Андре Жида, ту су знаменитости — научници, доктори, правници, маршали, музичари и глумци. Њих познаје Париз, а то значи сви познају — и они гледају као живи, само што не проговре; али та болест „уметности што говори" — није Билисова и он себи не задаје такве задатке.

Билис, иако је живео цео свој живот у Аргентини, на своју велику срећу није заборавио руски и своју отаџбину — Русију. И како је могло бити да не никне „Руска галерија" и да се париско-аргентинској титули Билиса не дода: „и руски". А десило се то све случајно и сасвим неочекивано.

*

Морало се тако десити да о Божићу 1931 године дође из Београда пуковник Фјодор Јевдокимовић Махин; морало се десити да на руско Бадње вече буде приређена ноћна жалобна литија — уочи сахране маршала Жофра; и морало је Бадње вече бити тако магловито и така влага да је продирала до костију.

Постоји глас и власт крви и исто тако и моћан глас земље: земља узбуђује као крв; може се раскрстити и са крвљу и са земљом, али то се не да сваком, и колико има примера баш обратних: без земље и без „својих" човек пропада.

Билис је био свестан свога порекла и увек се осећао Рус, без обзира на сву Аргентину, и оно што га је привлачило била је земља, Русија, где се родио, први утисци детињства, прва љубав. Билис је Јеврејин, и на руски Бадњи дан њега је узбуђивало не „С нами Бог", не „Дјево днес", већ „Бадње вече"

— никад незаборављена црна, снегом затрпана земља, Гоголь — „последњи дан пред Божић је прошао; настала је ведра зимска ноћ; засветлуцале су звезде...“ Билис није могао мирно седети у соби на Port Royal. Али није само то Бадње вече њега истерало на улицу, ноћна жалобна литија на Champs Elisées — бакљада, музика и војска: мртвачки сандук с остацима маршала Жофра требало је да буде метнут под луком Etoile код гробнице „Незнаног Војника“ и пренети ноћу у Notre Dame — сав Париз се скупљао око лука и по улицама. У Паризу је те ноћи било необично нелагодно, као што је било нелагодно на погребу маршала Фоша: неосветљени већ изосветљивани Париз, претрпани Париз изгледао је сумрачан и пуст, и сви су се прибијали један уз другог.

Баш онда кад је Билис, нашавши се на Монпарнасу, стајао код осве љене „Coupole“, Махин, који се тог дана био решио да по старинском обичају пости до звезда и био се прилично истањио, заустави се код те исте кафане, да потражи неће ли гдегод блеснути макар каква звездица — али, да су над Паризом засијале и звезде самих трију мудраца са истока, ипак би рекламна светлост Ситроена погасила и саме продируће личне звезде које обасјавају Русију.

Али Махин је стајао и упорно се загледао у магловито влажно небо, које се ниско спуштало — у ноћ без звезда.

„Ја чим погледах у Пуковника, — прича Билис — срце ми заигра: ево, мислим у себи, Русије.“

Доиста, ономе ко је сретао Махина, то је сасвим разумљиво: Махин је староверац, који је сачувао све црте и стас темељне Русије, и кад би му се натакла капа стрелаца, није ни потребна шминка, — био би жив споменик Москве из XVII века.

„Од Фјодора Јевдокимовића је све и почело: он је кум моје руске галерије.“

И већ првог дана Божића, не одлажући, Билис је седео у хотелу у улици Convention и ртао Махина. Махину дошао да честита Божић Владимир Ивановић Лебедев. Упознали се. И сутрадан Билис је седео у улици Denfert Rochereau, цртао је Лебедева.

„Министар је пун живота, а кад слуша, он се загледа: командант, не воли да се шали.“

„И велики бумбар, — приметиће Махин.

А. Ремизов се кидао од смеха:

„Нацртали сте министра, нацртали сте пуковника, само још нема војника Верешчака: сва редакција „Руског Архива“ у лицима — часопис без речи!“

И кренуше се из улице Denfert—Rochereau и по Паризу и изван Париза у предграђа: Clamart, Vanves, Meudon, Boulogues. Очистивши своју аргентинску лулу и набивши је добро француским „капоралом“, изјутра је полазио с албумом на „руски рад“, убеђен да је В. И. Лебедев министар, ли не морнарице, већ саобраћаја.

*

За месец дана је било нацртано једанаест портрета: Сергије Сергијевић Прокофјев, један од првих савремених руских композитора; Иван Јаковљевић Билибин, прослављени сликар „руског стила"; Лав Исаковић Шестов, булоњски философ, познат у целом свету, учесник свих филосфских конгреса; Никола Александровић Берђајев, најпопуларнијих од свих руских философа што живе у Паризу, у његовим рукама је часопис „Пут"; Осип Соломоновић Минор, старешина, у народњачким круговима први човек; Марко Лавовић Слоним, најживљи од руских Парижана, оснивач савеза младих писаца „Скитнички логор", књижевни уредник часописа „Воља Русије" и књижевник париских новина „Нова Газета"; а од писаца портрете Марине Ивановне Цветајеве, А. Ремизова.

С Ремизовом је било и забавно и озбиљно радити. На сеанси је присуствовао и онај једини Енглез који је срео Билиса његовог првог париског дана на Place de la Concorde, George Reavey, коме се прохтело да преведе Ремизова на енглески. Сеанса је — сат и двадесет минута. И за тај сат Ремизов је објашњавао Енглезу „тамна места" из свога „Седмодневца" (приповетке из књиге „Варошки шумови"). Портрет је све усхитио, и како тврди Ремизов, портрет је је добар, — „само је доњи део лица — згужван.

„А и јест тешко, — објашњава Ремизов, — можда и сасвим немогућно т а к о, таким начином насликати живу реч и осмех."

И као што увек бива у „планским" пословима и предузећима, није могло прећи без незгодних случајева. Припремајући своју француску изложбу натоварен портретима, Билис се журио у аутомобилу. И налетео је на аутомобил: у њему је седела дама, која је изашла да се првог пролећњег дана провоза по Булоњској шуми. Све се свршило за даму јауцима и пријатним сусретом, а Билис, загледавши се, погоди носом у ортрет Андре Мороа, и нађе се у болници.

Портрет Осипа Соломоновића Минора и портрет Марка Лавовића Слонима нацртан је после аксидана, кад су испод повеза, који је скривао лице, гледале нетремице у модел два једино читава остала ока уметника који је пострадао, али не и клонуо.

Париз, 1931.

Василије Куковников

А. Л. Билис. Аутопортрет

А. Л. Билис. Портрет песникиње г-ђе М. И. Цветајеве

А. Л. Билие. Портрет философа г. Л. И. Шестова

Аустрија и Русија на Балкану

(I део: 1908—1912)

1.

Немачки историчари и политичари, са једним два изузетка, као и англо-саксонска два три историчара у питању одговорности за рат тврде непрекидно да рата не би било да Русија није мобилисала целокупне своје снаге. Наредивши најпре делимичну мобилизацију четири војна округа (кијевски, московски, казански, одески), а после општу, Русија је изазвала Немачку да мобилише и уђе у рат против Русије и Француске. Стоји факат да је Русија прва наредила мобилизацију целокупне војне силе; али стоје и друга факта која утврђују да је аустро-угарска дипломатија одговорна за општи рат. Аустро-Угарска дипломатија је: а) свесно спремала рат против Србије; б) свесна била да ће тај рат изазвати светски рат. Није тачно да је у Немачкој одлучено да се Русији пошаље ултиматум тек пошто је Русија објавила општу мобилизацију.

Још од Катарине II и Јосифа II постоји одређенији спор између Русије и Аустрије о југоисточној Европи. Русија и Аустрија су имале намере да делове Турске царевине у југоисточној Европи настањене хришћанима подвргну својем утицају. Оне су под владом та два цара имале и известан офанзивни савез против Турске. Аустрија је, у ово време, покушала да, кад је Русија већ ушла у рат са Турском, овај савез сведе на најмањи напор; да притекне Русима у помоћ кад почну сигурно напредовати у правцу Цариграда, или да их нападне ако ратна срећа окрене леђа руској оружју. И, без мало кроз читавих последњих сто и тридесет година, аустро-руски односи су били задахнути неповерењем, непријатељством. Сем политичких разлога вероватно су у овом супарништву играли улогу и верски моменти. Мистични исток био је увек циљ европских освајача и владара, црквених и политичких. Није малу улогу играло у овим односима хоће ли у Јерусалиму, у колевци Хришћанства, владати западна или источна црква.

У доба најтежих часова за Аустрију, 1848, Русија је са ретком готовошћу дала помоћ Франьи Јосифу I да угуши мађарску буну

и спасе његов престо. Никада овај човек није могао опростити руској цару ту помоћ, а у кримском рату (1854—1855) окренуо је оружје противу свога спасиоца. Кнез Шварценберг је одавно претио, као канцелар Аустрије, да ће она својом незахвалношћу изненадити свет. И никад се од тада аустро-угарски односи нису могли уредити; било је примирја, али правога мира никад. Многи уговори као рајхштатски, берлински, мирцштешки, да не наводимо остале споразуме, утврђивали су објекте и циљеве аустро-руске политике на Балкану, али увек је било унутра нечега кривога, старога неповерења, и неке тежње да једна другу матирају у крајњој линији. Политички и верски моменти су и даље имали свој политички утицај. И тако је то редом трајало до 1914 када је због прогласа рата Србији, Русија прибегла оружју да је одбране од Аустро-Угарске.

Један летимичан преглед догађаја историјских у држању Аустро-Угарске и Русије према балканским државама од 1774 до 1914 мора вагу претегнути на корист Русије. Она је стално била за слободу балканских хришћана. Русија је желела Дарданеле, Босфор за своје циљеве, али остало је гледала увек са ширег гледишта: хришћанство, раса. Русија се залагала за ослобођење хришћана од Турака и стварање аутономних њихових државица у Југоисточној Европи; Русија је за њих ратовала, и плаћала те ратове скупо у свакоме погледу. Аустрија најпре, Аустро-Угарска затим, углавноме је ишла за својим циљевима; у историји балканских држава у току прошлога века нема каквог било озбиљнога напора Аустрије за ову или ону хришћанску државицу. Више је примера њених сплетака него какве политике у корист мирнога развијања државица, наследница Турске. Русија је вадила мач за ратове за њихова стварања, а Аустрија се једва једанпут, 1887 јавила речју о независности балканских држава. То је онда кад је Русија, због познате историје са бугарским кнезом Батембергом, хтела извести један јачи притисак над васалном Бугарском. Претседник мађарске владе Коломан Тиса претио је тада Русији, што „не поштује, као Аустро-Угарска, самостално развијање бланских држава, што је начело њене политике.“ То је био један једини пут у историји стогодишње борбе балканских народа за ослобођење, да је Аустро-Угарска озбиљно коракнула пред Русију. И зашто? зато да у Бугарску на престо дође Фердинанд Кобургски, њен кандидат, који ће до краја своје владалачке каријере (1887—1918) остати веран централним силама. Постоји ли у историји балканских држава и један аустроугарски владар или државник, чије је име добило надимак ослободиоца или великог добротвора народног? Пример са Србијом је типичан; аустријска политика према њој је била увек са задњим намерама. Она је њој на берлинском конгресу (1878) помогла да уз своју, скупо плаћену независност, добије нешто територије (вранjски, пиротски, нишки округи), али Аустрија узима Босну, Херцеговину и Новопазарски санџак за

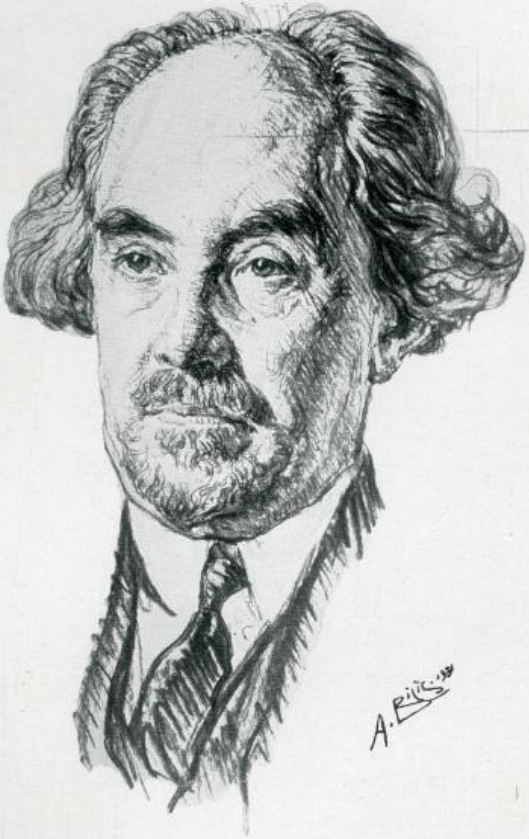

А. Л. Билле. Портрет философа г. Н. А. Бердяева

А. Л. Билис. Портрет сликара г. И. Ј. Билибина

А. Л. Билис. Портрет директора „Руског Архива" г. В. И. Лебедева

А. Л. Билис. Портрет Главног уредника „Руског Архива“ г. Ф. Ј. Махина

А. Л. Билис. Портрет јавног радника г. О. С. Минора, бившег претседника Думе града Москве.

А. Л. Билис. Портрет композитора г. С. С. Прокофьева

А. Л. Билис. Портрет г. А. М. Ремизова

А. Л. Билис. Портрет књижевника и књижевног критичара г. М. С. Слоњима

навек од Срба (в. конвенције од 28 јуна 1881 са краљем Миланом). У Србији место да помаже народ, она држи краља Милана, који мора да напушта и престо и Србију, да увек направи непремостиви јаз за споразум са Србијом. Аустро-угарска дипломатија, као, у осталом, и руска, признаје свршени чин од 29 маја 1903 (насилно уклањање са света краља Александра Обреновића), али већ идућих година поставља ултиматум Србији: „или топове из Шкодине фабрике, или нема трговинског уговора." Аустрија је, стално од 1881 и политички и економски исцрпљивала, растрзавала Србију и сметала јој да се консолидује у односима са Бугарском. Под утицајем Русије, у неколико махова су покушавани споразуми између Србије и Бугарске (1887, 1897, 1904, 1906, 1912) и њих је увек кварила бечка дипломатија. Анексија Босне и Херцеговине је један акт непријатељства према Србима и Србији, али и према Русији. Руска дипломатија је одавно, још пре рајхштатског уговора, готово дигла руке од западних православних Словена. После 1878 она је сматрала да Босна и Херцеговина не могу отићи из руку Аустро-Угарске без рата. У Бухлави (15 септембра 1908) аустро-угарски и руски министари иностраних дела, барон Ерентал и Извољски, дошли су до неког споразума; Босна и Херцеговина су под извесним условима признате Дунавској монархији, али је и Русија требала добити неке накнаде на Истоку (слободан пролаз кроз Дарданеле). Руског државника је аустро-угарски по свој прилици изиграо. Анексија је изведена, а Русија није ништа добила. Новопазарски санџак је истина напуштен, али само привремено. Од анексије односи аустро-руски улазе у акутно стање, али и европски мир. Русија није бечкој влади опростила немачки ултиматум за анексију Босне и Херцеговине.

Аустро-угарска је та која је својом нотом силама, — и ако је било неког аустро-руског споразума да се на Балкану ништа не предузима (политика неинтересованости), — у августу 1919 не казујући ништа Русији, повлачи европске силе на разговор о распореду на националне области територије европске Турске. Ово је био корак који је изазвао, убрзао балканске ратове, којим се хтело спречити стварање савеза Балканског (бугарско-српско-грчки) у дејство, и ослабити покровитељство Русије над Балканским савезом.

2

Аустро-Угарска, Немачка и Русија направиле су 1881 (18 јуна) један дефанзивни уговор између себе. У том уговору су предвиђени у погледу Источног питања ови случајеви: I. На случај да једна страна уговорница зарати са Турском, друге уговорнице ће остати неутралне, али тек пошто се буду све три споразумеле о резултатима рата. II. Све три стране уговорнице се обавезују да поштују међусобне интересе на Балкану и сагласавају се да без међусобнога споразума, не могу извршити територијалне

промене у европској Турској. III Русија, Немачка и Аустро-Угарска признају европски значај Босфора и Дарданела и начело затварања њихова. Оне ће пазити да Турска ниједној страној држави не допусти пролаз кроз њих (према берлинској декларацији Русије), а ако то учини да се сматра као лишена даље безбедности.

Уз овај Уговор је приложен протокол у коме су се ове три силе споразумеле о Балкану овако 1) Аустро-Угарска задржава себи право да анектира Босну и Херцеговину кад буде сматрала да је потребно; 2) Све три силе сматрају да би по општи мир било опасно да се изврши макаква окупација било Источне Румелије, било Балкана. На случај потребе оне ће употребити своје напоре да одврате Порту од таквога корака, а само се по себи разуме да Бугарска и Источна Румелија неће изазивати Порту вршећи упаде са њихове територије у друге турске области. 3) Русија, Немачка и Аустро-Угарска неће се противити сједињењу Бугарске с Источном Румелијом у границама које су одређене Берлинским Уговором, ако се то питање по сили прилика отвори. Оне се слажу да одврате Бугаре од сваког другога напора у оближње области — специално Маћедонију, и да јој изјаве да ће у томе случају радити на своју руку и на своју одговорност. У духу овога протокола упућени су претставници ове три силе (у Атини, у Београду, у Букурешту, у Софији, у Цариграду и на Цетињу) да се између себе саветују и олакшавају извођење ове политике тројецарскога Савеза.

Овим је замењен тајни аустро-угарско-руски споразум од 1873 а, вероватно, стављен ван снаге и Рајхштатски Уговор од 1876.

Овај уговор није био у важности у 1897, када је Фрања Јосиф I посетио руског цара Николу II. За време те посете је, у Зимској Палати у Петрограду, утврђена једна заједничка линија деловања у Источном питању. Главна образложења тога споразума су ова: 1) да се чува status quo на Балкану све донде докле то прилике допусте, 2) да се у начелу обе државе слажу како да се поступа на случај да и противу воље Аустро-Угарске и Русије наступе какви догађаји на Балкану; 3) да је лако сложити обостране интересе на Балкану ако се сва питања мирно и искрено, једно по једно, претресу и нађе основа за њихово изравнање.

И тако су се две царевине (1897) сложиле: а) ако се не би могло на Балкану одржати status quo да ниједна од њих не тражи територијално завојевање на Балкану нити да допусте другој каквој сили да се шири на Балкану; б) питање Цариграда и непосредне околине као и мореуза (Дарданела и Босфора) јесте чисто европско, те не може бити предмет некога нарочитога аустро-руског споразума. Али, ако се, изузевши Цариград и мореуве, морадне на Балкану створити неки нови поредак, то су Русија и Аустро-Угарска дужне да се споразумеју.

Русија и Аустро-Угарска се нису сложиле тада о Босни и Херцеговини, јер, докле је бечка блада тражила да може кад хоће да изврши анексију Босне Херцеговине и Новопазарскога санџака, дотле је Русија сматрала да анексија не спада у аустро-угарску домену споразумевања. Исто тако се нису споразумеле о стварању независне државе Албаније и о деоби турских територија у Европи између три-четири државе балканске. Аустро-Угарска је хтела да између Јањине и Скадра, са далеким границама на Истоку од Јадранскога и Јонскога мора, створи једну аутономну Арбанију, остатак Маћедоније и Тракије да подели између Бугарске, Србије и Грчке. Русија је одбијала споразум о томе налазећи да је сувише рано о томе разговарати.

У то време су оне дале једна другој реч да ће поштовати начело немешања у унутрашње ствари балканских држава.

За овим споразумом доћи ће онај од 1902 (Ламсдорфова посета), па онда онај из 1903, познат као Мирцштешки споразум. Русија ће се после тога увалити у рат са Јапаном, имаће унутра неприлика, и тек ће 1907 и 1908 почети поново да се бави питањем Балкана. На Балкану су у то време настале борбе око питања чија је Маћедонија; та ће борба бити између Бугарске, Србије и Грчке. Велике Силе су се већ наместиле по Маћедонији према својим жељама и плановима: Стару Србију је (цео косовски вилајет са скопским санџаком) узела Аустрија као свој сектор за реформну жандармерију, а Русија је бачена у грчку Маћедонију. Италија је узела себи битољски вилајет, и т. д. То је чувена реформна акција у Турској; њу су Велике силе помагале, а Аустро-Угарска, и ако у концерту великих сила, радила је испод руке свим силама противу ње, нарочито међу Арбанасима.

Европске Силе се нису слагале у питању реформа у европској Турској. Аустро-Угарска је у 1907 почела нешто за себе радити у Цариграду. И та акција је тајна, и она се све више удаљује од ранијих основа аустро-руских споразума о „незаинтересованости на Балкану".

УОЧИ АНЕКСИЈЕ

3

Односи између Аустро-Угарске и Русије од доласка барона Ерентала за заједничког министра иностраних послова почињу се заоштравати. Дотле су те две државе, из разних разлога, ишле, како тако, у корак у балканској политици. „La politique du désintéressement et du status quo" била је основа за рад те две велике земље на Балкану, који је постајао све немирнији. Барон Ерентал је важио, докле је био у Петрограду као посланик, за русофила; службени кругови руски били су задовољни кад је он заменио на Балплацу грофа Голуховскога; веровали су да ће се водити и даље једна помирљива, споразумна политика на Балкану.

Кад је у јесен 1907 шеф руске спољне политике, Извољски, долазио у Беч, барон Еренталу га је уверавао да ће Аустро-Угарска наставити своју политику споразума са Русијом на Балкану. У то време су биле на дневном реду реформе домаће управе у европској Турској. Силе су радиле на томе, али нису биле сложне. Барон Еренталу је, у то исто време, независно од других сила, тајно радио у Цариграду, како је речено, да приволи Абдул Хамида да му уступи у градњу железницу кроз ново-пазарски санџак. У накнаду зато аустро-угарска дипломатија је обећавала султану да ће кварити европски концерат у погледу судских вефорама у европској Турској. У јануару 1908 он ће у делегацијама аустроугарским објавити тај уступак и означити да железница кроз ново пазарски санџак (Ужац—Косовска Митровица) има културни и економски карактер, да није наперена ни против кога, него јој је намена да веже запад с истоком и пренос чувене „индиске поште" из Енглеске упути тим краћим путем. Ово је био удар за Русију и први повод за лични сукоб барона Еренстала са Извољским.

Крајем априла 1908 руска влада предаје, преко свога посланика у Бечу, Аустро-Угарској влади један мемоар о овој железници. Петроград би да изведе начисто какво је држање, право и искрено, бечкога кабинета за балканске железнице. Русија је у то доба потпомагала јадранску, трансверзалну железницу: Прахово—Ниш—Мердаре—Дримска долина—Свети Јован Медовски, коју је тражила Србија од Турске. Барон Еренстал је пристајао у четири ока, али је почињао правити резерве. Извољски је тражио да се престане са таквим држањем и омогући Русији да продужи политику аустро-руског споразумевања на Балкану. Кад бечка влада тврди да санџачка железница нема политички карактер онда нека не прави сметње ни пројекту ове друге, значајне економске пруге преко Србије и Отоманске империје. За први мах требало би почети са проучавањем трасе Мердаре—Штимља, а ако би Аустрија корак Русије у Цариграду помогла, то би могло да осигури и рад и учврсти аустро-руске везе и уверење о солидности те две земље у балканским пословима.

На овај мемоар одговарају из Беча Русији овако. Бечка влада се слаже са свима оним плановима за изградњу железница које имају економски карактер и циљ да служе за привредно културно развијање Балкана. Бечки кабинет је зато подржавао и предлоге грчке (Лариса—Битољска пруга) и бугарске предлоге (Ћустендил—Куманово), па ће помоћи и предлог Србије (Мердаре Штимља). Али, и ако се слаже са свим тим предлозима, бечка влада нарочито полаже на свој предлог за грађење железнице која ће везати окупиране провинције са пругом Скопље—Солун. Барон Еренстал не види нарочити разлог зашто би на Порти представници Русије и Аустро-Угарске правили заједнички корак. Исто тако барон Еренстал „не види потребу да се проучавање же-

љезничке трасе Ужац—Митровица врши једновремено кад и проучавање трасе за Јадранску железницу Мердаре—Штимља. Кад је бечка влада тражила царску ираду од Султана до прави везу са босанским жељезницама кроз ново-пазарски санџак, она је имала на то права, јер је могла да се позове на један међународни уговор (Берлински), докле за друге ствар није иста"... „Влади бечкој лежи на срцу да одржава са руском владом политику пријатељства и повереља, уверена да само такви односи одговарају монархистичким и конзервативним интересима Аустро-Угарске и Русије".

Овај аустро-угарски одговор је предан 1 маја 1908, а већ кроз три недеље осећа се да се Русија и Аустро-Угарска не слажу, да не мисле више на споразум од 1897, 1902. Много се што шта изменило, нешто је ишчезло, ново се јавило, те треба да се мења. Русија је почела разговоре с Енглеском о реформама у европској Турској и о Азији; разговори су стављали у изглед споразум на свима линијама.

Почетком јула 1908 — кад је Ерентал већ мислио да за јубиларни дан рођења царева изврши анексију Босне и Херцеговине, руска влада предаје Аустро-Угарској један мемоар као одговор на њен горњи одговор од 1 маја 1908; Русија признаје право Аустро-Угарске, „и ако би се чл. 25 Берлинског уговора могао и друкчије правнички тумачити", — да тражи повластицу економске природе за градњу железнице кроз ново-пазарски санџак. Али, у исти мах мисли да и балканске државе имају право да траже концесије за изграђивање железница економског карактера. Таква је железница Дунав—Јадране (од Прахова — на Дунаву код Радујевца па преко Књажевца Ниша на Мердаре—Штимљу—Дрим—Јадран), за чију се изградњу већ образовало међународно друштво; а српска се влада нада да ће наћи потпору Аустро-Угарске у Цариграду.

Важније је од овога становиште руске владе пред анексију у питању аустро-руске политике на Балкану. Руска влада, пре свега, утврђује да се потпуно слаже с аустро-угарском владом, да треба одржати тадање стање на Балкану докле год прилике допуштају и да је могућан споразум аустро-руски на случај да се оне промене. У погледу анексије Босне и Херцеговине у руском мемоару стоји изричнo: „питање измене стања предвиђеног у члану 25 Берлинског уговора, т. ј. анексије Босне и Херцеговине и новопазарског санџака, има у првоме реду европски карактер, те није такве природе да се може уредити одвојеним споразумом између Русије и Аустро-Угарске. Руска влада је готова да такав исти карактер призна питању Цариграда, његове околине и Мореуза. Па ипак, с обзиром на крајњу потребу за обе земље да се ова два питања реше у складу са њиховим обостраним интересима, руска влада је готова да почне разговоре у духу узајамнога пријатељства. Што се тиче других делова споразума постигнутих 1897 у Петрограду остаје како је

и било. Руска влада жели са своје стране да сачува најпријатељскије и највећег поверења односе са владом Аустро-Угарске, у пуној хармонији с интересима монархистичким и конзервативним обеју земаља."

Аустро-угарска влада рачуна да је овај руски меморар добра прилика да се гледишта дунавске монархије и Русије претресу и утврде. Њој се чини да је Русија у овоме меморару показала праве намере своје, она би да задржи за себе лавовски део, а мрвице другоме. Извољски нуди новопазарски санџак Аустрији а вато тражи Цариград и мореузе; Русија тражи помоћ Аустро-Угарске за јадранску железницу, а не мисли је давати Аустро-Угарској у Цариграду за железницу кроз тај санџак. Извољски сматра да је руски предлог за железницу Дунав-Јадран преко Србије у пуној сагласности са берлинским уговором, и пројект санџачке жељезнице некако одвојен. Извољски се још труди да сузи границе новопазарскога санџака, објашњавајући речи из чл XXV берлинскога уговора „au delà de Mitrowitza", што са очигледном намером да прошири рејон Јадранске пруге. да прошири реон Јадранске пруге. Русија не мисли да Аустро-Угарска треба да, пригодом анексије Босне и Херцеговине, анектира и новопазарски санџак. „Ново-пазарски санџак, — каже барон Ерентал у упутствима посланику у Петрограду, — Русија сматра као уступак нама на случај да се повољно за њу реши питање Цариграда и Мореуза."

За Аустро-Угарску је анексија једно право, „јер је она и оружјем добила Босну и Херцеговину," а не еминентно европско питање како Русија говори. У погледу Цариграда и Дарданела Аустро-Угарска хоће да разговара, јер циљ руске политике није Цариград него Солун. И Аустро-Угарска наставља разговоре и даље, али ради и да изврши анексију.

Русија 14 августа 1908 упућује опет бечкоме Министарству Иностраних Дела један меморар у коме, повивајући се на раније предлоге Аусгро-Угарске, скреће пажњу да би било време да се сада ближе одреди линија балканске политике обе државе као највећма заинтересоване. Русија мисли на тачно одређени програм и споразум за Балкан, јер види да се ствари у Турској све више заоштравају. Русија предвиђа такве метеже да сматра аустро-руски споразум као неопходан за јачи положај њихов, ако дође до колективне интервенције свих европских сила у Цариграду. Докле је овај предлог Русије дошао на решавање, Аустро-Угарска је већ 19 августа 1908, на седници заједничкога Савета министара решила да сврши анексију Босне и Херцеговине, тајно.

На дан 27 августа бечка влада шаље одговор руској влади на ранији меморар од 6 јула 1908. У томе одговору, који добија и Извољски, тада у Карловим Варима на лечењу, и руски кабинет у Петрограду, Аустро-Угарска наговештава анексију Босне и Херцеговине. „Ако би неодложне прилике нагнале

Аустро-Угарску да анектује Босну и Херцеговину, руска влада ће, надамо се, дати уверење да ће се држати према томе акту наклоно и пријатељски. Аустро-Угарска се обавезује са своје стране у томе случају да, чим објави анексију, повуче своје трупе из ново-пазарског санџака и одрече се коначно окупације његове. Јачега доказа од тога не може бити за аустроугарску незаинтересованост... Аустро-угарска влада је готова да у даноме случају приступи поверљивим и пријатељским разговорима са руском владом о Цариграду и околној територији и о Мореузима."

Најзад је дошао историски састанак у Бухлави између руског министра иностраних дела и барона Ерентала. Састанак је био 15 септембра 1908, а главни разговор 16-ог истог месеца.

4

Састанак је тражио сам Извољски из Карлсбада, где се још налазио на лечењу. Састанак је добивен, и на њему, —на имању графа Берхтолда, Бухлави, — требало је да се измењају мисли и утврди одређенији споразум о даљој аустро-руској политици на Балкану.

Барон Ерентал је на дан 14 септембра 1914 говорио Србијином Министру иностраних дела, г. Миловановићу, који је по савету Извољског дошао у Беч да отворено разговара са бароном Ерениталом, и то одлучно говорио: „да је магла која је једно кратко време између Петрограда и Беча постојала сад потпуно разагната, да је потпун споразум између једне и друге земље у односу на Исток повраћен." Извољски, као да је хтео да с Русије скине одговорност што неће моћи у питању анексије учинити ништа за Србију, те је Миловановића, као Игњатијев 1878 Ристића на Андрашија, упутио на Ерентала.

О разговору у Бухлави где се над једним камином у салону Берхтолдова замка налази златом урезан датум и епитаф аустро-руског споразума о Балкану, — постоје две версије. Једна је барона Ерентала, друга Извољског.

Барон Ерентал приказује разговор овако. Прва половина сахата састанка прошло је у оштрим пребацивањима Извољског о држању Аустро-Угарске, тврдећи да је она главни кривац за дотадање неспоразуме. Затим се прешло на мемоар од 27 августа. У погледу пројеката за градњу железница кроз ново-пазарски санџак (Ужац—Митровица) и Дунав—Ниш—Мердаре—Штимље—Дрим—Јадран, оба министра сагласила су се да у Цариграду не чине сметње један другоме за добијање концесија од Султана. У односу на анексију Босне и Херцеговине Извољски се најпре ограђивао „да би тај акт отворио много шире питање, о коме би требало споразумети се," али притеран уза зид, рекао је да ће Русија, — ако Аустро-Угарска буде принуђена да анексију изврши, — то гледати пријатељским оком и благонаклоно. Повлачење аустриских трупа из новопазарског санџака Извољски је сматрао као упрошћавање и

олакшавање кризе коју ће анексија изазвати. Али, признајући Аустро-Угарској право да анектује Босну и Херцеговину, Извољски је сматрао да треба једновремено задовољити и интересе Русије. Интересе Русије је Извољски овако формулисао: „Аустро-Угарска даје уверавања да ће пријатељски и наклоно гледати на акцију Русије да добије пристанак европских сила за слободно пролажење појединих ратних бродова руских кроз Дарданеле. У независност и безбедност Цариграда као у исто право других приобалних сила у Црноме Мору, Русија неће дирати." Барон Ерентал је изјавио готовост Дунавске Монархије да прими ову формулу, ако Русија обећа да ће се држати у часу анексије пријатељски и наклоно. У погледу балканских држава Извољски и Ерентал су се сагласили да се Бугарска може, у часу анексије, прогласити за независну краљевину, да Грчка може извршити и формално присаједињење са Критом; да треба у аустро-руском интересу чувати целокупност Турске империје. У односу на Србију и Црну Гору Ерентал је најодлучније одбио макакве „територијалне компензације за анексију Босне и Херцеговине. Он може само то обећати „да ће Србија и Црна Гора, ако једног дана дође до дебе Турске, и оне добити нешто од турских покрајина." Извољски се са тим задовољио, а барон Ерентал је „као спољашњи израз, као компензацију, дао пристанак да Србија као и Бугарска имају свога представника у Дунавској Комисији. Црна Гора би се могла ослободити полицијске контроле над водама Црне Горе — (службеност дата Аустро-Угарској по чл. XXIX берлинског уговора). У односу на дан анексије барон Ерентал мисли да ће се извршити почетком октобра 1908, али да то зависи највише од извештаја из ново-пазарског санџака и из Босне и Херцеговине; Извољски је желео да се то не изврши пре половине октобра, кад се мислио вратити у Петроград.

Руски министар иностраних дела, Александар Петровић Извољски тврди да га је барон Ерентал обманuo. У Бухлави је било речи о анексији али као еминентно европском питању"; анексија је била везана за издејствовани стални пролаз ратних руских бродова кроз Дарданеле; дан анексије имао је бити Русији саопштен. Оба министра су доцније полемисала о томе предмету у енглеској јавности, али ствари се нису тим ништа поправиле; остало је под сумњом ко од њих говори истину. Зна се да је барон Ерентал тражио од Извољског да му пошље „редакцију нашег аранжмана у Бухлави о политичкој линији којом треба да идемо заједно у пословима Балканског полуострва." „Што се тиче питања Босне и Херцеговине, ја нисам у стању, пише барон Ерентал Извољском, да вам дам обавештења о тачноме дану када ћемо извршити анексију тих покрајина. Међутим, ви можете рачунати на моје обећање да вас известим о томе нешто раније." Исто тако стоји и одговор Извољског на ово писмо из Егерна на Тегернском језеру од 23 септембра

1908, у коме јавља да је свој предлог одговора, на бази разговора у Бухлави, послао на одобрење цару Николи; ако тај одговор добије царско одобрење онда ће се доставити одмах... „Саопштења ми шаљите у Париз где ћу бити 1-ог октобра“ (о даљем току питања анексије).

Истога дана кад је Александар Петровић Извољски писао ово писмо, вођен је у Б. Пешти разговор између барона Ерентала и кнеза бугарскога Фердинанда. Из забележака које је оставио сам барон Ерентал види се да га је он обавестио о разговорима у Бухлави и да га је охрабрио да ради како му интереси Бугарске налажу. Тад ће бити био постигнут споразум да се Бугарска прогласи краљевином дан раније од дана кад Фрања Јосиф прогласи анексију.

На дан 20 септембра писао је Фрања Јосиф I руском цару Николи II писмо да намерава да изврши анексију Босне и Херцеговине. Време је дошло, „непредвиђене околности су наступале, императивне неопходности нагоне ме да приступим анексији Босне и Херцеговине“... пише аустро-угарски двојни монарх — „и надам се да ћеш благонаклоно примити ову моју меру“... Ово писмо показује прилично јасно да у Бухлави није био постигнут неки одређени споразум. Да га је било, писмо би гласило друкчије. То се види, уосталом, и из писма што га је барон Ерентал писао 30 септембра 1908 Извољскоме, у коме му јавља да ће се анексија Босне и Херцеговине извршити на дан 7 октобра: „ја имам, имајући на уму разговор у Бухлави, чврсто уверење да можемо рачунати на благонаклоно и симпатизирајуће држање Русије.“ Писмо је Извољски добио 4 октобра 1908 у Паризу преко графа Кевенхилера.

Анексија је проглашена 4 октобра 1908.

5

У Русији је настала права узбуна и страх од рата (види Д. Поповић: Извољски и Ерентал). Узбуна за то што је анексија Босне и Херцеговине сматрана као директни ударац нанесен словенској ствари, и што је то долазило од Аустро-Угарске, са којом је Русија имала споразуме: да се на Балкану ништа не мења без договора и да свака промена у корист једне стране донесе неке користи и другој страни. Страх је од рата зато што је Русија после Јапанскога рата била исцрпена, дакле војнички неспремна и што је унутрашње стање било ровито. Изгубљена флота и пропаст толиких људи и материала у рату са Јапаном, појачали су унутрашње незадовољство противу самодржавља. У часу кад је анексија Босне припремана, владао је у Русији терор који је добио име „Столипинове огрлице“. Стварно је стање било у овоме времену опасно; водио се потајни рат на живот и на смрт између носилаца најцрње реакције и најцрње револуције, између саможивих и свакојаких чиновника и нихилиста. Нови рат значио је тада у Русији револуцију. Руска

дипломатија је тога пута била уверена да би рат с Аустро-Угарском довео до светског рата, а овај пропаст царизма и долазак анархије сличне овој каква је сада у Русији. Са руске тачке гледишта то је било оправдано, али тактички је изведено некако неспретно. Зашто је морао министар руске војске генерал Редигер изјављивати да Русија није спремна за рат. Зашто је сам Извољски у Думи морао говорити да је Русија већ раније била везана уговорима с Аустро-Угарском за анексију Босне и Херцеговине. Или откуд је требало баш Извољски да изјављује страној штампи да анексија не може бити повод за рат, и да на тај начин олакшава барону Еренталу положај, и храбри га да буде безобзиран према свима и свакоме у току анексионе кризе. Јер, то се и онда видело и осећало, а данас још боље таква осећања потврђује, колико је он отежао положај таквим држањем себи и Србији и својим савезницима, Енглеској и Француској. Кад је већ био принуђен да попушта, да за своју намеру има да се што већа корист за Србију и Црну Гору извуче, и да анексиону кризу решава Европски Конгрес, онда није морао откривати барону Еренталу своје, руске карте. Барон Ерентал могао је не имати сумње да Русија због анексије неће смети газити у рат, али ћутање Русије вероватно би, донекле бар, било обесхрабрујуће за Аустро-Угарску.

Руска дипломатија је имала пуну потпору В. Британије, кад је изнела предлог да се анексиона криза као „превасходно европска" расправља и реши путем једне европске конференције. Помоћ Француске је била само у томе да се сукоб избегне, да се рат спречи; Француска је својим предлогом ишла затим да се између Србије и Аустро-Угарске реши спор у двоје. „Француски предлог је, жали се Извољски 27 фебруара 1909, учињо у Петрограду мучан утисак", он значи да Србијину судбину треба предати у руке Аустро-Угарске до зуба наоружане. Француска, као и Русија, као и Енглеска нису тада желеле рат, а веровале су све ако у анексионој кризи иду до краја, да ће доћи до сукоба између Двојнога споразума и Тројнога Савеза. Француска није још направила коначне споразуме с Енглеском и с Италијом, Тројни (Срдачни) Споразум је тек био у стварању.

Од прогласа анексије односи између Русије и Аустро-Угарске постају све затегнутији. Русија хоће конференцију, чији програм саопштава Сер Едвард Грej амбасадорима страних, европских великих сила, у половини октобра 1908. Британски Министар Иностраних дела је саставно тај п ограм са Извољским овако: I Бугарска, њен правни статут и финансиске обвезе према Турској; II Босна и Херцеговина; III Ново-Пазарски Санџак; IV. Одредбе чл. 23 Берлинскога Уговора (реформе у Европској Турској), V положај Јермена; ревизија чл. 61 Берлинскога Уговора; VI Измена члана 29 Берлинског Уговора, откланање полицијско-поморске контроле у црногорским водама; VII Компензације Србији и Црној Гори, VIII Права прибрежних балканских др-

жава на Дунаву; IX. Капитулације и права на засебне поштанске канцеларије и поште у Огоманској царевини.

Овоме програму додата је још једна тачка о острву Криту, али с тим да о њој не решавају Немци и Италијани, него четири остале европске силе одређене ранијим уговорима међународног карактера.

Немачка је, право или не, изјавила у Петрограду, три недеље после анексије, да не може бити много речи о некој Европској конференцији која би имала да расправља питање анексије Босне и Херцеговине, ако на то не пристане Аустро-Угарска. Анексија је, — с обзиром на тајни протокол аустро-турски, потписан у очи самога потписа Берлинскога уговора у Берлину, којим Аустро-Угарска признаје да се окупацијом Босне и Херцеговине не крње суверена права цариградских султана, — вели немачки дипломати у Петрограду, ствар само Турске и Аустро-Угарске. За Немачку измена Берлинског увогора представља, тако исто, споразум између Русије и Аустро-Угарске; у основи Берлински уговор, и ако је турска платила трошкове ратова са Русијом, Србијом и Црном Гором (1876, 1877), регулисао је положај Русије и Аустро-Угарске на Балкану, на штету Русије, али тек аустро-руске односе на најближем истоку је одредио.

Руска влада је дала, међутим, аустроугарској влади један преглед свога програма за конференцију о ових 9 тачака; програм је исти као што је горе изложено, само је дат уводи код сваке тачке и једно нарочито објашњење: „Признајући да нови догађаји на Балкану захтевају ревизију једнога дела Берлинскога Уговора, „утврђују да ту ревизију треба да учине све силе уговорнице", и одређују као свој програм оно што је Сер Едвард Грej саопштио. Бечки кабинет није примао, као ни берлински, увод у овај програм. Барон Еренталј је сматрао да се једна Европска Конференција може састати тек онда кад се све уговорнице сложе претходно шта ће се изменити и како у уговору берлинском поводом извршених промена на Балкану. Петроградски кабинет је тражио да конференција, ако се сложи да призна ново стање ствари у Босни и Херцеговини, изради један нов члан у уговору берлинском за признање анексије и повраћај ново-пазарског санџака Турској. Аустро-Угарска је заступала гледиште да је признање анексије питање споразума између Турске и ње. Немачка је сматрала, опет, да је анексија свршени чин и да се о томе не може ни дискутовати на конференцији. Што се тиче реформа у Ст. Србији и Маћедонији, као и у Јерменској, ниједна од ових трију сила није била више за њих, с обзиром на нови, уставни режим у Турској, који је султан Абдул Хамид морао примити после јулске револуције од 1908 године за читаву Отоманску Империју. У погледу ректификације граница (у правцу ново-пазарског санџака) за Србију и Црну Гору Аустро-Угарска је пристала на „економске користи за ове две државице", али о

каквим било територијалним компензацијама није хтела чути. Немачка је примала ово бечко гледиште.

Србија, управо њен Министар Иностраних дела, видео је одмах у чему је ствар са Русијом, и морао је гледати да избегава по сваку цену рат. Он је пуштао да се на пољу, до крајњих граница развија протест противу анексије, он је трпео да га нападају опозиција, штампа, па чак и његова странка, да му праве и сметње, али се није дао збунити, није дао да га расположење народа увуче у рат против Аустрије. Знајући да су све Велике Силе, осим Аустро-Угарске, противу рата, он је гледао да поправи дипломатски положај Србије, да помаже стварање мишљења у Европи „да Аустро-Угарска гази међународне уговоре без обзира на углед и достојанство велике Силе.“ Имајући према себи Пашића то није била лака ствар. Он је и у Србији и у Русији ревнетно Милановићеву политику: „што јачи отпор“, а „рат ни по коју цену“.

Руски Министар Иностраних дела, Извољски, који није био увек опрезан у својим дипломатским разговорима, а нарочито у Бухлави 1908, у лето покушава и сам да Србију примирује, бар јавно, и да некако не заоштрава „шпиц“ противу Аустро-Угарске. Штампа, руска и аустро-угарска не иду много на руку Извољскоме, који је једно време, у почетку новембра 1908, мислио да, објавом аустро-турског протокола од 1878 и аустро-руске конвенције од 1877, умири словенску јавност. Он сам, међутим, не може да одустане од намере да конференција амбасадора или министара расправља и решава питање ревизије Берлинског Уговора. Кад је Русија могла 1871 да пристане на Лондонски уговор, по коме се ни један уговор не може променити без пристанка осталих потписница на њему, , може то и треба да уради сад и Аустро-Угарска. Извољски се надао да ће моћи заплашити Аустро-Угарску претњом како ће, ако не прими конгрес сила, Русија, Француска и Енглеска бити тешње везане него дотле, а Аустро-Угарска крива за заоштреност односа између двеју група Великих Сила. Извољски је погодио једно, а то је да ће доиста држање Аустро-Угарске у анексионој кризи зближити Русију с Енглеском и да ће се доносити Тројног Савеза и Тројног Споразума заоштрити. Барон Ерентал је својим бруталним актом заоштрио аустро-руско супарништво до неиздржљивости, и спремио катастрофу од 1914. Извољски није погодио да ће се Ерентал, који се хвалио да „познаје Русију као свој џеп“, дати у овој прилици заплашити. Колико је Извољски уносио темперамента, место хладнокрвности, у ово питање, толико је ината и срџбе уносио и Ерентал. Ухвативши добро „у обе“ рускога министра, он је био безобзиран. Преписка његова са графом Берхтолдем из тих дана показује га у правој боји. Он, који је, докле је био аустро-угарски посланик у Русији, показивао себе као великог русофила, он о коме је Цар Никола II имао добро мишљење, излази као опасни русофоб. У писму

његовом из средине новембра графу Берхтолду он једва увијено каже: „шта мисли тај цар Никола? Њему је требало месец дана да ме прими у аудијенцију и да ми каже неколико безначајних речи, а толико исто да да онакав одговор на цареву нотификацију о анексији". Руски цар ће ући у осећање свога министра полако, те ће приликом шесетогодишњице владавине Фрање Јосифа I послати само својеручно писмо поштом, а неће као што је прво мислио послати свога брата В. Књаза Михаила да га преда лично. Извесне војничке мере, што на јужној граници предузима Аустро-Угарска, унеће још једну оштрију ноту у ове односе. Крајем месеца новембра разговори о програму европске конференције ближе се прекиду; Извољски ставља као услов слободна претресања анексије Босне и Херцеговине, и постаје све јачи морални заштитиник Србије, којој придаје улогу изазваног а Аустро-Угарској изазивача. Разговори између представника службене Русије и службене Аустро-Угарске постају све тежи, то су пре чарке пред објаву непријатељства него дипломатски разговори. Имало је тада нечега шиканознога у држању на обема странама. На страни аустро-угарских водећих кругова још и ратничкога расположења. Изазвана новинарска полемика у европској јавности помагала је да се аустро-руски спор и даље развија у већим размерама. (The Thimes, Le Temps, N. Fr. Presse, Pester Lloyd, Новоје Времја, Росија, Fortnightly Review и т. д.). Полемику су потхрањивли из Беча и из Петрограда; у томе погледу је био Балплац гори од Певчевскога Моста. Барон Ерентал је био у томе погледу готов на све. Он је био спремао и лажна документа, — удешавана на очи графа Форгача у аустро угарскоме посланству у Београду, да би олакшао анексиони препад европској јавности и силама тројнога Споразума. Он увлачи у дискусију и Извољског и старога Фрању Јосифа, и привољева га да улази у дискусију самога акта анексије. У своме писму од 7 децембра 1908 опомиње Фрања Јосиф I Николу II на све услуге које је у прошлости Аустро-Угарска учинила Русији, на споразуме који су у прошлости постизавани између њега и његових предака после Мађарске Буне (1848), а нарочито на услуге из 1904, кад се Аустро-Угарска мирно држала докле је Русија на даљњем Истоку ратовала са Јапаном; он му пребацује што му није акт о анексији просто примио као природну награду за све оно што је Аустро-Угарска учинила за Русију. Танке жице у које је ударао цар аустриски и краљ мађарски трепериле су неискреношћу и ако им је тон био некако очински а облик пријатељски, остављајући на страну историску истинитост поменьаних услуга Русији.

Из дана у дан правио се све већи јаз између Аустро-Угарске и Русије, докле 30 децембра не дође до оштрих речи. На пријему код Министра Иностраних Дела, Извољскога, аустро-угарски оправник послова у Русији, кнез Фирстенберг добија ову поруку за своју владу: „Њ. В. Цар је био тешко изненађен кад је сазнао

да је бечка влада без пристанка Русије саопштила трећим лицима поверљива акта која стоје у вези са разговорима и споразумом од 1897, цар (Никола II) сматра тај споразум као лични пакт два цара, а њихови министри су били обични сведоци. Цар зна, у осталом, да је барон Ерентал већ раније саопштио један документат о томе истоме предмету једној страној влади. Цар сматра тај начин поступања као акт непажње према њему. Такво поступање онемогућава сваке поверљиве разговоре, и зато је наредио да се царска влада у будуће ограничи у општењу са бечком владом на строго званична саопштења. Истога дана је отишло и царево писмо Франи Јосифу у Беч, у коме му одговара на његова последња излагања о анексији Босне и Херцеговине. У одговору се налази критика акта анексије и нелојалног држања Барона Ерентала. Од тада (30. XII. 1908) општење између руских и аустроугарских царских представника врши се помоћу вербалних нота и безличних саопштења. Полемика између два цара, два министра, две штампе, постаје све жешће.

Прегледајући догађаје, и прелиставајући листине из тих година, човек се мора зауставити на закључку да лични моменат игра увек улогу, некад пресудну у историји великих догађаја. Аустриска надменост, готово скоројевићска, барона Ерентала и женска осетљивост англомана и сноба Извољскога, замало није довела до светског рата 1909 године. Лични моменат осоли, истина, увек сваку акцију државника; пуно је у историји примера за то, сукоб Бисмарк-Горчаков је најбољи скорашњи пример, али Бисмарк је умео после берлинског конгреса да привуче Русију у савез за реосигурање, а барон Ерентал је само јаче удаљио Русију од Аустро-Угарске, и први анексијом припремао догађаје 1914—1918. Извољски је опет лупао руком о сто, али је био немоћан да држи фронт до краја према противнику. Изгубљену игру није могао да сварн као џентлмен, да стисне песнице у џепове и да чека своје време. Заштедео би себи а нарочито Русији ваздан непријатности и унижења. Јер, оно што је он чинио у фебруару 1909, да би омекшао барона Ерентала, тешко је друкчије протумачити. Србија је у почетку марта то добро осетила кад је чула из уста самога Извољског: „ја сам исцрпео сва средства за мир, и сад зависи од тога како ће се држати гроф Ерентал." (т. ј. да ли ће примити или не наш одговор). Ерентал је био свршио споразум-пазар са Цариградом о суверенним правима Султана над Босном и Херцеговином, сад је могао да иде слободно да диктира услове Русији и Србији, којој је спремао ултиматум па и „шетњу кроз Београд". Русија је предала ствар у руке Енглеске, која је узела на себе да одговор Србије Аустро-Угарској изради. Али, и тај рад није ишао глатко. Барон Ерентал је желео унижење Србије, а Сер Едвард Греј је желео да до тога никако не дође. Барон Ерентал је журио, јер му се чинило да Немачка кочи његове планове у овој ствари. Доиста, у најкритичнијем часу Немачка чини независно од Бечке владе два корака у Петро-

граду. Прво, предлаже руској влади да прими овакво решење: „Аустро-Угарска нотифицира Русији свој споразум са Турском и моли за формално признање укидања чл. XXV Берлинског Уговора; Русија, а са њом и остале Силе, нотом признају измену Берлинског уговора." Други пут, тражи од Руске владе да „безусловно пристане на укидање члана XXV". Руска влада, после једног опширног претресања целога питања анексије и последице ако се она не призна, уз одобрење царево, признаје извршени чин од 7 октобра 1908. Извољски је ово признање учинио на основу ултиматума Немачке, можда у намери да се не покори „готовом на све" Еренталу", можда са несигурном претпоставком да ће му чинити сметње Француска и Енглеска. Изгледало му је природније да и Сер Едвард Греја и француског министра Пишона и Миловановића стави пред свршен чин; они ће се извикати и ствар ће лећи, увериће се сви да је тим начином спречио опасност европског рата. Не би се могло рећи да је добро рачунао. Признање анексије, без саветовања са париским и лондонским кабинетом, изазвало је забуну и известан поремећај у односима са Русијом. Енглеска влада а нарочито Едвард VII, који је заузео одлучан став противу аустриског решења Берлинског уговора, били су дуго још љути на овај гест Извољскога. Едвард VII, који је Извољскога подржавао у Петрограду код цара и пред кабинетима британским и туђима, разочаран вајкао се често што је Извољски напустио линију политике у анексионом питању, утврђену у Лондону у октобру 1908. Осим тога, овим актом је Извољски изложио Србију нападу Аустро-Угарске. Србија је, по његову савету, предала своју судбу у руке Великих Сила, а с признањем анексије, он је враћао Србију у руке незадовољнога Ерентала, коме је немачка „пријатељска опомена", — еуфемизам немачки за ултиматум, — покварила задовољство да види Извољскога на коленима, да непотпуни Германац покаже своје презирање над Словеном." Објашњење које је дао Извољски, том приликом, посланику Србије у Русији, г. Д. Поповићу није могло наћи одјека и утехе у Београду. А кога би Србина утешиле тада ове речи:

— Аболиција чл. XXV Берлинског Уговора управо не значи признање анексије. Тај члан се не замењује ничим другим до последњим аустро турским споразумом, који као двостран не обвезује ни друге силе. Кад је, дакле тај члан избрисан из Берлинског Уговора, онда уопште не постоји никакав међународни акт који би Аустро-Угарској давао макаква права на Босну и Херцеговину, па дакле чак ни на окупацију. Доћи ће време кад ће сама Аустро-Угарска молити за конференцију Сила, коју је тако неразумно одбила.

6

Ствар са анексијом Босне и Херцеговине могла је довести до европског рата. Држање енглеске и руске дипломатије,

нарочито краља Едварда VII, учинило је да су, још у децембру 1908, главни генерални штабови Аустро-Угарске и Немачке, направили ратни план за један европски рат. Бечки највиши војни кругови су били решени да зарате са Србијом; рат са Србијом значио је и рат са Русијом; рат са Русијом значио је, у крајњој линији, и један европски сукоб између Тројнога Савеза и Тројнога-Срдачнога споразума. Мобилизацији је већ тада почела у Аустро-Угарској, у Србији, па и у Русији. Руски цар је тада (28 децембра 1908) лично молио свога рођака Вилјема II да посредује код Фрање Јосифа да се окане рата противу Србије; такав рат ће значити европски рат. Из Берлина су у овом правцу, и ако кнез Билов у својим садањим мемоарима готово пређуткује ствари из овог доба, давани савети пре да охрабре него да забрину бечке дипломате. Они су говорили о пријатељским опоменама из Петрограда као покушај заплашавања, а стављали су барону Еренталу у изглед да ће се рат са Србијом локализовати. У Берлину су, међутим, рачунали више на један дипломатски успех него на рат. Ово храбрење Аустро-Угарске је учинило да је барон Ерентал дизао све више тон. Отуда је дошло да је он одбио коначно предлог Русије да се питање о измени Берлинскога Уговора расправља на конференцији европских Великих Сила. Он је тражио да Русија, а са њом и остале велике државе, простом разменом нота призна анексију Босне и Херцеговине. Овога пута Русија је попустила, али не пред аустро-угарском захтевом него пред захтевом Немачке. Немачка влада је „са револвером у руци" нагнала Русију да прими захтев Беча о простом признању анексије. Русија је примила немачки ултиматум, не обавештавајући својега савезника, а нарочито не Сер Е. Греја, који је чврсто држао, као и краљ Едвард VII, да се један међународни уговор мора поштовати кад се већ стави на њега потпис. Барон Ерентал није био задовољан, и ако је правио задовољно лице, кад је му немачки амбасадор у Бечу саопштио о успеху немачкога корака у Петрограду. Барону Еренталу је било стало да унизи свога друга у Петрограду Извољскога, који се понизно већ доста у очима Едварда VII и британске дипломатије, чија је подршка била цела и непромењена. Барон Ерентал, имајући у касама Главнога Генералштаба, тајну војничку аустронемачку конвенцију, могао је да иде даље; могао је да верује да ће га Русија пустити на миру да се разрачуна са Србијом. И у томе духу је, у другој половини марта 1909, спремао духове. Да није Сер Е. Грej озбиљно ствар узео, до рата противу Србије би дошло, али вероватно и до рата са Русијом. Одговор Др. М. Ђ. Миловановића, тада Министра Иностраних Дела Србије, у Народној Скупштини на интерпелацију о анексији Босне и Херцеговине, оштрином је изазвао бечке војне кругове да пожуре напад на Србију.

У Русији, после говора Извољскога у Думи о томе предмету и немачког ултиматума, дигла се бура незадовољства противу њега. Јавно мњење се толико било наоштрило да је у дипло-

матским круговима преовлађивало уверење да ће Русија морати у рат ако аустро-угарске трупе пређу преко Дунава, Саве или Дрине у Србију. Британска влада, којој су Немци покушали да изнуде „револвером у руци" као и руској влади, разрачунавање Аустро-Угарске са Србијом у четири ока, својом чврстином и одлучношћу, омете намеру барона Ерентала да изазове европски рат у марту 1909. Немачки цар, кнез Билов, барон Шен и шеф Главног Генералштаба Молтке, решили су да се прими предлог Грејов да се између Србије и Аустро-Угарске започети спор реши мирним путем; једна изјава Србије чији је текст направљен у лондонском Министарству Спољних Послова, требала је да задовољи барона Ерентала, и ако је он покушавао да убеди свога савезника у Берлину да та изјава не значи много. Кроз годину две мораће Аустро-Угарска, говорио је барон Ерентал немачкоме амбасадору у Бечу, опет да удара на Србију ако хоће да има мира на југоисточној граници." То је било мишљење и највиших војничких кругова у Аустро-Угарској. „Онога дана кад је Аустро-Угарска извршила анексију Босне и Херцеговине, требало је да ратује са њом", каже шеф главног штаба аустро-угарске војске. Србија, под притиском Енглеске, Русије, Француске и Италије, примила је безусловно услове које је Беч, преко Лондона, давао. Једва је 31 марта 1909 било на чисто да се избегла свака опасност за европски мир. Задовољни су били Немци, јер су они са Русима свршили ствар, а барону Еренталу вратили дуг што их није на време известио да Фрања Јосиф I намерава о своме „дипломатском јубилеју" извршити анексију Босне и Херцеговине. Задовољни су били Енглези, Талијани и Французи; први што је очуван мир; Талијани што је скинуто право службености и надзора аустриског у црногорским водама (Бар и Улцињ), Французи, који су били више наклоњени Аустро-Угарској него другоме. Незадовољни су били Руси, који су сматрали да је ово само „одложена партија" између њих и Аустро-Угарске. Барон Ерентал је био незадовољан што су му Немци осенчили успех. Незадовољни су били и Срби, који су коначно везали своју судбу за Русију.

7

Нормални односи између Русије и Аустро-Угарске могли су се повратити тек кроз годину дана.

Први корак за то чини граф Ерентал у новембру 1909, а тек у фебруару 1910 он покушава преко грофа Берхтолда, тада посланика у Петрограду, измирење. Посланик предаје једну забелешку Извољском из које се види жеља да се редовни односи васпоставе а основа тих односа треба да је иста из 1897, постигнута приликом састанка Фрање Јосифа и Николе II, она што је Ерентал у току анексионе кризе провлачио кроз своје парничење с Извољским. То ће рећи: одржање status quo у Турској докле прилике допусте, обострана незаинтересованост на случај да

се status quo покаже неиздрљив у Турској; за овај последњи случај политика немешања ни Русије ни Аустро-Угарске. Извољски, коме је већ досадила полемика кроз европску јавност (нарочита она у „Fortnightly Review"), прима разговор о томе и обавештава бечки кабинет да се слаже са њим у погледу потребе враћања на споразумевање са Аустро-Угарском у погледу Балкана и Турске. Али, основа за споразумевање мора бити ово: 1) Одржање status quo на Балканском Полуострву; 2) Одржање и учвршћивање новога (уставног) режима у Турској под условом да сви грађани о њој буду равноправни. 3) Независност, учвршћивање и мирно развијање мањих балканских држава. Акција Извољскога наилази на одобравање у Лондону, Паризу и Риму, а на узнемиреност у Цариграду и у Београду; у овим двема престоницама назире се у измирењу Аустро-Угарске и Русије деоба сфера интереса на Балкану.

Русија, међутим, прихвата акцију Др. Милована Миловановића, коју је почео посетом својом у Софији у мају 1909, за српско-бугарско зближење, и ради на томе да се дошта, најпре српско-бугарски, па грчко-бугарски савез, направе и тиме створи за сваку случајност један балкански савез, који ће у мучним временима (1909—1914) да послужи као одбрана од свакога спољњега препада. Румунско-турска војна конвенција, држање графа Ерентала, а можда још више држање бечких дворских кругова према краљу Фердинанду I, нарочито држање старога аустро-угарскога владара и његовог наследника престола, надвојводе Фране Фердинанда, према бугарскоме владаоцу, учинило је да се у Софији приме сугестије и руска активност за склапање једног одбранбеногa српско-бугарског савеза. На дан 13 марта 1912 закључен је такав уговор и војна конвенција у којој је један члан уперен противу евентуалнога упада Аустро-Угарске у санџак. Србији је изгледало да се граф Ерентал покајао што је напустио санџак приликом анексије Босне и Херцеговине, и хтела се обезбедити и уговором о савезу са Бугарском.

Русија је одмах затим подржавала приближавање Србије и Црне Горе, чије раздвајање Аустро-Угарска успева (од 1903 до 1912) да одржи. Под наклоним настојавањем Русије направљен је у лето и у јесен 1912 српско-грчки, грчко-бугарски, бугарско-црногорски савез. Ови савези су донекле ојачавали положај Русије у балканским државама, али их је Русија помагала са жељом да се на Балкану очува мир докле се год буде дуже могао. Речи цара Николе II речене руском посланику у Софији Неклудову: „Запамтите, и не пуштајте никада из вида да ми рат не можемо водити. Ја не желим рат. Себи сам у дужност ставио да чиним св што могу да очувам благодати мира моме народу. Ми морамо све чинити у овоме часу да откланамо све што води рату. За пет шест година, тамо до 1917, ми се не смемо излагати опасности каквог рата... Ако највиши животни интереси и част Русије буду стављени на коцку, онда, ако се не нађе други

излаз, у 1915, а пре тога никако, ни под каквим приликама, ни под каквим изговором,"— могу се сматрати као основа руске спољне политике у размаку од 1905 до 1914 године. Низ ових комбинација, као и она приликом посете цара Николе италианскоме краљу, у Ракониџију, прављене су у томе духу и са планом да се одржи мир, али и да се Русији и Срдачном Споразуму ојача њихова отпорна снага. Немачка снага је постајала све опаснија. Руска влада је, одмах по закључењу руско српско-бугарске тајне конвенције, обавестила Француску да Русија не води никакву пустоловну политику на Балкану, да она хоће одржање status quo на Балкану, и зато се труди да задржава с једне стране Аустро-Угарску, а с друге, опет, Турску. У томе циљу Русија се зближила с Италијом, у томе циљу се створио балкански савез. Прво зближење би довело до споразума између Русије, Италије и Аустро-Угарске; друго би довело до једне балканске конфедерације у којој би учествовала и Русија. Ако сви напори Русије не буду успели, онда Русија, ако се садање стање (април 1912) не може одржати на Балкану, неће допустити да се без ње решавају крупна источна питања."

У лето 1912 упућује аустро-угарска влада циркуларну ноту у Берлин, у Лондон, у Париз, у Рим и у Петроград, којом позива владе на размену мисли о томе шта би требало да се предузме да се на Балкану очува status quo. Откако је дошао на владу, Гази Муктар паша се показује вољан да Арбанасима учини неке аутономистичке уступке. Бугарска, Грчка и Србија узнемирене су држањем турских власти, управо младотурака који су себи увртели у главу оно што је Мађарска код своје куће радила, да отоманизирају све нетурске народности. Црна Гора је на ратној нози с Арнаутима, а неколико покоља, — нарочито онај у Кочану, — показују да мале државе неће дуго трпети садање стање. Зар се не би могло, пита бечки кабинет у тој својој ноти друге велике силе, договорно радити у Турској да се децентралистичке тежње Муктар-пашине владе, помогну, и на тај начин убрзи решење Маћедонскога питања на народној бази. Аустро-Угарска, која је увек ишла за тим да се на Балкану све балканске државе мирно и постепено развијају, позива владе В. Британије, Русије, Немачке, Француске, Италије, да се сложе па да ураде две ствари: а) да помогну Турску да извршн намераване реформе у духу децентрализације —турски крути децентрализам се показао до сада опак, б) да дејствује на балканске државе да се уздрже од свачега што би на Балкану могло да поремети мир.

Аустриски корак руска влада поздравља тврдећи да је њена политика у погледу Балкана идентична са руском. Слично саопштавају и друге владе Великих сила, али ствари се окрећу супротним правцем. Итало-турски рат око Триполиса и унутрашња анархија у европској Турској, дају маха да се балканске државице баце у авантуру, и потраже саме решење за ослобођење њихових сународника под Турском.

Балканске државе се решавају на то из страха да, после закључења мира итало -турскога Европске Силе не постигну неки споразум коме је бечка влада у циркуларној ноти од 13 августа 1912, одредила јасно циљеве: а) одржање status quo на Балкану б) споразумна акција у Цариграду којој би био циљ стварање једне Велике Арбаније, и малих аутономних покрајина, произвољно ограничених за Србе Грке и Бугаре. Њихова одлука је незадржива. Русија ће по „25-ти пут" рећи бугарском посланику у Петрограду, генералу Паприкову, да Русија неће помагати Бугрску ако зарати на Турке; Француска ће претити да јој рат никакве користи донети неће, рат је постао неизбежан. Турска мобилише и као увек фаталистички гледа на исход акције прво појединачне (Русија чини пријатељски корак у Цариграду да се подешава држање како не би изазвало рат; Русија позива и Аустро-Угарску да учини сличан корак у Цариграду а затим заједнички, великих сила.

Крајем септембра 1912 најпре Бугарска, па онда Србија, па Грчка спремају да мобилишу војне снаге.

Акција Русије и Аустро-Угарске је још увек паралелна, али није идентична; нема споразума као пре 1908. Русија је за то да се рат, кад се не може спречити, бар локализује. Аустро-Угарска је више у експектативи. Сигурно је да ће ова последња угазити у рат да чува своје интересе и своју мисао која јој лежи у имену: Osterrreich — Источно царство, ако се оне ратом оштете. Русија, у страху да Балканске државе не изгубе у рату с Турцима и оно што имају, предузима мере предохране за случај да се источно питање стави у целини на решавање. Русија је имала своју мисију: Цариград и Мореузи.

У Софији, у Београду, у Атини, праве идентичне кораке руски, енглески, француски и немачки представници да дотичне владе опомену да отварају очи шта раде. Аустрија је по страни; рекло би се да, и ако њена дипломатија говори друкчије, она одобрава пренагљену мобилизацију турске војске; она и сама предузима неке војничке мере. Аустриски главни генералштаб сматра да се ближи час кад Аустро-Угарска треба да се умеша војнички. Кад није учинила 1906, 1908, 1909, нека сад улази у Србију. Граф Берхтолд се устеже, изгледа да је он полагао неку наду у Турску да ће она све „научити памети, Србију нарочито"; за Бугарску су рачунали увек као нешто своје, а превременој акцији Краља Николе I нису давали велики значај. Аустро-Угарска са својим дипломатским покушајем акције на Балкану у духу status-quo-a није имала успеха. ' Њој се није придружила ни Немачка. Немачки министар иностраних дела предлаже Француској да она дејствује на Русију (1. X. 1912) да узме на себе и позове друге да заједнички дадну изјаву о територијалном status quo на Балкану, и даје (немачки министар Иностраних Дела) уверење да ће се томе кораку придружити и Аустро-Угарска да ће он „умети да је приволи на то."

Руски Министар Иностраних Дела прима овај предлог; он пристаје да, или Русија и Аустро-Угарска за себе, или као претставнице осталих европских Сила, или све скупа учине корак у Атини, Београду, Софији, Цетињу и предоче владама Грчке, Бугарске, Србије и Црне Горе да неће допустити да се рат прошири, и да ће, ако рачунају на територијална повећања бити разочаране, јер велике државе неће допустити комадање Турске. Али Русија верује да ће такве акције имати успеха само ако Турска, не само обећа, него и изврши реформе (судске, политичке, финансиске), у корист разних народности, иначе не.

Уочи Балканског рата Русија и Аустро-угарска имају два мерила у погледу територијалних проширења Бугарске и Србије. Прва је за ограничено проширење и Бугарске и Србије, а друга је за ограничено проширење Србије, а за Бугарску је далеко наклоњенија; „дође ли до проширења Бугарске чак и у границама Санстефанске Бугарске, Аустро Угарска ће гледати на то мирно. Србија се може повећати, али Аустро-Угарска неће ни у коме случају пристти да јој се пресече слободан пут за Солун, и да се Србија до мора прошири. За аустро-угарску трговину с ориентом излаз на Бело Море је неопходан и он мора бити њој обезбеђен. Најсигурнији начин за то јесте једна железница до Солуна, (Ужац—Митровица—Скопље—Солун); Солун је постао циљ сваког човека у Аустрији, и тога се нико не може одрећи. У ствари гледиште аустријско јесте било ово: Србији се неће допустити никакво територијално повећање.

Немачки цар је, у ово критично доба, говорио у главном овако: „Увек је тако бивало; Велике Силе хоће мир, оне ће учинити све да се прекине са мобилизацијом, оне неће дати балканским државама, ако до рата дође, никакве територијалне добити. Лако је то говорити; али ко може једном у мобилизацију позвати народ враћати натраг, мобилизација увек значи рат, вратити мобилисан народ кући, значи у земљи метеж, значи буру, рат унутра и обарање династије. Како ствари стоје, на Балкану до рата између Турске и балканских држава има доћи, па боље сад — кад то не годи Француима и Русима и кад они нису војнички спремни да нас нападну, него кад за то буду спремни. А најзад зашто и не; балканске државе имају да живе или да умиру, он се морају ширити на рачун престарелога Турскога царства. Са каквим правом Велике силе могу то да отклањају. Доћи ће полако рат, и онда ће се догодити ово двоје; или ће Балканске државе тући Турску или неће. Ако је одлучно потуку, онда имају право на награду, ако ли њих Турска туче онда ће бити мира за дуго. Велике Силе треба око ратишта да направе коло и да гледају мирно шта се ради и како се развија борба. Треба оставити људе на миру нека ударју и нека бивају ударани. Имаће кад да се говори, али Источно питање има да се реши крвљу и гвожђем. Али кад буде за нас време боље."

Уторак, 8 октобра 1912, дошли су у српско Министарство Иностраних Дела, руски и аустро-угарски посланици, Николај Генрикович Гарвтвиг и Угрон, и предали су Претседнику Владе и Министру Иностраних Дела, ноту (идентичну са нотом преданом у Софији, Атини и Цетињу). „Руска и Аустро-Угарска изјављују да Силе осуђују све што квари мир; обећавају заједничку акцију за реформе у Европској Турској у духу чл. 23 Берлинскога Уговора; неће допустити, ако дође до рата са Турском, после њега никакво мењање територијалнога status quo-а у европској Турској."

Сутрадан по учињеној представци, која је већ била одошнела, аустро-угарски Министар Спољних Послова хитно поручује берлинској влади, да се њему чини да се иза Балканскога савеза не налази само Русија, него се крупнија ствар спрема. Он диже из кревета болеснога аустро-угарскога посланика у Берлину и шаље га са тајним порукама у Берлин: „енглеска политика опкољавања свесно помагана од руског панортодоксизма учинила је нов корак напред, што чини онима који су га направили велику част. Тројни савез треба да дадне од себе живота." Кад буде дошао из Беча у Берлин Сеђењи ће донети поруку из Беча: „ми ћемо са „пушком к нози" мирно чекати на догађаје, нећемо мрдати чак и ако Срби уђу у Ново-Пазарски санџак. Тек онда ако Србија хтедне коначно задржати Санџак, онда ћемо предузети даље мере." Виљем II је на рубу акта о томе записао ову примедбу за бечку дипломатију и војнике: „Солун вреди више него Србију из санџака избацити, ако би га они (Аустријанци) својом храброшћу добили."

Аустро-угарско нерасположење према Русији бива све јаче. Службенима у Бечу је нејасно много што шта у часу кад је већ краљ Никола I објавио рат Турцима (8. X.1912) не казујући ништа својим савезницима. Зашто Русија баш тад да прави пробну мобилизацију код своје куће кад руска дипломатија дели лево десно изјаве помирљивости и жеља за мир? Зашто црногорски краљ говори да он ништа не ради без знања Русије? Зашто је стигло из Петрограда на Цетиње пола милиона златних рубаља? Зашто у Београду службена Србија ради све оно што Русија хоће? Откуда да руска влада даје лични зајам краљу Фердинанду од 3,000.000 златних франака у часу кад он проглашава намеру да нападне Турску? Зато и отуда што је она иза свега овога метежа што се спрема на Балкану, одговарају они и труде се да за своје скоре офанзивне планове према Србији добију пристанак Берлина. Берлин се уздржава, и хоће свој рат, а неће аустро-угарски рат; њих је једанпут (1908) хтео да увуче у рат барон Еренгтал, али сад неће ни гроф Берхтолд. Немачка хоће да води а не да буде вођена од Аустро Угарске. Узалуд ће командант босанских трупа и земаљски поглавар фелдцајгмајстор Потјорек слати увеличане узбудљиве вести из Сарајева о грипремама комита дуж Дрине у Србији за упад у Босну, а главни штаб аустро-

угарске војске изјављивати своја страховања да руски козаци једног дана „из убаха груну у Галицију“, и узнемиравати немачки главни генерални штаб, берлинска влада ће остати неосетљива на те подстреке из Беча. „Ми смо са вама, али није време за ратовање“, то је одговор из Берлина, који са растећом срдбом прати договорања Париза, Лондона и Петрограда.

Француска страхује да руска дипломатија није била довољно обазрива помажући српско-бугарски савез и чини покушај у очи самога прогласа рата Турској да састави европску конференцију, која би, на окупу, стално мотрила на догађаје на Балкану.

Јован М. Јовановић

Путеви православне цркве у данашњој Русији

«Усуђујем се да Вас замолим, послушајте, Владико, тугу и вапај верних, који са свих страна допиру до Вас, који нам чак и у поларним пределима нису давали мира. Послушајте општи глас верног народа, који је несумњиво глас Божји, трезвено процените негативне резултате Вашег курса; загледајте се у провалију неизбежног раскола која се пред Вама отвара, ужасните се од Ваше одговорности због гашења вере у масама, које је изазвала Ваша декларација; промислите о одговорности Вашој пред историјом и о одговору на страшном суду Божјем; одреците се Ваших компромиса; анулирајте Вашу декларацију, као и акт ваше личне заблуде који прелази границу Вашег пуномоћства.»

Тако прогнани епископ моли, изобличава, прети судом историје и страшним судом Божјим митрополиту Сергију, који је на челу руске православне цркве. «Несумњиво, — пише митрополиту Сергију тај епископ — овим својим писмом ја удвостручавам Ваше душевне муке, јер је много сличних писама послато Вашем Високопреосвештенству од најдостојнијих јерарха и још од већег броја презвитера и мирјана.» И доиста, таквих писама има врло много. У совјетској Русији нема слободне штампе, и православна црква је лишена права да се бави издавањем штампаних дела религиозног и црквеног карактера. Али зато по свој совјетској Русији међу члановима православне цркве широко је распрострањена нелегална рукописна књижевност, у којој се постављају и расправљају најважнија питања црквеног живота. Засебна мања писма и опширне посланице, кратке напомене и обилне трактате пишу обично људи који дубоко верују, постојани у својој вери, али истовремено и дубоко потресени оним саблазнима које су избиле у црквеним круговима у вези с односима комунистичке власти према православној цркви уопште, а посебице у вези с црквеном политиком митрополита Сергија. За разумевање унутарњег живота православне цркве у садашње време рукописна црквена књижевност има изузетан интерес. Део преписа разних посланица, писама и друге црквене грађе допро је и овамо, у иностранство, и већ је штампан у емигрантским

издањима. Препис опширне посланице митрополиту Сергију, коју имамо сад у рукама, по својој садржини служи као драгоцен материјал за суд о савременим правцима руске православне мисли и живота. По свом узбуђеном тону и јасно постављеним питањима која узнемирају црквену свест верних чланова православне цркве, посланица прогнаног епископа је документат од велике важности, тим више што у посланици тог епископа нису изказани његови лични погледи, већ мишљење доста великог броја црквених јерарха и мирјана православне цркве.

У епископској посланици се говори о расколу који прети православној цркви о неким компромисима које је допустио митрополит Сергије, о потреби одрицање од неке декларације и т. д. Да се разумеју у свој потпуности карактеристичне црте те посланице, потребно је да имамо јасну претставу о положају православне цркве под комунистичком влашћу.

Ево већ тринаеста година како православна црква у Совјетској Русији непрестано иде нечувеним путем тешких патња и оскудица. Православни епископи без суда и без оптужбе заједно с црквеним појцима и најактивнијим парохијанима бацају се у тамнице и протерују у далеке крајеве. Православни храмови се затварају успркос вољи становништва. Мошти и иконе које народ поштује уништавају се или се излажу потсмеху. Ниже свештенство се опорезује нечувеним порезама и наметима. Православној цркви је одузето право сазивања сабора, епархијалних скупштина, организовања духовних школа, издавања и распростирања верске књижевности. Црквена управа наилази на неотклоњиве препреке. Епископи већином нису у својим епархијама, а они који живе у својим епархијама потписали су обавезу да неће одлазити из својих седишта, те су лишени могућности да посећују своју паству и управљају њом. Многи епископи и свештеници су у разна времена стрељани или зверски убијени. Једни су пропали по тамницама у прогонству и на спроводу. Други су спаљени, треће су владини агенти за време премештања у прогонство избацили из вагона, четврти су се смрзли на пустим Соловецким острвима, пети полако пропадају у далеким колибама у поларним пределима. У тундрама на обали обског залива од 1927 г. живи престарели патријаршиски намесник, митрополит Петар Крутицки, који болује од грудне ангине и емфиземе плућа. Од 1922 г. непрекидно се мучи у прогонству 65-тогодишњи митрополит казански Кирило. Престарели архиепископ јекатеринбуршки, Корнилије, од 1927 г. гаси се у горосечи у Карелској области и т. д. и т. д.. Сам митрополит Сергије, зато што није хтео да прави компромис са совјетском влашћу, једно време био је у затвору. Наследници митрополита Сергија, архиепископ Корнилије и архиепископ Тадеј били су такође у затвору. Угљички архиепископ Серафим, који је после тога дошао на управу цркве, био је зват у ГПУ, где му је Тучков предложио да прими услове «легализације».

Архиепископ Серафим је изјавио да се не сматра опуномоћеним да решава питања принципског карактера и пошто је провео три дана у ГПУ био је пуштен да иде у Угљич, а ускоро после тога, у марту 1927 године неочекивано је ослобођен митрополит Сергије.

Ослобођење митрополита Сергија изазвало је велики утисак у црквеним круговима. Репресије против цркве по целој Русији не само да се нису умањиле, већ су се све више појачавале, међутим поглавар руске цркве добио је не само слободу већ чак и изванредну привилегију, коју није уживао пре свог хапшења, привилегију да слободно живи у Москви. Па шта то значи? Откуд је совјетска власт тако предусретљива према митрополиту Сергију? Откуд да допусти њему да живи у Москви, а истовремено, у вези с убиством Војкова у иностранству, да изврши нова хапшења и епископа и обичних духовника? Узнемирена мисао тражила је да одгонене загонетну појаву, а заплашено уображење проналазило је слике некаквог договора и помирења за време седења у тамници између митрополита Сергија и комунистичке власти. Митрополит Сергије носи на грудима панагију и крст, али ко зна да ли није подлегао притиску са стране ГПУ, и да ли није купио своју слободу обећањем да ће помагати непријатеље цркве? И доиста, зар пример епископа-обновљенаца, који сматрају комунистичку власт за извршиоца Христових завета, не показује да међу црквеним јерарсима има издајника цркве? И сама помисао о издајству које је нашло место на самом врху црквене хијерархије, могла је изгледати сваком члану православне цркве као ђаволско искушење, неопростиво исмевање вере, велика саблазан; али тужни пут којим више од десет година иде православна црква у Русији, научио је и црквене јерархе и просте мирјане да буду што више на опрези, да показује напрегнуту пажњу и непрестану бригу не само за црквени живот већ и за свој сопствени живот. По Москви и по другим местима почела су се ширити опасна нагађања, узбудљиве претпоставке, жалосни гласови. Код свих су још биле живе успомене на то како је власт од 1922 године указивала заштиту, давала разне олакшице вођима «Живе цркве», «Обновљенцима», «Синодалној цркви», допуштала њихове конгресе, листове, богословске школе, а у исто време немилосрдно гонила и кажњавала претставнике православне цркве. Али зар се то не дешава и данас? Сећали су се како се совјетска власт спремала 1922 године после ослобођења патријарха Тихона да уведе у патријаршиски синод вођу «Живе цркве», Красницког, који се тобож био покорио, и тим самим да учини да се распадне православна црква. Али можда је и митрополит Сергије, подлегавши претњама ГПУ, пристао да узме на себе улогу Красницког? Наравно, о том се није могло рећи ништа колико-толико сигурно, јер се такве ствари сврша-вају у дубокој тајанствености. Али зар није познато да је ГПУ створила себи широку мрежу агената међу духовницима, да има

тачне податке о том шта се дешава у цркви? Зар ће се ГПУ устезати да прибегне свим сретствима како би претворила и митрополита Сергија у извршиоца својих наредаба?

Узнемиравајући разговори нису престајали. Реч «издајник» још се није упућивала на адресу митрополита Сергија, али у напетој атмосфери непрекидног гоњења већ су се имале основе за све веће подозрење.

У марту 1927 г. митрополит Сергије је ослобођен тамнице, а у јуну исте године појавила се његова знаменита «декларација». Наступили су први месеци «легализоване» црквене управе, који су донели са собом нове нагле промене у личном саставу хијерархије и даље репресије. 21 октобра 1927 г. митрополит Сергије је издао наредбу о помињању за време службе божје «оних који имају власт у нашој земљи». И тада је с новом снагом избила саблазан да се митрополит Сергије уброји у редове издајника православне цркве. У неким местима верни су, под утицајем разговора о издајницима цркве, упадали у цркву, где су свештеници према наредби митрополита Сергија помињали за време службе совјетску власт, па су тражили да се служба прекине. Шефа канцеларије Сергијевог Синода, епископа серпуховског, због покушаја да прочита у цркви наредбу митрополита Сергија, парохијани су чак подвргли физичком насиљу: истукли су га и ваљали по снегу.

Совјетске новине са своје стране нису пропустиле да налију уља у ватру. «Свети синод — писао је, на пр., «Набат» од 20 априла 1928 г. — објавио је проглас црвеним организацијама, у ком дирљиво, подижући очи к небу, изјављује да је совјетска власт — власт од Бога, да су комунисти према својим делима прави Христови следбеници, и да због тога у црквама треба да се пева «многаја љета» совјетској власти и њеним вођама. Ти црнорисци угурсузи врло добро знају да их ни совјетска власт, ни комунисти не моле за такву услугу, и да ће се безбожници поред свега тога борити како против мрачњачких попова тако и против попова премазаних ружичастом бојом... Они хоће да се додворе совјетској власти и пошто «њест власт, ашче не от Бога», то су они решили да помињу за време сл жбе совјетску власт.»

Декларација и наредба митрополита Сергија о помињању за време службе комунистичке власти изазвале су велико запрепашћење и распад у редовима црквеног служитеља. Неколико архијереја су сместа одбили да испуне наредбу митрополита Сергија и да објаве декларацију у својим епархијама. Епископ рибински, Венијамин, који је први одрекао да огласи декларацију, био је одмах за тим ухапшен и протеран у Туркестан. За епископом Венијамином пошле су друге жртве своје непокорности наредби митрополита Сергија. Неки епископи су враћали митрополиту Сергију послану им декларацију, после чега су обично били отпуштани и на њихово место постављани други људи, који су се покоравали митрополиту Сергију. Једни свештеници нису при-

стали да изврше наредбу о помињању власти и било им је забрањено да служе службу; други нису извршивали наредбу о помињању власти, али се нису сматрали одвојени од митрополита Сергија; трећи су признавали декларацију, али су избегавали да помињу власти; четврти су сматрали потребним да претходно разговарају с митрополитом Сергијем и да га наговоре да се одрекне од предузетог курса црквене политике. Свештенство и мирјани петроградске епархије послали су митрополиту Сергију нарочиту депутацију, која је тражила од митрополита Сергија да поништи наредбу о помињању совјетске власти, да се престане са неканонским премештањем епископа и да се избере нов синод.

14 децембра 1927 године митрополит Сергије дао је депутацији овако објашњење, које је требало да прекине све недоумице и колебања: «С моје стране — изјавио је митрополит — било би не само неразумно већ и преступно да се одрекнем курса црквене политике који сам сматрао да је правилан и обавезан за хришћанина и да одговара црквеним потребама. Премештање епископа је привремена појава, која је произашла у знатној мери због те околности што је однос наше црквене организације према грађанској власти још нејасан... Молитва за власт је само природна последица нашег грађанског признања исте. Нисмо је помињали (патријарх је, уосталом, и сам помињао и издавао наредбе да се помиње) само зато што се нисмо одлучили да отворено кажемо да не признајемо. Изјава митрополита Сергија да не жели мењати отпочети ку с црвене полптике изазвала је нов раскол у православној цркви. Један део уважених јерарха, скандализованих радом митрополита Сергија, прекинуо је општење с њим, изложио се прогоњењу од стране совјетске власти. Орган архијерејског синода православне цркве у Србији, «Церковныя Вѣдомости», изјавио је да се сад више већ не може сумњати у то, маколико то било невероватно, да је један део православне цркве, којој је на челу митрополит Сергије, ступио у службу безбожничке бољшевичке власти и помаже јој у борби са непоколебљивим заштитницима Христове правде.» Саблазан је расла. И мора се отворено признати да је сама декларација давала доста повода за извођење скандалозних закључака.

*

* *

Чувена «декларација» коју је митрополит Сергије објавио у Москви 29 јула 1927 године упућена је преосвештеним архипастирима, богољубивим пастирима, часним иноцима и свим верним чедима сверуске православне цркве». Саопштавајући да је у мају 1927 г. на позив митрополита Сергија и с допуштењем власти организован при патријаршиском намеснику свети Синод, митрополит Сергије је у својој посланици објавио да «сад наша православна црква у Савезу има не само каноничку већ и по грађанским законима потпуно легалну централну управу, а надамо се да ће се легитимација поступно раширити и на нашу

црквену управу: епархијску, среску и т. д... Па зато узносим наше молитве благодарности ка Господу, који је тако благоволео о својој цркви. Изразимо свенародно нашу благодарност и совјетској влади за такву пажњу према духовним потребама православнога становништва, а у исто време обећајмо влади да нећемо злоупотребити указано нам повереље... Потребно је не речима већ делима да покажемо да верни грађани совјетског савеза према совјетској власти могу бити лојални, не само људи равнодушни према православљу, не само његови издајници, већ и најревноснији његове присталице, којима је оно драго као истина и живот, са свима његовим догматима и предањима, са свим његовим канонским и богослужбеним поретком... Остајући и даље православни, ми знамо да смо дужни бити грађани Савеза, не само из страха већ и по савести, као што нас је учио апостол... Наша патријаршија, извршујући вољу покојног патријарха, одлучно и бесповратно ступа на пут лојалности... Измениo се само однос према власти, а вера и православно-хришћански живот остају непоколебљиви.» Констатујући да се дешавају оштри противсовјетски испади од стране неких архипастира и пастира у иностранству, митрополит Сергије ставља до знања члановима православне цркве да је он тражио од свештенства у иностранству писмену изјаву да ће бити потпуно лојалан према совјетској влади у свем свом јавном раду: «они који не даду такву обавезу или је погазе биће искључени из састава клира потчињеног московској патријаршији... Мислимо, додаје митрополит Сергије, да ће наша наредба, може бити, натерати многе да промисле да ли је време да поведу рачуна о свом држању према совјетској власти, да не би морали кидати са својом домаћом црквом и отаџбином.»

У својој тежњи да буде лојалан према совјетској власти митрополит Сергије је три месеца после објављивања декларације издао наредбу о облику помињања за време богослужења. Прописивало се да се на великом јектенију казује: «О с т р а њ е н а ш е ј и о в л а с т ј е х е ј а Г о с п о д у п о м о л и м с ј а», на двојном јектенију: «Е ш ч е м о л и м с ј а о с т р а њ е н а ш е ј и в л а с т е ј х е ј а, д а т и х о е и б е з м о л в н о е ж и т и е п о ж и в е м в о в с ј а к о м б л а г о ч е с т и и ч и с т о т ј е».

Већ смо говорили о оном утиску који су учиниле и декларација и наредба митрополита Сергија на чланове православне цркве. Желећи да расеје недоумице које су поникле, да отклоне панику која се показивала у неким местима и да сачувају црквено јединство, митрополит Сергије се обратио вернима православне цркве, пастирима и архипастирима с новом посланицом, у којој је преклињао своју паству да има повереља у његово вођење цркве, да се не узбуђује због свакојаких непроверених гласова, да чува бодрост духа и јасност мисли. «Сва причања, — писао је митрополит — тобож о неком нашем симпатисању или чак и збли-

жењу с ма којим од сепаратистичких црквених покрета, као што су обновљенство, григорјевштина или (у Украјини) самосвјатство, лубенци и слични, сва таква причања су или пакосна измишљотина да се преваре неискусни или плод заплашеног уображења... Хришћанину је својствено да се боји да не изгуби везу с Христом, али та бојазан код њега не прелази у слепу панику, у луду застрашеност, кад је човек готов да трчи за сваким ко само има смелости да каже да је само он православни и да је само код њега Христос... Будите уверени да ми радимо потпуно свесни своје одговорности пред Богом и црквом.»

Митрополит Сергије је препоручивао да се чува јасноћа мисли и бодрост духа. Али црквена политика митрополита Сергија, која почива на декларацији, сама по себи је код многих стварала умну збрку и сметеност. Тражи се да се помиње власт у богослужењу. Али тако помињање за савест многих верних имало је значај молитве о успеху власти у свима њеним пословима. У односу на совјетску власт то би значило молити се за успех безбожника. Зар таква молитва није исмевање вере? Како се хришћанин може покоравати безбожничкој власти, кад га основни задаци и циљеви те власти нагоне на борбу, те према томе он не може бити, као што тражи декларација, најбољи грађанин совјетске државе? Како може бити свештенство лојално према совјетској власти. Зар пастири, н. пр., нису дужни откривати своме стаду суштину бољшевизма, његове праве задатке, објашњавати његову безбожничку и противнародну суштину и т. д.? Али сва таква објашњења су преступи, предвиђени кривичним законником, који имају за циљ «слабљење власти.» Како се пастир који врши своју пастирску дужност може покоравати садашњој власти? А и уопште, да ли се тражи од хришћанина такво потчињавање, и у каквом смислу треба разумети речи апостолове: «нека се свако покорава властима». Митрополит у иностранству, Антоније, у свом одговору на посланицу митрополита Сергија поменуо је праведну Соломонију, која је саветовала своје жељене синове да не одступају од вере, великомученицу Параскеву, која је плунула у лице императору који је хулио Христа; наводио је пример светитеља патријарха Хермогена и доказивао да се не треба покоравати совјетској власти, «ђаволу у човечјој прилици». Нелегална рукописна литертура, која се много шири у совјетској Русији, врло често се за решење питања о потчињавању власти обраћала и црквеној историји, и црквеном предању, и писању светих отаца. Али јасног и коначног одговора није налазила нигде. Црквена пракса у дугом периоду постојања хришћанске цркве одликовла се великом гипкошћу, а тумачења свештених текстова великом разногласношћу. Историја руске цркве забележила је и такве митрополите као Алексија, који је одлазио у шатор ханова и проповедао потчињавање многобожачкој власти. Али је било и таквих као преподобни Сергије, који су благосиљали кнезове за борбу с угњетачима. Било је и таквих као ми-

трополит Филип, који је пламеним речима изобличавао Ивана IV, али било је и свештенослужитеља који су допуштали том истом Ивану Грозном седми брак и који су ћутке гледали сва недела што их је он чинио.

За решење узнемиравајућих питања верни синови православне цркве могли би се обратити ауторитету чувара православља, источним патријарсима. Али се цариградски патријаршиски престо у то време очајно компромитовао у очима руске православне цркве: при појави «живе цркве» цариградски патријарх је узео те општине под своје покровитељство, признао за законит сабор из 1923 г., који је осудио патријарха Тихона на лишење чина и монаштва, пристао је да пошље свога претставника у Москву да би се умешао у послове руске цркве, саветовао патријарху Тихону да остави престо патријарха и укине патријаршију, 1923 г. сазивао у Цариграду «Међуцрквени савет» и у њему тежио да протури уредбе у духу обновљенаца о жењеним епископима, о другом свештеничком браку и т. д. Ауторитет других источних патријарха био је такође у знатној мери поткопан. Није никакво чудо што је у таквој разноликости црквених расположења и у таквом падању бивших ауторитета, почело многе верне обузимати мрачно осећање да се приближује коначан распад и неизбежна пропаст. «Велико узбуђење због цепања Христовог хитона као тајфун шири се по свој Русији — писао је недавно један од црквених људи. Шта ће донети сутрашњи дан, нико не зна. Архипастири се међу собом разишли разним путевима, залутали су по странпутицама које воде неизбежној и сигурној пропасти.»

Велика саблазан је на свим путевима. А заједно са саблажњу ишла су велика искушења. Речи «издајник», «неверник» већ су се изговарале у неким црквеним круговима, који су не само на опрези према митрополиту Сергију, већ и непријатељски расположени према њему. Антихрист је, по мишљењу једног дела верних, већ дошао на свет и врши свој рушилачки посао саблажњавања и изазивања распадања даљег распадања цркве преко митрополита Сергија.

*

* *

Глава руске цркве, митрополит Сергије је кандидат ГПУ! Стари, због своје учености цењени митрополит формално се убраја у православну цркву, али он је отпао од њене науке! Митрополит Сергије је директан издајник православне цркве, отпадник од Христа! Зар је могла бити већа црквена саблазан!

Писац поменуте посланице митрополиту Сергију не сматра га за издајника, ни за отпадника, али он је пажљиво ослушкивао, као што сам пише, «вапаје и тугу верних» и у свом далеком прогонству, негде у поларним пределима, много шта је проживео и о многом размишљао. Он лично и воли и цени митрополита Сергија, али у исто време не може да разуме и да се помири с његовом

црквеном политиком. И кад га је власт премештала из једног прогонства у друго, са севера на југ, пошло му је за руком да се за кратко време задржи у Москви. Он је лично разговарао с митрополитом Сергијем, стављао му је у недоумици питање, преклињао га, износио захтеве, сумирао. И измучен разговором митрополит Сергије је изјавио: «одузмите ми намесништво, предајте власт другом.» Разговор је имао за оба саговорника дубоко узбудљив карактер, тицао се најважнијих питања, додиривао најосновније проблеме црквеног живота. Што није казао у разговору епископ се решио да допуни у свом писму, допуни као пријатељ, кога срце боли због истих црквених појава и кога муче исте болести црквеног поретка.

«Бог ми је сведок — пише прогнани епископ митрополиту Сергију — да код мене нема ни трунке злобе према Вама. Све време и непрестано ја задржавам нетрпељиве», и само тешка туга што видим рушилачке последице Вашег духовног курса, само бојазан да нећу моћи испунити своју пастирску дужност пред Господом, само бојазан да не појачам својим ћутањем за цркву убитачни правац и жеља да изнесем пред Ваше Високопреосвештенство истинску слику црквеног раздора побудили су ме да кажем оно што и Вама тешко пада.» Размишљајући с тугом о узроцима који су натерали митрополита Сергија да дође на мисао о споразуму са совјетском влашћу, епископ пише: «Многи од ваших пријатеља дошли су до закључка да онда кад је требало није било уз Вас ниједног доброг саветника, већ, напротив, тада су омогућени били притисак и дошаптавање од стране оних који застрашавају и који су им се предали.»

«Легализација» се извршила, али шта се добило?

««До нас су — пише епископ — стизали гласови као да сте Ви дали обећање да ослободите и вратите из тамнице и прогонства све пастире који се тамо злопате,— да ли су се испунила Ваша очекивања? «Легализација је сликала пред Вама могућност мирног развитка цркве, — зар не изгледају данас као пакосна иронија те ваше наде? Све иде сасвим супротно свима Вашим људским рачунима и очекивањима.» И описујући читав низ страшних црквених гоњења, писац писма пита: да ли не формулишу правилније садашњи црквени положај украјински прости људи, изговарајући уместо «легализација» — «нихилизација»?

Епископ нимало не сумња у искреност и чисте намере митрополита Сергија. «Ви сте мислили да спољашњим уступцима — пише он — створите цркви мир и спокојство, који су јој толико потребни ради лечења рана које су јој непријатељи нанели. Али при том није требало губити из вида да ма колико да се попушта сатани, он ће тражити све нове и нове жртве за себе. Да ли је познато Вашем Високо преосвештенсгву да формулу помињања коју сте Ви увели многи зову провокацијом? Јер она властима служи као одличан повод да оптужи због контрареволуци е све оне који ту формулу не примају. Ви нисте про-

зрели у каквом Вам је циљу била натурена (јер Ви је нисте увели по својој вољи) «нова формула молитава». Па она служи да се очигледно покаже ко прима а ко не прима Вашу декларацију, као неку црквено-политичку платформу. Може бити Ви сте мислили преварити сатану, али на њега се може само показати, али се он не може преварити. Вештим маневром, увођењем формуле, постиже се тачна деоба верних по којој се може направити формула оптужбе од стране извесних органа: «ви не помињете митрополита Сергија, зато што не признајете његову декларацију, ви сте контрареволуционар... Зар се мисао Вашег Високопреосвештенства није никад зауставила на тој околности да делећи својом декларацијом пастире на «легализоване» и «нелегализоване» ове последње сте обећивали у контрареволуцији. Ви тим самим стављате прогнану цркву, неколико још слободних јерарха и знатан део осталих пастира под сталне ударе пажљиве совјетске власти, која једва чека да нађе повод да што више притисне мрско јој свештенство. Да ли се тим не објашњава прогонство наших јерарха на неодређено време?... Зар вам није синула у глави мисао да Ви уживате слободу и мир можда на рачун лаганог умирања првосветитеља наших? А ако је таква мисао бар једаред прожегла свест Вашу, како можете мирно спавати, стајати пред св. Престолом?»

Према мишљењу прогнаног епископа митрополитска декларација, «тај понижавајући акт», — необично јако је понизила духовни полет верних, који су осећали да имају свој ослонац у архипастирима. «Страшно је и помислити како сте поколебали и подрили — пише епископ — Вашом декларацијом ауторитет црквене јерархије, какву богату жетву сабирају на том земљишту наши непријатељи, како су многи верни, не видећи добар пример од својих пастира, почели сумњати у своју наду на вечну правду и како их се много одбило од цркве..... Сви који су се противили Вашој декларацији, на неки начин су изгубили потстреке за живот, као да су изгубили дах, лишили се енергије. Црквени живот код њих тече којекако, по инерцији, у потпуној неспособности да се ма чему противе. То долази отуд што су пастири изгубили тврдо тло испод ногу и што су мирјани изгубили поверење у личност Вашег Високопреосвештенства и оних јерарха који су с Вама. Није због тога чудно да маљина која се клони Вас говори да сте Ви изгубили Божју благодат.»

Саблазан уображених олакшица од непријатеља цркве по мишљењу писца посланице учинила је да митрополит Сергије прими «у суштини сасвим сумњиву «легализацију», а убоги људски рачун и страх Сергијев од даљег крсног пута послужили су као извор унутрашњој неистинитости декларације. «Грешите — пише епископ Сергију — против унутрашње истине црквене, против јеванђелског завета да без страха проповедате истину, против дужности Ваше да као претставник цркве будете њен будан стражар... ... Признајте погрешку коју сте учинили,

одреците је се, макар морали за то с другим јерарсима који су с Вама испити нову чашу туге и заточења.»

Иза бесплодног компромиса са совјетском влашћу, иза распадања црквене организације, иза патња јерарха који се злопате по тамницама и у прогонству, иза саблазни и туге мирјана, епископ види неке последње вредности, тајанствене трансцеденталне силе, које кроз голготске патње терају православну цркву да позна вечну истину. «Посматрајући садашњи жалосни пут Руске цркве у перспективи вечности — пише он митрополиту Сергију — човеку бива разумљив високи смисао свих садашњих патња. Данашња жалост и страдања јесу просејавање пшеничног брашна да се ослободи мекиња, процес стварања кадра верних бораца, способних да се успротиве царству «сина погибељи», које се приближује. Црква, као чуварка јеванђелске правде, истине и љубави, мора ићи трновитим путем који јој је одозго одређен. «Црква је дужна рећи — пише епископ — да су све мере совјетске власти намењене, како изгледа, добру народа, али пошто почивају на потпуном истребљивању из душе народне моралних принципа, оне су грађевине на песку, јер је једино стваралачко начело живота широка љубав, а никако не насиље, пакост, мржња, који воде народ к подивљавању, распадању!... Јер у ствари власт се већ одавно уверила у аполитичност православне цркве, и жалосне фразе појединих претставника власти о нашој контрареволуцији јесу само низак тактички потез. У случају пак да совјетска власт противно разуму упорно и даље буде сматрала православље уопште као контрареволуцију, па шта онда? Пођимо на Голготу! Али претходно црква мора испунити своју дужност пред народом: изаћи с ауторитативном речју упозоравања пред народ који пропада.» «То је пут — наставља прогнани епископ — којим сте Ви позвани да пођете у овако грозном тренутку историје православне цркве. Или ће гравославна црква записати име Ваше у број исповедника својих или ће га уврстити међу издајнике њених општеспасавајућих идеала!»

*

* *

Или исповедник или издајник! Или служитељ јеванђелске истине, неустрашиви заштитник православне цркве, или велики саблазнитељ своје духовне паства, издајник цркве, слуга антихриста. Или тужни пут страдања, пут Голготе или саблажњиви пут компромиса са сатаном. Или, или. Трећега нема.

Што неки људи мисле да је по цену уступака и заглушивања духа митрополит Сергије сачувао спољну организацију цркве, то у очима писца посланице нема особите вредности. Тешки, мучни и пун одговорности пут страдања, препорода духа, примања к срцу прогона цркве и пут стварања кадра непоколебљивих бораца Христове цркве—тај пут он треба да претпоставља не само потпуном миру православне цркве царског периода,

њеном спољашњем сјају, постојаном црквеном животу и чврстом јерархиском уређењу, већ и релативном благостању легализоване патријаршиске цркве револуционарног периода. Трагизам који преживљује православна црква доводи њене синове оном вечном што решава све нескладности и све трагичне противречности живота. Пут на Голготу и голготске муке су једини пут к праведном граду Божијем, који блиста вечном красотом.

Круг идеја које су изражене у посланици прогнаног епископа, као што знамо, нимало није нов. Оснивач хришћанства свој подвиг служења људима и испуњавања божанствене воље завршио је голготским мукама, и хришћанска црква коју је он основао много година се градила на крви мученика и костима исповедника. Али херојско одушевљење хришћанско, које је гонило хришћане на крсне муке, било је карактеристично обележје хришћанске цркве само првих столећа њеног историјског развитка а потпуно га је нестало у синадолном периоду руске православне цркве. Револуција је раскинула везу цркве с државом и онемогућила повратак старог црквеног мировања и некадашње чврстине. Верска гоњења поставила су пред верне у свем страшном значењу свом проблем одржавања у целини спољашне организације православне цркве и препорода њеног изгубљеног херојског жара. Посланица прогнаног епископа, у складу с тешким временима које преживљује православна црква, говори о потреби страдања, о крсту, подвигу, о Голготи. Писац посланице верује да «адска врата неће победити цркву», и,у свом светлом уздању у коначни триумф истине, зове и митрополита Сергија и све верне да насупрот тешким ударима совјетске власти на цркву поставе неразорљивост својих нада, насупрот разним саблазнима које предлаже совјетска власт свој пожртвовани идеализам и непоколебљиву чврстину. Одбацивање ма каквих компромиса с безбожничком влашћу, трновит пут борбе за јеванђелску истину, херојско пењање на Голготу. У посланици прогнаног епископа звони, иако необичан за православни слух, али велики позив на пењање на планинске врхове, к новом процветавању хришћанског живота, к новом стилу црквене организације. И у томе се састоји неизбитна истина и неоспорни значај његове посланице.

* * *

Другу истину исповеда онај део црквене јерархије који је за рестаурацију старих, спољашњих, мирних облика црквеног живота. Тај део је сав у прошлости, не разуме смисао догађаја који се збивају, не види оно што се збива у свету. За митрополита Антонија, који је на челу руског синода у иностранству, «једина форма државне управе која је икада подржавала православну цркву јесте форма самодржавне монархије. «Борба против монархије увек је била, а особито сад, борба против цркве.» «Идите смело, пријатељи, за веру, цара и отаџбину —

позива митрополит Антоније у својој посланици Русима који живе у Земљи Руској — поново вас позивам у борбу с непријатељима Христовим — бољшевицима и другим безбожницима... Нека нико не каже: «Лако је теби слати нас, седећи у православној Србији, где тебе нико не дира, а како ћемо ми ићи против непријатеља вере скоро с голим рукама.» Готов сам први умрети у таквој борби, као што је умро храбри генерал Кутепов.» (Церк. Вѣдомсти 1930 г. бр. 9—10). Митрополит Антоније позива на оружје становнике Седморечја,*) благосиља свако о ужје и све облике борбе с бољшевицима. Митрополит је сав прожет борбеним расположењем. У његовим духовним преживљавањима далеко више места заузима Куликово Поље, куд је отишао с војском са Сергијевим благословом Димитрије Донски, него трновит тужни пут који води на Голготу. Патријарх Хермоген, који је позивао руски народ у борбу с Пољацима, њему је ближи него митрополит Филип, који је мученичком смрћу платио за своје неотступно служење јеванђелској истини.

Митрополит Антоније и његови црквени једномишљеници са својим политичким пријатељима не само да нису наишли на симпатичан одзив у врховима црквене јерархије совјетске Русије већ је патријарх Тихон, као што је познато, распустио вишу црквену управу у Карловцима, а митрополит Сергије је тражио од свештенства у иностранству писмену изјаву о лојалности према совјетској власти. Одбацујући крајње десне и крајње леве методе остварења на земљи, у сад њиним руским приликама, нормалног црквеног живота, митрополит Сергије је ипак морао водити рачуна не само о тадашњим објективним условима живота православне цркве, већ и о даљим перспективама.

Црква је под бољшевицима ишла и још иде голготским путем. Болно откидање од црквеног живота у домовини, решење раније црквене велелепности, распад јерархије, неприкривено исмевање народних светиња, страшно осећање да наступа крај старе свете Русије и пролива ње крви исповедника и мученика... То је голготски пут. Он је тражио од синова цркве неуморно мужанство, несавитљиво трпљење, чврсту веру у праву Христову истину. И црква, иако не по својој вољи, била је принуђена ићи на Голготу. Али она се није зауставила на голготском путу Узбуркано религиозно осећање иза борбе сатане с Христом видело је болан процес преображавања свих бића, васкрсења свега живог за нов живот. Страдања ће се несумњиво завршити тријумфом победе добра над злом, радости над јадом, живота над смрћу, васкрса над голготом. Не треба се бавити борбом која има за свој задатак обарање безбожничке власти, али не треба ни отступати од вероучења освећеног прошлим вековима. Постоји дубоко размимоилажење између

*) Седморечка област је источни део Туркестанске губерније на граници Кине, а близу тромеђе са Индијом.

цркве и државе у самим основама схватања света. Зато не може бити никаквог зближења или унутрашњег примирења између комунистичке власти и православне цркве. «Не у прилагођавању цркве савременим захтевима — писали су соловецки јерарси — не у потсецању њеног идеала, не у промени њеног учења и канона, већ у том да се при савременим условима црквеног живота... узмогне запалити и одржати у срцима наше пастве сав пређашњи пламен ревности према Богу и да се паства научи да у самом зениту материјалног прогреса ипак налази свој прави смисао живота с оне стране гроба, а не овде.»

Али како да се то постигне?

* * *

«Само кабинетске сањалице — писао је у својој декларацији 29 јула 1917 г. митрополит Сергије — могу мислити да тако огромно друштво као што је наша православна црква са свом својом организацијом може постојати мирно, заклањајући се од власти.» Не може се ићи у катакомбе, не може се од свих тражити мучеништво. Потребно је створити такве односе међу црквом и совјетском влашћу који би заједчили цркви најелементарније услове за њено јавно постојање. А такви односи могу бити створени само потпуним и доследним спровођењем у живот принципа одвајања цркве од државе. Црква се не меша у државне послове, не занима се политичким питањима, али и држава не треба да се меша у слободно манифестовање црквеног живота. «Легализацијом» православне цркве митрополит Сергије је хтео да прибави цркви «тих и миран живот», у ком би било могућно прикупити револуцијом потресени рус и народоко постојеће легалне организације, пробудити у њему одвратност према појавама које прате револуцију, као што су зверство, суровост, морални пад, и од привременог, ограниченог, испуњеног трагичним противречностима и неотклоњивим патњама водити пробуђени народ к свеврешавајућем, вечном, безграничном, одмрачне Голготе к светлом васкрсењу. Позивајући своје духовно стадо да се лојално држи према постојећој власти, митрополит Стергије је привукао на своју страну онај део становништва који је политички примао совјетску власт, али је духовно осећао своју унутрашњу везу с јеванђелском науком. А осуђујући политички иступ карловачких јерарха, митр. Сергије је лишавао совјетску власт могућности да приписује руској постојећој легалној црквеној организацији контрареволуционарне тежње. Изгледало је да се стварала могућност «тихог и мирног живота» православне цркве. Али се то, као што знамо, није десило. Својим уступцима совјетској власти он је створио велику саблазан у црквеним круговима и изазвао још већи распад црквене организације. Још суровији је постао крсни пут цркве. Још мрачнији су се згуснули

облаци над Голготом и поново су се затворили светле даљине долазећег васкрсења.

Узроци неуспеха црквене политике митрополит Сергија су данас потпуно јасни. Неуспех његове политике изазван је не тиме што је он тежио да постави цркву у лојалан однос према комунистичкој власти: мисао о неопходности поделе сфере црквене и државне активности у суштини је сасвим тачна, и нормални односи између цркве и државе су могући само ако се црква одвоји од државе. Може се замерити митр. Сергију и у томе видети узрок неуспеха његове црквене политике што је компромис са совјетском влашћу у пракси био врло растегљив, као што је то било, н. пр. у случају гоњења због вере у совјетској Русији, које је митр. Сергије порицао. У свом извођењу компромиса митр. Сергије доиста иде врло далеко, много даље него што може допустити црквена савест верних. Али ипак основни узрок није у томе.

Митрополит Антоније, који врло добро познаје митрополита Сергија из младости, зове га «благородном сањалицом». И доиста сасвим се јасно види чист наступ сањалаштва у његовој нади да измири оно што се не да измирити, да сједини ватру и воду, да учини да мирно живе једно поред другог борбени комунизам и борбена црква. «Тих и миран живот» за православну цркву митрополит Сергије је мислио да створи у комунистичкој тамници, у којој не може бити тишине и мира.

Живот је сурово разбио те сањарије и самог благородног сањалицу бацио на тужни и трновити пут православне цркве. Данас је митрополит Сергије велика саблазан и за десно и за лево крило православне црквене јавности. На оштру осуду наилази његова политика и лево и десно. Епитети «издајник», «отпадник» често прате име митр. Сергија у оним црквеним круговима који не одобравају његову црквену политику. Чак и код лица која осећају велику љубав и поштовање према митрополиту Сергију често се појављује узнемирење и мучна сумња. Митрополит Сергије види све то, чује, разуме, и уз неразумевање једних и не ријатељство других, уз непрекидно гоњење и све чешће отпадање од православне цркве и даље иде упорно својим путем, такође голготским путем. И кад у тренуцима клонулости духовне преклиње: «одузмите ми намесништво, предајте власт другоме», тада и пријатељи и непријатељи његови почињу увиђати да пут његов није посут ружама већ оштрогом и трњем.

Неуспех црквене политике митрополита Сергија има свој корен у објективним условима: слобода црквене организације не слаже се с деспотским режимом комунистичке диктатуре; комунистичка црква се органски не да помирити с православном црквом. «Тих и миран живот» православне цркве је могућан само у слободном демократском режиму. То није узео у обзир при издавању своје декларације «благородни сањалица» митрополит Сергије. Али он је разумео постављену му дужност да води

упорну и напрегнуту борбу за скупљање око легалне црквене организације духовних тежња народних маса. И он је повео борбу за народну душу. Већина православне цркве унутарњим инстинктом схватила је сву тежину одговорности и потребу посла који је митрополит Сергије предузео и, поред свих саблазни и искушења које изазива његова црквена политика, ипак је пошла за њим. Пошла је трновитим путем. И ићи ће све дотле док ослобођена од комунистичког деспотизма слободна демократска Русија не отвори врата за слободан црквени живот.

(Превео М. С. М.)

В. Архангелски

Борба бољшевичке дипломатије

Откако је Русија постала бољшевичка, и откако су се на њеном државном грбу појавили срп и чекић — амблем комунизма— она се нашла, као што је познато, ван оквира европског система, изолована на међународној позорници. Она не учествује у групацијама држава, чији односи опредељују светску политику. Налазећи се ван ових групација, Русија није могла да својим политичким притиском стави европске снаге у такву комбинацију, која би одговарала њеним интересима.

Али Русија, независно од тога какав је њен унутрашњи режим, ипак остаје велика држава; она заузима огроман простор на географској карти и има становника за половину целокупног европског становништва. За тринаест година владавине бољшевика у Русији било је момената када се руски проблем истицао као центар међународне политике, и то независно од природе односа између СССР и страних држава у том тренутку. Било је и других момената кад поменуто питање као да је губило сваки интерес за све државе и престајало да привлачи њихову пажњу.

У току последњих месеци бољшевичка дипломатија показала је велику активност у једном за њу новом правцу. Код једних је ова околност изазвала наде, а код других бојазан да ће се захваљујући енергичном суделовању СССР извршити радикално прегруписавање међународних сила, прегруписавање које ће јако променити политички положај Европе створен после рата.

Нова активност московске дипломатије показала се, међутим, после многих њених покушаја у многим другим областима. Ови су се покушаји завршавали неуспесима или полунеуспесима, који, свакако, нису водили жељеном циљу.

У односима између бољшевичке Русије и других држава, које су око ње сачињавале «капиталистички круг» било је неколико периода, по својој унутрашњој садржини јасно одвојених један од другог.

Треба се упознати, макар и у општим цртама, са овим периодима, који у својој укупности сачињавају целу историју бољшевичке дипломатије, јер ћемо помоћу тог упознавања схватити прави смисао њених нових покушаја. Ово упознавање потребно је исто тако ради правилније оцене оних резултата које бољше-

вички Кремљ из тих покушаја извлачи. Тако ћемо расветлити питање: да ли за бољшевике ти покушаји значе успех или неуспех са гледишта оних циљева које он себи ставља.

Није лако обележити основну линију која пролази кроз делатност бољшевичке дипломатије. Бољшевичка међународна политика, као што је познато, јако се разликује од међународне политике других држава специфичном двојношћу облика свог спољнег израза.

Званичну иностране политику Кремља спроводи Наркоминдел (Народни комесаријат иностраних дела), док незванични политику Кремља спроводи у иностраном свету Коминтерн. Задатак Наркоминдела је да постигне пословне везе са другим државама, да онемогући изолацију СССР, и да оствари учешће Совјета у одлучивању о проблемима светске политике улажећи у разне комбинације држава, створене на бази борбе међународних интереса.

Задатак коминтерна је да припреми светску социјалну револуцију, да допринесе њеном убрзању, и да у томе циљу спроводи подмуклу револуционарну акцију у свим капиталистичким државама, рачунајући ту и државе које су са СССР успоставили дипломатске односе.

У чему је објашњење ове двојности? Оно је у двојности саме бољшевичке власти. Нема сумње да московски властодршци теже у својој иностраној политици остварењу интереса Русије као велике државе, али напоредо с тим они још очевидније теже циљевима одређено комунистичким, пола уњи увек наде на светску револуцију. Истина, они сами признају да је темпо светске револуције постао спорији. Ово им ипак не смета да чине све напоре за убрзање тог темпа.

Бољшевици, у колико су они руска власт, заинтересовани су да држава којом она господари, учвршћује и проширује свој положај у свету. Али у колико су они, у исти мах, странка светске револуције, а не странка национална, они теже још ревносније да подмећу свуда ватру где се нагомилавају експлозиви. Линија велике државе и линија револуције чудно и ружно се преплићу у њиховој међународној политици.

Циљ званичне бољшевичке дипломатије био је, гро, у томе да се добије признање de jure од стране других држава, а затим, да се уђе у ову или ону групацију тих држава, што би донело Русији на светској политичкој арени исто толико истакнут положај као и пре рата. Револуционарна делатност Коминтерна често је била снажно средство којим се утицало на остварење ових циљева.

С друге стране, званична дипломатија Кремља увек је много полагала на повећање антагонизма и несугласица међу капиталистичким државама, рачунајући да ће се под оваквим околно-

стима формирати најповољнији услови за остварење њених тешких задатака. Сви напори совјетске дипломатије били су стога упућени на помагање свега што би могло да повећа разилажења и сукобе интереса капиталистичких држава. Али ова политика имала је у исти мах да потпомаже остварење задатака коминтерна, јер би проширење унутрашње борбе у капиталистичком свету природно слабило његов отпор револуционарним јуришима комунизма.

Може се без претеривања рећи да бољшевици никад не би успели да сломе ону ограду којом се од њих оградио западни свет да није унутрашњих противречности, које су ослабиле Европу, да није њене поделе на две стихије: на победнике и побеђене. Бољшевизму је у згодан час дошао унутрашњи европски расцеп, који су у другом смислу искористили у својој борби против стране владавине азиски народи.

Бољшевичка дипломатија у својој тежњи да изиђе на светску арену свуда је налазила код победилаца на затворена врата. Она се с тога природно морала ориентисати према побеђенима, или бар према онима од побеђених који су се помирили са поразом. Ориентисањем према побеђенима почиње прво поглавље историје бољшевичке дипломатије. Оно обележава први период односа те дипломатије са спољним светом. Из истих разлога морали су бољшевици да се ориентишу према оном делу Азије у коме су,и поред потписаних уговора о миру,пламтеле ватре рата и где су се интереси држава победница нарочито јако сукобљавали. Ово прво поглавље дипломатске историје бољшевика још је свима у сећању.

То је била прво жива делатност у Анатолији, тесан савез са Кемал пашом по цену распећа несрећне Јерменске, свесрдно помагање турске националне војске. Истовремено се радило на придобијању за СССР Персије, преко ње су се градили дипломатски путеви за Авганистан, а даље се назирала капија тајанствене Индије.

Претњом да ће закуцати на ову капију или да ће је, можда, и разбити, бољшевици су желели да себи отворе капију Запада. Они нису намеравали да уђу на ту западну капију, кад се она најзад буде створила, празних шака, већ са знатним нагомиланим капиталом, који би им дозволио да поведу велику међународну игру. Они су сањли да ће загосподарити Дарданелима, овом огромно важном светском позицијом, преко Турске, која би била увучена у совјетску сферу. Уместо златног крста над Светом Софијом они су прижељкивали срп, чекић и сјај црвене звезде над целим блиским Истоком. Познато је какав су завршетак имали ови планови. Турска национална војска заиста, као што је писала у своје време совјетска «Правда», «ослањајући се на помоћ Совјетске Русије поцепала је бајонетима Севрски уговор.»

Али Турска, склопивши са савезницима под новим, за њу повољним условима мир у Лондону, најмирније је издала бољшевике у најглавнијем питању, у питању о мореузима, и на тај начин је нанела ударац не само бољшевицима, већ и Русији.

Персија је исто тако вешто искористила помоћ бољшевика да би се ослободила од енглеског туторства. То јој није, међутим, сметало да од тих истих Енглеза добије помоћ, али већ под новим условима, у циљу ослобођења од бољшевичког притиска. Користећи се борбама између Енглеза и бољшевика и узајамно неутрализујући зараћене стране, вођи персиске политике успели су, на крају крајева, да постигну независност своје државе. Нада на успех на блиском Истоку била је изгубљена, али она ипак није остала без извесних резултата. Опасност која се тамо створила за Енглеску била је једна од главних побуда Лојд Џорџа да бољшевицима отвори капије Европе.

У општој линији бољшевичке иностране политике, и поред крајњег утопизма, којим је она увек била обележена, осећа се ипак, неоспорно, логика своје врсте. Претрпевши неуспех у малој и предњој Азији, не успевши да скине европски «санитетски кордон», који је окружавао Москву, ова се политика ориентише према западу исто толико природно колико се раније природно ориентисала према истоку. Овде је она такође морала да рачуна на побеђене и, наравно, у првом реду на Немачку.

Са гледишта двоструког циља, коме су тежили бољшевици, Немачка је за њих била веома погодан терен. На бази веома опасне економске кризе — резултат сувише великих ратних напора — у Немачкој је постојао комунистички покрет, који је претио држави. Напоредо с тим, Немачка се налазила у стању скривеног рата са бившим савезницима, нарочито са Француском. Она је била изолована, немоћна и стално узнемиравана унутрашњим потресима. Али и ту, као што је познато, бољшевич е наде нису се обистиниле. Немачка је успела да савлада економски хаос, и у вези с тим почео је брзо да се поправља њен међународни положај. Преко Локарна она је ушла у нови европски систем, који је био у грађењу, оставивши ван граница тог система бољшевике, који нису хтели да пођу за примером Немачке. У нови систем она је ушла чим су се створиле могућности за то. Ушла је са врло једноставног разлога: помоћ бољшевичке Русије није ни из близа могла да замени за Немачку гаранције Локарна. С друге стране, преко Локарна Немачка је добила многе крупне уступке од бивших победилаца. Негирајући политику споразума и ослањајући се само на савез са СССР она не би могла да дође до ових уступака. Немачка се окренула Западу и сачувала је само мост за Исток.

Политика Москве је и ту била саграђена на погрешној основи. Творци те политике нису схватили да ће бивши савезници, у случају ако немачко-совјетско пријатељство загрози европском

миру, ради уклањања ове опасности прихватити пријатељство са капиталистичком Немачком пре него са Совјетском Русијом.

Они нису схватили ни то да се Немачка не може одрећи ориентације према Западу, јер је то за њу природни правац повратка на међународну политичку арену. Немачка се окретала Истоку само зато што је Запад за њу био тог часа затворен. У томе смислу Рапало, слављен од бољшевика као највећа победа, учинио је услугу Немачкој, и само Немачкој, допринеши у великој мери успостављању њеног међународног положаја. Од момента склапања Рапалског уговора питање о зближењу са бившим непријатељима било је самом логиком догађај стављено на дневни ред Антантиних држава. Рапало је био велики адут за берлинску дипломатију: да би се Немачка увукла у европски систем и тиме одвојила од савеза са СССР тој дипломатији чи-
ена су попуштања. Бољшевици су се надали да ће Немачка бити оружје у њиховој акцији. У ствари, бољшевици су били оружје у акцији Немачке. Уместо да донесе стварање тешњих односа европских држава са бољшевичком Русијом, Рапало је, на против, имао за последицу зближење ових држава са Немачком, а исто тако појачану стварну изолацију СССР.

Истина, делатност Москве на немачком фронту» у знатној мери и из разумљивих разлога допринела је признању совјетске власти од стране западно европских држава. Али ово признање остало је само правни акт без реалне садржине. Он није пружио бољшевицима ништа од свега онога чему су тежили: ни сарадњу са'ма којом групацијом држава на међународном терену, ни учешће у решавању судбине Европе. СССР и даље је остајала ван оквира међународне политике. Као што је то био случај и после неуспеха на блиском истоку, неуспех бољшевика лишавао их је могућности да утичу на противну страну.

Неуспеси бољшевика у оба правца понављали су се са извесном логичном доследношћу и готово увек у сличним формама. Турска, Персија, Немачка искористиле су помоћ СССР да би побољшале своју ситуацију и да би постигле веће уступке код јачих противника, против којих воде борбу. А кад је циљ био постигнут, ове су државе склопиле са тим противницима споразуме и остариле сарадњу са њима под новим, повољнијим условима. Москва је, међутим, била у неку руку «Црнац, који је учинио своје», а пријатељство с њоме постајало је све хладније. Ово се, међутим, дешавало на један начин колико неизбежан, толико и разумљив. Док су побеђени или потлачени народи били у стању рата, отвореног и скривеног, бољшевичка помоћ била је за њих важна и битна. Када се пак период борбе завршавао и долазила ера мирне изградње, ова се помоћ већ показивала непотребна.

Тада се појављивала потреба у капиталима, кредитима и индустријској техници, коју је могао да да само Запад. Тада се

фор ирала тежња да се изађе из стања дипломатске изолованости, што је такође било могуће једино путем везе саЗападом. Стога су савезници Москве, чим би се остварили њихови најближи циљеви, склапали споразуме са онима против којих су бољшивици водили борбу. И ту је Москва била немоћна. У томе је био узрок њених неизбежних неуспеха у борби, вођеној на светској арени против капиталистичких држава, које су стављале на терезије огроман тег своје економске моћи. Не сме се исто тако испустити из вида ни то да су бољшевичке методе у суштини биле исто толико неприхватљиве за оне који су искоришћавали помоћ Москве, као и за оне против којих су те методе биле уперене. Ове методе су толерисане само у крајњој потреби, док се није назирао други излаз из ситуације. Али чим је помоћ Москве била искоришћена и када се, захваљујући тој помоћи, поправљао положај оних који су је добијали, непогодност ових метода осећала би се све јаче. Исти основни узрок, који је био сметња уласку СССР као велике државе у средину великих капиталистичких држава, сметао је и учвршћењу савезничких веза Москве с онима којима је Москва указивала помоћ.

Бољшевици су покушавали да продру у Европу преко побеђених народа. Ускоро, међутим, побеђени нису више били у стању непомирљивог непријатељства са по едницима. Односи између њих улазили су, у разним облицима, у нормалан колосек и успостављала се раније изгубљена једнакост права побеђених са свима осталим државама. На тај начин, главне шансе које су могли да искористе бољшевици ради продирања у Европу, губиле се. И у колико су се склапали уговори, којима је за побеђене државе смањивана тежина уговора о миру, у толико се погоршавао међународни положај СССР.

Бољшевицима је тада остало да изаберу нови, трећи правац. Они су изабрали ориентацију према далеком Истоку, где се, веома погодно за бољшевике, ширио кинески националнн покрет. После неуспелог ориентисања према побеђенима у Европи, ово је био нови пут, и то у правцу колониалне револуције, у правцу побуне азијског истока против европског запада. Кинеска револуција отворила је Москви колосалне перспективе. Ако би ова револуција дошла до својих крајњих граница, како се то претпостављало у Кремљу, ако би њен пламен обухватио и друге државе азијског истока, цела позадина западног капитализма била би угрожена. Тада би се могла заиста створити она катастрофална ситуација у којој би изгледи социалне револуције на успех биле повећани.

С друге стране, доминантна улога Москве у Кини и потчињености московском утицају огромних људских маса Азије морале би да повећају у огромним размерама међународни политички значај Совјетске Русије. А ова околност могла би опет да буде искоришћена од совјетске дипломатије у циљу освајања истакнутијих положаја на западу, т. ј. у циљу остварења њеног основног

плана, који она дотле никако није успела да реализује. Истина, улога коју је на себе узела Москва у Кини, неизбежно је изазивала погоршање њених односа са светским капиталистичким државама. Али ово се, са совјетског гледишта, могло третирати као привремена појава. Москва је спроводила један замашан план и сматрала је с тога да може много ризиковати. У случају успеха било би са знатним вишком накнађено све што се изгубило.

Али у Кини поновило се раније бољшевичко искуство са Турском, Персијом и Немачком. Управо, десило се нешто много горе, јер су кинеско бољшевички односи завршени потпуним прекидом и, шта више, малим ратом на границама Манџурије, када су Кинези, уместо захвалносги за указану им помоћ, приграбили кинеску источну железничку пругу. Зашто се ово десило? Узрок лежи, да употребимо омиљен израз бољшевика теоретичара, «у самој природи ствари».

Бољшевици, располажући горњим искуством својих претходних покушаја, разумели су врло добро да ће се наћи, као што је то и раније био случај, у улози Црнца, ако рат међу кинеским севером и југом буде завршен уједињењем државе и стварањем демократског режима. Они су били потпуно свесни тога да ће Кина, после оваквог исхода револуције, успоставити под новим условима — и то под условима равноправности, економску и политичку сарадњу са оним капиталистичким државама против којих се бољшевизам бори.

Кина у још мањој мери него Турска или Персија може да живи без иностраних капитала, без напредне индустрије, без широких трговачких веза са иностраним светом. При оваквом исходу кинеских догађаја — резоновало се тада у Москви — светски капитализам као такав не би поднео никакве нарочито тешке губитке, чак би и добио. Кинеска револуција користила би само Кини, али би комунистички Кремљ изгубио све и претрпео пораз. Овакав евентуални покрет бошевички вођи сматрали су за највећу опасност. «Озбиљност ове опасности — писала је тада совјетска штампа — мора да се уочи. Овакав пут развоја или, управо, овакав пут ликвидације кинеске револуције значио би озбиљно слабљење револуционарних снага и велики успех капиталистичке стабилизације. Отромне економске могућности Кине претвориле би је у грандиозно тржиште светског капитализма и створиле би могућност за озбиљну експанзију.»

Стога су политички стратези Кремља избацили тада лозинку: «не демократизација, већ бољшевизација Кине.» У томе су они гледали једино средство да у Кини избегну ново и жестоко разочарење и да избегну помагање других без користи за себе.

Али лозинка «бољшевизације Кине» није значила само помагање кинеске револуције, већ и активно, енергично мешање у унутрашње послове Кине. Она је значила исто тако остварену борбу притив оних некомунистичких демократских снага које

су се налазиле на челу комунистичког националног покрета. Ова тактика морала је једног дана да доведе до оштрог и отвореног сукоба између Москве и ових снага. А пошто су се оне показале надмоћније, бољшевици су после свих својих хваљених победа «на фронту кинеске револуције» били избачени из Кине од својих дојучерашњих савезника.

Москва је изгубила и ову своју игру, изгубивши тиме и оно што је играла на «кинески адут» у Европи.

Улога Москве у кинеској револуцији и њени покушаји да се та револуција претвори у рат азијских народа побуњених против западног капиталистичког света, за остварење комунистичких циљева, засецали су у најважније непосредне интересе свих других великих држава. Ова околност одједанпут је збрисала оне мале шансе које је совјетској дипломатији давало дотадашње признање de jure СССР од стране многих држава. Предвиђања водећих политичких кругова Европе да ће успостављање дипломатских односа са Москвом имати за последицу спровођење умеренијих принципа кроз совјетску политику, што ће омогућити праву сарадњу са њом, та се предвиђања нису обистинила. Међутим, баш ова предвиђања су била главна побуда за оне европске владе које су пошле путем признања СССР. У вези с тим њихови односи према Москви јако су се променили у правцу неповољном за бољшевике. Конзервативна енглеска влада одлучила се на крајњи корак и прекинула је дипломатске односе са бољшевицима. Овај корак Лондона имао је за непосредну последицу одговарајућу промену става неких европских влада према Совјетима. Оне пак владе које још нису признале СССР de jure, али су имале намеру да то учине, одрекле су се те намере. Тамо где је успостављање дипломатских односа са Москвом већ било свршен факат, оно је постало формалност у још већој мери него раније, и то формалност која је искључивала сваку могућност прелаза на терен стварног рада.

Енглеска заузима и сувише видно место у светској политици, и многе европске државе биле су и сувише заинтересоване да са њом очувају пријатељске односе, па је прекид односа између Лондона и Москве морао с тога да утиче веома много на општи међународни положај СССР, а то је било у толико неизбежније што су неуспеси Москве у Кини потпуно оборили у Европи престиж Совјета као страшне револуционарне силе. На тај начин бољшевици су изгубили још једно средство за вршење утицаја на западне капиталистичке државе. Прекид односа са Енглеском донео је још већу изолованост СССР. Поред тога, нагли прекид односа између Лондона и Москве имао је за последицу промену енглеске политике у источној Европи, а специално промену те политике у пољском питању. Раније је Лондон са извесним неодобравањем посматрао тежњу француске да начини све јачом обновљену пољску државу. Али после конфликта са Москвом

и Енглеска је почела да се интересује за овакво ојачање Пољске као противтеже Совјетској Русији. Једно време енглески утицај почео је да расте у Варшави, на штету француског.

Може се рећи да после неуспеха бољшевика у кинеској политици долази период опадања бољшевичке дипломатије. Интересовање за Русију престаје и она се не узима у обзир приликом повлачења основних линија велике међународне политике. Значај Совјетског Савеза као важног фактора ове политике свео се на нулу. На шаховској табли светске дипломатије СССР није претстављала више ниједну крупну фигуру. Европа се изграђивала без учешћа Русије, и руски проблем био је бачен у засенак. У овом периоду опадања догодиле су се, истина, извесне промене на боље у дипломатском положају Москве, али великог значаја ове промене нису имале. Тако је Енглеска, после двогодишњег прекида, поново обновила званичне односе са СССР, али то се догодило искључиво захваљујући доласку на власт радничке странке у Енглеској, а никако зато што би Москва била способна да примора Лондон на овакво попуштање пред њом. Нико није овом догађају придавао значај неког успеха совјетске дипломатије, а овакве оцене није, наравно, ни могло бити. У суштини, ово признање није ни у колико смањило стварну изолованост СССР. Истина, и у овом периоду Немачка је и даље остајала у добрим односима са Москвом, али, док је немачком иностраном политиком руководио покојни Штреземан, ови су односи из дана у дан постајали званичнији. Немачка се у Штреземаново доба окретала све одлучније западу и тражила само у том правцу решење свих својих важних проблема. Она је чувала службено пријатељство с Москвом, сматрајући је за евентуални адут у својој политичкој игри, адут који би ваљало искористити ако то буде потребно, али ништа више. Али самој Москви овакав однос Немачке према њој није давао никаква преимућства.

Сачувало се и пријатељство између СССР и Турске. За Ангору је ово пријатељство добро дошло, јер се њиме повећава политички значај Турске, што ствара за њу повољнији положај у односима са западним државама. Али за Москву пријатељство са Турском не може имати овакав значај, пошто се њиме не повећава вредност Совјетског Савеза на међународној арени. Пријатељство са Турском није више за совјетску дипломатију озбиљан ослонац у њеним новим потхватима. Пошто се променио целокупан положај на блиском истоку, и пошто је решено питање Дарданела, Москва из овог пријатељства не може да извуче ништа нарочито суштаственo. И овде главну корист добија Турска, а никако СССР.

Крајем прошле године московска дипломатија чини покушај да изађе из периода маразма, који је она преживела, и да се покаже на међународној арени као активна и одлучујућа сила.

Изгледло је да извесна наслућивања о променама у политичком положају Европе стварају донекле реалну могућност за то. Ова се могућност назирала услед нове и неочекиване групације, која се формирала — тако је изгледало — под лозинком ревизије уговора о миру. Ту се Москви дала згодна прилика да шумно потсети на себе велике факторе у одлучивању о судбини Европе, оне факторе који су дотле игнорисали Совјете.

Нечувени изборни успех хитлероваца у Немачкој огромно је ојачао немачку реакцију. Брининговa влада, чије је формирање само по себи обележавало једно велико скретање у десно, морало је, наравно, да рачуна са овом чињеницом, а нарочито у питањима иностране политике. Она је била принуђена да у овој области чини велика попуштања пред немачким национализмом. У томе циљу она је дала изјаву о својој намери да истакне питање ревизије уговора о миру. И да би започета припремна ревизионистичка кампања имала већег успеха, берлинска влада почела је нарочито демонстративно да подвлачи своје пријатељство са СССР. Намеравајући да од запада тражи за себе велике уступке, Немачка се упола окретала истоку, подвлачећи на тај начин да ће се коначно окренути на ту страну ако не добије оно што захтева.

Напоредо с тим, фашистичка Италија, безуспешно употребивши друга средства за вршење утицаја на Европу у правцу остварења италијанских захтева, решава се исто тако да у оквиру својих интереса искористи ревизионистички покрет држава, које су из светског рата изишле као побеђене. Мусолини је прогласио себе за шампиона новог ревизионизма. Између Берлина, Рима и Москве протегла се линија везе. Ватрена заштита совјетских интереса, са којим су се на новембарском заседању Друштва народа појавили делагати Немачке и Италије и солидаран рад представника ових држава у комисији за разоружање са представницима СССР, били су крунисани, као што је познато, демонстративним одласком Литвинова у Рим ради неких тајанствених конференција са Грандијем.

Стварао се утисак да је у припремању нова и веома оригинална међународна групација, која спаја фашистичку Италију, бољшевичку Русију и реакционарну Немачку. Ова основна групација имала је даље да послужи као центар привлачења за многе мање државе које теже ревизији уговора о миру. Москва је, у сваком случају, поново излазила на међународну арену, и то као једна од централних сила нове велике групе европских држава. После ослањања на побеђене државе, после ослањања на колоналне револуције, она се ослонила на ревизионизам. Овог пута могло је да влада у Кремљу уверење да игра неће бити изгубљена. Али и овога пута разочарење је очекивало совјетске дипломате. Рим је потпуно непредвиђено променио фронт и склопио са Паризом поморски споразум. Још ту скоро «Известија» су писала: «...споразум о ограничењу поморског наору-

жања не може ни у ком случају да буде постигнут зато што су противречности интереса између Француске и Италије сувише јаке и непомирљиве.»

Али Москва се и ту преварила; показало се да противречности о којима је она говорила, нису толико непомирљиве. Москва је поново претрпела неуспех. Она је и овога пута вадила из ватре кестење за друге. Фашистички Рим вешто је искористио бољшевичку Москву, као, у осталом, и немачку реакцију, за своје властите циљеве. Руски бољшевизам учинио је услугу талијанском фашизму, али није извукао из тога за себе никакве користи. Стара прича се поновила у новој верзији.

Неуспеси бољшевичке дипломатије, који се понављају са неком неминовном доследношћу у свим њеним покушајима, предузиманим у више разних праваца, нису, наравно, последица неке фаталности. Ове неуспехе доноси стварност иностране политике бољшевизма, који тежи истовремено и дипломатској сарадњи са капиталистичким државама и припремању светске револуције, која би имала, по мишљењу бољшевика, да ове државе уништи. Док се бољшевизам буде појављивао у улози ширитеља светског пожара и док се не одрекне своје револуционарне пропаганде у свим светским државама, званична дипломатија Кремља тешко да ће икад постићи своје циљеве. Искуство из прошлих тринаест година у овом погледу доста је речито. Не треба испустити из вида ни то да је до званичног признања СССР од стране других држава дошло у периоду Непа (нове економске политике) који је са свих страна био сматран за почетак еволуције бољшевизма у правцу умеренијих облика управљања, који би га у мањој мери одвајали од осталог света. Али Неп се већ одавно завршио и замењен је «социјалистичком офанзивом», која у случају свога успеха има да претвори Русију у сасвим нарочиту државу, оштро и непријатељски противстављену целокупној својој «капиталистичкој околини.»

Као што је већ истакнуто у почетку овог чланка, Русија је била и остаје велика држава, па ће стога вршити, и ако остајући «ван Европе», посредним путем известан утицај и на светску ситуацију и на процесе груписања снага на међународној арени. Али Совјетска Русија, судећи по прошлим искуствима, неће успети, свакако, да узме непосредног учешћа у тим груписањима. Руско питање, наравно, неће ишчезнути са дневног реда и ускоро ће, вероватно, заузети поново у њему једно од првих места. Баш сада унутрашњи догађаји у Русији, њена грозничава индустријализација и колективизација и покушај остварења петогодишњег совјетског плана за четири године, привлаче пажњу иностраног света. Ови унутрашњи руски догађаји добијају велики међународни значај. Они могу да створе, а донекле већ и стварају, многе озбиљне проблеме за капиталистичке државе; ти су проблеми

везани са страховањем од економске конкуренције СССР и с евентуалним утицајем ове конкуренције на њихову привреду.

Али за сада је, наравно, немогућно предвидети какав ће коначан облик добити ови проблеми, који се тек назиру, и у каквом ће се правцу чинити покушаји за њихово решење.

(Превео Е. Захаров)

Е. Сталински

Француска критика о Руској књижевности

Често се чује питање, које постављају наши земљаци: може ли се код савремених француских писаца запазити утицај руске књижевности?

На то питање морамо одговорити одречно. Савремена француска школа није под руским утицајем, а ако се ретко и случајно и наиђе на какав траг, тај утицај је у тако испреламаном и прерађеном облику, да се једва може познати.[1])

Истина, један крупан писац, Марсел Пруст назвао је себе обожаваоцем руске књижевности, али то одушевљење није нашло израза у његовом стварању, које је тако оригинално и потпуно специфично, да би могло подлећи чијем било утицају. Пруст је много говорио о Достојевском и посветио му је неколико сјајних страница, али творац „Браће Карамазова" није продро у дубину његове свести, потпуно заузете сложеним и марљивим радом над властитим, личним материјалом.

Прва књига Диамелова носи несумњив отисак руског духа, али и та појава је и сувише случајна да би се могла сматрати као карактеристична за Француску.

Неупоредиво дубљи и значајнији утицај руске књижевности (у овом случају Достојевског) види се на Андре Жиду, на кога ћемо се вратити кад будемо говорили о француској критици посвећеној руским писцима. Може се тврдити да је Жид не само проучио Достојевског, него да га је и дубоко проживео; Достојевски је готово дао *боју* свем његовом делу. Али и Жид је узео од Достојевског само неке његове црте — елеменат „демонски", елемент „саблазни", како се он сам радо изражавао у својој критичкој анализи о творцу „Карамазових". А баш тиме је он толико изменио и, може се додати,

---

[1]) Овде додирујемо само руску књижевност у прошлости, с којом је француски читалац довољно упознан. О савременим било ваграничним било совјетским писцима, нећемо говорити; и једни и други су делимично преведени и подвргнути испитивању стручњака; али још је рано писати о реакцијама које су изазвали у широким француским културним круговима.

онаказио Достојевског, да је тешко говорити о правом *духовном* сродству ова два писца.

Што се тиче младе француске књижевне школе, њени претставници се одликују по чисто „церебралном“ схватању књижевног стварања; њихове књиге носе отисак сухоће, збијености: то су или сјајна књижевна вежбања, или психолошки огледи који се врше на устајалом ваздуху, не над живом природом, већ у лабораторији ума. У том стварању има и оштрине и напрегнутости мисли; многи, врло крупни таленти појавили су се на том пољу; али у том стварању нема оног општечовечанског, што је нераздвојна одлика наше књижевности.

Из свега пак горе реченог неправилно би било закључити да између руске и данашње француске књижевности нема никаквих додирних тачака. У току последњих десет година француски издавачи су наштампали читав низ врло марљиво израђених превода руских писаца[1]), и тај рад је наишао на велику пажњу и разумевање оних кругова који данас руководе француским критиком и изграђују савремену француску културу.

Ти кругови су малоборјни и затворени. Они лагано врше своја испитивања и с великом обазривошћу доносе свој суд. Али има читав низ чланака и расправа, доста упадљивих и значајних, да би се могло говорити о руској струји у данашњој француској литератури.

Та проучавања нису интересантна само за Французе; она су поучна и за нас, пошто по њима можемо већ сазнати шта је особито важно и битно у руској књижевности за људе друге културе и какве је општечовечанске вредности та књижевност донела Западу. Много штошта, што нама изгледа схватљиво, очигледно, — западни читалац и дан-данји прима тешко и некако плашљиво. Са друге пак стране, много штошта на што смо се мисвикли, може бити и сувише свикли, што нам се не чини више живо и динамично, и даље врши свој утицај на западне умове и богати духовну садржину западне културе. Жак Ривиер, Едмонд Жалу, Андре Жид, Андре Мороа, Шарл ди Бос и други писци, поклоници и познаваоци руске књижевности, обратили су особиту пажњу на то духовно обогаћење кроз руске писце. Они високо цене уметност, уметничко чуло тих писаца, али још више стављају њихово дубокомислено и значајно схватање живота, смрти, човека. Тако, на пример, Шарл ди Бос, који је један од својих најзанимљивијих есеја посветио Толстоју, врло опширно се заустављ на оној струји у његовом стварању, која је, по његовом мишљењу, главни мотив свих његових дела, а исто тако његовог дневника и његове исповести. Тај мотив је *смрт*, у којој је Толстој видео „одри-

[1]) В. преводе Монго-а, Дени Роша, Шуизвила, Шлецера, Беклера и т. д.

цање моћнога од своје моћи, напуштање моћи, као нечег лажног; схватање чињенице да је у коначној немоћи, с којом упоредо иде приближавање смрти, сакривена истина... Ако у области живота Толстој има себи равних, у области смрти, по мом уверењу, он нема такмаца", пише Шарл ди Бос, и даље наводи речи Лава Шестова: „Ова радост ниче из слабости — почетка оног чудотворног, несхватљивог, тајанственог, што називамо смрћу".

Између ствари које су Французи посветили руској књижевности, посебан значај има збирка чланака и предавања Андре Жида о Достојевском[1]).

Прилазећи овим критичарским радовима, не можемо говорити о променама или о изопачавању. Жид прилази с љубављу и поштовањем великом руском писцу, кога пореди с „планинским врхом још упола скривеним" од западних погледа, с „тајанственим чвором планинског ланца", из кога „избијају најбујнија врела"; захваљујући њима „Европа ће моћи утолити своју нову жеђ".

Дајући карактеристику Достојевског, Андре Жид још у почетку издваја једну црту, која му се чини најзначајнијом: то је његова скромност. Он ту скромност ставља према психологији западних писаца, у којих је геније везан са свешћу о надмоћности, с театралношћу душевних преживљавања, са охолошћу.

„Код Достојевског, пише Жид, нема позе, нема надмености. Он никад не сматра себе за натчовека; нема човечански скромнијег бића но што је Достојевски; и ја држим да га неки охоли ум не би могао схватити у потпуности".

Та скромност, по мишљењу Жида, игра веома важну улогу у свем стварању Достојевскога, пошто служи као неки критеријум у моралној, управо духовној оцени његових јунака. Враћајући се још једном западној књижевности, Жид напомиње да већина писаца дели своје личности на добре и зле. Достојевски има друкчију, ако не јавну, а оно тајну, као потсвесну „класификацију". „С једне стране он нам показује скромне (и неки од њих доводе своју скромност до потпуног унижења и као да се опијају њиме), с друге стране — охоле (и неки доводе своју охолост до злочинства). Ови последњи су обично најумнији, њих растрже демон охолости..."

„Код Балзака су, вели даље Жид, личности разноврсније него код руског писца, његова *Људска комедија* је шаренија". И мада „Достојевски продире у дубље сфере духа", његови јунаци као да су „скројени од једне тканине". „Гордост и скромност остају тајне опруге њиховог дејствовања и одре-

[1]) Dostoïevsky, par André Gide, 1929.

ћују сразмеру свог учешћа у том дејствовању". Код једних „одрицање од себе", код других: „жудња за влашћу", која готово увек доводи до пада; неко лукаво мудровање (Ставрогин, Иван Карамазов), саблазан ума и демонска власт, стављени према добровољном, хотимичном понижењу.

Занимљиво је напоменути да код Жида писца управо наилазимо на одблесак те охолости, тога мудровања и тог искушења пред злоупотребом ума, те жудње за влашћу, које Жид-критичар издваја у делима Достојевског, као нешто дубоко и судбоносно, што неизбежно води „паду".

Жид-критичар, супротно Жиду-писцу, зна да „охоли ум не може потпуно да схвати" Достојевског, да ту има нешто битније, што се може схватити само кроз скромност: „Најпонижењи, највећма презрени, пише он о јунацима Достојевског, најближи су царству небесноме", и он види у томе у творцу „Карамазових" извесно „јеванђелско извртање вредности".

Врло је карактеристично, по његовом мишљењу, држање Достојевског према питању части. Осећање части, „point d'honneur", које креће западног човека, готово увек је везано с појмом о вољи и, тако рећи, с појмом о ратоборности: освета за претрпљено понижење, непраштање увреда, штићење свога неоспорног права, потврда личности; сви ови елементи су очигледно супротни јеванђелском учењу.

„Руско осећање части, пише Жид, не личи на западно осећање части, и приближава се јеванђељу, или, другојаче речено, хришћанско осећање код руског човека побеђује осећање части, како га ми западњаци схватамо."

Ево још једне, можда најбитније, разлике између дела Достојевског и књижевности Запада. Западни писци као да вештачки своде живот на један заједнички именитељ, изглађују рапавости, „попуњавају провалије", како се изразио рано преминули сјајни критичар Жак Ривиер. Тим „изглађавањем" особито се одликује француска књижевност, која баца на живот „благу, белу светлост", и не „прави сенке". Код Достојевског, напротив, елеменат сенке игра огромну улогу, без њега се Достојевски не може ни замислити, као што се не може замислити ни уметност Рембрантова, с којом Жид стално пореди писца „Карамазових".

Та „светлост-сенка" нарочито се осећа у двострукости Достојевскових јунака, у њиховој способности да у себи имају осећања која, рекло би се, не могу опстати једно поред другог у истом човеку, љубав и мржња, саревњивост и сапатња према супарнику, „необична и тајанствена" наклоност према непријатељу. И најзначајније је што се писац никад не губи у тим противречностима, држи конац и с неумољивом логиком развија радњу „до њених последњих граница."

Једна од најзанимљивијих страница цитиране расправе посвећена је Достојевском-мислиоцу. Мислилац, пише Жид, не постоји одвојено од свога дела и не може бити изражен ни у каквој апстрактној формули. Достојевски је на првом месту уметник, и као такав ствара несвесно. „Пишчев дневник" је у том смислу само бледа слика његове душе. „Он не зна ко је он" и „упознаје себе само кроз стварање... Достојевски никад себе није тражио; он је себе лудо давао... он је себе губио у сваком од својих јунака, и давши њима живот — тек онда је налазио себе".

Завршујући, навешћемо још једну страницу, која као да даје духовни *тон* целој расправи А. Жида. Додирујући биографију Достојевског, аутор напоминье да, и поред свих тешких искушења, болести, робије, немаштине, у њему се увек одржавала нека тајна духовна област, *незахваћена животом*. То се исто може рећи и о његовим јунацима. И код њих наилазимо на трагове тешких животних искушења и још тежих саблазни и падова. Али све то као да се одиграва на површини њихове свести, не захватајући дубину њиховог духа. Тамо, у тој дубини, развија се други живот, подложан другим законима, живот који тежи другим циљевима. „У ту област, пише Жид, ми можемо продрети с Раскољниковим кроз ускрснуће (у оном смислу, у којем је Толстој употребио ту реч), кроз ново рођење... у тој области живи Мишкин".

* * *

У предговору својим есејима, Жид са доста оштром иронијом говори о непроницљивости француске публике, којој се Достојевски морао изнети на „сребрном послужавнику" у непотпуном и рашчлањеном облику.

Од времена, међутим, кад су написани ови редови, француски читалац се навикао на Достојевског, прочитао га је потпунце (заједно са исповешћу Ставрогина) и научио се да се снађе у лавиринту његовог књижевног дела.

Али неупоредиво ближе француској обичној публици стоји, наравно, Тургењев. Та се чињеница објашњава делимично и тиме што је сам Тургењев живео у Паризу, посећивао париске књижевне кругове, био добар познаник са Флобером, Золом, Гонкурима, и оставио за собом живу успомену.

Прошле године, познати писац Андре Мороа посветио је Тургењеву низ предавања, у којима је дао уметничку биографију писца „Племићског гнезда".[1])

Захваљујући романима и приповеткама Тургењева, Мороа, уопште врло пријемљив за живот иностранаца, успео је да се дубоко прожме поезијом руског мајура, руског сеоског живота, и цела његова расправа је проткана том поезијом.

[1]) Та предавања су штампана у Revue Hebdomadaire, 1930.

Он стално види „руског џина“ са добродушним и тужним лицем на позадини тих предела: „Лака маглица над дубодолинама, брезе, јасике, врбе, и онај мирис ражи и хељде, што титра у чистом, сувом ваздуху.“

Прекрасно описује Мороа прве састанке Тургењева с Виардо и бујно буђење осећања, које га није могло напустити до смрти. Виардо је примала своје пријатеље и обожаваоце у спаваћој соби, на чијем је поду била прострта ванредно лепа кожа белог медведа. Свакоме обожаваоцу била је одређена по једна медведова шапа. Тургењев је добио „шапу бр. 3.“

Љубав према Виардо је из основа преобразила Тургењева, кога су до тог значајног сусрета прекоревали да је неспособан за осећање привржености. Управо, та љубав је ударила печат не само на његову душу, него и на његова дела.

Од талентованог писца он се претворио у великог, проницљивог уметника, упечатљивијег за тајне живота од својих савременика, Флобера и Золе. „Невоља је у томе, писао је Гонкур, што ни Флобер, и поред свег његовог преувеличавања у тој области, ни Зола, ни ја, никад нисмо били озбиљно заљубљени, те смо неспособни да описујемо љубав.“

Зато је „Тургењев био заљубљен, додаје Мороа, он је седао на шапу белог медведа, он је био *романтичар*. У његовом односу према Полини Виардо било је нечега витешког. Било то пријатељство или љубав, њему су била позната она страсна и силна осећања, која одвајају човека од ситничарства и дају његовој души нарочиту *боју*“. Кад се састанемо с таквим човеком, одмах осетимо, „захваљујући обилном и ведром спокојству његовог духа да је он упознао право осећање љубави. Велики део песничких врлина Тургењева отуда и извире.“

Мороа се клања пред Тургењевљевом уметничком техником, пред економијом средстава, чистотом сликања, пред брижљивим и тачним избором боја и тонова, пред његовим „песничким реализмом“.

Тургењев увек остаје веран стварности, и у исто време уме да је преобрази, као прави уметник. Његов песимизам је површан, а срце „и ако није оптимистичко“, увек је просто и правично“. Он слика живот управо онакав „какав носимо у својим срцима, сетан, променљив, тајанствен...“

„Питоми и меланхолични Тургењев“, писао је о њему Валт Витман, и Мороа цитира при крају те речи америчког песника.

Додаћемо да Мороа напоминје у свом проучавању какво је значајно психолошко *откриће* обличје Димитрија Руђина, које је Тургењев створио. Руђин није одређен, непоколебљив у својим основним цртама, уобичајен јунак романа. То је живо биће, које се пред нашим очима непрекидно мења у зависности

од времена и околности. У почетку књиге усхићујемо се њиме, у потоњим главама почињемо га презирати, при крају романа га волимо и жалимо; али он себе никад не испољава потпуно, као што себе не испољавају живи, чак добро познати нам и блиски људи.

„Ово поступно откривање јунака, пише Мороа, претставља праву техничку мајсторчарску вештину потпуно нову".

* * *

На ово *живо ткиво*, које је створио Тургењев, указује и други писац и критичар, Едмонд Жалу. Оцењујући у необично занимљивом и продирном есеју[1]) вештину руског писца, Жалу између осталога пише:

„Можда највећи дар Тургењева јесте вештина да душу својих јунака изрази у простим покретима и речима. Али шта је у даном случају душа, ако није тајно и замршено ткиво, саткано од наслеђа, од жеља и сањарија, од осећања и неодређених уздаха, од јасних претстава и потсвести, ткиво које носимо у себи и које претставља завршан израз наше личности. То није наш карактер и наш ум, већ нешто што одређује нашу судбину... То необично тачно осећање душе омогућило је Тургењеву да створи права женска обличја. Она се могу упоредити с некојим јунакињама енглеског романа, ретко с јунакињама наше (тј. француске) књижевности... Оне изгледају реалније од наших јунакиња зато што су мање логичне и ближе природи. Оне мање размишљају и лакше подлежу нејасним силама које су у њима (и које нису искључиво инстинкт осећајности)".

Жалу тврди да ни у једном типу који је створила западна књижевност он не осећа онакво духовно сродство какво га везује за јунаке и јунакиње Тургењева.

„Наше успомене мешају се с његовим успоменама; прекидамо читање, почињемо маштати. Још мало и готови смо да се заплачемо. Прави живот открива се пред нама жалостан, сетан, дубок."

Тај „прави живот", то „причање чија нас искреност зачуђава и узбуђује" још су упадљивије изражени за Жалу-а у делима другог руског писца, Антона Чехова, још увек мало познатог и недовољно оцењеног у Француској, док је у Енглеској достигао огроман успех.

Многи сматрају Чехова за реалисту и само реалисту. Али, по Жалу-у, није само реализам у његовом генију. Код њега има још нешто друго, неки загонетан „духовни живот",

[1]) Figures étrangères par Edmond Jaloux (première serie), Plon 1925.

коме стварност служи „само као љуска“. Зато Чехов не личи на Мопасана, с којим га врло често и врло површно упоређују.

Јунаци Чехова имају „неку тајну, за коју немају кључа. Они се непрестанце налазе у пороћајним мукама, јер у себи носе друго биће, које жуди да угледа светлост, биће срећно, слободно, свесно, поштено, потпунце изражено. Али то биће се никако не може да роди. Свет остаје узак, свакодневан. „Глуп, глуп, глуп!“ (како је веома често писао сам Чехов)... Та сета, то замарање немиром као да су кичма целокупног Чеховљевог стварања. Његова уметност састоји се у томе што је он ту сету и то замарање изразио не у лирским изливима... већ је сивим свакодневним обичностима насликао широки, опште људски принцип у обичном огледалу свакодневног живота.“

* * *

Наведени изватци из савремене француске критике довољно јасно оцртавају однос француских културних кругова према нашој књижевности.

Тај однос показује да Французи не само пажљиво прате руску књижевност, него за њу имају још једно посебно поштовање, и ми у њему видимо искрену жељу да се рашире оквири књижевности, да се изоштри схватање живота и човека.

То нам је дало повода да у почетку овога чланка говоримо о истинском обогаћењу западне културе кроз руску књижевност, о општечовечанским вредностима те књижевности.

Дивећи се великој вештини наших писаца, француска критика даје да се осети да се том вештином питање не исцрпљује, да она служи само као *материјална љуска*, у коју су скривене највише *духовне вредности;* сад су те вредности унесене у општеевропску културу; ова се више не може ни замислити без Толстоја, Достојевског, Тургењева, Чехова; они „невидљиво присуствују“ и тамо где још нису извршили непосредан утицај, као, на пример, у Француској. И то је можда боље; уместо лоших подражавања и неуспешних транспозиција, ми видимо другу, бескрајно радоснију и значајнију појаву: брижљиву и савесну оцену, утанчано разумевање и љубав, озбиљно проучавање, који су посвећени генијалним творевинама наше књижевности.

(Превео Т. Ј.) **Јелена Извољска**

Путеви Русије

— Прва епоха словенофилства. — Учење Чаадајева. — Теорије Хомјакова, Кирејевског, Аксакова. — Пророчанства Достојевског. — Учење Владимира Соловјева. —

1

У критичним епохама, сличним оној коју Русија данас преживљава мисао се нарочито доследно задржава на проблему руског националног самопознавања.

Сократова изрека „упознај самога себе", са подједнаким правом може да се примени и на поједину личност, и на читаву једну нацију. Да би одредио своје место у животу, свако мора да упозна границе својих снага и способности да буде свестан својих недостатака и врлина да обележи циље е свога развоја. Појединац ће то са доста труда учинити у примени на самога себе. Још теже је извести сличан рад у димензијама читавог једног народа или државне целине.

Какви су путеви данашње Русије? У чему су основна обележја њеног националног и државног живота? Какво место заузима она међу осталим народима? Шта доноси она човечанству, какво богатство она дарује светској ризници?

Сва ова питања са нарочитом оштрином захтевају одговор баш у овом моменту када се мења судбина Русије и кад држава иде у непознатом, новом правцу. И ако не дајемо одговор на сва ова питања, ипак можемо да се сетимо како су их решавали у прошлости најбољи руски мислиоци и филозофи. Њихове теорије и резоновања могу да пруже интересантан материјал у коме се сведочења о делатности руског духа спајају са предвиђањима и пророчанствима која имају и данас дубоко актуелан значај. Задатак је ових чланака да читаоце потсете на извесне теорије руског националног самопознавања, формулисане у деветнаестом столећу. Немајући претензије да исцрпе ово питање аутор је ипак покушавао да изложи најзнаменитије и најмаркантније теорије.

Мање више систематско учење о путевима Русије, оно што бисмо данас назвали филозофијом руске историје, формира се у доба, које треба назвати доба народне самосвести Нове Русије. То су четврта и пета деценија прошлог столећа, доба кад се формирају главни правци руске мисли: баш у овом значајном времену стварају се главни правци словенофилства, западњаштва и народњаштва, т. ј. оних основних струја руске социалне мисли, које су својом борбом испуниле готово цео деветнаести век. Веома је интересантна и карактеристична једна појава: и словенофилство, и западњаштво, и народњаштво оштре своје теорије на оштрици проблема путева Русије. Руска социјална мисао добија тесну везу са историософијом, т. ј. са филозофијом историје.

Читав низ нарочитих околности доприноси формирању ових теорија. Са једне стране делује руска друштвено политичка атмосфера. Руско интелигентно друштво живи под тешким условима епохе Николе Првог. Тек што су се стишали пуцњи пушкана на Сенатском тргу, пушака које су стрељале декабристе и увеле у живот, како је казао Герцен, читаву једну генерацију. Уплашене устанком декабриста, власти у корену гуше све покушаје друштвене иницијативе. Интелигентно руско друштво под оваквим околностима природно почиње да гравитира апстрактним расуђивањима, тражећи у теоријској мисли оно што му живот није могао да пружи. У колико је јача друштвена реакција, у толи о су тежи спољни услови, у толико дубље залазе најбољи умови у област идеја, у којој никаква ограничавања не постоје. Четврта и пета деценија могу да се окарактеришу као епоха у првом реду теоријских спорова и апстрактних умовања.

И ако су се, као што ћемо касније видети, главни интереси образованих људи тога времена налазили у философској области, ипак је на њих јако утицао процват историјских и филолошких истраживања како у Русији, тако и у словенским земљама. Баш у овим годинама руски историчари прелазе са једноставног излагања историјских факата на њихову систематизацију и на анализирање њихова смисла. Истакнути су озбиљни проблеми: о пореклу Русије, о изворима словенских дијалеката, о расним особинама Словена. У Петрограду и Москви раде Шевирјев, Надеждин, Срезњевски, Погодин, Бодански, који одржавају везе са чешким научницима, а ови научници исто тако прелазе на методу генерализања, и то доста под утицајем Хердерових нових метода историјског излагања. Радови Палацког и Шафарика, Јунгмана и Добровског познати су у Русији.

Мора се истаћи то да су, у доба кад се пред најбољим људима те епохе све актуелније и сложеније оцртало питање о карактеру руске историје и о путевима националног развоја, кругови блиски влади покушавали да спрече „сувишна умо-

вања" стварањем властите њихове теорије званичног оптимизма. Заснивајући ту теорију на спољним успесима Руске империје, нарочито после победе над Наполеоном, званични патриоти изјављивали су преко шефа полиције Бенкендорфа да је „прошлост Русије идилична, садашњост ванредна, а будућност се не може ни описати". Град Шуја, центар ткачке индустрије, називан је руским Манчестром у владином листу „Северна пчела", а скромни сликар Шебујев упоређиван је са Рафаелом. Национално самохвалисање у петој деценији долази до карикатурног познатог израза: непријатеља ћемо „капама потући".

Природно је да је ово самохвалисање морало да онеспособљава оне који се с њим нису слагали и да их упућује на изражавање њихових сопствених погледа.

Сем ове атмосфере, огромну важност имали су спољни утицаји, а првенствено утицаји философске природе.

Тадашња руска интелигенција налази се под јаким утицајем немачке идеалистичке философије. Фихте и Шелинг, а касније Хегел јесу њени духовни учитељи.

Међутим, у учењу свих ових философа питања национална и питања философије историје заузимала су угледно место. У својим чувеним „Говорима" из 1807—8 г. г. Фихте је одлучно истакао проблем космополитизма и национализма и саградио је читаву теорију о развоју човечанства, развоју који иде од епохе примитивне, преко прелазне епохе, ка веку разума. Шелинг је целу светску историју поделио у епохе: Петра (Бога оца), кад је било постигнуто спољашње јединство, епоху Павла (Бога сина), кад је остварена слобода, и епоху Јована (Духа Светог), када се појављује унутрашњи сјај. Човечанство, према Шелинговој идеји, у своме развоју остварује путеви поклапали су се са религиозним откровењем. И, најзад, код Хегела налазили су руски интелектуалци складну теорију „откривања божанственог духа у Историји." Исток, према Хегеловом учењу, реализује слободу за једног, Рим — слободу за поједине групе, а само хришћанско немачки свет даје слободу свима.

Руски ученици Хегела и Шелинга били су зачуђени тиме што је у овим шемама недостајао свет словенски. Из теорије немачких философа није испадала само Русија, већ и сви Словени уопште. Кад се говорило о религији, и Шелинг и Фихте давали су излагања о католичанству и протестантизму, не помињући православље. Хегелова теорија тврдила је да се универзални ум испољава у у германо романском свету, али је остајало несхватљиво какво начело манифестује огромни словенски свет.

Сасвим природним путем наметало се питање: на који начин ваља увући Русију у хегелијанску или шелингианску

шему. Какава је историјска мисија Русије? Јер Хегел тврди, заједно са Фихтеом и Шелингом, да је сваки народ носилац неке идеје. Какву идеју онда претставља народ руски?

Ваља напоменути да је после Наполеонових рато а руска национална свест била у довољној мери развијена, да је општа романтична атмосфера имала за последицу проучавање прошлости и дивљење пред њом, да су у Прагу и Словачкој чешки научници истицали проблем Словенства и његовог односа према западу Кад све ово узмемо у обзир, лако ћемо разумети да је спој локалних околности са историјским и филозофским проблемима морао да изазове пре или после стављање на дневни ред основног питања о смислу руске историје и путева Русије.

2

Већ у другој половини четврте деценије у московским и петроградским „кружоцима“ и у универзитетским круговима вођена су жива претресања и дискусије о „националном карактеру Руса“, али је био потребан спољни потстрек па да се разни погледи дефинитивно формулишу. Овакав потстрек било је објављивање у часопису „Телескоп“ чувених „Филозофских писама“ Чаадајева.

Један од најумнијих и најоригиналнијих људи свога доба, бивши гардијски официр, који се у средини животног пута одушевио за католичанство, Чаадајев је имао ум ироничан и донекле презрив. Као одговор на оптимистичка тврђења званичног патриотизма, он је истакао своју теорију националног самоуништења.

Европска историја, најављивао је Чаадајев, исполаже јединством, добијеним од Рима и од хришћанства, оличеног у католичкој цркви. Цело хришћанско човечанство развијало се на бази једнообразних и заједничких закона. Само је Русија остала изван овог великог пута свих народа. У доба велике борбе варвара против хришћанства она се обратила трулој Византији, добила је од ње веру и одвојила се од религиозног јединства Европе. „Судбина човечанства остварила се ван наше отаџбине. И ако смо се називали хришћанима, ипак није плод хришћанства сазрео за нас (Абисинци су такође хришћани).....“

Русији недостаје „младост нације пуне страсти“, али ми немамо ни успомена.

„Најпре дивљаштво, затим грубо незнање, затим тежак и понижавајући туђински јарам (татарски), чији је дух наследно прешао на нашу националну власт — таква је историја наше младости“. „Ми живимо у нашим уским границама садашњости, без прошлости и без будућности, слични деци... изоловани судбином од општег развоја човечанства, ми нисмо прихватили опште идеје. Као незаконита деца, лишена наслеђа, ми живимо без сећања и без традиција. Туђе идеје не прожимају нас, већ

се развијају сам стално. Ми растемо, али не сазревамо, корачамо, али не корачамо одређеном циљу. Сви народи Русије имају заједничку физиономију, извесно заједничко сродство (историјско, религиозно, идејно). Искуство их помаже, а прошлост им олакшава стварање јединст а обичаја, културе, идеја дужности, поретка и правичности. То је физиологија европског човека". А код нас најбоље мисли, неповезане, претварају се у привиђења. Лишени смо осећања континуитета, и у нашим главама је све распарчано, непотпуно, недовршено. Чак и у погледу нашем има нечега нејасног, хладног и неодређеног, што сведочи о ниском нивоу нашег развоја.

Где су наши мислиоци, питао је Чаадајев, чак и ако се поредимо са Кином? Каква нам улога припада у цивилизацији? „Поколења и столећа некорисно су прошла поред нас. Нисмо ништа учинили за човечанство, ниједна корисна мисао није сазрела на неплодном земљишту наше отаџбине, ниједна велика истина није изашла из наше средине. Да бисмо заузели место у историји, морали смо да будемо заклон од дивљих хорда. Да бисмо били примећени, морали смо се проширити од Берингова мореуза до Одре. Петар Велики обукао нас је у хаљине цивилизације, хаљине су остале, али просвета није."

„Постоји само један излаз: ако хоћемо да уђемо у породицу човечанства, морамо да пођемо путем историје Запада. Наравно, то је тешко, али је неопходно и потребно".

Лако је схватити да су тврђења Чаадајева одјекнула као ударац бича. Никола Први наредио је да се Чаадајев прогласи за лудака, али снагу и дубину његових мисли признавали су чак и они који се с њим нису слагали. Пушкин, који је дискутовао са Чаадајевим, писао је шпак: „мора се признати да је наш социјални живот веома тужан. Ово одсуство друштвеног мишљења, ова равнодушност према свакој дужности, правичности и истини, ево циничко презирање мисли и људског достојанства заиста бацају у очајање."

Смисао Чаадајевљевих погледа своди се, у главном, на следеће: прво, Чаадајев је негирао срећну и задовољну званичну Русију са њеним официјелним оптимизмом. Друго, он је утврђивао појам Запада као једног засебног света, носиоца одређених идеја и Русије, узете исто тако као нека затворена и органска целина. Први пут се појављује на позорници „руски свет" као неки духовно историски организам. И најзад, закључак Чаадајева за Русију сводио се на то да Русија мора поновити ут Запада. Специјално, одређујући духовну физиономију Русије, Чаадајев је негирао православље и предлагао да се оно замени потчињавањем католичкој цркви.

Као што ћемо доле видети, он је обележено све стране проблема, тако да су словенофили и западњаци ишли за логичком шемом аутора „Философских писама".

Његови погледи морали су, природно, да изазову оштре одговоре. Читав низ теорија покушао је у овом или оном правцу да обори историјски песимизам Чаадајева.

3

Кружок патриота и словенофила четврте и пете деценије поделио се у неколико струја ускоро после објављивања „Философских писама". Једна од тих струја, коју су претстављали проф. Шевирјев и Погодин, готово се додиривала са такозваним словенофилством". Она је исто тако долазила до закључка о сјајној будућности Русије, али је то чинила на основу анализе наше прошлости и негативне карактеристике западне цивилизације. У своме чувеном чланку „Поглед Руса на цивилизацију Европе" Шевирјев је одлучно изјавио: „Запад и Русија стоје једно пред другим, лице у лице. Да ли ће нас он повући у своме светском стремљењу? Или ћемо се задржати у нашем чисто руском животу? Створићемо засебан свет, по нашим начелима, а не по европским?" Питање Чаадајева у преокренутом облику, понавља се овде, као што видимо. Констатује се постојање разлике између два света, али је квалитативна оцена тих светова дијаметрално супротна погледима Чаадајева.

Расмотривши Италију и Енглеску, Шевирјев долази до закључка да Запад пропада, мучен противречностима, које проистичу из реформације и револуције. Европа губи и своје јединство и своју моћ, тако да ми немамо потребе да се на њу угледамо. Они, који хоће да праве позајмицу од Европе, слични су госту, позваном у раскошан дом на гозбу: „ми не предвиђамо да ће просвећени домаћин, одушевивши нас свим привлачностима раскошног пира, бацити у разврат ум и срце наше, да ћемо изаћи од њега пијани, са тешким утисцима орг. је, коју нисмо схватили".

Тако се истиче идеја, сродна већини словенофила, о кобном и штетном утицају Запада. Одавде је један корак до теорије националне искључивости и самосталног развоја.

Русија, вели Шевирјев, сачувала је старо религиозно осећање државног јединства („доиста, нема земље у Европи која би се могла поносити таквом хармонијом" — писао је Шевирјев, наговештавајући речи које ће тридесет и неколико година после њега рећи Достојевски). Назад, у Русији постоји „свест о нашем народњаштву."

Шевирјев на тај начин формулише оне основне принципе руског живота који су, по мишљењу теорије званичног словенофилства, претстављали њену снагу: православље, монархизам и народност. Најмање тачно била је дефинисана народност.

Професор Погодин, који се налазио на средини између званичних теорија и друштвеног словенофилства, допунио

је мишљења Шевирјева још и историском анализом, која је омогућила изграђивање опширније доктрине.

Антипатија према странцима потицала је код Погодина од негирања реформе Петра Великог. Налазећи се духовно у прошлости, Погодин је изјављивао да су прави принципи руског духа и државе били живи у Русији пре Петра Великог: „Ах, да Петар није спојио Русију са Европом! Ми не бисмо изгубили сада национални карактер.“ Одговарајући на чланак Кирејевског у часопису „Европљанин“, Погодин је писао: „диван је руски народ, али сада само у могућностима. У стварности он је низак, ужасан и животињски... Русија је нарочити свет, она има друкчију земљу, крв, религију, основе, једном речју — сасвим другу историју... И ми нећемо дати Европи законе, даћемо...“

На тај начин, критиковању Европе и истицању засебности Русије придружиле су се и наде да ће Русија остварити нарочиту мисију. Погодин је то спајао са надом да ће Словенство уопште одиграти велику улогу. Идеја месианизма спојила се, на тај начин, од самог свог формирања, а идејом словенофилства. У теоријама Кирејевског, Аксакова и Хомјакова све ове идеје нашле су, најзад, свој срећени и образложени израз. У периоду између 1840 и 1855 г. г. коначно се формулисала струја позната под именом првог словенофилства. Оно је дало одговоре на питања која је поставио Чаадајев.

Не улазећи у нарочито детаљно разлагање, ми ћемо се задржати само на теоријама три најинтересантнија претставника овог правца: Кирејевског, Ивана Аксакова и Хомјакова.

У „Писму грофу Комаровском о карактеру просвете Европе и о њеном односу према просвети Русије“ Иван Кирејевски је изјавио да не постоји питање које би било важније од овога.

Какве су основне црте западно европске културе, питао се Кирејевски, и у чему се оне разликују од културе руске? Видимо да је руски мислилац одмах истакао проблем културе, претичући тиме историско философске спорове, који су, готово сто година после његова „Писма“, интересовали европске мислиоце двадесетог века.

У европи деветнаестог столећа, говорио је Кирејевски, опажа се огромни развој науке, али је њен утицај на унутрашњу самосвест човекову раван нули. Људи су поверовали у снагу разума, у његову моћ, у његову способност да заузме место религије. Али њихова вера у победу апстрактног разума показала се нереална. У философији и науци запажа се крах разума, одвојеног од правих извора људског знања — од вере. Западна култура пришла је своме логичном завршетку. Њен развој је зашао у безизлазни атеизам и резоновање. То је проузроковало песимизам, очајање и безнадежност, који обузимају њене најбоље умове. Срушивши ради разума сваку веру, Европа је сада изгубила веру у разум и открила се грозна про-

валија њеног живота. Европа је у деветнаестом веку затворила круг свог развоја, створен у деветом, и дала је све од себе. Дух живота напустио је Европу.

У чему је пак дух руске културе, каква је њена будућност и шта може да очекује Европа од Русије?

Ово је централни проблем историје најближе будућности, јер се после додира Русије и Европе ова два света не могу замишљати без узајамног утицаја.

Основ разлике између ових светова у томе је што им је хришћанство дошло у разним облицима.

На Западу је католичка црква, која је била принуђена да прихвати елементе античке цивилизације; на Западу је држава, која се није стварала мирним путем, већ насиљем, ратом и побунама побеђених.

Све је ово страно старој Русији. Хришћанство јој је дошло у облику цркве целог света, а античка цивилизација донела јој је своје плодове пошто се хришћанство већ учврстило у земљи, те је имала малог утицаја. Освајача није било, а Татари и остали бичеви Божији нису могли да промене ни унутрашњу структуру руског друштва, ни карактер просечног руског човека.

Дух Рима господари у Европи: његова суштина је у претежности разума над осећањем, спољњег рационализма над унутрашњим познавањем ствари. У Европи је свуда граница (например — француски језик, ланци његове граматике). У праву влада индивидуализам и висока оцена спољњег чина. Етички моменат се на Западу запоставља, а охолост се сматра висока врлина. Чак и љубав према отаџбини није ништа друго до један од облика охолости. Хришћанство је било потпуно супротно овим принципима, али је после поделе црквa дух Рима победио, а можда је он и проузроковао ову поделу. „Цепање и резонерство чине последњи израз европске просвећености, а целина и разумност — израз старе руске просвећености". Русија је сачувала истинско хришћанство и ону душевност која се налази у основи њеног унутрашњег јединства и снаге. Реформа Петра Великог који је хтео да нам накалеми европску просвећеност, била је у знатној мери грешка. Ми морамо да обновимо свет старе Русије, јер је њен задатак да буде носилац праве вере и да у трули свет Запада унесе основе духовног живота.

Хомјаков, религиозни руски мислилац, који још није довољно оцењен, у знатној мери је развијао идеје Кирејевског. Он је сматрао да су само Руси способни да оцене Запад достојно, јер га посматрају са стране. Он није хтео да се бави „негирањем" Запада, али је опоминьао своје саплеменике да се клоне подражавања западним узорима. На Западу, писао је Хомјаков, свака установа је везана са животом и формирала се као последица извесних историских околности. Погрешка почиње оног

часа када се ове појаве, поникле на европском земљишту, желе пренети у Русију. Постоји просвећеност истинска, а постоји и накалемљена, вештачка, тврди Хомјаков. У историји Русије, ваља разликовати две струје: чисто руску (Ломоносов) и имитаторску (Трећјаковски). У старо доба борба ових елемената била је несвесна и инстиктивна. Али сада, уверивши се да Запад духовно изумире, и савладавши спољне манифестације његове просвећености, ми смо схватили потребу да живимо нашим народним животом.

Сваки народ ствара живот, науку, уметност на основу искон-ских црта своје националне индивидуалности. Покушаји да се руски принципи споје са западњачким и да се направи нека еклектичка култура јесте „непромишљена сањарија, која нас осуђује на вољно ништавило". Ми морамо да нађемо своју националну индивидуалност, а ради тога морамо се обратити руској историји и народу, који чува националне светиње неприкосновене.

Ова светиња је руско православље. Хришћанство је засновано на закону узајамне љубави. Латински свет није то прихватио, и у име спољњег јединства (католицизма) жртвовао је слободу. Није то схватио ни протестантизам, који је био реакција против католицизма и који је у име слободе жртвовао јединство. Пад германо романског света јесте последица ових грешака.

Само је у православљу скривена вечита истина: „истовет-ност јединства и слободе, испољена у закону духовне љубави". Русија је носилац православља. Она га је сачувала неприкосновено можда захваљујући оном „начелу заједнице, којим је живела". Веру и начело заједнице, засноване на закону солидарности и хришћанске љубави, донеће Русија свету: „такав је њен задатак и њена судбина у будућности. Али како ће она то остварити?"

Ваља поправити погрешке Петра Великог нарочито оних који су дошли после њега и градили петроградску империју на основама западног бирократизма и самовлашћа. Ваља се вратити народу, његовој мудрости и вери. Неопходно је потребно развијати у њему милосрђе, љубав према истини и правичности. Неопходно је потребно одрећи се саблажњиве помисли бити Европљанин, потребно је сачувати чистоту нарави. И потребно је спајати се са словенским народима, који имају са Русима не само исту крв, већ и исту веру, исто државно уређење.

На тај начин, противстављању Русије и Запада сада се придруживала идеја мисије Русије и словенског света. Ова је мисија била религиозно културне природе а тежила је обнови света путем праве вере. Путеви Русије били су у извршењу њеног моралног крсташког похода.

И. Аксаков са овим идејама спојио је мишљења социално политичке природе. Већ у петој деценији он је подвлачио

да се руска држава стварала на основу д о б р о в о љ н о г потчињења монарху а н завојевачким путем. У руској историји он је нашао потврду за своју мисао да је руски народ који тежи искључиво слободи унутрашњој, духовној, добровољно предао монарху и његовим слугама бригу о световним пословима. „Неограничена власт, јединствена и народна, власт која дејствује у име свих и налази се на челу наше цивилизације — такав је облик владавине који ј за себе створио руски народ." „Монархистички принцип јесте велико дело наше историје" — писао је Аксаков, а ђаво је само то што је после Петра тај принцип био унакажен. Петроградска империја заборавила је да народ изнад свега ставља слободу савести, и приграбила је ову народну драгоценост.

Стога су се Аксаков и други словенофили одлучно ограђивали од официелне теорије патриотизма и критиковали су тадашњу руску стварност, захтевајући укидање ропства сељака, укидање смртне казне (писмо Хомјакова и свих словенофила Србима 1860 године) и повратак патријархалном поретку, у коме монархистичка власт чува народну слободу и несметано остварење правде Божије на земљи од стране народа.

Један део словенофила тежио је готово идеалу теократије као предстојећег поретка, чији ће пример пружити свету Русија; други су пак у монархистичком уређењу, које ће бити ограничено признањем народних права, видели идеално остварење исконских националних нада.

4

Видели смо да су словенофили, полазећи са гледишта о различитости два света, словенског и европског, веровали у специјалну мисију Русије, а њену суштину гледали су у религиозној самосвојности словенско руске културе, у чувању принципа правог хришћанства. Одатле су потицала и гледишта на социјално политичку природу монархизма и оцене појединих особина народне душе (срдачност, тежња за правдом, превага духовног елемента над спољним, милосрђе и т. д.). Руски народ у њиховим очима био је богоносац, народ изабран да Западу, огрезлом у греховима, каже реч спаса. Путеви православља, праве религије, постали су путеви Русије. Област духовног преображаја била јој је досуђена у будућности. Овај религиозно народњачки месианизам спојио се код првих словенофила са предосећањем н о в о г и с т о р и ј с к о г п р е л о м а. Они су живели у очекивању великих догађаја. „Наша школа — писао је словенофил Ламански — потпуно се слаже са закључцима савремених западних мислилаца о томе да мора, најзад, наступити нова епоха у историји човечанства. Али она се не слаже са њима у погледу оцене карактера и значаја ове епохе: нова руска школа тврди да нова епоха неће бити обележена падом и нестанком хришћанства, и општом

победом материјализма и атеизма, већ тиме што ће главна улога у историји човечанства прећи са народа романо германских на Русију, и уопште на свет грчко словенски, носиоца вишег просветног идеала који су с вим Словенима завештали велика браћа."

Ово истицање велике историјске улоге која је очекивала словенски свет, није потицало, међутим, из анализе историјске атмосфере, већ из вере у сјајну мисију Русије и у њену хегемонију у будућим судбинама човечанства.

Мистично религиозном основом прве епохе словенофилства објашњавају се његове јаке и слабе стране. Опасност се, пре свега, налазила у томе што у шеми Хомјакова, Кирејевског и других није било место за словенске народе у којима православље није било главна религија: не говорећи већ о Пољској, западни Словени (Чеси, Хрвати и т. д.) готово цео свој историјски пут прошли су под утицајем католичанства и протестантизма у разним његовим облицима. Како се могло спојити р а с н о обележје, на које су се први словенофили хтели ослонити, са принципом р е л и г и о з н о г месианизма, који се базирао на признању православља као једине и апсолутне религиозне и моралне истине?

Већ ова противречност открила је прекомерну шематичност првобитног словенофилства. Као што се то увек дешава при првим буђењима националне самосветсти, преовлађивали су у њој елементи метафизичко мистички и логички. Цела ова игра тезе и антитезе, коју налазимо у учењу свих словенофила, сва ова супротстављања Русије и Запада као носилаца својих принципа, једном речју цела историософија првог словенофилства носи на себи видне трагове немачке метафизике из почетка прошлог века. Први словенофили граде логичке шеме, које затим покушавају да испуне религиозно мистичком садржином. Интересантно је то што се код свих ових поборника чистоте православља запажа јак утицај европских религиозних мислилаца. Чак и у делима тако истакнутог религиозног писца као што је Хомјаков критичари су са разлогом констатовали трагове католичке идеологије.

Али ма какве да су биле те грешке, недостатци и зависности од туђих утицаја, несумњиво је да су први словенофили истакли читав низ важних проблема, којима је било суђено да у ком било облику узнемиравају руску свест у току целог столећа.

Словенофили су истакли појам н а р о д а као носиоца националне идеје. У томе је била огромна једна новина, коју су они уносили у теорију и праксу националне самосвести. Изавор живих идеја и неимар великог свесловенског Трећег Рима није била држава, ни власт, ни вођи народних маса, већ саме народне масе. Темеље н а р о д њ а ш т в а положили су први словенофили.

Они су исто тако подвукли идеју националне и државне самосвојности Русије као једног света који се битно разликује од Европе. А ову идеју, као што ћемо касније видети, прихватили су потпуно у току деветнестог века чак и идеолошки противници словенофила.

Проблем нарочите мисије дао је потстрека руском месианизму, који се брзо поделио у две струје: месианизам религиозни, чије смо одјеке налазили у нашим данима код А. Бјелог и А. Блока, и месианизам револуционарни, чија се расположења могу приметити и у говорима бољшевика.

Питања суштине месианизма, узајамних односа религије и културе, судбине Запада и могућности спајања са њим — сва ова питања, која су тек наговештена у делима Хомјакова, Кирејевског, Аксакова и других, била су живо прихваћена, делимично разрађена, а делимично одбачена или измењена код Достојевског и Владимира Соловјева.

Може се рећи у извесној мери да су оба ова мислиоца последњи претставници религиозног словенофилства. После њих није се више руско словенофилство уздизало на идејну висину, на висину оригиналности. Последње његово оваплоћење, евразијство, заслужује нарочито расматрање, јер оно у многоме прекида са словенофилским традицијама, мада задржава делимично његов религиозно месианистичи карактер.

У различитој мери сви религиозни руски мислиоци у деветнаестом веку и у почетку двадесетог везани су са словенофилством: стога неће бити претерано ако кажемо да је словенофилство одиграло огромну улогу у историји руске друштвене и религиозне свести.

5

Дух Достојевског формирао се, као што је познато, под снажним утицајем прве епохе словенофилства. У четвртој и петој деценији, живећи у Петрограду, он се упознао, несумњиво, са учењем словенофила. Лична припадност Достојевскога круговима западњака, па чак и учешће у социјалистичком кружоку Петрашевског, нису ишчупали из његове душе низ првобитних утисака, који су у седмој деценији, после пишчева повратка са робије, добили потпуно одређен карактер. Пријатељство са једним од словенофила друге генерације, А. Григорјевим, такође је одиграло извесну улогу у формирању Достојевскових погледа. У програму часописа „Време“, који је Достојевски издавао заједно са својим братом у почетку седме деценије, говори се потпуно одређено о томе да издавачи припадају „руском правцу“, а овај термин обележавао је словенофилску струју.

Али је код Достојевског основни проблем словенофилства преиначен и добија нову светлост. То се објашњава, наравно,

општим философским и моралним пишчевим ставом. И да би се равумело словенофилство Достојевског, ваља бар укратко приказати његове изворе.

Достојевски не иде Богу полазећи од нације (као Хомјаков, на пример), већ од човека. Код њега влада потпун паралелизам између учења о личности и учења о друштву. Личност не може да живи без Бога, јер човек без религије неминовно пада у амбис очајања и празнине, у језиво „све је дозвољено", у моралну несвест: „нема врлине, ако нема бесмртности", каже Иван Карамазов.

Али нема ни човечанства, ако нема бесмртности. „Идеја морална, пише Достојевски, претходила је идеји националној, она је полазила од тога да је човек вечан, да није обична животиња, већ је везан са светом и вечношћу. Религиозни идеал поклапа се са друштвеним идеалом. Као што човек без Бога срља у бездан, тако и друштво, сграђено на атеизму, мора да се дегенерише у грозну касарну греха (критика социјализма у „Сну Версилова"). Остварење праве религиозности је стварање савршеног људског друштвеног уређења.

Католичанство је хтело, али није умело, да организује хришћанско друштво: оно је ишло путем негирања закона љубави и примењивало је лаж и насиље. Социјализам исто тако претставља велико искушење, јер жели да сагради нехришћанску државу.

Достојевски је веома магловито назирао неко будуће друштво, у коме ће победити права црква. О томе говоре отац Паисије и старац Зосима: „самоћа ће проћи и доћиће савршенство." Доћиће доба опште цркве, која ће спојити у себи Бога, човека, природу.

У овој концепцији Достојевског већ нема говора о исцрпљењу Запада. Западна атеистичка цивилизација јесте велико искушење. Она је можда светска погрешка или ђаволова игра. Велики инквизитор, који управља Западом, веома је јак. Боре се два начела и још се не зна како ће и када победити истина.

Ту смо већ далеко од историјског оптимизма словенофила. Али ко ће донети свечовечанску истину, ко ће удружити поцепано човечанство, ко ће раскинути ланце руско националног у име свечовечанског? Наравно, народ богоносац.

Лако се може опазити да Достојевски не покушава да з а м е н и германо романски свет светом грчко словенским: он истиче у првом плану општечовечанску идеју и, сходно томе, не тражи п р в е н с т в о међу другим народима, већ службу тим народима и братско јединство у општој светској породици. И сам појам месианизма излаже се код њега битним изменама. Руска идеја управо није идеја национална, и руски народ није изабран од Бога. Тај народ је идеју опште човечанску начинио својом, јер је прожет њоме више него други народи.

У томе се и састоји његова мисија. Стајати ради човечанства на straжи истине. Преко развоја националног осећања ми постижемо општу солидарност, свечовечанство. Национална толеранција, отсуство ратоборног и самопоузданог национализма, смиреност, разумевање самог себе преко греха и жртве у страдању, примање разних утицаја јесу основне црте руског народа.

У Пушкину се најпотпуније оваплотио руски национални гениje, он је садржан у ширини, у способности да се прожме свим идејама, да схвати и да упозна све на чему се налази печат духа људског, у способности да се одрекне националног егоизма. У суштини, као што је правило приметио један од критичара Достојевског, он назива особином руског народа то што тај народ не располаже никаквим специјалним чисто руским особинама, јер је за одлику руског народа Достојевски сматрао његову универсалност. У осталом, Достојевски је у више махова истицао да Руси, и поред своје способности да прихватају разне утицаје и да се метаморфизирају и способности да се прожму свима струјама западне мисли, Руси никако не могу да се помешају са Европом. Он то нарочито подвлачи на примеру социјалиста. У Европи Руси „припадају" „левици", т. ј. онима који Европу руше, и у томе је дошао до израза протест руске душе, која је мрзела европску културу, у многоме, у тако многоме туђу руској души. Рус „никако не може да се претвори у озбиљног Европљанина, а да бар донекле остане Рус, а ако је тако, онда је и Русија нешто сасвим самостално и нарочито, потпуно неслично Европи и само по себи озбиљно". Руски социјалисти пришли су западним социјалистичким идејама зато што су у социјализму угледали „коначно решење свечовечанског јединства"... т. ј. сан који нас је досад одушевљавао"

Као што је познато, Достојевски не само што је негирао социјализам, већ је заузимао непријатељски став према демократизацији Европе, сматрајући да је европски свет пољуљан, да ће „Француска ускоро пасти у бездан, ако само не изабере страног владаоца".

У руској држави он је назирао јединство, које је недостајало Европи, и хомогеност, коју је тесно везивао за монархизам. Претећи Европи „демократским тежњама пролетера, који ће уништити велике државе", Достојевски је додавао: „у Русији се то уопште не може десити: наш је демос задовољан, а касније ће бити још задовољнији, јер све томе иде..." „Код нас Руса, писао је Достојевски, постоје две ствари, које су изнад свих осталих у целоме свету: то је хомогеност и духовна нераздвојивост милионског народа нашег и најтешња веза његова са монархом. Ово последње је, наравно, неоспорно."

Народњаштво Достојевског преставља знатан корак у напред од оне слепе идеализације. која је постојала код првих

словенофила. Достојевски разликује реалну стварност народног живота и огромну потенцију народне душе. „Немојте судити руски народ по оним гадостима које он често чини, већ по оним великим и светим стварима за којима он и у гадости својој стално уздише; судите о њему не по ономе што је он, већ по ономе шта би хтео да постане... А његови су идеали велики и свети и они су га спасли у векове мука".

Достојевски налази дубоки смисао у руској пословици: „ко не погреши, неће се спасти". Он у греху и злочину види пут који води светлости и очишћењу. Велика светост може да буде само тамо где су велики злочини.

Руски народ, поред грубости, суровости и греха, дубоко је националан. Реформа Петра Великог одвојила је од њега просвећено друштво. Сада руска интелигенција има „опште човечанска уверења и ставља себи за циљ свечовечност" (по мишљењу Достојевског, словенофили су били прожети „интернационализмом"). Шта може она да донесе народу и шта мора од њега да узме? Одговор Достојевског је веома одређен: „ми морамо да се поклонимо народу и да очекујемо од њега све, и мисао и начин; поклонити се правди народној... Али само под једним условом, и то sine qua non: да народ од нас прихвати много од онога што смо ми донели. Ми не можемо најзад сасвим да ишчезнемо пред њим и пред његовим правдом, ма каква да је она; наше нека остане код нас, и ми га нећемо дати ни за каква блага овог света, па у крајњем случају ни за срећу да се спојимо са народом."

Ис то тако концепција Достојевског у питању односа Русије према Европи разликовала се од концепције словенофила.

„Знате ли ви — питао је он своје критичаре, колика је драга нама, сањалицама словенофилима, који по вашем мишљењу мрзе Европу, та иста Европа, „земља светих чудеса"? Како волимо и поштујемо ми, више него братски волимо и поштујемо велике народе, настањене у Европи, и све велико и лепо што су ти народи створили?" „Ми никако не можемо да се одрекнемо Европе" — писао је Достојевски у једном од најмаркантнијих пасуса свог „Пишчевог дневника" (за 1877 годину). „Европа је наша друга отаџбина — ја први страсно верујем у то и увек сам веровао. Европа је с в и м а нама г о т о в о исто толико драга као и Русија: у њој је цело Јафетово племе, а наша је идеја уједињење свих нација те гране и још даље, много даље, до Сима и Хама. Шта да радимо.

Постати Рус прво и пре свега. Ако је свечовечност национална руска идеја, онда сваки мора пре свега да постане Рус, и тада ће се све од првог корака променити. Постати Рус значи престати презирати народ свој. И чим се Европљанин увери да смо ми почели да поштујемо наш народ и нашу националност, он ће почети одмах да поштује и нас саме. И заиста:

уколико бисмо се јаче и самосталније развили ми у националном духу, у толико би то јаче и присније одјекнуло у европској дущи, а ми, сродивши се с њиме, постали би јој разумљивији... Поставши оно што смо, ми ћемо добити најзад људски облик, а не облик мајмунски... Па ћемо и сами разумети онда да један велики део онога што смо превирали у народу нашем није тама, већ светлост, није глупост, већ ум; а схвативши то, ми ћемо рећи Европи реч која се тамо још није чула. Ми ћемо се уверити онда да праву социјалну реч не носи у себи нико други него наш народ, да се у његовој идеји, његовом духу налази жива потреба свечовечанског уједињења уједињења узпуно поштовање према националним личностима и њиховом очувању, према очувању потпуне слободе људи, а са истицањем онога у чему је та слобода садржана — јединство љубави, већ гарантовано делом, живим примером, потребом реализовања правог братства, а не гилотином, не милионима отсечених глава..." У последњим речима поново звони пишчева вера у то да Русија неће доживети револуцију, док Западу прете разне несреће. Интересантно је ово спајање страха пред оним што очекује Европу са неком чудном вером у то да руско уређење претставља довољно сигурну брану у претстојећим неминовним европским бурама.

Достојевски је био пун слутњи о догађајима који се приближују. У томе смислу многи редови његовог „Пишчевог дневника» могу да се назову управо пророчанским. 1877 године он се питао: „да ли смо спремни, да нас неће велики догађаји затећи неспремне?" Дошао је одсудни час за нешто вековно, хиљадугодишње. Руши се идеја католичка, идеја насилне изградње државе, која долази од Рима, и која има утицаја чак на социјализам. Руши се и протестантска идеја, идеја која води порекло из Арминијевих времена, сва у протесту и негирању. Трећа идеја, словенска, идеја која „можда носи у себи могућности решавања судбине човечанства и Европе."

Није јасно шта у себи носи Словенство, али је то нови елемент, нова стихија.

Овде видимо како се чисто религиозни и црквени месианизам првих словенофила удружује код Достојевског са културно историском идејом. Истина, његова мисао није то обухватила до краја. Чуло, осећање код њега је јаче од логике. А ово осећање изражава се у страху пред неизбежном катастрофом: „садашњи век завршиће се у старој Европи нечим колосалним... стихијским и страшним, и исто тако са променом лика овог света, бар на Западу старе Европе." Он је уверен да се катастрофа не може отклонити зашто што су свим европским народима везане руке, а само Русији нису.

„Сви се код нас слажу у идеји општељудског уједињења. То је наша национална идеја. Дакле, ако је руска национална идеја, на крају крајева, само уједињење човечанства широм

целог света, онда је за нас велика корист у томе да, обуставивши свађе, постанемо што пре Руси и националисти". „Русија ће рећи свету своју реч о принципу најслободнијег и најсамосталнијег развоја свих нација, у бескрајном јединству са њима, удруживши се са њима духовно и физички, учећи се од њих и учећи их све донде док човечанство, прожето идејом општег пријатељства народа до општег јединства, не осени срећну земљу, слично великом и велелепном дрвету."

Тако се пут Русије претвара у пут хуманизма, братства, солидарности и негирања националног егоизма („ми нећемо, ослободивши словенске земље, да узмемо ни једну стопу"). Из визије словенофила, у чијој је основи ипак била национална охолост, ниче велелепни сан Достојевског о великом путу човечанства, на коме ће Русија, и сама грешна и паћеничка, потсетити људе на закон љубави и јединства. Социјално културна и религиозна мисија руског народа постаје мисија службе и помагања залутале браће. У логичку и мистичку шему словенофилства продире врели дух духовног полета и благородне визије, тих основних црта свих тежњи и немира код Достојевског. Педесет година после смрти Достојевског његове речи о свечовечности биће понављане много и често.

6

Већ у делима Достојевског осећа се жеља да са чисто словенофилским принципима буду спојене неке идеје које пре тога као да су биле својина „западњаштва". Заиста, први словенофили били су окривљавани за националну искључивост и затвореност, док су западњаци говорили о добру човечанства и братству народа. Достојевски је спојио оба начела у сфери идеолошкој. Вл. Соловјев урадио је нешто слично у сфери религиозној. У идућем чланку видећемо да је до сличне синтезе дошло и у области политичкој: ту синтезу направило је руско револуционарно народњаштво.

Ми, на жалост, немамо могућности да овде излажемо учење Вл. Соловјева, овог најмаркантнијег руског филозофа и религиозно мистичног мислиоца. Али ћемо подвући оне стране његове доктрине које се непосредно додирују са овом темом.

Соловјев је ишао путем супротним Достојевскоме од Бога човеку, „од хришћанског интернационализма" националним одликама. Словенофили су хтели да преведу Европу у православље, док је Соловјев тежио измирењу цркава, спајању са Западом.

По мишљењу Соловјева, политика и морал су у непрекидној вези. Циљ хришћанске политике јесте царство Божје на земљи за цело човечанство. Као што сваки човек има својих обавеза, тако их има и читава једна нација. Она мора тачно да схвати шта има да чини, она мора да се покори својој судбини: она не

сме помоћу обмана да се бори против ње; самозваних у историји нема.

Први задатак хришћанске политике јесте спајање цркава. „Нека буде једно стадо и један пастир". Без споразума између Истока и Запада на црквеном терену, немогућно је братство између људи. Истина је у православљу и у западним црквама. Само спајањем цркава припремиће се пут за будућу теократију, у којој је Христос цар, првосвештеник и пророк. Свештеници су прошлост цркве, Царство (народ, држава) јесте њега садашњост, а братство — њена коначна будућност, када ће Софија, премудрост Божја осенити људе.

Православна црква у садашњем свом облику далеко је од идеала и стога греше словенофили, мислећи да ће православље донети људима спас: „они су одлучили да истина не само што је дата човечанству, већ је дата у потпуно завршеном и коначном облику, и то не само дата, већ и предата на чување одговарајућој институцији. Неупутно је бити национално и религиозно надмен, а нарочито се ваља чувати националног егоизма и гордости. „Боље је одрећи се патриотизма него савести" — оштро је изјавио Соловјев. Сваки народ сматра да је изабран, и у то име чини насиља, пљачке, полази у борбе и на убијање. Можда су борбе народа и њихово супарништво природни, али „историјски развој човечанства састоји се у досљедном ограничавању овог факта и у постепеном уздизању човечанства ка високим узорима истине и љубави... На Крсту је уништен раздор између Јелина и Варварина, између Незнабошца и Јудеја."

Ако буде победио национални егоизам сваког народа, светска историја постаје бесмислена. Њен је прави циљ да споји свет у једно живо тело, у савршени организам богочовечанства, у коме ће сваки народ, свако племе бити органски део. Хришћанство не укида националност: оно укида национализам, — подвлачи Соловјев у својој полемици са словенофилима. Задатак и дужност Словенства није у томе да Европу замени на историјској позорници, већ да је излечи и да је крене путем новог историјског живота.

Постоје два словенска света, каже Соловјев, две словенске културе: западна, која се формирала под утицајем Рима, и источна, која се налазила под утицајем Византије. Основни је задатак Словена да се споје пре свега ова два развијена света, и ради тога треба радити на јединству цркава.

Сасвим је природно да је овакво постављање проблема морало да проузрокује оштру полемику Соловјева са словенофилима, присталицама Аксакова, Хомјакова и т. д. Он их је називао „археолошким либералима" и строго прекоревао што сматрају народно православље, у коме се сачувало пуно елемената незнабоштва, за вишу правду и неприкосновену истину.

Не слаже се Соловјев ни са њиховом оценом реформе Петра Великог. По његовом мишљењу , све болести и ране Русије савременог доба потичу још из епохе пре Петра. Када су словенофили бранили права подјармљених словенских народа, они су у ствари били доследни оним принципима хуманости и права који су дошли са Запада. У овом погледу они су ишли трагом Петра. Словенофили неправилно и грубо приказују народ. Говорећи о осуству смисла за државу код Руса, Аксаков је тврдио да се они не интересују за политику, захтевајући само осигурање своје духовне слободе. „Не зна се шта ће претпоставити народ, одговорио је на ово Соловјев, слободу речи или ослобођење од пореза. Путем марљиве психолошке анализе он је доказивао да су народне масе биле активни фактор руске историје и да им се морају дати шира права.

У Русији постоје самосталне народне снаге, сматрао је Соловјев, али да оне дођу до израза, потребно је прихватити општечовечанске облике живота и знања, облике које је Запад израдио. Остало су празне жеље, јер не постоје позитивна јемства за велики и независни живот Русије у области мисли или уметности. Она може да буде велика једино у споразуму и јединству са другим народима.

Противници Петра Великог нису у праву: Петар је прави израз народног руског духа. Он је схватио да се ми морамо припојити туђој култури и изаћи из своје искључивости. Задатак Русије није само да буде Исток: она има да постане Трећи Рим, миротворан, Реформа Петра Великог створила је само спољње измирење између Русије и Европе: сада ми имамо да успоставимо пажњу на светској мисији нашој . Задатак Русије није ни спољна моћ, ни богатство, ни француска сујета већ морално философски идеал савршенства. Не каже се залуд „света Русија". Ова светост није у аскетизму, већ у „светом делу".

Соловјев овде исцрпно развија свој мистички реализам, који словенофили нису схватили. Истичући да су млакост, покретљивост, толерантност и примање туђих утицаја основне црте руског карактера, и слажући се у овоме са Достојевским, Соловјев подвлачи да руски народ третира функције државе као средство, а не као циљ. Он тражи истину, и у томе га ваља помоћи. Задатак интелигенције није у томе да слепо подражава народ, већ у томе да му доноси реалну корист, да га чини бољим, просвећенијим и срећнијим. Подижући народну и националну свест, ми ћемо Русију привести разумевању њених хришћанских и међународних дужности. Привешћемо је коначном савезу са Европом, пред великом незнабожачком „жутом опасношћу", која прети читавом свету. Нехришћански исток, који је са ужасом сагледао Соловјев, био је по његовом мишљењу једини непријатељ, способан да сруши тврђаву светске цивилизације.

Хришћански интернационализам Соловјева спојио се са веома интересантним критицизмом. Његов месианизам и његово народњаштво проткани су духом критике. Он долази до закључака супротних закључцима класичног словенофилства, ма да је Соловјев везан са словенофилством својом концепцијом философије историје. Али, наравно, постоји извесна веза између Соловјева и Чаадајева: Соловјевљев „хришћански интернационализам" чини неопходно потребном „јединствену цркву", о којој је сањао и Чаадајев. Само Чаадајев је хтео да постигне религиозно и културно јединство путем п о т ч и њ е њ а православља католичанству, док Соловјев жели да то јединство постигне путем с п а ј а њ а свих цркава (а, у крајњем резултату, и свих религија, о чему сведоче интересантни Соловјевљеви погледи на јеврејско питање).

Соловјев је дао форму општим идејама Достојевског о „свечовечности" и одређено је изјавио да ту свечовечност гледа у теократији, чији је пут у стварању пуноправног и слободног друштва, које све више и више спаја политику са идејама љубави, правичности и хуманости.

„Словенско западњаштво" Соловјева, како га је иронично назвао један од његових критичара, била је последња реч оне апстрактне мистичне стране словенофилства, која је лебдела у апстракцијама религиозно пророчанске природе.

Истина, Соловјев је покушавао да своме учењу да извесну реалну основу: његова шема није само мистична и логична, већ се понекад ослања на историјска и друштвена факта. Соловјев се стално користи дубоко животним материјалом. Стога је он умео да запази разлике између словенских народа, умео да примети огромну снагу нехришћанског Истока, умео да предвиди долазак жутих раса. Али ипак његова метода је остајала апстрактна и он није напуштао идеалистички религиозне претставе. У овоме је била типична одлика свих струја везаних на овај или онај начин са словенофилством у деветнаестом веку. Идеалистичке апстрактности нису се могли ослободити чак ни веома реални теоретичари касније епохе словенофилства, као што је К. Леонтјев, знаменит писац, који је постао идеолог реакције при крају деветнаестог века.

Као што ћемо касније видети, разлика између словенофилства и других струја руске друштвене мисли није била толико у томе што је „словенофилство" било религиозно, а западњаштво и све социјалистичке теорије нерелигиозне, колико у томе што су једни говорили о путевима Русије, полазећи од шеме логичке и мистичке, а други од шеме социолошке и историјске.

Не треба сматрати да је западњаштво, под којим су 40-их г. прошлог века подразумеване све несловенофилске теорије, било по суштини својој струја оштро непријатељска према словенофилству. Ако се изузме руски умерени либерализам, који

никад није играо велику улогу у историји руске друштвене мисли и није истакао ни једног видног мислиоца, онда треба признати да су руски радикализам и социјализам у многоме били прожети словенофилским тенденцијама и да су посматрали путеве Русије у светлости признања самосвојних особина и националног духа и националне историје. Није ни најмање чудно то што код револуционара Херцена и Лаврова чујемо неке дефиниције, које ће нас потсетити на речи Достојевског, а он се против њих борио. Убеђени смо да у историјској перспективи постаје све јасније јединство свих извора руске друштвене мисли. Нису у праву они који тврде да су се у Русији кроз деветнаести век бориле две дијаметрално супротне тенденције: национално религиозна и антинационална, револуционарна, атеистичка.

Из следећег чланка, који ће бити посвећен западњаштву, видећемо да су непријатељи чували психолошко јединство, и поред догматских разлика, и да је понекад међу противницима било више сличности него међу пријатељима. У светлости историјских истраживања све тачнија изгледа реч Херцена, који је упоредио словенофиле и западњаке са сликом двоглавог орла: они су гледали на разне стране, али су имали једно срце.

Марк Слоњим

Руска кинематографска индустрија

1

Упознавање са совјетском кинематографијом биће занимљиво и за неспецијалисте. Кинематограф је одавно израстао из свог првобитног циља лаке забаве очију и ушао је у све области живота, поставши тако не само седма уметност, већ и веома значајан чинилац међународног општења, васпитања, популарисања знања и чак политичке борбе. У Совјетском Савезу су потпуно схватили ову улогу кинематографа. Ниједна влада у свету није употребила толико напора и средстава за „кинофикацију" државе. Ти напори су награђени значајним успехом, и данас кинематограф у Русији заједно са штампарском машином претставља моћно оруђе за стварање циљева које Совјети себи постављају.

Потрудићемо се да се не упуштамо у оцену идеолошке стране, која се тиче садржине филмова, ограничавајући се сам на најопштијем излагању основних облика совјетске кинематографске радиности.

* * *

У Русију кинематограф продире сразмерно рано, готово одмах пошто је пронађен, али од 1896 до 1908 руска производња филмова готово не постоји; сви се филмови лиферују из иностранства. Филмови властите израде појављују се од 1908 г., и из године у годину њихов број расте.

Године 1908 снимљено је 5 филмова, 1909—12, 1910—23, 1911 — 45, 1912—75, 1913 — 115.

Рат је изазвао нагао пораст властите кинематографске производње. То се објашњава, с једне стране, знатним приливом капитала у кинематографска предузећа, а с друге — тешкоћом у добијању филмова западне производње. Осем тога, за кинематограф се почиње интересовати и влада, видећи у њему средство за пропаганду, и преко Скобељевског одбора приступа самосталној производњи у главном, патриотских филмова.

Развој руске кинематографије може се оценити по тој чињеници да је пре рата из иностранства увожено 80 од сто свих филмова приказиваних у Русији, а при крају рата увозило се само 30 процената, тако да 70 процената долази на филмове властите производње. У исто време шири се и мрежа кинематографа, чији обрт износи 14.000.000 рубаља, а њихов број на целој територији Империје достиже две хиљаде.

Али кинематографска радиност не ограничава се само на производњу филмова. Да би се филм снимио, па изашао и најзад показао пред гледаоцима — потребна је разноврсна и скупа апаратура, милиони метара желатинске фотографске траке и, осем тога, хемиски производи. Пре револуције Русија од свега тога није израђивала ништа, добијајући све потребне производе, у главном, из Немачке и из Француске. Због тога је производња руских филмова потпуно зависила од непрекидног снабдевања са Запада. Пред крај рата, кад су се трговинске везе између Русије и Запада готово потпуно прекинуле, руска кинематографска индустрија се, услед исцрпених резерви фотографске траке, нашла у очајном положају. (Криза у овом артиклу избила је и ван Русије. У многим европским државама, нарочито у Италији, готово потпуно престаје рад у кинематографским атељеима. Ту кризу је искористила Северна Америка, која је у потпуности и за дуго запљуснула европско кинематографско тржиште својим производима). Као што ћемо видети, отсуство фотографске траке дуго је и после рата парализовало развој руске кинематографске радиности.

Осем израде филмова, апаратуре и хемикалија у кинематографској радиности, потребно је и постојање установе за раздеобу, посреднице између установе која филм израђује и биоскопа који филм приказује. При крају рата у Русији је било више од седамдесет посредничких бироа за добављање филмова.

И тако, у тренутку кад је настала револуција руска кинематографска радиност је већ била прилично одмакла у свом развоју, обухватајући знатан капитал подељен између неколико десетина фирми. Највећи број тих фирми налазио се у Москви, затим долази Петроград, а само незнатан део од њих пада на провинцију.

Време између фебруарског преврата и Октобра одликује се јаком кризом кинематографске индустрије, у главном услед отсуства фотографске пантљике, мада најкрупнија предузећа настављају рад, али се сва радиност у целости налази у готово потпуној парализи. Чак и државна организација — Скобељевски одбор — с тешком муком успева да пусти само два филма. Велики део предузећа потпуно прекида пуштање нове производње, и биоскопи морају да попуњавају претставе приказивањем старудија и расходованих филмова.

2

Иако је руска кинематографија у почетку револуције преживљавала тешку кризу, она се као организована целина показала врло чврста, и испољила је необичну енергију у одбрани својих приватних имовинских интереса од насртаја совјетске власти.

Што се кинематографски приватан капитал могао дуго опирати Совјетској влади објашњава се постојањем трију група предузећа, намењених кинематографији: предузећа која су производила филмове, посредници и власници биоскопа. Свака од ових група, зависећи непосредно од двеју осталих, била је још пре револуције за њих везана читавим низом уговора и споразума. То је олакшало могућност одбранбене самоорганизације пред опасношћу национализовања свих кинематографских предузећа. С друге стране, у овим предузећима „пролетаријат" готово није постојао, а контингент режисера, оператора, глумаца и послуге, из појмљивих разлога, држао је страну власницима, а не Совјетској власти. Тако су чврсто били повезани не само произвођачи филмова, него и филмска предузећа. Осем тога, број квалификованих кинематографских радника био је уопште врло мали, и с тога је Совјетској влади било врло тешко да се бори с њиховом саботажом и њиховим отпором, пошто није имала киме да их замени. Национализовати пак празне кинематографске павиљоне или беспослене посредничке бирое била је слаба корист, и власти су дуго биле неодлучне.

Простије је стајала ствар са биоскопима и с кинематографским сировинама (у главном с фотографском пантљиком), и зато су прве мере власти биле управљене на поступно национализовање биоскопа и у исто време на попис, а затим и на конфискацију целокупне количине фотографске пантљике (декрет од 19 августа 1918 г.)*)

---

*) У одговору на национализацију многих биоскопа „Одбор кинематографских савеза" објавио је у свом органу овакву одлуку:

„Обавезати посредничке бирое да престану давати филмове биоскопима, који су прешли у експлоатацију отимача.

Ако ма који посреднички биро повреди ову одлуку, онда се сви биоскопи обавезују да не поручују филмове преко таквог бироа. Исто тако, ако један посреднички биро буде национализован, биоскопи се такође обавезују да преко њега не добављају филмове.

Фабриканти и продавци појединих филмова обавезују се да национализованим биоскопима не уступају своје филмове.

Упутити позив публици од стране свих кинематографских организација... с молбом да не посећује национализоване биоскопе."

И најзад најзанимљивији став:

„Спровођење ове одлуке обезбеђено је међуорганизационом комисијом, која ће наћи средства за помоћ пострадалима од национализације.

Као што се види, ова одлука није била само протест речима. Произвођачи филмова, уверени у несигурност нове власти, готови су били да учине и велике материјалне жртве само да би одржали пређашњу приватно-својинску струку кинематографије. Осећајући се чврсти узајамно узетом

Али власт је јачала, а подузетници су слабили. Па ипак, декрет о национализовању радионица филмова, са потписом Љењина, објављен је тек 27 августа 1919 г. У том међувремену власници кинематографских студија, оценивши ситуацију, распродали су своја предузећа; не треба ни наглашавати да су многи просто бежали прво на југ Русије, а затим у иностранство, односећи са собом што се могло, или ликвидирајући на месту свој кино-инвентар.

Али је пропала не само апаратура радионица, већ су се распрштали и врло малобројни квалификовани кинематографски радници (они су се доцније у знатној мери појавили у саставу иностраних кинематографских атељеа). Без претеривања се може рећи да је совјетска власт, узевши кинематографију у своје руке, морала почети с почетка. Одиста, она је добила прилично развијену мрежу биоскопа, али све оно што припада производњи филмова било је до темеља уништено.

3

У историји руског кинематографа није било тежег периода од првих година после национализације. Совјетска влада је наишла не на једну, него на читав низ тешкоћа: крајња ограниченост средстава, отсуство најпотребније апаратуре и фотографске траке, недовољна количина хемиских производа и, најзад, мали број спремљених специјалиста необично су отежали поступно развијање кинематографске радиности. Поред тога, дуго траје и неред у организацији. До 1912 године сва кинематографска радиност на територији РСФСР налази се у надлежности Сверуског фото-кино-одељења „Наркомпроса". У то исто време појављује се низ покрајинских организација. По страни стоји Севзапкино у Петрограду. Те нове организације не уређују уједаред односе међу собом, с центром, с радничким синдикатима, са совјетима, са губернијским извршним комитетима и главним бироом за политичко просвећивање. Да би ти узајамни односи добили свој облик требало је времена и искуства. Али још од самог почетка виде се неке одлике организационе структуре кинематографске радиности. То је, на првом месту, децентрализација кинематографске производње, наравно у оквиру општега плана, који се налази у надлежности виших органа Совјетског савеза. Готово свака република која улази у Савез организује своју независну производњу кинематографских филмова. Потпуно је јасно да је удео свих тих предузећа врло неједнак, али је очигледна

обавезом, појачаном уз то материјалном узајамном потпором, подузетници су, очигледно, поред тога рачунали и на симпатију публике. Рачунање на публику 1918 г., нарочито у престоницама, није било празно. Треба се сетити да је највећи број посетилаца биоскопа, у то време, био из средњих слојева становништва.

и велика корист коју доноси оваква децентрализација. Захваљујући њој, совјетски филм опслужује не само руску народност, већ и све главније народности у Савезу, а да се и не говори о томе да тако разни извори безгранично проширују творачке могућности совјетске кинематографије, која се од националне, у почетку свог развитка, претвара у вишенационалну.

Нећемо преоптерећивати свој чланак сувишним материјалом, који сад има само историску вредност. Напоменувши да је производња тих првих година била ништавна (отсуство валуте, фотографске траке, апаратуре и квалификованих кадрова) и технички веома несавршена, те су пионири совјетске кинематографије морали радити у готово неиздржљиво тешким условима (грађански рат, глад, немаштина итд.), прећи ћемо одмах на последњих четири-пет година, тј. на време које већ је обележено низом значајнијих тековина.

Природно је да је најмоћнија кинематографска организација у Савезу постала она која је ујединила и собом обухватила готово сву кинематографску радиност РСФСР. Та организација, под именом „Совкино" (Совјетски кино) почела је свој рад у марту 1925 г. Она је створена у облику акционарског друштва, чијим су удесничарима постали Наркомторг, Наркомпрос, Љењинградски и Московски Совјет и ВСНХ. Добивши монопол за позајмљивање филмова, чак и увезених, Совкино је одмах постао најбогатија по приходу организација, што му је допустило да јако унапреди своју производњу. На њега пада око 40 процената свих филмова што се израде на територији Савеза.

На друго место долази у Савезу ВУФКУ, тј. Свеукрајинска фото-кино-управа (Всеукраинское фото-кино-управление), у којем је усретсређен сав производјачки и позајмљивачки рад у Украјини. На његов део пада 20—25 процената свих совјетских филмова.

После ових је на реду веома продуктивна организација (у Москви) Межрабпомфилм, која израђује око 10 процената свих филмова. Остале независне киноорганизације по броју пуштених филмова иду овим редом: Госвоенкино, Госкино, Грузин, Авгоскино, Узбекгоскино, Арменкино, Белгоскино, Чувашкино и, најзад, Туркменфилм.

О напретку производње филмова може се судити по овој таблици:

Производња пунометарских кинематографских филмова:

Године	1923	... ...	12 филмова
„	1923-24	... ...	41 „
„	1924-25	... ...	70 „
„	1925-26	... ...	77 „
„	1926-27	... ...	122 „
„	1929-30	... ...	206 „

За филмове средњеметарске (научне и др.) треба додати још толико.

Али оволика производња не задовољава потребе унутрашњег тржишта, услед чега увоз иностраних филмова (у главном немачких) и даље остаје знатан, иако из године у годину опада. Данас се већ може претпоставити да број увезених филмова неће даље опадати, јер пропаст властите производње, наравно, не значи напуштање увоза првокласних иностраних филмова. Пре се, с побољшањем валутног питања, може очекивати обратно, јер је интересовање за иностране филмове у Русији необично живо. Недостатак валуте и даље утиче не само на увоз филмова, него и на властиту производњу. Совјетске кинематографске фабрике у садашњем свом облику могле би пуштати много већи број филмова.[1]) Производња је отежана недостатком фотографске траке, јер се потреба за њу необично увећала. Треба се надати да ће та потреба ускоро бити задовољена у потпуности, јер се по споразуму са браћом Лимјер (Француска), у Москви зида фабрика за израду фотографске траке, која мора своју производњу довести до годишње израде од сто милиона метара сирове негативне и позитивне фотографске траке.

Штедња фотографске траке утиче не само на количину производње филмова, већ и на њихову каквоћу. Режисер који снима филм не сме се осећати ограничен у потрошњи траке. Свака сцена обично се снима са неколико апарата и често по неколико пута, да би се потом, у процесу монтаже, имало могућности да се изберу најбољи снимци, снимљени са најпогоднијег тачке. Режисер који мора да се ограничава у трошењу траке, личи на писца који би, услед недостатка хартије, морао писати своја дела без концепта, одмах начисто. За чуђење је, како су совјетски режисери, и поред оваквог ограничавања, могли постићи онакве чисто техничке успехе, које им данас сви признају.

Кад су совјетском филму признате првокласне особине, на Западу се пробудило необично интересовање за совјетску кинематографску производњу. И поред револуционарне садржине највећег броја филмова, и поредниза препрека чињених услед тога од стране европске цензуре, најглавнији совјетски „борбени филмови" („боевики" — филмови за пропаганду) обишли су цео свет. Треба напоменути да се пре револуције руски филм није извозио. Прва година извоза је тек 1925-26. Данас, изгледа, нема ниједне значајније државе, у коју совјетски филм није продро.[2]) Међутим, извоз се, услед поја-

[1]) Особито после изградње двеју огромних кинофабрика, у Москви и у Кијеву.

[2]) „Потемкин је продат у 36 држава, „Колешки регистратор" — у 37 држава, „Медвеђа свадба" — 35, „Пузавчева крила" (Иван Грозни) — у 33, „Мати" — у 30 држава и т.д.

чања цензурских препрека, особито у Француској, одмах смањио. Кад се говори о извозу не може се прећутати да је досадашња организација у Вањшторгу до зла бога лоша. Њиме су руководили људи потпуно неупознати са иностраним кинематографским тржиштем, и услед тога је већина филмова била продата по цени неколико пута јевтинијој од њихове праве тржишне вредности. На то је обраћена пажња, и тек у најновије време овај штетан систем продавања реорганизује се.

4

Посебно се треба зауставити на индустрији која ради за кинематографију. До револуције она готово није ни постојала. Сва апаратура и све хемикалије увозиле су се из иностранства.

У совјетском привредном систему, који тежи да увоз сасвим избегне, „питање апаратуре" појавило се врло рано. С једне стране, нагло развијање кинематографске мреже захтевало је све више апаратура, а, с друге, трошити резервну валуту на куповину пројекционих кинематографских апарата било је немогућно. Стога се још у 1918 години чине први покушаји за производње властите апаратуре. Али до 1926 г. та производња је врло незнатна. Њу предузима Оптичко-механички труст (ТОМП), и још у истој, 1926 години постиже успешне резултате. Успеху је помогло што је труст имао у рукама Државни оптички завод, изграђен још 1914 г. од француске куће „Шнајдер-Крезо". Поред тога Украјина има у Одеси механичке радионице ВУФКУ, које такође израђују апаратуру. Капацитет ова два предузећа — на првом месту ГОЗ-а (Государственный Оптический Завод — државни оптички завод) — такав је да може потпуно подмирити потребе совјетског тржишта. Ипак, стварно се осећа читав низ недостатака. Ти недостатци су они исти недостатци који карактеришу целокупну совјетску привреду: бирократизам, нездрава конкуренција међу појединим установама, скупоћа продукције. Бирократизам и конкуренција ометају рационализацију производње и успоравају у кинематографији веома потребну замену застарелих типова апарата савршенијима. Али, и поред поменутих недостатака, ТОМП је више мање успео да савлада постављени задатак и у знатној мери је подмирио потребе стално прошираване мреже биоскопа. А колико су порасле те потребе може се закључити по томе што је у 1929-30 години број биоскопских апарата у Савезу далеко пребацио 10.000, док их је у почетку рата било свега 2.000.*)

Горе стоји с хемикалијама. Већи део од њих увожен је из Немачке, али хемикалије чине сразмерно незнатан део изда-

*) Напомињемо да повећање овог броја иде у главном на рачун апарата упрошћеног типа — за сеоске биоскопе, клубове итд.

така. Поред тога, несумњиво је да ће у најближој будућност совјетска хемиска производња успети да реши овај задатак.

О фотографској траци смо већ говорили. Ње је данас потребно око сто милиона метара. Чак и после изградње фабрике за производњу ове траке мораће се искоришћавати увезена трака, пошто по прорачуну фабрика у првој години мора дати само 25 милиона метара и тек доцније подићи своју производњу до 100 милиона метара.

Осим индустрије, совјетској кинематографији је неопходно потребно да се озбиљно постара о спремању квалификованих кадрова. За ту сврху у Москви је 1922 године отворена Државна техничка школа за кинематографију (Гостехникум кинематографии). Недостатак кадрова, који је 1918 био врло тежак, данас је на путу да буде успешно решен.

Сав рад на кинематографији у Савезу почива на односу совјетске власти и друштва према кинематографу, као моћном чиниоцу у просвећивању и васпитавању. Отуда долазе не само захтеви да сваки уметнички филм има идеологију и револуционарну поуку, већ и облици убрзаног уношења кинематографа у широке народне масе. Што се тиче филма, он пре свога изласка у свет пролази кроз престрогу контролу многих совјетских организација.

Међутим, ствар не остаје само на контроли. У зависности од разних задатака које власт поставља, совјетским сценаристима се постављају и одређенији захтеви, као: пропаганда петогодишњег плана, борба колхоза с „кулацима", борба са алкохолизмом, с религијом итд. Упоредо са овим темама велики проценат малометарских филмова уступа се за снимање популарно-научних слика.

Поменули смо већ да је још 1914-15 године у Русији било на две хиљаде биоскопских сала. Ти биоскопи су се налазили поглавито у варошима и имали су чисто трговачку сврху. Такав тип биоскопа одржао се и у Совјетском савезу, добивши назив трговачких биоскопа. Они се разликују од некадањих само тиме што добит од њих не иде у корист приватног сопственика, већ у корист оне совјетске организације која располаже тим биоскопом.*)

Али упоредо с пређашњим типом биоскопа шири се и нешто потпуно ново. Та новина је организација разгранате кинематографске мреже за раднике и сељаке. За радничке биоскопе искоришћавају се раднички клубови. Данас готово у сваком већем радничком клубу постоји властити пројекциони апарат. Каквим невероватним темпом иде кинофикација клубова види се из ових цифара: у 1928-29 г. у Савезу је већ било

*) Од скора сав приход од биоскопа предаје се кинематографским индустриским организацијама.

2.419 клупских пројекционих апарата, а у 1929-30 било је их 3.961.

А крајем „пјатилетке", тј. у 1932-33 г. предвиђа се да се број радничких пројекционих апарата повећа на 9.465.

И поред толиког броја ових апарата који служе радничкој маси, захтеви које она поставља у погледу кинематографа ни приближно нису задовољени. То се објашњава недостатком просторија у клубовима. Тако излази да на 10 милиона чланова радничких синдиката у 1930 г. долази 10 милиона посета клупских претстава у једном месецу, или једна посета месечно на сваког радника.

Занимљиво је запазити да многи радници, плаћајући више, радије одлазе у друге, трговачке биоскопе. Тој појави је узрок сиромаштво радничких клубова, тесноба, слаба музикална пратња претставе и, најзад, лош квалитет старих „жмиркајућих" позитива (позитиви се прво приказују у трговачким биоскопима). Поред тога, клубови су често много удаљени од станова појединих група радника.

Још веће успехе је имала кинофикација села. Међу свима совјетским организацијама које раде на том пољу — на првом месту стоји кооперација. Располажући огромним материјалним средствима и врло великим бројем својих филијала, у разним местима, она је одмах заузела прво место у кинофикацији села. У тој делатности совјетске кооперативе заузимају прво место у свету. У 1929-30 оне су потрошиле 8 милиона рубаља на проширење и снабдевање сеоске кинематографске мреже.

Навешћемо неколико цифара, које показују каквом се брзином повећава број сеоских биоскопа.

Сеоски биоскопи у РСФСР:

1924 г.	100	пројекционих апарата
1925 г.	457	„ „
1926 г.	965	„ „
1927 г.	1418	„ „
1928 г.	2657	„ „
1929 г.	4340	„ „

У РСФСР главна маса ових апарата је покретног типа (од целе количине, 4340, покретних је 3477), што омогућава да кинематограф допре и у најзабаченије кутове. У Украјини, напротив, преовлађују стални апарати, услед чега се број биоскопа спорије повећава но у РСФСР, и они служе мањем броју насеља.

Према петогодишњем плану, 1932-33 г. у целом Савезу мора бити више од 30.000 пројекционих апарата. На тај начин у најближој будућности село постаје главни потрошач кинематографске производње. Сличан однос у расподели кинопроизводње не постоји ни у којој другој земљи. Та чињеница се да лако разумети, ако се сетимо да од 150 милиона становника СССР, варошко становништво чини само 26 милиона.

Кад се говори о совјетској кинематографској мрежи, не могу се ћутке обићи војнички биоскопи. И ту видимо многе знатне тековине. До 1929 године кинофикација црвене војске била је у надлежности Госвоенкина. Оно је извршило обиман и плодоносан посао, чији се резултати огледају у замашном броју од 1000 пројекционих апарата, у већини сталних. У 1929 години све функције Госвоенкина прешле су на Совкино, које снабдева биоскопску мрежу црвене војске и специјалним војничким филмовима, намењеним обуци и васпитању црвеноармејаца. Осим сталних и покретних апарата, војсци служе још и неколико ауто-биоскопа.

Овај преглед не би био потпун ако се не би рекло да је особита пажња обраћена на кинофикацију школа првог и другог степена. Овде се питање компликује тиме што школски биоскоп захтева најбрижљивији избор специјалних школских филмова. О успесима на овом пољу треба судити не толико по броју пројекционих апарата, колико по потребној количини школских филмова. Засад је та количина врло мала и повећава се релативно споро. Тој спорости је узрок нерентабилност школског филма, то није позиција прихода, већ расхода, и стога, крај данашњег режима штедње, остварење плана изостаје иза постављених задатака. Ипак је нагомилавање филмова за школе олакшано тиме што филмови овога типа, супротно уметничким филмовима, не застаревају и могу бити искоришћавани у току многих година (наравно, замењујући похабане копије новима).

Такво је, у основним потезима, стање кинематографије у Совјетској Русији. Као што се види, за сразмерно кратко време успело се да се постигну значајни резултати.

У најновије време пред руском кинематографијом никао је нов задатак: проналазак тонфилма захтева реконструкцију фабрика и замену машинерија у биоскопима, другим речима — нове многомилионе инвестиције. Замена машинерије се већ врши и она се обавља доста успешно, иако спорије него на Западу.

(Превео Т. Ј.)

С. Ј. Ефрон

ПАВЛЕ ЈЕЛИСЕЈЕВИЋ ЩЧОГОЉЕВ, 1877—1931 г.
(† 23/I 1931 г.)

Павле Јелисејевић Шчогољев

1877—1931

(Некролог)

Умро је један од необично ретких Руса — Павле Јелисејевић Шчогољев велике памети и јуначког телесно састава, који је ходио по бескрајном књижном мору руских летописа, „јако по суху“, — ученик Алексија Александровића Шахматова и Александра Николајевића Веселовског; високе културе; класик, који је читао и санкритски и персиски; у руском говору — образац живог руског језика; искусан мајстор и зналац руске писмености; волео је Русију, руску земљу, руску књижевност, а највише Лава Толстоја, од кога је чувао заветни аутограф, „да сваки човек треба сам да мисли“; у тренуцима узбуђења називао је Русију старински, Рус а не Росија, као што чине само своји; познат је као испитивач Пушкина и историчар руског револуционарног покрета; родио се 1877 године у Воронежу, свршио је петроградски универзитет као филолог; први његов научни рад штампан је у „Извештајима Одељења руског језика и књижевности Импер. Академије Наука“, у Петрограду 1899-800 — „Преглед историје апокрифне књижевности: Сказаније Афродитијана о чуду у Персији“ — о томе како су за звездом персиски мудраци ишли с даровима на поклоњење Младенцу и, вративши се у Персију, насликали Христа и Богородицу и записали на златне листове историју Рођења, златни листови чували су се у кумирници; младост је провео по тамницама и у прогонству; заједничка судба и љубав према књигама су нас зближили... да поменем старог друга и мога књижевног „крштеног кума“ (доиста „крштеног“!) који ми је помагао да отпочнем мој тешки занат „речи“, читајући у народу још никад нештампане производе сасвим непознатог писца и трудећи се да им нађе место у штампи — „раме уз раме“!

24-I-1931 Париз

Алексије Ремизов

Политички преглед

У ери политичких процеса — Процес меньшевика. — Большевици и Друга интернационала. — Страшило рестаурације. — Конгрес Совјета. — Форсирање петогодишњег плана. — Совјетска власт и изграђивање колхоза. — Ратоборно обележје политике Кремља.

Последњи месеци у Совјетској Русији прошли су у знаку карактеристичних великих процеса, на којима су большевици покушавали да сконцентришу, свим силама и уз примомоћ свог огромног агитационог апарата, целокупну пажњу становништва. Нису се још стишали одјеци са толико граје и са нечувено великом рекламом вођеног процеса „индустриске странке", а већ је почео у истој сали бившег племићског клуба (Благородноје собраниje) у Москви нов сензационални процес, овог пута процес „Свесавезног меньшевичког бироа" (руски социјал-демократе).

Овај други процес су, у главном, организовали Г. П. У. и совјетско тужиоштво по истом плану и са применом исте „технике" као и први процес.

Као и у Процесу „индустриске странке", и овог пута материал ислеђења није садржао у себи никакве конкретне основе подозрења. Цела оптужба је била сграђена искључиво на признању и узајамном оптуживању окривљених. И овог пута кривљени су се на све начине старали да тужиоцу олакшају његов задатак. Утркивали су се у самооптужбама, приписујући себи злочине, које нису извршили, а нису ни могли да изврше. И овог пута, најзад, оптужба је прописивала оптуженим исте кривице као и у процесу „промпартије" („индустриске странке").

Разлика је била само у томе што су тада у својству главних закулиних инспиратора контрареволуционарног рада окривљене групе фигурисали у оптужби Поенкаре и француски генералштаб, а сада вођи европског социјализма, Вандервелд, Хилфердинг, Кауцки и цела друга социјалистичка интернационала. У процесу „промпартије„ седели су на оптуженичкој клупи људи који су претстављали, тако рећи, „технички мозак" Совјетске Русије, главни технички вођи индустријализације, коју большевици спроводе. На процесу меньшевика ову клупу су заузимали најугледнији совјетски економисти, који су кроз низ година заузимали најкрупније положаје у централним привредним институцијама СССР.

Довољно је споменути само неке од њих. Громан, учени статистичар, марксист, познат још пре револуције, члан президијума Госплана

(установа за извршење петогодишњег плана), члан управе Државне банке СССР; Јакубовић, заменик шефа секретара за снабдевање у Народном комесаријату трговине; Берлацки, члан управе Државне банке; Петунин, члан Управе Центросавеза и т. д.

Сви оптужени, који су припадали левици мењшевичке странке, изишли су из њених редова 1920-21 године да би ступили у совјетску службу као ванпартиски стручњаци, радећи на обнови руске привреде, која је почела у доба Непа (нове економске политике) . Захваљујући својој стручности у рад/, неки од њих знатно су помогли болшевичку власт у овој области. Специјално Громаџ, који је створио совјетску статистику, добио је за заслуге учињене Совјегима титулу„народног ученог економиста".

Према званичној изјави емигрантске делегације мењшевика,само један од оптужених био је заиста члан њихове странке. Сви остали, који су странку напустили пре десет година, више се у њене редове нису враћали. Процес мењшевика био је у ствари процес бивших мењшевика, који су већ одавно напустили сваку политичку делатност и постали најближи и најважнији ванпартиски сарадници болшевичке диктатуре. Међутим, у оптужби се тврдило да су сви оптужени, њих четрнаест на број, успоставили 1928 године старе везе са емигрантским мењшевичким центром у Берлину, да су од остатака старих мењшевичких организација створили нову контрареволуционарну организацију, у коју су увучени и поједини мењшевици, чија се активност у политичкој делатности поново манифестује. Ова оргнизација тобож је формирала „Савезни биро Централног комитета мењшевика".

У кратком резимеу садржина оптужбе може да се сведе на следеће.

„Савезни биро" ступио је у тесну сарадњу са две друге тобоже постојеће у Совјетској Русији контрареволуционарне организације: са „индустриском страном" и „радном сељачком странком" (група Кондратјева—Чајанова). Ове три групације тобоже спојиле су се на бази једног заједничког циља, а то је био контрареволуционарни преврат и успостављање капиталистичких односа у СССР. Оне су рачунале на интервенцију као на најлакши и најефикаснији пут за брзо обарање совјетске власти. Оне су исто тако, најзад, ради остварења задатака контрареволуционарне делатности, примењивале економски дефетизам у Совјетској Русији и водиле дезорганизациону акцију у војсци, ступивши у исти мах у везу са најјачим круговима западне буржоазије , а специјално мењшевици са водећим круговима Друге интернационале. Цео овај рад, према оптужби, морао је да има за циљ стварање погодних услова рада и осигурања највећег успеха за оружану интервенцију споља, коју су оптужени очекивали од стране великих капиталистичких држава.

И совјетски тужилац Крилењко без икаквог предомишљања написао је у закључку своје оптужбе да су ову страшну интервенцију припремили на једној страни империалистички кругови утицајне западне буржоазије, а на другој — „мењшевички емигрантски центар, који исто тако стоји на гледишту неопходности интервенције, и руководни кругови Друге интернационале." И у оптужби и на судском претресу била је приказана грандиозна слика дефетистичког рада „Савезног бироа", рада који је обухватио све гране совјеске привреде.Ако би се то узело као тачно, морало би

изгледати веома чудно како се читав совјетски систем, уздрмавац тако дуго и тако дубоко у самој својој основи, ипак одржава и избегава страшну катастрофу.

За свој разорни рад — тврдила је оптужба, а то су радо потврђивали и сами оптужени, саопштавајући том приликом и најмање појединости — добио је „Савезни биро" из иностранства огромне суме новаца, у износу близу пола милиона рубаља. Један део ове суме тобоже је добивен преко промпартије од париског „Трговинског индустриског савеза", т. ј. од бивших руских индустријалаца и финансијера, док је други део, близу половине, добивен од друге интернационале, а специално од немачке социалне демократије. „Искази оптужених — изјављивала је совјетска „Правда" свечано — доказују да се странка мењшевика претворила у агентуру француског империализма, која се ничега не либи у својој контрареволуционарној борби против радничке класе. Претворила се у непосредног савезника емигрантских фабриканата, спекуланата, зеленаша и све беле гарде. Исти искази утврђују да је деструктивни интервенционистички рад мењшевика у Совјетској Русији био у пуној мери потпомогнут од Друге интернационале, а у првом реду од немачке социал-демократске странке."

На тај начин, „стваралачка" фантазија совјетског тужиоца, која се ничега не боји, „демаскирала" је факат потпуне и тесне везе између капиталистичког империализма, емигрантске руске буржоазије и светског социјализма у циљу обарања „диктатуре пролетаријата" у СССР. И само се по себи разуме да је, према тврђењу тужиоца и „добровољним" исказима оптужених, основна заједничка идеја овог офанзивног савеза „интервенциониста" била у тежњи да се у Русији большевички режим замени „крвавом диктатуром, која би уништила најактивнији и најбољи део руске радничке класе, успоставивши власт посединка и капиталиста." Цела совјетска штампа једнодушно и и позерски тврдила је да на оптуженичкој клупи, пред судом светског пролетаријата, седи у ствари социалистичка интернационала, овог пута коначно демаскирана.

Већ у процесу „промпартије" оптужба је била сграђена на једном тако бесмисленом цагомилавању потпуно невероватних измишљотина да на сваког иоле писменог у политичком смислу човека она мора да остави утисак дивљег бунцања. Али у процесу мењшевика био је тучен и овај рекорд своје врсте. Тврдити да мењшевичка странка заједно са Другом интернационалом припрема путем деструктивног унутрашњег рада иностранУ интервенцију у Русији, могли су само они који су цео СССР сматрали за луду кућу или су се сами налазили у стању неурачунљивости. Свима је, наравно, познато да је Друга интернационала увек била противник сваке интервенције у Русији, борећи се против макаквих интервенционистичких покушаја, а да и не говоримо о томе да сви руски социалисти и демократи одбацују идеју интервенције.

Али мењшевици специално претстављају у руском социализму баш ону струју која п р и н ц и п и е л н о одбацује сваку борбу против большевика револуционарним начинима, рачунајући на унутрашњу еволуцију большевизма. Мењшевици упорно доказују да би насилно обарање большевизма могло имати у Русији за последицу само триумф реакције,

и рачунају само на то да ће бољшевичка диктатура бити мирно ликвидирана помоћу демократских снага које ће се из ње развити. У томе је и садржан нарочити, доктринарни став руских мењшевика. И ову страпку Криленко је приказао као силу која уз припомоћ иностраних бајонета припрема контрареволуцију. Апсурдност оптужбе била је повећана и тиме што су у својству агената ове контрареволуције у Русији, били доведени на оптуженичку клупу стручњаци ван страпака, који су готово десет година марљиво радили за бољшевичку власт... Циљ оваквих политичких процеса, који по својој режији и инсценацији потсећају на америчке сензационалне филмове, веома је јасан.

Ради се на томе да буду компромитоване и дискредитоване (добровољни искази оптужених!) све оне групе интелигенције које би у случају заоштравања политичке ситуације у СССР могле да постану жижа опозиционих или револуционарних расположења широких маса. У почетку дошао је процес интелигената — техничких стручњака, а затим процес мењшевика. Ускоро има да почне и процес такозване „радне сељачке странке" Кондратјева-Чајанова, ове друге групе ванстрапачких совјетских економиста, која се по својим гледиштима приближавала „народњаштву," док је Громанова група била марксистички ориентисана. Упорно круже вести да Стаљин има намеру да заврши ову судску епопеју процесом десничарске бољшевичке опозиције, можда чак и са самим Риковим на челу. Једном речју, изузимајући стаљиновце, који себе проглашавају за „чуваре револуционарних успеха" све остале групације морају унапред јавно и свечано да буду убројене међу контрареволуционарне и да се вежу за срамни стуб. И није забадава Криленко у мењшевичком процесу споменуо, без икакве стварне везе, Другу интернационалу.

Присталицама Стаљиновим је циљ да се у свест народних маса Совјетске Русије усади мисао да не само иностране буржоазија, већ руски социалисти свих групација, па чак и цео западни социализам у саставу друге интернационале теже успостављању власти капиталиста и поседника у Русији. Ако ми паднемо — плаше стаљиновци — доћи ће нам на смену стари режим са крвавим ужасима дикататуре. Или бољшевизам, или рестаурација старог поретка; трећи излаз не постоји. Бољшевици покушавају да увере становништво у то, приређујући своје вашарске политичке процесе.

Овоме може да се дода само да држање оптужених на овим суђењима, независно од тога на који начин, нама непознат, успева Г. П. У. да им измами признања и терећења, сведочи о томе колико се осетно смањила, под притиском совјетског режима, морална отпорност људске јединке чак и у вишим слојевима руске интелигенције...

Шести конгрес Совјета СССР, који је релативно кратко време заседавао у почетку марта месеца, завршио се, као и обично, регистровањем одлука савезне совјетске владе. А ове одлуке издиктирао је политички биро бољшевичке странке. Сем тога, донети су одговарајући декрети. Најглавнија тачка конгресног програма био је опширан реферат новог претседника Совнаркома Молотова, десне руке моћног диктатора Стаљина. Реферат Молотова, посвећен привредној ориентацији Совјетске Русије,

био је прожет необичним оптимизмом. шеф совјетске владе (совјета народних комесара) категорички је тврдио да петогодишњи привредни план не само што је био за протекле две године остварен у свим својим гранама без изузетка, већ и „остварен са вишком". Шта више, петогодишњи програм у металургији биће остварен за три године, по тврђењу Молотова. Да би потврдио своје наводе о „победоносном напредовању путевима социјализма", говорник је навео низ цифара, чија се веродостојност, међутим, тешко може проверити. Један део тих цифара, у сваком случају, противречи статистичким подацима, штампаним у званичним совјетским издањима.

Интересантно је, међутим, забележити да у статистичком материјалу, који је навео Молотов, нису били садржани подаци о најважнијем — о размерама извршења капиталистичке изградње у индустрији. Међутим, познато је да је ова изградња извршена само за 62,8% у односу према плану. (Молотов је наводио само податке о размерама пласирања средстава у капиталистичку изградњу). Говорник, који је глорификовао успехе „пјатиљетке", сматрао је исто тако за потребно да устврди да се напоредо са великим порастом индустријализације брао побољшава и материално благостање радних маса СССР, како радника, тако и сељака. Ово је тврђење, међутим, у потпуној противречности са оним неподношљивим условима живота у које је стављено данас цело становништво Совјетске Русије и који се карактеришу све осетнијим повећањем кризе животних намирница и огромном оскудицом у свакодневној роби. А ове две појаве отворено признаје стручна економска совјетска штампа. О томе се говори у свим писмима из Русије, а то потврђују и приче странаца који су посетили земљу Совјета. Најзад, издавање становништву хлеба, најважнијих артикала исхране и животних потреба по специјалним купонима, како се то практиковало у зараћеним државама за време рата, ни у коме случају не може да се сложи са изјавама Молотова по овоме питању. У осталом, он сам је са гордошћу навео неке цифре, које упркос говорниковој жељи, говоре о нечем потпуно супротном ономе што се желело доказати.

Према тврђењу Молотова, учешће социјалистичког сектора привреде у народном приходу износи 82%, док је индивидуални сектор заступљен са 18%. Социјалистички сектор јесу градска индустрија и сељаштво у „колхозима" (колективним газдинствима") Ту је окупљено 50 до 55 милиона људи, док становништво СССР броји се данас на 150 милиона. На тај начин, учешће осталих 105 до 110 милиона, што чини преко две трећине сгановништва, износи мање од једне петине (18%) укупног прихода. Али и од ове једне петине држава узима, помоћу разноврсних пореза и намета, лавовски део. Ове цифре не захтевају коментарисање. Сама по себи, потпуно је јасна слика крајњег сиромаштва огромних маса руског становништва.

Значај Молотовљевог реферата у томе је што је он прогласио чврсту намеру Кремља да настави спровођење петогодишњег плана не само без успоравања темпа, већ, напротив, са још већим форсирањем, а не водећи рачуна о општем стању државе. У вези с тим заоштрава се сечиво петогодишњег плана, упереко против основног масива индивидуалног сеоског руског газдинства.

Главни задатак власти у овој години јесте, како је изјавио Молотов, колективизација 50% свих сеоских газдинстава СССР. И ово место Молотовљева говора било је грозна опомена индивидуалном сељаштву на случај ако би оно почело да се одупире. Шеф совјетске владе нагласио је сасвим недвосмислено да ће наступање у колхозе подданашњим околностима бити третирано као потпун контрареволуционарни чин. Ево дословног текста Молотовљевих речи, како су оне изложене у званичним рефератима совјетске штампе:

„Сада, кад су милионске масе сиромашног и просечно ситуираног сељаштва пошле путем колективизације, уверивши се у преимућства колхоза, и кад се сеоски власници („кулаци") као класа ликвидирају, сиромашни и просечно имућни сељаци налазе пред проблемом за или против колхоза?

За или против колхоза? — тако гласи данас проблем целе ове масе сиромашних и средње имућних сељака. За колхоз, за помагање колхозног покрета значи помагање совјетске власти и вођење одлучне борбе против сеоског власника. Бити против колхоза, против помагања колхозног покрета значи помагање кулака против совјетске власти. Средина је искључена, неутралности у овом послу нема. Ове године питање о односу према колхозу стоји пред сваким сиромахом и средње имућним. Ваља учинити избор."

Онај део Молотовљевог реферата, који је био посвећен иностраној политици СССР, такође се одликовао великом ратоборношћу, упереном против држава које уводе ограничења за совјетски експорт. Он је претио да ће се предузети одлучне мере за ограничење увоза ових држава у Совјетску Русију. Али нарочито изазивачким тоном био је обележен завршни део говора, у коме се Молотов дотакао постојања СССР напоредо са капиталистичким светом. „И кад ми говоримо — изјавио је Молотов — о постојању два принципијелно супротна друштвена система, капиталистичког и социјалистичког, једног поред другог, ми из тога изводимо своје закључке. Ми знамо исто тако да и буржоазија изводи своје закључке. Наш је закључак садржан у томе да овај историјски период ваља максимално искористити да би се нашем систему осигурала победа. Наш класни непријатељ стављао себи задатак да збрише са лица земљиног совјетски режим, режим социјализма. Два света стоје један против другог. Између ових светова води се и развија борба. Ми сматрамо за свој задатак изградњу социјализма у СССР и светску борбу за комунизам, за потпуну победу дела Марксовог, Енгелсовог и Љењиновог."

Први пут откако су СССР признале званично стране државе, шеф совјетске владе у јавном говору, за који се прима и одговорност, изговара овакве речи, идентификујући готово отворено задатак совјетске владе са задатком комунистичке интернационале.

Овај ратоборни тон одговара општем ратоборном правцу, којим је кренула политика комунистичког Кремља како у унутрашњим, тако и у иностраним питањима.

Е. Евгењев

Књиге и часописи

СОВЈЕТСКИ ИСТОРИСКИ ЧАСОПИСИ у 1930 г.

— У совјетској Русији нема независних, чисто научних историских часописа. Последњих година су бољшевици повели жестоку борбу не само против својих непријатеља, већ и против људи сасвим неутралних у научној области, и та је борба била нарочито оштра према такој науци као што је историја. У једном од својих последњих реферата претседник московског друштва историчара-марксиста, М. Н. Покровски, истакао је да је код Љењина историја, којом се он стално бавио, била уско везана с политиком. Код њега сваки историски резиме као да је спремљен за политичку резолуцију и политички је везан за савремену ситуацију. И Покровски констатује да је и младо друштво историчара-марксиста, које има више од 500 чланова, у својим радовима и особито на свесавезној конференцији показало такву исту политичку осетљивост. Покровски се хвали да су многи људи с којима су се они борили на тој конференцији, сад демаскирани другом установом којој то спада у надлежност, т. ј. ГПУ. „То је необично важан докађај," вели историчар-бољшевик, јер показује да се код нас развила велика историска осетљивост и развијен политички инстинкт, јер по књижици, по штампаном реду или по реферату, по говору с трибине одмах познамо да ли је то наш човек или није, непријатељ или пријатељ. То нам је добра сведоџба". И доиста, у том погледу су историчари-марксисти већ сасвим заћутали. Од 1929 године престали су чак и „Ученые Записки", које је издавао Историски Институт и који су били једини орган у ком се ипак могли штампати научни чланци из историје. У таким приликама тешко је замислити да се у Совјетској Русији могу издавати независни историски часописи. Једино што има чисто научни и објективни интерес у совјетским часописима, јесу различни документи, дневници, успомене и друга грађа добијена у огромном броју као наследство од пређашњег режима. У том погледу је нарочито интересантан и богат часопис који издаје Централни Архив РСФСР „Црвени Архив".

Други историски совјетски часописи имају ужи и специјалан карактер. Часопис „Робија и Прогонство" издаје друштво бивших политичких осуђеника и намењен је углавном историји револуционарног покрета у Русији у другој половини деветнаестог века и животу политичких осуђеника и присилно колонисаних прогнаника. „Историчар

марксист" издаје друштво историчара-марксиста при Комунистичкој Академији и већ самим својим називом ограничава круг својих сарадника и интереса. „Пролетерска Револуција" је орган Љењиновог Института при Централном Комитету В. К. П., и намењен је историји В.К.П., Октобарске револуције и Коминтерна. Та иста питања разрађује и „Црвени Летопис", орган Љењинградског Обласног Комитета В.К.П. Најзад, „Летопис Марксизма", с подназивом „Записки Института К. Маркса и Ф. Енгелса",штампају само грађу за историју марксизма. То су сви руски историски часописи који излазе у СССР. Међу њима нема ниједног у ком би историчар немарксист могао штампати чланак из руске или опште историје, или социјалист, али небољшевик, могао дати своје успомене или рад из историје револуционарног покрета.

Али да се вратимо на прегледање садржине свих поменутих часописа за 1930 годину.

„Робија и Прогонство" излази од 1920 године. Јулска књига за 1930 годину носи број 67. Вредност тог часописа је у грађи коју објављује из историје револуционарног покрета шездесетих, седамдесетих и осамдесетих година деветнаестог века. У њему су штампане успомене , чланци и белешке многих још живих револуционора тога времена. У бројевима за 1930 годину већ налазимо само ситне чланке и белешке који се односе на то време. Очевидно, најбоља грађа је већ исцрпена. Сад се утврђују ситни детаљи, причају се ситне епизоде, или се уносе нове црте у биографију овог или оног револуционарног радника. Например, Кункљ саопштава тек пронађено писмо револуционара осамдесетих година, И. Н. Мишкина. Бухбиндер прича о студентским немирима у Кијеву 1884 године, служећи се још неиздатом архивском грађом. Черновска Бохановска износи сећање на малу епизоду из историје борбе руског апсолутизма са „Народном Вољом" у иностранству (агенти руске полиције расули су слог и штампарију „Весника Народне Воље", цепали револуционарне брошуре и т. д.). В. Н. Фигнер саопштава неколико писама учесника у процесу шеснаесторице 1880 г. И све у том духу. Најинтересантнија су у тој грађи писма другова и рођака М. А. Бакуњина, која је саопштила Е. Корнилова. У тим писмима има највише бриге о здрављу и личном добру Бакуњина, али она ипак дају нову грађу за схватање тако сложене личности какав је био Бакуњин. Писма су узета из богате породичне архиве породице Бакуњинових, којом се послужио и покојни проф. А. А. Корнилов за своје књиге „Породица Бакуњинових" и „Године путовања М. Бакуњина". Али Корнилов је обрадио архиву само до 1857 године. Доцније године су сад дане у 2 броју „Робије и Прогонства".

Није занимљив много ни други стални одељак часописа: тамница, робија, прогонство и емиграција. Врло ретко се штампају у том одељку живе и оригиналне успомене и скице. У самој ствари, тамнички живот је тако једнолик, да је занимљиво може описати

само човек који има књижевни дар, а не обичан интелигент или радник. Међутим, баш се таквим описима обичних бивших осуђеника, уопште политичких затвореника пуни „Робија и Прогонство". Како су из сарадње у часопису искључени социјалисти-револуционари,меньшевици, анархисти и хиљаде других људи који су седели у царским тамницама, то ниво сарадника мора бити још нижи. Уопште, о „Робији и Прогонству" потребно је рећи да тај часопис свесно осуђује себе у будуће на сувопарну и другостепену грађу за историју револуционарног покрета. Ствар је у томе што су проучавању историје болшевичке странке намењена два часописа: „Пролетерска Револуција" и „Црвени Летопис." Епоха народњаштва је већ довољно осветљена, и у самој „Робији и Прогонству" и у другим часописима и књигама. Дати ма шта живо и особито занимљиво из те епохе већ је тешко. Што се тиче револуционарног и ослободилачког покрета за време владе цара Николе II,објективног описа његовог не може се наћи у „Робији и Прогонству", јер би се морало говорити о улози других странака сем болшевичке.

Нешто живости унела је у књиге „Робије и Прогонства" за 1930 годину полемика коју је у том часопису водио његов уредник М. Теодоровић поводом педесетогодишњице прославе „Народне Воље". Још у бр. 8—9 „Робија и Прогонства" за 1929 годину Теодоровић је штампао свој чланак „Историски значај странке Народне Воље", у ком је говорио о идејном наслеђу те странке. По тврђењу писца болшевици су утолико наследници „народовољаца" уколико се у писању ових налази клица одушевљења за све оно главније што карактерише октобарску револуцију и диктатуру пролетаријата. Као што је марксизам много шта узајмио из поставака утописког социјализма, тако је и болшевизам наследио од народњака неке идеје утописког сељачког социјализма. Али такво гледиште је изазвало оштар отпор друштва историчара-марксиста, које је организовало специјалну дискусију о „Народној Вољи".Ревносне присталице ортодоксног болшевизма нашли су у погледима Теодоровића оживљавање народњаштва. У своје време народњаци су говорили да су сељаци, као класа, способни да сами иду путем социјализма, служећи се општином и задругарством у пољопривреди. Болшевици пак потпуно поричу сељацима ту способност и свако противно тврђење сматрају за кулачку идеологију, која жели да осујети колективизацију. По њиховом мишљењу само се под руководством пролетаријата могу савладати и паралисати сва колебања сељаштва, која су условљена његовом психологијом ситног произвођача. И само под руководством пролетаријата може се сељаштво увести у изграђивање социјализма. Другим речима, само уз физичко деловање „бригадника"[1]) може се извести колективизација сељачког газдинства. Погледи Теодоровића, који сматра болшевизам као продужење социјалистичких погледа

1) т. ј. радника из одабраних „ударних бригада" — Прим. превод.

народњака, по мишљењу његових противника наводе на неправилну претставу о томе каквим се путем сељаштво преводи на реални социјализам и на смањење предводилачке улогепролетаријата. Теодоровић се, наравно, није дао и наводио је у одбрану свог гледишта масу цитата из Љењина. Противници су му одговарали другим цитатима из Љењина. Али учесници у дискусији нису могли подићи свој спор на чисто научну теориску висину. У свој тој огромној дискусионој литератури није било саме „Народне Воље", њен материјал се није цитирао, гледишта народовољаца нису се излагала. Па чак и М. Н. Покровски, говорећи о тој дискусији, указује на то да отсутство извора у историској полемици, оперисање искључиво цитатима из Љењина и Маркса чине чудан утисак. „Ни Љењин и Маркс", вели Покровски „не би похвалили оне људе који тако раде... Понављати Љењинове речи не значи бавити се историским истраживањима. А међутим, сем цитата из Љењина, Маркса и других писаца, — и ту се кашто цитирају чак и места која се никако не могу односити на „Народну Вољу", — нема ништа више. Правог изучавања извора нема." Али Покровски неће да призна да отсутство слободног мишљења у дискусији није случајност у условима под којима учесници у дискусији имају да исказују своје мишљење, кад сваки противник пре свега тражи отступање од генералне линије. Па ипак, и поред све оскудности мисли, та дискусија је врло карактеристична за савремену историску методологију комуниста и начин њихове полемике чак и у својој средини. У том погледу су особито живи чланци Теодоровића, штампани у „Робији и Прогонству" (бр. 2 и 3).

Двомесечни часопис „**Историчар-марксист**", као што је већ речено горе, издаје друштво историчара-марксиста. Начин рада и задаци тога друштва најбоље се могу видети из реферата његовог претседника, М. Покровског, на годишњој скупштини друштва од 19-III 1930 год., штампаног у бр. 1-6 часописа. Друштво постоји од 1925 године. У марту 1930 год. било је свега чланова друштва 532, од њих активних 253, чланова комуниста у друштву је било 431, ванпартиских 122; две трећине чланова друштва имају штампаних научних радова. Од активних чланова само њих 35 немају штампаних радова, али они држе самосталне катедре на вишим школама. Највише, наравно, има чланова у Москви. Ујој има 182 активних чланова и 192 члана дописника. На друго место, али далеко иза Москве, долази Љењинград, где има 19 активних чланова и 11 чланова дописника. У другим варошима друштвених чланова има тек по који.

У свом реферату Покровски пре свега обраћа пажњу на то да су последњих година чланови друштва ступили на међународну арену. У 1928 години они су суделовали на светском историском конгресу у Осло. Покровски признаје да то иступање није дало оне резултате које би могло дати, јер су болшевици стигли тамо без икакве припреме у областима историске заједнице

Западне Европе и Америке. Они нису дошли у везу с групама левичарских историчара, па ма и не били марксисти, на које су се могли ослонити. Карактеристично је између осталог да Покровски сматра да историчара марксиста и нема ван СССР (в. стр. 5 у бр. 16. М. М.) Исто тако занимљиво је истаћи оно место у реферату Покровског где говори о потреби да се обрати пажња на историчаре словенских земаља. Да наведемо текстуално то место: „Нисмо очекивали, например да ћемо на том конгресу (у Ослу) неочекивано добити могућност извесне ближе везе на линији ако не националној а оно, ако допустите тако да кажем, — на племенској, да ће Словени показати извесно нагињање к нама и да бисмо, несумњиво, могли, уз мало већу живахност и предузимљивост с наше стране, организовати те словенске историчаре око себе. То питање је необично важно. Данас се несумњиво, води борба око средишта славистике између Прага, Варшаве и Москве. А, несумњиво, има елемената у Југославији и Бугарској који више теже к Москви него ли к Прагу или Варшави. Па и између Прага и Варшаве нема бар колико-толико потпуне једнодушности. Могли смо, дакле, покушати да групишемо те словенске елементе баш око Москве. Нисмо то учинили опет зато што нисмо били спремни за ту ситуацију."

Враћајући се на конгрес, Покровски вели да ничег боле крупнијег није било на том конгресу изнето у академском смислу. Сад, наравно, вели он, ником неће пасти на памет да лупа главу тим питањима, којима смо лупали главу пре одласка тамо: да се нећемо унеколико показати да нисмо за тај круг, да се нећемо показати недовољно „академски" одвећ лаки, слаби. Боже сачувај. Ми смо били, и зацело ћемо бити, најприметнија појава," узвикује Покровски.

Из унутрашње акције друштва Покровски истиче одржавање свесавезне конференције историчара марксиста (изашле су из штампе две велике књиге о раду те конференције), стварање историског института у просторијама Комакадемије и приређивање многих дискусија о историским темама. Сем тога, Покровски сматра као један од задатака претварање друштва историчара-марксиста из органа РСФСР у свесавезни орган. Идеја таког претварања цашла је на жесток отпор једне украјинске историчке групе. Али, умирује Покровски, вођ те групе, Грушевски, демаскиран је, начињен безопасним и лишен могућности за ма какав рад. На реду је исто тако израђивање заједничког плана рада свих установа за научно историско истраживање, московских, провинциских и целог савеза. Покровски не би био данас на челу свога друштва да није, за љубав Стаљину, на завршетку свог реферата покренуо питање чишћења историских института, с гледишта „обезбеђења истиског марксистичко-лењинског проучавања".

Часопис „Историчар марксист", будући орган друштва, штампа све реферате и извештаје о дискусијама које се воде у друштву, а тако исто и хронику друштва. У бројевима за 1930 годину штампани су извештаји о

„Народној Вољи" и о социјално економским формацијама. О првој дискусији смо већ говорили малопре, а другу је изазвала брошура С. М. Дубровског: „О питању суштине азијатског начина производње, феудализма, крепоснишшва" и трговачког капитала." Код Дубровског су ортодоксни марксисти нашли отступање од догме, јер је он истакао теорију „крепоснишшва" као нарочиту друштвену економску формацију, различну од феудализма. Али то се, по мишљењу противника Дубровскога, нимало не слаже с погледима Маркса, који је капиталистички начин производње изводио из елемената распада феудализма и није допуштао никакву нарочиту економску формацију — „крепосничку", — која би стајала међу тим двема формацијама. Тој истој теми, „О феудализму и крепосништву", посвећен је нарочит чланак Малишева у бр. 16 часописа. Сем реферата у часопису се штампају и самосталне студије. Тако је у бр. 16 штампан чланак Н. Лукина: „Борба класа у француском селу и конвентова политика исхране за време дејства 2. и 3. Максимума", у којем је писац искористио не само штампане изворе већ и грађу која се чува у париском НационалномАрхиву. Интересантно обавештајни чланак даје Покровски о првих пет књига „Руских докумената империјалистичког рата", које су изашле крајем 1930 године. Као што је познато, Госиздат је склопио уговор с немачким издавачем о једновременом издавању тих докумената на руском и другим језицима. Прво излазе ових пет књига; оне обухватају време од 1 јануара до 4 августа 1914 године. Покровски летимично упознаје са садржином прве књиге, у којој је скупљена грађа о руској дипломатској преписци о раду у Персији и на Далеком Истоку, о познатој у своје време немачкој војној мисији у Цариграду, о позицији Русије и Енглеске у том питању, о односима с Турском, а посебице о питању Јегејских Острва. Смисао питања Јегејских Острва за руску владу био је у подели оних острва која су се налазила непосредно уз Дарданеле — у главном Лемноса, који је са савременом артилеријом фактички затварао излазак из мореуза. Енглеска је настојавала да Лемнос пређе у руке Грка, а Русија је хтела да он остане у рукама старог сопственика — Турске, јер се у том случају Русија надала да ће при деоби турског наследства Лемнос добити за себе.

У последњој, седамнаестој књизи „Историчара марксиста" отворена је нарочита паљба против такозваних буржоаских историчара. У низу тих чланака први је чланак Пионтовског против великодржавних тенденција у историографији Русије. Критикујући уопште школу Кључевског због његове „великодржавности и шовинизма", писац се обара на московске историчаре, Бахрушина и Љубавског, поводом њихових последњих штампаних радова: „Преглед историје колонизације Сибира у 16 веку" од Бахрушина и „Стварање основне државне теорије великоруске народности" од Љубавског. Пионтовски сматра те радове изразито шовинистичким, зато што

пређуткују историју других народности, сводећи све на историју великоруске народности. Уз-гред критикује последње радове академика Платоњова и Маркевића и долази до „жалосног закључка" да се у области националног питања међу радовима руских буржоаских историчара после октобра и радовима буржоаске историографије пре октобра из школе Кључевског опажа потпуна и тесна веза. Али је чланак Пиоњтовског написан врло површно, очевидно је био потребан само зато да би се после њега написали чланци у којима би се могло снажније напасти на шовинизам и буржоаски менталитет украјинских и белоруских историчара. И доиста, Т. Скубицки у чланку „Класна борба у украјинској историској књижевности" напада на многе украјинске историчаре који се под предводништвом Грушевског групишу око Свеукрајинске Академије Наука. Историјској школи Грушевског приписује се у кривицу што се у његовој концепцији не налази украјински пролетаријат. Украјина, по његовој схеми, у свом историском развитку није имала владајућих класа, она их је изгубила због денационализације, захваљујући полонизацији и русификацији, те су зато као носиоци украјинских националних особина остали само сељаштво и интелигенција. Основа украјинског историског процеса није била класна борба већ борба украјинских радних маса за национално самоопредељење. Све дотле док у радничкој класи Украјине знатан део буду сачињавали радници неукрајинске народности, Грушевски предлаже да се не проучава радничка класа Украјине. Са свом оштрином Скубицки се обара на тако немарксистичко схватање историје, тесно везујући теорију Грушевског с контрареволуционарном политиком уопште. Часопис Грушевског „Украјина" већ је забрањен и њему самом је онемогућен научан рад у Украјини. Добили су своје и ученици Грушевског, особито Германзе.

У следећем чланку М. Југов демаскира и белоруске историчаре због њихових буржоаско-националистичких тенденција. Нарочито ређаво прошли млади историчар А. Цвикевић због његове књиге „Западнорусизам".

Најзад, да бих показао српском читаоцу карактер самосталних радова у „Историчару марксисту", позваћу се на чланак Н. П. Полетике, који се тиче сарајевског убиства као дипломатског повода. Тај чланак био је написан у часопису још у 1929 години, и сад је ушао као једна глава пишчеве књиге.

Писац проучава сву литературу која се односи на то питање и вели заједно са Енглезом В. Стидом да сарајевско убиство спада у такве догађаје за које је тешко, ако не и сасвим немогуће, дати апсолутне доказе.

Свеске **„Црвеног Архива"** за 1930 годину (бр. 38, 39, 40) имају разноврсну и занимљиву садржину. Ако ћемо узимати грађу по њиховој старини, онда ћемо у првом реду истаћи „Годишње извештаје III одељења и жандармериског корпуса за 1827—1830 год." Без претеривања се може рећи да ти извештаји имају прворазредну важност за проучавање

те епохе. Начелник III одељења „Личне канцеларије Њ. Импер. Величанства" и шеф жандарма, гроф А. Х. Бенкендорф, састављао је своје понизне извештаје Николи I, не устежући се од критике извршног апарата власти, почињући од министара. Треће одељење, вели писац предговора уз извештаје Бенкендорфа, А. Сергејев, замењивало је у систему феудално-крепосничког апсолутизма Николе I и Александра II претставничке установе и било је врховни орган политичке шпијунаже и надзора над целом владом. То је стављало III одељење у сасвим изузетан положај и допуштало му да говори у својим извештајима с највећом слободом о свима лицима на високим положајима. Једини о коме Бенкендорф говори бескрајно ласкаво, придајући му најлепше особине и намере јесте сам император Никола I. Има још нешто што заслужује свако поштовање и похвалу писца извештаја — то је само Треће одељење и жандармерија. „Жандармерија је постала," вели се у извештају „народни морални лекар. Њој сваки прибегава у својој невољи и очајању. Против жандармерије су само преступници и аристократија. Али преступници морају да ћуте, аристократија нема никаквог утицаја на широке масе." Али зато ево како говори шеф жандармерије у свом извештају за 1829 годину о разним министрима „Министар финансија се бави измишљањем пореза, непосредних и посредних. Он не слуша никога сем неколико љубимаца који га варају... Господин Закревски (министар унутрашњих дела) вредан је и непријатељ пљачке, али је права незналица... Нема никаквог напретка, не опажа се никакво побољшање. Министру правде Дашкову приписују само један недостатак — сувишну понизност према онима који имају власт, чијег се утицаја он много боји... Сенат, богатећи се митом, претрпан је тужбама... Јавно мишљење отворено говори против Министарства народне просвете, које се од 1828 године креће у супротном правцу; било је време кад су га оптуживали за мистицизам, а сад му пребацују опскурантизам... У грофа Неселроде, министра иностраних дела, увек се сумња да је тајно одан бечком кабинету и недопуштено близак Метернику и Лебцелтерну (аустриском посланику на руском двору). Тврде да госпођа Неселроде има одвећ велики утицај на свог мужа па чак и на послове... Гроф Чернишов, војни министар, има жалосну репутацију: њега мрзи свет, све класе без изузетка. Њега се уопште боје и мрзе; њега чак оптужују да он у својим рефератима обмањује цара лажним обавештењима, тежећи да себи припише туђе заслуге... Сви се једнодушно слажу у томе да се главна управа воденог и сувоземног саобраћаја налази у најгорем стању. Зеленаштво и подмитљивост тамо су обична појава, а рачуноводство је у хаотичном стању... Јавно мишљење никада није симпатисало Г-ну Милеру (министар морнарице). Кажу чак да он често обмањује цара, показујући уштеде по обрачунима које он сам произвољно саставља и у којима подешава суме и број службеника по својој во-

ље, да би удвостручио своје заслуге...''

Наведена мишљења полиције, наравно, не могу служити као објективна грађа по којој би се могло судити о свима поменутим министрима, али оца су врло карактеристична за режим. Никола Први с особитом пажњом је читао ове извештаје, они су ишарани његовом оловком на многим местима. Мере које су се у извештајима предлагале без изузетка су наплазиле на ,,преимлостиво'' одобрење. Ипак, најинтересантније у тим извештајима нису та мишљења о министрима и уопште о управном апарату, већ подаци о општем стању земље; они дају слику све веће крајње напетости административног апарата коме је одговарала ништа мања политичка напетост маса. У извештају за 1827 годину писац испитује расположење у свима друштвеним класама, рачунајући ту: двор, више друштво, које се делило на ,,задовољне'' и ,,незадовољну'' аристократију, средњу класу, омладину, чиновништво, војску, робове—сељаке и духовништво. Сем карактеристике јавног мишљења у извештајима се налази врло интересантна анализа политичког положаја Пољске, Балтичких покрајина и Финске. Говорећи о рату с Турском, Бенкендорф указује на један од узрока који је потстицао Русију да жели рат: то је била нада да ће рат изазвати појачану циркулацију новца, који ће оживети националну индустрију и земљорадњу, које су биле потпуно уназађене, јер није било пијаца за извоз производа. Поред осталог то место је цар у извештају оловком обележио.

Занимљиво је да се већ 1826 године у полициском извештају казује мисао о рату као о начину за освајање иностраних пијаца.

У 40 броју ,,Црвеног Архива'' штампан је извештај другог начелника Трећег одељења, А. Р. Дрентелна, али већ из доба Александра Другог, за 1879 годину. То је управо година највећег успеха револуционарног покрета, кад се активно појавила организација ,,Земља и Воља'', а затим се основала странка ,,Народне Воље''. Дрентељи је слао цару извештаје, у којима му је саопштавао све догађаје у области револуционарног кретања и о својим намерама и плановима за борбу. Ови извештаји дају много нових појединости из историје револуционарног покрета.

Документима епохе с краја владавине Александра III и почетка владавине Николе II треба додати дневник А. Н. Љвова, управника архиве и библиотеке Синода у 1889—1901 год. Православна црква деведесетих година прошлог века имала је скоро сто хиљада људи таквог белог свештенства; број калуђера и калуђерица износио је 16 хиљада, више 28.700 ,,послушника'', т. ј. лица која су се спремала да се покалуђере. Они су служили око 50 хиљада цркава, 18 хиљада капела и молитвених домова, око 800 манастира и архијерејских домова; сем тога било је око 20.000 црквенопарохиских школа и 20 хиљада основних школа са око пола милиона ученика. Свим тим управљали су три митрополита, 16 архиепископа и 46 епископа, под којима је било 36 хиљада црквених парохија, а над свима њима је стајао

Свети Синод, у коме је огромну силу имао обер-прокурор. Љвов описује у свом дневнику атмосферу око Светог Синода и даје врло много грађе за карактеристику митрополита тога времена, помоћника обер-прокурора Саблера, и уопште рада Синода, и световних и духовних чланова његових. Због оскудице грађе, из живота вишег свештенства и рада Светог Синода тешко је судити о степену објективности дневника Љвова. Несумњиво се осећа нешто раздражења и огорчености против црног свештенства и његове осионости, не само у погледу духовног просвећивања, већ и у црквеној управи; осећа се и противречност на разним местима дневника (например, његов суд о митрополиту Исидору). Али ипак је Љвов био врло близак круговима више црквене управе и износи читав низ таквих чињеница које се не могу порећи. Било је то време кад се Победоносцев већ био удаљио од активног рада и оставио своме помоћнику Саблеру да води све послове. Петроградски митрополит Исидор прозвао је Саблера сплетка. Тако га зове у свом дневнику и Љвов. Он карактерише Саблера као човека без духовних и моралних принципа, који не може да се сконцентрише на једном послу ни два дана. У дневнику последњих година он окривљује Саблера и за пређаве послове. Међутим, Саблер је имао огромну власт у Синоду. Љвов вели да се раније саборна формула: „тако је било по вољи Духу Светом и нама" сад може краће казати: „тако је било по вољи Саблеровој". Ако Саблеру није испадало за руком да нешто протури у присуству митрополита, он је ствар давао на решење „летњима", т. ј. летњем заседању синода, кад су митрополити одлазили из Петрограда, а у синод су позивани епископи из унутрашњости с којима је Саблер лакше излазио на крај. Врло мрачно слика Љвов и више црно свештенство, сматрајући да су најкарактеристичније његове црте кариријеризам, улизиштво и незнање, т. ј. чим школован калуђер постане архимандрит, он одмах почиње говорити с неким покровитељско-неповерљивим тоном и о науци и о њеним претставницима. У исти мах он сматра да је потпуно ослобођен сваког читања и правог научног рада. Све његове помисли — и јавне и тајне — и духовне моћи служе му само за то да се што пре истакне, да угоди моћнима овог света који су му потребни и да догура до звања архијереја. Ма колико били ђаволи данашњи архијереји, они су ипак несравњено бољи од будућих, Саблерових кандидата. Тек што дечак калуђер сврши духовну академију одмах га постављају за инспектора семинарије. Кроз годину дана, највише две, — он је већ ректор и архимандрит. Љвов пита: „па каква је сврха свега тог дармара; зашто, например, рушити уређење академије, постављати тамо за ректоре и инспекторе... Зашто та мржња према белом свештенству, које гледају да гњаве до крајњих граница. А све то има за крајњи циљ само једно: да се што више снизи умни ниво духовништва, јер је будалама лакше управљати, будале су послушније, покорније, скромније."

Нарочито непријатан утисак

чине белешке Љвова о митрополитима. Московски митрополит Леонтије, кога је Саблер гонио, на крају је допао лудинице. Петроградски митрополит Исидор био је увек окружен групом жена које су му саопштавале своје визије и снове; Исидор је марљиво записивао у дневник та „чудесна" саопштења. После Исидорове смрти остало је много докумената, који се по својој садржини граниче с бунцањем. Последњих година на њега је имала нарочито велики утицај Дикерова, о чему у свом дневнику пише Богдановић, карактеришући Дикерову као авантурискињу.

Љвов прича интересантну епизоду у вези са сахраном Тургењева. Кад су Победоносцев, Делјанов и Толстој дознали да ће Тургењева донети у Русију, телеграфисали су у Данску, где је био тада цар, да се не допусти његово доношење. Одговор је, кажу, био негативан. Тада су се потрудили да умање, уколико је то могућно, ону помпу с којом су приређивачи хтели да изврше сахрану. Победоносцев је отишао Исидору и молио га да не допусти архијерејску службу, говорећи да Тургењев као човек безверник, који никад није ишао у цркву, који је увек био у присном пријатељству с нихилистима, не заслужује сахрану. Али Исидор, са својом уобичајеном неузбудљивошћу, није нашао разлога за неодобравање сахране „јер за све што је учинио одговараће пред Богом сам покојник, који никад није био отворен противник цркве." Тада је Победоносцев све могуће учинио да при сахрани не буде говора у чему је и успео. Исидор је саветовао свештенику Соколову да се направи болестан и да не држи говор.

Револуцију 1905 године осветљава многобројна грађа, штампана у „Црвеном Архиву". На првом месту треба истаћи дневнике Лава Тихомирова за 1904-05-06 годину. Тихомиров, који је некад био народовољац, терорист, 1904 године имао је јак положај у конзервативним па чак и у „черносотским" круговима. Он је с Грингмутом био инспиратор новина „Московске Вједомости". Али док је у новинама писао о непоколебљивости апсолутизма, о неопходности упорне и немилосрдне борбе с бунтовницима, о слави руског оружја на јапанском фронту, у свом дневнику Тихомиров, оштроуман и искрен посматрач, црта стварну слику стања. Пред нову 1905 годину он пише: монархија коју је организовао Александар III распала се у комаде и показала своје потпуно банкротство... Да хоће бар што пре да се сруши, већ је неиздржљив живот у овакој анархији." Дневник Тихомирова је један документ више из конзервативне средине, који говори о том како је Русија дошла у данашње стање.

Званична белешка „О давању војске у помоћ грађанским властима Петроградског војног округа" описује акцију војних јединица 9 јануара 1905 године, за време пуцања на раднике који су ишли на челу с Гапоном к Зимском Дворцу. Као што се види из диспозиције, варош је унапред била подељена на реоне, и на челу војних јединица сваког реона били су постављени генерали. На историју борбе владе с

аграрним покретом 1905-06 год. односи се белешка тужиоца харковске апелације, С.С. Хруљева, „О узроцима избијања и развитка сељачких немира у маси, и о мерама за њихово спречавање и угушивање" и „Забелешка коморнина царскога двора И. А. Потоцког о аграрном пи у југозападним губернијама." Оба писца тих забележака били су за заштиту спахијских интереса и решење аграрног питања разумевали су само у смислу умирења сељака.

У 39 и 40 свесци „Црвеног Архива" штампани су документи који се односе на последњи период грађанског рата, наиме на такозвани Врангелов период. Објављени документи су узети из дипломатске преписке руских посланика (Бахметјева, Гирса, Нератова, Крупенског, Сабљина, Штрандмана и др.), коју су бољшевици отели у Паризу од Маклакова; та преписка се тиче не само признања Врангелове владе већ и свестране помоћи у борби с бољшевицима. Она се за вршава штањем евакуације војске и помоћи избеглицама. Та грађа има несумњиву важност за разумевање пропасти белог покрета и његовог неуспеха у међународном погледу. Занимљиво је поредити ту дипломатску преписку са сличном преписком објављеном у ранијим свескама „Црвеног Архива" за време Колчакове владе. Уколико је Колчакова влада у својој преписци била непоколебљива у националним питањима бивше руске царевине (чак и у погледу Финске), утолико Врангел у тим питањима већ није био строго начелан: он је био принуђен отступити и од политике Дењикинове, и у украјинском и у пољском питању. Сем тога, преписка даје слику неизбежног свршетка белих. Све то чини ову грађу првокласним изворм за проучавање грађанског рата.

Часопис **„Летопис маркизама"**, који је орган Института К. Мар, кса и Ф. Енгелса, углавном је посвећен историји марксизма и прве интернационале. Сталне су рубрике у часопису: Чланци и студије, Из необјављених рукописа Маркса и Енгелса, Из преписке Маркса и Енгелса, Из историје марксизма у Русији, Грађа и саопштења, Критика, Преглед и Прикази. Под уредништвом Рјазанова часопис излази врло нередовно, и досад је штампано свега десет свезака. У 1930 г. није изашла ниједна свеска. Последња је изашла крајем 1929 године, и у њој је штампана анонимна Бакуњинова брошура „Стање у Русији" и његова писма брату Александру и Н. И. Тургењеву, познатом руском јавном раднику из доба Александра Првог.

„**Пролетерска Револуција**, велики, компактан часопис, излази уредније и чешће од других часописа. Ове године је прославио свој стоти број. Централни интерес тог часописа јесте Љењин. У седам књига које су изашле за 1930 годину налазимо: „Питање научне библиографије о Љењину" од Адорацког, „Питање метода испитивања извора за Љењинову научну библиографију" од Тихомирова, „Из историје Љењинове борбе на Трећем конгресу" од Горина, „Љењин

о револуционарном народњаштву и народовољцима" од Ганкина, „Успомене о Љењину" од Луначарског, Лајалајанци, Бикина, Сирола, Берзина и др., — Писма Љењинова родбини. Сем тога, у часопису је објављено много студија и полемичких чланака, који такође полазе од Љењина. Например, „Борба Љењинова против Бухаринових колебања мисли" од Бајевског, или чланак Брањина „Питање карактеристике двеју струја ситнобуржоаских колебања," који је уперен против Камењева, Зиновјева, Троцког и других. Треба имати нарочити укус да би се могли читати сви ти чланци: ма колико бољшевици писали о научној организацији проучавања своје странке, она се засад своди на то да један другог вребају и хватају на основу цитата из Љењина. Сви знатнији теоретичари бољшевички који се не слажу са Стаљином изложени су најнемилосрднијем исмевању и критици од стране младих почетника писаца. То не би било рђаво, кад би то говорило о самосталности мисли младих писаца, али ствар је у томе што они критикују само оне које смеју, и на које им је у даном трењутку наређено да се окоме. Троцки се данас третира као гадна издајица, Бухарин као човек колебљивог мишљења, Зиновјева третирају просто као писца, Камењев се претставља као кукавица у мишљењу и понашању и т. д. и т. д. Али су зато теориски и тактички погледи Стаљинови непогрешни и истоветни с Љењиновим мислима; уз цитате из Љењина наводе се мисли из Стаљинових чланака и говора. Све то чини врло жалостан а необичан утисак; у сваком случају о некој н а у ч н о с т и не може се говорити.

Али ако се вратимо на материјал који се штампа у овом часопису, онда пре свега треба обратити пажњу на писма самог Љењина, која карактеришу непосредно њега самог. Што се тиче успомена о Љењину, о њима и сами бољшевици пишу с потсмехом. Тако н. пр., Бонч-Брујевић упоређује Љењина с Христом: „Мршаво, голо тело Владимира Илића, немоћно испружено на кревету, — лежало је наузнако, тек мало покривено — с главом мало нагнутом у страну... наједном се сетих неке чувене европске слике скидања Исуса с крста, Исуса кога су разапели попови, првосвештеници и богаташи."

И даље:

„Тај непознати, да ли је био кадгод на свету или не, или неко други на његовом месту, некакв непознати пријатељ најсиромашније класе тог времена, јунак хиљадугодишње народне легенде, — живео је у успоменама и веровању човечанства кроз векове.

Да ли ми нисмо срећни савременици новог јављања народу онога што је тако дуго ишчекивало намучено човечанство..."

Можда ће се некад и створити легенда о Љењину као и идеалном типу човека, али је нама, његовим савременицима, смешно читати све те сладуњаве успомене.

Часопис „**Црвени Летопис**" разликује се од „Пролетерске Револуције" тиме што у њему има мање грађе о Љењину а више о револуционарномпокрету у Петрограду. Истина, и овај часопис

почива само на бољшевичким изворима, али, уколико се тиче радничког покрета, он је несумњиво интересантан. У двема свескама за 1930 год. штампана је грађа о стварању црвене војске, о раду бољшевика у Петрограду у почетку 1917 године и т. д. Али по свему своме садржају „Црвени Летопис" је, може се рећи, најсиромашнији часопис и без икаквих озбиљних сарадника те чини утисак провинциског часописа.

(Превео Др. М. С. М.)

С. Постников

Spomeni mojega života. Napisao V. Jagić, I Deo (1838—1880). Beorpad 1930. Posebna izdanja Srpske kraljevske akademije; knj. 57.

Iz predgovora ovoga prvoga dela Jagićevih Spomena, što ga je napisao prof. M. Rešetar, doznajemo da je Jagić najpre napisao za bečku Akademiju „Eninnerungen aus meinem Leben". Srpsko-hrvatski tekst, napisan ćirilicom i ekavštinom doteran je nekako do god. 1895 — napisao je sam prve 24 glave — a kad je krajem maja god. 1923 teško oboleo i predvideo da ih neće moći završiti, ostavio je profesoru Rešetaru „na amanet", da ono što još ne dostaje do kraja njegovog života prevede s nemačkog teksta. Prof. Rešetar naglašuje da „Spomeni" nisu naprosto prevod Jagićevih nemačkih „Erinerungen", nego imaju u mnogome drugojačiji i mnogo širi tekst, pa se i u redu pričanja često ne slažu obe redakcije.

Neću da se upuštam u ocenjivanje opšte vrednosti Jagićevih „Spomena". To neka bude posao pozvanijih od mene. Ipak ne mogu a da ne kažem da se veliki naš slavista prihvatio pisanja memoara odviše dockan. Odatle ona razvučenost u pričanju, iznošenje tričavih detalja, koji ne mogu nikada zanimati, dosta inkonsenkvencije, a pomalo i gotovo sasvim neopravdanog povređenog samoljublja.

Kako je Jagić veoma brzo u svojoj naučnoj karijeri došao u dodir s nebrojeno mnogo representanata slavenske nauke, s kojima je podržavao dugoletnu korespondenciju, koju on u Spomenima donosi, imaju Spomeni baš zbog ove korespondencije znatnu literarno-istorisku, a pogdegde i političko-istorisku vrednost. Ovu poslednju naročito u korespondenciji sa hrvatskim i srpskim predstavnicima naučnog i političkog života šezdesetih i sedamdesetih godina. Tu valja naročito istaknuti korespondenciju s Račkim, Šulekom, Stojanom Novakovićem i dr. Teško je i pobrojati sve Jagićeve korespondente, ali evo barem najznatnijih: Daničić, Bogišić, Miklošić, Gebauer, Braća Jireček, Pypin, Sveznjevsky, Smoljar, Drinov i dr.

Rački je bio Jagiću uistinu iskren zagovornik i protektor. Vidi se to naročito i iz korespondencije Rački—Strosmajer. Jagić se mogao uveriti i iz pisama Račkoga, koja su u Spomenima publikovana, da ga je Rački visoko cenio i da mu je u najtežim momentima, kad je bio otpušten iz službe, bio naruku u Akademiji. Ipak Jagić, podstrekavan iz Zagreba protivnicima Račkoga, na nekoliko mesta govori o njemu kao o škrtici. Kao da je Rački zlo radio, što je koliko je mogao štedeo pare i onako slabo finansirane Jugoslovenske Akademije te mije dopustio da pare grabe onakvi ljudi kojima je bilo

више стало до личног просперитета, него ли до просперитета Академије.

Познато је довољно да је Јагић отпуштен из хрватске службе, нашао потпору у Русији и то као професор на универзитету у Одеси. Највише му је помагао I. I. Sreznjevskij, па онда Богишић, који је пре њега био намештен у Одеси за професора правног факултета. Већ његов одлазак у Русију, јер Јагић је био обезбеђен у Академији, а у први мах подупирала га је и тадашња Народна странка, није био по вољи многим Хрватима, а није то било право ни његовом тада присном пријатељу, Ђури Даничићу, који уопште није волео Русе. Кад је доцније Јагић био позван у Берлин али истодобно се радило да дође и у Загреб на ново основани универзитет, Јагић је много врдао и баш тим својим поступком окренуо против себе неке наглије своје поштоваоце међу Хрватима. Од тог момента Јагић се све више удаљавао од Хрватске и никада више није васпоставио срдачне везе с представницима хрватске науке. У својим Споменима Јагић настоји много да објасни тадашњи свој став. Вреди је вредно да је он после свих могућих објашњења најзад ипак у Споменима написао ово: Данас као беспристрасан судија нада свим мојим коracима морао бих прекорити своју неискреност *што сам био неодлучан, сам, а бацао* одговорност на хрватску владу желећи свратити са себе на њу неуспех догоцаранја. Ко би могао заћириги у моју душу оних дана, опростио би ми барем један део моје неодлучности, где се борила љубав према домовини са захтевима научног напретка и интересима славистике, која ме мамила и вукла у метрополу немачке мудрости. На другом месту обележава Јагић свој поступак „немуževним".

Како је само другојачије поступио Рачки. Могао је да постане митрополит свих католика у Русији, али је одбио то, највише због свести да би тиме остављо своју позицију у отаџбини, која га је и те како требала. Тај исти Рачки писао је Јагићу обзиром на питање: или Берлин или Загреб, овако: Али намеће нам се питање, да ли не би херојски било преći преко владине погреške (misli se hrvatska vlada,koja nije postupila kako treba kod poziva Jagiću u Zagreb),da se doprinese žrtva narodnoj prosveti. Истина је, вели хрватска пословица, што је одвише није ни с круном добро, али ми смо положајем нашега народа осуђени, да у свагдашњем животу идемо преко ове пословице, а тога се држати имамо докле год нисмо изгубили нађу, да се овде на југу ипак нешто може учинити (1874.)

I Стојан Новаковић, колико год је био лични Јагићев поштовалац, овако му је писао: Један разлог има који би био против вас, а то је да смо као синови овога народа дужни носити његов крст, трпети незгоде које нам ситуација излаже — *а л и ће се и о м л а д и н а о в и х п л е м е н а л и ш а в а т и б л а г о т в о р н и х у т и ц а ј а д н е в е ћ е л и ч н о с т и.* Како је Новаковић исправно оценио ствар! С научног гледишта, вели Новаковић, дадe се Ваша одлука браниги, али *с н а р о д н о г н е м о ж е В а с ћ о в е к д о к р а ј а б р а н и т и.*

Јагић је отишао у Русију као познати већ научењак. У Русији је у преводу штампана његова Историја српско-хрватске литературе (Казан 1871.), био је члан дописник петроградеске Академије, а Srevnjezsky му је прибавио и

doktorat petrogradskog universiteta. Po savetu, Sreznjevskoga napisao je i u Radu Jugosl. Akademije ocenu Bezsonovljevih rasprava o Jurju Križaniću, koja mu je nagrađena žlatnom medaljom Uvarova. Za uzajamne odnose slovenske značajno je, kako je Jagić još u Zagrebu otkrio u mansardnim sobama „Narodnog Doma" gomilu ruskih knjiga, što ih je Matica Hrvatska dobijala na dar iz Rusije. Sve su te knige bile nečitane. Tu je Jagić našao Otečestvennyja Zapiski i potpuno izdanje Bjelinskoga. Bjelinski ga je svojim pregledima ruske literature toliko zaneo da je pod utiscima tog čitanja napisao u Književniku (I I) sličan pregled srpsko-hrvatske literature. Da sam ostao u Zagrebu, piše Jagić, uveren sam da bih se bio s vremenoms upoznao i sa savremenom francukom i engleskom literarnom istorijom, samo ne znam reći što bi iz svega toga izašlo...

Čini se da je u ravo poznavanje Bjelinskoga bilo presudn za gledanje Jagićevo na ruske prilike, kad je onamo stigao. Prvi utisci Jagićevi veoma su loši. Doputovavši iz Berlina u Petrograd, da odavde preko Moskve krene na svoje mesto u Odesu (1872.),zatiče se neko vreme u Petrogradu. Tu se, kako piše, brzo uverio, šta i koliko u javnom mišljenju vrede „bratja slavjane". O njima će sudilo ne po odličnicima, koji su retko i u vrlo malenom broju dolazili u Rusiju, da ovde od ruske „blagotvoriteljnosti" izmame po koju rublju. Tako je „brat slavjanin" bio čovek koji prosjači ili štaviše vara. Ali i bolje vrste braće nisu bile dobro gledane u očima javnoga mišljenja, i to zbog preteranog klasicizma, što ga je tada uvodio ministar D. A. Tolstoj. Mnogo je dolazilo učitelja iz Galicije, Češke, manje s Juga,i ti su mrcvarili rusku omla inu svojim nepravilnim ruskim i suhom grčkom i latinskom gramatikom. Do dubljeg poznavanja antičkog sveta nije se moglo doći, jer s malo klasika čitalo. Tacit je na pr. bio zabranjen.

R čkome javlja Jagić iz Petrograda, da će većina ovdašnjih literatora vrlo malo interesuje za knji evni radnju ostalih Slovena, a i oni koji se interesuju spajaju s tim svakojako čudne „zadnje" misli, s kojima se nije lako sprijateljiti. U jednoga kojekakve arheološke kaprise (na pr. Srezvjevsky), u drugoga i trećega preterano grčko-slavjanstvo (Budilović i Lamanskij). Nemci i Rusi u Petrogradu in regula se strašno mrze. Samostalna ruska književnost, produkcija knjiga, koje se same o sebi t.j. o publici izdržavaju, sastoje se gotovo iz samih prevoda zapadno-evropskih dela uz znatan broj t. zv. žurnala koji redovito apsorbuju svu beletrističku, inače znatnu originalnu produkciju. Puno rade razna društva, kojih ima veliki broj, a ponajviše žive o potpori „pravitelјstva", ali njihova se radnja većinom ograničava na publikacije izvora, tekstova, spomenika; refleksije i aplikacije ostavljene su novoj budućoj generaciji. U tom obziru, piše Jagić, prestigla je naša Jugosl. Akademija, barem što se slavenske strane njezine radnje tiče, sve svoje ruske drugove za čitavu generaciju(!) Dalje Jagić piše Račkome: Kad sam došao u Petrograd kao brat Slavjanin, a nisam hteo običavati sve meko,

kad sam se usudio posećivati i Nemce, tada Rusi ohladneše spram mene (na. pr. Sreznjevskij).

Jagić ipak koriguje ove svoje poglede ovakvom dobrom refleksijom: Nezadovoljstvu nisu bili zapravo krivi Rusi, već *mi koji smo si uobražavali kao da Rusi u svojoj kući nemaju prečeg posla, nego voditi računa o austrijskim Slovenima ili donositi korespondencije iz Praga ili Zagreba.*

Najnezgodniji utisak na Jagića učinili su slavjanofili sa svojim pogledima na zadatak Rusije prema zapadnim i južnim Slovenima. Kod Sreznjevskoga uhvatio se u koštac s Budilovićem. Ovome je razlagao da Rusija treba da podupire Slovene u kulturnom i političkom razvitku svim moralnim sredstvima, živahnim simpatijama, želeći im mnogo uspeha u teškoj borbi protiv austrijskih Nemaca, Madžara i Talijana. Budilović je ovako mudrovao: Svi zapadni i južni Sloveni treba da dođu što pre pod Rusiju. Zato treba da im bude što gore da onda zapomažu: Dođi Rusijo, spasavaj nas! Po toj filosofiji bili su mu najmiliji oni Sloveni, kojima je bilo najgore, na pr. Slovaci. Kad mu je Jagić prigovorio, da će po toj teoriji Slovene pomadžariti, ponemčiti i potalijaniti, odgovorio mu je Budilović „s odvratuom lakomislenošću": Ničevo, mi ćemo ipak doći te vas natrag predobiti. Jagić je smatrao (i s pravom!) Budilovića za najvećeg fanatika među najnovijim slavjanofilima škole Hilferdinga i Lamanskoga, ali u glavnom su, veli Jagić, svi ispovedali ovakovu vezu.

Za „Zapadnike" veli Jagić, da su kivni na slavjanofile kao na reakcionarnu partiju i da im vraćaju milo za drago potpunim ravnodušjem prema južnim i zapadnim Slovenima. Kao jedini izuzetak tada u petrogr. liberalnoj inteligenciji spominje Jagić *Aleksandra Nikolajevića Pypina*. S Pypinom je Jagić razgovarao o sudbini Černiševskoga, o njegovim ličnim nezgodama. Pypin je svratio prvi Jagiću pažnju na rusku opozicionu literaturu (na pr. Nekrasova, Saltikova-Ščedrina, e t. c.), Pypin mu je pričao, kako cu ga Česi u Pragu držali za tajnog neprijatelja i Rusije i Slovena, jer su slavjanofilska pričanja Česi radije slušali. Kad ne bi bio osamljen, veli Jagić, kad bi se u ruskoj inteligenciji našlo više ljudi kao Pupin, moglo bi slovensko pitanje u Rusiji dobiti sasvim drugojačije obličje.

Jagić se ponovo svraća u pismima Račkom iste godine na različita kulturna ruska pitanja: U Akademiji gospodare Nemci, a Rusi se mogu samo na to ljutiti, samo ne rade gotovo ništa. Oni se, kao velika gospoda, tajni savetnici sa zvezdama, rugaju Nemcima, a Nemci šute i rade, vuku debele plate, imaju stanove kao zagrebački kanonici. „Rad" Jugosl. Akademije našao je Jagić kako leži u prašini, neunesen u protokol, nerazvezan, neuvezan, a tako isto sve druge slavenske knjige (slična pojava kao s nekim knjigama u Hrvatskoj — vidi napred!). U celom Petrogradu nema čoveka koji bi verno pratio tok slavenskih literatura, niti instituta koji bi se starao da se sve pojave slovenske literature saberu.

Jagić odbija svaku pomisao da

bi sebi „trojedna kraljevina" nakopala na vrat sudbinu Poljske. Ako sam nekoliko animozan, piše Račkome, to proističe odatle što ne nalazim ovde u velikoj, sjajnoj (?) bogatoj, slovenskoj (?) državi one duševne plemenštine kojom se odlikuje naša mala, priprosta, siromašna hrvatska zemljica. Meni je tako ovde kao ptici koju iz slobode zatvore u sjajnu krletku.

Ponovo se Jagić obara na slavjanofile. Oni misle da je to „harašo" što južne i zapadne Slovene tako „prižimajut i pritesnajut", jer će u očajanju pre zapomagati: gde si, severni striče, spasi nas, gotovi smo da se pomirimo i popravoslavimo. Zbog tog su najmiliji Slavjanofilima Lužičani, Slovaci i Slovenci. Ne nadajte se potpori s ruske strane (u pismu Račkome) u pitanju sjedinjenja južnih Slovena, budite srećni, ako vam se ne bude smetalo.

Zanimljivo je da Jagić govori s mnogo simpatije o Danilevskom. Delo Danilevskoga „Rusija i Evropa" izazvalo je u Hrvatskoj uopšte živi interes. Čitao ga je na pr. i Ivan Ma uranić, a Jagić je davao informacije, kako se može dobaviti.

Rački, jaki rusofil, ne poznajući tada još Rusiju nikako iz autopsije, ne deli Jagićeve poglede na Rusiju, na što mu Jagić odgovara: Već sam vam pisao da bi valjalo da ko od naših dođe ovamo komu biste verovali, ali neka ne čeka dok opet Rusi ne aranžiraju kakvu slovensku komediju (valjda aluzija na sveslovenski k ngres u Moskvi).

Jagić se i Miklošiću tuži na rusku atmosferu, jer da po tamošnjim pojmovima nije pravi species, budući da je „sliškom isporčen njemeckoj naukoj" — mir scheint, piše Jagić, naturlich gerade darin der einzige Wert meines Ichs zu liegen, wenn wirklich „njemeckaja nauka nemnoško isportila menja" To se ovdašnjim slavjanofilima ne sviđa, ja sam pao sasvim iz njihove milosti t. j. ako sam je uopšte kada uživao.

U Berlinu je Jagić probavio šest godina. Mnogo se žalio na tamošnje ljude i život, a onda opet govori o srećnim godinama. Prigovoriće mi se, piše Jagić, da sam bio nedosledan. Ja tu nedoslednost i sam osećam i ne smem to sakrivati; ne smem se drugačiji praviti no što sam u istinu bio. Bolje je da sam priznam slabosti, nedostatka svojega karaktera, svoju kolebljivost i nerešivost, nego da čekam, dok će me zbog toga drugi kuditi. I ovo priznanje čini Jagiću samo čast.

God 1877, posle izvesnog bavljenja u Petrogradu, piše Jagić Račkom, da Rusija vodi rat za slobodu pravoslavnih Bugara i Srba, ali poznavanje Slovenstva nije koraknulo u javnom mnjenju gotovo nijedan korak napred. Kakav je to bio entuzijazam za naš ustanak, zbilja ja ne dokučujem. I sami Rusi to ne mogu protumačiti: eto bylo stihijnoje dviženije, to je obično objašnjenje, koje doista ništa ne objašnjuje. Ovo mišljenje Jagićevo nije tačno i dokazuje, da tada još ipak nije dublje prodro u duh ruskog društva.

Stojan Novaković ovako piše Jagiću (1880): Ja držim bez ikakve rezerve da je nama Rusija bliža nego iko. Poslednje godine naše istorije u verile su me tvrdo da Srbija već ne bi ni postala, ni razvila se, ni bila ovo što je danas bez Rusije (i tuđa

je pomoć sve radi nje u nameri da je paralizuje ili oslabi). U politici sam danas „plus russe que jamais" i to mi izgleda kao misao zrelih godina. Videli ste kako je Pypin znatno modifikovao svoj predašnji program. To je zato što su istoriski u životu narodnom duboko ukorenjeni zakoni jači kako od teorija,tako i od zabluda. Oni će dovesti na pravu meru i teorije zapadnjačke i zablude slavjanovila. Jednu jedinu rezervu ja bih zadržao, a to je i politička nezavisnost unutra i što šira samostalnost kulturnih prava na narodni jezik i literaturu. U svemu ostalom je sam gotov na svake veze... Novaković govori kao državnik, ali što i on nije predvideo sve ono što je došlo, to ipak ne umanjuje vrednost njegovim rečima što ih je upravio Jagiću.

Iz Berlina ide Jagić god 1880 kao naslednik Sreznjevskog na univerzitet u Petrograd i u petrogradsku Akademiju. S ovom godinom svršava prvi deo Spomena.

D-r Milan Prelog

БИБЛИОТЕКА РУСКОГ ЗАГРАНИЧНОГ ИСТОРИСКОГ АРХИВА

Осам година већ у Прагу ради Руски Загранични Историски Архив, који је скупио и систематски средио огромну количину докумената и рукописа. Али приликом стварања Р. З. И. Архива један од његових задатака био је само организација библиотеке из историје руског револуционарног и друштвеног покрета, грађанског рата, емиграције, учешћа Русије у Светском рату и из политичке историје совјетске Русије. Библиотека је морала бити природни и саставни део Архива, који је поставио себи као сврху проучавање ових питања у пуној њиховој обимности.

За седам година откад Архив постоји, тај задатак, иако није извршен у потпуности, ипак је у основици и у главном извршен.

На дан 1 јануара 1931 године библиотека је имала око 18.000 књига (осим дупликата) и 2.638 разних часописа (око 50.000 свезака). Међу књигама 4.000 на туђим језицима: 1.116 — француских, 835 — немачких, 740 — енглеских, 215 — чешких, 178 — пољских, 46 — талијанских и т. д. Осим тога, има 684 украјинских књига и 39 белоруско.

По својој садржини књиге су прибиране по одређеном програму утврђеном од научничког одбора Архива. У основи тај програм је израђен на хронолошком принципу. Цео период којим се Архив интересује, а који почиње од последњих деценија 18 века и свршава се нашим временом, подељен је по епохама. Ван ове хронолошке схеме има неколико одељака, чије књиге не улазе у једну епоху и имају општи значај. Ту спадају пре свега општа дела из историје руског друштвеног и револуционарног покрета, радничког синдикалног покрета, а исто тако поједине књиге из опште руске историје 19 и 20 века.

У овај део иду разни библиографски прегледи о питањима која интересују Архив (Межова, Минцлова, Њеустројева, Владислављева, Шилова, Добрињицког, Ченцова) и др. случна упуства. („Весь СССР", „Вся Москва", „Ежегодник Речи", различни календари и др.) .

У посебну групу издвојена су дела политичких писаца и публи-

циста (Херцен, Бакуњин, Крапоткин, Михајловски, Аксаков, Кирејевски, Самарин, Тихомиров, Плеханов, Ленњин, Троцки, Лавров, Катков, Леонтијев, Чернишевски, Кавелин, Шелгунов и др.) и литература с мемоарским обележјем (дневници, писма, успомене), која својом садржином обухвата неколико епоха.

Најзад, у библиотеци је издвојен специјалан део о националном и покрајинском покрету. Тај део има ове подразделе: 1. Општа литература о националном питању, 2. Украјина, 3. Белорусија, 4. Пољска, 5. Финска, 6. Естонија, 7. Летонска 8. Литва, 9. Јерменска, 10. Грузија, 11. Муслимани, 12. Јевреји, 13. Сибирски покрајински покрети. Литература о овим питањима прибрана је, како у руским изданњима, тако и у изданњима пререволуциске и послереволуциске емиграције.

Од књига које се односе на време пре 19 века Архив прибира, у главном, оне што говоре о Пугачеву о Радишчеву, Новикову и масонима.

Епоха Александра I и Николе I осветљене су изданњима која се дотичу народних покрета, декабриста, западњака, славенофила, петрашеваца.

Време владе Александра II и Александра III претстављено је у библиотеци истраживачким радовима и многобројним мемоарима из те епохе, а и агитационом и пропагандистичком литературом, која је тада излазила нелегално у корицама књига одобрених од цензуре.

Историја владе Николе II у периоду пре Светског рата и од рата до Фебруарске револуције осветљена је општим делима о влади Николе II с једне стране, а с друге брижљиво прибраним изданњима, која говоре о личности и судбини Николе II и његове породице. Овде улазе књиге које су излазиле у иностранству пре револуције од 1917 године, службена и полуслужбена изданја о цару, многобројне брошуре о њему, изишле у периоду фебруарске револуције, емигрантска, совјетска и иностранa литература, изишла после његове смрти. Државна политика Николе II осветљава се подробније но политика влада ранијих царева. Посебна пажња је обраћена прибирању књига које се односе на државну политику прелазног периода, од апсолутизма ка уставности. Литература о руско-јапанском рату заступљена је готово свим публикацијама што су о том питању изишле. Обилно је заступљена и литература о Государственој Думи: агитациона и предизборна литература, извештаји фракција, посебни радови о Государственој Думи, литература о Виборшком прогласу и др. Библиотека има све комплете стенографских бележака четири Государствене Думе, и прилоге уз њих, као и записнике са седница Государственог Совјета за уставни период.

Опозициони, револуционарни и заштитни (охрана) покрет за време владе Николе II у довољној је мери осветљен књигама прибраним у библиотеци. Извештаји Централног Одбора уставно-демократске странке (кадети), резолуције њених конгреса, извештаји кадетске фракције у Государственој Думи, литература о питањима програма и тактике партије, законски пројекти и предлози странке Народне Слободе, биографије чланова уставно-демократске странке, изданња партије мирне обнове, демократских реформа, литература о

историји градског и земског покрета друштвено-синдикалних и корпоративних организација (Академски Савез, Пироговско Друштво, Учитељски Савез и т. д.) — сва та штампана издања, која се налазе у библиотеци Р. З. И. Архива претстављају драгоцен материјал за истраживање истине и развитак опозиционих струја у време владе Николе II.

Револуционарни покрет за владе Николе II заступљен је с једне стране публикацијама општег карактера (хроника, библиографија, расправе из историје покрета у разним областима, збирке материјала и т. д.), а затим књигама које говоре о најкарактеристичнијим правцима револуционарног покрета: 1) Марксизам и социал-демократски покрет (легалнимарксизам деведесетих година, појава уједињене социал-демократске странке, образовање меньшевичке и бољшевичке фракције). 2. Обнова народњаштва и странка социалиста-револуционера[1]. 3. Аграрни покрет и Сверуски Сељачки савез. 4. Раднички покрет (синдикални раднички покрет, у вези с револуционарним покретом и социалистичким странкама, Сверуски Савез Железничара итд.). 5. Револуционарни покрет у војсци. 6. Студентски покрет и покрет у средњим школама. 7. Совјет Радничких Депутата 1905 г. и московски децембарски устанак. 8. Литература анархиста.

Покрет за заштиту старог поретка заступљен је делима Пуришкевића, Тихомирова, Е. В. Богдановића, Литературом Савеза Руског Народа, и издањима као што су „Књига Руске Жалости" (Книга Русской Скорби) и т. сл..

Осем ових књига, које осветљавају друштвени покрет у поменуто време, Архив је скупио више од 1000 брошура, што омогућава да се на оригиналном материјалу проуче карактер и обим агитације и пропаганде тога времена. Међу сабраним брошурама има много таквих које су, после изласка из штампе, одмах забрањене у самој штампарији и спаљиване:сачували су се само случајни, појединачни примерци.

О историји светског рата у делу који се дотиче Русије у библиотеци се прикупљају сва издања која обележавају владин рад у вези с ратом, рад Государственог Совјета, разних друштвених организација (Савез Градова, Савез Земстава, Војнопривредни Комитет, и др. Затим је у библиотеци сабрана разна идеолошка литература тога времена, која правда и напада рат, противнемачка литература повољна савезничка литература о Русији и антируска немачка, агитациона сепаратистичка украјинска литература, издавана у Немачкој, Аустрији и Бугарској, литература руске политичке емиграције о рату, војничке народне ратне брошуре. Њзад, скупљен је велики број књига меморарског и историјског карактера на руском и туђим језицима. Од чисто ратне литературе, тј. о операцијама на фронту, Архив прикупља само оно што се односи на руски фронт. Укупно о рату Архив има више од 1000 књига.

Више од 1500 књига библиотеке Архива односе се на период Фебруарске револуције. Око 5% књига имају карактер агитационе и пропагандистичке литературе. Осем разних меморара о том периоду грађе, записника са седница кон-

1) У библиотеци је са изузетком потпуношћу скупљена литература странки социалиста-револуционара, социал-демократа и народних социалиста.

греса, владиних аката, Архив је прикупио сву партијску и уопште политичку литературу.

Период грађанског рата претстављен је у библиотеци књигама које осветљавају ход догађаја по посебним областима: 1. Волга и Заволжје, 2. Сибир, 3. Далеки Исток, 4. Северна област, 5. Западна и Северо-западна област, 6. Добровољачка армија на југу и Дењикинова влада, 7. Крим и Врангелова влада, 8. Украјина, 9. Белорусија, 10. Закавказје. У посебне групе су издвојени: 1. Сељачки покрет (Антоновщина, Махно и др.), 2. Кронштат, 3. Рат с Пољском, 4 Политичке и друштвене организације сверуског обима у совјетском периоду (Партије С.-Р., С.-Д., К.-Д., Савез Обнове, Национални Центар и др.). Бела литература, издавана на територији грађанског рата претстављена је у библиотеци близу са свих 100%.

Најзад, последњи одељак чини литературу послереволуцијске емиграције. Архив је прикупио сва идеолошка и политичка издања емиграције, почињући од монархиста крајње деснице и завршујући комунистима опозиционарима.

Евразијци, монархисти разних боја, фашисти, републиканско-демократско обједињење, социјалисти, анархисти комунисти који не одобравају генералну линију, сепаратисти свих врста — Украјинци, Белоруси, Муслимани, Горштаци, „слободни Козаци", а исто тако и аутори који стоје ван свију група створили су огромну политичку литераттуру, из које у библиотеци Архива нема, можда, само покоја мала брошура. Културни рад и живот емиграције (извештаји најразличнијих друштава, научничких и школских установа, кооперативних и професионалних заједница итд.) такође су заступљени у библиотеци Архива.

Ако се овом набрајању дода још неколико малих одељака, који су створени још у процесу састављања библиотеке, као религиозан покрет тамница и прогонства, положај руских националних мањина и др., онда се свим тим исцрпљује обим питања која интересују библиотеку Архива.

Као допуна фонду библиотекиних књига служи одељак часописа. На првом месту у том одељку су прикупљени историски часописи: „Руска Старина", Руски Архив", „Исторически Вестник", „Былое", „Голос Минувшего", „Минувшие Годы", и др. За историју руске друштвене и политичке мисли увек су играли велику улогу, тав. „дебели" часописи разних праваца. Стога су у Архиву прикупљени ови часописи 19 и 20 века: „Отечественныя Записки", „Современник", „Русскии Вестник", „Вестник Европы", „Русское Богатство", „Мир Божии", „Руска Мисл", „Северныи Вестник", „Современыи Мир", „Образование", „Новыи Путь, „Современник" (изд. Певина), „Заветы „Летописи" и др. У комплетима ових часописа недостају само неке године и понеки бројеви. Упоредо са овим часописима скупљени су сви политички и партиски недељни листови и ситни часописи. Међу њима потпуни су комплети „МосковскагоЕженедельника", „Вестника Партии Народнои Свободы" 1906, 1907, 1917 и 1918 г., тј. свих оних година, кад је овај часопис издаван, „Запросы Жизни", „Без Заглавия" Прокоповича и Кускове, „Свобода и Култура", „Руска Свобода" Струвеова, „Народоправство", сви часописи социјалиста

револуционара, странке народне слободе, социал-демократа из епохе револуције 1905 и 1917 г. и „Земское дело", „Городское дело", „Право," „Украинска" Жизн." итд. Укупно разних часописа, издатих у Русији пре Октобарског преврата, у Архиву има више од 250. Овоме треба додати још 200 сатиричних часописа 1905 и 1917 г. и 130 часописа синдикалних савеза. Комплети сатиричних часописа имају нарочиту вредност, пошто је већину од њих у своје време забрањивала царска влада. У Архиву има и таквих бројева ових часописа, који, према библиографским списковима, отсуствују чак и у Петрограду у Јавној Библиотеци. Исто тако велику вредност претстављају и комплетни часописи синдикалних савеза, пошто су и они често забрањивани и издавали с нелегално.

Другу групу часописа чине емигрантски часописи, издавани пре 1917 г. Таквих часописа у Архиву има око 250, они обухватају период почињући одХерценовог„Колокола" и завршујући билтенима које су емигранти издавали приликом свог повратка у отаџбину 1917 г. Ту је претстављена сва разноврсност руске политичке емигрантске мисли за више од пола столећа. У овај одељак иду и некоја нелегална издања, која су нелегално излазила у Русији, као „Вестник Народной Воли", „ЛистокНародной Воли" и др.

Од совјетских часописа Архив има ове: „КрасныйАрхив", Пролетерская Революция", Красная Летопись„ „Каторга и Ссылка", „Летопис" Революция", Летописи Марксизма" „Историк Марксист", „Дела и Дни" и разне провинцијске историјске часописе. Осим историјских совјетских часописа, Архив има публицистичке и неке службене часописе.

У погледу руских заграничних часописа који се издају од 1918 г. Архив је једина установа која прикупља комплете тих часописа. Али наравно, само уз помоћ самих редакција и издавачких предузећа. Архив је успео да прикупи око 800 разних часописа. Све заграничне часописе Архив добија бесплатно. Редакције и издавачке куће сматрају Архив као неку заграничну Руску народну библиотеку, те му као по дужности, шаљу свој издања У 1930 г. Архив је добијао 150 часописа издаваних у тој години. Карактеристично је да се руске колоније, у колико се налазе удаљеније од европских центара, у толико брижљивије старају да сачувају своја издања у виду егземплара упућиваних Архиву: такви часописи долазе из Бразилије, Јапана, Аргентине, Африке, Канаде, итд. Међу часописима овог одељка налази се и велика збирка рукописних и хектографисаних разних логорских часопиа, издаваних првих година емиграције.

Веома брижљиво су прикупљени украјински политички часописи, како прећашње, тако и данашње емиграције (укупно тих часописа има око 220 разних назива. Белоруских часописа има 40).

О часописима на туђима језицима прикупљају се само они који су посвећени или специјално руском питању или општесловенским. Обично Архив та издања добија бесплатно. Осем тога Архив добавља посебне бројеве оних часописа у којима се штампају интересантни чланци о Русији.

Библиотека Архива има два картонска каталога: Азбучни и систематски. Овај последњи је уређен према схеми коју је утвр.

дила Научна Комисија Архива. Као образац за картоне систематског каталога узет је картон Националне Библиотеке у Паризу, а отуда је узет и образац кутија за картоне.

Пошто је Архив једина установа која има потпуне колекције руских часописа, издаваних у иностранству од 1919 г., библиотека је приступила састављању библиографије тих часописа и намерава да је доцније објави као засебну књигу.

До јануара 1931 г. описано је већ више од 300 часописа. Поред тога уписани су специални картони о чланцима у историјским часописима. По завршетку овога посла са свима часописима, картони ће бити класификовани према схеми библиотеке. По завршетку овога посла са свима часописима, картони ће бити класификовани према схеми библиотеке.

Архив врши замену и друге књижевне операције са многим европским и америчким установама. Библиотека има много дупликата књига и часописа који су се прикупили као бесплатни прилози редакција, издавачких предузећа и приватних лица. Поред тога, Архив је ушао у научну сарадњу с многим установама, које се баве истим питањима каквима се интересује и Архив. Тако, н. пр., Архив саставља за Хуверову библиотеку у Станфорду списокове емигрантске политичке и историске литературе. А сам добија од те библиотеке списокове текуће америчке литературе о Русији.

Услед специалне интересантности библиотеке Архива у њој раде лица не само која живе у Прагу него ради тога нарочито долазе из других држава. Последњих година само ради проучавања извесних питања у библиотеци архива долазили су из Немачке, Француске и Југославије (седморо). Књиге се издају из библиотеке само по специалном одобрењу. Уопште, Архив не сматра за своју сврху повећање позајмица књига из библиотеке резервишући своје књиге само за научна проучавања. Последњих година у библиотеци Архива радило је просечно око 60 људи годишње.

(Превео Т. Ј.)

С. Постников

ИЗДАЊЕ НАУЧНОГ ОДЕЉЕЊА „ЗЕМГОРА" У КРАЉЕВИНИ ЈУГОСЛАВИЈИ БЕОГРАД, УЛИЦА ХАРТВИГОВА 35. ТЕЛЕФОН 7-20.

Уредник. проф. Павле Стевановић

Издања „Руског Архива“

Зборник на руском језику

ЈУГОСЛАВИЈА

(ЮГОСЛАВИЯ)

I

Садржај: Предговор. Д-р Душан Лончаревић — Постанак Југословенске Државе; Д-р. Боривоје Милојевић — Географске особине Југославије; Д-р. Лава Костић — Демографија Југославије; Д-р. Владимир Ћоровић —Из историје јужних словена; Д-р. Милан Прелог — Словенство код Јужних словена; Д-р Фердо Шишић — Хрвати и Мађари пред годину 1918; Д-р. Богумил Вошњак — Словенска Филозофија културе; Д-р Тихомир Ђорђевић — Етнолошка наука код јужних словена; Милоје Васић — Српска средњевековна уметност; Ђенерал Војин Максимовић — Војне везе и односи између Србије и Русије (1806—1917); Коста Тодоров (б. Бугарски посланик у Београду) — Еволуција односа између Југославије и Бугарске.

Цена 60.— дин.

ПРОФ. ИВАН ЛАПШИН

О Филозофском значају руске науке.

Цена 10 Дин.

МАРК СЛОЊИМ

Портрети савремених руских писаца.

Цена 10. Дин.

ОВА ИЗДАЊА СЕ МОГУ НАБАВИТИ У СВИМА КЊИЖАРАМ

КАО И У УРЕДНИШТВУ „РУСКОГ АРХИВА“

БЕОГРАД ХАРТВИГОВА БР. 35.

9-ой год. издания. 9 ой год издания

ВСЕ, КТО ИНТЕРЕСУЮТСЯ РОССИЕЙ, ВЫПИСЫВАЙТЕ
ЕДИНСТВЕННЫЙ ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ПОЛИТИКИ И КУЛЬТУРЫ

ВОЛЯ РОССИИ

Под редакцией В. И. Лебедева, М. Л. Слонима, Е. А. Сталинскаго и В. В. Сухомлина.

Журнал необходим каждому славянину, знающему руский язык. Это одновременно и познание России и практика в русском языке.

Журнал имеет в России НЕЛЕГАЛЬНЫХ корреспондентов.

В каждом номере „Воли России": Рассказы, повести, стихотворения. Переводы выдающихся произведений западно-европейской литературы. Статьи по вопросам русской и иностранной политики. Систематические обзоры жизни Советской России. Проблемы современной культуры. Жизнь славянства. Статьи иностранных авторов по вопросам международной политики. Литературные отклики. Обзоры новых книг и журналов. Библиография.

В „Воле России" помещали свои произведения следующие авторы: Герман-Франкен Мюллер, Генрих Шребель, Рудольф, Брейтшеид, Томас Манн (Германия), Рамзей Макдональд, Филипп, Сиоуден, Сидней Веббе (Англия), професор Олар, Альберт Тома, Ренодель, Эдуард Эррио, Анатоль Франс, Ромен Ролан (Франция), Гульельмо Ферреро, Модильяни, Туратти, Зибарди (Италия), Эмиль Вандервельде, Де-Брукер (Бельгия), Бласко Ибаньес, Сант-Яго (Испания), Д-р Эдуард Бенеш, профессор Т. Масарик, Я. Папоушек, Ванчура, Гануш Еллинек, Д-р Крофта, Д-р Эрбен (Чехословакия), Бела Линдер (Венгрия), Коста Тодоров (Болгария), Густав Крклец Югославия), и т. д. и т. д.

Цена номера — 25 динаров.

Годовая подписка — 200 динаров.

Адрес Редакции и конторы:

»VOLJA ROSSII«

Prague-Vinohrady Tchécoslovaquie, Vyšehradska ul. 29

БИРО

за преводе и преписивање

уз

Дактилографског течаја

«ЗЕМГОРА»

прима преводе и преписивање

РУКОПИСА И ДОКУМЕНАТА

Цене су повољне

Хартвигова Бр. 35.

— Телефон: 7-20

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 51929

РУСКИ АРХИВ

ЧАСОПИС ЗА ПОЛИТИКУ, КУЛТУРУ И ПРИВРЕДУ РУСИЈЕ

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

XIV-XV

БЕОГРАД
1931

На основу мишљења Главног просветног савета, Господин Министар Просвете одлуком својом СНБр. 4164 од 12 фебруара 1929 г., одобрио је да се часопис „Руски архив" може набављати за све школске и наставничке књижнице.

Господин Министар Вера 14 децембра 1929 г. под бр. 17049 наредио је да сва Одељења Министарства препоруче својим подручним школама „Руски архив", „како би се ђаци по школама што више упознали са братском Русијом, те тиме дошло до темељите љубави нашег народа према Русији".

САДРЖАЈ:

Страна

Aleksije Remizov. — SOLOMONIJA 5

J. Стаљински. — ПЈАТИЉЕТКА И ПОЛИТИКА . . 21

И. Бајев. — ПРОБЛЕМ МОРЕУЗА ПОСЛЕ СВЕТСКОГ РАТА 33

Boris Jevrejinov. — BAKUNJIN I PALACKI 55

D-r M. Slonjim. — ŽIVOT LJERMONTOVA (sl. Ljermonta) 65

Сергије Штајн. — ПУШКИНОВЕ СЛОВЕНСКЕ СТУДИЈЕ (слика Пушкина) 94

A. Ре. — ИГОР СТРАВИНСКИ (слика композитора) 105

Nikola Jelenjev. — M. V. DOBUŽINSKI (8 slika) . . . 120

J. Štajn. — SEĆANJA NA PROFESORA L. J. PETRAŽICKOG povodom njegove smrti (slika Petražickog) 134

A. Remizov. — U SPOMEN BLOKU 139

А. Изјумов. — АРХИВСКА РЕФОРМА У СОВЈЕТСКОЈ РУСИЈИ 141

D-r Boris Skomorovski. — KARL KAUCKI I OTO BAUER O PERSPEKTIVAMA PETOGODIŠNJEG PLANA 156

К. Т. — ПОЛИТИЧКО ПРАВНО СТАЊЕ РУСКИХ ИЗБЕГЛИЦА (поводом годишњице смрти Д-ра Ф. Нансена). 167

S. V. — ЕКОНОМСКИ ПРЕГЛЕД 171

Е. Јевгењев. — ПОЛИТИЧКИ ПРЕГЛЕД 177

КЊИГЕ И ЧАСОПИСИ

А. Ре. — O Ruskom romansu. Zbornik članaka u redakciji B. B. Asafijeva. 184

Б. Сосински. — „Губавци" од Георгија Шилина. Успомене о Мишељу Синјагину од Михаила Зошченко. „Памучни отпатци" од Данила Фибиха. „Ми и они" од О. Савича и И. Еренбурга. „Стара армија" од генерала А. И. Деникина. „Француска емиграција и Русија у доба Катарине II" од К. Милера. „Петар I" од Алексије Толстоја. „Соња" од Леонида Леонова. „Фабрика снова" од И Еренбурга. „Божје дрво" од Ивана Буњина. „Заштита Лужинова" од В. Сирина. „Последњи и први" од Н. Берберова. „Бројеви" (числа). Збирке под редакцијом И. Оцупа. „Воља Русије" часопис. „La Russie tour billonnante" од Алексије Ремизова. 185

Ник. Нотарев. — „Державин" од В. Ф. Ходасевича. 201

D-r Al. Jelačić. — „Stalin" S. Dimitrijevski. 203

Solomonija

Od svih starih ruskih pripovedaka „Pripovetka o suludoj Solomoniji" XVII veka je najdemonskija i najdokumentovanija — živ život, i samo je zbog svog neobičnog materijala puna fantastičnosti. Pripovetka je poznata iz dva prepisa — Kostomarova i Buslajeva, štampana je kod gr. Kuseljeva—Bezborodko u „Spomenicima stare ruske književnosti. Spb 1862—1864, a sastavljena je na osnovu Solomonijine ispovesti i kazivanja svedoka. Ustjuški pop Jakov 1671 g. latio se obrade tog stvarnog materijala u sastav „o čudu ustjuških jurodivih Prokopija i Jovana."

Pop Jakov se držao „drevnjeg blagočestija", ali nije bio obdaren ljubavlju protopopa Avakuma prema „prirodnom ruskom jeziku" i pripovetku o čudu iscelenja sulude, ukoliko je to bilo moguće, — to je već vrlo živ materijal, koji se ne može iskazati nikakvim visokim stilom — napisao je književni i dosta spleteno. A kako i da se ne splete! Da li je suluda razumevala mnogo od onoga što se s njom zbivalo? Nije više razumevao ni duhovnik. Otvorena ispovest, i sve naravno, „prostim jezikom" — naklonjena glapnji, a pritom seksualna: zamišljam koliko je imao muke Jakov da prevede na pristojan t. j. književni jezik svu tu nepristojnost. Jer to je neobično redak slučaj-pripovetka o pridevanju fala koji se javlja u raznim oblicima, da bi mučio svoju žrtvu. A Solomonija je žrtva prinesena falu.

Četrnaestogodišnju devojčicu, duhovno nastrojenu, udaju za „pastira" — pripovetka počinje sa svadbenom noći. Celo njeno biće je od prvog dodira potreseno, iscepano, i tad fal dobija izgled „zmaja", zatim, zvera, potom se raščlanio u mlade ljude i gole fale — „punoglavce", i ti punoglavci su otpočeli svoj mučilački posao.

I kod postradale i kod duhovnika koji je zapisivao sve se svelo na šablone — na zle duhove „neprijatelje roda hristijanskog". Da, na nekoj međi su ti falički demoni, koji su izašli iz „semenske maglovitosti" — života svega života — neprijarelji, ali kako i zašto i gde počinje zakleto neprijateljstvo, ta pitanja nisu dolazila na um ni duhovniku a ni ispovednici. A međutim, pak u tom obliku kako je ispala pripovetka u obradi popa Jakova ona je duboko simbolična, i kroz simbol daje odgovore na mnogo što šta. I nije badava Solomonijin muž „pastuh", pastir u aziskom značenju t. j. neobično obdaren semenom; i nikako nije slučajno i, naravno, nije po varoši Jaroslavlju ime onoj „Jaroslavci" koju sreta Solomonija u svom pridevanju podzemnog carstva i kojoj se „to može", a takve kao „Boguslavka" Todora i kao Solomonija „to ne samo ne smeju, već je i opasno". Nisu tek onako i svi brojevi i rokovi koji se počinju u pripovetci i puna je mističnog smi-

sla sva istorija s „demonskim imenima" i imenom Božijim — Isusovom molitvom.

Pop Jakov sastavljajući pripovetku o čudu teško da je bio svestan onih tajni o kojima je napričao po rečima „sulude". A služeći se šablonima pripisao je đavolima epizodu sa „šumskim đavolima, gde nema nikakvog demonskog duha, već je to šegačenje s nakresanim sveštenicima i zbog ljudske podlosti ismevanje nesrećne sulude.

Pripovetka popa Jakova počinje rečima:

„7169 (1661) godine u februaru se zbilo..."

Opština Jerga je četrdeset vrsta od Ustjuga uz reku Suhonu, na groblju je crkva Pokrova Bogorodice, pri crkvi je pop Dimitrie sa ženom Uljitom, imaju kćer Solomoniju. O njoj govori ova pripovetka.

* * *

Solomonija je navršila šesnaest godina. Budući povučena, da je živela u varoši, prozvali bi je kaluđerica. Od detinjstva je zavolela samoću. Kad joj uveče otac čita glasno Prolog — doveka bi slušala. I od svih žitija najviše su joj prionuli za srce viđenja, osobito žitije Teodorino. U kući na zidu naročite sličice: dvadeset jedno vazdušno mučenje i svakovrsni demoni u raznim i jakim bojama naslikani, prema grehovima, a najjače demoni pobedničkih stihija: „bludodjejanije".

Solomonija je daleko od tih neizbežnih iskušenja, koja pokoravaju čoveka, nije joj ni na kraj pameti, ona je čista i neporočna — retko, ali se take rađaju. Solomonija sanja o tome da se posveti Bogu, da ide stopama Teodore koju je zavolela: kao na sestru gleda ona na tu bogatu vizantisku damu, u skupocenoj haljini ukrašenoj biserom i dragim kamenjem.

Ali otac je drukčije mislio: valjalo je kćer udomiti, i nju zaruče za pastira. Mateja je mnogo stariji, natmuren, ali čovek domaćin i trezven, pastir je bio na dobrom glasu. I roditelji su bili vrlo zadovoljni.

* * *

U februaru im je bila svadba. Posle večere mladenci su ostali sami. Noću ustane Mateja i zbog nužde izađe u trem. U sobi je bilo vidno: gorelo je kandilo — i Solomonija je videla kako se Mateja izgubio iza vrata. I najedared ona čuje:

„Solomonija — otvori!"

„Niko drugi nego Mateja: vratio se!" — i odmah s kreveta pa k vratima.

Otvori vrata — a na nju kad li dunu vetar: i u lice, i u uši, i u oči — svu, svu je zapahnu kao ognjem! I pred očima joj: stoji — plav, glava zmajeva, — i izvivši se kao plav plamen žalac, upeče se do samog srca, ognjevit i užasan — pa se ugasi.

Van sebe, leže na krevet — ništa ne razume. A u tom ulazi Mateja, leže i zaspa. I bi joj još strašnije. I svu noć do jutra tresla je groznica.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Trećeg dana je osetila i strah je da pomisli: takav osećaj: leži u njoj onaj plavi — ognjena glava zmajeva i prevrće se — do samog srca. Od muke nije mogla mesta da nađe, strahota Božja.

Devetog dana, kad su bili legli da spavaju, u sobu uđe rundavi s kandžama pa, prikradajući se, pravo pođe k njihovom krevetu. Htede da vikne — izdaje je glas. A on se nađe među njom i mužem, uspravi se — plav, čvorugav, isplazio jezik — pas, oči puste! — i frkćući, zagrli je šapom. Iza podne se probudi i beli dan joj je bio strašniji od zvera koji je bio s njom noću.

Od te noći je počeo očajni život. Treba da se spava, pogase svetlost, legnu — a nekakav polagano ruku pod jorgan, diše nad njom — i sve mladi, a ne kao Mateja, i nikad nijednog nije viđala; nepoznati, i svaki put novi. Svu noć. I tek pred zoru je ostave na miru. Dockan je ustajala i ne gleda — mnogo ju je mučilo: ne može da se reši da kaže mužu.

A noći — sve onako iste, i da je bar jedne mirna — da je ne diraju. I ona se reši — kaka je to bilo muka! — sve je rekla: i o plavom u ognjenoj noći, i kako joj je zaseo do u samo srce, i o rundavom — o zveru — „pseto!" — i sad ovi...

— Nemam više snage, ne mogu ja tako.

Mateja je slušao turobno i ništa nije rekao.

A već oni ne samo noću, već i danju u koje hoćeš vreme. I ne samo jedan — koliko ih se izređa za dan! I nimalo se ne ustežu: na oči mužu — priđe, zagrli...

I nju je sramota i vrlo joj je čudno: kako to Mateja? I jedared pred veliki praznik, kad su drsko navaljivali k njoj, podviknu:

— Ti nisi kršten, slepče: s tvojom ženom kao s..., a ti... pseto.

I tada Mateja ćuteći skupi njene stvari i odveze je njenom ocu na groblje.

Tako se svrši medeni mesec.

* * *

Roditeljima je vrlo neprijatno: kći se vratila — „ćaknuta".

I otkud to da se desi: ranije ništa nisu primećivali — bila je mirna i begemeljka.

„Nije drukčije nego neki rđav čovek iz zavisti...."

Tako je i sam Mateja mislio: „rđav čovek je na svadbi napakostio. A njemu je krivo: kao da su ga prevarili, a s ćaknutom nema posla: „kategorički izjavljujem da neću." I on ti je s njenim stvarima vrati ocu.

Mati ništa, ali otac ne otrpe — skandal i neprijatnost: „ta tako dobar pastir!" Otac prekore i mater i kćer: mater — zato

што је није сачувала, кćер — зато што је своју срећу проћердала — где ће другог таког муža наћи?

„А како је могла лепо удесити живот, — једио се отац, — а сад је ocu пала на врат: шта ћу с њом таком, ћаknутом!

— —

Ничега се није сећала, није примећивала: суморан јој је био живот. Тамо код пастира населjено, овде пустиња — шума, баруштина. Како би се обрадовала свом ранијем животу, својој собi, свом прозору што гледа у поље — поље с цвећем, цвећем што водi звездама. Али она није сама — „они": они долазе ноћу иза баруштине, они, као онај плави — глава змајева — само маленi, ljигави — пуноглавци. I не појединачно, већ читаво јато — обављу се, не можеш се одбранити! — сва је кошуља на њој исцепана. I сву ноћ се преврће, као у ватри. А ако изjутра изађе у трем, а они за њом безобразни — не можеш се никуд сакрити. А неки пут се закаче, поduхвате — ни виком, ни молбом их не можеш заустaвити! — па је из куће гоне у поље — пољем, шумом, баруштином — до реке и у реку.

Отац и мати колико пута се прену, чуjу вику у тремu: кћи виче! — jурну у трем, нема никога, и у собi је нема. Катkад дан, катkад и два дана је нема: налазили су је у шумi , у полjу, у баруштини.

* * *

Распаљена после ноћи дигла се Соломонија. У кући нигде никог: сви у црkви на службi. Муči је стално жеђ, али то jутро ничим да је утоли. Седне код прозора — тамо је поље, не гледа, већ погледа — не видi.

Jутро је: још сунце не пече. У лаком вазduху звоно — „Достojно" — и као блесак светлости: Тројичин дан, сви стоје у црkви с цвећем, и њој у рукама различи...

Подиже очи — а поље све покривено различима — „још није — „још није dockан, стићи ћеl" Устаде да иде у црkву, а они — као вихор — преseку јој пут: ни корак.

Газећи њене различке, одвукли су је од прозора. I видi, drugi — purpurni — као дим се лелујаjу код зида. I плавi је поduхватише — i ti purpurni је шчепаше. Као да се играjу лопте, бацili su je iz угла у угао, i горе по vazduhu — s пећи на кревет. Разmлатали се, баciше је на сто; нашли конопац, направили омчу — па на врат, i, надевши жrвањ на конопац, навалише јој на грудi; i на столu прогризоше рупу, кроз рупу провукоше конопац; i са столом i каменом подигоше на тавansku гредu, i она остаде виseћи.

S kamenom na grudima ona je visila, a oni su zviždeći vrteli se jedan na drugom u tri reda.

— —

Susedi su slušali lupu i tutnjavu i larmu u kući. Javiše ocu. Svrši se služba, i otac i mati odmah kući. A u kući se umirilo. Uđoše u sobu: Solomonija na podu — na vratu konopac i na njoj žrvanj, i sto prevrnut. Oslobodiše je omče — ona dođe k sebi:

sve joj telo modro od uboja, a ništa ne boli, samo je žeđ mori. I svega se seća, samo ne veli kako se otkinula.

Od tog dana išla je gola.

Svi su je se bojali. I otac i mati. Noću se zaključaju: kroza zid se čuje kod nje urlanje i tresak, ali je još strašnija lupa: lupaju u vrata. A izjutra je pokazivala — istinsko koplje: „oni joj dali, probodi oca".

* * *

Posle mesec dana oni su došli po nju. Oni su se umiljavali, šaputali, laskajući joj:

„I zar je za nju takav život? I zar je to život — u pustinji, u jadu? — a da vidiš kod nas."

Neki kao svila, golicajući je, skinuli su sa nje krst.

„Sotona je naš otac, — šaputali su oni, — on je sve stvorio što je živo, on je dao zemlji u njenom trudu radost — ljubav. Pokloni mu se, pa ćeš ostati s nama i život će ti biti lak."

Ona ćuti.

Tada su je raspeli po zidu: s razbačenim rukama ona je visila, prikovana uza zid, i raskrečene noge su joj prikovane. Gomilajući se jedan preko drugog, nečim oštrim su je boli od glave do pete: grudi, trbuh, ruke i noge. Dodirnuli su je svuda — ništa nije zaboravljeno. I raskovavši je, dohvatiše je i poneše.

U jesenju noć punu mesečine — da li su ptice, lišće — leteli su nad zemljom i, obilazeći mesec, naglo su se spustili na obalu. Visoko napred stoji ona — dole se blista voda. Gurnuše je, ona se udari o kamen, s kamena u crnu vodu. Prihvatiše je pa u reku i onda, duboko — do dna, i još dublje — u podzemne rupe.

Po podzemnim hodnicima ide ona, klizeći po vlažnom dnu — slepu su je vukli za ruke. I u svetlosti koja je prosekla tamu ona vidi: oči — i ta svetlost je bila od nekih očiju. Ona raspoznaje: kakvo bledo lice, bez kapi krvi. —A oni se motaju, sašaptavaju, pominju Jaroslavku, pokazuju na nju. Jaroslavka im nešto govori i svih njih najedared nestade.

„Od svoje volje?" — upita Jaroslavka.

„Na silu".

„Odakle?"

„Iz Jerge — Solomonija".

I Solomonija ispriča svoj život: svoje detinjstvo i svoj mesec s mužem.

„Nije za tebe taj život, nije trebalo da se udaješ! — sažali se na nju: — ne jedi i ne pij ovde i ništa ne odgovaraj, propašćeš."

„A kako si ti ovde dospela?"

„Ja sam drugo — reče Jaroslavka, — ja sam zbog matere."

I Salomonija spazi: usta su joj puna krvi.

— — — — — — — — — — — — — — — — — —

Te noći ona je začela. I nosila je godinu i po dana. I za to vreme oni je ni jedared nisu takli. Ona je čekala mirno i sve je činila kao mati pred rođenjem njenog brata.

Kad se približilo vreme, ona je umolila oca i mater da je ostave samu. I čim su otac i mati otišli susedima, ušla je u kuću prilika tamna — drvena, a oči zelene — trava i lišće, i počela je dvoriti.

I rodi Solomonija šestoro: plavi — punoglavci.

Njih šumsko stvorenje odmah oduze od nje i odnese na reku — i tamo metnu pod most.

Pred veče se vratiše kući otac i mati, zagledaše unutra — kći spava.

— Naravno, sve je to ludilo! — i mirno sedoše da večeraju.

A oni ispod mosta izađoše pa sve jedan za drugim pravo kući — i polete u prozore kamenje, zemlja, pesak.

Pop i popadija, onako kako su se zatekli, izleteše iz kuće pa bež' glavom bez obzira — čitavu vrstu i više su bežali i tek kod suseda su došli k sebi.

— U kući je, — vele, — tako da čovek ne može preživeti: sva su stakla polupana: i dobro nas je Bog još spasao!

A oni, očistivši sebi put, uđoše u praznu kuću pa pravo k Solomoniji, i uviše se na njoj šestorica — zmajeva. Dođe šumsko stvorenje i donese korubu s krvlju.

„Ptičja, — reče šumsko stvorenje — a ako ti se gadi, ti uzmi čovečju! — i daje joj nož: — zakolji oca".

„Dajte mi još malo, — Solomonija se vrlo mučila, — sve ću izvršiti."

I savladavši se, ona se napi krvi i bi joj lakše.

— —

Tri dana i tri noći provedoše otac i mati kod suseda. A kad su se vratili, u kući nikoga: plavi su odneli Solomoniju i s njom njenih šestoro.

I opet je začela i rodila dva. I nju su odneli s decom i vratili bremenitu. Rodila je još jedno. I još dva. Svaki put se pojavljivalo šumsko stvorenje, donosilo joj iz šume ptičje krvi.

Pošto je rodila desetog i jedanaestog oni su, kao i uvek došli po nju i odneli je s decom.

* * *

Skupio ih se čitav zbor — pet krugova po četrnaest: čvorugavi, prstenasti, oklembešeni, utegnuti, i glatki, i rundavi, i s bradavicama, a u sredi na prestolu sam on — ognjena glava zmajeva.

Solomonija je sedela prema njemu i osećala je njegov plamen.

Plavi, uvijajući se, služili su ih. Doneli su svu njenu decu — jedanaest i razmestili oko nje. I pitali su, pokazujući na nju:

„Ko je to?"

A oni, kao ribe, daveći se vazduhom:

„Mama".

„Mama!" — zazvoni duž stolova: sve su se zabavljali.

I sam on, ritnuvši se nogom, zevnu:

„Mama!" — bio je zadovoljan.

Donosili su i odnosili jela. Sami su jeli i njoj pune tanjire. Ali ona ih se nije ni dotakla. I to su primetili, pa su bili nezadovoljni:

„Nije valjda strvina, — govorili su, — kod nas je sve iz velikih dućana, sve prva vrsta, potpuno sveže."

Hvaleći jelo nagovarali su je da jede. A ona kao da nije čula. I to ih je uvredilo:

„Ako se i sad ne bude htela pokoravati, mi ćemo je baciti na muke.

I ona se uplaši:

„Sve što hoćete — reče ona, — kako vam je volja."

Podmignuše jedan drugom, podgurujući se. Pojavi se pehar s vinom. Taj pehar su joj dali: da obredi zbor.

I s peharom ona pođe redom od jednog do drugog. I svaki kom je davala pehar, kazavši svoje ime, pretvarao se u jednog od onih što su joj dolazili u mesecu njenog očajanja, i gledajući vlažnim očima, tražio je da prinese usnama. Ali ona nije pila.

Kad ih je počelo hvatati pijanstvo, ustajali su, — vrteli se i zviždeći otpočinjali su pevati kroz nos. Sve su je tešnje okružavali i, gučući mamili u krug:

„Mama!"

S peharom je stajala pred prestolom — ognjena glava zmajeva se punila krvlju, i plamen njegov je pekao do srca.

„Sotona je naš otac, — uvijajući se, šaptali su joj na uši, — on je stvorio sve što je živo, on je dao zemlji u njenom trudu radost — ljubav. Pokloni mu se, pa ćeš ostati s nama i tvoj život će biti lak."

Ali ona, kao da se skamenila, čvrsto držeći pehar u ruci —vino je u njenom peharu počinjalo da vri.

„Mama! — govorili su, — lepa nam je to mama! ona se ne klanja našem bogu, neće da pije s nama, nju treba na tiganj."

„Zašto na tiganj? Ugrejmo kotao, bacimo u kotao, nek otegne papke!

Tiganj ili kotao? suva vatra ili mokra? — taka se podiže galama, zaboravili su i zbog čega: čvorugavi na prstenaste, prstenasti na oklembešene, ovi na utegnute, bradavičavi su tukli glatke, glatki su lemali rundave — zemljotres.

„Da se sveti ime moje!"

Skoči, ržući, zmaj — i plamen buknu iz njegovih usta — tama — bezdan — mrak ...

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Uz zvižduk obuzeta mrakom, Solomonija se klizila po vlažnom dnu podzemnih hodnika, kao slepu su je vukli za ruke.

Svetleći joj, srela je Jaroslavka:

„Solomonija, — reče ona, — moram ti reći imena.

I stade kazivati demonska imena.

A Solomonija ih uči napamet.

Nije lako bilo učenje: bilo je takih da ih ne možeš izgovoriti, i takvih — sramota reći. Ali Solomonija je sve tačno zapamtila. I pri slišavanju svako je ime izgovorila lako, kao svoje: svih sedamdeset.

„Ja ću te izmoliti od njih da se oprostiš s ocem i materom, — reče Jaroslavka, — ovaj život nije tvoj život, ti si obrečena."

I reče za Solomoniju — oni pristadoše.

I na rastanku:

„Ti možeš reći ocu svoju tajnu, ne boj se, neće te niko darnuti, ali ćeš uzeti na sebe težak teret — ti ne znaš kakvu moć imaju imena! — i propašćeš".

— —

Plavi izvedoše Solomoniju na zemlju. Nisu je ostavili, kao uvek, već su je , opkolivši je, poveli baruštinom — oni bi je udavili u baruštini. Ali srećom beše nepogoda — strašna: grmljavina i munje. Mnogo ih poginulo — i baruština je bila kao katranom pokrivena. Ona se sakrila od njih u jamu. Ali su je našli, izvukli — pa opet na nju ali odmah otskočiše od nje na sve strane: peče.

* * *

Makoliko da su je tražili, Solomonije nije bilo ni u šumi, ni u polju, ni na baruštini. Mislili su da je propala. I dočekali su je kao da je došla s onog sveta.

Ispričala ona ocu o imenima — sve je pobrojala — i otac je zapisao svih sedamdeset.

I od tog dana svaki dan za službom pop ih je proklinjao u oltaru kod žrtvenika. A ona je pala u krevet . I svakog dana bila je sve slabija. Izmoždena, ležala je, ni da hoda, ni da se digne — smrt ju je vrebala pod prozorom.

Tako su se svi složili: kraj je njenim mukama.

Tako je i ona sama mislila: došlo vreme — skoro će je Bog uzeti.

I vidi: gleda na nju — i njoj lakše disati...

„Ko li je to, — mislim, — sva u biseru, takva...?

A ona reče:

„Boguslavka! — i nasmeši se, — ja sam Teodora."

I oseti Solomonija kako se ispuni snagom od tog osmeha i imena ljubljene Teodore.

„Tebi tu nema života, Solomonija, propašćeš, preseli se u Ustjug."

Niko ne veruje: ujutru se nije mogla poznati Solomonija. Ona ustade, išla je, razgovarala. Ispričala ocu o Teodori.

Činile su se pripreme za Ustjug. I najviše se brine Solomonija: ona žuri, htela bi što pre. I kad je sve bilo gotovo, ona se najedared promenila:

— Ne mogu ni da čujem za to.

I tako se opirala — otkud joj tolika snaga, kao da su je neljudske sile držale. Morali su je odvesti silom.

* * *

U Ustjugu na trgu kod saborne crkve živela je jedna poznata popadija, takođe Solomonija; kod te Solomonije su je smestili.

Saborna crkva sv. Bogorodice ne može biti bliže, nedaleko je crkva Ustjuškog čudotvorca jurodivog Prokopija i drugog

jurodivog Jovana. U sabornu crkvu i čudotvorcima vodila je starica Solomoniju na službu.

I prvo vreme to ju je razonođavalo. Ali nije privuklo. I već joj ništa nije milo.

Jedna misao, jedna reč, jedna molba, — kući.

Kući! i o kući — samo je to i razgovarala.

Pop saborne crkve Nikita ispovedio ju je i pričestio. A njoj — nije joj ni do čega: čežnja — vuče je kući.

— Sve jedno, makar i propala.

Šta je mogla raditi starica: ona se iz usrdnosti primila da vodi Solomoniju u crkvu, više ništa ne može. Otišla je kod Nikite da se posavetuje. I Nikita se sažalio:

— Zašto da se — veli, — ovde uzalud muči, vratite je ocu.

* * *

I ona je opet kod kuće u Jergi. Dan za danom. I kao rukom odneto — sasvim se popravila. I onih pet godina mučenja kao da nikad nije bilo. Ona je onâ stara s različkom. I razgovaraju s njom kao s čovekom, ne bulazni. I jede i pije s ocem i materom, ne krije se.

— Mogli bi je opet poslati pastiru! — smeje se otac.

Pop je smislio: javiti Mateji i, kao što je red, nek se žena vrati mužu:

„Pastir je majstor čovek, taj će izići na kraj."

Krišom je mati išla kod pastira. I već su svi susedi saznali. I jedni ništa, vele — „pa hvala Bogu!" A drugi nisu osobito oduševljeni. Uspijali su usnama i zavideli su pastiru, zavidan mladoženja, a sem toga — razočarani — jer uvek je interesantnije kad čovek s praskom propada nego kad se tiho podigao.

Sumrak — vreme sanjarenja i u kući su svi tako puni pouzdanja i nade, i najedared se čuje: iz dvorišta glas — doziva:

— Solomonija zarobljenice!

I drugi i treći:

— Zarobljenice — zarobljenice!

Prigušen, potmulo:

— Solomonija zarobljenice!

Tako iz večera u večer — osam večeri.

I u kući svi se natmuriše. Nije to ona ista Solomonija.

Uznemirenost i nelagodnost.

Pred spavanje pročita otac pravilo i tek što je legao, a njemu u samo uvo:

— Pope, predaj nam našu zarobljenicu, a mi ćemo tebi dati novca koliko hoćeš.

Mravci po koži: iskušenje? Ili su došli po Solomoniju njeni raniji? otkup?

I ujutru na službi najusrdnije proklinjao ih kod žrtvenika po zapisci.

I danju nisu uznemiravali. A čim bi došla noć — sve jednako:

— Pope, predaj nam našu zarobljenicu!

I ruka onemoća te nije mogla krst metnuti.

— Nama su nju dala naša braća vođeni demoni, ona ih je prevarila i oni nam vele: zar je ne možete odneti u šumu.

Eto u čemu je stvar: traže je u šumu.

I navadili se šumski demoni: čim noć, a ispod kuće vika, dernjava, zviždanje:

— Pope, predaj nam našu zarobljenicu. Ne daš li lepim, silom ćemo je odneti.

I već ne zna čovek šta da radi: nad svima ima vlast — imenovani su! a ovi šumski za njih nigde nema propisa.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Bilo je osvećenje crkve na groblju. Iz Ustjuga doputovao pop saborne crkve Nikita s arhiđakonom Galasijem. Na dan osvećenja skupili se gosti. Cela kuća spala s nogu: valjalo je kako treba ugostiti vlast i pred svojim se ne osramotiti. Samo Solomonija nije u tome sudelovala, ona nije čak ni izašla gostima.

Za večerom pred noć društvo se razveselilo i svi su bili vrlo zadovoljni. Ali tada je nastao trenutak i, kao uvek, oni opkoliše kuću i počeše svoju muziku.

— Solomonija zarobljenice.

— Pope, predaj nam našu zarobljenicu!

— Zarobljenice — zarobljenice!

Arhiđakon Galasije, koga su zvali Njuška, samim svojim izgledom naterivao je takav strah da su se ljudi trudili da ga ne gledaju kad čita, već su ga gledali samo u leđa, a već za glas i da ne govorimo — najveće zvono na sabornoj crkvi prema njemu je kao zujanje bube, a mala kao i da ih nema. Galasije promoli glavu kroz prozor i upusti se u svađu sa šumskim demonima.

Ali šta su mu oni sve izgovorili: i ne samo šta je sve on tajno uradio ili pomislio, već i za čim ga je ruka zasvrbela. Počeli su neki braniti arhiđakona — pa su naseli: svakom su napričali uvredljivih stvari i svakog su zakačili, iznoseći javno greške i poroke ili, kao što se posle govorilo „svu savest su obnažili do skandala."

Domaćin nije znao šta da smisli, kako i čim da zataška nezgodu i tešku situaciju: jedni su sedeli naduveni, drugi su gađeći se, pljuvali, treći su se među sobom prepirali — samo što se nisu dokopali za kose i nastala tuča.

— Šta veliš, oče, lepa slika? — upita neko Nikitu.

I u odgovor arhiđakon Galasije, koji je dotle morao ćutati, najedared ustade i namestivši se kao da će pevati „mnogoletie", pusti zlokobno:

— Prepolovenije! — i u toj reči koja znači „preterao" slilo se i ljudsko i demonsko.

Na rastanku, kad se povela reč o Solomoniji i kako da je ograde od nečisti, Nikita se nije dugo mislio:

— Što bi se, — veli, — ovde uzalud mučila; odvedite je u Ustjug.

* * *

Zli dani — godine u tami; pet godina i pet meseca, eto koliko je Solomonija provela u Ustjugu.

Ona je postala izistinski ćaknuta — „suluda Solomonija!"

Svaki dan, ne propuštajući nijedne službe, vodili su je u sabornu crkvu ili Čudotvorcima. Od crkvenog pevanja neprestano joj je zvonilo u ušima i ona ništa nije razlikovala, ona je samo osećala: na evanđelju, na velikom izlasku i na prinošenju darova padala je zajedno s drugim ćaknutim i vikala zverskim i ptičijim glasovima: kao svinja, pas, golub, kukavica. I trbuh joj se naduo kao u trudne žene pred porođaj.

„Demoni se u njoj praćakaju, kao ribe u mrežil — govorili su u crkvi ljudi iskusni a radoznali za sve što je čudesno i natprirodno.

I od svih ćaknutih Solomonija je postala najčuvenija.

Arhiđakon Galasije i suluda Solomonija! — radi njih dolaze u Ustjug iz Vologde, Arhangelska, Vjatke, Soljvičegodska pa čak i iz Moskve da ih vide i čuju: Galasije-Njuška tako je urlao da su stakla zvečala, Solomonija — oči da ne odvojiš, derala se kao ptica i kao zver.

Solomonija je vičući izgovarala nerazumljive reči koje ni na što nisu ličile, izmešane s bogohulnim i sramnim. Njena vika bila je čudesna i natprirodna: čovek je morao uzdrhtati slušajući je, i nečim je privlačila k sebi, kao muzika.

Demonska imena urezavši se u mozak, iz mozga su prodirala u srce, živela su se njom i u njoj nerazlučno, kao ptice i zveri. Ta demonska imena — njih sedamdeset — šumskih, vodenih, vatrenih — ušavši kao otrov u njeno srce, slila su se u jedno ime, i ona ga je osetila u sebi kao tada posle ognjene noći; plavi — zmajeva glava — prevrće se u njoj do samog srca. I od te preterane ispunjenosti vatrom u njenom glasu je klokotalo: i prolećni dozivajući žamor i jecaji letnje noći i oštro jesenje dovikivanje i sve je grcalo u urliku i škrgutu — svinja, pas, golub, kukavica.

Kad je pun mesec on ustaje u njoj i prevrće se i, obuzeta vatrom, ona je istrčavala iz kuće samo u košulji na reku. Stizali su je na samom kraju ili su je lovili, a zimi su je vodili iz rupe prosečene u ledu.

„Da je vratimo!"

„Kad bi bilo moguće da je vratimo?"

„Da je da se vrati kući!"

Svaki dan, ne propuštajući ni jednu službu, vode je u Sabornu crkvu ili Čudotvorcima, gde joj je dato naročito mesto; tamo nad njom čitaju molitve protiv demona i psaltir, i ona je uvek pred očima i ustremljenim pogledima koji nestrpljivo očekuju čuda i radoznalih, ljubitelja čudesnog i natprirodnog.

I da joj je bar jedan dan bez ta graje — pevanja i molitava, jedan dan da je sama, u tišini — da je ne diraju.

* * *

U februaru se navršilo deset godina od one noći, a pamti kao da je juče zbilo. I prolazeći u pameti s jezom svih tih deset godina za jedan mig, njena plamena tuga prožegla je kroz prostore — i vidi Solomonija: na nju gleda — i po bisernoj haljini poznade je: Boguslavka—Teodora.

I Teodora joj govori rečima iz svog žitija, poznatim joj iz malena i tada sasvim nejasnim, a sad kao da su za nju — njoj kazane.

„Eto videla si, Solomonija, strašna, zla, bludna mitarstva. Pa znaj, kako malo duša prolaze pored njih bez napasti: zato što ceo svet leži sred sablazna i gadosti, i svi su ljudi slastoljubivi i bludoljubivi i pomisao ljudska od mladosti je upravljena na zlo i retko ko sačuva sebe od bludne nečistote. Malo ih je koji umrtvljuju svoju putenu pohotu — malo i onih koji prolaze slobodno kroz mitarstva, već velika množina, dolazeći do njih, propada: jer ljuti bludodelni mučitelji grabe bludničke duše i ničice vuku u pakao, mučeći ih još nemilostivije; i hvale se starešine bludnih mitarstva: „Mi, — vele, — protivno drugim, izobilno povećavamo ognjeno stanovništvo pakla!"

„Solomonija, nema takog čoveka i ti ćeš se izvući iz tih muka."

O Velikom postu Nikita joj je dopustio da se pričesti.

Posle ispovesti ona leže i tvrdo zaspa. I probudi se od bola — ne mogade da otrpi povika: on, prevrnuvši se u njoj, ustade i, nadimajući se u njoj prograze je skroz levu stranu. Košulja joj je bila sva u krvi — leva strana.

Zvonili su za jutrenje — tek je svitalo.

Nju podigoše i povedoše u Sabornu crkvu. Sa stisnutim zubima išla je ona: miris krvi i neka neiskazana krivica — nekakav neotkriven greh...

Ne podižući očiju, stajala je ona celo jutrenje ali pred kraj pri rečima: „Bogorodicu i Mater Sveta pesnmi vozveličim! ona ga oseti — i nije imala daha. I ne seća se kako su je izveli iz crkve. Vratila se na liturgiju i kad je celivala ikone, pred ikonom Blagovesti opet oseti — ali on je otpusti. I posle apostol — „apostola Pavla čtenije" — on se prevrće u njoj i pripi, i njoj se smuti i poče povraćati.

I kad pred pričešće sveštenik reče: „govorite za mnom", i poče molitvu: „verujem Gospode i ispovedam..." — ona je čutala — i kada je završujući: „večeri Tvoeja tajnija dnes", rekao: „do zemlje se poklonite", — ona se i ne miče.

A kad su je priveli k svetom pričešću, ona pade po podu — i kao da je olovom nalivena jedva su je mogli podići, rasklopili joj usta — i progutavši pričešće, ona kriknu.

Taj krik stoji u ušima.

— Sagoreo me! Sagoreo me!

Те ноћи она види: улазе у собу двојица...
„Верујеш ли ти у Христа?"
Једном у руци три жарача: измучен, а очи као поток:
„Верујеш ли ти у Христа?"
Други са штапом богомољац: каква чемерна сиротиња!
„Верујеш ли ти у Христа?"
А њој теško отворити уста:
„Да!" — и гласа свога не познаје.
„Ти ништа нисi крива! — и очи, сијајући се — потоци — тишином је окружише, — читај Исусову молитву неprestano и крсти се усрдно и паметно у облику крста: име Божје ће те заштитити и крст укрепити."

* * *

8 јула је празник Казанске Богородице и помен Устјуškом чудотворцу јurодивом Прокопију.

Учи тог дана је доputовао из Јерге Соломонијин брат Андреја. Причао је о кући: шта се десило? како стоји њихова кућа, Покровска црква, отац служи, мати управља кућом — лепо је код њих на Јергi.

— Само с Матејом evo шта — бик га је набо на рогове и усмртио: а какав је то добар пастир биo! Сад је други: Максим.

Соломонија равнодушна, она сама ништа није упитала. Али се нешто у њој десило: за чудо свима први пут за све те године сама се понудила да иде на бдење — „за празник".

И отишла је с Андрејом.

У цркву се није могло ући, морали су стајати на паперти. И она је све молила брата ближе: хтела је да чује о животу Прокопијевом. Лагано су се помицали напред с народом. И на Пролог дошли су до саме раке Прокопијеве.

Од свећа је било врућина, али зато се све чуло.

Да јој није само тако звонило у ушима! — мало је шта разабрала и само је осећала...

Прокопије из Старгарда „од Немаца", богат трговац, доputовао у Новгород с ribом из Либека. Сусрет на Хутині са старцем Варлаамом и промена у његовој судбини. Све своје богатство раздаде сиротињи, кући у Немачку се не врати, као сиромах пође путовати по туђој руској земљи. Тако је дospео у Устјуг, тада Гледењ. Кад је био богат, уважавали су га и за primer су узимали његову радљивост, кад је раздао богатство, хвалили су га због бесprimерне дарежљивости. Слава и част су пратиле његову судбину, а њега је било врло стид пред другим: свуд около недаћа и грех. И сад у Устјугу он је prosto скитница: нико га неће поздравити и похвалити га. Али његова савест није се могла умирити. Жудња за истином гурала га је у живот: он је осећао да у име те истине он може и треба да каже не само оно што не треба чинити већ и оно што би требало чинити, да би се prosvetio свој живот.

И кад се тај скитница, појављујући се свуда где је био грех, усудио непозван мешати у туђе ствари, изобличавајући,

opominjući i savetujući — jer i duhovno i praktično on je bio daleko viši, on je imao veliko iskustvo, on je poznavao sva izvrdavanja čovečje lukave misli! — njemu je dat bio prezriv nadimak: sumanut — rugoba — izrod — luda.

Prezren išao je on između tuđih ljudi, nije imao gde zakucati, i ne samo kod ljudi — pas ga neće pustiti u svoju kočinu.

On se nije uplašio i nadživeo je svaki strah i svaki bol: nikakav ljudski sud, nikakva zimska studen nisu mu bili teški. U tome je bio njegov podvig: on je dobrovoljno sve dao i dobrovoljno je primio na se sve svetsko siromaštvo i greh. I počeo je činiti čudesa. Snagom svoga duha on je odvratio kameni oblak i spasao grad. I sad ga već nisu sretali kao opasnu ludu — „sumanutog", već kao „jurodivog brata", koji će neljudskim sredstvima pomoći čoveku u nevolji: iscelíće i utešiće.

On je uvek nosio tri žarača: i ako ih okrenute gore nosi znači sreću, a dole — nesreću. Noć je provodio na paperti u Sabornoj crkvi. Jutrom i večerom viđali su ga na visokoj obali Suhone na Sokolovu brdu: sedeo je na kamenu, blagosiljao — zore, jutra i večere — oblake — reku — šumu i ptice.

Putem u crkvu Arhanđela Mihaila, prelazeći preko Mihailovog mosta, sreo je svoju smrt. I julske noći podiže se mećava. U svu noć na mostu ležao je pod srebrnim snežnim pokrovom — tako su ga našli ujutru: mrtav.

U očima joj se zakoleba: sveće počeše plivati, naglo se pomače grobnica i tri žarača, preteći, podigoše se na nju — ona zavika: dete je vikalo u njoj! — i stade bežati iz crkve.

Jedva su je savladali i izveli u dvorište, a tamo su je položili na travu — malo po malo je došla k sebi: moli da ide kući Ali je odvedoše k drugom ustjuškom čudotvorcu Jovanu.

U toj crkvi je manje naroda i bilo je lako ući. Ali ona na samim vratima — ne, neće: moli da ide kući. I nju uvedoše na silu.

I tako je iznemogla — na nogama ne stoji. Dadoše joj da sedne kod Jovanove rake. Čitali Prolog. I ona zadrema.

Prokopije je umro 1303 godine, a posle sto pedeset godina 1458 g. došao je iz Moskve „nišči čovek" Jovan i svakoga je raspitivao o njemu, zapisivao pričanja i naručio da se izradi njegov lik; sagradio kapelu na njegovu grobu, preneo u nju kamen i ostao da živi pri kapeli, primivši na sebe podvig „jurodivog Hrista radi", ali ne žarače već štap je nosio on bogomoljac.

I seća Solomonija: neko ju je uzeo za ruku — i njoj je toplo i tiho i spokojno. Ona podiže oči — nekakva prilika iz različaka gleda na nju:

„Solomonija, ti me znaš?"

„Ne sećam se".

„Ne sećam se, — i nagla se i još bliže — a sećaš li se, svaki dan si dolazila u moju kuću?"

I osetilo se nešto blisko i u tom cvetu i u dodiru, ili je to mati? — tamo gde joj je svaki kamičak na putu: ni ona tako neće proći, ni on se tako neće zakotrljati, a šume — u brujanju i u brujanju čuješ, pominje li tebe — tvoje ime? a ideš li poljem — sve cveće, sve busenje k tebi — ti nisi tuđ; i reka — ustalasana ili tiha — ide i žuberi ne prkoseći tebi, već u skladu s tobom, i sama zemlja je topla i meka i milostiva — ona ćuti, a dodarneš li je kako zakuca njeno tamno srce! i zvezde eto, izgleda, svuda su iste ne samo stvoje zemlje — od zvezda — eno onâ je tvoja.

I tri srebrne zvezde zasijaše u različicima.

„Muci tvojoj rok je tri sata".

I Solomonija ispliva na površinu sna.

Glas kroz jezu.

U njoj je sedamdeset đavola i još će doći hiljadu sedamstotina".

Drugi ga prese'če:

„Da dvanaest popova čitaju dvanaest psaltira."

I treći potmulo — sa dna:

„Tri sata".

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Posle bdenija uzbuđena ona nije legla, već je sve hodala po sobi. I sama sa sobom razgovarala. Andreja ju je čuvao i čuo — pričalo se, tako nešto vrlo čudnovato. Dotrčao kod Nikite. I Nikita rekao da je vode u Sabornu crkvu.

I tako su je izmučili, kud još da je vode, a i dockan je, ali ona se nije uzjogunila — vrlo je bila uzbuđena.

Nikita je namesti u pridelu Jovana Preteče i pita kakvo je to priviđenje imala i ko joj je to rekao: tri sata? Ona ćuti. Videći da tako ne može ništa postići, Nikita dozva drugog popa Semjona i počeše nad njom čitati psaltir.

I ona, kao uvek, ravnodušno, i najedared podiže glavu i istrgnuvši se, braneći se, zavika:

— Dajte mi roka tri sata!

Andreja je sam nije mogao zadržati. Nekakav čovek uze da pomogne i njih dvojica je izvedoše iz crkve. A ona je jednako vikala.

— — tri sata!

Pusta pijaca, smrkavala se bela noć, bakarni veliki mesec. Solomonija se ote iz ruku i tresnu o zemlju.

Plavi i purpurni kovitlali se talasi, pravili su oštre vrtloge, čvornovati, prstenasti, oklembešeni, utegnuti, i glatki i rundavi i s bradavicama i u plamenom brektanju bacakajući se sam on: — ognjena glava zmajeva — oni su išli, ritali se i pljuvali je — i kao gusti oblaci plovio je plavi talas, kao zvezde su svetlucale srebrne rize i horugve i uz zvižduk i mašući različima —

„Da se sveti ime Tvoje!"

— zvon kadionica u letu — —

— jezero — oblaci — zvezda — svetlost —

* * *

Kako su je doveli kući, kako su je metnuli u krevet, — seća se kao kroz san — dolazio Nikita, blagoslovio i otišao, i još je neko čitao nad njom.

Težak san sa rkanjem, gušeći, pogružavao ju je u podzemlje besprobudno — trbuh joj se nadimao, kao u trudne žene pred porođaj.

Tri sata poslednje njene muke su nastupile.

Soba se osvetli: napred mladić sa svećom i za njim sa tri žarača — Prokopije, i sa štapom bogomoljac Jovan.

„Solomonija, obećavaš li: nikad ni za koga se ne udaji!" — reče Prokopije i, obraćajući se Jovanu nešto mu govori — i ona je spazila, ne štap, već malo koplje u rukama.

I Jovan se naže nad nju i podigavši koplje, duboko joj razreza trbuh, i rukom — pravo u ranu. Nešto izvadi i predaje Prokopiju.

I Prokopije, držeći kao zmiju, pokaza Solomoniji.

„Evo! to si nosila u sebi."

Plavi se uvijao u njegovoj ruci — ona ga s bolom poznade — punoglavac.

Bacivši ga na pod, Prokopije ga prigneči žaračem i samo briznu kapka krvi.

A Jovan, nagnuvši se nad njom, vadio je iz nje jednog po jednog, a Prokopije je gnječio žaračem. I ona vide: na podu smotavši se u bari krvi, kao mehuri — sedam redova po pet.

Polovinu demonske sile smo ti uzeli — reče Prokopije, — potpuno isceljenje ćeš dobiti sutra u mojoj kući."

I podzemna tama nagrnu — ugasi se svetlost.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

Nije mogla ni pomisliti da se podigne i ide na službu. Na nosilima su odneli Solomoniju u crkvu. U dubokoj nesvesti ležala je ona kod rake Prokopijeve.

Sati njene muke su prolazili.

Jovan, nagnuvši se nad njom, vadio je iz nje pa Prokopiju; Prokopije je, bacajući na kamen gazio nogom.

I novih sedam redova po pet — razgaženi — bezbojna sluz.

„Sad je slobodna i čista!" — reče Jovan.

I tada se Prokopije naže nad njom: ona je bila čista. I podigavši žarače u vis:

„Zdrava budi, Solomonija, do velikog Božjeg Suda".

— — —

Solomonija otvori oči — i vide sunčani zrak s kroz prozora.

— Da li sam u crkvi ili sanjam?

— U crkvi, — reče Andreja, — čitaju jevanđelje.

I prvi put čuo — i nikakvog šuma! — diže se — nikakvog bola! — ustade — kako joj je lako! — i laka srca pogleda unaokolo — njene oči potoci, sijaju se i osvetljavaju.

Pariz 1929 g.

(Preveo Dr. M. M.) **A. Remizov**

Пјатиљетка и политика

Спољашње манифестације политичког живота у СССР у последње време као да су потпуно замрле. У огромној неизмерној земљи више него икад притиснутој терористичком диктатуром ратоборног комунизма сад се не дешавају никакви догађаји политичког карактера.

На површини је све тихо и глатко, и скривени, али дубоки процеси који се дешавају у унутрашњем животу Русије не огледају се на њој. Чак и на последњој пленарној седници Централног одбора владајуће комунистичке странке политичка питања нису се претресала: — на дневном реду те пленарне седнице, којој су придавала врло велика важност, фигурирала су само питања која су у вези с економиком и привредним изграђивањем. Званична бољшевичка штампа, са своје стране, пуни своје ступце скоро искључиво чланцима и информацијама посвећеним само тим питањима.

За неколико последњих година унутрашња борба у редовима В. К. П. испуњавала је својом грађом и драматичним епизодама политичку арену СССР. Али сад је и та борба свршена и чак су последњи њени одјеци замукли. Све унутрашње опозиционе струје у бољшевизму, пошто их је немилосрдно разрушио Стаљин, сведене су на нулу. У бољшевичкој странци несумњиво има и сад подоста опозиционара, који се у души не слажу с генералном Стаљиновом линијом. Али они научени горким искуством претрпљених пораза, своје опозиционарство ничим не показују. Шта више, ти елементи, да би од себе отклонили сваку сумњу, брижљиво се прикривају маском двоструке поданичке верности: партиском апарату и свемоћном црвеном кремљевском владару, који стоји изнад њега.

«Класни непријатељ, писала је недавно «Правда», још се противи. Елементи који су под његовим утицајем у самој ствари још не мисле да положе оружје. Али они не иступају отворено. XVI партијски конгрес већ је истакао да се опортунистички елементи у странци често крију иза њене генералне линије, а покаткад просто ћуте, очекујући погоднији тренутак».

Како било да било, тек ми смо из чланка саме «Правде» видели да се «опортунистички елементи крију иза генералне

линије или ћуте.» Значи да данас нема никакве опозиционе борбе у бољшевизму.

У том привидном политичком застоју који ништа не нарушава и који је завладао у СССР, у центру свег живота земље и свих њених манифестација стоји пјатиљетка (петогодишњи план народне привреде), као задатак који себи све потчињава и све одређује.

Пјатиљетка доминира над свим, над политиком и економиком садашњице, над свима другим интересима, ма колико велики и важни били, ма колико се блиско тицали судбине најширих народних маса.

У приликама које су се данас стекле у СССР нема никакве сумње да ће од успеха или неуспеха пјатиљетке за четири године, а још више од оног услова под којим се она буде извршивала, зависити даљи ток политичких догађаја у Русији и њихов даљи правац.

* * *

Питање да ли се успешно изводи пјатиљетка, или, напротив, трпи неуспех, изазива велику дискусију у руској емигрантској и иностраној штампи.

Не улазећи у суштину те дискусије и ослањајући се само на званичне бољшевичке податке, за чију се поузданост, наравно, не може јамчити и који дају само привремену слику појава — може се ово утврдити:

За прве две године пјатиљетке нацрт плана у погледу обима индустријске продукције био је остварен потпуно. Социјални програм плана (колективизација земљорадње — колхози) чак је остварен више него што је предвиђено. Снижење цена производње знатно је изостало од плана. У области поправке квалитета производње читав низ индустријских грана дао је супротне резултате — пораст процента шкартиране робе.

Што се тиче капиталног изграђивања у индустрији, сума уложених капитала надмашила је план, али зато сама та изградња није достигла размере које је план предвидео. Тако је ствар стајала за протекле две године и бољшевичка штампа је ценила те резултате као «врло велику победу социјализма».

Сад је трећа, «одлучна година пјатиљетке».

Бољшевичка штампа је већ објавила резултате прва четири месеца те «одлучне године». «Странку и радничку класу не могу задовољити резултати првог четвромесечја, пише часопис «Бољшевик», јер нисмо остварили у целости план, нисмо мобилизовали све резерве које имамо, а које чине основу за остварење целог плана.»

Доиста, у току четири месеца 1931 године план је био извршен, судећи по званичним подацима, 82%, од тога у тешкој индустрији 75%.

Много више од других грана нису испуниле план индустрија каменог угља и црна металургија, што је, по речима, званичне штампе, одјекнуло на свем индустријском пословању.

Колико поменуте гране нису испуниле план види се из ових цифара. У угљу програм је у целини извршен за 63,5%, у гвожђу за 70%, у челику за 61%, у ливеном гвожђу за 60%. Од тога је нарочито штетовала фабрикација машина, која индустријска грана сад има толику важност у СССР. Најзад, резултати прва четири месеца «треће године» одликују се још једним неповољним обележјем, које је још озбиљније него малочас поменута. Тако, док је активни индустријски капитал порастао од 1 јануара 1930 г. до 1 јануара 1931 г. за 20—22% — бруто продукција за прва четири месеца 1931 г., упоређена с одговарајућим периодом прошле године, дала је пораст који изостаје иза пораста активног капитала. Где лежи узрок свих тих појава?

Ако се држимо опет искључиво оних објашњења који дају званични бољшевички органи, наћи ћемо три узрока за то.

Први је узрок — што продуктивност рада појединог радника не расте, у ствари што опада.

«Социјалистичко такмичење и борбеност, читамо у часопису «Бољшевик», дају огроман број образаца високе продуктивности. У исто време у читавом низу предузећа тако је стање да се широка реконструкција, огромно усавршавање технике недовољно огледају у примени а покаткад се никако и не огледају у нивоу продукције једног радника.

Поменуто стање опажа се баш у најважнијим гранама совјетске индустрије — у огромним и моћним новим фабрикама, тако званим «гигантима» . Али нарочито је у том погледу упадљив пример Донбаса, који се сматра као главни, камен темељац целог колосалног здања индустрије СССР у стварању.

У Донбасу, на којем совјетска власт концентрише данас главне своје напоре, механизација производње доведена је до нечувено високе границе. Па ипак, усркос повећању у Донбасу броја уполслених тешких гатера за 22%, усркос скоро удвојеног броја пијука, усркос повећању општег броја радника, усркос увођењу непрекидног потока покретног колвејера и т. д. количина добијеног угља у Донбасу за прва четири месеца, ако се упореди са одговарајућим периодом прошле године, н и ј е п о р а с л а.

То непојачавање продуктивности рада добија тим више узнемиравајући карактер што је баш сад, после двогодишњих напора совјетска индустрија постављена на врло високу техничку основу.

Совјетска предузећа су сад преуређена и снабдевена по последњој речи најнапредније индустријске технике, фабрике и радионице су засићене најбољим, најсавршенијим машинама донетим из иностранства, у продукцији се примењују најновији методи организације и рада.

Доиста, у смислу индустријско-механичком, у СССР је извршена права револуција, али она, као што видимо, не даје још оне резултате који би се нормално могли очекивати.

То је први узрок.

Други узрок лежи у том што, по речима бољшевичке штампе, «нема довољно вештине владања новом техником.»

Рад у 1-вој четврти читавог низа најважнијих грана, тврди та иста бољшевичка штампа, са свом конкретношћу истиче питање овлађивања техником. Завлађивање техником продукције, доказују сад званични публицисти, јесте прво од чега зависи успех плана.

Тај нови проблем поставио се у СССР пошто је совјетска власт увела у своју индустрију најновију европску и америчанску технику. Неочекивано се показало да водећи технички персонал СССР, као и масе радника запослених у индустрији, нису припремљени за искоришћавање те нове технике, да су усавршени механизми који траже нове иностране машине за њих «тајна са седам печата».

«Техничко особље, пише «Бољшевик» не може да савлада недељама и месецима најновије америчанске и немачке опреме. Врло често техничка неспрема избацује нове машине из строја. За време октобарског пробоја питање америчанских машина било је на устима свих радника. Радници су сви до једног опкољавали машине, тражили «тајне», да би схватили њихов рад. Али се може слободно рећи да се процес освајања нових машина и све погрешке и недостаци везани с њим понављају још стотине и хиљаде пута у свима предузећима.»

То је други узрок. Најзад, трећи главни узрок лежи у још непрестано рђавом стању транспорта, који не одговара потребама које изискује широко индустријско изграђивање. Међутим, познато је да је транспорт што и крвоток за сваки привредни организам. И кад крвоток рђаво функционише, организам је осуђен да куња и не може нормално да се развија. Али никакви напори у том погледу не могу данас ништа изменити. Као што признаје сама «Правда», јасно је да се на данашњој техничкој основи не може даље развијати транспорт, који се мало изменио према предратном стању.»

Последња пленарна седница Ц.К. бољшевичке странке, признавши тај факат, изјаснила се због тога за потпуну реконструкцију железничког транспорта. Пленум је направио програм реконструктивних радова на основу електрификације транспорта. Али за његово извршење потребне су нове големе милијарде, огромни индустријски и изграђивачки извори, и, наравно, чак и при најбољим условима не мало времена.

Такве су нове и крупне препреке које стоје на путу остварења пјатиљетке за четири године и које су нарочито рељефно избиле за прва четири месеца 1931 године. Да ли ће бољшевицима поћи за руком да их успешно савладају? Да ли ће им поћи за руком да их савладају довољно брзо, да не би ставили у опасност извршење целог плана у одређеном року?

У овом чланку нећемо претресати то питање. За нас је важно било само истаћи да оно постоји, да бисмо дали читаоцима објективну слику данашње економске стварности у Русији. С гледишта

теме овог чланка — пјатиљетка и политика — поменуто питање само по себи нема пресудног значења. Остварење пјатиљетке махнитим темпом и пошто-пото за четири године нипошто не проистиче из интереса широких народних маса, — оно је диктовано само партијско доктринарским обзирима бољшевичке диктатуре. За народне масе СССР најважније је од свега да што пре наступи побољшање оних неиздржљиво тешких услова за живот, у које су оне сад стављене.

Кад би се пјатиљетка остварила не за четири већ за пет и чак шест година, али при том би се већ у трећој години брзо почео подизати животни ниво маса у СССР, то би се ризик грандиозног експеримента који бољшевици врше за њих неколико пута смањио. При таквим условима могућност антибољшевичког покрета у земљи остаје врло мала, бар у најближој будућности.

* * *

Од почетка извођења петогодишњег плана народне масе у СССР морале су трпети све нова и све већа материјална лишења и невоље. У том погледу, и поред огромног полета индустријског изграђивања и вртоглавих цифара продукције совјетске индустрије, није се извршила никаква промена на боље. Међутим, чисто економски програм петогодишњег плана једновремено с порастом индустрије предвиђао је и повишење општег привредног нивоа земље, а тим самим и благостање људских маса које у њој живе. Такав затрован резултат данашњег индустријализовања СССР требало би, према плану, да служи као необорив доказ да се он успешно остварује. Он би поред тога требало да служи као импулс за ентузијазам и пораст творачке радне енергије народа СССР увучених у «социјалистичко изграђивање». Па ипак, добио се управо супротан резултат. Истина, при отварању заседања ЦИК-а садашњи претседник Совнаркома, Молотов, говорио је о необичном порасту народног дохотка у Совјетском савезу и наводи никад и нигде нечувене баснословне цифре таког пораста.

Али према другим подацима, које је у истом реферату навео Молотов, излази да, ако цифре које он даје о порасту народног дохотка чак нису преувеличане, тај се пораст није могао одразити на економском покорењу самог становништва СССР.

Тако је Молотов с поносом истакао да удео социјалистичког сектора у народном дохотку износи 82%. Али социјалистички сектор, чак ако се рачуна да он обухвата све варошко становништво и све колхозно сељаштво, у прошлој години могао је бројати не више од 50 милиона душа, т. ј. мање од једне трећине становништва СССР, које данас износи 160 милиона.

Удео у народном дохотку осталих 110 милиона т. ј. више од $^2/_3$ становника, износи 18%, т. ј. мање од петине народног дохотка. Те цифре служе, наравно, као посредан доказ сиромаштва и оскудности најширих народних маса.

Не треба тако исто заборављати да и становници социјалистичког сектора никако не располажу сами дохоцима тог сектора и не мећу их себи у џеп. Господар социјалистичког сектора је држава и оно располаже његовим дохотком.

Ако је народни доходак у СССР и порастао, то се тим порастом користила само комунистичка држава, а нимало становништво, које је, напротив, морало приносити још веће и још теже жртве него пре на олтар социјалистичког изграђивања.

То су нарочито јасно доказивале појачане кризе исхране у СССР и пооштравање такозване робне глади, т. ј. оскудица на пијаци потребне количине робе која служи за задовољавање чак до минимума смањених потреба становништва. Међутим, петогодишњи план, и сасвим разложно, предвиђао је решење кризе исхране и ликвидацију робне глади још првих година пјатиљетке. У «Петогодишњем плану», у глави «Проблеми потрошње», читамо:

«Савлађивање и ликвидација тих тешкоћа у исхрани, даље повећавање норми за исхрану и оплемењивање њене структуре у вароши и селу, све то мора бити у броју најважнијих и најодговорнијих задатака првих година пројектованог петогођа». О питању робне глади написано је приближно то исто:

«Петогодишњи народно-привредни план у свој својој конструкцији произлази из директива странке да постигне одмах првих година ублажавање а затим и ликвидацију робне глади у земљи.»

Оба та задатка остала су неизвршена за две и по године. Извођење пјатиљетке имало је као резултат врло опасно заоштравање кризе исхране и робне глади. Још прошле године Стаљин је поносно изјавио: «Проблем жита је код нас решен.» Али као акомпанимент уз ту изјаву послужило је увођење купона на основни продукт исхране становништва, на хлеб.

Па како се то десило?

Још 1928 године Русија је осетила утицај оштре кризе жита, хлеба већ тада није било довољно за исхрану становништва у варошким и индустријским центрима.

Тада су, као што је познато, бољшевици морали прибећи такозваним «изванредним мерама», т. ј. насилној реквизицији жита од сељака.

Сад пак, не само изванредне мере, већ и огроман пораст колхоза нису помогли, те су се морале увести купони на хлеб и издавати га у врло ограниченим количинама.

Па где лежи узрок тог погоршања? Он се састоји у том што насупрот изјавама бољшевичких вођа, проблем жита у СССР ни близу није решен.

Истина, по званичним бољшевичким подацима за три године (1927—1930) засејана површина СССР повећала се за 11%. Али и тај пораст је спор (4% годишње), и вршио се поглавито на рачун повећања усева техничког биља. Пораст површине

засејане житом за три године био је само 7,7%, а становништво СССР за те исте три године повећало се за 7%.

У исто време бољшевици, не обзирући се на тако стање, у потери за валутом, преко потребној за исплаћивање у иностранству наручених машина и опрема, нагло су извозили жито.

Резултат тога било је увођење купона на хлеб и гладовање становништва.

Ту исту слику видимо и у области индустријских предмета.

Овде се можемо ограничити цитирањем чланка о том питању из бољшевичког економског часописа «Планска привреда».

«Пјатиљетка, писао је тај часопис, полазила је од тога да ће у 1928—29 години знатно попустити робна глад, а у 1929 г. ње ће скоро сасвим нестати. Идућих година требало је да понуда гревазиђе тражњу. Слаб пораст понуде индустријске робе условљен је неиспуњењем плана текуће године у лакој индустрији. Место 21% пораста по плану план даје у садашњим ценама 88%.»

Дефицит лаке индустрије у прошлој години изазван је тим што су бољшевици на првом месту због штедње валуте смањили увоз потребне сировине из иностранства и, на другом месту, што су у јурњави за валутом сами извозили сировине у иностранство.

* * *

Погоршавање животних услова маса због покушаја Кремља да оствари пјатиљетку све бржим темпом било је такође главни узрок оног низа мера у циљу ограничења, управљених против самог пролетаријата, «диктаторске класе», које су биле декретоване крајем прошле и почетком ове године. Управо зато што се ниво живота фабричких радника снизио, што су услови њихове егзистенције постајали све тежи, они су тежили да се сељачају из фабрике у фабрику, да би боље искористили конјунктуру радничког трга, или су масама сасвим дезертирали из индустрије.

Отуда је поникла потреба да се они причврсте за производњу. Декретима који говоре о положају радника у производњи скоро потпуно је укинута слобода рада фабричких радника, и они су фактички претворени у своје врсте «крепостно» стање (везаност за фабрику, немање права избора рада, немање права избора свога места становања и т. д.).

У неку руку таке исте мере су спроведене и у погледу колхозних сељака. Бољшевици су опет прекомерно форсирали стварање колхоза, повећавши га петоструко према предвиђеном плану. То се вршило у нади да ће се тим путем моћи добити више жита за трговину, које недостаје совјетској држави. Али, бојећи се да се због форсирања колхоза не снизи продуктивност рада, бољшевици су увели свуда у колхозима систем рада на парче, на основи броја радних дана. Али том се мером колхозници претварају као у неке надничаре, везане за свој колхоз. На тај

начин радне масе СССР, поред материјалне оскудице, још су осуђене и на неку врсту насилног рада.

Такви су непосредни реални резултати које је дало народним масама као таквим остварење пјатиљетке за четири године.

* * *

Горе поменути резултати, наличје «победоносног напредовања путем социјализма», нису доказ краха садашњег грандиозног индустријализовања у СССР као таквог.

Нико неће порицати да се совјетска индустрија огромно раширила за последње две и по године по цену невероватних жртава, које је под притиском бољшевичке диктатуре становништво морало приносити на олтар индустријализације. Неће тако исто нико порицати да се за тај период повећала у врло знатној мери и продукција народне привреде у СССР.

Али сва је ствар у томе — и у том и лежи праузрок горе поменутих негативних појава — што извођење пјатиљетке за четири године гута више материјалних средстава него што износи пораст опште продукције народне привреде. И зато удео становништва СССР у народном дохотку не расте већ се непрестано смањује, због чега се и даље смањује количина материјалних средстава неопходних за подмирење неопходних потреба тога становништва па се, према томе, снижава и општи ниво његовог живота. Ето у чему треба видети загонетку тог чудног парадокса да уз сву колосалну грозницу стварања у СССР, кад се победоносно пуше хиљаде фабричких димњака по целој земљи и «лупају чекићи», економско благостање народних маса се не повишава, већ се смањује.

Нису потребне никакве цифре и никаква статистика за тврдњу, без икакве бојазни да ће она бити опровргнута, да је пре три године становништво СССР било у сразмерно бољим условима него сад, да је трпело мање нужда и оскудице. Али тај чудни парадокс и карактерише сав садашњи положај СССР, он даје своју боју свој садашњој стварности совјетске Русије. И баш ту нас пјатиљетка доводи сасвим блиско до политике.

У неким иностраним па чак и руским круговима изван Русије раширено је мишљење да горе поменути парадокс није никаква опасност за бољшевизам.

Према томе мишљењу, бољшевичка власт је толико јака да може бити равнодушна према оскудици и патњама народних маса и наставити да енергично спроводи њено дело «изграђивање социјализма».

Па ипак, не сме се заборавити да се совјетска индустрија и све остало не изграђује роботима, не механичким људима, већ живим људима. И ако се услови материјалне егзистенције радних маса буду све више погоршавали, ако се њихове материјалне потребе буду као и раније сузбијале, то се све на крају крајева може одразити на самом току изграђивања. Изнурени

дуготрајном оскудицом и нуждом људи не могу бити способни за високе радне напоре у току читавог низа година.

Али у вези с тим могућна је и друга, још важнија последица. Ако се период оскудице и жртава за народне масе још дуго продужи, ко може јамчити да људи који су досад ћутали и трпели не изгубе стрпљење, кад се прекорачи нека психолошка међа која је невидљива, али још увек постоји?

Кад је почело извођење петогодишњег плана, велики део радних слојева у СССР несумњиво је под утицајем бољшевичке агитације био обузет ентузијазмом, оне су се одушевљавале вером у то да се с пјатиљетком отвара нова ера, да ће се из основа променити у најближој будућности услови материјалне егзистенције у СССР, и да ће за становништво настати најзад тренутак економског благостања. Ради тога се морало прибећи привременим жртвама, максимално развити у свесној утакмици и борбености радну енергију.

Али сад кад је већ прошло скоро три године, и живот у СССР постао још тежи и мучнији, та се расположења природно губе, вера у скори долазак «златног века» пада. А међутим баш она је и давала снаге за високи радни напор и за истовремено подношење оскудице и потреба. С политичког становишта одлучну важност добија због тога питање о могућности да се у блиској будућности изврши прелом ка побољшању општег економског положаја у земљи и животних услова њеног становништва. Али садашњи положај у СССР садржи у себи врло мало изгледа да ће наступити такав прелом.

Пре свега, као што смо већ поменули, капитално изграђивање у индустрији знатно изостаје иза плана, по једним подацима за читавих 38%, по другим подацима мање. С друге стране, као што смо већ истакли, прва четири месеца текуће године дали су неиспуњавање плана у области индустријске производње, која је углавном одређена за то исто индустријско изграђивање. Нема сумње да ће бољшевици са својственом им истрајношћу и несавитљивошћу тежити да пошто пото накнаде што су пропустили да «ликвидирају прелом». Али зато се траже од земље нове накнадне жртве, нове накнадне суме материалних средстава, које ће се узети од становништва.

Сем тога, према предвиђањима петогодишњег плана известан део сума неопходно потребних за финансирање плана, у величини 17 милијарди рубаља, имао се саставити из прираштаја сопствених средстава индустријских предузећа. Такав прираштај предвиђен је био као резултат производње појевтињавања прописаног тим истим планом.

Али ми смо већ видели да се појевтињавање совјетске индустрије у предвиђеној величини није остварило. Па чак и ти непотпуни резултати који су се у том погледу могли постићи у веома знатној мери се своде на нулу смањивањем квалитета продукције, који даје огроман проценат шкарта. На тај начин,

тај најважнији извор за финансирање индустријског изграђивања као да скоро и не постоји.

Остаје, значи, само један основни извор — буџетски систем. То показује да ће власт бити принуђена да одузима од становништва још више материјалних средстава, него што је узимала дотле.

Уосталом, ни званични бољшевички беседници, ни владина штампа не говоре ни речи о томе да може наступити брзо побољшање у животним условима у СССР и не дају у том смислу никаквих обећања: Они напротив само позивају на нове жртве.

После два унутрашња зајма на пјатиљетку који су пали као тежак терет на становништво СССР, оскудно у новцу, у јуну ове године био је објављен нов, трећи зајам. Кампања за остварење зајма почела је под паролом «тронедељна зарада у зајам државе.» У условима бољшевичког режима таква парола је исто што и наредба. Од фабричких радника, као и код сељака у колхозима, после изгласавања одговарајућих резолуција, против којих не сме нико гласати, администрација механички одбија од зараде суме потребне за покриће зајма. Од самосталних сељака упис зајма се постиже путем других начина притиска.

Ако су изгледи на брзо и стварно повишење животног нивоа маса у СССР врло малени, то се, у исто време, све више мора сумњати у то да ће бољшевицима поћи за руком да остваре своју пјатиљетку за четири године. Критичко расматрање званичних бољшевичких података пре стварају убеђење да ће за то требати, чак и при најбољим условима, нов дуг рок. И у вези с тим рађа се још једна нова сумња. Кад се пјатиљетка оствари, ако се оствари, онда да ли ће то значити да ће становништво СССР добити, најзад, могућности да одахне и потпуно ужива благодати извршеног коренитог економског преображаја Русије? Да ли ће то значити да се од њега више неће тражити огромне жртве, неће натоварити на његова леђа нови тешки терети?

Познато је да су бољшевици већ објавили своју намеру да спроведу нову, другу пјатиљетку, и нарочита за ту сврху образована комисија већ израђује план. Какав ће он изгледати, засад је непознато чак и у општим цртама. Али више је него вероватно да ће и за финансирање друге пјатиљетке требати суме које превазилазе нормалне могућности земље, — тако је већ органско својство комунистичке диктатуре да мора држати становништво у сталној напрегнутости и стварати атмосферу која личи и на рат, и на револуцију, и на обоје заједно. Другим речима, више је него сумњиво да ће се период насилног, одозго натураног државног и економског преображаја Русије на првој пјатиљетки и завршити. У том случају садашњи период жртава и оскудице за народе СССР може се продужити још даље. Али ако се жица одвећ јако затегне, може неочекивано пући чак и у рукама најискуснијег виолинисте.

* * *

Може се претпоставити — и такве се претпоставке исказују, да ништа неће сметати комунистичком самодршцу Стаљину да престане затезати жицу, кад увиди ризик те «музикалне» операције. Другим речима, ништа га неће омести — ако наступи опасност за његову власт — да умери темп индустријализације, да добровољно развуче пјатиљетку од четири године на већи број година, да да одмора масама и тиме проспе умирујуће уље на све веће таласе народног незадовољства.

Али тако оптимистичко гледиште за бољшевизам игнорисало би постојање оних процеса који се врше у Русији. Пјатиљетка за бољшевике није само економски план. Кад би се тицало искључиво индустријског изграђивања које изискује национални интереси Русије, не би они због тога излагали опасности сам опстанак своје диктатуре.

За бољшевике није ствар у томе. Пјатиљетка није програм обичне индустријализације, макар и предвиђене у гигантској размери, нити је само план индустријског изграђивања. Пјатиљетка је политичко-економски план, у ком је економика потчињена политици, политици комунистичке странке. Индустријализација у њој није циљ већ средство. Њен прави циљ је остварење «класне политике» бољшевизма, уперене углавном против самосталних сељака, чије постојање, према теорији стаљинизма, није у складу са истинским учвршћавањем комунистичке власти у Русији. Пјатиљетка треба да уништи самосталне сељаке и, у исто време, да сведе на нулу улогу и значај сељаштва као таквог у економском животу СССР. Такав је задатак који уз њену помоћ извршује бољшевичка власт.

Пјатиљетка с убрзаним темпом јесте убојно оружје за извршење тога задатка. Убрзање темпа диктовано је тежњом да се лакше и брже лиши руско сељаштво његове привредне самосталности. Јер, с гледишта стаљинизма при легалном темпу «кулаци» т.ј. индивидуални сељаци, толико ће ојачати да ће бити у стању да се победоносно успротиве изграђивању социјализма. «Онај који тражи успоравање темпа индустријализације јесте непријатељ социјализма и агент класног непријатеља — објавио је Стаљин. Те његове речи служе као стални мотив све званичне кампање бољшевизма у корист пјатиљетке, оне се непрестано туцају у главе комунистичког омладини, радничким масама, свем становништву земље. Оне су тако рећи урезане огромним речима на самом прочељу пјатиљетке. Њима теже да подржавају ентузијазам изграђивања, њима се даје социјалистичка боја целом експерименту индустријазације.

Апсолутно је немогуће овде Стаљину отступити, и поред све његове свемоћи, — при таком отступању он би несумњиво сломио врат. И уопште, што је суровија и немилосрднија бољшевичка диктатура, тим мање јој остаје могућност и за отступање на фронту економике.

За оправдање такве нечувене диктатуре потребни су грандиозни социјални експерименти. Да би могли учинити економске уступке, бољшевицима би било потребно прво да учине политичке уступке. То се од Стаљина, наравно, не може очекивати. Политичка страна пјатиљетке своди се, према томе, на ово: докле ће народне масе СССР моћи подносити те тешке услове живота и рада у које су сад стављене и за које има мало наде да ће се побољшати. Ако њихово стрпљење, издржљивост и покорност потраје још коју годину, то се ваља уопште одрећи предвиђања да ће избити неки политички догађаји у Русији.

Ако за толико не потрају, то ће тренутак кад нагомилано незадовољство и очајање избију на површину, бити почетак коренитог политичког прелома у Русији.

Ако је ранији ток политичких догађаја у Русији зависио од читавог низа узрока, то он сад зависи само и искључиво од пјатиљетке.

Превео Д-р М. М.

J. Стаљински

Проблем Мореуза после светског рата*)

Ниједан државник уочи рата није могао претпоставити да ће овај европски рат трајати више од четири године. Али баш то дуго трајање рата било је она судбоносна случајност која је под утицајем развоја крвавих догађаја постала активан чинилац за судбину, не само Европе, већ и целог света. Одиста, још у трећој години сукоба, особито после избијања руске револуције, народи су почели интуитивно осећати, да уговори о миру, завршни беочузи сваког рата, морају створити неке непознате услове за нов међународни поредак. Њихови политичари су исто тако били свесни да ће интуиција народних маса упорно захтевати од њих, с једне стране, да се одрекну првобитних циљева рата, а с друге, да прекроје политичку карту Европе.

У 5 часова ујутру 11 новембра 1918 године завршен је велики светски рат. Народи су упитно погледали у своје политичаре. Политичари су збуњено гледали комаде некадашњих пограничних стубова различних боја. За дипломате су настале године најинтензивнијег рада. Несумњиво је да је нова међународна карта целе Европе политичка вредност првостепене важности. Принцип националности је њен темељ, а Друштво Народа њено кубе. Нико од Словена не сме заборавити да су, захваљујући том принципу, сви словенски народи изишли пред друге народе као пунолетни. Јасно је да је то један од најкрупнијих светских догађаја наше епохе. Нико, наравно, данас не може рећи шта ће ови народи који су стекли свој суверенитет, унети у средину романских и германских народа, али је свакако јасно да ће они ударити оригиналан, словенски жиг на ход догађаја нове Европе.

Уобичајено је да се преглед уговора послератног периода почиње Версаљским уговором. Дакако, тај уговор заузима посебно место међу другим сличним међународним актима, потписаним у лепим предграђима Париза. Али, и поред тога, правилније би било да се преглед почне од Брест-Литовског уго-

*) Види „Руски Архив" бр. X-XI и XII.

вора, закљученог 3 марта 1918 г., а да се заврши Лозанским уговором о миру од 23 јула 1923 г. Ниједан Рус не сме никад заборавити да је тај Брест-Литовски уговор уписан у анале историје. Стога га никаква сила не може избрисати из хронике догађаја поменуте године. Истина је да је тај уговор, у својој првобитној редакцији, трајао само осам месеци. Али је важно да је он поништен на захтев западних победилаца, а још важније је да је он морао оставити предубоке трагове у свести руске нације и осталих народа Русије. Осем тога, треба напоменути да су његова најбитнија начела добила међународну санкцију у другим уговорима које су совјети закључили у 1920-21 г. Дакле, изгледа ми, сасвим је умесно да се сваки Рус сети једне готово сасвим заборављене странице националне историје. Кад су се у време Кримског рата западне државе, Енглеска и Француска, тражећи савезнике, обратиле са својим понудама Аустрији и Пруској, управо тада се авет Брестлитовског уговора први пут појавила на међународном хоризонту. Из успомена фон Бизмарка могу се цитирати редови који као да су писани за наше време. Ту сазнајемо да је питање о деоби руске територије било предмет размишљања у политичким круговима пруског краља. По том пројекту, Русија је морала изгубити «остзејске провинције са Петроградом, које би биле подељене између Пруске и Шведске — сва некадања област бивше пољске републике с њеним максималним границама на истоку, — а остатак би морао да се расцепи на два дела: Велику Русију и Малу Русију. Занимљиво би било да се зна чиме се управо у суштини овај пројект педесетих година прошлога века разликује од Брест-Литовског уговора од 1918 г. Очигледно је да је како тад, тако и сад деловао један исти узрок — жеља да се, ради постигнућа националних циљева, уништи једна држава.

Обрнимо се сад Турској, чији су уговори били последњи у поратном периоду, па према томе и руско-турској тежњи за превлашћу над мореузима, Севрски уговор, унесен 20 августа 1920 г. у регистар међународних аката, необично личи на Брест-Литовски уговор. То је разумљиво, јер је и у том случају постојала жеља да се уништи једна држава. Али то дипломатско недоношче проживело је близу две и по године и умрло 23 јула 1923 године.

Главни узрок уништењу тога уговора је борба турских националиста за независност њихове отаџбине. У то време турски исток је за дипломате био поприште необичних догађаја. Национална се борба разбуктала неочекивано за све и довела и учеснике у њој и заинтересоване за овакав или онакав њен исход — до неочекиваних резултата. Тај, службено прозван грчко-турски рат, пошто је у суштини завршна глава светског рата, заслужује пажњу са свих становишта. У овој скици нама је потребно да се зауставимо у главном на његовој дипломатској страни, јер је дипломатска акција имала непосредних или

посредан утицај на питање о судбини мореуза. Пре свега, потребно је напоменути да је свака значајнија битка у Анадолији одмах налазила свој одјек у дипломатским круговима целе Европе. И као резултат дошло је то да су претставници Антанте морали накнадно претресати турско питање на новим конференцијама.

Десетог децембра 1920 г. одиграо се близу Ин-Јуна први сударе између грчке и турске војске. Трећег дана битке грчки одред, и поред своје бројне надмоћности, морао је отступити и повући се ка главним снагама своје армије. Тек тада је грчка влада почела увиђати да се чисто казнена експедиција, предузета уз пуну сагласност Антанте, претворила у прави рат. А и антантини дипломати су схватили да је «авантура» Кемал паше постала политички догађај који је покренуо питање о ревизији Севрског уговора. Тако је конференција, сазвана у Лондону фебруара 1921 г., унела у свој дневни ред турско питање. Та конференција није решила то питање, али је важно да је узела у претрес ревизију Севрског уговора и de facto признала анадолску владу.

Друга битка, која је трајала два месеца у различним реонима реке Сакарија, донела је одлучну победу турској војсци. Она је очигледно показала, с једне стране, да је грчка војска изгубила способност за напад, с друге пак — да је од тада иницијатива за даље операције прешла на команду турске војске. Конференција антантиних амбасадора, сазвана у Паризу марта 1922 г., била је непосредан одговор на овај успех турског оружја.

Тачно на годину дана после те битке одиграо се одлучан сударе међу овим војскама. Његови резултати поражавају: грчка војска је у целости ишчезла из Анатолије, а турска, заузевши Смирну, примакла се у непосредну близину зона мореуза, поседнутих и чуваних одредима Антанте. Политичке последице ове победе су такође необичне: два монарха, грчки краљ и турски султан изгубили су своје престоле. Резултати ове победе одјекнули су чак и у Лондону. Том победом је, стварно, избио час одласка с власти оног, у истини великог Енглеза који је у саставу енглеске владе провео шеснаест година, а пуних шест година диктаторски управљао политиком Британске империје. И ето тога Енглеза, одмах после анадолијске победе, енглеско јавно мишљење је избрисало из списка кандидата за премијере Енглеске. Многољудни митинг одржан 20 септембра 1922 г. у Лондону, усвојио је овакву резолуцију: «Турска криза је непосредан резултат спољне политике Лојда Џорџа. Ми гледамо на њега као на опасност по општи мир и захтевамо одмах опште изборе и могућност да престане његова штетна влада.» Слична резолуција је изгласана у разним варошима. 20 октобра Лојд Џорџ је јасно схватио да је узалуд апеловао на војнички дух сугрђана и зато је дао оставку. Разумљиво је да је одлазак

овога човека са власти изазвао живе коментаре у светској штампи. «Матен» је тада написао судбоносне речи: «Лаку ноћ. И нека та ноћ буде дуга, да вас не бисмо видели поново.» Та готово пророчка жеља испунила се. Али овај Енглез, напуштајући своје место, на изборним скуповима изложио је јасно и тачно суштину енглеске источне политике, поставивши на оцену јавног мишљења ово питање: «треба ли енглески одред да остане у Чанаку (т.ј. на обалама Дарданела), или пак треба отуда да се удаљи.» Општи избори дали су одречан одговор на његово прво питање. И тако је нова енглеска влада била обавезна да се одрекне Чанака, али мало ниже ћемо видети да ни она није намеравала да напусти камените хриди Чанака. Само собом јавља се питање шта би за државе Средоземног и Црног мора могла значити енглеска владавина над Чанаком. Није тешко схватити зашто је баш Енглеска тако упорно тежила да завлада Чанаком, завршном тачком мореуза. Али је исто тако разумљиво зашто Француска, Италија и уопште државе тих мора нису могле помагати енглеске тежње у овом питању. Одиста, од онога дана кад би се Чанак нашао у саставу поседа светске империје, та мора би постала сфера искључивог утицаја енглеске политике. Али ни Француска, ни Италија, ни у ком случају нису могле поднети такву жртву у корист Енглеске. Дипломатске ноте свих држава похитале су да објаве како не намеравају ратовати с Турцима за мореузе, а још мање за Чанак. Укратко, у овом питању енглеска влада се нашла у дипломатској усамљености, пошто јавно мишљење у Енглеској није желело жртвовати ниједног војника. Дипломатима Антанте остајало је само једно средство: предати анкарској влади колективну ноту, у којој је било речено да питање о рату и миру у потпуности зависи од самих Турака. Може се смело рећи да је питање: да буде или да не буде рата, у том тренутку зависило само од воље једног човека — од Кемала-Гази. Овај велики Турчин није само војнички талент, већ и обазрив и далековид политичар, како су показали догађаји. Нашавши да је рат за Турску свршен, он се одлучио да искористи дипломатске методе за постигнуће националних циљева Турске коју је он изграђивао. Дајући свој пристанак на учешће претставника Турске на конференцији, он је својим противницима јасно ставио до знања да је циљ те конференције не ревизија Севрског уговора, који турски народ никад није усвојио, већ закључење уговора о миру између суверене Турске и држава Антанте. Али пре него што бих изложио политичке резултате Лозанске конференције, неће бити на одмет да задржим пажњу на оним дипломатским успесима које је анкарска влада де факто постигла у току рата. Та турска влада, од првих месеца свога постанка у Анадолији, почела је тражити споразум са другим државама, да би тако олакшала своју борбу. Несумњиво је да је први турско-совјетски споразум, потписан 16 марта 1921 г., крупан успех турске диплома-

тије. Тај уговор о пријатељству решио је, с једне стране, јерменско и закавкаско питање, са друге пак стране обавезао је Совјете да за време рата снабдевају Турску ратним материјалом и кредитима. Али је уговор, у исто време, обавезивао анкарску владу да после рата сазове специјалну конференцију претставника искључиво црноморских држава, да би се израдио нов статут за мореузе. Не може се порицати да су Совјети у овој прилици поднели велике жртве само ради тога да не би допустили заузеће мореуза некој другој држави. Анкарска влада је тад закључила сличан споразум још с Персијом и Авганистаном. Али увиђајући недовољност тих уговора ради постигнућа својих циљева, турска влада је почела тежити разједињавању држава саме Антанте, што је успела и остварити у 1922 г. Одиста, убрзо после друге битке на реци Сакарији, турска влада је одржала крупну дипломатску победу, пошто је успела разбити дипломатску солидарност Антанте у турском питању. Француска влада је дошла до закључка да, услед неуспешног грчког похода, интереси Француске захтевају промену правца њене политике на турском Истоку. Стога је поверила посланику Франклену-Бујону, да, у својству приватног лица, отиде у Анкару и да се тамо упозна с политичком ситуацијом. Овај повереник се вратио као убеђени присталица што бржег споразума с Турском. Тада му је влада поверила службену мисију да са анкарском владом закључи споразум. Споразум је закључен 30 октобра 1922 г. По том уговору, Француска је узела на себе читав низ конкретних обавеза. Киликија је дефинитивно уступљена новој Турској. Али тим самим пристаништа Јегејског мора, дотле затворена за Анкару, постала су приступачна Турској, што је турској влади омогућило да ратни материјал купује на самом Западу. Поред тога важно је напоменути да је управо тај споразум донео анкарској влади признање де јуре. Разуме се, да је тај споразум морао учинити дубок утисак на политичке кругове у Енглеској. Лорд Керзон, дошавши у Париз, саставио је заједно с Поенкареом и Шанцеором заједничку савезничку ноту од 26 марта 1922 г. О тој ноти може се кратко рећи да је она у својим уступцима ишла даље од оних предлога које су претставници Антанте пре годину дана чинили турској делегацији у Лондону, али дипломати, наравно, нису ни помишљали да ће тачно после годину дана бити принуђени да потпуно напусте Севрски уговор и да приме као обавезу турске захтеве, изложене у националном уговору. Одиста, последња битка, тучена у реонима Смирне и мореуза, нагло је изменила целокупну ситуацију на турском истоку. Природно је да је последњом победом питање о мореузима постављено другојаче но што је било постављено у години потпуног пораза турске војске.

Укратко појавио се нов однос снага које су се борише за мореузе. Пре свега то се испољило у самом Цариграду, пошто се уместо грчког врховног комесара тамо појавио врховни

комесар из Анкаре, Рефет паша, који је брзо дао да се осети да он неће радити солидарно са осталим комесарима. 4 новембра овај паша је изјавио претставницима Антанте следеће: «Морам обавестити ваша превасходства да од данас цариградска (тј. султанова) влада више не постоји и ја сам узео у своје руке управу над Цариградом. А 5 новембра анкарска влада је преко њега предала комесарима две ноте: у првој се протестовало против даљег задржавања окупационих одреда у престоници и у пределима мореуза, а у другој је саопштен захтев да је свака држава обавезна да претходно добије одобрење турске владе за пролаз ратних лађа кроз мореузе. Лако је схватити да су административна делатност Рефет-паше и овакве ноте изазвали узнемиреност у Цариграду. Французи су почели увиђати да споразум Франклен-Бујона није донео оне плодове које је очекивала француска влада. 7 новембра Поенкаре је пристао да да своје одобрење за завођење опсадног стања у престоници, ако енглески комесар налази да је та мера потребна ради одржања реда. И поред свих ових рђавих симпатија, све државе су желеле да се што пре сазове конференција, како би се дипломатским путем решила питања турског истока. Искрсло је питање: какав је био програм држава Антанте у очи те важне конференције. Енглески предлози владе Бонара Ло-а састојали су се у овоме: 1) продужење окупације Чанака од стране енглеског одреда, 2) задржавање пуне контроле савезника над мореузима, 3) учешће савезника у управи над железницама у Турској, 4) учешће у управи над отоманским дугом, тј. стварно над државном банком, 5) задржавање капитулација. Суштина ових захтева је у томе да се Турској, чувајући јој територијални суверенитет, одузме правно-економски суверенитет у законодавству и политици. Јасно је да су ови захтеви за Турке били неприхватљиви, пошто су били у супротности са основним одредбама националног уговора. Том супротношћу се може објаснити дуго трајање Лозанске конференције, која је почела рад 23 новембра 1922 г., а завршила га тек 24 јула 1923 г. Два питања су заузела изузетно место на тој конференцији. То су капитулације и мореузи, међу којима је, као што ћемо видети, постојала најтешња, готово органска веза.

Пређимо сад на Лозанску конференцију, тачније на две конференције, које су у једно исто време заседавале у мирном граду Швајцарске, да би успоставиле мир с турским Истоком и израдиле међународни статут о мореузима. Та двојственост је изазвана тиме што је једна од ових двеју конференција морала израдити уговор о миру између држава Антанте — из које је одмах после револуције испала Русија — и Турске, а друга је имала израдити нов статут за мореузе, што није могло бити решено без учешћа Русије, па макар каква она била. Прва је оставила народима Истока и Запада значајан споменик међународне победе нове Турске, а друга је, на жалост, обеле-

жила још један пораз руске дипломатије на питању о мореузима.

Да би се боље схватио значај конвенције о мореузима за међународне односе европских и неевропских нација, чији се интереси чудно укрштају на овом комадићу земље — треба претходно проценити значај оних правних начела која су после дуге и страсне борбе у Лозани добила међународну санкцију у уговору о миру. Изгледа да ништа очигледније није показало нацијама онај правни пут који су дипломати Антанте и Турске прешли, да би заједнички дошли у пристаниште мира — као упоређење правног положаја странаца по двама уговорима, од којих је један потписала султанова влада 20 августа 1920 г., а други — анкарска влада 24 јула 1924 г. Три године су кратко време за историју, па ипак постоји дубока разлика међу овим документима, који се односе на исти политички објект — Турску. Одиста, тек у Лозани турска делегација је успела издејствовати да се европски дипломати потпуно одрекну капитулационог режима. Тако је срушена једна установа, поникла још у византијском периоду, установа чије је постојање било условљено не самоодносом снага појединих држава, већ у не мањој мери и религиозним и правним гледиштима обеју страна тј. Европљана и самих Турака. Треба отворено рећи да је укидање капитулација било светски догађај првостепене важности. Не улазећи ни у какве појединости односно капитулација у прошлости, довољно је зауставити пажњу само на некојима чињеницама недавне прошлости, да би се дала прикладна оцена овог међународног акта. Кад је влада султана и калифе правоверних одлучила да узме учешћа у европском рату, она је претходно, 3 септембра 1914 г. известила амбасадоре Антанте и немачке царевине да укида капитулације. Али је занимљиво да су се још 10 истог месеца амбасадори обеју зараћених страна обратили Блистателној порти с подједнаким нотама, у којима је било речено: «он (тј. режим капитулација) не може бити укинут ни делимично, а још мање у целости, без пристанка уговорних страна.» Стога није ништа необично што су државе Антанте, одмах после закљученог примирја успоставиле капитулациони режим у османском калифату. А Севрски уговор не само што је у целости признао капитулације, него их је чак проширио на очигледну штету интереса Турске: члан 216 обавезивао је султанову владу да капитулације призна не само државама које су их имале пре рата, него и оним државама које их дотле нису уживале. А упоредо с тим тај уговор је, према члану 136, признао потребу да се створи специјална правничка комисија ради израде кодекса капитулација, који би био обавезан како за све странце, тако и за Турке. И занимљива је и важна чињеница да је уговор нашао за излишно да у тој комисији и Турска има свога представника, пошто је она, према уговору, морала усвојити кодекс и без претреса и без санкције. Тим самим Турци су се дефинитивно и потпунце лишили свога националног суверенитета.

Ипак, од тренутка, кад су турски националисти, објавивши свој национални уговор, почели своју ослободилачку борбу, постало је јасно да дипломати Антанте нису више могли пренебрегавати питање о капитулацијама, пошто је један од основних захтева националиста било укидање тог режима за Турску. И одиста, на првој Лондонској Конференцији, на умерене примедбе Бекир Сами Беја, пуномоћника Анкаре, амбасадори Антанте унели су у своју ноту од 21 марта 1921 г. овакву реченицу: Савезници ће допустити учешће Турске у комисији, која ће израдити пројект правне реформе за Турску.» Тај уступак је учињен после првог сусрета грчке и турске војске, али већ 1922 г., после битака на реци Сакарији, државе Антанте, како се то види из њихове ноте од 22 марта 1922 г., били су готове на знатне територијалне уступке у корист отоманске државе (напуштање Смирне, враћање Турској половине источне Тракије), али, упоредо с тим, остале су несавитљиве у погледу капитулација и међународне управе над мореузима. И чак после одлучне победе Турака, уочи Лозанске конференције, државе Антанте су намерне да солидарно бране неприкосновеност капитулација и управу над мореузима.

Стога није чудно што су њихови претставници још на првим заседањима отворено изјавили да се капитулације морају задржати, да турска делегација треба у свечаној декларацији, баш у име свог суверенитета, да призна тај режим. Али турска делегација је не мање упорно настојала да претставници Антанте треба да се одрекну тог режима и да признаду пуно право турског суверенитета. Очигледно је да су се ови захтеви уговарачких страна начелно узајамно искључивали. Али, пошто је жеља за миром била општа, претставници Антанте су, у току многих месеца, чинили један уступак за другим у корист Турака, који су остајали упорни у својим првобитним захтевима. Међународни спор по овом питању свршио се тиме што су се државе Антанте потпуно одрекле капитулација. То је значило да је од тада Турска постала онаква иста суверена држава као и свака друга у Европи. Нећемо одрицати чињеницу, више од тога: признајемо да је постојање совјетско-турског споразума одиграло своју улогу у току саветовања по овом питању.

Сад ћемо, макар и укратко, изнети суштину капитулационог режима, пошто је он, органски везан с мореузима, увек служио као најбоља гаранција стварне неутрализације мореуза за потребе светске трговине.

Капитулације су обезбеђивале странцима лична преимућства, мању порезу и разне користи од огромне важности. Екстериторијалност је стављала странце у зависност од њихових националних закона: земља под њима је била енглеска, француска, руска итд., према томе чији су поданици били, а странчева личност, света и неприкосновена за турске чиновнике,

зависила је само од дотичне националне власти и подлежала је у грађанским, трговачким, па чак и у кривичним делима искључиво законима странчеве отаџбине. Осем тога, радиност готово у свима гранама и бродарство били су ослобођени и најмање царине.

Такви су били услови у којима су се налазили странци за време важења капитулација. Свак од њих могао је гордо рећи и највишем турском достојнику: Noli me tangere, civis romanus sum (не дирај ме, ја сам римски грађанин).

Али сад, после 24 јула 1923 г., тај поредак, необично угодан и привлачан за Европљане, уступио је место другом поретку, не мање привлачном и корисном за Турке, пошто је тај уговор о миру признао да ће се странци, независно од свог поданства, потчињавати упоредо с Турцима турском законодавству, правосуђу и администрацији у свима својим делима. Од колике је важности овај међународни акт по међународне односе турске нације јасно је сваком правнику.

Обрнимо се сад мореузима, који су били политички објект друге Лозанске конференције, којој је стављено у задатак да реши једно заиста тешко питање, пошто је требало правно измирити тек признан турски суверенитет с многим међународним интересима, тесно везаним с питањем о мореузима. На тој конференцији сукобила су се три гледишта на међународни положај мореуза у будућности. Енглеска, Русија и Турска изишле су са самосталним пројектима, од којих је сваки посебице искључивао друге. Пре свега, заустављимо се на предлозима турске делегације, у толико пре што су државе Антанте и Совјетти признали турски суверенитет над морезузима и желели су га само делимично ограничити у корист међународних интереса. Турски политичари су, строго узевши, изнели своје погледе на то питање уброш после свршетка светског рата. Тефик-паша, велики везир, предао је врховним комесарима Антанте још 21 фебруара 1919 г. подробан меморандум, у којем су биле изложене жеље султанове владе по овом питању. У том документу је било речено да ће влада пристати да призна слободну пловидбу кроз мореузе и трговачким и ратним бродовима, тј. неутрализацију мореуза, али настојава на стварању међународних гарантија «које би обезбедиле престоницу империје».

Занимљиво је, међутим, да је власт, произвољно створена у Анадолији, изразила приближно исте жеље односно мореуза пошто је пети члан «националног уговора» гласио: «Безбедност Цариграда, престонице империје и седишта отоманске владе, као и безбедност Мраморног Мора, морају бити заштићени од могућности сваког насртаја на њих. Ако би овај предлог био усвојен, потписници тог уговора су готови да потпишу решење, које ће предложити отоманска влада и владе заинтересованих држава о признању отварања мореуза за светску трговину и међународни саобраћај.»

Јасно је да се мишљење националиста у суштини ничим не разликује од мишљења султанове владе. Најзад и 5 члан совјетско-турског споразума приближно је био састављен у том смислу, али, уз то, он је турској влади наметнуо обавезу да, после свршетка анадолског рата, сазове специјалну конференцију претставника искључиво црноморских држава ради израде статута о мореузима, који би био обавезан за све државе. Турска делегација, без обзира на своје победе на Лозанској конференцији, бранила је своје првобитне жеље по овом питању.

Државе Антанте, посебно Енглеска, у више махова су исказивале своје захтеве односно мореуза. И ти њихови захтеви задовољени су у Севрском уговору. Суштина пак одредаба тога уговора које су се тицале мореуза састојале се у томе што су се морали предати и de jure и de facto под врховну управу специјалне међународне комисије, у којој уговор чак није давао место турском делегату. Задатак пак те комисије био је с једне стране да установи неутрализацију мореуза и демилитаризацију њихове територије, а с друге, ради остварења своје основне обавезе, да остави на своје располагање потребан број сувоземних и поморских снага, да би тај на тај начин обезбедила мореузе од чијег било напада. Али како је однос снага сад био другојачији но у Севру, природно је било да државе Антанте нису могле у Лозани бранити, непримљиве за Турке одредбе Севрског уговора, пошто су кршили турски суверенитет. Али и поред тога претставници Антанте су тежили да обезбеде неутрализацију и демилитаризацију територије мореуза. Као што ћемо видети, они су у том питању добили знатне уступке од Турака. Схватљиво је што слободна пловидба трговачких бродова под њиховим националним заставама и без царинских прегледа од стране турских власти, није изазвала велике препирке између уговарајућих страна, нити отпор од стране Турака. А што се тиче пролаза ратних лађа кроз мореузе — то право је било прави предмет дугих и страсних препирака. У том питању претставници Енглеске су показали највећу доследност и упорност, бранећи пуну и безграничну слободу пролаза ратних лађа кроз мореузе. Они су се тачно држали оне мисли коју је Лојд Џорџ изразио овим речима: «Слобода мореуза има првостепен значај за безбедност империје и за заштиту енглеске трговине.»

Лорд Керзон, шеф енглеске делегације, потпуно се слагао у том питању с дојучерањим премијером, али — треба му одати правду — он је у својим беседама мало говорио о безбедности империје и интересима енглеске трговине, а више рекао много лепих мисли о правима «малих народа» и њиховим интересима, као што и приличи правом дипломату. Зато је нашао за потребно да учесницима конференције изложи своје мисли на које је дошао, пошто се пажљиво упознао са совјетским пројектом. Он је рекао: «Што пажљивије проучавамо руски програм, у толико бива јасније да је једина његова сврха да Црно Море

претвори у руско језеро с Турском као верним стражаром на улазу», и даље: «Савезници не траже за себе нарочите привилегије, али узимају у рачун чиниоце који имају непроменљив карактер, без чега се не може увести никакав трајнији режим, а још даље, одбацујући принципијелно руски програм, он баца на конференцији следећу реплику, која је на присутне морала учинити дубок утисак: «Тада ће у водама Црног Мора Русија бити неограничен господар. Она може утврђивати обале, стварати моћну флоту таквих размера, да би своје суседе држала у страху. Она би тад могла превозити своју војску од једне обале на другу, заштићена од напада на свима тачкама. Она ће моћи замишљати и изводити какве год жели планове у Црном Мору и на Кавказу. Нико други не би имао приступа у те повлашћене зоне. А сама би била скривена од спољног непријатеља.»

Дука, претставник Румуније, која је дрхтала за Бесарабију и уздисала за златом које су јој отели бољшевици, рекао је: «Не треба стављати кључ у џеп једне државе, него треба установити режим који би одговарао интересима свих.» Стога су се учесници конференције слагали да би неутрализација и демилитаризација мореуза уз право пролаза ратних лађа свих држава у Црно Море било најправичније решење овог питања. Али енглеском предлогу су се одупрли Турци, који су се негативно држали и према руском пројекту. Стога је њихова делегација иступила са доста оригиналним предлогом: она је предложила да се неутрализују и мореузи и цело Црно море, тј. с једне стране ово море затворити за ратне бродове, а с друге — обавезати црноморске државе да не држе ратне лађе у овом мору. Али, увидевши да њен оригиналан пацифизам није нашао подршке ни код кога, она је поднела предлог који је, као што ћемо ниже видети, битно ограничио слободу пролаза ратних лађа кроз мореузе.

У овом случају нас највише интересују предлози совјетске делегације, која је тад била принуђена да штити један од најбитнијих интереса какве било Русије. Горе је речено да је питање о мореузима било онај основни и главни узрок који је нагнао Совјете да закључе споразум са Анкаром, да би тиме спасли мореузе од евентуалног заузећа мореуза од стране енглеско-грчког савеза. Али, ма како то изгледало чудно, заступници Совјета су однекуд поверовали у светињу и неприкосновеност двеју револуционарних влада. Они као да нису узели у обзир да је Мецлис на једном свом заседању уочи конференције све уговоре закључене с појединим државама за време рата — огласио за неважеће. Совјетска влада је похитала и одмах иза последње победе Турака објавила и послала енглеској влади ноту од 22 септембра 1922 г. Та нота, интересантна са сваког гледишта, садржала је жеље Совјета по овом питању... «Русија», читамо у њој, «не може пристати да мореузи буду отворени за ратне лађе свих нација, али још мање може пристати да Велика

Британија, по одобрењу савезника, држи контролу над мореузима без пристанка и против жеље оних држава које имају животне интересе у Црном Мору, и зато Совјети имају право решавања свих ових проблема који се односе на положај мореуза. Ако је тачно да су све предратне конвенције о мореузима изгубиле свој значај, оне су све ипак биле израђене уз учешће Русије, те, према томе, сваки нови режим о мореузима који би се увео без Русије, не може бити признат од руске владе. Једини међународни споразум о мореузима који је још у снази, јесте руско-турски уговор, закључен у Москви 1921 године. Тај уговор признаје слободан пролаз кроз мореузе само за трговачке бродове свих држава. А право израде дефинитивног статута о мореузима признато је искључиво државама које поседују делове црноморске обале. Русија, Турска, Украјина и Ђурђијанска, којима припада, тако рећи, сва обала Црног мора, не могу дати право ни којој другој држави да се меша у питање о мореузима и оне ће бранити ово мишљење чак и у том случају ако би друго какво гледиште било подржано надмоћношћу сувоземних и поморских снага.»

У ноти од 27 септембра читамо: «Слобода мореуза потребна је пре свега државама које се налазе на обалама Црног Мора. Турска је још 1920 г. својим националним уговором, ради чијих циљева се и борила, признала слободу мореуза под условом, да статут о мореузима израде заинтересоване државе. Руско турски уговор, потписан 26 марта 1921 г. у Москви, садржи одредбу којом Русија признаје слободу пролаза трговачких бродова кроз мореузе, указујући у исто време да ће међународни положај мореуза регулисати искључиво црноморске државе. Међутим, службени документи западних држава о питању мореуза сматрају као заинтересоване у овом питању само државе победнице у рату од 1914 г., и занемарују интересе Русије. Руска влада мора одлучно протестовати што западне државе присвајају права Русије и њених савезних република.»

Ове ноте јесу историјски документи необичног значаја, и заслужују удвојену пажњу. Пре свега, они су, и по своме духу и по својој садржини, национални. Оваква оцена није само фраза, већ факат. Ко познаје историју наше дипломатије сложиће се с нама да су сличне ноте писали само дипломати из времена императора Николе Првог.

Совјетска власт је у својим нотама признала себе као наследницу старе, императорске власти у овом важном и за Русију судбоносном питању. Стога она говори у име Русије о руским интересима у Црном Мору, и даље, наглашујући да ниједна конвенција о мореузима није састављена без учешћа претставника Русије и санкције њене највише власти, она најодлучније устаје против макар какве могућности да се и у овом случају то питање решава без учешћа Русије. Све ово би важило и за остале државе, али она је у својим нотама рекла нешто ново,

што јасно осветљава њено гледиште и чак суштину њеног пројекта о мореузима. Она указује не на искључиву заинтересованост Русије у овом питању, него истиче безусловно право совјета на мореузе. И одиста, из нота се види да нови статут о мореузима мора зависити од колективне воље само црноморских држава. Слажући се да су све предратне конвенције изгубиле свој међународни значај, признајући да је заузеће мореуза од стране савезника само догађај де факто, којем је још потребно признање де јуре, совјетска влада извештава све државе да је руско-турски споразум закључен у Москви 1921 г. једини међународни документ де јуре, заборављајући намерно и радо да су уговарачке стране, тј. Совјети и Турска биле државе образоване де факто. Совјетска влада, признајући турски суверенитет над мореузима, ипак је, како се из нота види, поставила један услов који је обавезивао турску владу, а тај је: сазив конференције која би се морала састојати од претставника само црноморских држава, а имала би задатак да изради статут о мореузима, који би био обавезан за све остале државе.

Ко су те црноморске државе? Према нотама, то су Русија, Турска, Украјина и Ђурђијанска, али те исте ноте су забориле да постоје Румунија и Бугарска, чија је независност призната међународним актима не без учешћа те исте Русије, у чије име је совјетска влада предала своје ноте енглеској влади. Али баш та власт која је толико категорички присвајала себи безусловно право на Црно Море, — а према томе и на мореузе, — и која је захтевала, да се конференција, строго узевши, по њеном мишљењу мора састојати од претставника Русије с њеним савезним републикама и Турске — тим самим је ставила своју савезницу у тежак положај. У ствари ма каква Турска, стара или нова, врло добро је знала, колико ју је, у разна времена, скупо стало пријатељство са северним суседом. Али, ма како да је било, ноте су постале познате целокупној дипломатији, те су учесници конференције приликом решавања питања о мореузима морали водити рачуна о њихову међународном значају. Дакако, друг Чичерин, слично лорду Керзону, иступио је на конференцији као убеђени и слаткоречиви заштитник суверених права Турске, и само Турске, на мореузе. Основне његове поставке биле су ове: 1) морала је бити обезбеђена слобода трговачке пловидбе за лађе свих држава; 2) Дарданели и Босфор морају бити затворени за ратне бродове свих држава, изузимајући, по старом обичају, Турску; 3) Турска мора имати највећа права на употребу свих средстава ратне технике ради заштите мореуза.

Прву поставку су, природно, могли усвојити претставници свих осталих држава, међу њима и саме Турске, пошто је Турска у свом националном уговору признала принцип «слободног пролаза трговачких лађа кроз мореузе». Али је јасно да су друге две поставке начелно одбијале предлоге држава Антанте, нарочито

Енглеске, која је с једне стране настојавала на пуно слободи пролаза ратних лађа кроз мореузе, при том у неограниченом броју, са друге пак — на деполитизацији мореуза, што би значило одустајање Турске «да за одбрану мореуза употреби сва средства ратне технике.» Несумњиво је да је у овом руско-енглеском спору много зависило од држања турске делегације, која се за дипломатским столом могла придружити једној или другој од завађених страна. И страни посматрачи, а још више учесници конференције убрзо су запазили да Измет паша, шеф турске делегације, веома неодлучно и млако брани суверенитет Турске над мореузима. Са сваком новом седницом бивало је јасније да он као да више воли да остане посматрач англо-руског рвања у овом питању, а, ако се и мешао, то је било само у појединачним питањима, на пр. о безбедности престонице. Суштина пак предлога турске делегације била је с једне стране да се нађу средства за обезбеђење престонице, а с друге — да се огради суверенитет Турске од сваке контроле, ма с чије стране она долазила. Јасно је да Турци не би могли добити признање својих жеља у овом статуту, према којем би све државе добиле безусловно право пролаза ратних бродова кроз мореузе, при том у неограниченом броју и у ратној опреми. Није тешко схватити да би таква слобода била клопка, у којој би турски суверенитет био у опасности да ишчезне. Стога је, не одричући право пролаза ратних лађа кроз мореузе, сматрала за потребно да у енглески пројект унесе битне поправке.

И нехотице се питамо зашто Турци нису могли усвојити совјетски предлог. Разлога који су нагнали Турке да се у Лозани удруже с претставницима Совјета било је доста. Али између тих разлога споразум закључен 1921 г. у Москви, одиграо је, изгледа, одлучну улогу у томе што турска делегација није сматрала за себе угодним да потпомогне совјетске предлоге, који су одлучно штитили врховна права Турске над мореузима. Дакако, анкарска влада је у току све борбе била потпуно свесна значаја ове обавезе, коју је узела на себе у најкритичнијем тренутку свога опстанка. Али сад, после сјајних победа, настало је време да се дата обавеза плати баш на питању о мореузима. А међутим тај споразум је искључивао учешће свих држава у решавању овога питања, изузимајући Совјете и Турску.

Сад постаје разумљива тактика друга Чичерина на конференцији: ту је била његова жеља да својим предлозима онемогући конференцију. Али таква Чичеринова политика није била у складу с намерама Турака, који су желели мир и стога су били вољни учинити чак и битне уступке западним државама. Упоредо с тим они су знали да растурање конференције у Лозани за њих значи хитан сазив конференције у Москви. Лако је схватити да би се таква конференција за Турке свршила раскидом пријатељства које су они ценили, или чак ратом који нису

желели. Наравно, нама нису познати ни садржина војне конвенције, чије постојање не подлежи сумњи, нити конкретан положај мореуза, признат као обавезан за обе уговорачке стране. Али једно је несумњиво: да је совјетска влада, која је била принуђена да се после дугих преговора одрекне Карске области, источних провинција тј. турске Јерменије, железничких концесија, капитулација, и да преко свега тога пристане да за све време борби снабдева анкарску владу ратним материјалом и златом — узела на себе те обавезе у уверењу да ће у замену за њих добити одговарајуће концесије. За обе стране било је јасно да само мореузи могу бити достојан предмет захвалности. Сад је лако разумети шта су управо Совјети хтели добити у овом случају. Они су желели установити статут над мореузима на начелима заједничког суверенитета приближно онако како су та начела била изложена у 1912 години у извештају поморског капетана Њемцова, о којем је подробно говорено у прошлом чланку. То би за обе стране значило следеће: Турци би имали номиналан суверенитет над мореузима, а Совјети би држали стварну власт над њима. Таква перспектива није никако одговарала интересима Турске. Зато су њени политичари одлучили да никако не допусте сазив црноморске конференције, о којој су совјетске ноте говориле високим гласом. Кад се све ово има на уму, тек онда се може разумети држање турске делегације на последњој конференцији. Може се рећи да се та делегација на конференцији нашла између енглеског чекића и руског наковња. Стога је нашла за згодно да се повуче, како не би видела свој суверенитет изгубљен у вихору рата и враћен у време националних борби, ни разбијен у парампарче енглеским чекићем, ни спљоштен на руском наковњу. На једној од седница конференције друг Чичерин, настојавајући на признању пуног турског суверенитета над мореузима, ускликнуо је да «совјетска делегација не може тражити за Турке већа права но што их они сами желе.» На то је Измет паша одговорио: «Турци боље знају своје интересе.» Те узајамне реплике дају јасну претставу о поверењу и солидарности који су постојали међу заинтересованим странама о овом необично важном питању. Из тога је још јасно зашто је турска делегација, желећи да ма по коју цену издејствује међународно признање свог суверенитета, радије прихватила енглески, тачније антантин пројект, ублажујући и мењајући многе његове одредбе. Да су Совјети признали свој неуспех у својој тежњи за мореузима, најбоље о томе говори чињеница да су они одбили ратификовати тај акт.

Прелазећи на анализу конвенције, потребно је пре свега напоменути да се у конвенцији огледа компромис између турског суверенитета признатог уговором о миру и неком међународном влашћу која дејствује у име Друштва народа. У даном конкретном случају конференција је имала у истини решити један готово нерешљив задатак: да измири два суверенитета над јед-

ним истим политичким објектом. У историји има таквих компромиса, али се зна колико су они трошни и краткотрајни.

И стога је тешко рећи да је ова или она нација добила штогод на тој конференцији.

Зауставимо се сад на оном високом органу, тј. на «међународној комисији за мореузе», створеној конвенцијом. Познато нам је већ да Севрски уговор није признао Турској чак ни право да у сличној комисији има свог претставника, што је и за Турску и за остале државе значило да је Блистателна порта коначно изгубила своја суверена права над мореузима и њиховом територијом, па још по том уговору примила обавезу да отоманска влада издржава комисију и њене разне установе. Обратно, Лозанска конференција признала је Турској право не само да има свог преставника у комисији, него је, по конвенцији, турски претставник у исто време сталан претседник саме комисије. Тиме је конференција признала турски суверенитет, мада га је извесним одредбама ограничила у корист светске трговине и интереса других држава. Тим признањем турског суверенитета може се објаснити зашто конвенција није одређивала дипломатски положај чланова комисије. Ко су они по свом дипломатском рангу? Одиста, чланови те комисије, у првој години своје дужности, нису могли тачно одредити свој правни положај у Турској, изузимајући, наравно, Турчина, који је добро знао да је он чиновник турске владе. Природно је да су они желели да им турска влада призна права дипломатских изасланика. Али она нија нашла могућност да их изједначи са амбасадорима. Чланови комисије су, даље, — желећи да нагласе пуну независност комисије од турског суверенитета, — одлучили да над својим надлештвом истакну властиту заставу, али претставник Турака није допустио истицање заставе над зградом, изјавивши, да је такав поступак противан конвенцији. Услед ових несугласица, чланови комисије су у свом годишњем извештају молили Друштво народа да се предузму кораци «ради разјашњења створене ситуације.» За сваког је јасно да су ове несугласице избиле не само из жеље за престиж и етикецију, већ из гледишта комисије на правну суштину саме конвенције. Турска влада, одбијајући такве захтеве, сматрала их је као насртај на турски суверенитет, пошто је комисија, по схватању турске владе, само међународни орган код суверене владе. Инострани пак чланови држали су се других гледишта и зато су тежили да комисију ставе на прво место, а турску власт да доведу у потчињен положај. Али конвенција је створила чудан положај и за комисију и иначе. Стварно, комисија је створена не од групе нација, већ од Друштва народа, које је било позвано да штити интересе комисије и спроводи своју контролу над њеним радом. Али Турска, као што је познато није члан Друштва народа, а међутим сваки службени документ комисије може доспети женевској установи само под потписом претседника Турчина. Да-

како, чланови конференције, потписујући конвенцију, били су уверени да ће Турска похитати да уђе у Друштво народа, али зна се да Турска ни до данас није испољила жељу да учини тај корак и остаје ван овог међународног друштва. Постоји и други, ако не чудан, а оно занимљив положај. Познато нам је да је Севрски уговор наметнуо Турској издржавање комисије, али лозанска конвенција је увела другојачи положај: «расходи на комисију морају се прорачунавати у пропорцији утврђеној за расподелу расхода у Друштву народа.» Али турска влада је правилно расудила, да она не мора сносити никакве расходе, пошто Турска није члан поменутог Друштва.

Промена одредаба конвенције изазвала је не само дипломатске неспоразуме, него и практично завођење «слободне трговачке пловидбе кроз мореузе». Конвенција је утврдила принцип потпуне неутрализације мореуза за потребе светске трговине у најширим границама, ослободивши лађе од царинског прегледа и њихових других формалности, али ни она их није могла ослободити од санитарних и др. дажбина, пошто су то мореузи а не отворено море; исто тако бродови нису могли бити ослобођени од правила о кретању бродова кроз уске мороузе. Неће бити излишно да се помене да су расходи за лађе, према предратном периоду, порасли, о чему је много пута било речи у западној, па чак и совјетској штампи. Уосталом правила о трговачкој пловидби изазивају најмањи број сукоба, пошто тај принцип, како је горе речено, није одбацивала ниједна делегација још од првих седница конференције.

Стога не толико трговачка пловидба, колико слободан пролаз ратних лађа изазвао је страсне и упорне препирке на конференцији, пошто је тај принцип за сваку делегацију претстављао особит интерес. Оно што је Енглезима изгледало правично, било је неусвојљиво за Русе и Турке. Оно што је силно бринуло Турке (на пр. безбедност престонице) ни у колико није узнемиравало Енглезе итд. У ствари, питање се састојало у овоме: је ли Црно Море морало постати mare apertum (отворено) или остати, према старим обичајима, mare clausum (затворено).

Конференција је у целости усвојила пројект енглеске делегације, али, на предлог Турака, у тај пројект су унесене битне поправке, које су ограничавале слободу пролаза ратних лађа кроз мореузе.

Основна правила за пролаз ратних бродова су ова:

1) Државе на обалама Црног Мора имају право да уводе у ово море неограничен број ратних лађа.

2) Остале државе могу уводити у ово море ограничен број лађа, који својим максимумом не сме превазилазити максимум ратног бродовља најјаче црноморске државе.

3) Ради поштовања овога правила, црноморске државе обавезују се да два пута годишње подносе комисији извештај о броју ратних лађа који те државе имају у Црном мору.

И тако су, према конвенцији, поједине државе стекле разна права: црноморске државе су добиле безусловно право, а нецрноморске државе — условно право за пролаз својих ратних лађа кроз мореузе у Црно Море. Не може се порицати да је конвенција у том погледу установила битну разлику у обиму права тих двеју група држава. Али упоредо са овим конвенцијама сам пролаз ратних лађа кроз мореузе оптеретила је формалностима, чије је стварно извршење поверено турској влади под општим надзором међународне комисије: свака влада која жели да уведе ратни брод у Црно Море или да га отуда изведе у Средоземно Море обавезна је да на 24 сата раније обавести о томе турску владу, чији органи морају сачекати брод при улазу у мореузе; брод је обавезан да се кроз мореузе креће одређеном брзином и да не залази у пристаништа, која су призната као турска; да се не налази у борбеном стању, што је симболично изражено присуством турског чиновника на палуби итд.

Све ове формалности су неизбежне и разумљиве, пошто је конвенција обавезала државе да ни у ком случају не ступају у смртне борбе у водама мореуза, о којима прича византијска хроника. Таква обавеза је примљена из уважења према турском суверенитету, или из жеље да се престоница Турске обезбеди од напада, а може бити и из обзира према безбедности и неприкосновености трговачких бродова. Али ко ће сметати да тврди да ће се ове одредбе поштовати и у ратно време. Необично искусан дипломат, Сазонов, последњи достојан уважења министар императорске Русије, у свом извештају од 23 новембра 1912 г., упућеном цару, написао је ове речи: «Једва да ће слична мера (тј. неутрализација и демилитаризација мореуза) моћи бити довољна. Свака правна норма важи само у мирно доба. Кад настане рат, она за своју одбрану тражи силу. Јер се рат може почети наглим заузећем мореуза од стране непријатеља, и отсуство утврђења ће само олакшати операције, чији успех данас зависи од брзине и неочекиваности...» Гледиште у суштини правилно. Изложеном треба додати да је турска по конвенцији добила право да у Цариграду држи гарнизон од 12.000 људи, да онде има арсенал и поморску базу. То је војна снага с којом се мора рачунати. Најзад, сама демилитаризација територије мореуза, која је знатно сужена у поређењу с демилитаризацијом по Севрском уговору — она иде од 15 до 20 километара — као што се види из извештаја комисије, допушта на пракси најразличитија тумачења.

Интересантно је напоменути да је конвенција, с једне стране скинула с Турске одговорност за пролаз ратних лађа кроз мореузе, а с друге пак стране пренела одговорност за неприкосновеност новог статута о мореузима на четири државе, Енглеску, Француску, Италију и Јапан, које је конвенција означила као гаранте за одржавање ових међународних вредности, које су у исто време државне тековине и саме Турске. Не значи ли то

да су те државе у скривеном и неисказаном облику обавезне да чувају и штите неприкосновеност територије целе Турске?

При завршетку поменућемо основан, органски недостатак те конвенције. Она је, дакако, створила у мореузима неку међународну власт у лицу комисије, власт која би морала имати извесна највиша права, али се показала немоћна да јој да извршну власт, чији су органи — органи опште и једине турске администрације, њени чиновници, који би наравно, у свима случајевима радили по упутству и наређењима турске владе. Једном речи, Турска има не само националну власт над мореузима, него у многим случајевима и реалну. Те околности морају играти извесну улогу у случају рата, ако би рат у Црном Мору постао неизбежан. И тешко је замислити рат у Црном Мору без учешћа Турске, која би неизбежно на овај или онај начин била принуђена да узме учешће у рату.

Али шта је данас постало Црно Море? Јасно је да је престало бити оно што је било пре светског рата, тј. mare clausum (затворено море), али је занимљиво да није дефинитивно постало mare apertum (отворено море), слично Средоземном или Балтичком Мору. Може се, шта више, рећи да је конвенција отшкринула врата мореуза, али их није отворила широм за нецрноморске државе.

Несумњиво је да та конвенција претставља највећи и нарочит интерес за какву било Русију, особито после губитка пристаништа у Балтичком Мору.

И ето десило се оно најгоре што је Њемцов признао у своме реферату о мореузима, а то је неутрализација мореуза, која је за све државе постала «свршен чин». Али више од тога: тај догађај, по његову мишљењу, за Русију значи губитак мореуза на свагда. Познато нам је већ да се руска дипломатија увек и у свима околностима негативно држала према таквом решењу овога питања и зато више волела да мореузи остану у рукама слабе и послушне Турске. И очигледно је да су совјетско-руски споразум државе у многом примиле под утицајем тих обзира наслеђених од старе руске дипломатије. Однос пак снага у Лозани био је веома неповољан за Русију (совјетску), пошто су се на тој конференцији државе Антанте и турски националисти чудно ујединили у борби против стремљења Совјета ка овој затвореној и зачараној за Русију зони. Мета је била достигнута... Али изгледа да ништа у тој конвенцији не претставља већи интерес за Русију као потпис четири државе-гаранта, тј. Енглеске, Француске, Италије и Јапана, које су на себе узеле обавезу да чувају неприкосновеност статута о мореузима против насртаја ма с које стране. Разуме се, потпуно је излишно говорити о значају потписа европских држава, пошто су сви најсложенији и животни интереси, зависни од међународног положаја мореуза, добро познати и њима самима и Русима. У ствари, довољно је прочитати извештаје комисија њихових парламената о овом

питању, које је постало предмет претресања у току ратних година на предлог руске дипломатије, да бисмо себи јасно претставили сву обимност интереса у које се засецало и који су мењали своју вредност у случају прелаза мореуза у посед Русије. Стога су биле потребне огромне жртве, које је поднела руска влада и нација, да би западне државе пристале да признаду мореузе као руски посед, али при том само то признање је било изложено у неодређеном облику и, може бити, не без затајене мисли да се то питање подвргне радикалној ревизији после свршетка рата.

Њихови политичари су добро знали да су мореузи пут у Русију, али они су још боље знали да су мореузи један од најглавнијих центара транзитних путева, који све западне државе везују са источним државама. Предати дакле мореузе Русији није ли за њих значило довести безбедност и трговину својих држава у извесну зависност од међународне и економске политике Русије. Све су они то узимали у рачун. Стога није чудно што су се упорно и страсно борили против стремљења Русије ка мореузима. Та борба провлачи се као црвен конац кроз сву прошлост, почињући од царевања Катарине II, па све до наших дана. Да нам се не би веровало на реч у овом важном питању, довољно је овде навести мишљење руског дипломате који је водио руску политику уочи првих година рата. Сазонов у свом извештају од 23 новембра 1921 т. упућеном императору Николи II, написао је ове значајне речи:

«Стога је потребно да држава која влада мореузима располаже сама собом снагом велике државе. Она неизбежно стиче ту снагу, угнездивши се у мореузима, — услед изузетних географских услова. Стварно, ко завлада мореузима добија у своје руке не само кључеве Црног и Средоземног Мора, већ ће имати и кључеве за поступно продирање у Малу Азију и за хегемонију на Балканском Полуострву. Услед тога држава која замени Турску на обалама мореуза тежиће вероватно да пође путевима које су Турци некада напустили.»

И Сазонов, излажући ово мишљење у службеном документу, мишљење врло значајно за дипломате других држава имао је у виду једну од балканских држава (Бугарску), која би у случају завлађивања мореузима судбоносно била осуђена на поступно продирање у Малу Азију, просто због географских услова. У овом мишљењу има нечег судбоносног и чак мистичног за сваку државу која завлада мореузима. Али шта би се морало рећи за велику државу која има најмногобројнију сувоземну војску, или за државу која има на расположењу најмоћнију флоту. Разуме се, да би свака од тих држава пошла «путевима које су Турци некада напустили. А пошто је такво поступно кретање к даљим завојевањима неизбежно, природно је да би таква држава кроз једно или два поколења захватила под своју власт све транзитне путеве Ближег Истока, тј. Багдад, Дамаск и Каиро постали би њени градови.

Јасно је зашто су се западне државе, узимајући у рачун те неизбежне последице прелаза власти над мореузима на једну од европских великих држава — увек бориле и бориће се против тежњи које било државе, особито велике, да завлада мореузима. Стога су се увек стварале или ће се стварати коалиције држава, непријатељски међусобно расположених у многим односима, али солидарних против претензија које било државе на мореузе. Историјски догађаји нам и сувише јасно причају о томе. Може се чак рећи да свака велика држава својом не платонском, већ стварном тежњом осуђује себе на политичку усамљеност у годинама одлучне борбе око овог међународног политичког објекта. Одиста Русија у време Кримског рата нашла се изолована, а исто тако и после својих победа у рату 1877 г. Немачка је својом багдадском концесијом испољила своје претензије на мореузе. Она, окружена разним државама, пала је у политичку усамљеност. Дакако, нико неће одрицати да су мореузи били један од политичких објеката за којима је Немачка упорно и методично јурила у току неколико деценија. Најзад, сама Енглеска, необично мудра у својој политици, како многи тврде, испољила је после рата озбиљне намере да стави под своје покровитељство Јонију, тј. Византију, да би тако својом моћном руком притиснула мореузе и — осетила своју изолованост у годинама анадолских борби. И дипломатима у Лозани остало је једно: да поново привремено задрже мореузе за Турску, давши им међународно обележје, да би тако били сачувани од насртаја с ма које стране.

Сад је потребно да се задржимо на потпису четврте државе, Јапана. Неће бити излишно да напоменемо да ниједан потпис није изазвао 1923 г. толику буру негодовања у совјетској штампи као потпис ове азијске државе, која се географски налази на огромној даљини од мореуза. Совјетска штампа је изјавила да Русија не зна да постоје ма какви интереси Јапана у Црном Мору, а пријатељска Турска такође не зна за њих, пошто она чак и у почетку рата није била у дипломатским односима с Јапаном. Али, ако се обратимо архиви министарства спољних послова, из извештаја руских посланика у Цариграду видећемо да је Јапан од 1905 г. почео испољавати своје интересовање за даљу судбину отоманске империје. Судећи по тим документима, Јапан је чак био готов да гарантује империји неприкосновеност њене територије, па према томе и мореуза. Разуме се, да је англо-јапански савез у многом помогао иступању Јапана на светску арену, посебице у државама Блиског Истока. Али било би смешно видети само Јапан од међународних фигура, које Енглеска по свом нахођењу може поставити на место које жели. Ова азијска држава је и сувише велика да би ма за чији рачун играла какву било службену улогу у међународним односима. Ради заштите својих интереса и свога угледа она има флоту која по својој моћи заузима треће место, и војску која заузима врло

угледно место међу другим војскама. Њена радиност је постала неопходан елемент светске трговине.

И ето, ставивши свој потпис на конвенцији, Јапан је тиме осталим државама изјавио да тај документат, без његова пристанка не може нико изменити. Тај потпис ће у будућности несумњиво притискивати руску дипломатију не мање од енглеског.

Као завршетак треба рећи само још ово: руско-турски спор око превласти над мореузима после светског рата, услед потписа далеког Јапана, постао је светско питање.

Превео Т. Ј. Ис. В. Бајев

Bakunjin i Palacki

I

Meni se čini da je teško naći karaktere suprotnije od ova dva. Burno vatreni *Bakunjin*, nedosledan, strastan; narodni tribun koji se obraća neposredno masama i koji mrzi ustanove okovane spoljašnjim formama; čovek zaljubljen u pokret, koji se sam zanosi i koji je zanosio i druge; fantasta koji gradi ogromne planove i ide na juriš radi njihovog stvaranja. O njemu je govorila Tučkova Ogarjova (žena revolucionara i pisca Ogarjova) da on čini nepromišljene postupke, čije posledice mogu da budu veoma žalosne; on potseća na dete koje se igra sa vatrom. Promisliti, proceniti, prosuditi — nema kad. Treba raditi odmah, ne vodeći računa o situaciji, radi velikih ciljeva, tj. radi utvrđivanja sreće, dobra, pravde na zemlji. U Bakunjinu se protest protiv stvarnosti pretvara uvek u traženje njene promene bez odlaganja i to nasiljem.

Uz to Bakunjin je uvek bio bez prave veze s narodom. U ranije doba on je pao pod uticaj nemačke apstraktne filozofije, i nikad se nije naučio da pažljivo i kritički posmatra stvarnost. Odvojen od otadžbine, on je instinktivno pogađao njene potrebe; ali nemanje tačnih znanja, oskudica poznavanja uslova ruskog života i unutrašnjih procesa koji se dešavaju u Rusiji, smetali su mu da tačno utvrdi put i načine da zadovolji njene potrebe. Isto tako bez veze s narodom, isto tako bez poznavanja situacije u kojoj je trebao da radi, pokazao se Bakunjin i u Pragu na Slovenskom kongresu 1848 godine. Njemu se činilo da će kod Slovena naći onu Arhimedovu tačku koja će mu pomoći da krene narodne mase u istočnoj Evropi i poglavito u Rusiji. U isto vreme on nije poznavao ove Slovene, što je kasnije i sam priznao.

Sasvim drukče stoji s *Palackim*. On nikad nije bio bez veze s narodom. Naprotiv, svaki svoj postupak on je oslanjao na čvrsto i tačno znanje situacije. Sve uzeti u obzir, sve proceniti, sve prosuditi, ne učiniti drugog koraka dok jednom nogom ne opipaš čvrsto tlo. Takav je Palacki u svom političkom javnom radu. Oprezan, miran i staložen, štedljiv sa rečima i gestovima, vođ češkog naroda izgleda da se nije nikada zanosio sa planovima punim himera, grandioznim i neostvarljivim. On je poznavao po-

trebe svoga naroda, ali, trezveno ceneći stvarnost, on je umeo od ovih potreba birati u datom trenutku one koje su mu se činile kao najostvarljivije. On se nije igrao sa vatrom, on nije lutao tražeći Arhimedovu tačku. On je ozbiljno, dugo i mirno sedeo i radio u svom naučnom kabinetu.

Bilo bi, ipak, pogrešno misliti da se iza ove mirnoće, iza ove trezvenosti krije hladnoća i bestrasnost. Van svake sumnje, Palacki je isto tako strasno osećao kao što je mnogo i duboko razmišljao. Njegovo je srce umelo da kuca jako i živo. Njegova ljubav prema rođenom narodu i njegova služba njemu činili su osnovu celog njegovog dugog života. On je bio nacionalista u najboljem značenju ove reči, ali je njegov nacionalizam počivao ne samo na nacionalnom osećanju nego i na čvrstom znanju prošlih sudbina njegovog naroda. Bakunjinu je bilo lako da sa pozicije „krajnjeg demokrate" pređe na poziciju doslednog internacionaliste i anarhiste; za njega je narod bila apstraktna kategorija. Dok je za Palackog narod bio živi organizam, veza s kojim se osećala na svakom koraku.

II

Četrdesetih godina Bakunjin je tvrdio da je „krajnji demokrata". Ali njegov demokratizam nije bio smišljen sistem. Bakunjin je došao do njega ne putem dugog, svesnog rada, ne preko proučavanja političkih i socijalnih odnosa u Evropi u kojima se kretao. Nalazeći se na putu traženja jednog sistema pogleda na svet u nalaženju života i istine on je postao demokrata instinktivno, iz osećanja protesta prema stvarnosti koja mu je izgledala nepravedna, ružna i nesnošljiva. Društveni pokret u Evropi pred 1848 godinu morao je da obuzme strasnu prirodu Bakunjinovu. Ali sama strasnost s kojom se on bacio u borbu isključivala je mogućnost mirnog i smišljenog proučavanja demokratske doktrine. Bakunjin je nju primio bez kritike.

U isti mah on je verovao u bliskost evropske revolucije. „Mi smo se rodili pod revolucionarnom zvezdom, pisao je on u sredini četrdesetih godina. Mi živimo, i svi bez izuzetka ćemo umreti pod njenim uticajem. Mi se nalazimo u predvečerju velikog svetskog istoriskog prevrata, mi smo u predvečerju nove borbe, tim opasnije što će ona nositi ne samo politički, nego i principijelno-religiski karakter. Ne treba da se predajemo iluzijama; stvoriće se nova vera. Religija demokratije, koja će pod starom zastavom sa natpisom „sloboda, jednakost i bratstvo" početi novu borbu, borbu na život i smrt."

Na taj način revolucija se Bakunjinu predviđa kao vatra koja čisti. Revolucija će se izvršiti u ime nove religije. Ona će doneti sobom novu celinu idealnih pogleda na svet.

I evo, revolucija je nastupila. Februara godine 1848 nad Parizom se digla crvena zastava. Okrilaćen nadom, Bakunjin je pojurio iz Brisla u Pariz, pun veselja, pijan od revolucionarnog

ushićenja. Sa radosnim osmehom Bakunjin se pridružio revolucionarnim pariskim gomilama. Učestvovao je u demonstracijama. Govorio je na mitinzima. Stanovao je sa radnim svetom po kasarnama. Revolucija mu je izgledala kao pravi praznik. Ali su prvi momenti zanosa brzo prošli. Bakunjin se probudio od pijanstva pobede. Trebalo je raditi, trebalo se žuriti. Već su se dizali germanski narodi. Revolucija je morala da se proširi dalje prema istoku, i obuhvati Poljsku i naročito Rusiju. Ovu revoluciju trebao je da pomogne on, Bakunjin.

I evo, Bakunjin hitno napušta revolucionarni Pariz i juri na Istok. Njegov put ide kroz Nemačku. Tamo je revolucionarni pokret u punom jeku; zasedava Frankfurtski parlamenat, izrađuje se novi Ustav, kraljevi i kneževi su uplašeni, te se spremaju na popuštanje. Ali ipak Bakunjin nije zadovoljan stanjem stvari u Nemačkoj. Njega ljuti intelektualni, buržoaski karakter pokreta. On se čudi zašto narodne mase spavaju, gubi veru u mogućnost da se revolucija izazove parlamentarnim načinom, preko kongresa, debata i rezolucija.

Demokratizam sa njegovim smišljenim i staloženim oblicima javnog života za Bakunjina jeste već preživljena etapa. Parlamenti, kongresi, ustavi i rezolucije ne dostižu cilja. „Ja ne verujem u ustav i zakone, piše Bakunjin; najbolji ustav ne bi mogao da me zadovolji". I zaista vidimo da Bakunjinov projekat slovenske federacije, osnove nove slovenske politike, u suštini stvari nije ustav, gde je sve sistematisano i gde su razrađeni svi detalji. To je više poziv, proklamacija, ideološka izjava. Po mišljenju Bakunjina nije potreban ustav, nego revolucionarna diktatura koja neposredno deluje na mase. Ko će biti diktator — to je svejedno. To može da bude i ruski car Nikola Prvi, s kojim Bakunjin tek što je stupio u borbu, samo ako primi revolucionarni program Bakunjinov i pristane da se neposredno osloni na mase. U takvom duhu Bakunjin je počeo da piše Nikoli I jednu vatrenu poslanicu iz Praga, pozivajući ga da stane na čelo revolucionarnih slovenskih naroda. Sjajan primer političke naivnosti Bakunjinove. Ali pismo nije bilo nikad poslato: očigledno je da se ono samom autoru učinilo fantastično.

Dakle, za krajnjeg demokratu Bakunjina spas Rusije, slovenstva, celog čovečanstva jeste u revoluciji.

Duh novog vremena, prema Bakunjinu, govori i deluje samo „u sred bure".

Potpuna suprotnost krajnjem, nestaloženom i nekonsekventnom demokratizmu Bakunjinovom jeste demokratizam Palackog. U njemu je sve bilo smišljeno, sve procenjeno, sve sređeno u organsku celinu. Neko je rekao da je „država — društvo čuvano od strane vlasti". Ovaj izraz se jako svideo Palackom, „jer iz njega proizlazi mnoštvo političih istina važnih kao za teoriju tako i za praksu". Za Palackog u samom pojmu društva već se nalazi elemenat prava uopšte. Palacki je bio ubeđeni pristalica

onog pravca evropske političke misli koji u slobodi vidi najviši zakon i najglavniju osnovu narodnog života. Sloboda i jednako pravo za sve bile su njegove lozinke. I jedno i drugo bilo je po mišljenju Palackog, njabolje garantovano u pravnoj ustavnoj monarhiji. Parlamentarno uređenje, federalizam, prvenstvo prirodnog prava iznad prava istoriskog — evo čemu, prema mišljenju Palackog, treba da teže narodi potčinjeni Habsburzima.

Misli Palackog o boljem državnom uređenju našle su potpun izraz u nacrtima ustava koje je on napisao za Austriju (oktobar 1848 i januar 1849). U ovim nacrtima, u kojima su uzeti u obzir sve osobine češkog života i smišljeni svi detalji, došle su do punog izraza karakterne crte solidnog, realnog i smišljenog demokratizma češkog vođe. On je video da svuda u Evropi raste centralizacija državne vlasti, ali po zakonu suprotnosti pojačava se i dobija sve veći uticaj isto tako i organizovano narodno javno mišljenje. Ne sme da popusti sukob ovih snaga. Treba težiti njihovoj mirnoj kombinaciji u ustavu, zasnovanom na sporazumu monarha i naroda. Sporazum treba da bude dragovoljan i da isključuje svaki elemenat nasilja. Državno uređenje osnovano na idealima hrišćanstva, službe čovečanstvu i visokog morala ne može da počiva na nasilju. U opšte svaka neorganizovana, direktna i nasilna akcija, svaka manifestacija grube sile, bila je organski odvratna Palackom. On nikad nije bio revolucionar. Njemu je bila tuđa konspiracija, on je uvek težio tome da se njegova delatnost razvija u oblicima predviđenim u zakonima. Revolucija nije mogla doneti Palackom nikakvog novog izradjenog i spasonosnog pogleda na svet. Kod Palackog su takvi pogledi bili već izrađeni, smišljeni, staloženi. Za umerenog demokratu Palackog spas njegovog naroda i cele Evrope je u ustavu.

Duh novog vremena, prema Palackome, govori i radi samo u oblicima parlamentarnim i ustavnim.

III

Nije čudo da su ove dve moćne i toliko suprotne ličnosti odmah došle u sukob, čim ih je sudbina dovela u dodir na Slovenskom kongresu 1848 godine u Pragu. Pored oštrih razlika u karakteru, pored principijelnih neslaganja u pitanjima programa i taktike, postojalo je još jedno specijalno pitanje koje je proizlazilo iz ondašnje situacije i dovodilo je Bakunjina i Palackog na dve potpuno suprotne pozicije. Ovo je pitanje — Austrija.

Bakunjinu je izgledalo nesumnjivo da baš Habzburška monarhija jeste glavni neprijatelj slovenstva, glavna zapreka na putu ka stvaranju slobodne federacije sviju slovenskih naroda. U borbu sa Austrijom treba da pođu ujedinjene snage celoga slovenstva. Dok je Austrija živa i jaka, mrtvi su i podjarmljeni potčinjeni joj slovenski narodi. Samo na ruševinama habsburške monarhije osnovaće slovenski narodi svoju slobodu. Na popuštanje Austrija ne može da pristane, to bi bilo sa njene strane

samoubistvo. Obećanjima Habsburga se ne sme verovati; u teškom trenutku oni će pristati na sve; opasnost će proći, i obećanja će ostati neispunjena. Austro-slavizam je štetna i lažna struja. Samo revolucionarna borba sa austriskom državom, samo potpuno njeno rušenje može da donese slovenskim narodima željeno oslobođenje. A oslobođenje slovenskih naroda Austrije poslužiće kao stimul za oslobođenje Poljske i Rusije. Tada će se stvoriti velika i neoboriva federacija sviju slovenskih naroda.

U negaciji bio je Bakunjin uvek jači nego u pozitivnom radu. Njegova strasna mržnja prema Austriji, njegovo kategoričko odricanje austroslavizma, njegovo nadahnuto proročanstvo o tome da će samo na ruševinama „zakrpljene monarhije" Sloveni dobiti za sebe slobodu, sve je ovo van svake sumnje činilo duboki utisak na slovensku omladinu koja je stupala usred bure i juriša godine 48 na pozornicu samostalne političke delatnosti. Bakunjin je postao zastava, vođ.

Palacki je bio baš pristalica austroslavizma; za njega Austrija nije bila jedna strana u tuđoj igri, već veoma realna snaga s kojom se trebalo susretati svaki dan, svaki čas, prilikom svakog akta političkog, društvenog i ličnog života. Austrija je bila za Palackoga običan okvir života, koji je izgledao neophodan baš zbog svoje običnosti. Habsburška monarhija nije bila za Palackoga domovina koja se voli iracionalno, nego je ona bila kategorija čiji opstanak treba proceniti i to opravdati snagom razuma. I takvo opravdanje Palacki je davao Austriji sa puno uverenja da on ima pravo. Pažljivo proučavajući međunarodnu situaciju u centralnoj Evropi, vodeći računa o tendencijama pangermanaca da okupe u jednu zajednicu sve zemlje bivše Svete Rimske Imperije, uzimajući u obzir ekonomske interese malene kontinentalne Češke, Palacki se svesno držao Austrije, iskreno je težio tome da se ona sačuva i bojao se onog haosa koji će neminovno doći ako se ona raspadne. Austrija je potrebna radi očuvanja status quo u centralnoj Evropi i radi suzbijanja nemačkih težnja ka velikoj zajednici; Austrija je potrebna radi obezbeđenja mira na evropskom kontinentu. „Kad Austrije ne bi bilo, nju bi trebalo stvoriti".

Bio je još jedan motiv zašto je Palacki hteo četrdesetih godina da sačuva „zakrpljenu carevinu". On se bojao aveti Nikolajevske Rusije. Budući neprijatelj univerzalne imperije u opšte, Palacki nije pravio izuzetka ni za Sverusku Imperiju. Rasulo Austrije bi neminovno dovelo centralnu Evropu do haosa, a ovaj bi haos odmah iskoristila Rusija. Palacki je bio protiv toga da Rusija proguta slovenske narode Austrije. Habsburška monarhija spasavala je male slovenske narode u jednakoj meri i od germanske i od ruske opasnosti.

Ali Palacki nije hteo da se Austrija očuva u onom obliku u kojem je ona postojala pre godine 1848. On je težio ka temeljnoj promeni njenog državnog uređenja. Centralisana, unificirana carevina Habsburgovaca trebala je da se putem slobodnog dogo-

vora između monarha i naroda pretvori u federaciju slobodnih i ravnopravnih naroda.

Bakunjin je kasnije u svojoj ispovesti caru Nikoli I optuživao Palackog zbog lukavih zamisli da pretvori Austriju u slovensku carevinu sa hegemonijom Čeha. Bakunjin je čak optuživao Palackog zato što Česi hoće da postanu od potlačenih tlačitelji, potčinivši svome uticaju druge slovenske, pa i neslovenske narode, manje kulturne i manje jake duhovno. Ova optužba nema osnova. Sva delatnost Palackog koja se razvijala ne konspirativno, nego potpuno javno, sve njegove pismene i usmene izjave, sav njegov rad oko projekta federativnog ustava za Austriju ne daju nikome prava da tako teško optuži Palackog. Ova optužba Bakunjinova rezultat je lične ozlojeđenosti i neprijateljstva.

IV

Principijelni odnos prema Austriji u doba Slovenskog kongresa godine 48 bacio je Bakunjina i Palackog u suprotne logore. Ali iz ovog osnovnog pitanja koje ih je delilo proizašlo je još i ovo. Palacki je tražio da praški slovenski kongres bude kongres austriskih Slovena, i da se razvija pod zastavom austroslavizma. Radi veće ubedljivosti, Palacki je naredio da se u zgradi kongresa podigne crnožuta carska zastava. A za Bakunjina je ova zastava bila simbol robovanja. Bakunjin, i ne samo on, nego i poljski delegati, težili su, suprotno češkoj tački gledišta Palackog, da praški kongres pretvore u kongres sviju Slovena i da mu nature širok politički program koji se tiče opštih pitanja i interesa Slovenstva u celini.

Na skupštini, kao što često biva, pobedila je kompromisna tačka gledišta. Zvanično je praški kongres godine 1848 bio priznat kao kongres austriskih Slovena. Sloveni neaustriski mogli su da u njemu učestvuju samo kao gosti. Ali su se ovi gosti koristili svim pravima članova, učestvovali su u diskusijama i glasanju, pretsedavali su u sekcijama (Poljak Libelt) ulazili su u sastav odgovornih odbora kongresa. Tako naprimer, Bakunjin i Libelt, obojica gosti, učestvovali su u komisiji koja je izradila proglas narodima Evrope, jedini zvanični dokumenat Kongresa.

Prema tome, nikakve razlike između članova i gostiju na Kongresu nije bilo. I zato je Bakunjin bio potpuno u pravu kada je kasnije u svome znamenitom proglasu Slovenima nazvao sebe članom Slovenskog kongresa. A nije bio u pravu Palacki kada je u svojoj iznuđenoj izjavi povodom proglasa Bakunjinovog pokušao da ospori pravo Bakunjinovo da kao član kongresa apeluje neposredno na mase.

Nije bio u pravu Palacki ni u tome što je pokušao da negira fakat istupanja Bakunjinovog na kongresu protiv austroslavizma. Razume se da je Bakunjin morao da vodi računa o češkoj tački gledišta, i da donekle ublaži svoje vlastite misli, reči i postupke. Ali u glavnom on nije tajio svoje osnovne poglede, a projekat

slovenske federacije koji su sastavili on i Poljak Libelt i podneli kongresu daleko je izlazio iz okvira austroslavizma.

Pitanje o ulozi Bakunjina i stepenu njegovog uticaja na kongresu pri sadašnjem stanju izvora ne može da bude rešeno na potpuno zadovoljavajući način. Sam Bakunjin u „Ispovesti" caru Nikoli I pisanoj u Petropavlovskoj tvrđavi, nekoliko godina posle kongresa, tvrdio je da je igrao veliku ulogu u događajima 48 godine i podrobno je izlagao one krajnje poglede koje je tobož iznosio na Kongresu. Zapisnik opštih sednica nije sačuvan. (Palacki je tvrdio da zapisnici nisu vođeni). U zapisnicima poljsko rusinske sekcije Kongresa, nedavno objavljenim u delu poljskog istoričara Vislockog, (član njen bio je Bakunjin) nalazi se kratak rezime iz tri ili četiri Bakunjinove izjave. Ali ove izjave, sudeći po zapisnicima, nisu bile toliko značajne i kategorične kao što ovo tvrdi Bakunjin u „Ispovesti". Vislocki je u opšte sklon da odriče svaki uticaj Bakunjinov na Kongresu. Ovo svakako nije tačno. Bolje ceni ulogu Bakunjinovu na Kongresu stari češki istoričar Kongresa Tobolka, koji je govorio da je pojavi Bakunjinovoj na Kongresu prethodila njegova slava kao oduševljenog besednika, ubeđenog revolucionara i mučenika za ideju slobode. Takav čovek nije mogao ostati nezapažan na Kongresu.

V

Bilo je još jedno pitanje koje se ticalo taktike i praktične delatnosti u doba praškog Kongresa godine 48, a koje je jako delilo Bakunjina i Palackog. Slovenski Kongres u Pragu prema odluci njegovih iniciatora i vođa nije mogao imati nikakvih zakonodavnih i administrativnih funkcija. Prema zamisli Palackog, Kongres je trebao da ima karakter „prijateljske privatne konferencije Slovena".

Bakunjin, koji je došao u Prag tražeći „Arhimedovu tačku" da podigne revoluciju na celom širokom prostoru istočne Evrope, koji je maštao o akciji odlučnoj i brzoj, razume se, nije mogao da se složi sa takvim pogledom na Kongres. Konferencija sama po sebi, bez direktne akcije, nije mu bila potrebna. Parlamentima, kongresima i ustavima on nije više pripisivao nikakvog značaja. Ako su situacija i otpor Palackoga smetali da se Kongres pretvori u vodeći organ revolucije, neophodno je bilo stvoriti van Kongresa tajno udruženje koje će sebi postaviti za zadatak da odmah počne stvarnu akciju. Takvo jedno udruženje bilo je osnovano od strane Bakunjina pod nazivom „Udruženje slovenskih prijatelja". U njega su ušli najmlađi i radikalni elementi Kongresa.

Ni sam Bakunjin, ni tajno društvo nisu bili, tako bar izgleda, iniciatori praškog ustanka na Duhove. Ovaj ustanak je imao lokalne uzroke koji su se nalazili van Kongresa. Ali Bakunjin, uhvaćen revolucionarnom eksplozijom, s radošću je napustio „prijateljsku privatnu konferenciju" pa se bacio na barikade. Leon Sapjega u svojim uspomenama o kongresu kaže: „Mi Po-

ljaci, nalazili smo se na sednici ne znajući ništa; odjednom nam je dojurio Bakunjin vičući da sada nije vreme za sednice nego treba ratovati..."

Bakunjin je primio praški ustanak kao veliku radost. Palacki je pratio buru narodnih stihija sa bolom u srcu. Bakunjin s puškom u ruci pojurio je na barikadu, Palaciki se pojavio u ulozi posrednika između ustanika i kneza Vindišgreca.

VI

„Prijateljska privatna konferencija" Slovena bila je prekinuta, blagodareći praškom ustanku na Duhove. Gospodar Praga bio je knez Vindišgrec. Članovi Slovenskog kongresa razišli su se iz Praga na sve strane. Morao je da beži i Bakunjin. Ali on nije napustio svoje „slovenske" ideje i težnje. Otišavši u Nemačku, on je uputio vatreni proglas Slovenima. U njemu on nije više postavljao na čelo akcije nacionalne posebne interese Slovena nego je težio da uputi revolucionarni pokret Slovena u opšti kolosek revolucije onog vremena. U ovome proglasu Bakunjin je tražio od Slovena da se odreknu svoje usko nacionalističke pozicije, i da pridruže svoje snage nemačkim i mađarskim revolucionarima. Samo su zajednički napori revolucionara svih naroda sposobni da dadu otpor talasu reakcije koji se diže. U svome proglasu Bakunjin vrlo strogo sudi o „politici laži i izdaje", koju su sprovodili od samog početka slovenskog pokreta, a naročito na Praškom kongresu, „državničke pametne glave" (tu je Bakunjin mislio na prvom mestu Palackog), koji su čekali oslobođenje austriskih Slovena od saveza sa austriskim carem. Ovde je Bakunjin sebi dopustio jedan direktan napad na Palackog. Ovaj napad nije ostao bez odgovora. U „Iznuđenoj izjavi" Palacki je našao za potrebno ne samo da osporava principielnu tačku gledišta Bakunjinovu nego i da osumnjiči njegovu iskrenost. Docnije, putevi Bakunjina i Palackog razilazili su se sve više i više. Bakunjin je svu svoju izvanrednu energiju posvetio dizanju revolucije u Češkoj. On je izradio veliki plan ove revolucije koja je trebala da ima seljački karakter i da dovede ka nasilnoj likvidaciji ostataka feudalnih odnosa i plemićskih velikih poseda. Evo šta je Bakunjin pričao u „Ispovesti" o ovom svome planu: „U Pragu treba da zasedava revolucionarna vlada sa neograničenom diktatorskom vlašću. Proterano je plemstvo i duhovništvo koje se odupire, razbijena je u paramparčad sva austriska administracija. Proterani su svi činovnici... Uništeni su takođe svi klubovi, časopisi, sve pojave brbljive anarhije, sve je potčinjeno jednoj, diktatorskoj vlasti..."

Razume se da je ovaj plan mogao izazvati kod Palackog samo užas i strah. U ostalom dobro poznajući situaciju i ništavne mogućnosti Bakunjinove, Palacki ne bi trebao da pripisuje Bakunjinovom planu značaj grozne neizbežne opasnosti. U ono vreme kada je Bakunjin razrađivao svoje fantastične revolucio-

narne planove, Palacki je pisao projekat federalističkog ustava za Austriju i učestvovao je u saboru u Kromeržihu. On se još sve nadao da će češki narod moći legalnim putem da dobije dostojne uslove života pod austriskim krovom nad kojim se vijala crnožuta zastava Habsburgovaca.

VII

Ni fantastični revolucionarni planovi Bakunjinovi, ni umerene realne mogućnosti Palackog nisu se ostvarile u ono doba. Da li možemo zbog ovoga optuživati bilo jednoga bilo drugoga? Razume se, ne. Šta znači ličnost ma koliko ona bila jaka i veličanstvena pred neizbežnim tokom istoriskog procesa?

Ali ne u smislu optužbe ili opravdanja, nego u smislu objektivnog prosuđivanja u pravu smo sada, posle osamdeset godina da sudimo o onim pozicijama koje su zauzimali Bakunjin i Palacki u burne godine „slovenskog proleća".

Nazvao sam Bakunjina fantastom, bez veze s narodom. Ovo je tačan ali ipak jednostran sud. Pored sve udaljenosti Bakunjinove od stvarnosti koja ga je okružavala, pored sveg malog poznavanja ljudi i prilika, on je ipak imao oštar pogled političara koji gleda daleko unapred i koji tačno određuje uslove pod kojima je jedino mogućan uspeh posla koji je preduzeo. Politička intuicija Bakunjinova tačno mu je pokazala gde se nalazi glavni neprijatelj, ko je glavna smetnja na putu, i na čemu treba koncentrisati najjaču i najveću pažnju.

Zaista ideja Bakunjinova da, tek kad sruše Austriju, Sloveni mogu da postignu slobodu i samostalnost, ideja koju je on branio sa takvim neobičnim naporom, zar je ova ideja bila pogrešna? Zar je ona skinuta sa pozornice života? Sada, osamdeset godina posle strasnih poziva Bakunjinovih, jasno vidimo da je njegova osnovna pretpostavka slovenske slobode bila potpuno tačna. Slovenska Austrija je bila obmana, to je bila nerealna izmisao realnog političara Palackog, izmisao koja je donela njenom autoru puno gorkih razočarenja.

Istina, može se reći da u ono doba kad je Bakunjin istupio sa svojom propagandom situacija nije odgovarala ekstremizmu tog programa: vreme za rušenje Austrije onda još nije nastalo, Bakunjin je sa svojim planovima išao daleko ispred epohe. Ali, u opšte, diskusija oko toga da li je nastupilo ili ne vreme za nekakvu krupniju promenu često biva potpuno prazna; mi poznajemo slučajeve u istoriji kada su se promene počele vršiti i suviše kasno. Ali nije u tome suština stvari. Diskusija između Bakunjina i Palackog vodila se ne oko pitanja o blagovremenosti radikalnih mera prema Austriji, nego oko suštine pitanja. Palacki je onda odbacivao samu ideju rušenja Austrije, tražeći da Austriju treba stvoriti i kad je ne bi bilo. Istina, dvadeset godina kasnije, isti Palacki govorio je nešto drugo: „Mi, Česi, postojali smo pre Austrije, mi ćemo postojati i posle nje". Ali šta bi bilo da je ovu

rečenicu Palacki izgovorio na praškom kongresu godine 1848?

Ali to nije sve. Bakunjin je godine 1849 istakao drugu ideju, čije ostvarenje je trebalo da za uvek utvrdi slovensku slobodu. Bakunjin je tražio da se potpuno unište ostaci feudalizma u zemlji, da se oduzme zemljište od germanizovane nemačke i mađarske aristokratije, i da se zemlja vrati u ruke slovenskih seljačkih radnih masa. Zanimljivo je da je i ova ideja Bakunjinova, ako ne po formi, ono po suštini, bila sprovedena u život sedamdeset godina kasnije i zaista je postala jedna od osnova samostalnosti slovenskih država.

Nedovoljno poznavanje mesnog života, nejasne pretstave o borbi ideja u slovenskom svetu i o maksimumu programa slovenske realne politike, nisu smetali Bakunjinu da jasno odredi one uslove sa izvršenjem kojih je tek bilo moguće ostvarenje sna slovenskih naroda o slobodnom životu. Ovi uslovi izgledali su onda većini Slovena i suviše smeli i revolucionarni. Vođi Slovena isticali su onda drugi program rada, mnogo umereniji i realniji. Ali se ovaj program pokazao potpuno neostvarljiv. Sloboda slovenskih naroda Austrije stvorena je tek onda kada su izvršena ona dva uslova koje je Bakunjin označio još godine 48.

Dr. Josif Jirasek, u svojoj knjizi „Rusija i mi", u poglavlju posvećenom Bakunjinu govori sasvim tačno: „u mnogome vreme mu je dalo potpuno priznanje, ostaje ipak pitanje do kojeg je stepena ondašnje vreme bilo zrelo za prevrat i državnu samostalnost..."

Preveo D-r A. J.

Boris Jevrejinov

M. J. LJERMONTOV, rad slikara Zabolockog

Život Ljermontova

(Po najnovijim podacima)

1

Noću između 2 i 3 oktobra 1814 god. u Moskvi žena kapetana u ostavci Jurija Petrovića Ljermontova rodila je sina Mihaila. Marija Mihailovna Ljermontova imala je onda svega 18 godina. Ona je bila poreklom iz znatne i bogate porodice Arsenjeva. Baba malog Mihaila, rođena Stolipina, i pored svoje divne lepote udala se tek u svojoj 35 godini. Njen brak je bio nesrećan: Arsenjev se otrovao kada je Mariji Mihajlovnoj bilo svega 9 godina. Jelisaveta Arsenjeva obožavala je ćerkicu, dete bolešljivo i slabunjavo. Sa nezadovoljstvom i ljubomorom ona je pristala na njen brak sa neuglednim i siromašnim kapetanom u ostavci Jurijem Petrovićem Ljermontovim. Iako su Ljermonti, prema tradiciji, vodili poreklo od španskih granda i škotskih velikaša, oni su se pojavili u Rusiji u 17 stoleću, te nisu postali ni bogati ni ugledni. Pešadiski kapetan, vlasnik malog imanja sa 150 seljaka zvanog Kropotovka, očarao je Mariju Mihajlovnu svojom prestoničkom elegancijom i lepotom. Njihov brak beše brak iz ljubavi, ali su već prvi dani pokazali da neće biti između supruga ni sloge ni sreće. Stara gospođa, Jelisaveta Arsenjeva, koja je tada imala 54 godine, beše ljubomorna prema neobuzdanom ali lepom kapetanu i na svaki način izazivala je mržnju ćerke protiv njenog muža. A međutim taj se muž pokazao džandrljiv i naprasit i sklon da se tuče: jedared je čak tukao svoju mladu ženu. Pored toga, on je suviše mnogo gledao i na druge žene. A kada se posle rođenja sina, sva porodica na čelu sa babom Arsenjevom preselila u starinski spahiluk Tarhani (Penzenska gubernija), videlo se da se Jurije Petrović mnogo više zanima za drugaricu svoje žene, nego za nju samu. Jaka i odlučna, Arsenjeva je veoma oštro istupila protiv zetâ; Jurije Petrović otišao je u svoju Kropotovku.

Razlaz sa mužem teško je uticao na bolešljivu i slabunjavu Mariju Mihajlovnu. Kod nje je počela sušica. Bleda, sa znacima bliske smrti na tužnom licu, ona je pevala pesme svome dvogodišnjem sinu; on je tvrdio da se celog života sećao ovih majčinih pesama. U album koji je on čuvao celog života kao uspomenu

na majku, ona je pisala sentimentalne stihove. U sećanju rođaka ona je ostala kao nekakvo nežno, muzičko priviđenje: od nje je Ljermontov nasledio povećanu osećajnost, naklonost ka tuzi i misaonost. Od oca — neposlušnu narav, naprasitost, sposobnost da se lako zanese, ljubav ka romantičnoj pozi. Marija Mihajlovna je imala 21 godinu kada je umrla. Stara Arsenjeva bila je neutešna: posle tragične smrti muža sudbina joj je oduzela strasno voljenu kćer. Svu svoju još jaku nežnost i ljubav ona je sada poklonila unuku. Njena ljubav već je izlazila iz okvira materinskog osećanja: ovo je bilo slepo obožavanje, prenošenje celokupnog smisla života na ovog malenog dečaka sa tamnim očima i ćudljivom naravi. Jelisaveta Aleksejevna Arsenjeva, koja je nadživela i muža i ćerku, nije znala da joj je suđeno da nadživi i unuka.

Posle dugih sukoba Arsenjevoj je pošlo za rukom da dobije od kapetana Ljermontova pristanak da može kod sebe zadržati malenog Mihaila do 16 godine. Ona je naredila da se sruši gospodska kuća u Tarhanima, da je ništa više ne bi potsećalo na smrt ćerke, i nastanila se sa unukom u jednoj sporednoj zgradi. Tu, pod brižnim nadzorom i svim mogućim staranjem stara-majke, okružen mnoštvom slugu, rastao je Ljermontov. On je bio nezdravo dete, često je bolovao i onda su sve sluškinje bile slobodne od rada i morale su da se mole za zdravlje Mihaila. Sveopšte obožavanje i maženje stvorili su od njega malenog tiranina: on je navikao da se ispunjavaju svi njegovi prohtevi, vikao je na nespretne sluge i lupao je nožicom na sluškinje. Stara-majka nije mogla da ga se dovoljno nagleda; i on se tesno vezao uz nju i uvek je hitao da njoj saopšti svoju radost, kad je nalazio slikove u pesmama. Od samog detinjstva on je voleo slikove.

Kad je navršio šest godina, on je ozbiljno oboleo: pojavili su se u isto vreme škrofule i kraste po telu. Izvesna nepravilnost nogu ostala je kod njega zbog ove bolesti za čitav život. Ležeći u svojoj sobi, sa zidovima pokrivenim žutim štofom, nemajući mogućnosti da se kreće, on je otkrio novu igračku: uobrazilju. Njegovi snovi dobijali su nedetinjski karakter. Kad mu je bilo osam godina — a setio se toga, kad je imao 14 — on je snjao čudnovat san: kao on nekuda putuje pred olujom, i oblak „malen, kao neko parče crnog ogrtača brzo je leteo po nebu".

Da bi se popravilo zdravlje njenog ljubimca, stara-majka je odlučila da pođe s njim u kavkaško banju Pjotigorsk, blizu koje se nalazilo imanje njenih rođaka. Ljermontovu beše 10 godina, kada je prvi put video Kavkaz i tu, u Pjatigorsku, u tom gradu kojem beše suđeno da postane koban za njega, probudilo se u njemu sve što je trebalo da kasnije ispuni sav njegov život: nadahnuće, ljubav, žeđ za slavom.

U godini 1825, godini ustanka dekabrista, desetogodišnji Mišel je pisao stihove o planinama Kavkaza koje su za uvek zaplenile njegovu maštu. Neiskazano ushićenje obuzimalo ga je

kad je gledao na Mašuk i na vrhove pokrivene snegom. Žedno je udisao planinski zrak i slušao je priče o slobodoljubivim i divljim gorštacima. Sedeći na klupi u pjatigorskom parku, on je ponavljao imena koja su kasnije postala poznata milionima čitalaca: Hadži-Abrek, Galub, Tamara.

Jednog je Arsenjevoj došla nekakva dama sa desetogodišnjom ćerkom. Mišel je ugledao devojčicu: ona je imala zlatnu kosu, plave oči. Neobično osećanje obuzelo ga je : on je plakao i ushićavao se. Njemu su se smejali, njegova tajna postala je javna, ali ništa nije moglo da uništi njegovu strast: u desetoj godini on je osetio prvu jaku ljubav kao da mu se otkrila — ovo je on pisao kasnije — „zagonetka izgubljenog raja".

„Čovek koji nije voleo onda kada deca još ne snivaju čarobne snove, ne može da bude pravi pesnik ni da razume pesništvo" — ovih reči Bajronovih setio se kasnije Ljermontov, govoreći o svome prvom susretu.

I ovde, u Pjatigorsku, stara vračara rekla je stara-majci Arsenjevoj da će njen unuk biti velik čovek.

Posle boravka na Kavkazu Mišel se sasvim oporavio, i posle povratka u Tarhane počelo je učenje. Da ne bi Mišelu bilo dosadno, stara-majka pozvala je k sebi njegove rođake, i među njima njegovog vernog prijatelja Akima Pavloviča San-Gireja. Dešavalo se da se u gospodskaj kući u Tarhanima učilo i zabavljalo zajedno sa Mišelom desetoro dece. A pored toga bilo je sakupljeno čitavih dvadeset dečaka uzetih iz reda spahijske čeljadi i seljaka. Možemo zamisliti kakve je hajdučke igre prirađivala ova nemirna banda pod vođstvom Mišela, bujnog, ponositog, ali u isto vreme sposobnog za svake izume i kaji je brzo zaboravljao svoju vlastitiu srdžbu. U ogromnom divljem parku prirađivani su napadi iza busija, na obali ribnjaka igrane su gusarske igre.

Mišel je učio vredno, ali bez dovojno reda. U svojoj trinaestoj godini on je dobro slikao akvarele i odlično lepio slike iz bojadisanog voska; tom prilikom on je sa naročitim zadovoljstvom slikao Kavkaske planine. Guvernantu, Nemicu zamenio je guverner Francuz Kape i nekakav Grk, od koga je Ljermontov naučio nešto grčki. Francuski i nemački on je govorio kao maternjim jezikom.

Uopšte se u Tarhanima živelo veselo. Često su prirađivane igranke, masken-balovi, domaće pretstave. Mišel, crnomanjast, sa tamno-kestenjastim očima, zasenčanim gustim crnim trepavicama, sa pramenom plave kose, koji je tako čudnovato padao u oči usred njegove tamno kestenjaste, gotovo crne kose, jurio je između gostiju, obučen u zeleni kaputić od somota, dok je stara-majka u crnoj haljini, u starinskoj kapici od čipaka bez pantlika, oslanjajući se na štap, blagim i tužnim očima posmatrala zabave svoga ljubimca. Visoka, stasita, prgava, trpeći prkosne odgovore samo od strane Mišela i njegovih vršnjaka, ona se šetala po sobama, vičući na užurbanu čeljad.

Jedina tamna pega u ovom slobodnom i prijatnom životu bilo je pitanje o ocu. Jurije Petrović i pored sve svoje lakomislenosti nije z ber vljao na sina, i s vremena na vreme Mišel je odlazio u Krepetovku i provodio vreme u gostima kod oc , što je veoma ljutilo stara-majku. Malenog Ljermontova mrzela je da čudi razlika u načinu života u bogatim Tarhanima i u siromašnoj kući očevoj, kao i ona mržnja i prezir sa kojim su stara-majka i njeni ugledni rođaci gledali na siromašnog kapetana u ostavci. On je zavoleo oca skrivenom i tajnom ljubavlju, u kojoj su se saučešće, sažaljenje i protest protiv nepravde borili sa ljubavlju prema babi i nejasnim saznanjem da je otac bio uzrok nesreće pokojne majke. Nema sumnje da je mnogo od onog što će kasnije petnaestogadišnji dečak nazvati „gorko razočarenje i žalosno iskustvo" bilo samo bolno preživljavanje porodične drame.

Kad je Ljermontovu bilo dvanaest godina ponovo se zaljubio u kući očevoj. Biografi ne znaju ko je bila ta žena koja je izazvala detinjsku Mišelovu strast. Najverovatnije to je bila rođaka njegove majke, Ana Grigorjevna Stolipina, odrasla gospođica koja nije obraćala pažnje na nespretnog dečka koji je stalno crveneo. Ovog puta Mišel je pažljivo krio svoja osećanja: opet je ljubav došla k njemu sa mukama uvređenog samoljublja, sa duševnim trzajima. Možda su ova rana iskustva bila odlučna za sav život Ljermontova. Greše što ignorišu ova dva fakta istoriografi Ljermontovljeva života: impresije detinjstva često su najjače i najodlučnije u celokupnom životu čoveka.

2

Mišel je ušao u svoju trinaestu godinu i trebalo je da se ozbiljno misli o njegovom obrazovanju: stara-majka je odlučila da se sele u Moskvu. Ovde je Mišel odmah postao „nećak dvadeset hiljada tetkica". Mnogobrojni rođaci Arsenjeve — Lopuhini, Stolipini, Vereščagini, stanovali su u blizini, i Mišel je stalno kod njih odlazio. Čitavi porodični saveti sastajali su se da rešavaju o njegovoj sudbini. Odlučeno je bilo da se on sprema za „Plemićski universitetski pansion". Nastavnici su dolazili njegovoj kući, dok je vrhovni nadzor nad Mišelom bio poveren francuskom emigrantu i velikom ljubimcu žena — Žandro.

Čitav novi svet otkrio se za Mišela: on se upoznao sa ruskim pesnicima onog doba, počev od Žukovskog i Kozlova pa do Puškina. Žandro mu je čitao Šatobrianа. U časovima slobodnim od rada sa učiteljem Rusom, Zinovjevim, Ljermontov je pisao romantične stihove i drame. On je imao 14 godina, kada se kod njega pojavila prva zamisao „Demona".

Godine 1827—28 razvoj Ljermontova ide džinovskim koracima. On se od jedared pretvara iz dečaka u mladića. Ogromna i grozničava duhovna delatnost obuzima ga. Uobrazilja, stalno hranjena čitanjem, uznosi ga u nebeske sfere. Uz to romantične priče Žandra, legenda o Napoleonu i, kao završetak svega, prva

iskustva „nežne strasti". Teško je utvrditi da li je tu igrao nekakvu ulogu Žandro, ali je van svake sumnje, da se u svojoj 15 godini Ljermontov upoznao sa fizičkom ljubavlju; da li su to bile „prodane čarobnice", kao što ih je on zvao u svojim spevovima, ili nekakva sluškinja, kao što se to može pretpostaviti na osnovu speva „Saška" — svakako stihovi ovog vremena svedače već o izvesnom ljubavnom iskustvu. Uskoro je Žandra zamenio Englez Vindson koji je naučio Ljermontova engleskom jeziku, i upoznao ga sa Bajronom, Šekspirom, Murom, Valterom Skotom; taj je učinio na njega naročito jaku impresiju. U ostalom on je već onda odlično poznavao najvažnija dela francuske i nemačke književnosti i žedno je čitao klasike. On je i sam pisao mnoštvo pesama.

U ruskoj književnosti puno se govorilo o uticaju Bajrona na Ljermontova. Kao i mnoge uobičajene tvrdnje, ovo pitanje mora da se ponovo prouči. U poslednje vreme radnje ruskih književnika, naprimer odlična studija I. Šuvalova — „Ljermontov — prevodilac Bajrona" utvrdili su jedan zanimljiv fakat: bez obzira na neosporan liter rni uticaj, bez obzira na to što je Ljermontov strasno zavoleo Bajrona, on mu se nije potčinio.

„Demonizam Ljermontova", njegova „bajronovska poza" proizlazili su iz njegovog karaktera, a ne iz literarnog podražavanja. Ljermontov je kod Bajrona našao konačni izraz svojeg vlastitog raspoloženja, ali je on odlično znao da on „nije Bajron, nego drugi, još neznani izabr nik".

Ljermontov se formirao izvanredno rano. Može da se kaže da su se celokupna njegova pesnička ličnost i sve osnovne crte njegove prirode izradile kada mu je bilo 14—16 godina. Neobično osetljiv, sa bolešljivim s moljubljem, sa nedetinjskom tugom, sa nekakvom proročanskom vizijom vlastite sudbine, sav u protivrečnostima: strastan i sklon da ismejava druge, zanešenjak i žučan, sa odličnim razumevanjem prave vrednosti t. zv. otmenog sveta i njegove sujete, ali u isto vreme zagrejan svakim otsjajem uspeha u tom svetu, pesimist koji maštа o slavi, oholi i vatren tiranin, sa srcem ženskim i nežnim, — takav je bio Ljermontov u mladosti, i kasniji život samo je pojačao ove njegove osobine, samo je prevukao još neke boje preko ove slike, čiji je osnovni crtež bio jasan još g. 1828.

Nikada ne treba zaboraviti ovu izuzetnu pojavu: četrnaestogodišnji dečak već je našao osobine svoga stiha, zaključno do muških slikova, sa prenosom rečenice iz jedne strofe u drugu (enjambement), hiperboličkim upoređenjima, čestom upotrebom drugog padeža i t. d. a, što je najglavnije, — on je već odredio i osnovne teme svoga stvaranja.

Ne treba zaboravljati da g. g. 1828—9 Ljermontov piše spevove „Gusar", „Čerkezi", „Kavkaski Zarobljenik", dramu „Španjolci" i dramu „Ljudi i strasti", u kojoj se mogu naći elementi „Junaka našeg doba". Onda on zamišlja „Demona" i piše prvu njegovu varijantu, zamišlja „Mciri", i piše strofe koje su

neizmenjene ušle u konačnu redakciju speva, najzad stvara niz lirskih pesama, od kojih su mnoge postale klasične i ušle u sve antologije, naprimer „Anđeo", ili stihove koji su ušli u divnu pesmu „Povodom smrti kneza Odojevskog".

Kada je g. 1828, nakon uspešno položenog prijemnog ispita za universitetski pansion, postao njegov eksterni đak, niko nije mislio da u ovom zakopčanom mladiću sa oštrim i neprijatnim manirima živi čitav jedan svet misli i pesama.

Ljermontov je bio dobar đak sa više uspeha iz veština, nego iz književnosti, on je odlično svirao na violini i na flauti i lepo je crtao i vajao. Njegov profesor ruskog jezika, Merzljakov, koji mu je i kući dolazio, nije mu mnogo koristio: Ljermontov je obožavao Puškina, dok je Merzljakov na časovima ismejavao pojedine Puškinove pesme, nalazeći da su pojedini izrazi vulgarni u svome modernizmu, Ljermontov je grizao usnice od ljutine.

G. 1830 on je dobio prvu nagradu za književni sastav i uspehe iz istorije i to mu je bilo veoma milo. Ovo beše za njega odlučna godina. Preko leta stara-majka Arsenjeva je obično odlazila na bratovo imanje Serednjikovo, blizu Moskve. G. 1830 u blizini su bile u gostima Aleksandra Vereščagina i njena drugarica Katarina Aleksandrovna Suškova, s kojom se Ljermontov upoznao još u Moskvi. Život na selu bio je veseo: udešavane su šetnje na konjima, svakojaki izleti; u Serednjikovu bilo je puno omladine. Zajedno sa bratom od ujaka Ljermontov je išao noću na groblje, i postoji čak jedna pesma sa beleškom: „u kupatilu, kada smo išli plašiti popa." Ljermontov ili je išao po vrtu sa ogromnim sveskama Bajrona i sveščicom, u koju je on hitno upisivao plodove vlastitog nadahnuća, ili je zaboravljao na pesništvo i visoke snove, te je lepio od hartije štitove i oružje za igre. Ali su sve igračke odmah iščezavale, čim su se na vidiku pojavljivale gospođice.

One su bile starije od njega, pa su se potsmevale šestnaestogodišnjem dečaku koji je krio svoju nespretnost junačenjem i plaštom bajronovskog razočarenja.

On nije bio lep, bio je ćopav, malog stasa, bio je svestan toga da nije lep i zbog toga je mnogo stradao. Međutim su ga rođake i Suškova ismejavale za to što nije probirač u jelu, što izgleda zamišljen, što je loš kavaljer, i naročito zbog njegovih filozofsko sentimentalnih sudova i pesničkih pretenzija: čim on počne da o njima govori, one mu odmah predlože da se igraju dečijih igara, te mu — vele — više dolikuje. Naročito se u tom isticala Suškova: čas je koketovala sa dečkom ili ga je sa glasnim smehom odbijala, i uopšte je na svaki način pokazivala da je jača. Ponekad je dovodila Mišela do suza. Malo je koristilo i to što je Ljermontov počeo da joj posvećuje pesme, iz kojih je ona mogla da nasluti njegov talenat. Doduše i prema pesmama ona je zauzela ironični stav.

Međutim baš tokom leta 1830 god. Ljermontov je napisao blizu sto pesama, od kojih mi i sada neke učimo na pamet. Po-

našanje njegovih vršnjakinja moralo je da ga duboko vređa. On se još više utvrdio u svojoj pozi razočarenja, ironičnog prezira, pa se napravio neshvaćen i ogorčen. Ali je nesreća bila u tome što je doista ostao neshvaćen i što ga nisu zaista razumeli. Maska koju je on uzeo veoma mu je dobro stajala: ona je bila izrađena tačno po njegovoj meri. Uskoro nije bilo više moguće da se kod njega razlikuje gde je pritvorstvo a gde je istina.

Grofica Rostopčina u svojim uspomenama o Ljermontovu, koje je napisala za A. Dimu (Dumas) kaže da Ljermontov nije bio lep, te se odlučio da žene privlači i plaši u isti mah podražavajući Bajrona: „on je bio jadno dete sa maskom starca".

Ne treba zaboraviti da je bilo i drugih okolnosti koje su doprinele ranom sazrevanju Ljermontova i pojačavanju njegove bolesne osetljivosti. To je bila porodična drama, čije odjeke nalazimo u mnogim pesmama, a naročito u njegovim dramama.

Mnogo ga je mučilo to što je znatnog porekla, što stara-majka prezire njegova oca: misao o nevisokom poreklu morala ga je naročito mučiti, jer se on kretao u sredini visokog uglednog plemstva, velike aristokratije.

On je tragično shvatao protivrečnosti između sredine u kojoj je živela bogata stara-majka i sredine siromašnog oca. U 16 godini on je bio primoran da uzme učešće u porodičnom sukobu. Nastalo je vreme kada je od njega tražena odluka s kim hoće da živi? da li sa ocem ili sa stara-majkom? On je i žalio i voleo oca, ali je voleo i babu. Obe strane, ni malo ne štedeći dečka, otkrivale su mu porodične tajne i sukobe; stara-majka mu je pričala istoriju nesrećnog braka Marije Mihajlovne i sve avanture očeve; otac se tužio na oholost i vlastoljublje starice nepravedne i u ljubavi i u mržnji. Intrige, svađe i scene dovele su onda Ljermontova gotovo do samoubistva. Na kraju krajeva on je ostao sa stara-majkom, ali ta ga je odluka stala teških muka.

Kao da se veliki prelom desio u njegovoj duši. On je odmah porastao i duboko, celim svojim bićem, osetio ponos i neprijateljstvo prema nebu. Otac je umro godinu dana kasnije. Njegova smrt učinila je veoma jak i trajan utisak na mladog Ljermontova.

G. 1830 Ljermontov se upisao na Univerzitet, pa je mogao najzad da obuče uniformu sa tamnocrvenom kragnom i da dolazi na balove kao odrastao muškarac. 1830 g. bila je godina kolere u Moskvi. Varoš je bila opkoljena vojnicima, svuda je vladala strašna panika, na ulicama miris kamfora i katrana, na pijaci su plaćali lude cene za beli luk, koji se smatrao kao najbolje sredstvo od te bolesti, kuće su bile zatvorene, univerzitet nije radio. Tek g. 1831 Ljermontov je okusio univerzitetsku mudrost. Ona nije bila onda baš mnogo bogata. Bilo je to vreme najcrnjih dana reakcije pod carem Nikolom I, kada su profesori birani ne toliko prema naučnim kvalifikacijama koliko za svoju odanost, te se vlada trudila da organizuje universitete nalik na neke vojne ustanove. Postojala je namera da se profesorima predloži zame-

njivati po azbučnom redu svoje bolesne kolege, tako da je naprimer ginekologu pretila opasnost da će morati predavati krivično pravo (koje je, usrtalom, na jednom univerzitetu sa uspehom predavao policijski pisar). Na Moskovskom universitetu bio je dosta poznati profesor Malov, zbog kojeg je dolazilo do studentskih nemira. Ljermontov je učestvovao u njima.

Sa drugovima se nije družio, i ako su baš u njegovo doba na Univerzitetu bili takvi ljudi kao Stankević ili Gončarov. On im je izgledao antipatičan, zakopčan i neprijatan. Na pozdrave je odgovarao bez zadovoljstva, dok u razgovorima beše oštar, sipao je žučne dosetke, uopšte davao je dokaze da mu je narav nezgodna i neprijatna. Stas mu nije bio lep, bio je nezgrapan. Bio je malo krivonog. Lice je imao mrko, oči tamnokestenjaste, gotovo crne.

Ali on je umeo da se preobrazi u dodiru sa onima koje je voleo, među starim drugovima, u kućama Stolipinih ili Lopuhinih, na balovima, na koje je češće dolazio, zadivljujući sve svojim šalama: došao je naprimer, na masken bal u odelu astrologa,— mađioničara sa ogromnom knjigom, u kojoj je gotovo za svakog prisutnog bio epigram. Ljermontov se jako udvarao damama, trudio se da bude veoma veseo, vedar i duhovit. Ali su sva udvaranja bila slučajna. U ovom periodu naporneg stvaranja Ljermontov je doživeo svoju najjaču, možda jedinu pravu ljubav.

Još ranije, verovatno g. 1829, Ljermontov se upoznao sa svojim rođakama Lopuhinama. Mlada Varvara Aleksandrovna bila je izvanredno lepa devojka sa bujnom prirodom, sklona zanosu. Ona je bila ne samo veoma lepa sa tamnim, sjajnim očima, izvanrednom živahnošću izraza, nego i umiljata, sa svojom otvorenošću, čistotom, ljubavlju za pesništvo i sve uzvišeno.

Ljermontov ju je zavoleo ludo, duboko i snažno. Sada se može kazati sa potpuno sigurnosti da je Varvara Lopuhina ostala jedina duboka ljubav u njegovom životu. Njoj je on napisao čuvenu pesmu: „Mi smo se rastali, ali tvoju sliku ja čuvam na mojim prsima". Njoj je on posvetio „Demona". O njoj govore najbolje lirske pesme Ljermontovljeve i aluzije na nju mogu da se nađu u svim njegovim delima. Sećanje na Lopuhinu svuda ga je gonilo, i on se ponekad zaljubljivao u druge žene, samo zato što su one donekle ličile fizički na ljubljenu devojku. Videćemo da se slika njena javlja Ljermontovu uoči njegove tragične smrti. Sestra Varvarina, Marija Aleksandrovna bila je posvećena u tajnu ljubav Mišela i do smrti on je ostao njen odan prijatelj: samo njoj je otvarao svoju dušu i kroz njegova pisma Mariji Aleksandrovnoj provejavaju izvanredna iskrenost i prostota.

Zašto je Ljermontov toliko krio svoju ljubav? O ovom nema podataka u građi o njegovom životu. Možemo samo pretpostavljati da je Varenjka Lopuhina iz početka odgovarala osećanju pesnika.

Nema sumnje da je Ljermontov izvesno vreme uživao uzajamnost u ljubavi i proživljavao je najsrećnije vreme svoga života. Verovatno je da je on zavoleo Varenjku na prvi pogled. Svakako, kada je kao šesnaestogodišnji mladić u Serednjikovu upućivao pesme Suškovoj, koja je s njim flirtovala, on očigledno nije mislio o njoj. Kasnije, Sašenjka Vereščagina, koja je znala o pravim osećanjima Ljermontova više nego njena drugarica priznala je da je donekle mistifikirala Suškovu, izdajući ljubavne pesme Ljermontova za plod osećanja koje je u njemu izazvala Suškova, dok su one bile upućene Lopuhinoj.

Šta se odigralo između Lopuhine i Ljermontova?

Zašto se prekinula idila? Ovo možemo samo naslućivati, po nekim nejasnim aluzijama. Prema nekim pesmama i pismima Ljermontova, Varenjka Lopuhina je pertpostavila ili mu je morala pretpostaviti drugog. Uskoro ona se zaista udala za Bahmetjeva. Sačuvana je priča Šan-Gireja, da je Ljermontov koji se već nalazio u Petrogradu primio vest o udaji Lopuhine, kao udarac groma.

Posle udaje Varenjka je samo jedared srela Ljermontova. Ona je putovala kroz Petrograd, te je pisala o tome njegovom prijatelju i rođaku Šan-Gireju. On je izvestio Ljermontova, koji je dojurio iz Carskog Sela da bi se sreo sa Bahmetjevom: posle ovog kratkog sastanka oni se nisu nikad više videli. Varvara Bahmetjeva posle smrti Ljermontova mnogo se mučila, tugovala je. Ona ga je za deset godina nadživela i umrla je kada joj je bilo 37 ili 38 godina.

U prekrasnoj pesmi „11 juna 1831 g." koja je kao neka vrsta pesničke autobiografije Ljermontova, on kaže:

Ne mogu odrediti šta je to ljubav,
Al' je to strast najjača. Voleti —
To je za me neophodnost. I ja sam voleo
Svim naporom mojih duševnih snaga.

U ovo vreme spada i njegova ispovest o „sutonu duše", o ujedinjenju „svetog i grešnog", i mračna predosećanja propasti:

U napred sam saznao moju kob, moj kraj,
I rane tuge legao je na me pečat,
I kako se ja mučim zna samo Bog,
Al' ravnodušan svet ne treba da to zna.

Najstrašnije bilo je to što je ovo bilo istina i „mladalačko buncanje" koje je izgledalo kao neka poza i podražavanje, bilo je istinsko predosećanje vlastite sudbine.

Kada je Ljermontov pisao ove stihove, on je već bio potpuno formirani pesnik. Sedamnaestogodišnji mladić napisao je preko 300 lirskih pesama, 15 spevova, a među njima i „Ismail-Beja", „Aul Bastundži", „Anđeo smrti", „Kali" i drugi kavkaski spevovi, tri drame i jedna pripovetka („Vadim"). Ono čudesno što je on tražio od detinjstva, on je našao u tajanstvenim snovima pesništva. Neka dvostrukost i podeljenost bile su odlike njegove duše i njegovog stvaranja. On je tražio uspeha u društvu, ali ih je i prezi-

rao. Sujetan, on je pripisivao suviše veliki značaj uspesima u društvu, znatnom poreklu, lepoti, bogatstvu, uopšte svemu onome što se ceni u društvu i višem svetu. Ponekad mu se činilo da je važnije odigrati dobro mazurku, nego napisati spev.

On je video da lepe žene više vole kicoše i budale, nego ružne pesnike sa bajronovskom dušom. I šta se napokon tiče veselih lepotica ako neki dečak u sedamnaestoj godini obuzet proročanskom tugom kaže: „Ja predosećam moju kob, moj kraj", „Smrt moja biće užasna". Šta se tiče društva njegova žed za slobodom, njegova nejasna maštanja, oganj ili mrak koji se kriju u njegovoj ogorčenoj, poncsitoj duši?

Nedostatak vere u sreću, tuga, nemir, svest o taštini svega života, gorčina prevarene ljubavi, sve je to palo na mlada pleća Ljermontova kao teški teret i zauvek otrovalo njegov život.

God. 1832 u njegovom životu nastaje velika promena: on napušta i Moskvu i univerzitet. Šta je bio uzrok tome? Da li neuspeh na ispitu, na kojem su mu se profesori osvetili zbog drskih njegovih ispada prilikom kolokvija, kada se on hvalisao svojim znanjem? Da li što su odbili njegovu molbu o prelazu na isti semestar Petrogradskog Univerziteta? Ili su tu igrali izvesnu ulogu čisto intimni obziri, želja da napusti Moskvu, gde je upoznao čar i razočarenje ljubavi? On je napustio bez naročite tuge univerzitet, u kojem su, kao što je on tvrdio, profesori bili reakcionari, tupi i neobrazovani činovnici. Nije žalio ni studente ni njihove diskusije „o Bogu, o vasioni i o tome kako treba piti rum, sa čajem, ili čist rum". Tužno mu je samo bilo napuštati veselu družinu prijatelja-rođaka, s kojom je prvi put ušao u društvo i veliki svet. I svakako, on se sa tugom rastajao sa kućom Lopuhinih, gde mu se prvi put javila ona koju on nije mogao zaboraviti čak i „odan novim bogovima".

3

Biografi Ljermontova smatraju da je dokazano da je njegov odlazak sa univerziteta bio prouzrokovan time što su odbili njegov zahtev za prevod iz Moskovskog u Petrogradski Univerzitet na isti semestar; tada se pesnik uvredio, napustivši univerzitet otputovao je u Petrograd, gde se bez obzira na protest stara-majke upisao u školu gardijskih oficira. Udova gardijskog poručnika Arsenjeva nije želela vojnu karijeru za toliko voljenog unuka, ali je brzo pristala na njegovo navaljivanje: „zaista nije mu mesto između ćata" (kao što su onda zvali građanske činovnike). Bilo je prirodno da plemić sa novcem i imenom služi u gardi. Sasvim je takođe bilo jasno da je sjaj gardiskih mundira privlačio Ljermontova; život u Petrogradu približavao ga je višem krugu društva, možda samom dvoru. Ljermontov je jako voleo Moskvu, a o Petrogradu je govorio dosta oštro, tvrdeći da se kod stanovnika razvija sramotna ravnodušnost i da srce na obalama i nije sposobno

da se odaje entuziazmu, a um mišljenju. Ali ipak Petrograd beše prestonica, centar višeg društva i umetnosti.

Prva impresija, dobijena u Petrogradu, bila je nepovoljna. Ljermontov je bio slobodoljubiv, a u mlodim godinama on je osetio uticaj koji je išao od dekabrista. Kao 15-godišnji dečak on je pozdravio julsku revoluciju vatrenim stihovima:

„Opet ste se vi, ponositi, digli za slobodu zemlje,
Opet su pred vama pali sinovi apsolutizma".

On je pretio zbačenom kralju: „ima sud na zemlji i za careve". On peva o slobodi, o tiraninu, o „zločinu ropstva" pod jakim uticajem kažnjenog smrću Riljejeva, čije pesme je odlično poznavao. On je onda napisao znamenito proročanstvo: „nastaće godine, crna godina Rusije, kada će pasti kruna careva, kada će oltš zaboraviti predašnju ljubav prema njima i biće smrt i krv hrana mnogih."

U Petrogradu je Ljermontov naročito jasno osetio lance ropstva, nepokolebljivost tuposti i uverenost u sebe apsolutizma epohe Nikole I, koja je sve držala u surovim šakama svemoguće policiske uprave.

Teško je reći zbog čega su se promenili planovi Ljermontova. Do god. 1831 on je određeno maštao o književnoj karijeri. „Do sada, pisao je M. Lopuhinoj — ja sam živeo radi književne karijere, prineo toliko žrtava svome neblagodarnom kumiru, i evo sada sam vojnik. Možda je ovo naročita volja Proviđenja, možda je ovo najkraći put i ako on ne vodi poslednjem cilju moga prvog cilja, možda će me dovesti cilju svega što postoji: umreti sa kuršumom u prsima nije nipošto gore nego umreti u sporoj agoniji starosti". Možda je uticao i odnos koji je njegova okolina imala prema pozivu književnika. U to doba i Puškin ga se donekle stideo, te se pisanje pesama i romana nikako nije moglo smatrati kao posao dostojan plemića. Očevidno da je Ljermontov našao da će na bojnom polju brže umeti naći slavu, nego na polju književnosti. A možda je igrala ulogu želja za avanturama, za bezbrižnim životom, za sjajem kojeg je on bio tako željan. Nestalnost njegove prirode, u kojoj su večito lutale i menjale se suprotne želje, mnogo je pomogla njegovoj odluci. Ali u isto vreme on je pisao Sašenjki Vereščaginoj: „ja sam živeo, ja sam suviše brzo sazreo, i moja budućnost je prazna".

U opšte Ljermontov se bacao na sve strane i nije znao šta da počne: jedno vreme on je bio jako zagrejan za muziku; pred odlazak u Petrograd on se mnogo bavio matematikom i čitave noći nije spavao, rešavajući zapletene probleme: u jednu od takvih noći njemu se javio u snu njegov legendarni predak španjolski vojvoda Lerma, kojeg on je odmah nacrtao i čiju sliku (razume se izmišljenu) naslikao uljem i poklonio Lopuhinoj.

Svojoj vojnoj dužnosti on se odao veoma revnosno, napustivši potpuno literaturu; kao što se zna, on nije g. 1834—35 napisao gotovo ništa, sem neskromnih šala i erotičkih stihova — ovo beše

jedina vrsta pesništva koja je mogla da bude priznata od strane njegovih drugova, prvo u gardijskoj školi, a onda u gardijskom husarskom puku. Tamo se nalazio veliki broj obešenjaka svoje vrste koji su nalazili da će se proslaviti jedino u ljubavnim avanturama, u nekom junaštvu i pijanstvu. Ljermontov je veoma brzo postao duša ovog kruga mladih, punih energije oficira. On je bio poznat u njihovoj sredini kao prva šaljivčina, pronalazač svakojakih zabava; on im je davao puno smešnih nadimaka. Njega samog su zvali „Maješka" po imenu junaka jednog ondašnjeg francuskog romana Maje, koji se odlikovao ružnoćom. Ali treba reći da i ako nije bio lep, ipak nije bio ni ružan: naprotiv, u njegovoj spoljašnosti bilo je nešto što je zaustavljalo pažnju. Ovo tvrdi njegov prijatelj i školski drug Nikola Solomonović Martinov, s kojim se on jako sprijateljio, brat jedne lepe devojke kojoj se udvarao Ljermontov na balu, u Moskvi. Sa Martinovim, spontanim, lepim, pozitivnim mladićem on se svakog petka vežbao u mačevanju i usrdno su poučavali jedan drugoga u različnim načinima borbe, naročito onim za dvoboj.

Ljudi koji su bili u njegovoj okolini nisu sebi mnogo lupali glavu zbog različnih osećanja, zbog tuge, proricanja, nisu maštali o naročitoj ljubavi i Ljermontov je hteo da bude, kao i oni, da nađe u ovom hedonizmu bez pretenzija umirenje i lek od duševnih trzaja i podvojenosti. On je pažljivo krio od svojih drugova da može da pr liva suze zbog stihova, da sluša glasove nalik na šuštanje anđeoskih krila; da može da piše madrigale i stanse i da čezne za večitom ljubavi. I kako se moglo pomumnjati da je sposoban na nešto ovako hrabri Maješka, vođa bezbrižnog i bujnog „numidijskog eskadrona"? Onda su sledovale manje nevine zabave: pijanke, razvratne šetnje u predgrađa, gde su u drvenim kućicama čekale uz svetlost lojanice devojke spremne da zadovolje ljubavne potrebe cele čete. Meni su potrebna čulna uživanja, piše on Lopuhinoj, uživanja, sreća opipljiva, sreća koja se kupuje zlatom, koju ja mogu nositi u džepu, kao tabakeru, da bi ona sama veselila moja osećanja, ostavljajući na miru i besposlici moju dušu."

Godine 1834 u novembru on je svršio školu kao konjički potporučnik husarskog puka, koji je onda bio u garnizonu u Carskom Selu. On je onda imao 20 godina. U ostalom, u Carskom Selu gotovo niko nije stanovao, stanove su imali samo reda radi, a i za lumpovanja. Svi su oficiri stanovali u Petrogradu i ponekad su vežbe otkazivane, jer se davala opera „Fenela" komponiste Obera.

Ljermontov je delio svoj život između veselja i zabava u pukovskoj sredini i izlaza u društvo: zanimale su ga posete, poznanstva, balovi, pozorišta, udvaranje ženama.

Drugovi su ga voleli zbog junaštva i široke prirode. On je umeo da priređuje omirske pijanke, koje su se uvek završavala grogom, — na prekrštenim sabljama dizali su u vis čitavu glavu

šećera, i gotov „grog" sipali u vedrice. Ponekad su se kockali: raskopčavši uniformu, Ljermontov je dobivao i gubio hiljade, tim pre što stara-majka Arsenjeva nije žalila za njega novac. On i ako nije bio veoma bogat, ipak nikad nije oskudevao u novcu.

Sam Ljermontov nije znao vrednosti novca. Njegov blagajnik bio je njegov seljak Andrija.

Njegovi najbliži prijatelji behu : „Mongo" Stolipin i Svjatoslav Rajevski. Sa prvim od njih vezivale su ga zabave i pijanke. Sa drugim — iskreno prijateljstvo, pesme koje je pisao krišom, mogućnost da otkrije dušu pravom čoveku.

Ljermontov uvek i svuda hteo je da bude prvi. On je to lako postigao u oficirskoj gardiskoj sredini. I njegova se slava bezobzirnog veselog husara potpuno utvrdila. Mnogo je tome doprinelo i to što je Ljermontov u odnosu prema malo poznatim ljudima bio oštar, cinična; drsko, sa prezirom se ponašao prema građanstvu, te je bio sposoban da neočekivano učini nekakvu bezobraznu šalu, kao što su bile igre sa jednom riđokosom damom; za koju se govorilo da je voli Nikola I. Ona je bila žena generala Samsonova, pomoćnika komandanta žandarmeriskog korpusa, svemoćnog grofa Benkendorfa.

Ne zadovoljavajući se sa lakim pobedama nad pukovskim damama i jevtinim milovanjem pohlepnih za novcem prijateljica iz predgrađa, Ljermontov se sa naporom trudio da utvrdi svoj položaj u otmenom društvu. Sledbenik Frojda rekao bi da se kod njega javio „kompleks samoponižavanja", koji je proizlazio iz svesti o nezgodnoj spoljašnosti, samoće, i neuspeha u ljubavi. Svakako bolješljiva strast ka upravo nepotrebnim pobedama, ka nekakvoj sladostrasnoj i svirepoj igri sa ženama čstro je izbila kod Ljermontova.

Decembra 1834 g. Ljermontov je na jednom balu ponovo sreo istu Katarinu Suškovu koja se pre pet godina ponašala prema njemu sa prezrivim koketovanjem. Ona je sada bila iskusna mondenka, veoma živa gospodica, duhovita, sa bledim licem u kojem se prema rečima Ljermontova mešalo nešto francusko i nešto englesko. Odbivši već mnoge prosioce, ona je sada bila gotovo verenica bogatog Lopuhina, brata Marije i Varenjke, koji je onda otputovao u Moskvu.

Ljermontov odmah počinje da se njoj udvara, te izjavljuje da je voli. Drugog dana dolazi u kuću rođaka Suškovih i počinje da saleće mladu devojku svojim zahtevima, priznanjem i strasnim rečima. On se sav preobražuje: i sa čuđenjem gleda Suškova na ovog novog njoj nepoznatog Mišelja, koji nije nalik ni na koga. Strasna osećanja njegova prelaze i na nju. Ona ne može da zaboravi kako joj je poljubio ruku i kakva se vatra zbog toga dodira razlila po njenim žilama.

Mašte o Mišelju i njegova prisutnost postepeno su potisle misli o Lopuhinu. To nije više onaj nespretni dečko kog su zvali da se igra dečjih igara: sada je igra ozbiljnija, i on je vodi kao maj-

stor. U ono vreme, kad se Suškova muči, ne zna šta da radi, sve više i više potpada pod čarobni uticaj ovog zlokobnog, pametnog, nežnog, stalno promenljivog, strasnog Mišela. Ljermontov piše Mariji Aleksandrovnoj Lopuhinoj, odvraćajući njenog brata od braka sa Suškovom, koju on naziva „slepi miš čija krila dohvataju sve na šta naiđu". Tri pak dana kasnije bal kod Petrogradskog general-gubernatora, a Suškova, odgovarajući na reči Ljermontova, na pesmu koju joj je recitovao, priznaje da ga voli. Kroz nekoliko dana, krajem decembra 1834 g. Ljermontov dobija od mlade devojke obećanje da će odbiti Lopuhina, koji je baš tada trebao da joj dođe. Međutim petog januara g. 1835 Ljermontov šalje roditeljima Suškove anonimno pismo u kojem ih opominje da se čuvaju njega. Suškova poznaje u pismu rukopis Ljermontova. A kroz nekoliko dana kasnije oštro i otvoreno kida s njome, gotovo je ne pozdravlja na balovima i zabavama, i grubo podvlači svoju neočekivanu i neobjašnjivu hladnoću. Suškova oboleva od ogorčenja, što izaziva veliku radost kod Ljermontova. U pismu Sašenjki Vereščaginoj on objašnjava ceo taj događaj željom da privuče na se na ma kakav način pažnju sveta: „svaki je imao nekakav pjedestal: veliko imanje, titulu, ime, veze... Ja sam uvideo da ako mi pođe za rukom da zanesem jednu ženu, druge bi to zainteresovalo za mene, prvo iz radoznalosti, posle iz suparništva". On priznaje da se ovaj plan nije stvorio kod njega odmah: iz početka bila je samo razonoda, možda želja da se osveti jednoj devojci koja ga je nekad ismejavala i mučila. „Ona je mučila srce jednog deteta, dok sam ja podvrgnuo torturi samoljublje stare kokete". Nema sumnje da se Ljermontov poslužio onom pesmom koja je bila napisana za Varvaru Lopuhinu, a koja kao da je trebala da prikaže njegovu ljubav prema Suškovoj.

Svakako on je postigao ono što je želeo: utvrdila se njegova slava osvajača srdaca, nemilostivog i lukavog zavodnika. A ovo mu je opet stvorilo oreol kod žena i on je počeo već iz navike da osvaja njihovu ljubav, mešajući svoja vlastita priznanja sa drskošću, neočekivanom hladnoćom i čudnovatim ispadima.

Beše to 1835 g., baš one godine kada se Varenjka Lopuhina udala za Bahmetjeva. Naročite sreće Ljermontov nije osećao, bez obzira na uspehe u društvu i bezprekidno lumpovanje.

Prvo, ovo nije bio onaj viši društveni krug, kuda mu je ulaz bio otežan, jer on nije imao ni titule, ni velikog roda, ni bogatstva. Drugo, on se osećao usamljen. „Kobna dosada" obuzimala ga je. I on opet upućuje svoj pesnički talenat u pravcu stvaranja ozbiljnijih i dubljih dela umesto karikatura, epigrama i nepristojnih pesama u stilu Barkova.[1])

God. 1835 on piše „Boljarina Oršu", „Maskaradu" i one skice „Kneginje Ligovske" u kojim je ispričana njegova istorija sa Suškovom i koje su poslužile kao temelj za „Junaka našeg doba".

[1]) Ruski pesnik XVIII veka, pisac pornografskih dela.

Bez njegovog znanja objavljen je u „Biblioteci za čitanje" njegov spev „Hadži Abrek" koji se jako dopao stara-majci, koja je onda živela na selu. Onda se desio i njegov prvi sukob sa cenzurom: III odeljenje (t. j. vrhovna uprava političke policije) ne dozvoljava štampanje njegove „Maskarade", zbog suviše oštrih strasti i karaktera i zato što vrlina nije dovoljno nagrađena. Većina njegovih „slobodnih" spevova „Ulanica", „Praznik u Peterhofu", „Mongo", širili su se u prepisima među oficirima i omladinom. Oni su mu stvarali izvesnu slavu u veselom Petrogradu, ali su mnogi od njegovih drugova negativno gledali na njegove pesme: „mani se pesama" govorili su mu stariji drugovi iz puka... „Još će car za ovo saznati, pa ćeš imati neprilika... ne odgovara dostojanstvu gardijskog oficira da piskara stihove".

Osećanje nezadovoljstva i usamljenosti opet obuzima Ljermontova. Opet počinje da piše lirske pesme, u kojima se tuži na prazninu i tugu:

Da l' ima smisla život? Bez avantura
Tuga, kao i sa avanturama,
Ona je svuda, nemirni genije,
Bliska kao verna žena.

Ovaj motiv kojim počinje njegov petrogradski život zvoni sada sa novom snagom. Nemirna priroda goni ga uvek nekuda. Bujnu svoju snagu nije u stanju da potroši u pijanstvu i razvratu. On nema za to one prave volje koju je imao naprimer Puškin sa njegovim bujnim temperamentom.

Ljermontov sve ovo radi više namerno da bi se odao zaboravu ili čak iz strasti ka eksperimentisanju. Možda je zato njegovo erotičko pesništvo uvek puno neke usiljenosti. U njemu nema vedrine, neposrednosti, nije nalik na Puškinovu svežu i veselu čulnost. Tuga se razlila po svemu čega se dodirnula muza Ljermontova. Dolazak stara-majke, koja nije mogla izdržati na selu bez unuka, donekle je ulepšao život Ljermontova. Ali je bio potreban nekakav izlaz. Smrt Puškina dala je povod za novi prelom u životu i duši pesnika.

4

27 januara 1837 god., pronela se u Petrogradu vest da je na dvoboju sa Dantesom Puškin smrtno ranjen; hiljade ljudi uputilo se ka kući Volkonske, na Mojki, gde je stanovao Puškin. Policajci i žandarmi čuvali su ulaz u stan pesnika.

Ljermontov je zbog bolesti sedeo kod kuće. Vest o dvoboju došla mu je sa prevremenom vešću o smrti Puškina (koji je umro tek 29 januara). Odmah je napisao pesmu „Smrt pesnika" koja ga je proslavila. Njegov prijatelj Rajevski ju je prvi prepisao. Onda se za dva dana u bezbrojnim prepisima raširila po varoši, izazivajući glasno odobravanje omladine.

Puškin je umro u petak 29 januara. U subotu bile su preduzete naročite mere da se obožavaoci ne sakupljaju oko njegove kuće.

Svuda su izbijale diskusije povodom Dantesa i sudbine Puškina. Ljudi „velikog sveta" branili su Dantesa i sa izvesnim nipodaštavanjem govorili o pesniku Puškinu. Kada je literarni dodatak „Ruskog Invalida" izašao u crnom okviru sa rečima „sunce ruskog pesništva je zašlo", Puškin je umro — u sredini svoga velikoga životnoga dela", u III odeljenju su se uzbudili, te je grof Benkendorf naredio da se preseče uzbuna na samom početku; „crni okvir oko vesti o smrti čoveka bez ranga i koji nije imao nikakvog položaja u državnoj službi... i zatim „veliko životno delo": „da li je on bio vojskovođa, ministar? Nezgodno je i nepristojno." Stregu opomenu dobili su i cenzor i urednik.

Noću po mećavi u nedelju 31 januara, preneli su telo Puškinovo iz njegovog stana u t.zv. Konjušenu crkvu. Sav put je bio opkoljen žandarmima koji nisu nikoga propuštali. Ljermontov je verovatno bio jedan između onih koje nisu propuštali. On je bio van sebe od gnjeva. Istog dana on je imao sukob sa kamer-junkerom Stolipinom koji je branio Dantesa. Posle ovog sukoba Ljermontov je dodao još 16 stihova kao dodatak svojoj pesmi.

„A vi naduti potomci otaca slavnih podlošću
Kao gramziva gomila stojite kraj prestola...
Dželati slobode, genija i slave...

Ovi stihovi su se odmah pročirili u krugovima „velikog sveta".

Negodovanje je bilo toliko veliko da je jedna od petrogradskih starica, jedna od onih kojoj su se svuda priviđali slobodni zidari i dekabristi, kao priviđenja, poslala je pesmu Ljermontovljevu samom Caru sa natpisom „poziv na revoluciju". Dostava je postigla uspeh. Odmah je bila naređena istraga.

„Plave uniforme", t. j. žandarmi stavili su pečate na vrata Ljermontovljeva stana u Carskom Selu, dok su samog pesnika uhapsili. Uhapsili su i Rajevskog, optuženog zbog širenja „revolucionarnih spisa konjičkog potporučnika Ljermontova". Prilikom istrage Ljermontovu su pretili da će ga degradirati ako ne kaže istinu, i on je priznao da je Rajevski prvi prepisao njegovu pesmu. Kasnije se mnogo kajao misleći da je bio kriv zbog surove presude nad Rajevskim. U stvari pak Rajevski, koji je obožavao Ljermontova, želeći da olakša sudbinu prijatelja, pokušao je da mu da pisamce, gde je izložio vlastita priznanja. Ovo pisamce palo je u ruke vlasti, pa je rešilo sudbinu Rajevskog: njega su proterali u Olonjecku guberniju „da se tamo upesli prema odluci civilnog gubernatora". Ljermontov je po najvišoj naredbi bio premešten kao zastavnik u Nižegorodski dragonski puk koji se nalazio na Kavkazu. Verovatno kazna bi bila stroža da nije molila stara-majka Arsenjeva koja je pala u veliko očajanje zbog nesreće što je zadesila Mišela.

Međutim pre kratkog vremena ona se ushićavala „Hadži Abrekom" svoga unuka, pa mu je pisala : „pesma je sjajna a naročito je to dobro što nema u njoj današnje lude ljubavi". Sada ju je bilo žao što mu je Merzljakov nekada davao specijalne časove iz ruske književnosti: eto do čega je to sad dovelo.

Komandant puka koreo je Ljermontova kad je došao pred njega pre odlaska na Kavkaz: „da li je to vaš posao da pišete pesme? Zato postoje pesnici, autori, pisci, a vi ste isto tako plemić kao i ja."

Kada je u Petrogradskim salonima, ali naročito u trpezarijama za vreme ručka počinjao razgovor o Ljermontovljevoj pesmi, uplašeni domaćin i domaćica, gledajući u vrata, kao da se tamo pojavila senka agenta III odeljenja, brzo su menjali temu razgovora.

Ali u isto vreme pesma povodom smrti Puškinove stvorila je Ljermontovu ogromnu slavu. Svi književnici onog doba ponavljali su njegovo ime. Belinski je bio njome ushićen. Ona se dopala Žukovskom i Odojevskom. Proterivanje na Kavkaz ovenčalo je slavnog pesnika vencem mučenika.

Pa i sam on bez naročitog ogorčenja napuštao je prestonicu, i ako je prevođenje iz garde u armiju moralo da uvredi njegovo samoljublje.

Put na Kavkaz vodio je preko Moskve. Tu se ponovo sreo sa Nikolom Solomonovićem Martinovim, koji je išao na Kavkaz kao dobrovoljac. Martinov je uzeo Ljermontova u svoju kuću. Majka Martinova nije bila suviše zadovoljna ovim poznanstvom: Ljermontov joj se nije dopadao. Posle odlaska Nikole Solomonovića on se udvarao njegovoj sestri Nataliji. Ne zna se šta je bilo između njih: svakako, Ljermontov, otputovavši, nije se više sećao. Njemu su dali da sobom ponese pisma za Martinova. U jedno pismo metnuli su 300 rubalja, o čemu nisu ništa rekli Ljermontovu. Na Kavkazu Ljermontov je predao novac, dok je o pismima rekao da su mu ih ukrali. Kasnije, saznavši o tome kako su poslali pismo, Martinov je sa razlogom posumnjao da je Ljermontov pročitao nepovoljno za njega pismo, jer nije mogao drukčije da sazna o novcu.

Pošto je ozebao na putu i oboleo od reume, Ljermontov je morao da ostane radi lečenja u Pjatigorsku. Tu je odmah postao učesnik lokalnih zabava i banjskih flirtova. Bio je stalni posetilac svih ručkova i gozbi: upoznao je mnoštvo ljudi, pa i doktora Majera, koji mu je kasnije poslužio kao prototimp Vernera u „Junaku našeg doba". U Pjatigorsku je Ljermontov pisao „Kneginjicu Meri" i proučavao je oficira Koljubakina, koji je postao prototip Grušnjickog. U opšte sa prirode on je kopirao sve epizode svoje pripovetke, tako da su „Tamanj", „Bela" i t. d. — istiniti događaji. Tada se prvi put sreo i sa Belinskim: oni se jedan drugom nisu dopali. Ljermontov, odgovarajući na ozbiljne reči kritičara, izjavio je da Volter nije podesan čak ni za učitelja u Čemba-

ru (mala jedna palanka!) Belinski se naljutio i kasnije je savetovao prijateljima da izbegavaju Ljermontova. „On je prostak, a prostaštvo je zaraza". Uostalom, nije samo Belinskog Ljermontov odvratio od sebe svojim stalnim cinizmom, ismevanjem, otrovnom duhovitošću, protivrečnostima. Duh protivrečnosti je bio u njemu. „Prisutnost entuzijasta, govorio je on, rashlađuje me kao božićni mraz, ali mislim da bi česti susreti sa malo pokretnim flegmatikom stvorili od mene jednog strasnog sanjalicu". Često se sretao i sa dekabristima koji su bili na Kavkazu, ali on je pripadao drugoj jednoj generaciji, nego ovi plemeniti zanešenjaci koji su uzalud hteli da saznaju od njega raspoloženje savremene omladine. Ljermontov ih je zadivljavao svojom ironijom i originalnošću svoga uma: on je veoma jasno i duboko video i ljude i događaje.

Posle učešća u ratnim operacijama protiv gorštaka Ljermontov je najzad dobio pomilovanje, njega su vratili sa istim činom u gardu i to u Gardijski Grodnjevski puk koji je bio u garnizonu u Novgorodu u reonu vojnih naseobina. Ljermontov je tamo otputovao početkom g. 1838.

Kavkaz je na njega blagotvorno uticao. On je ponovo došao u dodir sa prirodom, koju je toliko voleo. U ratnim doživljajima i sukobima našla je oduške njegova buntovna snaga. Raznolikost i promena mesta odgovarale su njegovom nemirnom duhu. On je uspeo da se skoncentriše, da se duhovno razvije. Samoća i nemanje stalnih društvenih obaveza dopustile su mu da se ozbiljnije lati književnog posla. Uspeh pesme povodom smrti Puškina ponovo je probudio u njemu snove o literarnoj slavi. „Borodino", „Kazbeku", „Pesma o trgovcu Kalašnikovu", „Rob", „Blagajnikovica" i mnoge lirske pesme napisane su u to doba. Onda su početi „Junak našeg doba" i „Mciri". Najzad on je završio svoju pesmu „Nemoj da se smeješ nad mojom proročanskom tugom" ovim stihom:

Ja ću poginuti bez traga mojih nada, mojih muka.

5

Došavši u Novgorod i otsluživši kratko vreme u puku, Ljermontov prvo dobiva dugoročno otsustvo u Petrogradu, a onda, blagodreći zauzimanju stara-majke, i premeštaj u svoj predašnji husarski puk; time je njegov progon bio završen.

Nakon povratka u prestonicu, Ljermontov je ušao u „visoko i otmeno društvo". On je svuda bio primljen, njega su besprekidno zvali baš u one aristokratske kuće kuda pre toga on nije imao pristupa.

On je bio u modi: od njega su stalno tražili pesme, on je izazivao radoznalost; o njegovim ispadima se potajno pričalo. „Dame koje žele da se u njihovim salonima skupljaju znameniti ljudi, piše on podrugljivo svojoj vernoj korespondentkinji Mariji Lopuhinoj, hoće da ih ja posećujem, jer sam i ja lav. Da, ja, vaš Mišel, dobar dečko, kod koga niste naslućivali grivu".

On je bio srećan, što je primljen u kuću kneza Odojevskog, i u najmoderniju i najsjajniju u Petrogradu kuću grofice Vorončove-Daškove, što njegovo udvaranje lepo dočekuje grofica Musina-Puškina, ona o kojoj je pisao: „grofica Emilija belja je od ljiljana, nema struka statistijeg od njenog, u njenim očima je otsjaj neba Italije;" ali „srce Emilije je slično Bastilji". Ali mu je brzo otmeno društvo dosadilo i on primećuje da nigde na svetu nema toliko banalnog i smešnog, kao tamo.

„Ja ličim na čoveka koji je hteo da okusi od svih jela odjedared, nije se najeo, ali je pokvario stomak, a bolest stomaka svršila se na nesreću sa pesmama."

Poznata memoariskinja onog vremena A. Smirnova pisala je o Ljermontovu: „koliko je on nastran i bujan; sigurno će završiti katastrofom. On umire od dosade, ljuti se na vlastitu lakomislenost, ali u isto vreme nema karaktera da se otme ovoj sredini. Čudnovata priroda."

Razume se, on je stajao visoko iznad svih svojih takmaca u udvaranju i svih igrača otmenih balova. Njihova banalnost bila mu je teška. Ali on nije nalazio velikog odmora u literarnoj sredini, u onim kružocima gde je bio primljen kao svoj, — kod kneza Vjazemskog, Odojevskog, Sologuba, kod Krajevskog, u čijim „Otačestvenim zapiscima" je počeo objavljivati svoja dela g. 1839. U jesen iste godine on posećuje skupove „Kružoka šesnaestorice", nelegalnog društva koje se bavilo političkim i socijalnim pitanjima; tamo su o svemu govorili toliko smelo kao da III odeljenje nije postojalo u zemlji.

Uopšte je Ljermontovu bilo teško disati, i on nije znao šta da počne sa sobom. Tragedija njegova se sastojala u tome što je on sve video, sve razumeo i ni za šta se nije sam mogao zagrejati. I. S. Turgenjev je to veoma lepo opazio, posmatrajući ga na balu kod kneginje Šahovske, g. 1839.: „U spoljašnosti Ljermontova bilo je nešto zlokobno i tragično, nekakva mračna i zla snaga, duboki prezir i strast videla se na njegovom mrkom licu, u njegovim velikim i nepokretnim tamnim očima. Njegov težak pogled čudnovato nije odgovarao izrazu gotovo detinjski nežnih, napućenih usana. Cela njegova prilika omalena, krivonoga, s velikom glavom uvučena u široka ramena, izazivala je neprijatno osećanje. Ali je svaki, u isti mah, osećao moć koja je u njemu bila."

Na maskenbalu u ači nove 1840 godine Turgenjev ga je ponovo video: maske su ga gonile, nisu mu davale mira, on je gledao na njih svojim mrkim pogledom. Možda su se baš onda rađale u njegovoj glavi strofe one pesme u kojoj je opisivao taštinu i prazninu velikog sveta, te je izrekao želju da mu baci u lice „gvozdeni stih, zaliven gorčinom i gnjevom."

Dosadu i tugu Ljermontova jedva je rasterao njegov roman sa kneginjom Marijom Aleksejevnom Ščerbatovom, veoma obrazovanom i lepom ženom, plavih očiju, tamno zlatne kose i divne boje lica, koju je Ljermontov prikazao u pesmi „Radi dru-

štvenih lanaca". Jedno vreme izgledalo je skoro kao da je Ljermontov postao njen verenik. Svakako ga je ona više cenila, nego sina francuskog poslanika barona Baranta.

Ovaj poslednji na balu kod grofice Laval zatražio je od Ljermontova objašnjenje povodom nezgodnih vesti koje je Ljermontov tobože širio o Barantu kod kneginje Ščerbatove. Ljermontov je odgovorio da je to samo jedna spletka, ali Barant se time nije umirio, nego je izjavio da bi u svojoj domovini znao kako bi završio stvar. Ljermontov je odgovorio da će ruski oficir umeti da mu da zadovoljenje.

18 februara 1840 g. na Crnoj Rečici održan je dvoboj. Prvo su se tukli rapirima, pa je Barant naneo Ljermontovu jednu laku ogrebotinu. Zatim je Barant pucao, pa je promašio; onda je Ljermontov pucao u stranu. Verovatno bi pošlo za rukom da se afera zataška, ali nekakva spletkašica iz visokih krugova svuda je o njoj pričala, te je Ljermontov bio uhapšen i stavljen pod sud zbog nezakonitog dvoboja i za to što nije o njemu izvestio pretpostavljene.

Dok je Ljermontov bio u vojnom zatvoru, on je saznao da je Barant tobože nezadovoljan sa njegovim iskazima pred istražnom komisijom. Tada je poručio svojim prijateljima neka mu dovedu Baranta u vojni zatvor, i, predložio mu je da se ponovo biju ako nije zadovoljan.

Prilikom sastanka sa Barantom nesporazum je izglađen, ali je tim postupkom Ljermontov pogoršao svoj položaj. Uz to njegovi pretpostavljeni bili su jako nezadovoljni zbog njegovog drskog ponašanja, zbog dolaska na balove u suviše slobodnom odelu, najzad zbog nekih pesama. Bilo je odlučeno da se nemiran pesnik pošalje opet na Kavkaz. Aprila 1840 g. on je bio preveden sa istim činom u Tenginski pešadijski puk.

Dok je bio u zatvoru njega je posetio Belinski, pa je izašao očaran: „Prvi put sam video pravog Ljermontova. Ala je osobenjak! On se, mislim, kaje sada što je sebi popustio da bude makar za trenutak onakav kakav jeste, ja sam uveren da je tako."

Ljermontov je morao da ide u progonstvo baš onda kada su izašle njegove pripovetke „Bela" i „Fatalista", kada je štampan niz njegovih pesama, o kojima je Belinski pisao: „Đavolski talenat! Duboki i moćni duh!" Udarac sudbine opet se srušio na njega, poštravajući njegovu ozlojeđenost prema ljudima i životu. Po drugi put usred uspeha i napretka karijere lomila se njegova egzistencija.

Pred odlazak on je otišao na bal kod grofice Musin-Puškine, pa je igrao u svojoj nespretnoj armijskoj uniformi, koja je padala u oči kao tamna pega usred pozlaćenih akselbanta i gardijskog sjaja. Prijatelji su ga gledali sa strahom: njemu je pretilo novo hapšenje za drskost.

Noću, posle dva sata prišao je grofu Sologubu i rekao mu: „čuješ, kaži mi istinu, kao dobar drug, kao pošten čovek, da li ja imam talenta ili ne? Kaži mi istinu!"

Drugog dana kod Karamzinih, kod kojih se onda skupljala elita ondašnjeg literarnog i umetničkog sveta (Glinka, Brjulov, Dargomiški i drugi), Ljermontov je improvizovao svoju pesmu „Nebeski oblaci, večiti putnici..." Prijatelji koji su se skupili da se oproste s njim, zamolili su ga da pročita pesmu. On ju je čitao, gledajući na Nevu i Letnju baštu, koji su se videli kroz prozor Karamzinih. Kada je završio, njegove su oči bile u suzama. U isti trenutak pred kuću je došla trojka. Iz kuće Karamzinih pesnik je odmah otputovao na Kavkaz.

6

Dva dana posle odlaska Ljermontova izašao je „Junak našeg doba". On je imao toliki uspeh da je kroz godinu dana bilo potrebno drugo izdanje. Belinski se javio kao njegov tumač i uzdigao ga je do nebesa. Pun ushićenja prikaz doneo je i Bulgarin, ali je sačuvana priča da je taj prikaz izašao pošto je kritičar dobio od stara-majke Ljermontova na poklon jedan primerak knjige sa petsto rubalja unutri. Ali je bilo i kudilaca. Poznati Senkovski pisao je: „ovo nije delo kojim bi se ruska književnost mogla da diči... ovo je samo neuspeo pokušaj mladog pisca... on govori o životu bez ličnog iskustva, o društvu bez opažanja, o strastima po čuvenju..." Kritičar „Sina Otečestva" žalio je ovo „bolesno stvorenje" i proricao mu je „jednu jadnu efemernu ekzistenciju", a u časopisu „Majak" („Svetionik") Buračko je jednostavno izjavio da je u romanu „Sofizam na sofizmu, besmislenost na besmislenosti, i laž na laži".

Ljermontov verovatno nije ni naslućivao ove surove osude, kao što nije znao ni za povoljne prikaze. Na putu se opet zaustavio u Moskvi. 9 maja na ručku kod Gogolja on je čitao odlomke iz speva „Mciri". Zatim u kući Karoline Pavlove on je sreo nekoliko moskovskih književnika. Bio je tužan i, kao i pre, žučan u svojim napadima na ljudsku ništavnost.

Samarin, koji ga je poslednji video, oprostio se sa njim pred samom kućom Pavlove. Bila je vlažna noć — trojka je odnela Ljermontova. On je putovao u vojni odred, u svoju jedinicu.

10 juna 1840 g. Ljermontov je doputovao u glavni stan kavkaske armije, u Stavropolj, bio je dodeljen odredu generala Galafejeva, koji je operisao protiv Čečenaca, i baš u one dane kada je u „Otečestvenim Zapiskama" izašao članak Belinskog o znamenitom delu koje će se čitati sve dok Rusi budu govorili ruskim jezikom. Ljermontov je učestvovao u bitkama, pokazujući svoju običnu drsku hrabrost. 11 juna odigrala se bitka kod Valerika, „reke smrti", gde je Ljermontov bio postavljen da održava vezu i, svakog trenutka stavljajući na kocku svoj život, probijao se kroz šumu, gde je svaki džbun, svako drvo pretilo smrću. Jedan od prvih on je uskočio u neprijateljsko utvrđenje. Za ovu bitku bio je predložen za odlikovanje, ali je Nikola I odbio da ga odlikuje i naredio da se „Ljermontov veže uz puk". Tu počinje ona promena u od-

nosima prema Ljermontovu od strane Cara i bliskih mu vladinih krugova, koju biografi Ljermontova tumače različno.

O Valeriku Ljermontov je napisao pismo u stihovima V. Lopuhinoj-Bahmetjevoj. On je zaboravio. „Ja sam glupo stvoren, ništa ne zaboravljam, ama ništa", govorio je on o sebi.

Krv i dim bitke, divlji boj prsa u prsa, teškoće ratnog života, igra sa opasnošću nisu ga dugo zabavljali: „meni je sad još dosadnije nego ranije, jer sam izgubio i poslednju nadu". Nekoliko pesama iz tog doba pokazuju da se Ljermontov osećao naročito usamljen. Težnja ka neostvarljivoj sreći, koja je pretvarala ceo njegov život u jednu torturu, uvek nezadovoljene želje, nemir duha i napori jakog uma koji se nije nikad odmarao nego beše uvek zauzet pitanjima ekzistencije i smisla života — sve je to stvaralo naročito raspoloženje kod Ljermontova koje je dobivalo izraz ili u grubim šalama ili u neuzdrživoj težnji ka društvenim zabavama.

Početkom avgusta, baš onda kada je dobijena najzad dozvola da se štampa zbirka Ljermontovljevih pesama, pesnik je došao na otstustvo u Pjatigorsk i Kislovodsk. Tu je odmah počeo da se upušta u različne ljubavne avanture. Uspeo je da zavrti glavu Nini Rebrovoj, strasnoj gospođici, nešto bolešljivoj, crnookoj, sa ogromnim zenicama i čstrim manirima. U isto vreme on je obnovio poznanstvo sa crvenokosom petrogradskom laficom, damom od svojih trideset godina. Pretpostavlja se da je to bila baš ona Nadežda Fjodorovna Samsonova koju je voleo Nikola I. Njeni odnosi prema Ljermontovu bili su, vele, uzrok čstre i neočekivane antipatije Cara prema pesniku.

Ali je obe žene uskoro potisnula nova suparnica. Ljermontov se upoznao sa Žanom Adelom Homer de Gel. Rođena Erio, žena poznatog orientaliste, geologa i putnika Ignjata Ksavije Homer de Gela ona je došla sama na nekoliko dana u Kislovodsk. Rebrovu je ona poznavala još iz svojih ranijih susreta za vreme svoga putovanja po Rusiji.

Adela Homer de Gel je onda imala 25 godina. Ona se nalazila u punom cvetanju svoje nešto nemirne lepote: crnomanjasta, sa sivim očima, sa pokretnom nešto punačkom figurom, velikom maštom, opreznim oštrim umom i čisto ženskom finoćom, Homer de Gel je oduševljavala mnoge obožavaoce.

Ona je sebe računala u broj pesnikinja i dobro je pisala pisma i utiske sa putovanja. Alfred de Mise posvećivao joj je svoje pesme. Ona nije zaboravljala svoje uspehe u pariskim i petrogradskim salonima. Ljermontov ju je zainteresovao, iako je ona na početku zauzela prema njemu stav izvesnog nipodoštovanja: u pismu jednoj prijateljici ona je napisala: „on je napisao jednu pesmu koja za Rusa nije sasvim loša". Ali zbog ovih reči ona je morala skoro da se kaje.

Kao da je glumio jednu scenu iz „Kneginjice Meri", Ljermontov je uspeo jedne noći da ima sastanak sa Rebrovom, koju je teško uvredio i napustio je gotovo u histeriji. Zatim je u dva sata noću

zakucao na prozor Homer de Gel, koja se vratila kući, umirivši Rebrovu, svu u suzama. Francuskinja je sakrila kod sebe Ljermontova, koga su tobože gonili njegovi neprijatelji. On je ostao kod nje sve do ujutru. Ali nekoliko sati posle njegovog odlaska Homer de Gel videla je Ljermontova kako prati „petrogratsku laficu" koja je prohujala na konju mimo prozora Francuskinje sa kačketom Ljermontovljevim na glavi.

„On me je jako mučio, priznaje Homer de Gel. Istinu ja nisam nikako saznala. Ljermontov uvek i sa svima laže. Takav je njegov sistem".

Najviše se Homer de Gel bojala da će stvar izbiti u javnosti, i da će je Ljermontov ismejati ili da će se hvaliti svojom pobedom. Ona je bila prijatno iznenađena kada Ljermontov nije o njoj rekao ni reči. Tada je promenila svoj gnev u milost, te, dobivši francusku pesmu Ljermontova, napisala mu je da će mu dati pesmu, ali samo ako dođe njoj u posetu u Jaltu, kuda se ona spremala sa mužem.

Stvar je bila u tome da je Adela Homer de Gel zavolela Ljermontova. Ona je razumela ono što nisu videle i nisu razumele mnogobrojne ljubavnice pesnika, ona je osetila njegovu genijalnost. Nekoliko nedelja posle kislovodske avanture ona je još pisala o Ljermontovu; „ vo je nova zvezda koja će se visoko podići na pesničkom nebu Rusije"... „Ovo je Prometej prikovan za stene Kavkaza... jastrebi koji mu čupaju grudi ne znaju šta rade, inače oni bi sami sebe rastrgli..." „Ljermontov je zlatno runo Kolhide a ja sam kao Jazon tražila da ga pronađem i da ga osvojim". U pesmi, posvećenoj Ljermontovu, ona ga poredi sa slavujem koji je u njoj probudio najlepše snove i visoke želje.

Ljermontov se takođe bio ozbiljno zagledao u nju. I ne samo za to što je bila dražesna, duhovita, živahna, obrazovana, što je bila lepa i umela da voli, ne samo zato što je raspalila njegovu čulnost, nego i zato što mu se učinilo da je u njoj našao dragu blisku dušu. Na njega je učinilo ogroman utisak što je ova lakomislena Francuskinja tako prosto i prirodno ušla u svet njegovih duševnih muka i tako lako priznala i njegovu neobičnost i njegovo pravo na poštovanje i na slavu. Prema navici i po inerciji, koju on nije mogao nadvladati, on je i s njome odigrao svoju zlu šalu, ali je odmah razumeo da to nije ono što beše uvek, i da nije trebalo da s njome postupa. Ali je već bilo kasno ispravljati grešku. Došao je muž Homer de Gel i ona je s njim otputovala u Krim, ne oprostivši se čak sa Ljermontovim. Istina je da je on dobio njeno pismo.

Adela je otišla početkom septembra. A krajem meseca Ljermontov koji se vratio u svoju komandu, uzeo je učešće u operacijama protiv Čečenaca. Sa odeljenjem svakojakog oficira, koji sa ponosom zovu „Ljermontovljev", on juri ispred glavnog dela vojske, odlikujući se hrabrošću u četničkim napadima i re-

kognosciranjima udružujući hrabrost sa „tačnošću pogleda", kao što je stajalo u vojnom izveštaju.

Za ovo je bio ponovo predložen za odlikovanje; ali odbijen po najvišoj naredbi, onda, kada poručnika Tenginskog puka već više nije bilo među živima.

Još 15 oktobra Ljermontov sa komandom prelazi kroz opasnu Šalinsku šumu, i istoga dana dobija dvanaestodnevno otsustvo. On je umoran, izmučen, prljav zbog ratničkog života, koji je provodio, bez obzira na ismejavanje gardijskih dobrovoljaca, zajedno sa vojnicima, hraneći se sa njima zajedno iz kazana i deleći njihov ubogi odmor.

Ali on misli samo o tome kako da ide u Krim. On nema novca, stara-majka nije mu ga, ne zna se zašto, poslala, sve što je imao on je potrošio. On se zadužuje kod komandanta trupe kavkaske linije u iznosu od 100 rubalja i odmah odlazi na put. Tri dana lude trke na seljačkim kolima, prelaz na lađi kriumčara preko moreuza u Krim i 18 oktobra Ljermontov je već jahao pored Adele Homer de Gel putem iz Jalte u šumicu Kučuk Lambad.

On je proveo sa gospođom Homer de Gel nedelju dana, od 17 do 24 oktobra. „Koliko sam se vezala uz njega, pisala je Adela svojoj prijateljici. Mi smo tako mogli biti sretni zajedno... Ova mesta su postala za nas draga". Ona se seća ranijih muka u Kislovodsku i kliče: „Sada sam sretna, ali to nije zadugo".

I sreća Ljermontova bila je otrovana. On je jasno video sve: dosadan muž, veoma učtiv i pendantan, gomila obožavalaca i u njihovoj sredini holandski generalni konzul Tebu de Marinji sa svojom jahtom „Julija", na kojoj je sve gotovo za putovanje sa supruzima de Gel na Kavkaz. Teški, donekle staromodni Tebu de Marinji, kome je Adela tri godine obećavala svoju blizost i „čiju ljubav ona se spremala da kruniše" baš pred dolazak Ljermontova", — bio je ljubomoran i ljut. Ljermontov je bio isto tako ljubomoran, mučio se, bio je ushićen ženom radi koje je jurio dve hiljade kilometara u seljačkim kolima, bio je svestan da ga ona odlično razume, ali u isto vreme dobro je znao da će ih sudbina razdvojiti, da se više nikad neće sastaviti njihovi putevi, da je ona udata i da hiljade prepreka stoje između njih. Nejasna sumnja o njenoj ulozi pojavljivala se u njegovoj duši. Ova lepotica o kojoj je on pisao: „to je ženа! Pametna i čarobna kao vila", nalazila se u društvu ljudi koji su pomagali pobunjena brđanska plemena u njihovoj borbi protiv Rusije. Da li je ona bila „u tajnoj službi", kako se to nagoveštavalo u Kislovodsku? Svakako ona direktno kaže u jednom pismu: „mene je užasno žao moga pesnika. On će zlo proći. Međutim, ja nosim dva topa za njegove neprijatelje. Ako ga jedan od ta dva topa ubije, ja ću poludeti. Ti sigurno shvataš da se takav čovek može voleti, ali ako misliš da ga ne treba voleti, možda imaš i pravo." Ali šta se njega ticalo da li je ona pomagala neprijateljima ili ne, da li je ona vršila neku misiju vezanu sa engleskom ambasadom za vreme svoga na prvi pogled nevinog

putovanja po Rusiji?! On se zaljubio u nju, ona je za kratak trenutak ispunila onu strašnu prazninu koju je on osećao u svome suviše iskusnom srcu.

Oni su se rastali posle nedelju dana. Trebalo je juriti natrag na Kavkaz, trebalo se sakrivati da niko ne bi saznao o svojevoljnom odlasku, zbog kog su mu pretile velike neprijatnosti. Kad bi se za putovanje Ljermontova na Krim saznalo, njega bi stavili pod sud.

I evo, čuvajući još na ustima trag poljubaca Adele Homer de Gel, sećajući se još trenutaka proživljenih u Mishoru kada ga je osvajao san pod plavim nebom Krima a ona ga budila lakim dodirom, on je već morao da juri natrag, pod hladnom jesenjom kišom, svađajući se na stanicama zbog konja, mrcvareći kočijaše i mrcvareći se i sâm za to, što se sve rušilo, što nije bilo uspeha ni u čemu, što su u budućnosti bile samo borbe, rat sa primitivnim uređenicima, dosadne armiske anegdote, glupe zabave u pozadini, „tuga kao verna žena".

27 oktobra on već učestvuje u ekspediciji protiv Male Čečne. Do kraja godine on sa svojom jedinicom učestvuje u doživljajima i mukama rata. Umesto odlikovanja za koje su ga predložili, dolaze naredbe iz Petrograda da se strogo s njime postupa. On moli otsustvo u prestonicu. Posle mnogih molbi januara g. 1841 njemu dozvoljavaju najzad da ide na kratko otsustvo u prestonicu. To je bilo njegovo poslednje putovanje na Sever.

7

Odmah po dolasku Ljermontov je navukao na se nezadovoljstvo vlasti. On je došao u prestonicu 8 ili 9 februara i već drugog dana pojavio se na balu kod grofice Voroncove-Daškove o kojoj saznajemo iz njegovih pesama i uspomena savremenika da je bila sklona šalama kao kakvo derište, vesela i graciozna. Smatralo se kao drskost da se jedan oficir u nemilosti pojavi na jednom balu, gde su se nalazili članovi carske porodice, i vel. knez Mihajlo Pavlović surovo se namrgodio, videći kako se armiska skromna uniforma odjedared pojavila između sjajnih gardijskih. Ljermontov je odigrao jedan valcer sa lepom domaćicom, kojoj su već uspeli da kažu šta preti njenom ljubimcu. Ona ga je izvela iz kuće kroz sporedni izlaz, i blagodareći njenom zauzimanju kod velikog kneza, „drskost" poručnika Ljermontova nije imala posledica.

Tri meseca, provedena u Petrogradu bili su možda doba najvećih uspeha Ljermontova. Svi mu se stalno udvarali, svuda su ga zvali, on je bio primljen u višem društvu, kritika ga je hvalila, Krajevski je tražio njegovu saradnju. I ako se Ljermontovu činilo da nema šta da čeka od života, on je prvi put počeo da gradi planove. Pošto poto hteo je da napusti vojsku i da se oda književnosti.

Ne odobravajući pravac „Otečestvenih zapisaka", on je mislio da će osnovati svoj časopis, u kojem je trebalo, po njegovoj

zamisli, braniti rusku samostalnost: „i mi treba da damo čovečanstvu nešto svoje originalno." Zanimljivo je da je on govorio Krajevskom kako se treba okrenuti prema Istoku, „gde su tajne velikih otkrovenja", te je izjavljivao da se na Istoku mnogome naučio od Azijata. Onda mu je knez Odojevski poklonio knjigu u osmini, u kožnom povezu (sada se čuva u Petrogradskoj Narodnoj Biblioteci), moleći da je vrati „potpuno ispisanu". U nju je Ljermontov uneo niz svojih najlepših, najzrelijih, najdubljih pesama. Možda je baš onda shvatao da „u svetu nema sreće, ali ima mir i sloboda".

Ali njegov boravak beše neočekivano prekinut. Baš kad je počeo da se nekoj udvara, bio je odjedared pozvan rano izjutra u komandaturu, gde mu je naloženo da u roku od 48 sati napusti Petrograd. Šefu policije, koji je bezprekidno pratio Ljermontova preko svojih ljudi, nisu se svideli njegovi uspesi, njegovo stalno dolaženje na balove i njegovi razgovori. Prema njegovom mišljenju, Ljermontov je bio opasan čovek.

U oči odlaska Ljermontov je postao opet mračan i zamišljen. Na oproštajnoj večeri kod grofice Rostopčine on je samo govorio o smrti koja ga čeka. Mala grofica trudila se da se smeje zbog njegovih predosećanja, starala se da ga razonodi, ali nije u tome uspevala i pored sveg sjaja njene prirodne duhovitosti.

2 maja izjutra Ljermontov je sa svojim velikim prijateljem Šan-Girejem došao do pošte, odakle je trebao da pođe za Moskvu. Šan-Girej je bio uzrujan i nije čuo Ljermontovljeve poruke, dok su se spremala kola.

U Moskvi se Ljermontov mnogo razgovarao o Rusiji sa Samarinom: „ona nema prošlosti, ona je sva u sadašnjosti i budućnosti," ponavljao je svoju reč koju je bio zapisao u album kn. Odojevskog, te je dodao: najužasnije je to što ne samo izvestan broj strada sa strpljenjem, nego to što ogromna većina strada, a nije svesna tih stradanja".

Uopšte je bio ozbiljan, zamišljen, čime je začudio Bodenšteta, svog budućeg prevodioca na nemački jezik, s kojim se upoznao na jednom prijateljskom ručku u Moskvi. Ali zatim, kao da je stresao sa sebe ozbiljnost, počinjao je da priča anegdote (a bio je izvanredno sjajan kozer) i da pravi čšire šale na račun prisutnih.

Ljermontov je trebao da ide u Temir-Han-Šuru. Uz put je zaželeo da svrati u Pjatigorsk. On je ubedio svoga prijatelja Stolipina, s kojim je išao da treba bacati kocku: glava ili pismo. Opklada novcem je pala da se ide u Pjatigorsk.

23 maja došli su u Pjatigorsk. Gotovo bez ikakva truda uspeli su da dobiju od lekara uverenje da su bolesni i da im treba banjsko lečenje; dobroćudni komandant je dozvolio privremeno stanovanje u Pjatigorsku sve dok se ne izleče i počeo je veseo pjatigorski život.

Odmah su sreli poznanike: stari prijatelj Nikola Solomonović Martinov, bio je takođe tu, kao major u ostavci, u čerkeskom

odelu sa nožem, zbog čega ga je odmah počeo da ismejava Ljermontov. Martinov ga je predusreo dosta mrko: on je imao dovoljan razlog da ne veruje mnogo Ljermontovu posle afere sa pismima i novcem, a pored toga, sudeći po pismima od kuće, Ljermontov je za vreme boravka u Moskvi postupao nedovoljno džentlmenski sa njegovom sestrom Natalijom Solomonovom, kojoj se jako udvarao.

Ljermontov je uzeo stan zajedno sa svojim prijateljem „Mongo" — Aleksijem Stolipinim, u kućici nekog Čigljajeva; taj Čigljajev je kasnije pozvao sveštenika da ponovo osveti sobe, u kojima je stanovao Ljermontov, pošto ih je „oskrnavio" svojim prisustvom čovek koji je umro na duelu kao što je to bilo s Ljermontovim.

U Pjatigorsku nastavljen je stari husarski život: kartanje, pijanstva, udvaranje gospođicama i mladim damama, a ponekad i lumpovanje sa pristupačnijim osobama u hotelu Grka Najtakija.

Ljermontov je najčešće odlazio u kuću generala Verzilina, čija je mlađa ćerka Nadežda Petrovna bila veoma mila. Ali je mnogo više pažnje poklanjao Emiliji Aleksandrovnoj Klinkenberg, pokćerki Verzilina, koja se kasnije udala za Šan Gireja. Savremenici gledali su u njoj gotovo prototip knjeginjice Meri (iz „Junaka našeg doba") i smatrali da je radi nje došla svađa između Ljermontova i Martinova; i jedna i druga pretpostavka sasvim su neosnovane.

Kao što je utvrdilo objavljivanje dokumenata i uspomena, Ljermontov se mnogo više zanimao Kaćenjkom Bihovec zvanom „kreolka" zbog mrke boje lica i velikih crnih očiju. Ljermontov ju je zvao la belle noire. Ona ga je podsećala na Varenjku Lopuhinu, i to je bio uzrok njegove simpatije za mladu devojku, koja se isto tako jako dopadala i Martinovu.

Ljermontov je priređivao izlete i svakojake zabave, pa i bal u pećini, posle kojeg je pratio Kaću Bihovec kući. Onda je opet postajao mračan, zamišljen i žučan. Raspoloženje njegovo bilo je veoma nervozno i napregnuto. On je gonio devojke svojim šalama i ruganjem. Emilija Aleksandrovna se jako ljutila na njega. Puno neprilika trpeo je od Ljermontova i Martinov, kojeg Ljermontov nikako nije uspevao da izazove. On je verovatno osećao da je kriv pred ovim mirnim i u suštini dobrim i ako ne mnogo pametnim čovekom, te mu je zato dosađivao.

U nedelju 13 juna 1841 g. kod Verzilina bilo je nešto nalik na improvizovano veče.

Knez Trubeckoj je svirao na klaviru. Martinov je razgovarao sa mlađom Verzilinom, a Ljermontov sa Emilijom Aleksandrovnom. Naklonivši se prema njoj on je rekao „Montagnard avec grand peignard. Trubeckoj je tada završio da svira i reč „peignard" začula se u celoj sali. Martinov je pocrveneo, prišao je Ljermontovu, te mu je oštro kazao: „koliko puta sam vas molio da se manete vaših šala pred damama".

Uskoro su izašli i Martinov je ponovo počeo da grdi Ljermontova: „Možda ćeš za to da me zoveš na dvoboj", podrugljivo zapita Ljermontov. „Da" odgovorio je odlučno Martinov.

Sledećeg dana napori posrednika da zavađene izmire nisu doneli nikakvog rezultata, te je Ljermontov otišao u Željeznovodsk. 15 jula tamo je takođe otišla sa prijateljima Kaća Bihovec. Ljermontov je s njome šetao sve vreme. U šumici sa glave Kaći Bihovčevoj pao je zlatni ukras koji je ona uvek nosila. Ljermontov ga je brzo sakrio u džep, govoreći da će ga sutra vratiti. Kada su svi bili skupa, on je bio veseo i šalio se, ali je na samo sa Kaćom bio veoma tužan, i jednako je govorio da mu je život užasno dosadio i da je njegova jedina ljubav bila Varenjka Lopuhina. „On je i mene za to voleo, piše Bihovčeva, što je nalazio da ja ličim na nju i o tome je najviše voleo da govori."

Kada je Bihovčeva odlazila on joj je poljubio ruku i rekao „Dušice, sretnijeg časa od ovog neće biti u mom životu". Ona mu se smejala. Ovo je bilo u pet sati u veče. U osam sati su joj došli da kažu da je on ubijen.

Dvoboj je bio određen između Željeznovodska i Pjatigorska u šest i po sati u veče. Osim Gljebova svi su bili na konjima. Mesto dvoboja bilo je u blizini puta, na padini planine Mašuk, pokrivene gustim džbunjem. Sekundanti su izmerili barijeru. U to vreme oblak se pojavio iza susedne planine Beštau. Spremala se oluja. Ljermontov je pogledao na crni oblak: da li se setio svoga detinjskog sna: „on nekud ide pred oluju, i oblak, nalik na otkinuti komad crnog plašta, brzo leti po nebu"?

On se približio barijeri sa mirnim, gotovo veselim licem i počeo da polako nišani. Martinov je brzim koracima prišao barijeri i opalio. Ljermontov je pao kao da je bio pokošen.

Sekundanti su dojurili k njemu: sa desne strane bila je rana, sa leve curila je krv, kuršum je probio pluća. Rasekli su uniformu: u džepu je ležao zlatni ukras Bihovčeve, sav u krvi. Martinov je prišao ubijenom, poljubio ga je i otišao u Pjatigorsk.

Baš u to vreme pljusnula je kiša. Gljebov je pokrio telo šinjelom i ostavivši kraj njega Trubeckog i Vasiljčikova, otišao je sa Stolipinom u Pjatigorsk da zatraži pomoć radi prevoza tela. Ali fijakeriste su odbili da idu. Bilo ih je svega tri. Sa mukom je Gljebov uspeo da nabavi arbu (kavkaska seljačka kola). Nastala je noć, pljusak nije prestajao. Najzad posle deset sati čuo se daleki topot konja. To su bila kola na koja su metnuli telo Ljermontova. Noge su se klatile, glava isto tako: kada su ga dovezli u varoš, teško ga je bilo okupati, jer se telo ukočilo.

Pogreb je bio određen za 17 juli, ali sveštenik je odbio da ga otprati. Mnogo im je trebalo dok su namolili protu Aleksandrovskog da otsluži parastos. Pravoga crkvenog pogreba nije bilo: sveštenik i pevači su pratili telo od stana do groblja kraj brda Mašuka, koji je on toliko voleo još iz detinjstva. Kroz godinu dana telo je bilo preneseno u Tarhane i tamo sahranjeno u porodičnoj

grobnici pored matere. 82-godišnja stara-majka Arsenjeva, utučena bolom i bolešću, bila je prisutna ovoj poslednjoj sahrani unuka, kojeg je ona nadživela. Vest o smrti Ljermontova brzo je stigla u prestonicu. Na manevrima blizu Krasnog Sela o tome je odmah referisano caru Nikoli I; on je rekao „psu — pseća smrt" i krenuo je konja. 12 avgusta izašla je naredba: „umrli Ljermontov Tenginskog pešadiskog puka poručnik briše se iz spiskova".

Mnogi velikaši isto tako su se poneli prema smrti Ljermontova kao i Nikola I. „Nikola Martinov ubio je mangupa Ljermontova" pisao je jedan od njih. Dok je drugi velikaš o kojem priča knez Vjazemski izjavio: „između nas budi rečeno, ne znam zašto se toliko govori o Ljermontovu: u suštini stvari on je bio sasvim neozbiljan mladić, rđav oficir i slab pesnik. U naše doba mi smo svi pisali ovakve stihove..."

Ali je bilo i drugih ljudi, na koje je vest o smrti Ljermontova učinila porazan utisak: „nesrećna sudbina nas Rusa je u tome što čim se pojavi čovek sa talentom, deset prostaka gone ga tako da ga u grob oteraju". Belinski ga je nazvao najvećim pesnikom posle Puškina. I kroz nekoliko godina došlo je posmrtno priznanje njegovog genija. Desilo se ono o čemu je on sam kazao u „Kjeginjici Meri. „I možda ću ja sutra umreti, i neće ostati na zemlji nijedno biće koje bi me savršeno razumelo. Jedni će reći: on je bio dobar dečko, drugi — mangup; i jedno i drugo biće laž. Posle ovog da li vredi živeti? Za što sam živeo? Radi kojeg cilja sam se rodio? A valjda je postojao taj cilj i valjda mi je bilo namenjeno nešto visoko, jer sam osećao u mojoj duši neizmerne snage..."

Preveo sa originalnog rukopisa D-r A. J. **D-r M. Slonjim**

Пушкинове словенске студије

Habent sua fata libelli...

Далека прошлост, која нам је сачувала ову мудру изреку, придавала јој је, како изгледа, двоструко тумачење. С једне стране, она је имала у виду сличност судбине књига са човековом судбином. С друге стране, она их је везивала и назирала извесан утицај судбине књига на судбину људи. У овом погледу нарочито је интересантна судбина књига које су некад припадале великом руском песнику Пушкину и њихов утицај на његову судбину после смрти.

Прича се да је смртоносно рањени Пушкин, кад су га унели у његову собу, обливеног крвљу, погледао полице са књигама и рекао са дубоком тугом, у предвиђању блиског краја, обраћајући се књигама:

— Збогом, пријатељи!

У овим речима испољио се песников однос према књигама, као према блиским бићима, која живе својим духовним животом. Посматрајући своју књижницу, он као да је предосећао улогу коју ће она одиграти у претстојећем проучавању његовог стварања. Вредно је подвући колико је марљиво сачувала судбина овај драгоцени део Пушкиновог наслеђа, толико потребан за упознавање његовог духовног живота.

Пушкинова удова Наталија Николајевна, Ланска у другоме браку, и њена деца, ниту придавали библиотеци великог песника потребан значај: прво су се књиге дуги низ година налазиле у сандуцима, у подруму оне војне јединице код које је служио други супруг Наталије Николајевне, Лански; а касније су књиге пропутовале кроз Пушкинова имања и тек на граници двадесетог столећа постале су својина руске Академије наука, која их је унела у збирке Пушкиновог дома.

И, што је најинтересантније, поред свих обрта судбине, Пушкинове књиге не само што су дошле до нас у неприкосновеном облику, већ су се на њима сачували најдрагоценији трагови Пушкиновог ч и т а њ а у облику комадића хартије, остављаних између прочитаних страна, и својеручних песникових забележака оловком.

А. С. ПУШКИН, рад О. Кипренског 1827. г.

Важност проучавања Пушкинове библиотеке била је нарочита уочена од покојног научника Б. Л. Модзаљевског, једног од најдубљих познавалаца Пушкина. Писац ових редова био је везан са Б. Л. Модзаљевским тесним духовним пријатељством, и личним, и заснованим на заједничком раду у Пушкиновом дому при руској Академији наука. Б. Л. Модзаљевски 1910 године завршио је капитални библиографски рад „Библиотека А. С. Пушкина", издан од поменуте Академије.

На жалост, овај најважнији рад заслужног Б. Л. Модзаљевског није до сада оцењен у довољној мери. Међутим, дело Модзаљевског као и сама Пушкинова библиотека, дају могућност не само да се утврди обим Пушкинове лектире, већ и да се утврде правци студија које је Пушкин предузимао, и да се пропрате трагови извесних утицаја у процесу стварања генијалног руског песника.[1])

Следеће стране имају за циљ да прикажу живо интересовање Пушкиново за словенске студије, чиме се демантује тврђење о томе да је Пушкин мало познавао словенски свет. На тим страницама ми ћемо расмотрити Пушкинову лектиру из области познавања словенства, а она сведочи о будној пажњи, коју је Пушкин посвећивао познавању Словена уопште, а специјално словенским језицима.

А сада да пређемо на факта.

* * *

Пре свега, да расветлимо питање о изворима Пушкиновог познанства са Србима. Судећи по томе што се у његовој библиотеци налазио Караџићев речник српског језика, може се претпостављати да је Пушкин приступао или је био намеран да приступи учењу српског језика: то доказују и извесни знаци на речнику, које је, свакако, Пушкин оставио.

Није искључено да је у циљу упознавања са српским језиком Пушкин имао међу књигама своје библиотеке „Нови завет" у преводу професора А. Стојковића.

Не успевши да савлада српски језик, Пушкин је, вероватно, у тражењу других извора и ради упознавања Срспства набавио познате књиге опата Фортиса и „Путовање по Србији" Ото Пирха (Reise in Serbien im Spatherbst 1829. Von Otto v. Pirch, Premier - Leutenant im Konigl. Preussischen Ersten Garde - Regiment. Berlin. 1830.)[2]) Интересантно је подвући да је Пушкин, који је иначе заузимао непријатељски

[1]) Тако на пример, користећи се Пушкиновим примерком збирке песама Виктора Ига „Les Orientales" и песниковим забелешкама оловком на овој књизи, ми смо утврдили зависност Пушкинове песме „Зли дуси" од Игове песме „Les Djinnes". Видите о томе даље историјско књижевно истраживање „Пушкин и Хофман".

[2]) Модзалевски, „Библиотека А. С. Пушкина", Петроград, 1910 Страна 310.

став према немачком језику, савладао у даном случају своју антипатију, и ради упознавања са тадашњом Србијом прибегао немачком извору.

Из области историје Србије нађено је у Пушкиновој библиотеци само једно дело: „Живот и подвизи кнеза Милоша Обреновића, Врховног Вожда и Предводника народа српског“ (Петроград, 1825.). И у овој књизи налазимо трагове Пушкиновог читања, у виду два комадића хартије, стављена између појединих страна.[1]) Веома је могућно да је ово издање пружило Пушкину материјал за његову оригиналну „словенску песму“ „Војвода Милош“.

У Пушкиновој библиотеци налазе се, међутим, четири дела, која се односе на историју српске књижевности. На првом месту ваља истаћи, наравно, Караџићеву збирку српских народних песама (Народне српске пјесме, скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, философије доктор, 1822—1824, I—III)[2]) Широко искоришћавање овог издања од стране Пушкина сматра се данас као доказано. Али је интересантно да се у даном случају Пушкин није задовољио само српским извором, већ је искористио у своме проучавању и два немачка, а наиме: збирку првог преводиоца српских народних песама на немачки језик, чувене Терезе Робинсон-Талви (Volkslieder der Serben metrisch uebersetzt und historisch eingeleitet von Talvj. Halle. 1825—1826)[3]) и књигу Гецеову (Serbische Volkslieder, ins deutsche ubertragen von P. von Goetze. S. Petersburg und Leipzig. 1827)[4]). Најзад, четврта књига посвећена српској поезији јесте збирка Проспера Меримеа „La Gusla“.[5])

Много мање је у Пушкиновој библиотеци нађено чешких књига. Са чешким језиком Пушкин се, како изгледа, упознавао и по паралелном пројезичном речнику Палковића, добро познатом свим славистима. Овај се речник налазио у Пушкиновој библиотеци, па чак у два примерка. (Boehmisch - deutsch - lateinisches Wörterbuch, mit Beyfügung der den Slovaken und Mähren eigenen Ausdrücke und Redensarten zunachst für Schulen durchaus neubearbeitete, auch mit einem vollständigen deutschen Wortregister versehen, und auf eigene Kosten herausgegeben von Georg Palkowitsch, Prof. der böhmischen-slawischen Sprache und Literatur zu Pressburg. Prag. 1820. I—III).[6]) О тадашњем стању чешког језика Пушкин је могао да се обавести из дела Фр. Бегеницког. Реч је о књизи „Obrana Casopisu pro Katoliske duchowenstvo. Od Frant. Bogenickeho. W Praze. 1835.“ Ову књигу поклонио је Пушкину

[1]) Исто дело, страна 40.
[2]) Исто дело, страна 261.
[3]) Исто дело, страна 346.
[4]) Исто дело, страна 240
[5]) Исто дело, страна 286.
[6]) Модзалевски, страна 305.

чувени славист Ханка са овом интересантном посветом: „Александру Сергејевичу Пушкину. У овој књижици много је речено о тешком и подјармљеном стању чешког (sic!) језика, што на другом месту не би могло да се каже. Најусрдније поклања Вјачеслав Ханка."

Овај аутограф, а исто тако и Ханкино издање „Слова о пуку Игоревом" („Slovo o plku Igorevie. Slovianom latinskago pisma. Vierno v podlinnom jazycie, čestym i niemeckym prevodom. Izdano V. Hankoju. V Prazje, 1821), које се налазило у Пушкиновој библиотеци,[1]) сведочи о литерарним везама између руског песника и чешког научника-родољуба. Пушкин је укоричио његову књигу, стављши између појединих страница чисте табаке хартије, што сведочи о Пушкиновој намери да се користи Ханкиним издањем приликом проучавања „Слова о полку Игоревом". Од овог проучавања остале су нам Пушкинове „Забелешке поводом Слова о полку Игоревом" из 1824 године.[2])

У вези са Ханкиним именом, Пушкин није могао а да не поклони пажњу делу „Љубушин суд", које је изазвало онако дуготрајну и жучну полемику. У осталом, ово дело било му је познато по руском издању, које се појавило 1823 године и пружило руским читаоцима паралелно текстове овог дела — руски и чешки („Судъ Любуши", древне-чешское стихотвореніе. Москва 1823.)[3]).

О Пушкиновом интересовању за словачку народну поезију сведочи књига „Словачке песме", која се налази у његовој библиотеци, а издана је у Харкову 1832 године и штампана у харковској универзитетској штампарији.[4])

Чак и једна овако специјална грана проучавања словенства као што је граматичка обрада наречја Лужичких Срба нашла је одјека код Пушкина и он је унео у своју библиотеку граматику познатог научника и песника, Лужичког Србина Андрије Зајлера. (Kurzgefasste Grammatik der Serben Wendischen Sprache nach dem Budissiner Dialekte von Andreas Seiler. Budissin. 1830).[5])

Али највећу пажњу посвећивао је Пушкин Пољацима, чију је књижевност и језик познавао, како изгледа, боље него литературе и језике других словенских народа.

Од речника пољског језика, којима се користио Пушкин, поменућемо три стара рада М. А. Троца, из треће четвртине осамнаестог столећа. (Nordy Dykcyonalz, to iest Mownik Polsko-Niemecko-Francuski z przydatkiem przyslow potocznych,

[1]) Исто дело, страна 245. О овом Ханкином издању видети код Јагића „Историја словенске филологије." Петроград, 1910. Страна 252—3.
[2]) Морозов, свеска VI,. стр. 317—325.
[3]) Модзалевски, страна 31.
[4]) Модзалевски, страна 94.
[5]) Исто, страна 336.

przestrog grammatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyynych, zeglaskich, lowczych, i inszym naukom przyzwoitych wyrazow. Przez Michala Abrahama Troca, warszawhanina. Leipzig. 1764. — Nouveau Dictionnaire François, Allemand et Polonois, enrichi de plusierus exemples de l'Histoire Polonoise, des Termes ordinaires des arts et des remarques de grammaire les plus necessaires, avec une liste alphabetique des poetes et de meilleurs livres Polonois. Par Michel Abraham Trotz, varsavien. Leipzig. 1771. — Vollständiges Deutsches und Polnisches Wörterbuch, welches die gebrauchilchsten Wörter und Redens-Arten, auch vornehmsten Kunst-und Handwerks-Wörter enthält, als M. A. Trotzens, Polnischen Wörter-Buches letzter Theil; herausgegeben durch Stanislaus Nalecz Moszczenski. Leipzig. 1772)[1]. Сем тога, био је код Пушкина у употреби и речник у четири свеске од чувеног пољског лексикографа Сам. Бог. Линде (Slownik jezyka Polskiego, przez M. Samuela Bogumila Linde, fil. Doct. czlonka naywyzszey izby edukacyi publiczney, Rectora liceuma Warszawskiego, Warszawa. 1807)[2].

Од пољских граматичких радова дошла је Пушкину у руке, очевидно случајно, стара пољска школска граматика, издана још 1794 године (Grammatyka dla szkol narodowych na klasse II. Praty razwydara. W Krakowie. Roku 1794, w Drukarni Szkoly Glowney Koronney)[3]. У пракси он се, очевидно, користио пре другом граматиком, новијом, али на немачком језику, наиме књигом Карла Пољa (Theoretisch-praktische Grammatik der Polnischen Sprache mit Uebungsaufgaben, Gesprächen, Titulaturen und den zum Sprechen nöthigsten Wörtern, von Karl Pohl, Lehrer der polnischen Sprache am Königl. Friedrichs Gymnasium zu Breslau. Breslau. 1829).[4]

У отсеку „Polonica" Пушкинове библиотеке нарочито богато била је заступљена пољска историја.

Овде, пре свега, налазимо читав низ радова опште природе на француском и руском језику. Првој групи припадају дела Солињака (Histoire generale de Pologne, par Mr. le Chevalier de Solignac, Secretaire du Cabinet et des Commandemens du Roi de Pologne. Amsterdam. 1751)[5] и Флечера (Histoire de Pologne, par Fletcher. Traduite de l'Anglais, et continuee depius la Revolution du Novembre 1830, jusqu'a la Prise de Varsovie et la Fin de la Guerre. Paris. 1832)[6]. У другој су групи „пољски летописац од 964 до 1764 године" („Хронолошка слика догађаја у Краљевству Пољском, са додатком

[1] Исто, страна 352—353.
[2] Исто, страна 275.
[3] Исто, страна 241.
[4] Исто, страна 312.
[5] Исто, страна 339.
[6] Исто, страна 233.

како руске тако и других суседних Пољској држава кратке историје. Превео са француског језика капетан Иван Одинцов. У Санктпетербургу. 1782.)[1]), а исто тако и радови — оригинал Илариона Васиљева („Најновији историјски, политички, статистички и географски опис Царства Пољског, Москва. 1831)[2]) и превод дела Г. С. Бантке („Историја Државе Пољске. Превео са пољског Г. П. Санктпетербург. 1830. I—II).[3])

Овај рад, који је припадао перу Добровсковог следбеника, познатог пољског историчара и филолога Георга Самуила Бандтке, изазвао је приликом свог изласка на рускоме језику читаву критичку литературу. Нарочита полемичка живахност обухватила је после читања Банткевог дела руског историчара М. П. Погодина, који је под непосредним утиском ове књиге написао у пролеће 1831 године не само критички приказ „Историје" пољског научника, већ и оригиналан напис „Историјска размишљања о односима Пољске према Русији".

По причању самог Погодина, он је имао прилике да упозна са својим написима Пушкина, који се њима тобоже одушевио и рекао аутору: „Ништа сада не узнемирава душу моју сем вас".[4]) Остављајући на Погодиновој савести веродостојност података које он саопштава, можемо ипак да сматрамо за утврђено да је на дело Бандткеа, коме је припало место у Пушкиновој библиотеци, скренуо пажњу својим чланцима баш Погодин.

Сем општих историјских прегледа било је у Пушкиновој библиотеци и дела која су приказивала поједине периоде и моменте пољске историје. Међу њима специјално судбини Пољске државе, у другој половини осамнаестог века биле су посвећене две руске књиге („Историја о садашњем стању државе Пољске". Са немачког језика преведено од секретара Василија Лебедева. У Санктпетербургу, 1766. — „Записи о садашњој побуни Пољске". Превео са француског језика капетан Н. Ј. у Санктпетербургу. 1792)[5]) и једно француско („Histoire de l'Anarchie de Pologne et du demembrement de cette republique." Par Cl. Rulhiere. Paris. 1807)[6]). Сем тога, од књига Пушкинове библиотеке историјом Пољске у доба Јана Собјеског бавила се књига Салванди („Histoire de Pologne avant et sous le Roi Jean Sobieski." Par Narcisse-Achille Salvandy. Paris. 1830), док је личност Марине Мнишек окарактерисана у раду грофа Потоцког („Fragments de l'Histoire de Pologne. Marina Mniszech." Par M. le Comte Arthur

[1]) Исто, страна 82.
[2]) Исто, страна 18.
[3]) Исто, страна 5
[4]) Н. Барсуков. Живот и рад М. П. Погодина. Свеска III. Петроград. 1898. Стране 271—272.
[5]) Модзалевски, стране 45 и 42.
[6]) Исто, страна 326.

Potocki. Paris. 1830). Није тешко схватити разлог Пушкиновог интересовања за ово последње дело: оно је посвећено судбини јунакиње његове трагедије „Борис Годунов", која је изашла баш оне године кад је штампана књига Потоцког.

Заслужује извесну пажњу и она мала количина у Пушкиновој библиотеци нађених књига посвећених пољском устанку 1831 године. Ту можемо да поменемо само брошуре Шницлера („La Pologne et la Russie". Par M. Jean Henri Schnitzler. Paris. 1831.) и грофа Гуровског („La verité sur la Rusie et sur la revolte des Provinces Polonaises. Par Adam comte Gurowski. Paris. 1834).[1] Поводом овог намеће се спонтано једна карактеристична паралела: прегледавајући у лето 1922 године библиотеку руског књижевника Ф. В. Булгарина, коју је купио Дерптски универзитет, нашли смо у њој на велику литературу, посвећену пољском устанку 1831 године, у главном на француском и пољском језику. Публицист конзервативног правца, Булгарин није могао да заборави своје пољско порекло и, користећи се имунитетом добронамерности, стално је поручивао и добијао књиге о пољској револуцији. За Пушкина пак, нарочито пошто је написао песме „Клеветницима Русије" и „Бородинска годишњица" овај догађај био је цео у прошлости: „домаћи стари спор, који је судбина већ решила"[2] престао је да узнемирава његов дух.

Од пољских писаца Пушкиновог доба само два су била заступљена у његовој библиотеци, наиме Јулије Словацки и Адам Мицкијевич. Од Словацкових дела нађен је „Кордиан" („Kordian". Czescpiersza trilogji. Paris. Nakladem autora, w tscegarnie polskiej. 1834.)[3] Мицкијевич је био у Пушкиновој библиотеци заступљен са три књиге („Konrad Wallenrod". Powiesc hytoriczna z dzcejow Litewskich i Pruskich, przez Adama Mickiewicza. Petersburg, 1828. — „Poezye Adama Mickiewicza". Wydanie nowe pomozone. Petersburg. Nakladem Autora. 1829. — „Poezye Adama Mickiewicza." Paris — Genewa. 1828—1832).[4]

У овом списку обраћа на себе пажњу избор „Кордиана". За прву половину четврте деценије прошлог века то је било једно од најбољих дела пољске поезије. Оно је обележено сним карактеристичним знацима књижевничке индивидуалности Словацког. На плану демоничног скептицизма духова зла и фаталности пољског племства истиче се рељефно песнички лик сањалице Кордиана. Вечита луталица, он крије у својој души несавладљиву тежњу ка лепшој будућности пољског народа

[1] Исто, страна 331 и 243.
[2] Пушкинова дела под редакцијом П. О. Маровова. Петроград, 1909. Свеска друга, стр. 157.
[3] Модзалевски.
[4] Модзалевски.

и својој, јер у сталном жару родољубља Кордиан не одваја своју личну судбину од судбине отаџбине. Кулминацију снаге достиже таленат Словацког у трећем чину, где се са изузетном снагом приказују Кордианова безумна екстаза, халуцинације, визије и привиђења у знаку мистичног симболизма, као и цео комад, у осталом.

Ми нећемо да додирујемо на овом месту односе Пушкина и Мицкијевича, јер смо ову тему расправили у једном другом нашем раду.[1] Забележићемо само да заслужује пажњу отсуство Мицкијевичевих дела у Пушкиновој библиотеци, написаних после 1837 године. Можда се ова околност објашњава тиме што је у половини четврте деценије прошлог века однос Пушкина према Мицкијевичу постао хладнији, пошто је Пушкину пољски песник изгледао тада, у главном, као „роб руље бујне", који „пева о мржњи".[2]

За Украјину Пушкин је морао да се заинтересује донекле под утиском Гоголевих „Вечери на салашу код Дикањке", а донекле пак под утицајем професора М. А. Максимовича, са којим се налазио у пријатељским односима. У прилог овој претпоставци сведочи, између осталог, та околност што се у Пушкиновој библиотеци не налази ни једна књига посвећена Украјини, која је изашла пре почетка четврте деценије прошлог века, а тада се Пушкин упознао са Гоголем и спријатељио са Максимовичем.

Укупно пак међу књигама које су припадале Пушкину нађена су свега четири књиге о Украјини. Једна од њих је историјско-географски „Опис Украјине" (Дело Баплана. Превод са француског. Петроград, 1832).[3] Друго дело посвећено је украјинској историји („Запорошка прошлост" И. И. Срезњевског. Харков, 1833).[4] Ту су, најзад, и две књиге литерарне садржине („Малоруске бајке" Е. Гребенке. Петроград. 1834[5]) и „Украјинске народне песме", књига Михаила Максимовича. Москва, 1834). У ту збирку ушле су, по терминологији и дефиницији састављача, разне украјинске и козачке песме. Забележићемо још да је књига снабдевена састављачевом посветом „Александру Сергејевичу Пушкину од Максимовича".[6]

На завршетку овог кратког библиографског прегледа књига из области проучавања словенства, које су сачињавале делокруг Пушкинове лектире, обратићемо пажњу на велико песниково интересовање за „Слово о полку Игоревом", интересовање о коме сведочи његова библиотека. Поред Ханкине

[1] Видети нашу студију „Пушкин и Хофман". 1927—1928.
[2] Морозов. Свеска друга, страна 194.
[3] Модзалевски, страна 15
[4] Исто, страна 99.
[5] Исто, страна 31
[6] Исто, страна 61.

редакције, коју смо већ споменули, Пушкин је имао још два издања „Слова", а наиме: „Херојска песма о походу Игора на Половце, написана на словенском језику у дванаестом столећу, а сада препевана у стиховима старе руске версификације од Ивана Левитског" (Петроград, 1833) и „Песма о рату Игора Свјатославича, кнеза Новгород Северског". Преведено са староруског језика дванаестог столећа од Александра Велтмана (Москва, 1833)[1]. Затим у његовој библиотеци налазимо две књиге, посвећене научним истраживањима „Слова о полку Игоревом". То су дела: С. В. Русова („О изворности старе руске песме познате под насловом: Слово о полку Игоревом, Игора Свјатославља, сина Олегова". Петроград, 1834)[2] и кнеза Н. Д. Цертелева („О делима старе руске поезије". Петроград. 1820).[3]

Међу набројаним књигама нарочито интересовање изазива примерак Велтмановог препева „Слово о полку Игоревом", пошто су се на њему сачували трагови веома пажљивог Пушкиновог читања, са писаљком у руци. Из напомена које је Пушкин забележио на овом примерку, може се закључити да је он био добро упознат са тадашњом критичком литературом о „Слову о полку Игоревом".[4]

Што се пак тиче Пушкинових „Напомена поводом „Слова о полку Игоревом", ове су напомене, судећи по писму А. О. Велтмана Пушкину, постале као последица Велтмановог позива да се песник изјасни о његовом, преводиочевом раду.[5] Пушкин је схватио свој задатак шире него што га је назирао Велтман и приступио је критичкој анализи коментара целог текста „Слова", али је његов рад остао недовршен, можда услед недостатка времена, а можда и услед недовољне научне упућености.

Шта је Пушкина привлачило у „Слову о полку Игоревом"? Ми се нећемо, вероватно, огрешити о истину, ако кажемо да га је мамила, поред побуда уметничке и национално историјске природе, и тајанственост овог литерарног споменика.

У својим „Напоменама" Пушкин говори о „замршености и неразумљивости" многих места у „Слову о полку Игоревом", о „нејасности" израза, о „загонетности" многих појединости.[6] Бранећи аутентичност „Слова" Пушкин даје своја тумачења

---

[1]) Исто, страна 20.
[2]) Исто, страна 90.
[3]) Исто, страна 113.
[4]) Исто, страна 20—22.
У поменутим белешкама Пушкин полемише са познатим научником оријенталистом и књижевником О. И. Сенковским.
[5]) Види „Пушкинова дела" у издању Руске академије наука. Преписка, свеска трећа. Петроград 1911. Стр на 3. Т. које и код И. А. Шљ пкина у књизи „Из неиздаших хартија А. С. Пушкина". Петроград 1903. Страна 174—175.
[6]) Морозов. Свеска шеста, страна 317.

нејасних места и алегоричких израва овог дела, задржавајући се са нарочитим интересовањем на сујеверјима и веровањима, која су наговештавала тужан исход Игоревог ратничког подухвата.

Све ове околности учвршћују нас у претпоставци да су тајанствено порекло „Слова" и нејасност многих мисли овог дела играли доста важну улогу у погледу привлачења Пушкинове пажње овом књижевном споменику, пошто је песник уопште нагињао загонетним и мистичним темама. Сем набројаних, ми располажемо још и многобројним другим доказима веома живог Пушкиновог интересовања за „Слово о полку Игоревом": тако је, на пример, међу Пушкиновим хартијама нађен Жуковсков превод „Слова" са својеручним исправкама Пушкина.[1]) Исто тако нађени су: писмо П. И. Кепена о „Слову", мишљење пољског научника професора Кухарског о овом делу, напомене А. Х. Востокова и т. д.[2]) Интересантне податке о Пушкиновом спору поводом „Слова" са професором Калиновским саопштава у својим успоменама руски књижевник И. А. Гончаров.

Сматрамо да је оно што смо навели о Пушкиновим покушајима словенских студија довољно па да се демантује мишљење да су његова обавештења о словенству добијена, у главном, из Меримеових дела. И ако је у школи познавања словенства Пушкин, услед недостатка времена, остао ученик-почетник, ипак ваља признати да је он имао првокласне учитеље, прваке словенских студија и патријархе словенске филологије, јер Вук Караџић, Зајлер и Линде на једној страни, и Фортис, Палковић и Талви на другој не могу се назвати друкчије. У сваком случају, француски песник Мериме са његовим лаким словенским пртљагом био је далеко испод Пушкина у томе погледу.

У вези с тим губе сваки терен одушевљене еклоге поводом задивљујуће Пушкинове девинације у области словенске етнографије и народне поезије. На место девинације има да се стави, после озбиљног његовог проучавања, сигурно Пушкиново знање.[3])

---

[1]) Види „Весник Друштва за руску историју и старине" (Чтения") за 1882 годину, књига друга, а исто тако реферат руске Народне библиотеке за исту годину.

[2]) Пушкинова дела. Издање Руске академије наука. Преписка. Свеска трећа. Петроград. 1;11. Страна 351—352.

[3]) У осталом, Пушкинове „Песме западних словена" изгледају многим руским писцима пророчке. Тако, на пример професор А. А. Потебња наводи у једном свом делу ове Достојевскове речи: „Пушкинове „Песме западних Словена", ма да су имитација Меримеа, ипак су ремек-дело међу делима Пушкина" — „и то пророчанско дело" (будућност братства и јединства") Види „Забелешке А. А. Потебње о Л. Н. Толстоју и Ф. М. Достојевском. Проблеми теорије и психологије стварања. Харков. 1914. Свеска пете, страна 289.

И интересантно је да је овај преокрет у области проучавања Пушкина готово био пророчен пре седамдесет пет година од видовитог и мисаоног руског критичара А. В. Дружињина. У чланку, написаном поводом Анењковљевог издања Пушкинових дела, Дружињин је исказивао наду да ће пре или касније библиотека великог песника бити нађена и проучена од истраживача његовог стварања. „Подаци о омиљеним књигама Александра Сергејевича, — писао је Дружињин — а исто тако и његове забелешке о тим књигама биће временом прикупљене. Ми смо у то уверени. Чудновато је и помислити на то да ми можемо пратити кроз месеце лектиру Енглеза Саутна, а тако мало знамо о томе шта је читао и волео да чита песник којим се поноси наша отаџбина. Обавештења ове врсте биће корисна и због тога што ће коначно срушити остатке теорија о непосредности талената и чистом уметничком инстикту, који се тобоже не слаже са проучавањем великих извора. Међу нашим литерарним предрасудама постоји једна, која још није ишчупана са кореном — то је предрасуда о малој вредности рада. Више данашњих књижевника уврдиће се ако добију епитет вредноће."*)

Оваплоћење духовне хармоније, Пушкин је на један диван начин спајао у себи и способност за напоран и сталан рад и ненадмашне узлете генијалног надахнућа.

Сергије Штајн,
бивши кустос Пушкиновог дома
при Руској академији наука.

---

*) А. В. Дружињин. „А. С. Пушкин и најновије издање његових дела". Часопис „Отечественија записки" за 1855 годину. Свеска 130. Рубрика III—IV. Страна 73.

ИГОР СТРАВИНСКИ, 1930. г.

Игор Стравински

У новој музици нашега доба изнад свију истичу се три личности које стварају праву „нову" музику и својим делом отварају нове путеве музичкој уметности, савременој музичкој култури. То су имена највећих композитора наших дана: Арнолд Шенберг, Хиндемит и Игор Стравински. Од њих је најактуелнији, највећи по замаху, снази и обиму — Стравински, — необична појава и разноликошћу својих манифестација у области музичког стварања, и способношћу да предосети захтеве времена. Осетљив за савремени тон Стравински увек ствара у сагласности са захтевима савременог тока развитка путева музичке уметности, тока врло њудљивог, незадовољног и богатог свемогућим померањима. Погађајући будућност, претсказујући је, Стравински предњачи пред многима и даје правац целокупној савременој музичкој култури, указујући јој нове могућности формирања музичке грађе, продубљујући и процирујући принципе прошлости, и отварајући нове. Цео пут његовог тако разноликог и свесног стварања не можемо расматрати само као резултат индивидуалног проналажења његовог генија. У томе и лежи сва необичност што је сваки његов творачки покушај као одговор на један од проблема нове музике, који тек савређају у свести напредних мајстора, а које Стравински снагом свог необичног мишљења утврђује конкретним решењем. Пошто створи неки нови интонативни или чисто звучни израз, он се не заустављa на њему ради дужег удубљивања најбољег начина у своја даља дела (као што то обично бива), већ неуморно ради на стварању све нових и нових интонација, начина, средстава изражавања, који увек истичу из самог задатка. Поседујући огромне резерве творачке енергије, велики учитељ и мајстор нашег доба, Стравински непрекидно ради на свом усавршавању, на изградњи свог стваралачког пута, код њега нема заустављања, нема понављања. Линија развића иде право на више и у сваком новом делу, нови задаци, нови успеси, нов корак напред, који стално задивљује својом необичношћу, снагом и вредношћу. Наравно да поред све те разноликости Стравинсково дело није калејдескопско; увек се може пронаћи општа нит, која везује чак и његове најразличитије ствари, као нпр.:

„Соната" за клавир и „Света Весна", „Славуј" и „Прича о војном бегунцу."

Улога Стравинског у музици наших дана је неоспорна чињеница. Он води целу Европу, и сумњам да има много савремених композитора на које није утицало дело Стравинског — његова „откровења". Ово што смо рекли довољно потврђује то. Сад да пређемо на дела највећих мајстора данашњег доба као нпр. Онегер, Хиндемит, Дариус Мијо, Крценек, Казела и многи други, свуда ћемо наћи јасне знаке различитих утицаја Стравинскове музике на њих, почевши од реминисценција у интонативним начинима па све до органских принципских позајмица. Наравно то се не може узети као минус тих мајстора, већ само јасно показује колико Стравински осећа проблеме уметности које истиче савремено доба и колико у њиховом решењу предухитрује своју сабраћу у уметности. Прво, чему је Стравински прилагодио европску музику, јесте интонација руске народне музике, и инструменталне па и вокалне. А и сам он је до дубине душе, свим нервима своје музике везан са великоруским, народно-сељачким и улично градским мелосом. Анализа Стравинсковог мелоса само потврђује то. Овде се, наравно, не говори о оном безначајном искоришћавању (цитирању) народно-уличних песама у Петрушки, као што су: „Дивни месец", „Низ Питерску", „Ах ти трему". и т. д. већ о уношењу у своје стваралаштво облика народне музике, њеног ритма, интонације, а при том руска народна музика није за њега материјал за стилизацију, као што је народна музика за многе руске композиторе, већ су принципи народног музичког говора за Стравинског живи образац, и и њена је интонација у музици Стравинског органска, појављује се у живој преради без трага натегнутости и лажног тона. Не зове га узалуд чувени руски теоретичар Игор Глебов (Б. Асофјев) у својој дивној и јединственој „књизи о Стравинском" — „мајстором матерњег језика" и „Пушкином руске музике."

Подробна интонативна анализа Стравинскових дела и њено поређење са анализом руске народне музике пружиће још јаснију слику, која ће потврдити горњи навод. Наравно, много ће шта бити слушаоцу јасно и без анализе, али није тако лако, нарочито странцу, да ухвати националну црту Стравинскове музике, а нарочито националне црте његовог мишљења, и то у оним делима где се не истичу тако јасно интонације народне музике (Октет, Соната, Концерт, Capriccio). Ту се мора знати и осећати руска музика, њен национални облик, и ономе за кога Чајковски, Тањејев, Скрјабин, нису само Руси по пореклу, већ и по својој музици, ономе ко јасно схвата код тих аутора дух њиховог стварања, а не оно „интернационално" у језику, томе неће бити тешко да утврди да је Стравински као композитор до краја националан. Осим тога свакоме ко се не уплаши труда (врло спорог, који захтева много снаге)

да продре у музику Стравинског и да се заустави на сваком његовом делу, биће јасна и та страна његовог стваралачког духа.

Будући из корена националан, Стравински је осетљив за тонус времена; пошто уме да обухвати мишљу и слухом његову музику у Европи прилагођава се ономе што је за њу најкарактеристичније. У данашње доба урбанизма, који је код Стравинског најјасније изражен у ритму (наравно, не рачунајући тематику дела) и конструктивности ритма и темпа времена. Ритам рада, машина, кино. Сурова конструкција машина савремене архитектуре. Јасан однос према свакој линији, сваком начину. Све што је сирово, што није израђено, није одмерено, Стравински одбацује. Одиграва се марљиви избор и средстава и материјала. Избира се само суштина. И на првом месту динамика и изразитост. Ритам има не споредну, већ једну од главних улога, постаје раван организујући елеменат упоредо са мелодијом, хармонијом и полифонијом. И ритам Стравинског руши такт. Такт је само скретање координата, које указује извођачу кретање ритма. Џаз са целом његовом шаљивошћу и ћудљивошћу оставља Стравински далеко иза себе. Узевши све живо и драгоцено од џаза Стравински иде даље.[1]) Оживљујући ритам, дајући му органско оваплоћење, Стравински се не зауставља на њему као водећем фактору, као што то чине многи савремени композитори, занесени савременом тежњом базирања музичког ослонца на ритму (саблажњивање џазом), већ веран руској музици даје као главну основу своје музике — мелодију. И то мелодију основану на живом кретању линије у хоризонтали са уношењем оних принципа формирања какве нам даје руска музика, ослобађајући се већ наученних принципа немачке музике, који су тако дуго господарили у музици целог света и били катехизис за све који су се бавили композицијом. Та скоро до наших дана све музичке теориске дисциплине биле су само продукат студије немачке музике, од Баха до Вагнера и целокупно учење композиције протицало је у изучавању њихових творачких принципа, који су такође потекли из немачке народне песме. Под тим се углом обично посматрала и талијанска и француска школа. Крај XIX века ствара потребу ослобођења од немачке хегемоније (и немачке и аустриске). Француски импресионисти су нарочито били устали против ње. Стравински скоро коначно прекида са њом. Његови принципи формирања у свима областима: мелодике, ритма, хармоније и полифоније — већ су супротан рецепт према школским за наше време мртвим шемама (али некад живим и потребним) које коче свако право и живо стварање. Стравински уместо покушаја с претварањем школских

[1]) Требе узети у обзир не само текући ритам, т.ј. појединих делова ствари, већ и ритам целог постројења; тада џаз ритам већ није ништа.

рецепата утврђује својом музиком, за свакога ко ствара музику, прво мишљење а друго вештину, која проистиче из тог мишљења. Од сада по примеру Стравинског свако ко хоће да пође путем музичког стварања мора се за време учења научити да оперише са звучним материјалом, да га савлада и то не само у смислу вештине распоређивања тог материјала у облике, шеме дате наслеђем прошлости, већ да уме у себи васпитати и „Formenvill", да може слободно заповешћу свога духа, снагом свог мишљења да испољи звучним ликовима своју мисао, своје осећање света, као што то чини Стравински. Код њега средства, облик оваплоћења задатка увек потичу из самог задатка. Одатле је и блиставост израза и ограниченост облика и убедљивост оркестровања.

Стварајући у том правцу Стравински ни уколико ни у својој музици нити њоме не одбацује прошлост. Он је само продубљава, проширује и оживљава. Често се користи старим облицима сонате, концерта и т. д. Стравински не тражи у тим облицима само готове шеме у које би могао улити извесни звучни материјал, већ даје живо преображавање старих облика и показује како и у ком правцу може ићи њихов развитак.

Све је то, наравно, прихваћено, и савремена музика иде путем који јој је указао Стравински. Узимајући од њега начелна „открића", европска музика кроз музику Стравинског, кроз оно његово национално, прилагођава се и богатствима руске музике, а поглавито ликовима, основама његове мелодике и ритма. Стравински је, остајући у својој музици до краја Рус, пошто је прихватио све драгоцено и карактеристично космополитско, т. ј. европско, постао за Европу, а нарочито за Француску, оно што су за њу били Глук, Лили, Керубини и други, т. ј. оживео је уметност залеђену, скамењену, која већ није знала куда ће. Ја нарочито подвлачим националну природу Стравинскове музике, јер се често чују прекори да он иде за модом, да се откинуо од родне груде, да се пофранцузио. За свакога ко прати Стравинсково стварање и свесно га прима, јасно је да то није истина. Онда би могли прекоревати и Баха италијанштином а Глука, Хендла и Моцарта и сваког који се умео прилагодити страној култури и искористити страни језик — извесним денационализирањем. Понављам, за свакога ко уме да осети дух руске музике, његову природу, природу руског мишљења, за тога ће Стравински увек остати Рус у свим својим испољавањима.

* * *

Анализа музике Стравинског није лак посао, пошто се код ње мора одрећи свих већ навикнутих мерила система прошлости. Стравински се може изучавати само из њега самог, из природе саме музике, а све досадашње постојеће теориске дисциплине могу при томе бити само помоћна средства, а ни-

како мерило које утврђује каквоћу и садржину начина писања и архитектонике Стравинског. До данас је јасну анализу Стравинскове музике дао само Игор Гљебов у поменутој већ књизи, која се може препоручити не само онима који се интересују за музику Стравинског, већ и свакоме ко хоће себи да разјасни ток развитка савремених музичких резултата, проблема и тежњи. Музика Стравинског је, као што сам већ рекао, многолика. У сваком његовом делу је нов задатак, у сваком музика звони другојачије, са другим интонацијама, обликом, ритмовима и садржином. Одатле потиче тешкоћа у извођењу генерализације у карактеристици Стравинскове музике, што ћемо ипак покушати да учинимо, заустављајући се на највећим и најзначајнијим делима великога мајстора.

* * *

За време целог периода свог стваралачког пута од I симфоније (1907 год.) па до „Жар-птице" (1909—1910) Стравински остаје веран основним начелима Корсакова[1]) и новоруске музике. Глазунов, Римски Корсаков, Мусоргски, француски импресионисти за време овог кратког периода утичу на Стравинског у пуној мери. Све те три године протичу код њега општим током руске музике а нарочито петроградских школа. У I симфонији показао се као утанчани даровити и многообећавајући ученик достојан својих учитеља, који добро влада оркестарском техником и колоритом. О смелостима које тако задивљују код Стравинског, тада није било ни помена. Све што је написано за те три године[2]) од велике је вредности и талента, али још није самостално. О стилу Стравинског тада се још није могло говорити. Ако узмемо фину, утанчано инструментирану кантату „Фаун и пастирка"; „Фантастични скерцо", — доцније прерађен у балет „Пчеле" (1917 г.), „Погребну песму успомени Римског-Корсакова", оркестрацију „Песме о буви" Мусоргског и Бетовена, или „Ватромет" и балет „Жар-птицу", још нећемо наћи контуре будуће гигантске стваралачке личности која се појављује пред нама у „Петрушки", „Светој Весни", „Свадбици", „Цару Едипу". Почињући већ од фантазије за велики оркестар „Ватромета", Стравински далеко измиче од симфоније и начина ћачког доба. У овоме делу, сем наговештавања појаве карактеристичне линије у мелодици, и цео план фигурације кретања постаје органскији, живљи. Већ овде динамика кретања звучног материјала постаје један од главних фактора архитектонике дела оштроумног и до данас свежег. Већ у „Жар-птици" се Стравински развија пуним замахом. Балет је написан по наруџбини Ђагиљева. Дело одмах приморава да се говори о њему. У њему Стравински,

[1]) Стравински је ученик Римског Корсакова.

[2]) Пасторал за певање и клавир, кантата „Фаун и пастирка".

и ако још није ослобођен добивеног искуства од средине, и ако је још под утицајем школе Корсакова-Глазунова и школе импресиониста, ипак овде он није више послушни ученик, већ моћни мајстор који уме да преради наслеђе времена под углом личнога хотења. Тако ствара засењујући раскошну партитуру, која блиста свим бојама дуге. Богату безбројним лепотама детаља, изоштрену у њима, али у целини шарену и неједнаку по концепцији. Проналазачки дар, моћ фантазије, младићски неуздржљива, блиставост посебних ликова где се све чини дивно и нежна уљуљкујућа „успаванка" и танана музика заробљених царева, „скерцозна игра са јабукама" и мрачна звучања чаробниковог царства и засењујући блесак празничности-ослобођења из „поганог царства чаробника", обеснажују нападе на неповољну сецесионску структуру и претрпаност и расипање боја.

Тим балетом Стравински је завршио свој ученички пут и већ следеће 1911 год. одједном нас поражава самосталним ликом стваралачке индивидуалности, која се испољила у генијалној партитури Стравинсковог балета „Петрушке", написаног опет за Дагиљева. Музика „Петрушке" запањила је сваког ко је у то доба био жив и савремен, запањила и занела. Од тог доба за Стравинским је пошло цело савремено поколење музичара. У овоме делу Стравински напушта све оно за шта је био везан у „Жар-птици" . Ослањање на колорит смењује се органском игром боја (тембра), у коме инструменција није више бојадисање већ архитектонско средство, — поједини инструменти постају водећа лица. Фигуративно уступа место изразитом. Оркестар је остао блистав и гибак, боје нису потамнеле већ је све постало више органско, и већ у „Петрушки" не може се говорити о његовој музици а да се не говори о оркестру. У мелодици је народно-руско — „ладовоје"[1]), и обрађивање њене интонације није више на бази опште примљеног у Европи дура и мола, већ на принципима „ладове" диатонике, народноуличне мелодике. И целокупна музика изграђује се полазећи од живог осећања материјала, а не потчињавајући га канонима искуства прошлости. Карактер вођења гласова, оркестрације одређује се захтевима кретања мисли, задатка, момента, а не „школским" мртвим правилима и шемама. Облик „Петрушке" је прост и убедљив. Основни фактор јесте динамика, отуда и живо кретање ритма и негирање такта као метро-ритмичке теме, која је и ритмичко-организујуће средство. Већ од „Петрушке" такт постаје само помоћно средство неопходно ради јаснијег читања ритма. Ритам великих делова, т. ј. међусобни однос посебних комада, линије — искључиво се потчињава пластичној изградњи замисли. Стварајући б а л е т, Стравински не полази од апстрактних поставки,

[1]) Стара руска народна скала.

већ од природе покрета, динамике, игре и пантомимске експресије, то потврђује у сваком такту и сама музика. Цела садржина је трагедија душа маски, вашарских лутака Петрушке, Арана и играчице, које је на основи вашарских забава, провода и игара Стравински извео са таквом дубином и истинитошћу, гротескно и до крајности изразито. Свако ко слуша последње стране балета, смрт Петрушке и појаву његове жене, не може да не осети бол и ужас. И све је то дато на основи уличног живота, празника и банчења. То уношење уличних интонација у музику, интонација хармонике, вергла, — цитирање улично-градских мелодија („Ах ти трему", „Дивни месец", француска булеварка песмица, Ленерови валцери и т. д.) и њихово прерађивање не као илустративног материјала, већ као дејствујућег и драгоценог — указало је нове путеве европским музичарима. То је први најосетнији утицај „Петрушке" на европску музику а затим долази ритмика, динамика и руска мелодика.

У истом периоду Стравински ствара две песме по текстовима Бальмонта „Цветић незаборавак" и „Голуб", интересантне својом интонативном страном, које остављају далеко за собом две песме на текстове Городецког написане 1907—08 г. „Пролеће" и „Росјанка" обадве под извесним утицајем Мусоргског (нарочито, „Росјанка") и један од најбољих образаца стилизације у духу сликарства Нестерова. „Незаборавак" је најбоља и најизразитија ствар блиска следећем Стравинсковом делу, опери „Славуј". Кантата за мушки хор и оркестар „Звездолики" ретко извођена, у Европи скоро непозната, написана 1911—12 г. још носи у себи елементе импресионизма од кога се Стравински коначно ослобађа већ у опери „Славуј", 1912—13 год. Стравински ствара једно од највећих својих дела, кореографске слике паганске Русије „Весна Света" . По стилу доста везана с „Петрушком", „Весна" је динамичнија, више органска по изградњи и слободнија и смелија по замисли. Још ће дуго и дуго анализати „Весну" и стално налазити у њој нове детаље, који разјашњавају принципе образовања форме код Стравинског. На „Весни" ће се учити да компонују. Довољно је узети само увод за прву слику, где је сва изградња основана не на смењивању противустојећих фраза и тема, већ на рашћењу музичког материјала. Овде је већ јасна улога „попевке" (мотива), тог најситнијег елемента у мелодији, на чијем принципу смењивања и против-ставова и почива руска народна музика. „Попевка", т. ј. одломак опште мелодиске линије јесте стална база окружена несталним, пролазним, којој ове последње теже, понекад се „попевка" проширује и захвата и саму базу; при томе се између њих одиграва борба у чисто музичком плану, на тај се начин организам „попевке" проширује до „ладовог" склопа. Понекад, кад то захтева задатак ствара се застој, „попевка" се окреће око двеју трију нота и у таквом певању

„попевкама“ се испуњава дах инструмента и ствара се кретање у једној линији. Ако се сад противставе неколико таквих линија, добиће се музички поток у коме се ни за тренутак не губи сочна, органски израсла динамика, при томе нема ни сенке некаквих сувих, чисто разумних стварања, каква наилазимо код Шенберга, Хиндемита и осталих савременика, где је логика живог музичког мишљења замењена логиком апстрактних творевина. По горе наведеним принципима Стравински је стварао „Весну“. Једновремено звучање мелодиских (хоризонталних) линија, њихова уплитање, противстављање у вертикали ствара нарочиту врсту полифоније, која се јако разликује од западно-европске полифоније. Хармонија у чистом облику, т. ј. кретање вертикалних комплекса звукова не потчињених законима једновременог слагања неколиких мелодиских линија, већ законима кретања акорада (и њихових међусобних односа) код Стравинског у „Весни“ скоро не постоје. Вертикала се ствара или по већ горе наведеном принципу, или се узима нешто слободније од основног смисла хармоније, или као статистичка јединица чије се кретања условљава ритмом а не њеним односом према другој вертикали, или се расматра као сложени мелодиски склоп, као наслага на дату мелодиску линију. Тамо, пак, где је хармонија узета као таква (т. ј. по старом схватању), тамо Стравински даје нове законе вођења гласова, односа акорада, и при томе се они не слажу по старом принципу терце и квинте. Нарочито треба истаћи ритмику „Весне“, где је живост ритмичке линије, њена динамичност изнесена нарочито јасно. У поређењу са „Весном“ ћудљивости таз ритма изгледају дечије играчке, мртве, механичке. Нарочито је интересантан у ритмичком погледу последњи чин „Весне“ — „Велика света игра“, сва сграђена на кретању ритма у шемама неравномерног такта (напр.: $^3/_{16}$, $^5/_{16}$, $^3/_{16}$, $^4/_{16}$, $^5/_{16}$, $^3/_{16}$ и т. д.) И о ритму, и о мелодији и вертикалним склоповима „Весне“ може се много говорити; то је неисцрпни извор богатства новина и живих принципа, који дају кључ за разумевање целог Стравинског, а преко њега и савремене нове лирике. Основне црте смо већ истакли. Оркестар „Весне“ је гушћи, грандиознији од оркестра „Петрушке“. Музика је архаичнија, оштрија и по материјалу штедљивија. Улога боје (тембра) као карактеристике момента испољена је још јасније. Гротеске нема. Ако је у „Петрушки“ дата трагедија личности, маске на позадини празничке гомиле, овде је саборна драматска радња паганског рода на позадини живота мајке Земље . Приметићу само да је и либрето „Петрушке“, који је аутор написао у друштву са уметником А. Беноа (као и „Весна“ написан уз сарадњу уметника Рериха) створен тек пошто је музика била већ написана.

1912—13 год. Стравински је створио кркху, лаконску, нежну и прозрачну суиту за певање и камерни оркестар из

„Јапанске лирике" на старојапански текст. Са њом је у тесној вези и опера по фабули Андерсеновог „Славуја", на којој је Стравински радио од 1909 до 1914 г. Први чин био је готов још 1909 год. т. ј. пре „Петрушке", у њему се још јасно осећа „стилизација", импресионизам, али са приближавањем ка трећем, последњем чину, Стравински се по мало ослобађа од те атмосфере, и музика се удубљује, удаљује од спољњег приказивања „кинеског", у њему је већ и продорност и моћ унутарњег истраживања, а не спољна, премда вешта и заносна игра и живописност. На овоме делу осетио се и Дебиси и Мусоргски и ариозно-оперски стил Римског-Корсакова, али, понављам, у трећем чину Стравински израшћује из свега тога и тиме поправља оперу, која претставља несумњиву вредност и шароликошћу, лакоћом музике „стилизоване Кине" првих чинова, и озбиљношћу, дубином последњег. Следећа „Лионска лирика" везана је са опером заједницом стила и истим тоном „стилизације". Доцније, 1917 год. Стравински је од опере начинио оркестарску суиту „Славујева песма" придајући изградњом и новом оркестрацијом други богатији у колоритском погледу и више органски архитектонски карактер. У „Славују" Стравински се одриче великих оркестарских маса, у опери се последњи пут користи великим саставом, а затим прелази на сразмерно штедљивије искоришћавање количине инструмената у оркестру, дајући уместо богатства широких оркестарских потеза, богатство и изразитост боја посебних инструмената према њиховој природи. Инструменти се индивидуалишу још јаче, добијају карактер дејствујућих солиста. Већ за време писања „Славуја" Стравински ради на камерним саставима. У поменутим делима: „Јапанска лирика", „Прибаутки" (Поскочице) (1914) „Мачје успаванке" (1915—16 г.) „Бајка" (1916—17), „Прича о војном бегунцу" (1918) и т. д. све до „Пулчинелија" (1919 г.) Стравински се користи само камерним оркестром, који не премаша број инструмената 12—15. У „Прибауткама" написаним за певање и 8 разних инструмената, на народне текстове, Стравински одмах даје прераду више наведених принципа искоришћавања инструмената, и овде већ звучност инструмената, његова природа, карактер, боје условљавају звучни материјал, а често и музичку мисао, а не обратно. Стравински не инструментира (не бојадише) своју музику, он мисли инструментално. У „Прибауткама", а доцније и у „Мачјим успаванкама" (народни текст за певање и три кларинета) он широко искоришћује „подгласове", ту својствену полифонију руске музике. Интересантна је у тим, а и у многим доцнијим стварима улога текста, речи. За Стравинског није важна ни емотивна линија текста ни његова говорна експресија, не гради он на њима мелодиску линију гласа. Реч постаје код њега материјал који улази у музику — за њега је и музика речи важна као таква, —

наравно не откинута од смисла фразе целога текста. Одатле гипка и изразита прерада речи у музичким линијама, одатле је и Стравинскова тежња ка игри музиком речи, њиховим ритмом, одатле је и жива ритмичка изградња вокалног цртежа. Као пример тога јесу сва вокална дела после „Прибаутки". Поред свега горе реченога, треба подвући да мелодија његових вокалних дела никада не пада у инструментализам. Карактер његове мелодије је увек певајући, т. ј. потиче из природе човечијег гласа на супрот инструменталном. (Види све речено о инструментацији код Стравинског). Инструментална пратња вокалних дела ствара се увек на противстављању два начела, инструменталног и вокалног и скоро никад не игра улогу само хармонске подлоге, већ улази у задатак као стварни елемент. На таквим су принципима написани и „Прибаутки", „Мачија успаванка" и 4 руске песме, као и „Бајка о Лији, петлу и ошу". „Бајку", веселу претставу са певањем и музиком, играју на голим даскама кловнови, балетски играчи или акробате. У оркестру су (камерном) 4 гласа 2 тенора и 2 баса. Дело, просто по структури, написано је по садржини народне приче, и народно је не само по материјалу, који истовремено нема етнографских црта, већ и по духу. У „Бајци" је оживљена лакрдијашка радња. Народна гротеска. Вашар. Отуда његова сликовитост и подражавајући елементи, као и богатство смењивања интонација бајке и казивања и подражавања калуђерском извијању и црквеним интонацијама као и близина са „частушком"[1]) Узета у нарочито јевтином стилу вашара, „Бајка" сва почива на гесту, музика се из њега рађа и претходи му. Одвајање музичких извођача од сценских налазимо код Стравинског још у „Свадбици" и у „Причи о војном бегунцу". „Свадбица" се састоји из руских кореографских сцена са певањем и музиком (1917—23), други, после „Весне", врхунац Стравинсковог стварања, везан са њом заједничким задатком. Све што је Стравински дао у „Весни" у инструменталном погледу, овде је дао у вокалном. Оне су заједничке и по начину обраде материјала и по интонацијама и ритмовима. Композиционо „Свадбица" је мање архаична, мање незграпна, већ више сложена и рекао бих камерна. Извођење сцена које претстављају руске народне свадбене обичаје, имају карактер трагичан, који Стравински спаја са епским и гротескним (опет лакрдијом). Као и у „Весни" тема је трагедија рода, осуђеност девичанства, што води завршавању, брачном чину — утврђивању рода. По звучности „Свадбица" је врло необично дело, солисти, хор, 4 клавира и ударајући инструменти. Вештина Стравинског достиже у „Свадбици" врхунац, техника је доведена до савршенства, и још једном потврђује да основа музичког стварања мора пре свега бити м и ш љ е њ е, жив

[1]) Народна поскочица.

поток мисли, и да је техника само средство за оваплоћење мисли. У „Свадбици" се коначно указује сиромашност школских рецепата „композиције, са њиховим шемама — облицима.

„Прича о војном бегунцу и ђаволу" (1918 г.) претставља већ потпуну супротност „Свадбици", овде опет инструменално начело служи као ослонац.

У „Причи", која се чита, одиграва и игра као и у претходном, у „Бајци" и „Свадбици", гест и игра су основа музичке конструкције. У интонативном погледу, упоредо са његовим народним карактером Стравински уноси и интонације савремених игара Танго-а, Ragtini-а, валцера, марша. Одатле ново богатство ритма и нарочита улога ударајућих инструмената (14 последњих тактова комада изводе сами добоши.) Основа ствари је ритам и мелодија. Инструменти се индивидуалишу до границе такмичења, састављања разних инструменталних линија, а за све време принцип концертности. Облик у целини добија црте класичности. Игор Гљебов анализујући облик „Приче" нашао је у њој сонатску изградњу. Џаз-интонације нашле су своје оваплоћење у следећим: Ragtina (1918 г.) за 11 инструмената, и у Piano Rag. Music (1919), а доцније их је Стравински напустио. Стравинскова џаз музика је оштра, карактеристична, али без сувишне сентименталности и мртвог механизирања, што се налази код већине савремених композитора занесених џазом.

У „Причи о војном бегунцу" Стравински се опет враћа у сферу инструментализма, и као следеће велико дело појављује се балет „Пулчинела", написан донекле по материјалу талијанског композитора Перголезе из XVIII века. Његов стил епохе Стравински прерађује у балету, дајући га у новом облику. Овде, наравно, није више руска мелодика већ италијанска. Облици су класични али нису узети као шема, већ у живој преради, и не чине утисак готовог оквира и застарелости, већ живе и изгледају нови, пошто Стравински свесним ограничавањем налази њихову природну примену за изражавање мисли, оваплоћавање задатака у коме се јављају као радни елеменат а не мртва шема. Општи облик је суита. Оркестар је мали (али не камерни). Принцип оркестарског писања, т. ј. делатности посебних инструмената који је дат у „Причи" остаје у снази и овде и играће водећу улогу у следећим делима великог мајстора данашњице. После „Пулчинеле" Стравински пише низ оркестарских дела, редигује суиту „Жар птица" (1919 г.), пише тужну симфонију за дувачке инструменте успомени Клода Дебиси-а, строго класичну по облику (1920 г.) и врло изразиту прераду „Ај ухњем" за дувачки оркестар (1920) и оркеструје (1921 г.) за мали оркестар две суите које је написао 1915—17 год. за клавир за 4 руке, а затим се опет враћа сцени и 1922 год. пише оперу по сиже-у Пушкинове „Кућице у Коломни" с насловом „Мавра", посвећујући је

успомени Пушкина, Глинке и Чајковског. Већ и сама посвета одређује карактер стила те опере. Мелодика је из домаћег уличног живота, гитарске романсе, циганске музике, из свега оног што је владало у певачкој музици у првој четвртини XIX века у Русији. Блискост стилским начинима и интонацијама Глинке, Чајковског, Даргомижског. Мелодика је широких линија. Ансамбли су у стилу Глинке и Чајковског, али ипак у живој преради туђега стила узета су само начела, док је музика потпуно Стравинскова, она је само сродна Глинки, Чајковском, Даргомижском, руској романси. Доцније се Стравински приближава још одређеније Чајковском)[1]. Оркестар „Мавре" ослања се на дуваче, — гудача је минимум. После „Мавре" све до опере ораторијума „Rex Oedipus" т. ј. од 1923 до 1927 и даље од ораторијума до последњих година код Стравинског се одиграва прелаз ка чисто инструменталној музици, а заједно с тим и ка класичним облицима и стилу. Цео Стравинсков стил овог периода Гљебов одређује као концертни, схватајући под „концертношћу" оно што је Стравински већ тако сјајно дао у „Причи о бегунцу", т. ј. дијалектични склопови, на чему и базира цела конструкција инструменталних Стравинскових дела. Још 1914 год. Стравински пише три комада за гудачки квартет, дело с једне стране блиско „Причи о бегунцу" а с друге „Концертину" (1920) за исти састав гудача, делу завршенијем и више органском у поређењу са комадима. Овде наводимо још три комада за кларинет-соло (1919 г.), „Октет" за дувачке инструменте, за флауту, кларинет, два фагота, две трубе и две тромбоне, блиzак и овим квартетима, и „Причи о бегунцу" и „Ragtini-y". Типичан за ова дела принцип искоришћавања инструмената овде је само компактнији, у „Октету" је искоришћен са примењивањем на класичне принципе формирања. Следећи, после „Октета" „клавирски концерат" (1923—24), Соната за клавир (1924), Серенада за клавир (1925) и даље балети Apollo Musageth (1927 г.) и „Пољубац вила", „capriccio" за клавир са оркестром (1929) написани су по класичним начелима, у класичним облицима и језиком који се удаљује од народних интонација, језиком опште европским, интернационалним. У томе, наравно, многи виде издају руске музике, извесну денационализацију, — та оптужба отпада чим обратимо пажњу на чињеницу, да упоредо са примањем интернационалног језика и класичних принципа Стравински природом свог мишљења, начином обраде тог материјала и начелима остаје везан са природом руске музичке мисли, каква постоји код Чајковског, Тањејева и др., који се такође користе принципима и језиком западно-европске музике и прерађују их у духу свог схватања. У досада наведеним делима класични принципи као

[1]) Игор Гљебов доказује ту блискост већ од „Весне."

и интернационални језик показују одређено скретање ка извесним европским композиторима и њиховим принципима, тако у концерту осећамо интонацију и фактуру Хендла, у сонати Баха и т. д. Али ја сам већ казао шта он чини са наслеђем старих мајстора, говорећи о „Пулчинелију", тако исто и овде он даје поновна стварања оног што је изгледало да не може више хранити руску музику. Концерт иде правом линијом, суров и мало тврд, срачунат на моћ звучне напрегнутости. Врло је јасно испољен принцип горе наведене „концертности". Интонације нису дате толико као мелодиска већ више као ритмичка назначења. У Сонати и Серенади тај начин ослањања на ритам, апстраховања његове мелодиске линије достиже знатно искоришћавање. У последња два дела принцип механизирања кретања је одређенији, а у Cappriccio-у, ватреном и блиставом, на смену механизирања долази опет динамички извијугана линија рашћења. У њему се опет пружају зрнца емотивног начела, док у Сонати свако ослањање на емоцију отпада. Њена музика је по конструкцији строго класична, слична музици клавирских дела Баха и Хендла. Стравински искоришћује клавир као и сваки други инструменат т. ј. узима на првом месту карактер као инструмента по суштини безбојног, неутралног. У томе се смислу Стравински и користи њиме као апстрактним звучним редом лако подложним механизацији. Врло је вероватно да је баш додир са клавиром, а преко њега са апстрактним звучањем, истовремено са задобијањем класичних принципа, довело Стравинског до (скоро граничног) упрошћавања језика, средстава изражавања, како је то учињено у опери-ораторијуму „Rex Oedipus" (1926—27 г.), где најпростији звучни односи, аскетски штедљиве широке линије вокалних партија — стварају грандиозно здање, које запањује својом животно-човечанском истинитошћу и величином грчкога храма. Музика ораториума иде право срцу и убеђује. Скретање ка класичним облицима и формулама продужује се у даљем балету „Appolon Musageth" и у „Пољупцу вила". У првом Стравински искоришћава играчке облике старог балета саграђеног по типу суите. У другоме основни материјал јесу теме Чајковског, са којима се Стравински опходи врло слободно потчињујући их својим задатцима. Доцнија Стравинскова дела, „Симфонија псалма" и виолински концерт, још нам нису позната; зато је тешко судити куда иде Стравински после балета и Cappriccio, и шта треба од њега још да очекујемо. Хоће ли дати неки нов пут, нова средства звучања и облика, или ће поћи линијом даљег развијања принципа „Весне", „Свадбице" и „Приче о бегунцу", које је сам створио, или ће поћи путем даљег обнављања класицизма, чему тако тежи савременост, или ће пак дати синтезу ових двају начела указујући тиме нов пут руској музици. Видећемо.

(Превела Бран. М. Ковачевић) А. Ре

СПИСАК ДЕЛА ИГОРА СТРАВИНСКОГ

Симфонија Es dur први пут изведена 22 јануара 1908 — 1908
„Фаун и пастирка" кантата за певање и орк. текст Пушкина (1907)
I пут изведена ... ... — 1908
Pastoral за певање и клавир без текста
Манастирско пролеће... | (текст С. Городецког ... ... — 1907
„Росјанке" ... ... | певање и клавир) ... ... — 1908
„Фантастични скерцо" (ор. 3) оркестар ... ... — 1908
„Ватромет" (ор. 4) оркестарска фантазија ... ... — 1908
„Погребна песма успомени Н. А. Римског-Корсакова" орк. ... ... — 1908
1 студија за клавир ... ... — 1908
Песма о буви Мусоргског и Бетовена оркестровано ... ... — 1909
„Жар птица" — балет 1909-10 I претст. I 1910. Париз ... ... — 1909
2 песме Пола Верлена за певање и клавир... ... ... — 1910
1) „Un grande someil" — „Душу заковаше",
2) „La lune blanche" — „Где на месечини".
Суита из балета „Жар птица" орк. I редакција ... ... — 1911
„Петрушка" scenes burlesques en 4 tableaux, сценарио И. Стравинског и А. Беноа I прет. I 1911. Париз ... ... — 1911
„Цветић незаборавак" (
„Голуб" ... ... (текст К. Бальмонта певање и клавир ... — 1911
„Звездолики". Кантата за мушки хор и орк. текст К. Бальмонта — 1911-1
„Из јапанске лирике" за пев., 2 флауте, кларинет, бас клар.
2 виолине и чело ... ... — 1911-12
„Весна Света" слика паганске Русије, у два дела. Сценарио И. Стравинског и Рериха ... ... — 1912-13
1) Пољубац земље
2) Велика жртва
Завршни хор за „Хованшчину" Мусоргског ... ... — 1913
„Из успомена младићског доба" 3 песмице за певање и клавир
(Сврачица, Чичер-Јачер, Врана). ... ...
„Прибаутки" (пошалице) за пев. флауту, обое, кларинет, фагот, виолину, чело и контрабас ... ... — 1914
(Карњило, Наташка, Пуковник, Старац и вец)
3 комада за гудачки квартет ... ... — 1914
„Славуј" опера по Андерсеновој причи. Либрето Матусова и Стравинског у три чина ... ... — 1909-14
„Мачје успаванке" са певањем и 3 кларинета ... ... — 1915-16
„Спава Мацан", „Мацан на пећи", „Бајн-бајн" „Мацан има"
3 клавирска комада за 4 руке
(Марш. Валцер. Полка)
5 клавирска комада за 4 руке. (Andante Espanola ... ... — 1915-17
Balalaika. Napolitana Galop).
„Бајка" о лији, петлу и овну. Весела претстава са певањем и музиком. За 4 гласа и ком. орк. ... ... — 1917
3 приче за децу — са певањем и клавир
„Тили бом", Гуске-лабудови". „Медвед". ... ... — 1915-17

„Славујева песма" симфон. поема из опере „Славуј" 1917
„Пчеле" балет из „Фантаст. Скерцо" 1917
„Свадбица", руске кореографске сцене са певањем и муз. за соло, хор удар. инстр. и 4 кл. 1917
оркестровање завршено 1923
4 руске песме за певање и клавир 1916
Патак. Почетна песма, Песма уз гатање. Секташка 4а1919
„Прича о војном бегунцу и ђаволу" — са читањем, позор. комадом и играњем. Камерн. орк. 1918
„Ragtini" за 11 инструмента 1918
Piano Rag. music за клавир 1919
3 ком. за кларинет соло 1919
„Pulcinela" балет, певање соло и оркестар 1919
Суита „Жар птица" II редакција орк. 1920
Симфоније за дувачки орк. успомени Дебиси-а 1920
Song of the Haulers on the Volga за дувачки оркестар 1920
Concertino за гудачки квартет 1920
Les cinqs doigts 8 ком. за клавир 1921
Trois mouvements из Петрушке за клавир 1921
2 суите за мали оркестр (види 3 и 5 ком. за 4 руке) 1931
„Мавра" комична опера у једном чину по Пушкину, тест Бориса Кохно 1922
„Октет" за флауту, клар. 2 саг. 2 трубе и 2 тромбона 1923
Концерт за клавир и дувачки орк. 1923-24
Соната за клавир у три кретања 1924
Серенада за кл. у Ламаж у 4 кретања 1925
Суита из бал. „Пулчинела" за оркестар 1925
Концертна суита из из „Пулч." за виолину и клавир 1925
„Rex Oedipus" опера-ораторијум. По Софоклу, — Стравински и Ж. Кокто 1926-27
Apollo Musageth балет 1927
„Пољубац вила" балет по Андерсеновој причи ... ...
Trois mouvemeuts из бал. „Петрушка" за клавир ... ...
Клавирска прерада суите из опере „Славуј" ... ...
Pastoral прерада за певање и камерни ансамбл комп. ранијег датума (види поч. списке) ... ...
Cappriccio за клавир и оркестар ... ...
Симфонија псалма 1930
Виолински концерт 1931

Примедба: Тачан ред стварања Стравинскових дела нисмо могли утврдити, исто се односи и на пропуштене датуме последњих година.

А. Ре

M. V. Dobužinski

Čuveni istoričar i teoretičar umetnosti, Henrih Velflin (H. Wölflin), u svom odličnom delu „Kunstgeschichtliche Grundbegriffe" utvrđuje dva osnovna tipa primanja utisaka u slikarstvu: linijsko i živopisno.

„To su dva gledišta na svet, objašnjava ovaj naučnik, različno orientisana u smislu ukusa i interesovanja prema svetu, od kojih je svako, naravno, sposobno da dâ potpunu sliku vidljivoga.

Po mišljenju Velflina, prvi tip odlikuje se primanjem utisaka od tela s njihove opipljive strane — siluete i površine; u drugom — „izraženo je pojimanje predmeta, koje se svodi samo na optičku vidljivost i može opstati bez „opipljive" slike.

„U jednom slučaju naglašene su granice predmeta, u drugom utisak se rasplinjava u bezgraničnosti. Plastično i konturno viđenje izdvaja predmete, a pred okom koje živopisno vidi predmeti se slivaju u jednu celinu. U prvom slučaju veće je interesovanje za primanje utisaka od izdvojenih materijalnih objekata, kao nepokolebljivih, opipljivih vrednosti, u drugom — za shvatanje celokupnosti koja se otkriva pred našim očima, celokupnosti kao promenljive vidljivosti." (Ibid.).

U istoriskom procesu, konturno viđenje je prethodilo živopisnome, kaže Velflin. Živopisno viđenje je „najnovija metoda i bez linijskog metoda se, naravno, ne može ni zamisliti, ali ovaj nije viši u apsolutnom značenju ove reči.

Pored ovoga, Velfin, proveravajući svoje postavke na konkretnim istoriskim primerima, nalazi, po njegovom zgodnom izrazu, „periferiske slučajeve". Logično skladna i, sa gledišta estetičara-formaliste, vrlo tačna, Velflinova šema kao da ispoljava izvesne nedostatke, čim pokušamo (što nije mnogo teško) umnožiti broj „periferijskih slučajeva".

Ali ne treba zaboraviti da su Velflinove postavke široke formule, naučna uopštavanja; a osem toga, što je već moj lični zaključak, oba ova načina primanja utisaka nisu istoriske kategorije, već apsoluti slikarskih stihija, koji ne liče jedan na drugi. U tom smislu necbično je zanimljiv ovaj problem: zašto primanje liniskih utisaka kod istočnih slikara nije podleglo evoluciji koja se zapaža na Zapadu, a da i ne govorimo o tome da kriva linija

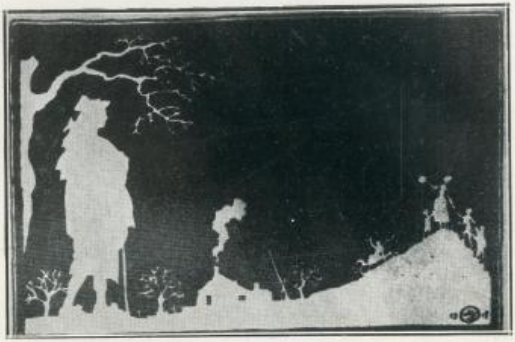

Ilustracija za „Kaliostro" od Kuzmina

Ilustracija za „Gospodicu-seljanku" od Puškina

Ilustracija u „Belim noćima" Dostojevskog

(Slikao M. V. Dobužinski)

Frontispis za „Kaliostro" od Kuzmina

Crtež iz serije „Gradski snovi"

Ilustracije U „Belim noćima" Dostojevskog

(Slikao M. V. Dobužinski)

Naslovni list

Ilustracija za bajku Andersena „Svinjar"

(Slikao M. V. Dobužinski)

primanja utisaka na Zapadu daje ne prosto skalu koja se penje, već jedan složen cik-cak? U svakom slučaju, Velflinova shema, koja se oslanja na formalne oznake slikarskih činjenica, ima snagu tačne analize. Ona je podjednako primenljiva i na odelite epohe i na posebne tvoračke individualnosti.

Nepouzdan, uzak i nedovoljno jasan termin ruskog estetičkog rečnika — grafičar, (koji, uzgred budi rečeno, ne postoji u francuskoj umetničkoj terminologiji), kojim su se još odavno počeli služiti ne samo za označavanje procesa graviranja u pravom smislu reči, — nije samo obuhvaćen pojmom linijskog primanja utisaka, nego uzimajući njegovo lice, dobija veću snagu i širi smisao. Umetnik koji pripada tipu linijskog primanja utisaka, može biti ne samo grafičar-graver, nego i živopisac.

Istorija ruskog slikarstva, počinjući od XVIII veka, ima mnogo primera i linijskog i živopisnog primanja utisaka. Živopisno primanje utisaka, kao m e t o d u, a ne kao sposobnost, koja je postojala i ranije, pretežno su doneli inostrani slikari i obrasci evropskog slikarstva. Svoju najvišu tačku ta metoda shvatanja realnog sveta dostigla je u ruskom impresionizmu i ruskom sezanizmu. Ako se zanemari unutrašnja sadržina i relativno originalna tematika tih struja ruskog slikarstva, „pojmanje celokupnosti koja se otkriva pred našim očima", u smislu formalnih oznaka, identifikuje se s metodama Mone-a, Sezana i njihovih sledbenika na Zapadu. Upola „bespredmetna" tematika impresionizma, završena ćorsokakom „suprematizma", koji se u principu sveo na prosto dekorisanje, izazvala je prirodnu, pokatkad i neobjavljivanu reakciju. Osvrnimo se malo unazad.

Epoha šezdesetih godina, sa svojim otvorenim i naglašenim preziranjem gajenja umetničkih formi, spustila je slikarstvo na stupanj sredstva za propagandu društvenih ideja. Tek se može shvatiti koliku su štetu nanela pretstavnicima „ruskog idejnog realizma" estetska gesla Pisareva i Kramskog. Od neobičnog dara Perova (u što nas ubeđuje njegova mala slika „Utopljenica") do strasnog N. N. Ge, koji je imao nesumnjivu podlogu da bude dobar kolorista — težnja ka formi kao takvoj potkovana je „idejom". Čak i Rjepin se nalazio između dve vatre, čas zanoseći se društvenom tendencijom, čas težeći da se oda čistom slikarstvu. U toj epohi pritiska publicistike na rusko slikarstvo, strogo govoreći, čak je teško zaključiti o tipovima pojimanja prirode. Devedesete godine, a naročito početak dvadesetog veka, na čelu s takvim borcima za nove ideale kakvi su bili pokojni Sergije Đagiljev i Aleksandar Benoa, posle dugog kolebanja, izvode rusko slikarstvo na širok put. Zagušljiva atmosfera iz prethodne tri decenije zamenjena je primamljivim geslima, sličnim postavci — „umetnost radi umetnosti". Slikari su sa zanosom napustili izobličavajući i poučni ton svojih prethodnika. Formula „umetnik je kritičar društvenog života" bukvalno je zamrzila estetičku

misao. Sunce i svetlost plein air-a zapljusnuli su platna Korovina i drugih majstora. U divljem viharu purpurnih haljina zaigrale su žene i devojke Maljavina, čija živopisna bujnost donese mu bučnu slavu na međunarodnoj umetničkoj izložbi u Veneciji. Ali ta strast novoobraćenih počela je bivati slabljena od grupe slikara koji su pošli za prošlošću, onim „retrospektivistima", niklim iz udruženja „Svet umetnosti" („Mir iskustva"). Prosto ushićavanje živopisnim faktom i njegovo tačno predavanje od strane tih slikara činilo im se nedovoljno. Njima je bila potrebna reč, pričanje, složenija tematika. Emocionalna raznolikost čisto živopisnih sredstava i sredstava liniskih dovoljno je poznata. Živopisno gledanje i dalje jača i razvija se, ali paralelno i s njim, kao moćan talas, raste ljubav prema posebnim celinama, prema kompozicijama u širokom smislu reči. Uslovljeno bitisanje, bitisanje izolovano od spoljnog života nekoordinovanog slikarevom voljom, zanima misao čitavog niza umetnika. Svi su oni razni i individualni na svoj način. Ali princip estetsko-rasporednog odnosa prema realnim predmetima ujedinjuje ih u celinu. Ovde treba ubrojati i Benoa, i Lansere-a, s njegovim pronicljivim shvatanjem epohe carice Jelisavete Petrovne, i Somova, s njegovim malim svetom markiza, maza, kicoša i vatrometa, i Mstislava Dobužinskog, kome je posvećen ovaj ogled.

Tip liniskog pojimanja stvarnosti, psihološka i tvoračka sposobnost Dobužinskog da „pripoveda", ne padajući u banalnost tendencije, ističu se kod njega do očiglednosti. On ne ispoljava vraćanje na „manje savršeno" pojimanje već i stoga što — kao što je gore rečeno — ni linisko ni živopisno pojimanje nisu istoriske kategorije sposobne bilo za evoluciju bilo za regres. Međutim, i evolucija i progres, sa čisto tehničkog gledišta, i mogući su i zapažaju se, ali to je posebno pitanje koje ne može zaustavljati našu pažnju. Ukazavši na karakterističan i najbitniji sadržaj tvoračke stihije Dobužinskog, zaustaviću se na njegovoj biografiji, da bih u daljem izlaganju podvrgao analizi i njegov rad.

Mstislav Valerijanović Dobužanski rodio se drugog avgusta 1875 godine u Novgorodu. Rod Dobužinskih je poreklom iz Litve, ali porodica umetnikova se potpuno porusila, i u težnji biografa da tom sitnom faktu dadu veći značaj treba videti pre slabost prema „genealoškoj" podrobnosti, nego prema nečem bitnom. Otac slikarev je bio ruski artileriski oficir, mati mu je, po svršetku konservatoriuma u Petrogradu, bila operska pevačica u provinciji. Prvo umetničko vaspitanje budući slikar je dobio od svog oca, s kojim on, još kao desetogodišnji dečak, crta s prirode, putujući po Kavkazu. Pre stupanja u gimnaziju, Dobužinski u toku dve zime posećuje u Petrogradu školu crtanja Društva za unapređivanje umetnosti. Detinjstvo umetnikovo prolazi u Petrogradu. Ruska prestonica se duboko urezuje u dečje pamćenje, i ti utisci u umetničkoj delatnosti budućeg slikara pokazuju se moćni i neizgladivi. Kad mu je otac premešten u Kišinjev,

дечко ступа у тамошњу гимназију. Године 1889 прелази са оцем у Вилну. Гимназијско учење не смета Добужинском да и даље ради у области уметности. Он црта з природе пејзаже и портрете, заузет тиме нарочито за време летњег распуста, путујући у Тамбовску губерницу, на Волгу, обилазећи околину Петрограда. У 1895 години, ступивши на правни факултет петроградског универзитета, Добужински покушава да се упише у Академију уметности, где полаже испит, са неуспешним резултататом. Као студент он проучава историју уметности: чињеница огромног значаја, пред које се не може проћи без осврта. Затим упознавање с разним епохама, стиловима, аксесоарима, допушта Добужинском да слободно, као у игри, влада огромном резервом стилских ситница, о чему ће даље бити говорено. У исти мах он две године ради у атељеу сликара Дмитријева — Кавкаског. Ова околност је чисто биографски детаљ, који нема никаква битна значаја. Уметнички укус Добужинског и његова култура финог и, више него то — префињеног естете, ни најмање нису резултат педагошке делатности Дмитријева. Тих истих година Добужински почиње објављивати своје цртеже у „Studentskom zborniku" и у хумористичним публикацијама „Strekoza" и „Шут" У години 1907, још као студент, одлази у иностранство, проводи неко време у Швајцарској и обилази потом Хајделберг, Минхен и Дрезду. Положивши државне испите на Универзитету, Добужински се одлучује да у Минхену настави своје уметничко образовање. У 1899—1901 г. он прво ради у школи Ашбе-а, а затим у школи Голоши-а. Са Голоши-евим ученицима проводи два лета у Мађарској, радећи с природе. Тих истих година посећује Венецију и Париз. У Минхену се наш уметник састаје с познатим руским илустратором Д. Кардовским и сликарем Игорем Грабарем — доцније познатим историчарем руске уметности. У 1901 г. Добужински се враћа у Русију. По савету Грабара, он усмерава своју пажњу на графици, следећи с пута који му је отац био обележио, у жељи да сина види као „историског живописца". Бављење графиком довело је Добужинског у везу с В. В. Матеом, који га је упутио у уметност офорта.

Радећи 1901 г. у Петрограду, Добужински се зближава са групом уметника из друштва „Свет уметности", и почиње да се одушевљава књижном графиком. Он ради за „Књиževне riznice Rusije" („Hudožestvenyja Sokrovišča Rossii"), које је уређивао Александар Бенуа, и за часопис „Мир Искуства", који је био најбољи орган уметности у тој епоси. Одушевљење многих уметника за старину обраћа пажњу Добужинског на архитектурни пејзаж Петрограда. Као да му је то служило као полазна тачка. Доцније ће он у много прилика сликати европске вароши, наглашујући њихове месне одлике, да би, преко њих, дошао на тему вароши уопште и да би је потом интерпретирао у разним аспектима. Али Добужинског не интересује само престоница. Путујући по Русији, он ради низ студија из провинције, сликајући Вилну, Воронеж, Черњигов, Новгород, Курск, Њежин и друге вароши. У то исто време

upoznaje se sa spahiskim kućama u mnogim gubernijama. Ovde se treba zadržati na samom ovom terminu. Spahiska seoska kuća nije samo objekt privredno-životni, već i estetsko-stilski. Ako nemačka romantika nije mogla izostaviti zamak, kao stilski element, i ruski slikarski retrospektivizam morao je zapaziti spahisku kuću na selu, kao stilsku jedinicu. Na nju nailazimo i u književnosti te epohe (na pr. u romanu Andreje Bjelog „Srebrni golub", u delima Aleksija Remizova „U polju plavom", u novelama Fjodora Sologuba), i u živopisu. Slikari Somov, Borisov—Musatov, Sudejkin, Žukovski i dr. otkrivaju društvu estetički lik i skoru propast spahiluka. Tvorevina polufeudalnog socijalnog stroja, spahiska kuća sa svojim živopisnim stubovima, udobnim mezaninima i idiličnim šumarcima opevana je od slikara i pesnika ne kao socijalno uslovljena pojava, ne po sili zakona da „život formira svest", kako to ugodno pretstavlja marksistička kritika umetnosti. Suštinu teme određivale su iskristalisane forme bitisanja, njihov realan oblik. Život koji je stvorio svoje oblike, — ako mu se približimo nepristrasno i umetnički savesno — uvek sadrži u sebi, pored svega ostaloga, estetičko obličje. Tako je bilo sa mezaninom nad kudravom brezom, tako će biti i sa džinovima-oblakoderima.

Dobužinskove skice spahiskih kuća docnije će se pojaviti u njegovim pozorišnim dekoracijama („Mesec u selu" od Turgenjeva u Moskovskom Hudožestvenom Teatru) i u izradi posebnih ilustracija („Jadna Liza" od Karamzina, „Gospođica kao seljanka" od Puškina); one će se pojaviti u obliku iskorišćenih elemenata, utkanih u slobodne kombinacije tvoračke fantazije s velikom dozom psihologizma.

Od 1906 g. Dobužinski gotovo svake godine putuje u inostranstvo, obilazi u Belgiju, Dansku, Holandiju i Italiju. London, s kojim se upoznao 1906 g. i docnije 1914 g., naš slikar je prikazao u velikom broju skica i studija.

Dobužinski je prvi put izložio svoje radove 1902—1903 g. na izložbi „Mir iskustva" (Svet umetnosti); učestvovao je, dalje, na izložbama „Saveza ruskih umetnika" „i „Sveta umetnosti" u Petrogradu, Moskvi i u provinciji. Van otadžbine izlagao je svoje radove: godine 1906 u Parizu i u Berlinu, 1910 — u Brislu, 1911 — u Rimu, 1913 — u Veneciji, 1914 — u Malme-u i Lajpcigu, 1923 — u Parizu. Ove iste godine priredio je svoju posebnu izložbu u Kovnu, zatim u Kopenhagenu, a 1924 — u Drezdi. Pre dve godine, na izložbi ruske umetnosti, Dobužinski je prvi put izložio svoje radove u Beogradu.

Gravuri, s čijom se tehnikom Dobužinski upoznao kod Mate-a 1901 g., vraća se on 1918 g. Tri godine pre toga njegovu pažnju privlači litografija. U 1921—1923, god. u godinama najvećeg opadanja Petrograda, naš slikar stvara nezaboravan niz crteža na kamenu, koji pretstavljaju hram sv. Isakija, spomenik Petra Velikog i dr.

Od 1907 g. Dobužinski prelazi na stvaranje pozorišnih dekoracija. On radi skicu dekoracije za „Staro pozorište", skicu prologa za „Đavolja posla" Aleksija Remizova (pozorište Komisarževske) i kostime za isti komad. U 1908 g. Dobužinski radi skice dekoracija i kostima za d'Anuncijevu dramu „Francheska da Rimini", skice i kostime za „Petrušku" od Potemkina. Za tim, 1909 g., dolazi „Mesec u selu" od Turgenjeva za Moskovski Hudožestveni Teatar (Plava soba, akvareli, 6 varijanata; zelena soba, gvaš-boje, 5 varijanata; Voćnjak, akvareli, 3 varijante; Zimska bašta, 4 varijante, kostimi). Godine 1910 stvara 4 skice dekoracija za komad „Gde je tanko, tu se kida" i kostime; skicu za dekoracije i kostime u „Provincijalki" i za kostime u komadu „Na tuđem hlebu". Zbog ovih pozorišnih komada, radi izučavanja epohe i stila, Dobužinski radi u raznim bibliotekama i muzejima, a 1908 i 1911 g., sa istim ciljem, posećuje Milano, Veneciju, Firenciju, a 1913 g. — Nemačku.

U 1913 g. naš slikar radi skice i kostime za „Nikolaja Stavrogina", za „Spletku i ljubav". Dobužinski radi i za petrogradska pozorišta, a 1914 g. u Parizu kod S. Đagiljeva daje balet „Papillons et Midas" i radi skice za balet „Vile lutaka" Ane Pavlove. U 1924 g. radi na prikazivanju „Evgenija Onjegina" u Drezdi.

Dobužinskom nije tuđa i pedagoška delatnost. Zajedno sa Bakstom u 1906 g. on predaje u školi Zvanceve, od 1911 upravlja školom kn. Gagarine. U 1918 g. postavljen je za profesora u školi Štiglicovoj, a 1922 g. je bio profesor Akademije Umetnosti.

Sad Dobužinski živi van Rusije, kao i većina najboljih ruskih umetnika, čija sam imena pominjao na stranama ovoga časopisa.

* * *

Sovjetski umetnički kritičar, E. Golerbah, u svojoj studiji o crtežima Dobužinskog, sećajući se misli Vladimira Solovjeva, da jedan isti proizvod umetnosti može izazvati diamentralno suprotne ocene, koristi se time da obrazloži svoje tumačenje tvorevina našega slikara. Golerbah uzima reč Solovjeva kao teorijsku osnovicu. „Protiv subjektivnog ocenjivanja umetničkih proizvoda, piše on, ustajali smo mnogo puta, ali teško da je to koga uverilo, kad se ima na umu da je utvrđivanje objektivnih normi lepoga — nemoguće".

Ako se ovo tvrđenje uzme kao postavka, mi ničim nismo obezbeđeni protiv potpune kritičareve samovolje. Subjektivni sudovi i ocene, koje kritičar i ne pokušava da potkrepi ni ukusom epohe, ni formalnim oznakama stila, ili već — strujom, ni tradicijom, lišeni su društvenog smisla. Dve klasične knjige subjektivne analize, i to sjajno delo Fromantena „Maitres d'autrefois" („Majstori prošlosti") i utančani ogledi V. Patera o Renesansu čitaju se danas kao umetnička preživljavanja. Njihove knjige su od vrednosti kao psihološki dokumenti visoko savremene stilističke i književne forme. Da bi se pokušalo u subjektivnom

pravcu stvarati nešto slično, trebalo bi imati dar pomenutih autora. U protivnom slučaju, od subjektivne kritičarske knjige ostale bi samo reprodukcije i izbledele reči, koje nikoga ne mogu uveriti. Može biti da je nemoguće dati objektivne norme lepoga, ali postoji približavanje mogućnosti da se te norme dadu osetiti, iako su van mogućnosti da se njima poslužimo. Nemoguće je naći zakone za stvaranje jednog umetničkog dela, ali ti zakoni se mogu istraživati u već stvorenom delu. Ideja modula u arhitekturi, ideja simetrije, vezanost ljudske psihe za princip mere (na pr. odnos horizonta prema ravnini platna u starih holandskih slikara) i dr. jesu formalno-objektivni kriterijum. Njima kritika — ne govorim o istoričarima i teoretičarima umetnosti — mora da se koristi i, oslanjajući se na njih, iznositi svoj sud. U protivnom slučaju, kritičar daje svoje lične emocije, te društvo nije ničim obezbeđeno od ćudi u širokom značenju reči, a i da se ne govori o opasnosti da, pored takvog shvatanja, svako može postati kritičar. Subjektivni metod je neobično prost i lak, pošto se pokatkad svodi na prosto brbljanje o ateljeu ili o krugu slikarevih prijatelja. Njega danas široko praktikuju i dovoljno je razgledati knjigu, recimo, Andre Salmon-a o Kislingu, Aronsona o Marku Šagalu, da bismo se uverili u to. Golerbah govori, na pr., o „dvojnosti" Dobužinskovog talenta, ne definišući tačno sadržinu tog pojma. Makovski nalazi još fantastičniju osobinu u tvorаštvu našeg majstora. On nalazi kod njega „gotizam", ne formulišući ovu definiciju, ali nagoveštavajući da se on graniči gotikom!... Situacija postaje još zamršenija, pošto se nalazi da kod Dobužinskog ima stihije Dostojevskovog Petrograda... Subjektvni metod, je, prema tome, lična ćud i ništa više.

Tumačenje individualnih psiholoških osobina slikarevih uopšte ne može se pobijati, ali oblik u kojem su izražene te osobine, tj. slikarevo delo, ne može se ceniti van njegove suštine. Forma je vezana sa epohom, odražavajući njeno stilsko lice , i forma odražava manir slikarev, tj. celokupnost tehničkih veština, kojima se ispoljava ideja dela. Subjektivna kritika vidi psihološku zasićenost Dobužinskove ilustracije, ali, konstatujući tačno tu osobenost, ne poklanja dovoljno pažnje analizi sredstava kojima je psihologizam izražen.

Pokušaću da Dobužinskom odredim mesto u njegovoj epohi, da proučim formalne oznake njegove umetnosti, da u njegovim delima nađem ono što je od opšteg značaja. Ako ova pitanja budu rešena, makar i delimično, mislim da ću izbeći subjektivnu samovolju pomenutih pisaca, zauzetih ne umetničkom ocenom, već izlaganjem pretežno ličnih raspoloženja.

Kraj XIX veka, ne samo u slikarstvu, već i u arhitekturi mnogih evropskih zemalja obeležen je veoma moćnim i prilično universalnim pravcem, koji, makako to čudno bilo, nema tačno ime. U Austriji je uobičajeno da ga zovu „bečka secesija". Kao glavnog njenog pretstavnika ovde treba smatrati Gustava Klimta,

čija slikarska veština, po tačnoj opasci Overmana, „dostiže najveću utančanost procesećanih forama i boja sa oštro naglašenim, u dekorativnom smislu, pojedinostima.“ Njega je u Engleskoj stvorio genialni, rano umrli ilustrator Vajlda, slikar Obri Berdslej (1872—1898), koji je u ukrašavanju knjiga uticao gotovo na ceo svet. U Norveškoj ovoj opštoj studiji pripada Eduard Munh (rođen 1863). U Parizu u jedno vreme vrši značajan uticaj Alfonz Muha, Čeh poreklom, čije ime često pišu Miša (Mucha). U Rusiji je bilo usvojeno da se taj pokret zove „moderna“, katkad „dekadentstvo“. Njemu je platio danak čak i genijalni M. A. Vrubelj, savladavši, istina, njegovu moć nivelisanja svojom izuzetnom individualnošću. Ne istražujući izvore ovoga pravca, označiću njegove najkarakterističnije crte, imajući u vidu samo slikarstvo i grafiku.

Slika umetnika „moderne“ dobija smisao pano-a. Principijelna razlika ovih pojmova je bitna. Zaustavimo se na ovom redu: ikona (Andrej Rubljev), freska (Benoco Gocoli), slika (Gobema), portret (Van-Dajk), miniatura (Izabe), studija (Karo), karikatura (Domje), plakat-afiša (Tuluz-de-Lotrek), pano (Gogen). U svakom od ovih pojmova estetičke funkcije su različite, prema cilju kojem se teži. Pano ima pretežno dekorativan zadatak. Iako pano nije potpuno utilitaran fenomen, ipak on obuhvata u sebi nešto p r i m e n j e n o, dok slika ima samostalan smisao. U tom pogledu nisu slučajne dve činjenice: Berdslej je bio glavni saradnik Viljema Morisa, reformatora evropske industrije umetnosti i tvorca novo-engleske ornamentike, raširene po celom svetu. A ovu drugu činjenicu ne treba ispustiti iz vida: japansko slikarstvo krajem prošlog veka uticalo je ne samo na V. Morisa i O. Berdsleja, nego i na celo pokoljenje umetnika. Dekorativno primenljiva priroda t. zv. japanskih slika, tj. , po svojoj suštini, pano, nesumnjiva je. I tako za „modernizam“ s kraja XIX i početka XX veka karakteristična je specifična ustremljenost k cilju kod slikarstva uopšte, a u označenom periodu vremena u pano (moram reći, da „modernizam“ nije bio struja koja je pregutala sve, nego se čak i u njemu samom moglo zapaziti stvaranje slika u užem smislu reči). Drugi činilac je formalne prirode. „Modernizam“ polazi od tradimenzionalnog, živopisnog viđenja oblika. Ravninski živopis u licu Klimta izražen je s neospornom jasnošću. Slika-pano dobija crte goblena, ćilima. Odmah se stvara tendencija ka uzoru, ka ornamentskom tumačenju realnih predmeta. Bitna oznaka formalne prirode je prisustvo refrena u „modernizmu“, prisustvo grafičkog ponavljanja linije. Linija dobija lenjo -tečan , retorski karakter, izbegavajući oštrine, težeći na sve moguće načine ka spirali. Kao savršen, po svom izrazu, primer za duh „modernizma“ i njegov linearni manir jeste crtež diskantnog ključa u notama (ključ sol), mada je taj simbolični znak ranijeg porekla. To je kratka uobličenost stila „modern“, koji se unutrašnje može zapaziti po svom ženstvenom duhu.

Njegov kratak život i manirska izveštačenost izbili su i u ruskoj arhitekturi, i u ruskom živopisu, i u primenjenoj umetnosti, gde se ispoljilo dosta nakazno ukrštanje starenacionalnih i savremenih formi. (Setimo se stvaranja ateljea „Talaškina" i „Abramceva"). Izbilo je i u ruskoj knjizi, u nekojim značajnim izdanjima toga vremena, kao na pr. „Vesy", „Zolotoe Runo" i delimično časopis „Mir iskustva".

Linijsko-ravninska stihija moderne je prva etapa Dobužinskovog umetničkog puta. Ako se stilistički uporede njegovi „Krovovi" — „Kryši" (ofort 1901 g.), dva inicijala iz časopisa Mir iskustva" (1901 i 1902 g. — prvi — arhitektonski motiv uokviren u okviru segmenta; drugi—motiv stilizovanog groblja), vinjete (1904 i 1907 g., prva pretstavlja tri vulkana), simbolična kompozicija „Stara i Nova godina" sa ilustracijama i grafikom iz godina „moderne" — naći će se u njima njegov opšti, jasno izražen koeficient. Rascepkane forme oforta „Krovovi" lišene su efekta dubine i obimnosti, ali su istumačene kao naizmeničnost ravnina. Vinjete i inicijali imaju elemente spirale, zavijutaka (specialno prenos elementa biljnog ornamenta) i punktira — omiljenim sastavnim delovima tadašnje grafike i književnog ukrašavanja. Gore sam pomenuo da je Dobužinski umetnik liniskog pojimanja forama. Prevodeći ovaj pojam na uprošćeniji jezik, može se reći da je Dobužinski pretežno grafičar. U jednom od svojih članaka pokušao sam da tecniski definišem pojam umetnosti grafike, pri čemu sam kao jedan od bitnih momenata u njemu obeležio veštinu kombinacije, veštinu deobe svetlosti. Zaustaviću se na nekim tvorevinama Dobužinskog, koje će potvrditi moje postavke. Razgledajmo jedan od najranijih Dobužinskovih crteža, „Stara i Nova godina" (1915 g.). Ne opisujući njegovu sadržinu, ukazaću samo na njegovu bitnu odliku: u kompoziciji ima dva prozora, kroz koje se vidi tmina noći. Senka na okviru levog prozora pada sa desne strane, u desnom dolazi s leve strane. To je realistički nemoguće, i u toliko manje što na desnom prozoru stoji sveća. Njen plamen je morao potpuno neutralisati tu senku, ako se čak pretpostavi da je ona mogla biti donekle nagoveštena. O pogrešci Dobužinskog, naravno, ne može biti ni reči. Objašnjenje je ovde prosto: kompozicija grafičkih ravnina crteža izvedena je na ideji triju crnih mrlja: levog prozora, crne naslonjače i desnog prozora. Beli kapci prozorski modelisani su uslovnom senkom, u vidu drugih poteza. Da ne bi izišao iz ritmično raspoređenih belih i crnih mrlja kompozicije, da ne bi, najzad, poremetio simetriju, Dobužinski se koristi veštačkim rasporedom svetlosti. Ista se opaska može učiniti i za ilustracije u „Belim noćima" od Dostojevskog (1922 g.). Crtež koji pretstavlja sobu utonuo je u duboku senku. Konture junaka i junakinje iz pripovetke izrađene su belim crticama, koje daju utisak refleksa svetlosti što pada kroz prozor. I tu umetnik upotrebljava isti način: ni knjige pod stolom, ni skut junakinjine haljine, ni ugao

tavanice i zida nad prozorom ne mogu biti osvetljeni u stvarnosti. Pored toga, Dobužinski, idući za zahtevima grafike, koristi se na tim mestima belim crticama, koje tobož obrazuju refleks.

Brzo nabujavši, čudljivi cvet modernizma je brzo i uvenc. Naročito su dve oblasti ispoljile njegovu manirsku izveštačenost i otsustvo plastične postojanosti. U arhitekturi modernizam je pokazao neograničenost svojih konstruktivnih baza. Formalno mešanje dekorativne forme i konstruktivnih baza i preovlađivanje prve lišili su modernizam budućnosti, ostavivši ga potomcima kao poučnu istorisko-kulturnu epizodu. Nije se održao stil diskantnog ključa, koji, i knjižnoj umetnosti, nesumnjivo ima svoje specifične zakone. Još 1909 g. Dobužinski se počeo udaljavati od ranijih svojih „pripovedačkih" radova, crpeći snagu u ruskom ampiru. U strogo postrojenom crtežu za Kalendar 1909 g., gde simbolične siluete pretstavljaju godišnja vremena, u čudesnoj silueti „Madrigal" (1908) i u čitavom nizu docnijih radova, pretežno u ilustracijama, naš slikar se otvoreno obraća prvoj četvrtini prošlog veka, izučavajući uobličavanje te epohe: kostim, nameštaj, unutrašnji izgled staništa, njegovu dekoraciju itd. S ljubavlju on proučava interieur toga vremena, prenoseći njegove dekorativne elemente u ukrašavanje knjiga, posebice, u korice. Još 1919 g. u grafičkom arsenalu Dobužinskog vidimo znake koji karakterišu ampir: meandr, venčić i dr. Linijska stihija razvija se kod njega i dalje: jasnost kontura se zaoštrava, ali u isto vreme čud cik-caka mu smanjuje vrednost. Naš slikar više ceni grafičku mrlju i ritmički zatvoren crtež. Ali obraćanje prošlosti odvodi Dobužinskog dalje. Kao spoljni povod za to poslužila je novela M. Kuzmina: „Čudne pustolovine Josifa Balzamo, grofa Kaljostro". Za tu čudnu povest Dobužinski je izradio korice, frontispis i 55 vinjeta. Osobito vinjete zaoštravaju pričanje i ističu bogatu fantaziju ilustratora. U njima Dobužinski, iskorišćavajući metodu stilskih detalja, draži gledaoca i čitaoca ne manje od pisca novele. Masonski znaci, mačevi, krune, maske, mantije, krstovi, skiptri i dr. s neobičnim taktom utkane su u stranice, stapajući se s tekstom u jednu celinu. Heraldično-barokno poreklo cele te neuporedive serije knjižnih miniatura obeležava glavnu Dobužinskovu osobinu: on je, pretežno, umetnik knjige, ali ne knjige popularne, već knjige za bibliofile. Heraldika ima svoje zakone, svoje tradicije, a i strege norme. Naravno, Dobužinskov heraldizam je slobodan od njih, pa ipak, u pomenutim ilustracijama, on nikad ne otstupa od glavne osnovice svake haraldičke kompozicije: ideje štitića.

Makovski, govoreći o „gotizmu" Dobužinskog, kaže: „Šare mnogih njegovih korica mogu se nazvati modernizovanom gotikom: zaoštren, streličast ornament, bodljikave linije, cik-cak okviri, uska slova..." Potvrdu za svoj zaključak Makovski vidi, između ostalog, u koricama za knjigu „Kultura pozorišta" (1920 g.). Po mom dubokom uverenju, misao Makovskog je potpun

nesporazum, jer korice „Kulture pozorišta" nemaju u sebi nijedne karakterne osobine gotike, već im je poreklo u rokoko-u, o čemu će biti govora malo dalje. Istina, otvorenim ornamentskim (i samo to) sredstvima gotike Dobužinski se ponekad služio, ali retko. Na prvom mestu treba pomenuti naslovni list za pripovetku S. Auslendera „Noćni princ" (1909 g.;) zatim marku Jevrejskog Kamernog Pozorišta (1919 g.). Ali podvrgnimo analizi „gotiku" tih crteža. Natpis „Noćnog princa" izrađen je čistim gotskim slovima; okvir, iza kog se krije noćna lepotica, ukrašen ornamentskom lučastom bordurom, isertan je takođe u duhu gotike. Ali samo time se već iscrpljuje „gotika" te kompozicije. Strele što drže zavesu, zavesine bore, polumesec i, što je glavno, ljupka noćna ženska figura koja izviruje i sa dva leptira nagovešten pejzaž prosto su suprotni gotici. Frizura, izraz lica, pokret, osmeh lepotice, promoljeno golo koleno imaju jednu sasvim osobitu erotiku, na kakvu se u gotici nigde ne nailazi.

Radovi Dobužinskog u oblasti istorije umetnosti, proučavanje stilova itd. često se osećaju u njegovim crtežima. Stilističke pojedinosti su za njega sredstva, koja on pokatkad kombinuje potpuno proizvoljno, kao u ovom slučaju. U ilustracijama za „Noćnog princa", naprotiv, preovlađuju elementi ampira. Mnogo veći značaj za poslednje Dobužinskove radove imao je stil rokoko. Čudnovato je da ja prvi dolazim do tog zaključka. Mogao bi se načiniti dugačak spisak grafičkih radova našega slikara, u kojima osnovne sheme rokoko-a odmah padaju u oči. Još u ilustracijama za Andersenovu bajku „Svinjar" — „Svinopas" (1917 g.) Dobužinski upotrebljava sredstva formalno veoma bliska rokoko-u. Njegov grafički manir u „Svinjaru" i u velikom broju sličnih tvorevina dobija ljupku graciju i utančanost. Osobito juvelirski dosledna izgleda ilustracija na koricama knjige. „Kultura pozorišta" (1920 g.), u kojoj je Makovski pronašao gotiku!... Korice za „Vtornik Meri" (1921 g.) od Kuzmina, za knjigu „Podorožnik" od Ane Ahmatove (1921 g.), vinjete u knjizi „Sad" od Georgija Ivanova, naslovni list i ilustracija za „Jadnu Lizu" (1921 g.) Karamzinovu s karakterističnim okvirom naslovnog lista i golubovima koji se ljube i Lizom i Ernstom koji se grle — na ilustraciji jesu tvorevina istog raspoloženja. Naravno, o prostom prenosu forme i načina rada iz rokoko-a u pomenute tvorevine ne može biti reči. Rokoko je samo polazna tačka, shvaćen kao tradicija. Kad bi se podvrgao detaljnom ispitivanju, na pr. crtež sa korica knjige „Kultura pozorišta" — naišlo bi se na paradoksalnu pojavu: Dobužinskov rokoko je u skladu s tehničkim sredstvima ekspressionizma. Najvažniji formalni elemenat ekspresionizma, tj. uzajamno prodiranje ravnina jedne u drugu i oštro pojačanje senke u konturama predmeta vide se jasno u pomenutom crtežu. Graciozan, utančan, formalno besprekoran, ali, nažalost, unutrašnje nešto prazan manir pomenutih radova (koji su ucstalom, nezavisni od teksta, uprkos mišljenju Rozentala, ali odgovaraju spoljnoj

fabuli) našao je već sledbenika u Rusiji. Konaševič, koji je ilustrovao Turgenjeva i Feta, nesumnjivo se u potpunosti razvio pod uticajem Dobužinskog, premda se i njemu ne može sporiti pravi talenat.

Posebno se treba zadržati na varoškom pejzažu Dobužinskog. Mnoga njegova putovanja u velike evropske centre, ushićivanje Petrogradom, čije je umetničko lice naš slikar nekako ujedared otkrio, bili su potstrek za dve kategorije radova u delu Dobužinskog. U jednu od ovih kategorija idu slike gradova, njihovih odelitih kutova, među kojima vidimo crteže mostova, trgova, krovova, kejova, istoriski značajnih građevina i dr. To su pretežno spoljno-realistični crteži. Oni su mnogo slabiji od njegovih grafičkih radova, lišeni sile živopisnog viđenja, ali teže realnoj reprodukciji. Tu se mogu ubrajati radovi. „London. Stara brodogradilišta" (1906 g.), „Dokovi u Amsterdamu" (1910), „London. Kranovi" (1914 g.) g.), „Vjadukt u Londonu" (1914 g.), „Moskva. Firme" (1919 g.), „Ermitaž skver" (1920 g.).), „Moskva" (1921 g.), „Petrograd. Crkva Litovskog zamka, posle razrušena" (1922 g.). Svi ovi crteži i brze skice imaju jednu zajedničku osobinu: oni su malo obrađeni sa gledišta realizma, ali sadrže u sebi oznake specijalno Dobužinskovog linearizma. To su kao preipremni stupnjevi potonjih grafičkih tvorevina, u kojima će njihova neznatna obimnost, njihova relativno „kolebljiva vidljivost" biti prevedena na jezik grafičkih mrlja, ravnina i kontura. Realan svet, neprerađen tvoračkom maštom, Dobužinskog malo privlači, a i kad mu se umetnik obraća, on ga upotrebljava kao sirovinu. Zar nije karakteristično da jedna od litografija objavljenih 1915 g. posle odlaska na front (cela serija zove se „Tipovi iz Galicije") služi kao potstrek za stvaranje „Svinjara" od Andersena? Ili, na primer, ova činjenica. U 1905 g. naš umetnik je izradio portret K. A. Suneberga. Ipak, malo ko zna da je to portret živog lica. Taj potret je poznat pod imenom „Čoveka s naočarima", poraslog u simbol ruskog inteligenta, kako se izrazio jedan ruski kritičar.

Druga kategorija Dobužinskovog gradskog pejzaža specifično pripada njemu lično. To je tumačenje grada uopšte, njegovog savremenog lika, lika kosmopolitskog džina. Grad se pretvorio u organizam sui generis, u kojem se ličnost rasplinula, u kojem nema više mesta izuzetnosti ovoga ili onoga zdanja, dvorca, hrama. Dobužinski vidi i slika grad kao vanmesnu i vannacionalnu činjenicu. To se shvata iz serije crteža „Gradski snovi" (1918 g.) i serije „Grad" („Radni dani", „Praznik"), stvorene 1906 i unesene u prvu knjigu „Šipovnik"-ovih almanaha. Ta viđenja su duboko mračna i očajna. Džinovski točkovi nekih čudovišnih mašina, članci dimnjaka, bedemi, moćni čekrci, vijadukti i oblakoderi konačno su zbrisali individualno lice čovekovo, lično čovekovo prisustvo i njegovu volju. Umesto gospodara i ličnosti,

u ovim apokaliptičnim kompozicijama gmiže mravinjak osuđen na besprekidan i očajan napor.

Srednje mesto između ovih kategorija Dobužinskovih gradskih kompozicija zauzimaju grafičke ilustracije, inspirisane Petrogradom, od kojih je jedan deo posvećen „Belim noćima" Dostojevskog. Tužno predviđanje lika budućega grada i jezivo „pričanje"ređaju se jedno za drugim u oštrom psihologizmu. Vazduh pejzaža te serije (1922 g.) zasićen je dubokom setom i dosadom zalutale čovekove duše. Formalna sredstva u ovim Dobužinskovim crtežima su lakonska i zaoštrena. Umetnik je sve ilustracije izgradio na oštrom kontrstu crne i bele grafičke mrlje. U jednom delu ilustracija prevlađuje bela mrlja, koja dobija izuzetnu svetlosnu moć, a u drugom delu umetnik polazi od duboko crtanog tona, teškog kao crnja kadifa preko mrtvačkog kovčega. Blanc et noir su, na kraju krajeva, sredstva svakog grafičkog rada, ali sve je pitanje u onom umetničkom utisku koji se od njega dobija. U pomenutoj seriji Dobužinski vlada g r a n i č n i m stupnjem kontrasta između svetlog i tamnog, dok na jednoj strani ostavi deo hartije bez ijedne crtice, dotle susedni ugao zalije nerazblaženim tušem.

Posebno bi se moglo govoriti o portretu Dobužinskog, mada je portret, iako budi interesovanje, manje karakterističan za njegov krupan talenat.

Mesto koje je Dobužinski zauzeo u istoriji ruske umetnosti, određuje se sve upadljivije. Odrastao u atmosferi slobodnog kulta forme, u vreme oslobođavanja umetničke svesti od utilitarne estetike i zbacivanja balasta ideja retorike, socialno-grupne zainteresovanosti, on se našao među onim umetnicima koji su ruskom slikarstvu vratili njegovu nekadašnju veličinu i slavu. Istorija umetnosti će tek imati dostojno oceniti delatnost boraca iz grupe „Mir Iskustva", koji su ratovali za nove ideale, među kojima su bili i tvorci s pečatom pravog genija, kakav je bio, na primer, M. A. Vrubelj.

Prošavši kroz iskušenje „moderne", obrnuvši se izvorima ampira, baroka i rokokoa, Dobužinski je shvatio značaj tradicije u likovnoj umetnosti, i u tome je njegova glavna zasluga. Dalek od dogme, ali ceneći tradiciju, on ipak ne dobija pozitivne tekovine savremenosti, nego bira u njoj objektivno utvrđene elemente. U tom smislu značajni su oni Dobužinskovi radovi, u kojima se može naći dodir sa ekspresionizmom, njegovo pretvaranje u pristupačnije i popularnije forme.

Prijem umetnikovih tvorevina od strane društva, od strane širokog potrošača jeste jedan od kriterijuma za ocenu njihove vrednosti, koji većina kritičara pobija. Ali već se čuju glasovi da se taj sumnjiv propis podvrgne reviziji; ako s visine okrenemo leđa „gomili", kome će se umetnik obratiti sa svojim radom i sa svojim tvorevinama? A da je Dobužinski uspeo da stvori dela od opšteg

značaja — jedva da se može sporiti. Otvarajući rusku knjigu iz prve četvrtine ovoga veka, upoznavajući se s njenim ukrasima, uvek ćemo poznati njegovu veštu, katkad čak i suviše izoštrenu ruku.

Preveo T. J. **Nikola Jelenjev**

Sećanja na profesora L. J. Petražickog

(Povodom njegove smrti)

Dešava se češće da lične uspomene, ujedinjujući se sa objektivnom pretstavom o slici ili predmetu, unose u prikaz subjektivnost koja donekle kvari njegovu jasnoću. Ali čini nam se, nema razloga da se ovog suviše bojimo, jer lične uspomene daju onu životnu plastičnost i sočnost koje su toliko dragocene u književnim prikazima života. Evo i sada, kada mislim o nedavno umrlom u Varšavi velikom ruskom naučniku, pravniku-psihologu, bivšem profesoru Petrogradskog Universiteta, Lavu Josifoviću Petražickom (1867—1931), lične uspomene moćno prodiru u njegovu objektivnu sliku koja se kristalisala u mojoj svesti, pa, mešajući se s tom slikom, vaskrsavaju crte onog koji nas je napustio za uvek.

Ja sam svesno nazvao Petražickog ruskim naučnikom. Bez obzira na nemačku naučnu školu kroz koju je on prošao u mlade dane, bez obzira na poslednje godine života, posvećene poljskoj omladini. Petražicki je bio i ostao uvek ruski naučnik. Sećam se, početkom godina 1900-ih, za vreme studenskih nemira na Petrogradskom Universitetu, on je, govoreći protiv đačkih štrajkova, podvukao u razgovoru sa mnom preku potrebu da se čuva ruska nauka na svima njenim putevima.

„Još pre kratkog vremena, reče Petražicki, ponuđena mi je katedra na Krakovskom Univerzitetu i ja sam je odbio baš zato što se pre svega osećam kao ruski naučnik, koji je pozvan da služi ruskoj nauci i da je pažljivo čuva."

I mnogo kasnije, već u Varšavi Petražicki mi je opet govorio o onim tesnim vezama koje su ga vezivale sa ruskom naukom. I on je imao pravo: u letopisu ruskog naučnog znanja ime njegovo neće se zaboraviti.

* * *

Svetao, vedar dan jesenji na izmaku.

Beskrajni hodnik Petrogradskog Universiteta zaliven je zracima sunca koje već slabo greje, ali je još puno radosti. I ono je u harmoniji sa našim raspoloženjem studenata — početnika koji su se tek upisali na Universitet. Stojimo u živahnoj grupi

Prof. L. I. PETRAŽICKI
(† 15. V. 1931.)

oko sale za svečanosti i čekamo završetak predavanja Petražickog.

Već je otkucalo dvanaest, već je odzvonilo zvono univerzitetskog službenika, a predavanje još traje.

Ali evo se iz sale za svečnosti čuju sve veći aplauzi. Otvaraju se vrata i u hodnik izlazi Petražicki, opkoljen gomilom studenata.

On je umoran od dvosatnog predavanja. Njegovo je lice bledo. Sa velikom tašnom za akta iz pod ruke on ide polagano, oborivši glavu.

Ali neće mu još dugo dati odmora, u hodniku ga opkoljava gomila slušalaca i počinju bezkonačno pitati ga u vezi sa održanim predavanjem.

Kraj mene se nalazi mladi talentovani pesnik, Jevrejin, Viktor Lazarević Poljakov, pre vremena razočaran i koji je nekoliko godina kasnije izvršio samoubistvo u Parizu.

„Da li se sećate, da li se sećate?" pita on mene i nervozno me hvata za ruku. „Da li se sećate ove stare nemačke bajke? Čarobnjaku nisu platili prema ugovoru za to što je on muzikom svoje čarobne flaute izvukao pacove iz grada. Za to on, iz osvete, odvodi tom muzikom građanima decu, za uvek..."

Kakva je čarobna flauta u rukama Petražickog?

Ja sam pogledao na omladinu koja se skupila oko omiljenog profesora i osetio sam one duhovne niti koje su od učitelja išle ka njegovim mladim đacima i vezale su ih u jednu intelektualnu celinu.

Ove niti su se jasno osećale, ali njihov smisao nije još onda bio jasan za mene.

* * *

Ovo mi se otkrilo kasnije.

Moj stariji univerzitetski drug, student petog semestra, Nikola Šapir puno mi je pričao o Petražickom. On je bio njegov revnostan poštovalac, pisao je za dobijanje zlatne medalje temu koju je podneo Petražickom: „Škola prirodnog prava pred sudom moderne pravne nauke", a docnije je skrenuo na se pažnju izvanredno tankom psihološkom analizom stvaranja Čehova u moskovskom časopisu „Problemi filosofije i psihologije".

Šapirove priče izazvale su u meni naročito interesovanje prema ličnosti i predavanjima Petražickog, i ja sam postao njegov pažljiv slušalac.

I od prvih predavanja ja sam bio očaran profesorom-mislicem. Upravo očaran... Ali, na koji način? O ovom pitanju ja sam često mislio.

On je raspolagao nepobedivom logikom. Iskorišćujući nju, on je, bez poštede, otkrivao tuđe naučne greške i anatomski analisao juridička fakta. I mi smo sa ushićenjem pratili umetnički rad njegove misli. Ali nije bila u njoj glavna snaga Petražickog.

U njegovim predavanjima naročito se jako javljao plameni patos traženja istine. On je svakog od nas uvlačio u ovo traženje

istine i ovo nas je dizalo u našim vlastitim očima. Mi smo se ponosili ovim radom, ovom misijom. Ali i ovo nije još bilo najglavnije.

Glavno se sastojalo u nečem drugom. I ovo drugo beše moralni smisao života u pravu.

Etički momenat, koji se javljao u ljubavi, osećalo se da je bio najdraži Petražickom, koji je uvek bio, i do kraja ostao dosledan idealista.

I evo za ovu besprekornu idealističku čistoću Petražicki i bio toliko drag nama, njegovim ushićenim slušaocima.

I zaboravljali smo, ili tačnije nismo ni primećavali nespretnost njegovih izraza, strane konstrukcije, uopšte razvučenost reči, sve ove nedostatke, koje ne bi smo oprostili drugom univerzitetskom nastavniku koji ne bi goreo ovakvim unutarnjim duhovnim plamenom, kojim je jednako sijao Petražicki.

I u ovom sjaju bila je tajna njegovih čari.

* * *

Veoma je teško u kratkim potezima ne samo prikazati teoriju Petražickog, nego samo ocrtati njene opšte linije.

To neće biti preterano, ako se kaže da je on učinio pravi prevrat u pojmovima o pravu. On je zamenio sociološko shvatanje prava njegovim psihološkim razumevanjem.

U pravu on je gledao realnu pojavu i njegovu realnost on je tražio u oblasti individualne psihologije.

Objektivno pravo, prema njegovom sudu, to je samo otsjaj psiholoških doživljaja čoveka. On se nije zaustavljao pred proširavanjem obima psiholoških pojava te je dodavao osećaju, osećanju i volji još e m o c i j u, koju je shvatao na svoj način; ona ima dvostrani karakter: obaveza da se nešto učini i izvestan zahtev onog koji se oseća obavezan.

Proširujući svojim razumevanjem prava krug pojava podvrgnutih analizi, Petražicki se približio otkriću one realne prirodne snage koja je pravo. Psihološko razumevanje prava oslabilo je kod Petražickog one veze koje vezuju pojam prava sa pojmom vlasti.

Glavno je bilo za njega ne u momentu prinudne sile, nego u duši čoveka.

I ona je sa njenim moralnim principom bila za Petražickog dragocenija od svega.

* * *

Prolazile su godine toliko, brze kao što se to čini sada, a u isto vreme toliko duge po količini naših doživljaja.

Razvijali su se događaji svetskog rata, izbila je ruska revolucija i sve se to završilo teškim danima evropske posleratne krize i ruskog boljševizma. U ovo tamno vreme ja sam tek slučajno i za trenutak sretao Petražickog. Ali ja sam puno mislio o njemu, o učitelju moje mladosti.

Ja sam neveljno pitao sebe šta mora sada da preživljuje ovaj duboki mislilac idealista, gledajući kako se ruše svi ovi idealni osnovi na kojima, kako je on mislio, treba da počiva naš život.

Bilo je pogaženo obično uređenje života... Ovo je bilo teško, ali se to ipak moglo preživeti sa izvesnim stojičkim naporima samoograničavanja.

Bili su uzdrmani i podvrgnuti novom ocenjivanju osnovi prava. Uz izvestan optimizam bilo je moguće tešiti se verom u nove oblike stvaranja prava:

Ali je bilo nešto mnogo važnije. Rat, revolucija i posleratna kriza poljuljali su iz temelja moralna načela.

I sa ovim, izgledalo je, nije moglo da se izmiri duša Petražickog . I u ove teške godine, obraćajući se mišlju prema njemu, ja sam se nekako sećao tužnih stihova pesnika: „Kopa tiha lopata, kopa jamu i ne žuri, povratka nema, kada je ranjena duša"...

* * *

Nisam stigao da govorim intimnije sa Petražickim sve do poslednjeg meseca njegova života. Početkom aprila putujući u Jugoslaviju zaustavio sam se nekoliko dana u Varšavi. I ja sam osećao neodoljivu težnju da vidim Petražickog, i ako nisam znao kako će on da primi svoga možda već zaboravljenog za vreme dugog rastanka bivšeg učenika.

Mala soba za rad u zgradi varšavskog Univerziteta. Mnogo knjiga, kao uvek kod Petražickog. Sedim i čekam sa izvesnim uzbuđenjen njegov dolazak; čuju se nešto razvučeni koraci u papučama i na pragu se pojavljuje Petražicki. On je jako osedeo, nešto se pogurio, ali ne čini utisak čoveka koga je srušio život Samo oči: kakav se umor vidi u njima.

On je zadovoljan našim susretom; on je čak živahan. On govori mnogo i rado. Ali čudna mi stvar: pitanjima o zajedničkim znacima, o mojem radu i namerama, on kao da hoće sakriti samoga sebe, kao da se brani od nekih nezgodnih pitanja.

U razgovoru smo ipak dodirnuli njega, tačnije njegove bolesti — manu srca i nervne bolesti. Gledajući pravo pred sobom preko stakla naočara, on odjedared kaže:

„Ja znam da živčane muke mogu da budu olakšane samo verom..." i sa tugom koja hvata za srce, dodaje:

„Da, sretan je onaj ko je ima..."

I u ovim, kao protiv volje slučajno izgovorenim rečima, ja sam osetio duboku duševnu dramu koja neodoljivo vuče kobnom kraju.

* * *

On je umro mesec dana kasnije. U podne 15 maja našli su ga bez daha u sobi za rad na istom otomanu, na kojem je sa mnom govorio pre kratkog vremena.

Njega više nema, ali zar može smrt da ugasi život duha koji je nekada stvorio divne govore, stvaralačke knjige i misli, i naše smerne uspomene.

Beograd juna 1931 g. **J. Štajn**

U spomen Bloku

Aleksandar Aleksandrović Blok † 7 avgusta 1921 godine.

Deset godina je od Blokove smrti — vekovni rok. Godine od 1917 idu ne sitnim dnevnim koracima, već decenijama, vreme se kotrlja kao vihor. Vihor koji je odneo Rusiju lomi se nad obalama Okeana, a u Evropi, na starom kamenu, teškim mukama stvoreni život je zaškripao. I u takvim nemirnim bdenjima decenija — taj vekovni rok jeste istoriska proba i mučenje. I zar nije jasno o desetogodišnjici, kako je snažno i glasno kroz fijuk vihora ime Blokovo. Rećiću: o Rusiji se može govoriti i pod znakom Bloka. A to je sudbina malo njih.

Posle deset godina lutanja — a ja samo tako i mogu govoriti, zato što je dan Blokove smrti onaj dan kad smo stupili na tuđu zemlju, u tome je naša opšta sudbina: — rastati se sa Rusijom — kroz godine „pustinje", dane ćutanja i rada, iskrsava preda mnom lice čoveka se pronicljivim, nemilosrdnim očima, čoveka skoro skamenjenog u tom čvrstom uverenju, koje po rečima Blejka (William Blake) pokreće bregove, koji gledaju ne zatvarajući oči na taj zapenušen, usklokotan, gonjen i proganjan i zakovitlan vihorom život, na taj pobesneli jadni život pobunjenog čoveka, a čovek se buni, kad se... „više tako živeti ne može!" — i to isto lice čoveka sa očima zanesenim u slušanje tamo kroz „crno, crno nebo" u pobesnelo sudbinsko. A gledati tako nemilosrdno i „ubeđeno" skamenivši se, kad se sa čistim dahom čovečanskog iz čovečijih želja diže smrad i strujama mili radost, može čovek ne od neosetljivosti već od potresa savesti: „neizdržljivo vapije oskrnavljeni život i drugog izlaza nema!" — a slušati upućenom tamo iza svoda „crnog, crnog neba", može samo čovek uređenim strašnim darom „sluha".

Jedni se ljudi rađaju uvereni, neuzbudljivi i zadovoljni sobom (po Dostojevskom to su „radnici" tupi ili otupeli) i drugi koji se nikad ne smiruju i sa razgolićenom savešću (po Dostojevskom to je — „miš"). Iz susreta kroz sve moje godine, a mene sudbina nije odgurnula, znam samo dvojicu sa tako razgolićenom savešću, sa takvom uznemirenošću, a jedan od njih je Blok.

„Čovek koji nikad ne menja svoja mišljenje sličan je ustajaloj vodi i u svojim mislima rađa gadove." (Blejk) — i kako je lep, kako je miran takav život čoveka; ali kod onog „što nosi

u sebi buru", neumirenost sa cepajućim se crcem — kako je težak njegov udes.

Godinu dana pre Blokove smrti, maja 1920 na kojoj sam „konferenciji" pročitao glavu iz romana „Lavovski rov", gde sam se ponovo posle „Krstonosnih sestara" zapitao: „šta je čovek čoveku?" I odgovorio: „Čovek je čoveku drvo... ne, čovek je čoveku podlac". I još sam se zapitao, setivši se odjednom svega do poslednjih dana mog života, i pošto se osvrnuh na život u tim našim gorućim punim bede godinama odgovorih: „Čovek je čoveku duh utešitelj." I od sviju koji su slušali čitanje niko se tako vatreno nije odazvao kao Blok: „Ja i ne znam šta bi se još moglo reći". I to mi je ostalo u sećanju!— ne o meni već o Bloku.

I još, i to sam zapamtio: oproštajnu našu konferenciju. Marta 1921 god. na poslednjem zajedničkom čitanju, čitao sam iz, u to doba počete „Uskovitlane Rusije" pripovetku „Nađena stvar"; nije podlac, niti kakav „zlikovac" junak moje pripovetke, već „šeret-budala — tragi-komedija iz „mizernog" života novog tek stvarajućeg se vrtoglavog bitisanja, i smeh je bio poslednja opšta reč. Nasmejavši se Blok je čitao svoje:

Da, tako voleti kao što voli naša krv.
Niko od vas davno već ne voli...

Blok se još mogao smejati, tako je još daleko bio od sudbonosnog raspleta, koji će nastupati posle dva meseca: 1 maja povratak iz Moskve — sasvim bolestan i zatvor do smrti. Maj, juni, juli i sedam dana avgusta — agonija. Blok je umro 7 avgusta na dan sv. Gaetana — imena iz njegove drame „Ruže i krsta". Blok je umro zato što je umro. Rok njegovom životu bio je stigao. Morao je i nije mogao ne umreti. A mučenja njegova behu neizmerna (od srca). U njegovoj smrti beše nečeg kobnog, kao u smrti Puškina, Ljermontova, Gogolja.

Postoji tajna „sluha", a dar „sluha" je tananiji i viši od dara „vida". Ali taj dar „unutarnjeg sluha" ne prolazi čoveku olako: nešto se, nekako i nekad desi i — čovek je propao. Govorim razmišljajući o sudbini nejednakim sa običnim po nevoljnim priznanjima ili u predanjima ili knjigama.

Ne mogu govoriti o Bloku samo tako: i posle deset godina — posle ovog „veka" — ja ga živo osećam živ, sa mnom uvek krotak njegov osmeh.

Krug je iz godine u godinu sve tešnji, a uspomena na one sa kojima je prošao život, i koji više neće ništa reći, snažna je.

(Prevela B. Kovačević) **A. Remizov**

Архивска реформа у Совјетској Русији

Реформа архива, коју је совјетска влада отпочела 1918 године, данас већ има своју историју. Стварањем Централне Архивске Управе Савеза ССР одређена је граница и завршен први период, како тамо говоре, архивског изграђивања. Декрет о установљењу Централне Архивске Управе СССР објављен је 10 априла 1929 г. (С. З. 1929 г. № 28, ст. 253). Централна Архивска Управа СССР добила је карактер посебног комесаријата, који је ставио под свој надзор архивске управе посебних република што улазе у совјетски савез. Као што је познато, по уставу старање о просвећивању стављено је у дужност посебним републикама, те у централној савезној управи не постоји комесаријат просвете. Архивска управа, пак, никла у крилу комесаријата за просвету и дуго вођена у његовом саставу, сад је преведена под надзор Централног извршног одбора.

Занимљиво је да је оваква метаморфоза архивске управе, тј. претварање њено у централни орган за све савезне републике, упропастило сву спољну, каткад доста знатну делатност. Шта је рађено у централном архивском надлештву за истекле две године, не можемо рећи, јер немамо података о томе. За 1930 г. није изишла ниједна књига часописа „Архивное Дело", чији је издавач био раније Централхив РСФСР (четири пута годишње). Последња, двадесета књига издата је крајем 1929 г., али у њој нема ни речи о раду Централне управе у тој години. Обећано у 1929 г. „Руководство по вопросам архивнаго дела", „Руководство по организации архивных библиотек" и опсежан рад о историји архивског посла нису изишли. И чак историски часопис „Красный Архив" од 1930 г. почео је излазити у мањем обиму и не много уредно.

Откуд то? Је ли спровођење петогодишњег плана (петогодишњи план је израђен и за архивске послове!) убило сваку вољу за бављење историским питањима, или је стварање Централне Архивске Управе неповољно утицало на послове архива, пошто је поменута Управа увела у свој састав све од-

говорне руководиоце архивске управе РСФСР? Може бити да је терор што је протутњао у 1930 г. над главама културних радника, отргао из средине архивских трудбеника најистакнутије сараднике (хапшење проф. Платонова, Љубавског, Тарле и др.). Исте године је пао и енергични аутор архивске реформе у Совјетској Русији, стари бољшевик Д. Б. Рјазанов. Од 1921 г. он се, истина, удаљио од архивских послова и био прво заузет организацијом Комунистичке академије, а затим организацијом Института К. Маркса и Фр. Енгелса, али десило се некако да су његов пад и његово искључивање из редова комунистичке странке пали у исту годину у којој се опазило нагло падање интересовања за архивске послове од стране оних лица која су им пређе ипак поклањала довољно пажње. Можда је, најзад, на опадање делатности у овој области утицало и стварање, у 1929 г., Комисије за издавање докумената из историје спољне политике Русије у периоду 1904—1914 г. Та комисија, која је радила у споразуму с немачким научницима за издавање докумената о светском рату, на челу са берлинским професором Гечом, упослила је, изгледа, све остале малобројне квалификоване сараднике архивске гране, не остављајући им слободно време за текуће послове. У сваком случају, стварањем Централне архивске управе СССР у 1929 г. завршен је први период архивске реформе,.

Покушаји да се изведе архивска реформа у Русији чињени су одавно, али стварног решења нису добили, због недостатка материјалних средстава, и услед замерака појединих надлештава. Још у 1884 г. познати научник Н. В. Калачов разрадио је план за архивску реформу. Намеравало се да се на челу архива постави Главна архивска комисија, а у Петрограду су мислили да створе огроман Централни Архив. У великим губерниским варошима морали су бити створени обласни архиви са обласним архивским комисијама уз њих. Калачов, из обазривости, није намеравао стварати архиве у свакој губерниској вароши. Резултат његовог пројекта била је само „Уредба о научним архивским комисијама", које су, ради огледа, и створене у почетку у четири вароши: Рјазану, Твери, Тамбову и Орлу.

Најбоље је био разрађен пројект проф. Д. В. Самоквасова у 1900 г. По том пројекту предвиђало се стварање Централне архивске управе, која би била највиши орган, у чију би надлежност долазила сва питања из ове области: буџет, зграде, регистрација и контрола итд. За систем архива била је израђена доста складна конструкција. На врху једна Централна Државна Архива, у којој се предвиђало да се усрет-среде документи из времена пре 1825 године. У својству такве Централне архиве нашла се Московска Архива Министарства правде, чији је директор био проф. Самоквасов. У дванаест великих вароши морале су се основати централне обласне

архиве, а у осталим губернијским варошима — губерниске централне архиве. Пројект проф. Самоквасова није био остварен, иако га је у основним цртама одобрио једанаести Археолошки конгрес у Кијеву. У то време су у већини губернија поникле научне архивске комисије, које су имале карактер учених друштава. Иако је те комисије подржавала влада, оне нису имале готово никаквих средстава, да би могле утицати на судбину архива.

Међутим, ред који је постојао у старим архивама, одржавао се више савесношћу појединих службеника, руковалаца архива, но што је био утврђен строгим правилима, а услед отсуства стручног руководства такав систем је водио злоупотребама или просто упропашћивању најважнијих докумената. У зиму 1927—28 г. Скровиште Московске Централне Историске Архиве обавило је колосалан рад проверавања неврађених докумената за цео деветнаести век у трима старим архивама — Московској Главној Архиви Министарства Спољних Послова, Петроградској Државној Архиви и Московској Архиви Министарства Правде. Утврђено је, да за време од 1813 до 1917 г. државна надлештва нису вратила око сто аката и више од десет свезака архивских докумената. Пропала су акта издата: 1) графу Н. П. Румјанцеву у 1913—1819 г. (документи о односима са Енглеском у 1732 г., документи о односима с Персијом у 1742 г. и др.), историчару Соловјеву (издата 1862 г. — Укази и наредбе из 1721, 1722 и 1723 г., историчару Костомарову — Малоруски послови — 1663 г., № 9 и 1665 г., № 68. Многи документи су остали код Археографске Комисије, код Правительствујушчег Сената, код Московске Градске Думе и других установа. У почетку светског рата краћа многих докумената из Московске Архиве Министарства Спољних Послова, коју је извршио тада млади историчар из Кијева Е. Д. Сташевски. Документи су враћени на захтев старијег чувара архиве С. А. Белокурова, али ствар је дошла до суда, и Сташевском је одузето право предавања на универзитету. Кад је овако стојало у престоничким архивама, у провинциским је морало бити још горе.

До почетка револуције 1917 г. питање о архивској реформи није се помакло ни за корак, и зато су се у револуционарном пожару архиве затекло потпуно незаштићене. Архивске Комисије су могле мало помоћи архивама већ и по томе што је већина истакнутих чланова тих комисија припадала старој бирократији. Најзнатнију улогу у архивским комисијама играли су губернатори и чиновници државних установа. Истина, готово у сваком граду у архивску комисију улазили и прави аматери локалне старине. Такви су прве године револуције и сачували знатан део провинциских архива.

Привремена влада (март—октобар 1917 г.) није показала никакво интересовање за архиве, а приватна иницијатива је

била врло слаба. Савез архивара груписан око академика А. С. Лапо-Данилевског († 7 фебруара 1919 г.), одобрен од Привремене Владе 16 јуна 1917 г., није успео развити своју делатност и после бољшевичког превrата распао се. Комисија, створена ради изобличавања провокатора који су служили старом режиму, сачувала је неке архиве полициских установа, али њен циљ је био веома ограничен. Архиве многобројних надлештава, већим делом укинутих у револуцији, а исто тако већ сређене историске архиве остале су без сваке заштите. Нове установе, у чије су руке прешле архиве старих надлештава, нису имале никаквог интереса за прерevолуцијску „стару хартију". Природно је да је зима 1917—1918 г. била најтежа за руске архиве.

Почетак бриге о архивама у совјетском периоду везан је за име Д. Б. Рјазанова. У априлу 1918 г. он је од Совјета Народних Комесара добио пуномоћије да у своје руке узме управу архивским пословима. Рјазанов је међу бољшевицима био редак тип човека широко образованог и толерантног према туђем мишљењу. Он је на архивски рад привукао претставнике најзначајних научних установа и виших школа, а исто тако и поједине претставнике историске науке и архивског посла, уједиливши их у „Архивски Комитет", из кога је потом никла Архивска Управа.

Архивска Управа, као централна установа, почела је функционисати у Петрограду у тренутку кад се Совјетска Влада преместила у Москву. Та чињеница је дала нарочит облик њеној структури. Улазећи у Комесаријат Народне Просвете као његов саставни део (§ 8 декрета), Главна Управа је још од првих корака своје делатности отсечена од Наркомпроса већ тиме што се Комесаријат налазио у Москви, а Управа је свој организаторски рад наставила у Петрограду. Али Москва, поставши престоницом, ускоро је морала добити своју архивску организацију и тако је Главна Управа Архива узела на себе „Петроградско-Московски" карактер. У Москви је прво образована московска обласна Управа, потчињена Петроградској Главној, али, са преласком Д. Б. Рјазанова из Петрограда у Москву, московско одељење је прекрштено у Главну Управу Архива, а у Петрограду је остављено Петроградско Одељење с вршиоцем дужности управника и својом колегијом.

Основи архивске реформе објављени су декретом од 11 јуна 1918 г. (први пут је објављен у броју 116 „Известија" од 8 јуна и у Зборнику закона и наредаба Радничко-сељачке Владе бр. 40). Тај декрет није био разрађен у појединостима и давао је само опште контуре реформе: „Све архиве државних установа ликвидирају се као посебне установе, а акта и документи који се у њима чувају чине од сад Државни Архивски Фонд (Единый Государственный Архивный Фондъ — скра-

ћено Е.Г.А.Ф., § 1) — у томе је, у суштини, и био сав смисао.

Рад око спасавања архива обављао се у јеку грађанског рата и природно је да он није доводио увек до оних резултата које су желели постићи руководиоци Архивске Управе. Сасвим је природно да се није мислило о планској централизацији архивског материјала. Морало се извлачити, као из упаљене куће, све што се могло. У најтежем положају су биле архиве у провинцији, у губерниским и среским варошима. Велике престоничке архиве биле су у опасности само у првим данима револуције, а архиве у провинцији разваљене су још месецима. Наравно, онамо где је прошао талас грађанског рата, архиве су највише настрадале, али и у централној Русији, без предузимања изузетних мера, оне су остајале у непрекидној опасности.

Декрет од 1 јуна није штитио архиве, он је само обраћао пажњу револуциских власти у провинцији да се у центру почињу бринути о архивама. Живот је истакао формулу „пуномоћника Главне Архивске Управе" (скраћено Главархив), коју у почетку декрет није предвиђао. Ти пуномоћници узимани су из редова старих чланова архивских комисија, љубитеља локалних старина. Та лица нису увек имала ауторитет у очима месних извршних одбора (исполкома), али они су увек горели ентузиазмом, и њима руске архиве у провинцији дугују свој спас у најтежим годинама 1918—1920.

Наравно, није се могло мислити о специјалним централним архивама с подесним зградама, какве је, на пример, предвиђао пројект проф. Самоквасова. У губернијским варошима најпогоднije зграде у које су довожене сачуване архиве, била су здања духовних конзисторија, државних надлештава или затворених цркава.

Први задатак, да се цео Државни Архивски Фонд подели у секције, које би собом претстављале велике одељке за управу над архивама, није могао бити решен услед своје необично велике обимности. Али секције су дуго остајале као ознака научне класификације архивског материјала. Све архиве делиле су се у осам секција. Прва секција обухватала је документе у којима се огледала делатност врховне власти и њена организација, тј. законодавство, врховна управа и живот. Друга секција — архиве правних аката, тј. сената и судова. Трећа секција — документе о војсци и флоти. А четврта секција је прикупљала документе о духовној култури, народном просвећивању, цензури, уметности, православној и другим исповестима. Пета секција — документе историско-економске, о финансијама, трговини и радиности, саобраћају, пошти и телеграфу. Шеста секција — документе централне управе над „унутрашњим пословима", њене целокупне администрације и самоуправе — земске и градске. Седма секција — документе

из историје ослободилачког покрета и револуције. Осма секција је обухватила штампане ствари из законодавства, управе и суда. Ту су улазиле и библиотеке које су сачињавале архивски материјал. Ради бољег управљања секције су се делиле још на одељења. У пракси, та се деоба могла спровести само у престоницама, где је у основици сваког одељења постојала нека велика, историски створена архива. У историским радовима периода 1918—1921 г. може се наћи оваква ознака: I Петроградско Одељење IV секције, — то значи: „бивша архива Министарства просвете" и архивски материјал који је у њу ушао. I Московско Одељење II секције је „бивша Московска Архива Министарства Правде". У провинцији деоба на секције и одељења готово нигде није била спроведена.

Установа пуномоћника у губерниским варошима ускоро је била замењена Губерниским Архивским Управама (декрет од 31 марта 1919 г.). По овоме декрету, све архиве у губерниским варошима и среским местима подложне, према декрету од 1 јуна 1918 г., Главној Архивској Управи, чине у свакој губернији посебан груписан губернијски архивски фонд. На челу губерниског фонда стоји руководња и уз њега одбор у који улазе: шефови одељења, по један претставник месних научних и педагошких друштава, библиотека и музеја и претставник Одељења Народног Образовања при Губернијском Савету. Да би се испитали резултати организације губернијских архивских управа, у мају 1919 г. у Москви је била сазвана конференција, на којој су се окупили готово сви руковаоци губерниских архива.

Од 1921 г. рад Главне Архивске Управе се знатно изменио и добио карактер, који са извесним изменама одржава и данас. У децембру 1920 г. Д. Б. Рјазанов је морао напустити управу над Главном Управом. На његовом месту нашао се познат историчар-бољшевик М. Н. Покровски и уз њега колегија, коју су састављали Н. Н. Батурин (већ покојни) и В. В. Адоратски. Године 1921 завршен је први период архивског изграђивања, тачније сабирања архива и везивања њиховог за одређена места. Прва сверуска конференција архивара (од 29 септембра до 3 октобра 1921 г.) изнела је резултате за прве три године и поставила читав низ питања архивске праксе. Једно од главних питања, већ постојећих у животу архива, било је утврдити однос с новоствореним бироима за проучавање историје комунистичке странке (скраћено „Истпарт") и „ политичких секција", никлих у овкиру Главне Управе по иницијативи М. Н. Покровског. У то исто време живот је поставио питање о организацији архивских управа у аутономним републикама (декрет од 14 јула 1921 г.).

Аутономне и савезне републике почеле су копирати оно што се чинило у центру. Архивска реформа је у њима знатно задоцнила, а у некима једва да је и данас спроведена. Стога

ћемо у даљем излагању у главном говорити о територији РСФСР.

М. Н. Покровски, досад на челу Комесаријата за просвету у својству вршиоца дужности „наркома", јасно је видео да ресор просвете не може дати архивској управи довољно потпоре, да месне власти даду помоћ за спасавање архива. 30 јануара 1922 г. издан је декрет о Централној Архиви Руске Совјетске Републике (скраћено „Центрархив"), објављен у Зборнику закона 1922 г. № 13. Главне одредбе тога декрета прописују да Центрархив, као непосредан наследник Главархива, из ресора просвете прелази под управу Сверуског Централног Извршног Комитета, највишег органа у Републици. Сав архивски материјал, како онај што се налазио у скровиштима Центрархива, тако и онај који није био ту, али који је био уписан код Центрархива, образује Државни Архивски Фонд. Овим фондом рукује управник и његов помоћник. Буџет Центрархива РСФСР израђује се по утврђеној процедури према укупном буџету установа Сверуског Централног Извршног Комитета. Губернски и обласни одељци Центрархива су одељци губернијских и обласних извршних комитета и у архивским питањима потчињавају се директивама Центрархива. Деоба на секције, па чак и управа појединим секцијама ЕГАФ остаје. Цео фонд дели се на ове секције: 1) политичку, 2) економску, 3) правну, 4) историјско-културну и 5) војно-морску.

М. Н. Покровски, који је на управи над архивама заменио Д. Б. Рјазанова, пришао је овом послу другим методама. Рјазанов је, ако је могућно тако се изразити, узео чисто архивски, научни интерес према огромним архивским збиркама, наслеђеним од старог режима. Иако марксист не мање од Покровског, Рјазанов је допуштао и немарксистичко третирање архива. За Покровског најважнији је био политички значај архива, који је он доста оригинално схватао, што је и изразио у свом говору, одржаном приликом отварања архивских курсева при Центрархиву 21 новембра 1924 г. (Зборник „Архивное дело" № 2 и засебно).

Покровски мисли да архивском документу треба приступити са гледишта данашњице, са гледишта револуционарне борбе. По њему, онај ко изграђује историју, тај је и пише. Сваки марксист мора бити историчар, а сваки архивист такође историчар, тј. марксист. И најбезначајнији документ може у умешној руци постати онај камен којим је Давид гађао Голијата. Архивски рад није копање гробова, које нема никакве везе са животом, напротив, он има огроман значај за живот, за борбу и револуцију. Истина, архивску технику треба савладати, али то већ није много тешко.

Ова теориска разлагања Покровскога у вези с његовом неповерљивошћу према људима створили су прве године ње-

гове управе тешко расположење у архивским круговима. М. Н. Покровски је јавно изнео да је сваки специјалист биће „коме врата Чеке (Чрезвичајнаја Комисија за борбу с контрареволуцијом, саботажом и злочинима у службеној дужности) морају бити увек гостопримљиво отворена". („Краснаја Нов" 1921 г.: No. 5). Долазак Покровског у Архивску Управу изазвао је отпуштање читавог низа сарадника, који су утрошили много снаге на првобитну организацију архивских послова. Отпуштени су А. А. Тројановски, садашњи „полпред" (дипломатски заступник) у Јапану, а тада заступник Рјазанова, члан колегије проф. В. Н. Сторожев († 1926 г.), многи професори, који су радили у Архиви — А. А. Кизеветер, В. К. Милер, М. Н. Розанов, Ф. В. Кељин, Фелдштајн и др. Писац ових редова отпуштен је 1 маја 1922 г. „по властитој жељи", како је написано у издатом уверењу, мада он такву жељу никад није изразио.

Али и поред свега овога архивски рад није заустављен, иако су архиве биле у сталној опасности да буду премлевене у фабрици хартије.

У мирним приликама то уништавање се стално обавља и није никаква опасност за архиве, јер га врше лица која знају шта треба, а шта не треба уништити. У грађански рат умешао се и један нов чинилац, који је жалосно утицао на архиве. Оскудица у хартији нагнала је совјетску владу да тражи израз из настале кризе хартије. Изгледало је као најпростије уредити производњу у фабрикама хартије. Али немање готове сировине навело је главну Управу индустрије хартије („Главбум") на веома оригиналан излаз — искористити стару хартију за израду нове. Отпочели су походи на архиве. У Москви и Петрограду још се и могло некако изићи на крај с претставницима „Главбум-"а, али у провинцији се није увек успевало у томе. На тај начин је, на пример, пропала већина провинциских архива у Украјини, јер у 1919 г. Архивска Управа у УССР готово није ни постојала. Појавили су се окретни посленици, који су скупљали архиве као непотребну стару хартију за израду пакета, блокнота и т. сл. Глад за хартијом буквално је прождирала архиве.

Стога је Архивска Управа морала прибећи двогубој централизацији у уништавању докумената. Ниједан архивски документ није могао бити легално уништен без одобрења контролне комисије Главархива, а потом Централхива. У појединим центрима образоване су специјалне одбирне комисије од лица упознатих са архивским пословима, које су одабирале документе без историјског значаја и састављали њихове описе, упућиване затим Централној Контролној Комисији на одобрење. И у том се послу испољио ентузиазам трудбеника у центрима, који су под тешким условима, у хладним и влажним просторијама превртали архивски материјал.

Од 14 до 19 марта 1925 г. заседавао је први конгрес архивских посленика РСФСР (записници су издани под редакцијом Н. Ф. Бјелчикова и В. В. Максакова), на којем је изложен рад Централног архива и претресана питања која су интересовала архивске службенике. На том скупу учествовали су претставници разних културних организација и преставници како аутономних, тако и савезних република. Та расположења су се још јаче испољила на другој конференцији архивских радника (од 11 до 15 јануара 1927 г. — види „Архивное Дело" X, XI—XII). М. Н. Покровски је већ морао поправљати своју првобитну поставку и говорио је не само о политичком, него и о културном значају архива. Он сад већ признаје да су „архивске установе у Совјетској Русији биле створене у своје време, у главном, из културних побуда, ради очувања културних вредности. Та мисао је водила друга Рјазанова, кад је организовао Главархив — претечу Централног архива. Морам нагласити, и врло одлучно нагласити, — у одговоре на гласове који се чују с неких страна, — да се тај културни значај архива не само није смањио за нас од 1918 г., кад је никао Главархив, већ, напротив, сад кад ступамо у период, иако необично енергичног, али мирног социалистичког изграђивања, мирне, уједначене, планске делатности, бива још већи но пређе. Приликом прве уредбе, изгледа ми, много се спорило о културном значају архива. И тиме се објашњава првобитни лични састав архива, где је политички моменат потпуно отсуствовао. Тиме се објашњава и место централне архивске установе при Комесаријату Народног Просвећивања". Шта значи ово? То је отворено признање културне улоге архива у националном животу државе. „Не треба заборављати, признаје Покровски, да се разлика између културног човека и дивљака састоји у томе што дивљак зна само за садашњост, тренутак у којем живи, а културан човек има прошлост и будућност. Ми баш сад стварамо план за ту будућност, и зато се морамо особито енергично загледати у прошлост."

Тако је старим архивама признат културни значај, што се раније отворено порицало. У складу са овим новим расположењима, колегија Централног архива донела је 3 фебруара 1925 г. последњу уредбу о ораганизацији Државног Архивног Фонда, која, с малим изменама, важи и данас. По тој уредби, сви архивски документи деле се на пререволуцијске (историске архиве) и послереволуциске (архиве Октобарске Револуције), па се као датум тог разграничења сматра фебруар—март 1917 г. Осем тога сви документи архивског фонда деле се на документе централног порекла и пореклом из другостепених установа. Стога се стварају фондови централних и месних историских архива и централних и месних архива октобарске револуције, при чему најважнији месни документи доспевају у централне архиве. Дедба на секције задржава се, али оне

већ потпуно губе свој административни карактер, постајући „основна научна класификација материјала". Свега су установљене четири секције: 1) Народне привреде, 2) политике и права, 3) војске и флоте и 4) културе и народног живота. У коначном резултату сав државни архивски материјал дели се на ове одељке: а) Московска Централна Историска Архива, б) Љењинградска Централна Историска Архива, в) историска архива аутономних република и аутономних области и г) обласне и губерниске историске архиве. Иста је деоба спроведена и за архиве октобарске револуције само с том разликом што у Љењинграду не постоји Централна Архива Октобарске Револуције. Овде треба имати у виду да историске архиве и архиве октобарске револуције нису увек у истој згради; обично под сваком таквом архивом има се у виду читава група архивских сместишта. Некадашња административна деоба по секцијама пренесена је у ову нову деобу, сведену само на три типа — централе, аутономних република и губернија. У практичном спровођењу последње две групе показују тенденцију сливања, пошто се губерније поступно замењују областима, а аутономне области не остварују увек своју аутономију у архивским пословима.

Ради веће јасности садашње деобе Државног Архивског Фонда послужићемо се шемом коју је Централхив разаслао својим потчињеним одељењима ради објашњења уредбе од 3 фебруара 1925 г.

Е.Г.А.Ф.

Историјска архива					Архива Октобарске Револуције			
			Политика и право					
Секција војске и флоте	Секција културе и народног живота	Народне привреде	Прерevолуционске архиве (Историјске револуционарне архиве).	После револуционарне архиве.	Народне привреде	Културе и народног живота	Војске и флоте

Тако су архиве старог режима издвојене у чисто историске збирке, над којима су нови огледи већ завршени, а нове архиве октобарске револуције ће још много пута мењати своју структуру, пошто пред њима стоји веома велики задатак да у себе примају документе текућег пословања. Много штошта у овом питању још је нејасно и за саме руководиоце Централхива. Отсуство строго утврђених рокова чувања појединих предмета у самој установи у којој су поникли, жеља многих надлештава

да створе своје архиве и тиме поремете централизацију која се спроводи, давање обавештења приватним лицима и установама из централизованих збирака — сва се та питања сад претресају међу архивским посленицима СССР. Говорити штогод одређено о свему томе још је прерано. У совјетском режиму све је лако промењиво и унапред претказивати измене у централизацији архивних фондова немогућно је. Наш задатак је био да укажемо на опште тенденције, наговештене у архивској реформи објављеној 1 јуна 1918 године.

Какви су њени резултати? Је ли она сачувала архиве у бури револуције? Наравно, много, врло много архива је упропашћено нарочито у оним местима кроз која је протутњао грађански рат. У једно време, као виши инспектор Главархива, ја сам извео статистику обласних и среских архива уништених у Пермској губернији. Пропало их је одприлике две трећине. У Украјини, где је веома доцкан створена Архивска Управа, много архива је предато фабрикама хартије. А што се тиче центра и оних места у којима није било борби, тамо је архивска реформа имала благотворно дејство за очување архива. Већ сама та околност да се неко из центра стао бринути о архивама, показало је месним властима да архиве треба брижљивије чувати. Наравно, појединачних случајева уништавања архива бивало је. У Курску, на пример, на захтев месних власти, спаљена је губерниска Нотаријална Архива са свима плановима и картама. Било је појединачних случајева и у престоницама. Али централизација архива имала је своје оправдање поглавито у стварању историских архива. У њима се сад налази сав документарни материјал о нашој прошлости. Архиве Октобарске револуције, љубимче совјетске власти, погдегде су поотимале најбоље куће, али су ипак, изгледа, мало сметале историским архивама. Последњих дана, покренуто је питање о стварању партиских, комунистичких архива. Шта ће из тога изићи, засад је тешко рећи.

Ради илустрације, задржимо се на Московској Централној Историјској Архиви. Шта она претставља? Она обухвата не само старе московске архиве, већ знатан део и петроградских. Секција војске и флоте скупљена је сва у огромној Војноисторијској архиви, која је заузела сву пространу кућу Лефортовског двора на Крављем Броду. Архиве Црвене војске и делом старе архиве из доба светског рата усретсређене су у другим зградама и у провинцији. По последњим податцима, Војно-историјска Архива има на окупу више од 20.000 посебних група докумената са 8.000.000 аката. Архиве културе и народног живота скупљене су у просторијама бивше Синодалне штампарије и издвојене су у три одељења: 1) Историјскокњижевно, 2) Штампе и просвете и 3) Култа. Прво одељење, у коме је прикупљена огромна количина породичних архива, у потпуности је плод централицзације архива. Већи његов део

још се налази у згради бивше Архиве Правде на Девичјем пољу. Мање је централизована секција народне привреде. Централне архиве остале су у Петрограду, садањем Љењинграду. Зато је секција Политике и Права у Москви сконцентрисана у два колосална скровишта: 1) Древнехранилишче на Девичјем пољу, бивша Архива Министарства Правде, и 2) Архива револуције и Спољне Политике 19 и 20 века. Древнехранилишче, по количини докумената и по њиховој важности за нашу националну историју, заузима неоспорно прво место. Ко је упознат са историјом старих архива, томе је доста побројати овде сабране архиве, да би могао судити о његовој грандиозности. У састав Древнехранилишча ушле су: 1) Некадања Архива Министарства Правде, 2) Главна Московска Архива Министарства Спољних Послова из Мохове улице, 3) Московска Архива Министарства Двора, 4) Петроградске Државне Архиве 5) читав низ маљих архива. „Архива револуције и Спољне политике" примила је у себе: 1) Историјско-револуцијску архиву (московску и знатан део петроградске) и 2) Петроградску Главну Архиву Министарства Спољних Послова.

У таквим се, отприлике, облицима испољила централизација архивских докумената у Москви.

На завршетку треба указати на издавачку делатност архивске управе. У једно време она се развијала врло успешно.

Издавачка делатност Архивске Управе развила се у главном од 1921 г. Прве три године архивске реформе потпуно су утрошене на прикупљање архивског материјала али још у 1919 г. почело је припремање за издавачки рад. У тој години изишла је прва књига часописа „Исторически Архив". Друга књига је објављена тек 1922 г. под именом „Збирка материјала и чланака", књ. I. Посебно су штампани „Исповест Бакуњина", „Исповест Ставрогина" (неиздате главе из романа Достојевског „Бесы"), „Живот великог грешника" (план романа истог писца), и „Збирка декрета, циркулара, упутстава и наредаба о архивским пословима", књ. I. Било је пуштено и неколико издања, спремљених, а делом чак и објављених још пре револуције. Поменућемо само главнија: 1) „Опис докумената и наредаба које се чувају у бившој Московској Архиви Министарства Правде, књига двадесета. Прва половина 1921 г. " II — 246 стр.; 2) Опис аката бивше Архиве Министарства Народне Просвете. Државне јеврејске школе, том I, под редакцијом С. Г. Лозинског, с приступним чланком С. М. Гиндбурга. Петроград 1920 г." стр. 424. Доцније су изишле „Грамоты колегии экономии" и др.

Необично се развило издавање докумената недавне прошлости. Сви документи нису издати с потребном брижљивошћу, али је размах издавачке делатности Центрархива за време од 1922 до 1930 г. био веома знатан. До почетка ове године

изишло је више од четрдесет књига часописа „Красный Архив“, скоро цео процес декабриста и врло велики број засебних публикација.

Обраћена је пажња и на издања посвећена архивској теорији и пракси. Од 1923 г. издаје се часопис „Архивное Дело“, у којем је већ сабран огроман материјал из архивског живота не само у СССР, него и у Западној Европи. За чисто стручне циљеве Центрархива издају се специјални билтени, који морају излазити два пута месечно. Провинциске архивске установе су, такође, издале доста радова о архивским пословима. Судећи по многобројним курсевима у престоницама и у провинцији, а и по месним конференцијама и изложбама (ради примера указаћу на Први Сибирски конгрес архивских радника 22 децембра 1926 г. и Први Губерниски конгрес архивских радника Самарске Губерније од 6 до 8 фебруара 1926 г.) — мора се признати да је пропаганда архивског дела у Сов. Русији постављена доста добро.

Архивска реформа у аутономним и савезним републикама Совјетског Савеза иде потпуно путевима обележеним у Москви. При том рад архивских установа аутономних република, с неким малим разликама, подудара се са губерниским архивским установама, а рад центрархива савезних република у потпуности копира рад Московског Центрархива, у његовом последњем стадијуму. У аутономним републикама совјетско законодавство је одлучило да призна постојање националних одлика појединих република и области. Сматрајући архивски материјал аутономних република и области као део Државног Архивског Фонда Руске Совјетске Републике, совјетско архивско законодавство мора признати образовање „посебних национално-културних одељака, камо се морају донети ради чувања и искоришћавања стари национални рукописи. И ту искрсава једно врло опасно питање по компактност великих престоничких архива, питање о издвајању докумената националне културе малих народа и њихове предаје у месне архиве. Још већи захтеви за издвајање докумената стижу из савезних република — Украјинске, Белоруске, Ђурђијанске и др. Знатну количину докумената, лако издвојивих, Московски Центрархив је већ издао, али му је тешко да изда документе који би оштетили централно скровиште. Жучан спор се развио око Литавске метрике, драгоценог фонда за изучавање историје западне Русије XVI и XVII века. Ту збирку докумената је затражила прво Литва по уговору од 12 јуна 1920 г. и Пољска по Ришком уговору о миру од 1921 г. Сад су се овим захтевима придружиле Белоруска и Украјинска република. На срећу руске историске науке, та група докумената досад никуд из Москве није упућена ни у целости, ни делимично.

Ради карактеристике рада архивских установа у савезним републикама довољно је зауставити се на Украјини (УССР).

Архиве у Украјини су веома настрадале у периоду грађанског рата. Од 652 архиве Черниговске губерније сачувано је само 10. Нарочита Свеукрајинска Архивска Комисија за борбу с кризом хартије, по тврђењу зборника „Архивна Справа" сваке године је тражила од архива 360.000 пуди (6000 тона) „макулатуре". За Черниговштину у јануару 1922 г. било је утврђено требовање за 200 пудова макулатуре свакодневно. Грађански рат и криза хартије уништили су велики део украјинских архива. Срећом, мало су пострадале архиве у Кијеву и Харкову.

Управа Украјинских Архива у почетку није била проста копија московске конструкције, већ сасвим оригинална и различита. У 1922 г. у Харкову, престоници Украјине, постојале су у исто време три више архивске установе с потчињеним органима у провинцији. Прва је била горе поменута Нарочита Архивска Комисија („Овак") за борбу с кризом хартије, установљена ускоро после ликвидације грађанског рата у Украјини (декрет 9 марта 1920 г.) Тој комисији је био задатак да изврши попис свих архива по појединим установама, издвајање и одбир дукумената, који се не чувају. Други архивски орган била је Архивска Секција Свеукрајинског Одбора за Одбрану старих споменика („Вукопис") при Комесаријату Народне Просвете, поникла у децембру 1920 г. по уредби. По свом положају и ова установа је била господар архива. Поред тога, комисија за историју револуције у Украјини и комунистичке странке (Истпарт), противно примеру сличне московске установе, такође је себи присвојила функцију сабирања и чувања архива. Као резултат, у Украјини је до 1923 г. (декрет од 3 јануара) владао пун архивски хаос. По том декрету Украјински Централхив организовао се по узору московског и почео је сређивати још сачуване архиве у унутрашњости. Осим управе, он има непосредно себи потчињене централне историјске архиве у Харкову и Кијеву, Архива старих аката у Кијеву и Архива Револуције са изложбом — музејем, сличан Московској Архиви Октобарске Револуције. У Украјини је централизација архивских послова спроведена сразмерно позно, наишла на озбиљнији отпор разних установа, које су испољиле децентрализаторске тенденције. Од 6 до 9 децембра 1924 г. одржан је први Свеукрајински скуп архивских службеника, а од 8 до 13 маја 1926 г. први Свеукрајински Конгрес, који је поставио темељ архивском раду у Украјини. Од 1925 г. почела се развијати и издавачка делатност Украјинског Централхива.

Такве су у најопштијим цртама контуре архивске реформе, коју је извела совјетска влада. За основицу је био узет разрађен пројект проф. Самоквасова, али је, у околностима непрекидног грађанског рата, спроведен на један необичан начин. Па ипак држим да је та реформа имала своју позитивну

страну у томе што су основни документи за изучавање наше прошлости сачувани. Какав ће резултат дати наговештено уједињење архива у Централну Архивску Управу у свесавезном обиму (СССР), засад је тешко рећи, али главна маса архивских докумената који су надживели револуцију, чврсто је заузела своја нова места.

(Превео Тр. Ј.) **А. Изјумов**

Karl Kaucki i Oto Bauer o perspektivama petogodišnjeg plana

Karl Kaucki, sociolog i ekonomist, istorik i političar, izdvaja se među inostranim naučnicima i publicistima svojim dubokim poznavanjem ruske stvarnosti. U toku svoje pedesetogodišnje književne delatnosti ovaj čuveni teoretičar savremenog socijalizma posvetio je Rusiji, i u časopisu „Neue Zeit", čiji je urednik bio dugo godina, i u drugim organima štampe nekoliko desetina članaka i čitavih rasprava. Protkani, kao i svi spisi Kauckog, ozbiljnim znanjem pretresanih pitanja, oni su zagrejani ljubavlju i saučešćem prema radničkim masama ruskog naroda.

Posle dveju revolucija 1917 godine, kad je „ruski problem" došao u središte pažnje evropskog društvenog mišljenja, Karl Kaucki je, pored čitavog niza članaka, koji su u mnogobrojnim prevodima obišli svu svetsku štampu, napisao o Rusiji četiri zasebne knjige: „Diktatura proletarijata" (Die Diktatur des Proletariats", Wien, Wiener Volksbuchhandlung, 1918, S. 63), „Terorizam i komunizam" („Terrorismus und Kommunismus. Ein Beitrag zur Naturgeschichte der Revolution. Berlin, Neues Vaterland, 1919, 154 S.), „Od demokratije ka državnom ropstvu" (Von der Demokratie zur Staatssklaverei. Eine Auseinandersetzung mit Trotzki. Berlin, Freiheit, 1921, 128 S.), „Internacionala i Sovjetska Rusija" (Die Internationale und Sowjetrussland, Berlin, J. N. W. Dietz Nachf., 1925, 62 S.). U nizu drugih knjiga izišlih poslednje decenije ispod pera ovog plodnog pisca Rusiji i boljševizmu posvećena je takođe ne mala pažnja. Pomenućemo njegove knjige „Đurđijanska, social-demokratska seljačka republika" (Georgien, eine sozialdemokratische Bauernrepublik. Eindrücke und Beobachtungen, Wien, Wiener Volksbuchhandlung, 1921, 72 S.), „Proleterska revolucija i njen program" (Die proletarische Revolution und ihr Programm. Berlin — Stuttgard, Dietz—Vorwärts, 1922, VIII + 338 S.).

Ova Kauckova dela imala su veliki uspeh, izišla su na nemačkom u nekolikim izdanjima i prevedena su ne samo na ruski, francuski, engleski, talijanski, španski i druge evropske jezike, već i na mnoge istočne jezike, sve do japanskog i kineskog. Bez

svakog preterivanja može se reći, da te knjige čine priručnu enciklopediju za svakoga ko želi da shvati istorijske procese koji se dešavaju u Rusiji. Značaj ovih Kauckovih literarnih istupanja naglašen je činjenicom da su upravljači Sovjetskog Saveza i vođi VKP (Svesavezne Komunističke Partije) našli za potrebno da istupe protiv Kauckog: Lenjin, Trocki, Buharin i drugi dii minores boljševičkog Olimpa, ne ograničavajući se opširnom polemikom u dnevnim listovima i časopisima, objavili su specialne „antikauckovske" knjige.

U jesen prošle godine ovaj čuveni naučnik objavio je novu „rusku" knjigu: Der Bolschewismus in der Sackgasse (J. N. W. Dietz Nachfolger, Berlin, 1930, 151 S.). U isto vreme kad i nemačko, izišlo je i rusko izdanje: „Boljševizam u ćorsokaku" („Bolševizm v tupike", s predgovorom F. I. Dana „Problemi likvidacije" (Izd. „Socialističkog Vestnika", Berlin, 1930, 196 str.), a u aprilu ove godine ta knjiga je izašla na francuskom i engleskom, i za njih je autor napisao predgovor. Ovaj predgovor objavljen je na nemačkom pod imenom „Die Aussichten des Fünfjahresplanes" („Perspektive petogodišnjeg plana"), u časopisu „Gesellschaft", No. 3, März 1931, S. 255—264.

U ruskoj, kako sovjetskoj, tako i zagraničnoj štampi, u časopisima nemačkim, francuskim i engleskim, ova nova Kauckove knjiga izazvala je mnogobrojne odzive. Pomenućemo članke V. V. Suhomljina u časopisu „Volja Rossii" („Na raznye temy", br. XI—XII za 1930 g., 1041—1051 str.) i Rafaila Abramoviča u „Socialističkom Vesniku" („Boljševizm v tupike", brojevi 19 i 20 za 1930 g., a i odgovor Kautckog njegovim kritičarima „Sozialdemokratie und Bolschewismus" („Gesellschaft", № I, Januar 1931, S. 54—71), naštampan u ruskom prevodu u časopisu „Volja" Rossii", broj I—II za 1931 g.

Smatramo da je potrebno upoznati čitaoca kako na ruski problem gleda ovaj stari prijatelj ruskog naroda i istaknuti poznavalac ruskog ekonomskog života.

* * *

Kao što je poznato, petogodišnji plan je naišao na najrazličniju ocenu mnogobrojnih ekonomista, koji se su bavili ovim pitanjem. Među njima ima ih dosta koji uopšte ne žele da dadu definitivan sud o perspektivama „pjatiljetke". Karl Kaucki sasvim kategorički odgovara na pitanje o nadama koje upravljači Sovjetskog Saveza polažu u taj plan.

I više od toga. Po njegovom mišljenju, neizbežnost sloma petogodišnjeg plana je jasna i samom Staljinu, koji priprema otstupnicu, i u toj svrsi priređuje u Moskvi odvratne komedije, koje se nazivaju sudskim procesima. Stoga se čovek mora čuditi, da ima ozbiljnih, sa ekonomijom upoznatih ljudi, koji dopuštaju da budu oslepljeni sovjetskim statističkim podatcima i naivno

veruju da će plan biti ostvaren i da će dovesti do rezultata koje očekuju njegovi duhovni tvorci.

Petogodišnji plan se sastoji u još većem sužavanju, i bez toga već neznatne potrošnje životnih namirnica i skučavanju najneophodnijih potreba ruskog naroda. Ta potrošnja se smanjuje do minimuma, kraj koga se narod nalazi na granici između života i smrti. Sve do danas proizvodnja je zaostajala prema potrošnji, i to je vodilo osiromašenju zemlje i stanovništva. Naglo ograničavanje potrošnje mora stvoriti viškove, koji će se moći upotrebiti na stvaranje novih fabrika, električnih stanica, mašina i drugih oruđa za proizvodnju. Kao rezultat petogodišnjeg napora, nevolja i siromaštine nići će nova Rusija sa visoko razvijenom industrijom, koja će proizvoditi sve u izobilju. Na taj način, Rusija će stići i prestići sve druge industrijske, napredne države.

Da se narodna privreda ne bi potpuno dezorganizovala, potrebno je čuvati prirodan odnos, u kojem se nalaze različne grane proizvodnje, i koji zavisi od postojećih tehničkih i socialnih uslova. Određena količina proizvodnih snaga mora biti namenjena proizvodnji predmeta za ličnu potrošnju. Isto toliko strogo mora biti utvrđena i druga grupa proizvodnih snaga, namenjena proizvodnji novih sredstava za proizvodnju, kako za zamenu oruđa istrošenih u procesu proizvodnje, tako i za proširenje proizvodnje.

U čemu je suština petogodišnjeg plana? U kolosalnom remećenju potrebne proporcionalnosti među pojedinim granama proizvodnje. Prema tom planu, smanjuje se proizvodnja znatne količine potrošnih artikala, bar onih od njih koji se troše u samoj državi. (Ako jedna država razvija svoju poljoprivredu, da bi njene proizvode dala inostranstvu u zamenu za mašine, ona, sa gledišta unutrašnje potrošnje, proizvodi ne artikle za potrošnju, već sredstva za proizvodnju.) Na ovaj način, u Rusiji se proizvodnja potrošnih artikala smanjuje na račun povećanja količine sredstava za proizvodnju. Tek pošto ova sredstva budu proizvedena u velikim razmerama, u odgovarajućoj meri biće proširena i proizvodnja blaga za potrošnju.

Ali i sama proizvodnja sredstava za proizvodnju ne povećava se ravnomerno u svima privrednim granama: neke grane proizvodnje su favorizovane, dok se drugima, naprotiv, ne obraća velika pažnja. Prilikom stvaranja novih industrijskih preduzeća, u Rusiji se uzimaju u obzir potrebe militarizma, a ne potrebe same proizvodnje. Postići nezavisnost od inostrane industrije u slučaju rata — to je najjači stimul, kojim se sovjetska vlada rukovodi u svojoj politici izgrađivanja industrije. Službeni organi sovjetske štampe sami priznaju da se teškoj industriji velika pažnja u znatnoj meri poklanja stoga što mnoga preduzeća u toj grani, koja služe za izradu predmeta potrebnih u vreme mira, mogu lako biti prilagođena za proizvodnju pušaka, topova, tankova i drugih ratnih oruđa.

U Rusiji kao da su zaboravili da u najpotrebnija sredstva za proizvodnju spada transport. Proces proizvodnje znači ne samo preradu materije, već i promenu mesta. Karakteristično je, da uporedo sa saopštenjima o džinovskim industrijskim preduzećima, dolaze vesti o dezorganizaciji železnica. „Ekonomičeskaja žizn", najvažniji organ ruske ekonomske politike, nedavno je sama pisala o „bolesti" transporta, pri čemu uzrok vidi u nedovoljnoj ishrani železničara.

Kakvu korist može doneti stvaranje sve novih i novih sredstava za proizvodnju, ako se transportna sredstva ne samo ne uvećavaju, već se čak i smanjuju? Kako se u takvim okolnostima industrija može snabdevati velikom količinom sirovina i goriva i kako ona može snabdevati potrošače izrađevinama? Prema saopštenju informacionog biltena koji se izdaje u Berlinu RSD — Mitteilungsblatt der Russischen Sozial — Demokratie (broj od 22 januara 1931 g.), tekstilna proizvodnja Rusije u 1930 g. smanjila se u poređenju s prethodnom godinom, i to se desilo usled nedovoljne količine sirovina i sa ovim vezane šestonedeljne obustave rada u jednom delu fabrika. Teško da ćemo se prevariti ako osnovni uzrok ovome pripišemo dezorganizaciji železničkog saobraćaja.

Ipak, ono što je najgore to je činjenica, da se količina potrošnih artikala namenjenih potrebama stanovništva bezobzirno smanjuje. To se čini u svrsi prikupljanja sredstava za stvaranje i kupovinu novih oruđa za proizvodnju. Ono što pod pritiskom krize čine evropski i američki kapitalisti: smanjivanje radničke nagrade radi povećavanja svoje dobiti i nagomilavanja kapitala, sovjetski diktatori, na osnovu petogodišnjeg plana, takođe sistematski praktikuju, iskorišćavajući svoju neograničenu vlast nad ruskom radničkom klasom. Treba priznati da je politika kapitalista sitnica u poređenju sa onim što se odigrava u Rusiji: tu se ne smanjuje toliko novčana radnička najamnina, koliko potpuno fantastično rastu cene svih životnih potreba, i, kao posledica toga, mase propadaju od gladi i nemaštine.

Smanjivanje potreba za proizvodnju ne šteti samo potrošače, ono je isto tako važna za normalan, besprekidan razvitak samog procesa proizvodnje. Ako svi potrošači nisu u isto vreme i proizvođači, to, u svakom slučaju, svi proizvođači se javljaju kao potrošači. Od veličine njihove potrošnje zavisi ne samo obim plasmana proizvedenih artikala, već i stanje narodnih proizvodnih snaga.

Od svih sredstava za proizvodnju najvažnije je — sam čovek. Samo on ih stavlja u pokret. Bez njega, svaka mašina je samo gomila gvožđa, svaka fabrika — gomila cigala i cementa. Ove proste istine često se zaboravljaju. Ali nigde se o njima ne vodi tako malo računa kao u sovjetskoj Rusiji. Sovjetovci misle da je dovoljno u toku pet godina utrostručiti broj postojećih mašina, da bi se u tom istom kratkom periodu utrostručila i proizvodnja.

Oni sebi ne stavljaju pitanje jesu li stvarno sposobni za takvo brzo uvećavanje broja mašina i za odgovarajuće povećanje proizvodnje, mogu li u toj istoj proporciji umnožiti broj radnika, majstora i inžinjera, potrebnih za posluživanje tih mašina.

Upravljači ruske narodne privrede smatraju da su svoju ekonomsku politiku sjajno opravdali, ako, kao njen rezultat, bude dostignuto trojno povećanje broja mašina, pa makar ono bilo ostvareno metodama koje na najštetniji način uništavaju radnu snagu, razum i samostalnost industrijskog proletarijata i tim samim smanjuju produktivnost njegova rada. Ti okretni privrednici ne shvataju, da je potrebno, na prvom mestu, povisiti produktivnost narodnog rada. Tada bi se sami sobom pojavili viškovi koji bi bili proizvedeni tim povećanim produktivnim snagama čovekovim, i tim samim rasla bi i sposobnost za stvaranje sve većeg broja i sve savršenijih materijalnih produktivnih snaga.

Ali, kad bi boljševici čak i shvatili ovu elementarnu istinu, to bi malo što moglo izmeniti u njihovoj politici. Jer maločas obeležena metoda povećanja produktivnosti rada pretpostavlja visoko razvijenu demokratiju, koja je u punoj i nepomirljivoj suprotnosti s celom sistemom komunističke diktature.

Mi konstatujemo neostvarljivost petogodišnjeg plana ne samo bez ikakve radosti i zadovoljstva, već i sa dubokom žalošću. Jer bankrotstvo „pjatiljetke" će se, pre svega, odraziti na širokim masama ruskog naroda, na seljacima i radnicima, na inžinjerima i učiteljima, na lekarima i naučnicima. Komunisti će poslednji osetiti žalosne rezultate sloma svoga plana.

Svrha za kojom oni idu sa svojim planom, — podizanje Rusije na viši stepen, povećanje blagostanja širokih slojeva ruskog naroda, — može izazvati samo simpatije. Ali, ako su metodi koje boljševici upotrebljavaju odvratni, još gore je što oni nikad neće postići cilj koji su sebi postavili: petogodišnjim planom oni mogu postići samo jedno — neverovatno osiromašenje i potpunu kulturnu degradaciju celog ruskog naroda.

* * *

Učenik Kauckog, austrijski političar i ekonomist Oto Bauer proučavajući petogodišnji plan, dolazi do zaključka koji se potpuno razilazi sa izloženim pogledima njegovog učitelja.

Oto Bauer je jedan od onih malobrojnih zapadnih publicista, koji slobodno vladaju ruskim jezikom (naučio ga je u Sibiriji, kao ratni zarobljenik, 1915—1917 g.) i stoga mogu da se koriste originalnim statističkim i književnim izvorima. To svoje preimućstvo Oto Bauer je obilno iskoristio u nizu članaka i knjiga posvećenih „ruskom problemu" poslerevolucione epohe.

Oslobođen iz ropstva februarskom revolucijom, Oto Bauer je odmah po povratku u otadžbinu izdao brošuru „Ruska revolucija i evropski proletarijat" (Die russische Revolution und das europäische Proletariat, Wiener Volksbuchh., Wien, 1917). Za njom

je došao niz kraćih radova ovoga pisca: „Sovjetska diktatura ili demokratija?" (Rätediktatur oder Demokratie? Wiener Volksbuchhandl., Wien, 1919), „Boljševizam ili socialdemokratija?" (Bolschewismus oder Sozialdemokratie? Wiener Volksbuchh., Wien 1921), „Novi kurs u Sovjetskoj Rusiji" (Der neue Kurs in Sowjetrussland, Wiener Volksbuchh., Wien 1921). U drugim svojim knjigama, na primer „Austrijska revolucija" (Die österreichische Revolution, Wiener Volksbuchh., 1296 S. Wien 1923), Oto Bauer poklanja mnogo pažnje pitanjima vezanim za Rusiju i sa onim vulkanskim promenama koje se u njoj vrše.

Sad Bauer radi na monumentalnom delu, koje će izići u nekoliko tomova pod opštim imenom „Kapitalizam i socializam posle svetskog rata" (Kapitalismus und Sozialismus nach dem Weltkrieg). U aprilu je izišao prvi tom toga proučavanja „Racionalizacija i lažna racionalizacija" (Rationalisierung und Fehlrationalisierung. 228 S. Wien, Wiener Volksbuchhandlung, 1931).

Na raznim mestima ove knjige razbacane su opaske o narodnoj privredi Rusije. Tako, u glavi „Dobijanje sirovina", Bauer izlaže mere sovjetske vlade u oblasti standardizacije zrna za sejanje, (str. 30), proizvodnje veštačkih gnojiva (str. 32) i mehanizacije poljoprivrednog rada (str. 34 i dalje). U glavi „Intensifikacija rada" poklonjena je pažnja skraćivanju radnog dana u Rusiji (str. 117), politici povećanja produktivnosti rada, sprovedenoj uz pripomoć „takmičarskih (udarnih) brigada", „socialističkog takmičenja" i dr. (str. 115 i dalje). Ta politika, koja u teoriji apeluje na moralni osećaj radnika, težeći da u ovih izazove interesovanje za rad i oduševljenje za kolektivno izgrađivanje, ostvaruje se u atmosferi terorističke diktature i zbog toga se često svodi na prosto ponavljanje kapitalističkih metoda „ceđenja znoja".

Ali, sa gledišta koje nas ovde zanima, najinteresantnija glava ove knjige je „Racionalizacija i socializam," blizu sva posvećena petogodišnjem planu i mogućnim njegovim rezultatima (str. 203 i dalje).

Ruska narodna privreda bila je za vreme građanskog rata potresena do temelja: u 1920 g. industrijska proizvodnja je pala na 20 procenata prema predratnoj, a poljoprivredna — na 68 od sto. „Nep" je ubrzao obnavljanje ruskog privrednog života, i u 1925-26 g. poljoprivreda, a u 1926-27 industrija Sovjetskog Saveza dostigle su nivo iz 1913 godine.

Na osnovu tog porasta sastavljen je petogodišnji plan za period 1928-29—1932-33 g.: program neobično brzog uvećanja i usavršenja proizvodnog aparata. Sovjetska vlada teži da rezultate racionalizacije prenese u Rusiju i da ih iskoristi za stvaranje nove krupne industrije i za radikalan preobražaj poljoprivrede.

Za shvatanje suštine petogodišnjeg plana vrlo važan značaj ima demografski faktor — izuzetno brz porast broja ruskog stanovništva. U vreme kad je plan rađen, broj stanovništva Sovjetskog Saveza iznosio je 150 miliona. Svakogodišnji porast

iznosi 3,5 miliona. Sva Evropa, bez Rusije, ima 370 miliona stanovnika, ali porast evropskog stanovništva ne prelazi cifru od 2,5 miliona godišnje.

Krajem petogodišnjeg perioda, za koji je plan razrađen, stanovništvo Rusije brojaće oko 168 miliona. Od celokupnog priraštaja za te godine u 18 miliona, 9,1 miliona će pripasti stanovništvu sposobnom za rad od 16 do 60 godina. Plan predviđa da nađe produktivnu primenu za te stanovnike sposobne za rad. Njima treba dodati još 2 miliona nezaposlenih. Osem ovoga, veliki značaj ima prenaseljenost ruskog sela. U 26 miliona seljačkih dvorišta bilo je 38,6 miliona stanovnika sposobnih za rad. U 1933 g. taj broj će narasti na 46 miliona. Usled ekstenzivnosti poljoprivrede, višak seoskog stanovništva iznoće oko 8—9 miliona. Tako, država stoji pred ogromnom zadaćom da nađe rada za 19 miliona ljudi sposobnih za rad.

Produktivnost rada u 1928 godini bila je neobično niska, prosečan prinos sa jednog hektara iznosio je u Rusiji 8,5 metarskih centi pšenice, t. j. gotovo jednu trećinu od prinosa u Nemačkoj — 22,3 c. i u Engleskoj — 23 c. Nije bolje stojalo ni s produktivnošću rada u industriji, usled zastarelih mašina, neobnavljanih od 1914 g., usled neumešnog upravljanja fabrikama i usled slabe discipline u radu. Plan stavlja narodu u zadatak da uvođenjem metoda visoke racionalizacije poveća produktivnost rada do nivoa naprednih, industrijskih zemalja. Usled tehničkog preoružanja fabrike, u glavnom, i pored skraćivanja radnog dana, prosečna godišnja produktivnost jednog radnika mora porasti na 110%, a produktivnost na sat — čak na 123 %. U vezi s tim, troškovi proizvodnje u industriji, — pri porastu radničke nagrade za 47%, — spašće za 35 %.

Radi ostvarenja pobrojanih smerova, petogodišnji plan se koristi svima tekovinama tehničke racionalizacije našega vremena. Njegova podloga je elektrifikacija. U toku pet godina moć električnih stanica mora biti povećana od 1,7 na 5,5 miliona kilovata, a godišnja proizvodnja od 5 na 322 miliarde kilovat-časova.

Radi stvaranja ove džinovske državne industrije, snabdevene najsavremenijim, amerikanizovanim oruđima za proizvodnju i upravljanje na osnovu najnovijih naučnih metoda za proizvodnju, određeno je za pet godina 18,6 miliardi rubalja. U toku tog perioda proizvodnja mora porasti za 2,6 puta.

Uporedo sa džinovskim razvićem industrije, vrši se kolektivizacija seljačke zemljoradnje i za rad u novim, krupnim poljoprivrednim gazdinstvima uvode se najsavršenije poljoprivredne mašine i traktori.

Sovjetska vlada, ne ograničavajući se samo na tehničku racionalizaciju, pribegava, radi ostvarenja svojih projekata, naučnoj organizaciji rada i preduzeća, planskom vođenju celokupne narodne privrede.

Ali ceo ovaj pokušaj „izgrađivanja socializma" preduzima se u prilikama uslovljenim istoriskim razvitkom zemlje i stvorenim pod uticajem procesa revolucije.

U Rusiji tek ima da se stvori savremena krupna industrija: ono što je postojalo pre rata, rat i, naročito, revolucija u znatnoj meri su uništili i to nije obnavljano u toku petnaest godina. Industrijalizacija zahteva, da veći deo nacionalnog rada ide ne na proizvodnju potreba za život, već na stvaranje novih oruđa za proizvodnju. Prema planu, ne manje od 30,5% celokuunog narodnog dohotka ne troši se, nego se „gomila" radi razgranjavanja društvenog aparata za proizvodnju.

Na prvom mestu razvijaju se rudarstvo, industrija nafte, železnička, metalurgijska, mašinska, elektrotehnička i hemiska industrija. Na proširenje industrije oruđa za proizvodnju predviđeno je 14,5 miliardi rubalja, na industriju potreba za život — samo 4,1 miliarde rubalja.

U Rusiji nema ni odela, ni rublja, ni obuće, ni sapuna, ni životnih namirnica, koje seljak ne želi da isporučuje, pošto za njih ne dobija nikakav ekvivalent u robi. Na taj način, nivo života ruskog radnika je često niži od nivoa života nezaposlenog proletera u zapadnoj i Srednjoj Evropi.

Brza industrijalizacija zaostalih, poljoprivrednih zemalja uvek teško pogađa stanovništvo. Istorija Engleske krajem 18 i u početku 19 veka neobično liči na ovo što se sad dešava u Rusiji. Može se reći da narodi Sovjetskog Saveza prinose u znatnoj meri ogromne žrtve ne socializaciji, već industrijalizaciji.

Boljševici nisu uspeli da reše problem organizacije i upravljanja kolektivizovane proizvodnje. Između inteligencije, koja čini industrijsku birokratiju i koja je izišla iz redova buržoazije, i terorističke diktature postoji neprebrodiva suprotnost. Dezorganizacija upravljanja proizvodnjom je jedan od glavnih uzroka nerentabilnosti sovjetske industrije.

Industrijalizacija države zahteva neobično brzo povećavanej broja industrijske birokratije: broj inžinjera povećaće se od 16.000 na 60.000, broj tehničkih lica od 42.000 na 90.000. Kolektivizacija poljoprivrede izaziva potrebu spremanja 30.000 visoko kvalifikovanih agronoma. Ta nova inteligencija dolazi iz radničke sredine, i, u koliko se ona povećava, u toliko se izgladuje suprotnost između sovjetskog stroja i njegove industrijske birokratije.

Socializacija krupne industrije nikako ne izaziva potrebu kolektivizacije poljoprivrede. Da bi ishranili varoško stanovništvo, boljševici su morali otpočeti uništavati privatno-privredne odnose na selu i stvarati krupna poljoprivredna gazdinstva. Posle duge unutrašnje partijske borbe, komunisti su, ipak, pošli drugim putem, putem prinudne kolektivizacije seljaka. Ali ako diktatura može nagnati seljake da stupe u kolhoz, ona ih ne može prinuditi da u njemu rade isto onako dobro kao na svom pri-

vatnom gazdinstvu. Osem toga, „uništenjem kulaka kao klase", sovjetska vlada ne samo izaziva u širokim seljačkim masama nezadovoljstvo i mržnju, već u isto vreme ruši privredne vrednosti i uništava najbolje radnike ruskoga sela.

Taj nezapamćeni prevrat vrši se pod režimom terorističke diktature, koja probija na sve pore ruskog života. Ta diktatura uništava svaku duhovnu slobodu, ona propisuje naučnicima administrativno-dopuštenu nauku i svako otstupanje od nje kažnjava surovim gonjenjem. Još opasnije su moralne posledice tog despotizma. Strah stvara „opurtuniste, koji se pozivaju prema vetru... Građanska hrabrost ne cveta u diktaturi" (Feiler — Das Experiment des Bolschewismus, S. 241). Svaki despotizam stvara ljude bez ubeđenja, ljude koji se prilagođavaju silnicima, stvara špione i provokatore. Lako je onda zamisliti, s kakvom se teškoćom u takvim prilikama obavlja prebiranje rukovođa za narodnu privredu.

Takvim, punim opasnosti, putem ide sovjetska vlast. Teške oskudice, prinudno prebacivanje radnika sa posla na posao, nasilna kolektivizacija i uništavanje kulaka, teror, ukidanje svake slobode — sve to uzbuđuje sve klase ruskog društva. Ustanak ozlojeđenih masa može oboriti diktaturu ili je nagnati na popuštanje.

Obaranje sovjetske diktature povući će za sobom građanski rat, koji će biti praćen separatističkim pokretima nacionalnih manjina u Sovjetskom Savezu. Raspadanje ogromne države izazvaće mešanje drugih država i biće početak rata u Evropi i u Aziji. Reakcija, koja će nastupiti u Rusiji, pojačaće reakciju u celom svetu.

Ali makako bile velike te opasnosti, ipak stoji ova činjenica: što god se Rusija više približava kraju petogodišnjeg perioda, u toliko više postaje mogućnim, da će, makar i približno, dostići metu, obeleženu petogodišnjim planom.

U 1928-29 privrednoj godini visoke norme, predviđene planom za prvu godinu, bile su daleko prevaziđene. Industrijska proizvodnja povećala se za 23,7% (po planu se predvidalo 21,4%), proizvodnja uglja za proizvodnju — za 29,8% (po planu — 25,3%), moćnost električnih centrala za 20,3% (po planu — 14%), železnički transport za 21% (po planu — 10,1%).

Na osnovi ovih uspeha, zemlji je stavljeno u zadatak, da „pjatiljetka" ostvari za četiri godine.

Istina, planski zadatak za 1929-30 privrednu godinu, postavljen prema ovoj novoj varianti, nije mogao biti izvršen u potpunosti. Ali ako uspesi ne odgovaraju povećanim normama, oni ipak prevazilaze prvobitne pretpostavke. Industrijska proizvodnja porasla je za 25% (po petogodišnjem planu — 20%, po novoj varianti — 32%), te je tako industrijska nezaposlenost bila likvidirana. Usevna površina proširila se od 118 miliona hektara na 127,8 miliona hektara. Prinos žitarica povećao se od 71,7 mi-

liona tona u 1929 g. na 87,4 miliona tona u 1930, prinos pamuka — od 8,6 na 13,5 miliona m. centi, šećerne repe — od 62,5 na 151,7 miliona metarskih centi.

Oslanjajući se na ove rezultate, vlada je izradila plan za 1931 godinu. Investicija novih kapitala iznosi 17 miliardi rubalja, od kojih 7,5 miliardi rubalja ide na proizvodnju oruđa za proizvodnju, 5,5 miliardi na proizvodnju potrošnih artikala, 2 miliarde na sovhoze, 1,7 miliarde na traktorne i mašinske stanice, 3,2 miliarde na železnice.

U ovoj godini mora biti pušteno u rad pet stotina novih industrijskih preduzeća. Među njima su i oni „džinovi": Magnitostroj i Kuznjeckostroj, sa godišnjom proizvodnjom livenog gvožđa u 2,5 miliona tona i 1,7 miliona tona, fabrika za izradu traktora u Harkovu, fabrika aluminiuma u Lenjingradu, fabrike za izradu mašina na Uralu.

Broj industrijskih radnika mora porasti od 14 na 16 miliona, godišnja proizvodnja električnih centrala — od 8,8 na 12,7 miliardi kilovat-časova, proizvodnja celokupne industrije povećaće se za 45%, a industrije za izradu oruđa za proizvodnju za 58%. Usevna površina dostići će 143 miliona hektara.

Ako bi se uspelo da se izvrše svi ti zadatci, „pjatiljetka" bi još u trećoj godini, bila ostvarena za 79%, u teškoj industriji — za 98%.

Potpuno je neverovatno da će porast ići tako glatko i tako brzo, kako to propisuje ovaj avanturistički smeo plan. Može se desiti da će trebati još godina ili čak i dve, da bi meta bila dostignuta. Verovatno je da će kolektivizacija poljoprivrede opet naići na otpor, koji će, kao u proleće 1930 g., izazvati popuštanje. Ali ako narodi Sovjetskog Saveza uspeju da još dve godine izdrže oskudicu, koju plan od njih traži, onda će, bar u pogledu industrije, meta postavljena planom biti približno dostignuta.

Rusija će tada imati kolosalnu i visoko racionalizovanu industriju za izradu sredstava za proizvodnju. Ta industrija, po količini proizvodnje, biće približno jednaka industriji oruđa za proizvodnju u najvećim industrijskim evropskim državama. I Rusija će moći iskoristiti taj džinovski proizvodni aparat za neobično brzo razvijanje svoje industrije, namenjene proizvodnji artikala za potrošnju. U koliko se ta industrija bude razvijala, u toliko će stanovništvo u sve većoj meri biti snabdevano potrebama za život. Ako industrija uspe da snabdeva seljake izradjevinama koje su njima potrebne, oni će dati u zamenu za njih svoje poljoprivredne proizvode.

Na taj način, snabdevanje gradova životnim namirnicama biće postupno poboljšano. U isto vreme porašće i izvoz produkcije iz Sovjetskog Saveza. Jako razvijena proizvodnja veštačkih gnojiva omogućiće u znatnoj meri povećanje prinosa, i, u odgovarajućoj srazmeri, pojačaće se izvoz ruskog žita. Nekoje od novo-

stvorenih grana industrije takođe će početi da plasiraju u inostranstvu jedan deo svojih proizvoda. Što više bude rastao ruski izvoz, u toliko će država u većoj meri uvoziti iz inostranstva predmete za potrošnju radi snabdevanja stanovništva. Sve će to doneti postepeno ublažavanje nevolje.

U koliko se bude povišavao nivo života narodnih masa, teroristička diktatura postaće izlišna, i biće omogućena demokratizacija sovjetskog stroja.

(Preveo T. J.)

D-r Boris Skomorovski

Политичко-правно стање руских избеглица

(Documents préparatoires et Procès — verbaux de la Conférence intergouvernementale pour le statut juridique des Réfugiés 28—30 juin 1928 г. accord et arrangement du 30 juin 1928).

Није ли време на дан годишњице смрти Фридјофа Нансена покушати да се сведе резултат његових дела у корист руске емиграције, нарочито у политичко-правној области, којој је покојник придавао несумњиво најозбиљнији значај? Он није остајао глув ни за беду и патње појединаца. О томе сведочи његово усрдно дејство 1924 год. на општој седници Друштва Народа, што на жалост није нашло одзива, да му се када у облику зајма 500.000 за обезбеђивање крова и посла сиромашима; такође и недавна предаја Друштву Народа 216.000 шв. фр. као Dr Nansen's private fund од стране париског банкара Лодона, о којима је он водио рачуна по наредби Нансенової, даље извештај покојниковог брата да ће проценти од капитала састављеног из Нобелове награде коју је добио Нансен и исто тако велике суме поклоњене му од стране друга и издавача његових дела Данца Ериксона бити предати на дан његовог рођења (10 окт.) међународном одбору за избеглице као фонд имена Нансена за добротворне сврхе. Тај издашни поклон, скоро и неразумљив, кад је покојникова породица остала са врло ограниченим средствима, јасно показује његово саучешће у туђој несрећи чак и на уштрб својих блиских.

Ф. Нансен је сматрао да су и самопомоћ и учешће околине — он је ватрено веровао у људску добронамерност — позвани у главном да ублажавају беду, у коју су били запали толики старци и деца, и да је његова дужност била да им помогне у области неприступачној утицају посебних приватних лица.

Једна од првих његових брига, као врховног избегличког комесара, била је жеља да постави основу личном статуту избеглице, да га снабде уверењем о личности, јер у већини случајева многи, кад су напуштали домовину, нису имали при себи документе који би утврдили њихову личност, или су

имали већ неважеће пасоше или хартије издате од стране већ непостојеће власти.

У његовој је свести, изгледа, искрсавао нарочити међународни документ, који као да је сједињавао нашу расутост у једну једину целину.

Његова старања овенчала су се успехом, јер су у остварењу предлаганих од стране Нансена мера посебне државе биле исто толико заинтересоване као и саме избеглице и 3 јула 1922 год. у Женеви, у згради секретаријата била је отворена конференција претставника свих влада, а коју је он лично сазвао.

Од самог њеног почетка јасно се испољила тежња међу претставницима влада да искористе нов документ као средство пребацивања избеглица у суседну земљу, да би им затим затворили или отежали повратак у земљу, која је издала „уверење о личности". Постојала је још грозница опасност по нашу националну свест: у „уверењу о личности" чији је текст био утврђен од стране конференције још на првој седници 3 јула 1922 год. уопште се није помињало р у с к о порекло: ми смо се преобраћали у скитнице без рода и племена. Помоћник врховног комесара К. де Ватвил (Нансен је тада био болестан и није могао учествовати на конференцији), човек добронамеран и расположен према избеглицама и који се увек брижљиво односио према њиховим потребама, — саопштио је доцкан увече претставнику бивших руских посланика, који се налазио у Женеви о утврђеној одлуци конференције. Овај обрати пажњу г. де Ватвилу да Руси апсолутно не могу примити изгласану формулу и предложи му одмах нов текст, који је више рачунао са избегличким поносом. Де В. је одмах ступао у телефонску везу са претседником конференције — југословенским послаником, г. Јовановићем, који је замолио избегличког претставника да сутрадан у јутру у 8 сати дође к њему. Ту је можда нешто помогло што су се они познавали из раније, са једновремене службе у Скандинавским државама.

Другог дана следовао је жив разговор у хотелу „Метропол", где је отсео Јовановић, у току кога се сагласио да предложи конференцији формулу „руског" порекла избеглица, затим тешко и мучно ишчекивање у суседној соби, поред конференције у згради секретаријата Д. Н. и напослетку Јовановићево саопштење да је формулу која би задовољила Русе: russe de naissance n'ayant o p t é pour aucune autre nationalité — конференција одбацила, али да су њени чланови готови да приме нешто измењену формулу: d'origine russe n'ayant a c q u i s aucune autre nationalité. Нажалост то се морало прихватити са захвалношћу и тако стоји и на нашим т. званим „Нансенским пасошима", 1926 год. то се донекле проширило.

Указивање на наше порекло имало је тај значај што је била дата могућност руским, а од 1924 год. и јерменским из-

беглицама да траже учвршћивање свог личног статута, то је било остварено међународним уговорима (arrangement и accord 30 јула 1928 год. који су потписани у Женеви а чији се текст појавио прошле године у издањима Д. Н. Serie des Publications de la S. d. N. XIII Refugiés. 1930. XIII. Свакоме ономе ко прати избегличко питање било би од користи да се упозна са том књижицом (211 стр.). У њој су јасно изнесене тешкоће које морају да свладају они који се боре за побољшање избегличког живота. Само благодарећи њиховом сложном раду и потпуној отсутности несугласица, као и добрим односима са избегличком секцијом, на челу које се налазио мајор Т. Ф. Џонсон, могли су бити постигнути позитивни резултати.

Пре него што пређем на кратки преглед оба уговора, хтео бих да истакнем једну незнатну али ипак упадљиву чињеницу, која показује како је постушно растао значај избегличких претставника. Тако први претставник који је имао посредног али ипак стварног учешћа у раду конференције, није био чак ни пуштен у собу где се заседавало; маја 1926 г., кад је била сазвана друга конференција за избегличка питања — претставницима различитих наших организација било је дозвољено да присуствују дебатама, а претседник конференције г. Ревјо примио је од њих писмену преставку избегличких жена; а у припремању 3-ће конференције, руски експерти сакупљени јула мес. 1928 г. у Женеви одиграли су одговорну водећу улогу (г. г. Голденвајзер, К. Н. Гулкевић, барон Б. Е. Нолде и нарочито Ј. А. Рубинштајн, који је преко свега примио на себе још и редакцију горе поменутих издања Д. Н.). Они су разрадили за Врховни комесаријат и програм саме конференције, и анкету послату владама.

Конференција је била отворена под претседништвом швајцарског професора Делаки-а 28 јуна 1928 год. и завршила је свој рад 30 јуна. Она је била израдила два пројекта уговора: 1) споразум који су потписале и ратификовале Белгија и Француска, који је предвиђао делегирање претставника Врховног комесаријата у обема земљама и који је одређивао њихове обавезе и правну моћ и 2) један општији уговор (arrangement) који су примиле 13 држава. Уговор обухвата: права горе наведених претставника Врховног Комесара; лични статут избеглица, закон којим се он одређује; поделу имања супружника; законе, на основу којих се разводе бракови; давање избеглицама права којима се користе у земљи странци на основу узајамности; премда, као што је познато, избеглице не могу из разумљивих разлога исто то обезбедити и земљама које су их примиле; ублажавање у корист избеглица правила која ограничавају странцима право на рад с обзиром на њихов нарочити положај; уједначење странаца у погледу порезе са грађанима; непримењивање на избеглице, без нарочитих

повода, административних протеривања (на жалост у пракси се та тачка уговора мало испуњава и они који живе у Швајцарској често наплазе на протеривање избеглица из суседних земаља); замењивање ограничене формуле на „Нансеновским пасошима“ — неважећи за повратак и т. д. речју — важећи.

10 година је прошло од доба кад је Ф. Нансен преко воље, али ипак пристао да узме на себе одговорност за наше судбине и мз како да његова постигнућа изгледају далеко од савршенства, ипак мора се признати да се само захваљујући наведеним уговорима за ово време наше стање побољшало, низ чињеница из свакидањег живота сведочи да неповерење влада према нама и њихова опрезност према нама иду нам само на штету.

Поминући са захвалношћу Нансенову успомену због датог правца у решавању нашег питања, трудимо се да из одлука конференција које је сам сазвао, извучемо све користи које нам оне могу пружити, а главно тежимо да у уједињењу а не у сталној неслози стварамо сопственом снагом своје благостање; време је — да та наша емиграција већ достигне своје пунолетство.

(Превела Бранка Ковачевић) К. Т.

Економски преглед

Совјетска пољопривреда

УВОД

Економско стање Совјетске Русије јесте питање којим се бави цео културни свет. Шта се у ствари тамо дешава, на то нико не може дати дефинитивног одговора, јер руске економске прилике у многом зависе не од природних прилика и економске логике, него од тенденција које одређује комунистичка странка; ова је у исти мах и економско-привредни конструктор и фактички владар целе земље са свима њеним природним богаствима и са колосалним изворима механичке и живе енергије. Запажа се да, с једне стране, совјетска привреда у своме развијању расте и премаша бар предратно доба и то у многим привредним гранама. С друге стране, запажа се смањивање минимума народног благостања свих слојева становништва.

У првом случају, у појединим привредним гранама као што су привреде: нафте, угља, дрвета, хемијска, електрична и пољопривреда ми видимо да су ове гране у свом развијању, по подацима званичних совјетских органа, не само премашиле предратно доба већ и све планске претпоставке. У исти мах, што се тиче робног обрта, запажа се обрнута појава. Например, запажа се мањак петролеја и бензина. Ово показује да у привреди нафте продукција сирове нафте премаша све могућности за прерађивање фабричко, да су се повећаци индекси привреде нафте јавили само због ицтензивне експлоатације природних извора нафте, а што се тиче фабрика оне нису у стању да преради ову сировину у фабрични продукат, и ако се потреба у петролеју и бензину сваке године повећава. Индекси привреде угља такође показују да је ова привредна грана повећала своју продукцију. Али и овде имамо сличну појаву са нафтеном привредом. Повећани индекс појавио се због повећане и проширене експлоатације природних налаза угља, иако се, опет примећује несташица угља у свим индустријским гранама, нарочито у металној индустрији која због мањка угља показује заостајање у производњи ливеног гвожђа, челика и др.

Пољопривреда

Најважнија и најинтересантнија грана народне привреде јесте пољопривреда. Пошто нас пољопривреда највише интересује — ми ћемо на њој зауставити нашу пажњу и детаљније је проучити.

Светска економска криза, као што је познато, проузрокована је кризом пољопривреде; и зато стање совјетске пољопривреде мора да буде проучено пажљивије, јер ова грана у Русији показује знаке конструктивног препорођаја.

Да прегледамо постепено кретање усевних површина, сејање жита и другог биља, општу продукцију житарица, просечну жетву са једнога хектара, развијање извоза свих врста житарица за иностранство, посебно извоз пшенице и количину механичке и живе енергије, која се употребљава у совјетској пољопривреди.

Кретање усевних површина (у хиљадама хектара) могуће је видети из следеће таблице:

1913	1925	1926	1930	1931
116.437	106.314	112.301	127.800	145.000 у плану

У исти мах од ових количина усевних површина било је засејано житом (у хиљадама хектара):

102.700	89.100	95.438	98.000	108.000

Општа продукција житарица, рачунајући у хиљадама метарских центнера, износила је следеће количине:

890.635,1	710.700	780.000	874.000	1,000.000

Из ове последње таблице јасно се види да се совјетска пољопривреда развија у једном правцу, на рачун проширавања усевних површина, тј. на рачун све веће експлоатације земљишних површина и живе енергије. Из таблице се види да 1930 године, без обзира на тенденцију проширавања, искоришћавање земљишне површине ипак заостаје од предратног доба. Због овога је жетвени принос до 1930 године био увек мањи према 1913 години, и тек ове, 1931 године, план сејања у своме проширавању почиње да премаша ратно доба.

Даље, када прегледамо просечни жетвени ниво са једног хектара за све врсте житарица (у метарским центнерима), што показује следећа таблица:

8,6	7,9	8,3	8,9	9,1	—

Лако ћемо се уверити да руска пољопривреда увек заостаје у културном смислу према другим земљама, у којима је жетвени принос са усевне јединице много већи. Ово показује да делатност руске пољопривреде још увек зависи од атмосферских стихиских прилика, због којих није могуће дефинитивно тврдити о перспективама њеног развијања.

Као што је познато, константност пољопривреде одређује се њеном интенсификацијом. У исти мах интенсификација се одређује количином капитала и радне енергије уложених у једну производ ачку јединицу. У данашње време се говори о количинама уложене радне **механичке** енергије и капитала. Пошто за извор радне механичке енергије сада сматрамо трактор, ми ћемо проучити како ово питање трактора стоји сада у Совјетској Русији. По совјетским званичним подацима, у пролеће ове године било је уведено у експлоатацију 120.000 трактора са укупном механичком енергијом преко 1,000.000 коњских снага. Узимајући у обзир ове податке, можемо извести следећи закључак: да на механички начин

у Русији може бити обрађено не више од 25,000.000 хектара, што чини свега око 15% од целе усевне површине. Али и ово још не значи да се 25,000.000 хектара обрађују на интензиван начин. Осим механичке енергије, која карактерише само процес обичне механизације, треба узети у обзир и то како се земљиште ђубри и каквим ђубретом, јер без овог не би се могло говорити о интенсификацији. И када проучимо пажљиво и овај детаљ, видећемо да се на један хектар усевне површине у Русији употребљава само око 32 килограма вештачког ђубрета. Оваква ништавна норма употребљавања вештачког ђубрења показује да 120.000 трактора са њиховом милионском енергијом, што се само по себи разуме, не могу да дају позитивних резултата.

У оваквим приликама би, ако хоћемо да тачно судимо о интенсификацији, усевну површину која се на механички начин обрађује, требало смањити бар за 10 пута и тада ћемо добити 2,500.000 хектара од којих сваки 1 хектар добија 35 кг. ђубрета. Тек ову количину земљишта можемо сматрати као интенсифицирану. Тада од опште усевне површине 145,000.000 хектара добијамо само 1,7 процената интенсифицираног земљишта.

Ако, даље, узмемо у обзир да се механичка енергија експлоатише у одређеним газдинствима и реонима који играју нарочиту економску улогу у општој политици индустријализације земље, ми ћемо доћи до другог закључка да се механизација совјетске пољопривреде не одређује општепривредним значајем, већ да је она инструмент за решење социјалних питања ца селу.

Ово се доказује тиме што у механичко обрађивање улазе већином совхозне и колхозне површине, и то јужних реона Русије, и делом централних реона, које је наређено у први ред декласирати. Напротив велика маса усевних површина осталог дела Русије обрађује се још увек на примитиван начин, јер ови (остали) реони нису од тако важног нити економског нити социјалног значаја као што су јужни реони.

Продукција трактора

Домаћом продукцијом трактора у Совјетској Русији баве се 4 фабрике. Одељење Путиловске фабрике производи просечно сваког месеца 1.500 до 1.800 трактора. Одељење Харковске фабрике за производњу машина даје месечно 450—500 трактора. Нова стаљинградска фабрика за производњу трактора (Тракторстрој) даје свакодневно 100 трактора. До маја месеца ова фабрика производила је само 500 трактора месечно. Четврта нова фабрика, челјабинска до сада није још у пуној експлоатацији, јер није потпуно инсталирана. Али по совјетским обавештењима она ће бити скоро уведена у експлоатацију. Ова се фабрика инсталира за годишњу продукцију 40.000 трактора система „Катерпилер“ (60 коњских снага).

Без обзира ца ово, Русија ипак увози у великим количинама тракторе из иностранства. Например, ове године Русија је увеала на Америке око 40.000 трактора, што показује слабост домаће производње.

Продукција пољопривредних справа

За производњу пољопривредних справа и комбина у Совјетској Русији има неколико фабрика: саратовска за производњу комбина о врша-

лица; ростовска (Аксај), за производњу вршалица; друга ростовска фабрика (Машсељстрој), за производњу комбина и вршалица; херсонска фабрика, за производњу комбина и вршалица, и друге мале фабрике.

И у овом случају, исто као и са тракторима, по обавештењима званичне штампе види се да снабдевање пољопривреде машинама за вршење ове године ће се налазити у тешкој ситуацији. Идуће жетва, као и жетва прошле године, имаће да издржи мањак у техничким средствима. Овде треба нарочито подвући да је прошле године због мањка техничких средстава, нарочито вршалица и комбина, било упропашћено око 25.000.000 метарских центнера жетве, која је делом остала несвршена и делом је била лоцкан овршена и покварена на киши и снегу.

Све ово показује да огромне жетве у Совјетској Русији захтевају лакокретну технику која би се могла лако превозити из једних реона у друге успут са наступајућом жетвом. Међутим, количина ових машина је тако мала да се оне дуго задржавају у појединим реонима, нарочито у јужним. Ово бива због тога што се транспортна средства и комуникације Русије још увек налазе у неорганизованом стању.

Већ сада, пред почетак жетве, совјетски надлежни органи јављају да ће са вршењем жетве имати велике тешкоће. Колики ће бити губитак ове године за сада је још тешко рећи, али свакако треба имати у виду да овај губитак неће бити мањи него прошле године.

Перспективе ове године 1930—31

Пошто се ова пољопривредна година већ завршава, можемо извести опште резултате њеног развијања и дати прогнозе за идућу жетву (1931).

Општа усевна површина 1931 године по планским предрачунима треба да се повећа на 145.000.000 хектара. Од ове је количине у јесен 1930 године (за 1931 годину) било засејано 22,5 милиона хектара према 45 милиона хектара одређених по плану. Остала количина, око 105 милиона хектара, била је одређена за пролетну сетву, али после пролетни је план био смањен на 100 милиона хектара. Од ове је количине до 20 јуна, т.ј. до краја пролетне сетве било је засејано 95,283.000 хектара, што чини према плану 95,3 процената. Али ипак треба имати у виду да се упоредо са прошлом годином пролетна усевна површина ове године повећала за више од 8,000.000 хектара (прошле године било је засејано 86,401.000 хектара, — 92,9 према прошлогодишњем плану).

Дакле, општа усевна површина ове године према планским нацртима је мања скоро за 9,000.000 хектара.

По појединим културама засејана површина у пролеће распоређена је овако:

	Засејано	У процентима према плану
Пшеница	25.230.000	90,3
Јечам	6.383.000	91,2
Овас	16.669.000	92,3
Кукуруз	3.910.000	78,2
Сунцокрет	4.548.000	92,8
Памук	1.494,000	104,6

Шећерна репа	1,512.000	130,0
Лан	2,913,000	116,5
Кудеља	869,000	89,3
Финији дуван	62.000	68,9
Махорка (прост дуван)	73.000	91,3
Кромпир	5,731.000	84,9
Повртње	1.952.000	108,4
Просо	4.463.000	106,3
Хељда	1.466.000	73,3
Махуната биља	2,417.000	100,7

На основу овога види се да је сејање житних култура заостало. Напротив, сејање главних индустријских култура премашује планске нацрте.

Перспективе жетве жита.

По планским нацртима укупна усевна површина (јесења и пролетна) житних култура била је израчуната 112.000.000 хектара. Ако рачунамо да 50 од сто јесење усевне површине, која износи 41,5 милиона хектара, спада под житне културе, а у пролеће до 20 јуна било је засејано житним културама (у Русији осим пшенице, јечма овса, ражи, у појам жита спада још кукуруз и хељда) — 73.658.000 хектара, онда имамо укупну површину под житним културама око 100.000.000 хектара, што показује смањивање према плану усевних површина за житне културе за више од 10.000.000 хектара.

Не улазећи у суштицу питања због чега је дошло до овог смањивања усевних површина (велики значај ту су имале и атмосферске прилике) морамо ипак водити рачуна да ће жетва житних култура бити мања према плану од прилике за неколико десетина милиона метарских центнера.

Улога пшенице у идућој жетви.

У јесен пшеница заузима мало више од 12.000.000 хектара, т.ј. око 35 процената од целе јесење усевне површине, остала количина била је засејана под раж, озими јечам и друго.

У пролеће било је засејано пшенице, као што смо горе рекли, 25.230.000 хектара. Дакле, укупна усевна површина пшенице ове године износи више од 35.000.000 хектара. Рачунајући просечни жетвени ниво за пшеницу (по совјетским планским нацртима) око 10 метарских центнера, треба очекивати да ће општи жетвени принос пшенице бити око 350.000.000 метарских центнера. Кад од овеколичине одвојимо жетву јесење сетве, која ће имати вапутни значај, и која ће играти главну улогу за иностранство, добићемо по претходним подацима количину већу од 200.000.000 метарских центнера.

Разуме се да ово још није доказ да ће Русија ову количину дефинитивно извести. Извоз зависи не од тога колико ће родити, него од тога какве ће бити унутрашње и спољне конјуктурне прилике за извоз.

Прошла година показала је да је први извоз жита учинио мучну импресију у самој земљи, јер је он био изведен на рачун смањивања

животног стандарта становништва; и, друго, извоз прошле године није дао оног ефекта (валуте) који се од њега очекивао, јер је упао у једну врло незгодну економску светску ситуацију проузроковану падом цена.

И ове године све прилике показују да за житни извоз ситуација неће бити боља од прошле године. Светске су цене тако ниске (15 јуна индекс цена житу је показивао 83 према предратном —) да није могуће уопште озбиљно говорити о великом извозу, јер ће извоз жита бити против сваке логике.

Али пошто имамо посла са једном екстремном снагом, ми не можемо бити сигурни да и при оваквој ситуацији комунистичка влада не ступи у једну екстремну економску акцију.

S. V.

Политички преглед

У знаку форсирања индустријализације. — Форсирање колхозне изградње. — Пролетња сетва и њени резултати. — Проблеми жетвене кампање. — Пленум централног комитета сверуске комунистичке странке. — Унутрашња реорганизација колхоза. — Непотпуно извршење петогодишњег плана. — Транспорт и петогодишњи план. — Стаљинов говор. —

Цео унутрашњи живот Совјетске Русије данас је у знаку форсиране индустријализације и убрзања колхозне изградње.

Бољшевичка власт не преза ни од каквих мера и ставља на земљу све нове и нове терете да би убрзала темпо индустриске изградње. На другој страни, колективизација земљорадње (стварање колхоза) добила је потпуно нечувене размере. Познато је да је колективизација земљорадње, према одлуци бољшевичке странке, почела у Русији у јесењим месецима 1929 године. Почетком 1930 године, по тврђењу совјетске штампе, преко 60% свих сеоских газдинстава С.С.С.Р. било је већ уведено у колхозе. Званични бољшевички говорници и публицисти приказивали су овај резултат као највећу историску победу социјализма.

Али уочи пролетње сетве, када је имала да буде проба своје врсте за овако убрзано, преко ноћ створене нове облике земљорадње у С.С.С.Р., Стаљин, као што је познато, изашао је са својим познатим чланком „Вртоглавица од успеха". Црвени властодржац напао је прекомерно ревносне извршиоце његове воље са оптужбама за „преокретање" и „скретање" партиске линије. Он је прогласио да се толико велики проценат колективизације земљорадње у овако кратком року објашњава примењивањем те колективизације у многим местима путем насиља и против воље сељака, уписаних у колхозе.

Ускоро после одговарајуће одлуке централног комитета бољшевичке странке сељацима колхозницима била је пружена могућност да изађу из колхоза и проглашен је принцип даље колективизације извршено на бази добровољног пристанка. Последица ове мере било је брзо и интензивно напуштање колхоза од стране сељака и за нека два месеца проценат колективизираних сеоских газдинстава опао је нагло, са 60% на 20%.

Крајем прошле године у колхозној политици совјетске власти примећује се поново оштро скретање у правцу форсиране колективизације

земљорадње. Стаљин проглашава нов програм: да се у току 1931 године колективизира 50% свих сеоских газдинстава, а да се 1931 године, т.ј. при крају петогодишњег плана да се доврши општа колективизација земљорадње на целој огромној територији С.С.С.Р., т.ј. на простору шестог дела кугле земљине.

Овде се већ не ради о потпуном извршењу социалног програма петогодишњег плана, већ о томе да се програм многоструко надмаши. Програм петогодишњег плана предвиђао је при крају пољопривредну колективизацију, која би обухватила мање од једне петине жетвене површине — 18%. Продукција колхозног сектора при крају петогодишњег периода била је предвиђена планом у износу само 16 на сто целокупне продукције.

Овакав програм колективизације земљорадње био је израђен од аутора петогодишњег плана у складу са пројектованим порастом извора индустрије за пет година. А индустрија имала је задатак да колективизираној земљорадње пружи машинску базу.

Зашто је онда било потребно толико форсирање земљорадње, у супротности са идеалима петогодишњег плана? Објашњење се налази у томе што је большевицима сада више него икад потребно да селу узму што веће количине жита. Међутим, искуство прошлости доказало је да се колхозима могу узети веће количине жита, него сопственицима појединцима. Тако, на пример, прошле године пораст резерви жита био је, захваљујући колхозима, пропорционално већи од пораста целокупне земљорадничке продукције.

Стаљинова директива била је и овог пута извршена исто толико вртоглаво као и 1929 године. У пролеће 1931 године колективизација земљорадње поново је достигла 52%. 200.000 колективних газдинстава броје у својим редовима данас 13 милиона бивших личних газдинстава, нешто мало преко половине целокупног земљорадничког становништва С.С.С.Р.

Пролетња сетва имала је да послужи као веома важно проверавање новог покушаја формирања колективизације земљорадње. Сетва се обављала у почетку са врло великим тешкоћама и једно време постојала је код большевика бојазан да ће резултати бити катастрофални. Али овог пута, да би избегла крах, большевичка власт мобилисала је сва техничка, економска и финансиска средства која су се могла искористити. Исто тако мобилисан је и огроман број активних комуниста из странке, комсомола и т. д., који су пребачени у села ради потстицања ревности чланова колхоза и рада управљања кампањом сетве. На тај начин омогућено је да се пролетња сетва заврши мање-више успешно.

Крајем јула, према званичним подацима, било је засејано 93% жетвене површине, намењене према петогодишњем плану за ову годину. На колективна газдинства пало је преко 60% засејане површине.

„200.000 колхоза, у којима је удружено 13,000.000 бивших личних газдинстава — гордо проглашава последња резолуција пленума централног комитета большевичке странке — заједно са четири хиљаде совхоза (совјетских газдинстава) засејали су преко две трећине жетвене површине, док су осталих 12,000.000 личних сеоских газдинстава биле у стању да засеју само око једне трећине те површине".

Али ове цифре сведоче исто тако о страховитом економском стању и сиромаштву до којих су доведене огромне масе још неколективизираних личних сопственика. Дванаест милиона газдинстава — половина земљорадничког становништва земље — били су у стању да засеју само једну трећину површине. Ове цифре говоре још и о томе какве све патње и лишавања очекују ове масе у најближој будућности.

Међутим, успешан завршетак пролетње сетве после толико брзе колективизације огромног дела руске земљорадње још не ствара уверење да ће се цео овај опит исто тако успешно завршити.

У вези са прелазом пољопривреде у овако малом размаку времена на колосек крупне колективне производње, у коју су увучени милиони личних газдинстава, претстојећа жетвена кампања истиче многе веома важне и компликоване проблеме, много теже и сложеније од оних проблема што су били на дневном реду пред бољшевичком влашћу за време пролетње сетве.

Главна тешкоћа налази се у томе што су колхози слабо наоружани техничким средствима за експедитивно прикупљање жетве у већим газдинствима. Они за сада располажу малим бројем машина и уређења, потребних за ову сврху. Колхози су били више-мање задовољавајуће наоружани у погледу машина за сетву, док са прикупљањем жетве ствар стоји друкчије.

Један од садашњих бољшевичких вођа Киров, у своме реферату на јунском пленуму централног комитета, на скупу љењинградских активних бољшевика, приказао је ову чињеницу веома јасно.

„Сада — изјавио је он — појављује се питање колико смо спремни за претстојећу кампању прикупљања жетве. Овај задатак огромне важности појављује се пред целом странком, пред целом масом колхозника. Кампања сетве дала нам је овакве резултате зато што смо успели знатно да наоружамо пољопривреду. Али ово наоружање *још није довољно, и ми ћемо се с том чињеницом сударити одмах чим приступимо прикупљању жетве*. Морамо много да учинимо па да обновимо пољопривреду до краја.

Ми знамо какве још тешкоће имамо да савладамо због недовољности нашег техничког наоружања. Да узмемо као пример комбин: свако пола сата он мора да да сто килограма жита. Оно се мора прикупити и брзо упутити са њиве на стоваришта. *Ту одмах наилазимо на недостатак у аутомобилима*. Ако пређемо кампањи прикупљања жетве на совјетским њивама неспремни, можемо много да изгубимо".

На пленуму централног комитета бољшевичке странке питање организовања прикупљања жетве истакло се као једно од централних питања. Пленум је поводом тога показао узнемиреност и позвао се, у главном, на прошлогодишњи пример, када је прикупљање жетве на њивама колхоза дало веома неуспешне резултате, и поред тога што је прошле године површина колективизиране земље била два пута мања него данас.

„Прошлогодишње искуство — гласи резолуција пленума — показује да је немогућно задовољити се успесима колективизације и сетве, и

да се не сме недовољно ценити сва озбиљност задатака у области јачања колхоза и прикупљања сетве, јер би то значило наношење огромне штете целокупном послу колективизације.

Широко практиковано прошле године распоређивање прихода не на бази рада, већ на појединачној бази, напоредо са недовољним искуством у вођењу великих газдинстава, имале су за последицу да у више случајева прикупљање жетве није било доведено докраја, и да су губитци у колхозима приликом прикупљања били веома велики и да се жетвена површина показала недовољно проширена".

И у циљу јачања колхоза и осигурања најповољнијих услова за прикупљање жетве, пленум централног комитета бољшевичке странке издао је декрет о једној мери, узетој из потпуно другог арсенала, а никако из оног који би, према логици, имао да служи комунизму и колективизацији. Ова мера јесте увођење у колхозе и за све без изузетка радове система „сдељшчине", т. ј. накнаде према раду. Ранији систем подједнаког награђивања свих учесника колхоза био је проглашен за „штетну једнакост, погодну само за агитацију сопственика — „кулака". У будуће сваки сељак у колхозу има да добије плату само за ону количину рада коју је он дао, на основу израчунавања броја радних дана. Они који су више привредили, више ће добити, а они чија је количина рада мања, добиће сразмерно томе мању награду. Принцип једнакости ставља се ван снаге.

„Сви без изузетка радови у колхозима — декретира револуција пленума централног комитета, морају бити организовани на основи „сдељшчине", с тим да њени облици буду што простији и што разумљивији сваком колхознику и да број равних дана, који пада на сваког колхозника, буде уписан у његову радну књижицу без обрачуна речима, а да се узима у обзир не само количина свршеног посла, већ и његова каквоћа Совјетска газдинства у области примене „сдељшчине" морају да служе за колхозе за пример, као што су они пример у области производње и у области примене нових машина".

Утичући на индивидуалистички интерес колхозника, бољшевици су се надали да изазову помоћу ове мере повећање продуктивности рада, које би пружило накнаду за недовољност техничког наоружања и недостатак искуства у вођењу крупног газдинства.

Ова мера има, међутим, две веома важне последице. Са гледишта социјалног, она приближава сељаке у колхозу положају сеоских радника, везаних за свој колхоз. Јер изборни принцип веома је слабо заступљен у у колхозима, у којима првенствено командују комунисти и комунистичка омладина, „комсомолци", који извршују директиве и наредбе бољшевичке странке.

На другој страни имамо противречност: јачање колективизације, које би само по себи имало да значи превласт општег, колективног интереса над личним, спроводи се баш помоћу истицања тих индивидуалних интереса у области рада.

На тај начин „изграђивање социјализма" на селу остварује се сада помоћу примене капиталистичких метода организовања и награђивања

рада од стране бољшевика. Ове методе почињу да добијају сада све ширу примену и у „изграђивању социјализма" и у варошкој индустрији.

Резултати прва четири месеца треће „одлучујуће" године петогодишњег плана показали су се незадовољавајући чак и према званичним бољшевичким подацима. Први пут за цео период грозничке изградње и узурјања темпа индустријализације званична штампа почела је да говори отворено о тешкоћама за остварење „пјатиљетке" у року од четири године и о постојању „пробоја". Први квартал ове године био је обележен подбацивањем у извршивању плана, и то нарочито у најважнијим гранама тешке индустрије, где се заостало иза плана за читавих 40%.

У исти мах констатује се отсуство пораста продуктивног рада у индустрији и поред великих издатака за усавршавање техничке базе. Исто тако констатује се недовољна спремност руководног техничког персонала и масе фабричких радника за савлађивање нове технике.

Најзад, постало је потпуно очевидно и неоспорно да неуређене железнице С.С.С.Р. апсолутно нису у стању да изврше оне задатке који им се постављају у вези са грандиозном привредном изградњом, везаном за покушај да се петогодишњи план изврши за четири године. Пленум централног комитета бољшевичке странке много је расправљао о питању транспорта и донео је, шта више, две специјалне резолуције посвећене овом питању. У њима се истиче да „и поред несумњивих успеха у раду железничког транспорта, темпо његовог пораста не одговара темпу ширења социјалистичке изградње у држави, што има за последицу неповољан положај транспорта у народном газдинству".

У овим резолуцијама истиче се исто тако да и поред прелома у погледу оздрављења железничког транспорта „темпо учвршћивања основних фактора овог прелома мора се признати као недовољан". Пленум централног комитета изјаснио се стога за коренту реконструкцију транспорта на основу његове електрификације и скицирао је велики програм овакве електрификације. У програму се проглашава да у периоду 1932—33 г. електрификација мора бити изведена на линијама протезања од 3690 километара, а од њих за теретни саобраћај 215 километара.

Поред електрификације, у програму фигуришу исто тако увођење великих вагона од 60 тона, реконструкција горњег строја, преуређење вуче итд. Међутим, у овом се питању добија нека врста зачараног круга. Неуређеност транспорта јесте један од основних узрока подбацивања плана, нарочито у области тешке индустрије. Међутим, ради извршења цитираног програма реконструкције транспорта потребан је у првом реду баш колосалан напредак ове тешке индустрије.

Горе летимичцо набројане нове тешкоће, које су искрсле пред комунистичким Кремљем, бациле су донекле свој отсев на Стаљинов говор, који је у иностранству оставио сензационалан утисак.

И бољшевички властодржац први пут за последње три године почео је да говори о неуспесима у послу индустријске изградње. Раније је он у свим својим говорима само трубио победу. Сада је, међутим, властодржац из Кремља прешао са огорчењем на веома сурову „аутокритику".

Приказујући резултате треће године петогодишњег плана, Стаљин је признао да је „слика шарена". Има привредних грана, које показују пораст за 40%—50% у поређењу са прошлом годином, али има и грана са неких 6%—10% пораста, па чак и мање.

Један од главних узрока подбацивања плана јесте, према Стаљину, сувишна покретност радне снаге. А та покретност, по мишљењу бољшевичког првака, јесте резултат примене оне исте „једнакости" (подједнаког награђивања рада, без обзира на количину и квалитет радне продукције појединаца), којој је он објавио рат у колхозима. Покретност радне снаге објашњава се тиме што и квалификовани и неквалификовани радник, као што је то са комунистичког гледишта и умесно, добијају исту плату. То је — проглашава сада Стаљин — неправилна организација рада, неправилан тарифски систем, „левичарска једнакост" у области зараде.

„Та једнакост — говорио је он — води томе да неквалификовани радник није ничим заинтересован да постане квалификован, и на тај начин лишен је перспективе унапређења. Не може се трпети да радник у металургији добија исту плату као и чистач, а машиниста на железници као преписивач". Друга „сензација" Стаљиновог говора јесте његова категоричка изјава о потреби радикалне промене односа према интелигентима — техничким стручњацима и потреби да се престане са хајком против њих. Баш ову техничку интелигенцију у току последње две године, по наредби тог истог Стаљина, оптуживали су бољшевици за најцрње злочине, за неограничени и злобни „дефетизам", за организацију глади, припремање интервенције итд. Њени најистакнутији претставници били су стрељани и приморавани да терете и себе и друге. Они интелигенти довлачени су на оптуженичке клупе демонстративних „дефетистичких" суђења. Сада Стаљин изјављује да је томе дошао крај и да почиње ново, мирољубиво поглавље у односима техничке интелигенције и бољшевичке власти. Ту је интересантна Стаљинова аргументација.

Интелигенција се бавила „дефетизмом", по мишљењу Стаљина, стога што је преувеличавала тешкоће совјетске власти и веровала у интервенцију са стране.

„Ако су чак неки стари бољшевици са деснице били немоћни да се отму том утицају и скренули су у страну од странке, немамо разлога да се чудимо томе што је један део старе техничке интелигенције, увек стран бољшевизму, био поколебан. У оваквој ситуацији совјетска власт могла је да практикује само политику уништавања активних дефетиста, дезорганизовања неопредељених и привлачења лојалних" — каже Стаљин.

Тако је било пре годину — две дана. Сада пак, како уверава Стаљин, ситуација се променила. Совјетска власт савладала је тешкоће које су се пред њом налазиле, и показало се да је интервенција варка. „Заиста, шест година се говорило о интервенцији, а она није ни једном покушана"

У једном делу заграничне штампе Стаљинов говор оцењен је као оштра промена целе бољшевичке политике, као скретање од комунизма и капитализму. То је, наравно, огромно преувеличавање. У Стаљиновом говору постоје само две карактеристичне чињенице: попуштање квалификованим радницима, којима је обећано повећање зараде и попуштање

интелигентима — техничким стручњацима, којима је комунистички властодржац пружио границу мира. Помоћу ових попуштања Стаљин је рачунао да задовољи две силе, толико важне у послу индустријске изградње. У свему осталом политика бољшевизма остаје без промене, „генерална линија“ се не мења, и темпо „изградње социјализма“ се не успорава.

Нови период бољшевичке политике може се обележити као извесно приближавање капиталистичким принципима, али и ово приближавање, спроводи се само у области експлоатације рада, а никако у областима својине, производње и замене добара, које су, као и раније, потчињене закону колективизације.

Али Стаљинов говор, услед необичности његовог тона и садржине, ипак се може сматрати индиректним отсевом неке промене у унутрашњем положају С.С.С.Р И веома је могућно да се тим говором отвара нова етапа политичких догађаја у Русији.

Превео Е. Захаров

Е. Јевгењев

Књиге и часописи

Ruska Romansa: Pokušaj intonativne analize. Zbornik članaka u redakciji B. V. Asafjeva. Izdanje „Academia" Moskva-Lenjingrad, 1930, 1920. 167 strana. Cena 2 r. 70 kop.

Muzička sekcija Lenjingradskog državnog instituta za istoriju umetnosti, pod upravom velikog teoretičara muzike, prof. B. V. Asafjeva (koji se češće pojavljuje pod psevdonimom Igor Gljebov) bavi se stalno ozbiljnim radom na ispitivanju ruske muzike, primenjujući pri tom najnovije metode. Knjiga „Ruska romansa" u tom pogledu jeste obrazac radova u seminaru za izučavanje intonacije ruske romanse od 20-ih do 90-tih godina XIX veka, izvedenih u 1924-25 godini g. Zadatak tih radova bio je: „Ne da se anališe tema romansa već da se posmatra uzročni postanak muzike, polazeći od svhatanja romanse kao celine u kojoj se nalazi uzajamno dejstvo dva rukovodeća faktora, dva punopravna oblika intonacije: govornog i muzičkog." Naročito značajan rad u zborniku jeste članak B. Asafjeva „Najvažnije etape razvića ruske romanse"; u njemu je tok njenog razvitka pokazan ne samo u čisto muzičkom planu, već i u vezi sa tokom društvenog života i ukusa. Dalji radovi jesu već detaljna proučavanja autora. Iz njih se kao naročito značajni mogu istaći „Pojedine crte fakture i oblik Glinkine romanse" od E. L. Datema; „Balakirev i njegove romanse" od R. M. Zaricke (najprostije pisan) i Jelene Tinjanove „Pesme i Igre smrti Musorgskog." Ostali: „Karakteristični intonativni elementi u romansama Dargomižskog" od E. V. Evanjda; „Romanse o Borodinu" od A. Rabinovića i „Stilske odlike" romanse M. A. Rimskog Korsakova" od S. D. Magida, i ako su plod promišljenog i ozbiljnog rada, izgledaju nedovoljno izrađeni a ponekad, kao kod Magide, i mestimično nejasni u izlaganju. Ali ako uzmemo u obzir prilike rada i to da oni nisu bili navikli na te nove metode, moramo se uzdržati od svake kritike navedenih članaka i pozdraviti što je ruska muzička nauka pošla tim svežim i novim putem. Knjiga je dragocena ne samo za ruskog čitaoca već i za svakog stranca koji želi da ozbiljno prodre u prirodu ruske muzike i istoriju njenog razvitka. Svi članci su rađeni s obzirom na čitaoce muzički obrazovane, samo se rad B. Asafjeva može preporučiti širem krugu čitalaca, tim pre što je u njemu iznesena jasna slika razvića ne samo romanse već i istorija razvitka celokupne ruske muzike u periodu koji je prikazao Asafjev. Kao

najbolje radove instituta navodimo knjigu Finagina „Ruska pesma" i „Lirika kultova u Rusiji" od A. Preobraženskog.

A. Re

Prevela *B. Kovačević*

Георгиј Шилин: Губавци. Издавачко предузеће књижевника у Љењинграду, 1930. — У неплодној степи, далеко од насељених места, на тридесет километара од једне среске вароши у Јакутији налази се заселак од двадесет пет кућа, у коме живе губавци и њихови самопожртвовани лекари. Овај лепрозориум постоји већ тридесет година.

Књига Георгија Шилина прича о животу овог засеока у нашим данима. Ово је низ самосталних прича, спојених међусобно заједничком темом, истим местом радње и извесним бројем „сталних" хероја. Аутор приказује читав низ болесника, али у сушгини херој ове књиге је губавост, лепра или, како је ова болест називана још у библиским временима, цараат. Овим неће да кажем да у Шилиновој књизи нема људи, и да постоје само милиони „Ханзенових штапића", али цела психологија његових јунака и цео њихов живот у знаку је грозне болести. Шилин је човек великог срца, озбиљног психолошког искуства и опсерваторског дара, а уз то располаже, можда у већој мери него стилистичком вештином, тајном да убедљиво изрази унутрашњи немир, немир сличан ономе који осећамо, на пример, читајући тужно писмо блиског нам човека. Он тако снажно даје израза ужасу пред губавошћу да читалац са извесним страхом додирује странице књиге — као да је у њима зараза ове страшне болести.

Шилин се у више махова, готово манијачки, враћа у овим причама на једну психолошку појаву коју је код губаваца приметио: болеснике стално мучи питање где и када су се заразили. Не избегава то ни строго логични реалист, комунист Строганов, који је одлучио да раскине са животом и који се мучно решавајући ово изгледа сувишно питање. Најтрагичније је решење тог питања код сликара Кравцова. Пре одласка у лепрозориум, он, усамљен у своме атељеу, грозничаво извршује поруџбине да би осигурао породицу. Једне ноћи он долази својој жени, са којом је од почетка болести прекинуо односе, и затиче код ње љубавника. И ту се добија одговор на оно „где и кад?', јер се на челу овог човека налази кобна пега, а на телу — мало излечене ране губавости. Али жена и њен љубавник тврде да је кривац зараве Кравцов. И пред њим се јавља ново, горешиво питање: „ја или он?"

Психолошки је интересантан тип одлучног, снажног трговца, који у лепрозориуму наилази на свог непријатеља, оног који га је заразио. Пун негодовања и освете, он захтева да овај човек буде кажњен, хоће да га убије, а заборавља да поред њега живи верни слуга, на кога је прешла зараза од господара. Овај слуга толико је навикао да све чини за друге, толико је самопожртвован и пун бриге, толико је смеран и повијен под величином

свог, добротвора, да трговцу и не пада на памет да осети своју кривицу пред њим.

Интересантно су приказани породични живот болесника, психологија губаве деце (Ромашка) и долазак талијанског лекара Голдоџиа, који од свих крије своју болест.

Књига се завршава једном мрачном сценом: рано ујутро у кабинет лекара шефа Туркејева улази млада, самопожртвована и лепа лабораторкиња Вера Максимовна, која уживa љубав целог лепрозоријума и са болним усклицима: „докторе, шта је ово?" открива пред њим груди. „Вера Максимовна је дрхтала, припивши се уз њега. Доктор Туркејев сагао се над њом и миловао њену косу. Лице му беше суморно. Гледао је кроз прозор и по стаклу од наочара клизила је споро једна велика суза."

Тешко би било прочитати до краја књигу Георгија Шилина, чије име морамо отсад да запамтимо, да није баде која бодри и овог писца, да ће наука победити ову болест и да ће сви људи бити спашени. И ми верујемо речима Туркејева:

— Ускоро ће „јој" бити крај.

Михаил Зошченко: Успомене о Мишелу Синьагину. Издање „Петрополис". Берлин, 1930. — У предговору овој малој биографској причи совјетски хумориста, М. Зошченко, правда се да описује живот и доживљаје „других, рецимо просечнијих људи, тако рећи уписаних у сомотску књигу живота."

Заиста, живот Синьагина „малопознатог, малог песника" веома је некомпликован и обичан. Овај живот мало одговара годинама рата, револуције и социјалног преокрета, кроз које он пролази. „М. П. Синьагин није био у рату због везаних прева". У годинама револуције он је шетао улицама Пскова, склапајући стихове, сањајући о „тајанствености'. Међутим, било му је суђено да изневери високе снове о незнанци и он узима за жену добру и прозаичну Симочку, нагнан на то енергичним мерама њене предузимљиве мајке. Али ни породична срећа, ни рођење детета не могу да га задрже и Синьагин бежи у Љењинград. Великоварошки живот и нова љубав бацају га, међутим, на просјачки штап.

После девет година, у ритама и измршавео, Синьагин се враћа у завичај. Састанак са Симочком, која се већ одавно удала за другог, али још увек воли песника, дат је веома дирљиво, и ту Зошченков хумор само чини тугу јачом. Ванредно је лепа у својој трагичности сцена кад Мишел ноћу продире у кухињу да тражи хране, а Симочка мисли да јој је он дошао на састанак. Завршава се прича Мишеловом смрћу од запаљења плућа. „Симочка је страшно плакала и није дуго могла да се смири, проклињући себе што Мишелу није рекла све што је хтела и мислила да каже." „Његов гроб и дан данас окићен је цвећем".

У почетку ова прича обилује комичним појединостима у духу осталих прича Зошченкових („Весео живот", „Породична завршлама"; — види „Руски архив" бројеве 5—6). Али после све ређе и ређе назире се Зошченков осмех

Досадан, миран провинцијски живот, прости, некомпликовани доживљаји. А, међутим, ова мала књижица је шамар своме добу, пасквила на епоху, на данашњи колективизам. Ово је проповед непоколебивих и вечних људских осећања, ово је она традиционална (толико снажно развијена код Зошченка) руска хуманост, која је дошла до израза још у Гогољево доба.

Данил Фибих: Памучни отпатци. Роман у два дела. Издање „Петрополис". Берлин, 1930. — Нова совјетска литература последњих година смело се може назвати „произвољачком". Ако постоји књижевност романтична, симболична, парнасовска и т. д., онда постоји — и ево је пред нама — и књижевност индустриска. Класична њени примери су „Цемент" Гладкова и „Шипке" Панферова.

Фибихов роман, који приказујемо, наравно такође је индустриски. Овог пута је индустрија цица. Одатле и потиче наслов романа: „угар" — то су памучни отпатци.

Интрига романа је доста компликована и развија се по шеми „интензивности". У том смислу књига се лако чита. Директору мануфактурног треста, Чагину, човеку велике воље и пословне енергије, долази његов син Сергије, за кога је отац годинама мислио да је погинуо у грађанском рату. Приликом овог сусрета види се да су отац исин један другом страни. Сергије је још као дечко живео веома бурно у четама Махноа, васпитавао се у пљачки и убиствима и потпуно је стран своме оцу, озбиљном и вредном. Сергије је без принципа и пун је порока. Стварна суштина његове личности постаје јасна постепено кроз роман: у почетку он изгледа чак и привлачан. Његова младићска љубав према Нини, другој очевој жени, његова жеља за лепом речи све се ово, изгледа, може схватити. Аутор цепрестано алудира на мрачну Сергијеву прошлост (наркотоманија, покушај крађа бразлетне, резоновање да је убити човека — „као пљунути" и, најзад, тајанствена фигура одрпанца који прати Сергија). И најзад постаје јасно да је Сергије, поред свега овог, још убица и разбојник. Цео расплет романа спојио је писац у један драматични чвор. Чагин отац сазнаје да га је жена преварила са сином, њихово објашњење још се није довршило, а долазе да ухапсе Сергија за убиство Чагиновог пријатеља инжињера Болта. Сергије обара човека који је имао да га ухапси и покушава да побегне. Отац га гони и пуца на изласку на кућу на Сергија.

Идеја романа? Има их неколико. Борба духовно здравог и крепког Чагина са трулим и инфериорним отпатком епохе Сергијем. Или противречност између личних и друштвених интереса. Чагин-отац, који је потпуно одан социјалној изградњи, заборавља на своју жену и губи њену љубав. А ту је и изградња, којој је посвећен већи део романа. Она спасава Чагина-оца после катастрофе његовог личног живота. Роман се завршава бодро, победом мануфактурног треста.

О. Савич и И. Еренбург: Ми и Они. (Француска). Издање „Петрополис". Берлин, 1930. — Књига Савича и Еренбурга јесте књижевно монтирање, књижевна врста која је данас у Русији веома у моди. Она је састављена од одломака, а местимично и од појединих реченица извађених из дела и писама руских писаца (од почетка руске књижевности до наших дна). Све ово приказује посматрања и судове руских писаца о Француској и Французима.

Ова нова метода, која се данас тако често примењује на проучавање прошлости и биографије појединих личности веома је спорна. „Ужурбаност" наше епохе заједно са љубављу према класификирању и систематизовању доприноше искоришћавању овог „монтирања". Читалац нема времена да прави билансе живота или уметности — и два човека примају се да прочитају стотине свезака и да из њих изаберу мисли разних људи из разних епоха на једну тему. Вама је, на пример, тешко да се сетите свега што су руски писци говорили о Француској. Не морате да се трудите — ево ручне књиге, у којој је све ово прикупљено. Али у свему овоме има нечега што овај систем негира. Јер једна је ствар кад ви, читајући цеко дело, сами наилазите на речи које задовољавају, и сами их откривате, а сасвим је друго и потпуно лишено сваке радости читање нагомиланих цитата, истргнутих из живог тела и мртвих у своме звучању..

Прелазећи на ову књигу, можемо рећи да је монтирање „Ми и Они" ретко неуспело и тенденциозно. Школска је и плитка подела монтирања: „нарави", „буржоа", „радници", „сељаци". Често ови наслови приморавају господу састављаче да штампају потпуно неинтересантне цитате, само ако ови цитати одговарају теми. Непријатно је сецкање чланака појединих писаца на десетине парчади, разбацаних по разним отсецима и страницама. Све је ово компликована ствар, а што је главно — ствар потпуно бесциљна. Сасвим је очевидно да овакав рад може да донесе задовољство једино састављачу.

Не, морамо се вратити индивидуалном раду, надахнутом, упућеном самоусавршавању, раду који дозвољава трудбенику да награди себе за свој труд око тражења. На то нас позива сваки покушај књижевног монтирања.

Генерал А. И. Дењикин: Стара армија. Свеска трећа. Издање „Родник". Париз, 1931.

Генерал А. И. Дењикин наставља своју серију записа о животу старе војске, придржавајући се, како је то речено у предговору, поуке Суворова да је „потребнији непријатан извештај ради савлађивања него пријатан ради утехе." Књига се дели у три дела: „У јункерској школи", „У артилеријској бригади" и „Касарна". У првом напису живот је приказан у већ класичном духу оваквих дела: познати типови педагога, шале ученика, учење предмета по дискретним потсетницима, чудне дисциплинске казне и т. д. — све ово се илуструје разним случајевима из живота. Интересантнији је део о артилеријској бри-

гади у граду Белу. Аутор „Старе армије" затекао је још легендарно доба „Мохиканаца" рођених за буру...у сременским варошима, затекао је тероризацију јеврејског становништва, љубавне доживљаје са месним лепотицама, пијанке, двобоје. У последњем напису („Касарна") много мање има од живота и доживљаја. Ту писац са својственом њему истинољубивошћу приказује цео непривлачни построј касарнског живота у старој армији (ма да се уздржава од позивања на Ремаркову књигу да би доказао преимућство руских касарна у поређењу с оним што је било обична појава у немачким касарнама). Подвлачи атмосферу грубости, која је владала у касарнама, чудне односе према претпостављенима и т. д. Интересантно је причање о историји физичких мера: шиба укинута већ више од пола века, враћа се 1915 године, а после револуције северно кавкаска црвена војска их је прихватила.

Књига је написана у полубелетристичком облику, снабдевена је историски напоменама и озбиљним ауторовим коментарима. Лишена је оног даха официјалности који је толико карактеристичан за целу војну књижевност, и проткана је новим „хуманитарним" идејама.

К. Милер: Француска емиграција и Русија у доба Катарине II. Издање „Родник". Париз, 1931.

Књига К. Милера заслужује најласкавији приказ. На двадесет пет штампаних табака излаже се историја француске емиграције у светлости њених односа са Русијом у доба Катарине Друге. Ово је једина књига која поменуто питање обухвата у пуној његовој ширини и садржини, а чита се са великим интересовањем, које се непрестано повећава.

Интересантно је да, и поред жеље која се појављује чак и код читаоца — да упореди догађаје и личности описане у овој књизи са догађајима и људима руске послереволуционарне емиграције, аутор кроз цело своје дело није дозволио да га поведе метода поређења и аналогија, која се у даном случају сама наметала. Шта више, он, као уплашен пред оном сликом коју је приказало његово непристрасно перо, жури се да се извини у предговору пред емигрантским читаоцима и да их увери да су ове две епохе веома различите и да би свако поређење између њих могло да буде „крајње опасно". Али сама историска факта толико су неумољива да по прочитању књиге осећате жељу да кажете: „будимо храбри и саслушајмо мирно оптужујућу реч историје бар ради тога да не понављамо погрешке оне епохе." Аутор, вероватно, и не слути колико је убедљив његов историски приказ, као што у своје време Катарина Друга вероватно није слутила значај својих речи: „Тешко оној земљи која ради свог спаса прибегава страној помоћи."

Сем ванредно лепе карактеристике Катарине Друге, аутору су нарочито успеле карактеристике двају хероја француске емиграције, грофа од Провансе и грофа д Артоа. Он је оцртао њихову злочиначку лакомисленост, безгранично распикућство

и отсуство жеље да поведу рачуна о променама које су се око њих догађале. Пред читаоцем промиче читава једна галерија тадашњих емиграната, бачених у далеку и туђу им Русију. Веома је успешно оцртан местимично необично занимљив лик француског отправника послова у Петрограду Женеа и његов трагични, а понекад и комични положај.

Аутор не говори само о Русији, већ, успут даје и слику односа између француске емиграције и других европских држава, што чини његово дело још обимнијим и значајнијим.

Алексије Толстој: Петар I роман у две свеске. Издање „Петрополис", 1931.

Лик Петра Великог више пута је инспирисао руске писце: од Державинове епохе до епохе симболизма (Д. Мерешковски: „Петар и Алексије"); цар-дрводеља, „антихрист", велики реформатор, био је приказиван у лепој књижевности. Највише књижевно оваплоћење Петар Велики нашао је у делу Пушкиновом, и ако су се касније, захваљујући великом раду историчара (Соловјев, Кључевски, Платонов), рељефније оцртале појединости живота и делатности Петра Великог. И поред тога нико од руских писаца није био у стању да прикаже моћ и величину Петра тако снажно и стихиски јако као што је то, у својој грандиозној замисли, учинио Пушкин. Лик Петра Великог се диференцирао, поделио у више људских ликова, који су понекад чудовишта, и изгубио је за увек Пушкинску генијалну заокругљеност. Петар је губио све своје привлачне црте, нишчезавале су генијалне манифестације његове природе, он је постајао звер, будала, џелат, анализа његових војних похода коју су вршили историчари, одузимала му је и ореол ратничке генијалности, а његовој друштвеној делатности давано је обележје нечега слепог и случајног. У прошлој деценији настављено је ово обарање Петра, коме су придаване црте „првог бољшевика" и који је постајао, на пример под пером Бориса Пиљњака „безумни сифилистичар".

Пре неколико година појавио се са негирањем ове „опште струје" професор Платонов. Његова одлична књига „Петар Велики" почиње анализом савремене белетристике посвећене Петру, у главном анализом Толстојеве приче „Дан Петра" и дела Бориса Пиљњака. Наоружан подацима научне историје, заслужни академик доказује нам све грешке, промашаје, преувеличавања наших писаца и са негодовањем утврђује сумњивост извора којима су се користили писци, оцртавајући животињску грубост и патолошке нагоне цара Петра. Сва „сочност" и „саблажњива разголићеност" стила Пиљњака и Алексија Толстоја одмах бледе пред непристрасном пресудом историчара, који је хладно доказао немоћ и неписменост ових белетриста који су се пребацили.

Велики роман Алексија Толстоја „Петар Први" (досад су изашле две књиге, али ће се, вероватно, касније појавити трећа и четврта) јесте нека врста посредног одговора старом професору. Смисао овог одговора је у скривеној пишчевој замисли: „па ипак

је Петар био онакав каквог сам га ја приказао у ранијој причи". Очевидно је да је Толстој овог пута био много пажљивији према своме задатку: он је темељно проучио разноврстан материјал из историје Петрове епохе и служио се тим материјалом веома опрезно. Основни задатак дела има ширу базу: не само дати „људски лик" цареву, већ и приказати целокупну грозничавост „изградње нове епохе", којој је у центру била сложена и разнолика личност Петра. За сада је пред нама само почетак живота и делатности „московског цара": од „веселих шала" да обрачунавања са стрелцима, учињеног после првог путовања Петра у иностранство. Али већ у овој „кришки епохе" писац је исцрпао основну идеју романа.

Роман „Петар I" написан је у облику самосталних кратких поглавља, у којима се описи живота народа, живота робова, и политичко економска расматрања о московској држави дају напоредо са описима дворског живота „старе Москве" и делатношћу Петра. Стил Толстојев је пун боја, блистав, обилује живом радњом и сажетошћу, „офанзивношћу" излагања. Овом се литерарном маниру таленат не може оспорити. Гломазна и снажна Толстојева Русија има у себи оне живописности која нам је позната по сликама руских сликара. Само је код Толстоја све ово дато са више импресионизма, „модерније". Сем тога, изнад свега провејава дух „данашњице", даје се паралела с оним револуционарним преуређењем народног живота. У осталом, ову тенденцију писац марљиво крије. Роман почиње описивањем народног живота. Толстој слика грубу и дивљу Русију пре Петра: пред нама су безбројне уличне туче, непрестане ситне крађе и веће пљачке. Псовке и пљусак шамара одјекују Москвом. Нарави на московском двору нису ништа боље од нарави широких слојева. У оваквој атмосфери расте Петар. Веома тачно противстављен је оваквом животу уредан, миран живот „немачког кварта, коме тежи срце младог Петра. Овај рајски културни живот непрестано привлачи царевића, одвајајући га од московске штале, од црних старица, од пљавих дворских интрига. Петар је приказан као болешљив дечак склон брзом примању утисака и суров. Толстој се није одрекао оног лика Петра који је дат у причи „Дан Петра"; он расте као груб, неспретан, пљав дечак. Уза све ово, Петар се стално плаши за свој живот: плашљивост и неповерљивост добијају код њега ненормалне размере. Ноћу, само у кошуљи, Петар бежи из немачког кварта, сазнавши да из Москве долазе стрелци који му носе царски венац. Професор Платонов нарочито се револтирао тиме што је Петар раније код Толстоја јео веома неестетично, брисао нос рукавом и био уопште потпуно непристојног владања. Петар у Толстојевом роману је исти: он једе прве брачне ноћи, крај постеље младе супруге, дебелу кокош, облизујући своје масне руке; за време ручка код Немаца он се понаша горе него какав коњушар. Веома иронично приказује Толстој неспретну љубав Петра према песнички располо-

женој Анхен. Груба миловања измучене царице, кад је Петар пијан, исмевање над уваженом властелом, свирепа саслушања „издајица", пијане поворке кроз улице — сва ова историска факта Толстој је дао са нарочитим „натуралистичким одушевљењем".

Трагикомична историја освајања Азова, онако како је она испричана у Толстојевом делу, или анекдотично путовање Петра кроз стране државе у овом погледу су нарочито карактеристични. Ту Толстој, ослањајући се, наравно, на историјска факта, даје пуну слободу своме надахнућу, и његов таленат чини причање убедљивим.

Остављамо историчарима стручњацима да суде о новим грешкама које је Толстој почињно, (у осталом, суштина није у грешкама, већ у избору и комбиновању већих и мањих факата — а у томе је Толстој, као што се види, велики мајстор: Платонов, можда, овог пута неће моћи да нађе повода за замерке) и покушаћемо да направимо чисто уметнички биланс Толстојевог дела.

И ево прве недоумице. Где је у овом делу сам Петар? Овај младић дугачких ногу, који вртоглаво прелеће са посла на посао, никад не успевајући ни у једном, свирепи и незаситан, богохулник — зар је ово Велики Петар? Недоумица расте: зашто овог јуродивог сви слушају, зашто је он толико славан у Европи, зашто се граде лађе и отварају фабрике, зашто огромна држава као да се пробудила после многовековног сна. Ма како да се оцењује Петар, ма каква да се карактеристика његове личности очекује од писца, потребно је у првом реду наћи у себи снаге (као што је нашао Пушкин) да се да синтетички лик генија, и да нам се свом снагом уметничког стварања сугерише да је баш то Петар. Ми ниједног тренутка не верујемо Толстоју да је то историски Петар. Можемо да се помиримо са свим „детаљима" његове делатности, са свима недостацима ове личности, али на плану тих детаља и недостатака ипак се морају појавити неке величанствене црте, оне које су створили векови. Не, овај задатак Толстој није савладао. За то су потребне нарочите способности. Ту није довољно имати око фотографа и искусно перо. Потребно је дубље познавати човека и дубље продрети у стару епоху.

А штета је. Роман се чита са интересовањем, и местимично динамична фигура Петра уздиже се за читаву главу изнад „птића" из његова гнезда. И има у овом роману један озбиљан моменат: кад се Петар, посматрајући стране лађе, одлучује да уздигне Русију. Арај, тај моменат пролази...

Леонид Леонов: Соћа. Роман. Издање „Књига и сцена". Берлин, 1931.

О овом роману Л. Леонова много се говорило још пре него што је он штампан у засебној књизи, када га је доносио један од московских месечних часописа. Леонов припада, као што је познато, „сапутницима" октобарске револуције. т. ј. „писцима интелигенције." Али сада је он у милости код совјетске власти, и заузима положај претседника

Сверуског савеза писаца. Леонов, како изгледа, искрено верује у „нову изградњу", и стога је његова последња књига цела посвећена овој новој Русији. Емигрантска руска критика стала је на гледиште да је „Соћа" мање значајно дело него роман „Лопов", који је изашао пре две године, и у коме је оваква тенденција била веома мало заступљена. Да ли је то тачно?

У „Руском Архиву" (Бр. 3) ми смо приказали вредне пажње приче Леонова, о „мужицима" и подвукли, у главном, сјајну способност Леонова да „уметнички слика". Леонов је један од најбољих прозних писаца младе руске књижевности. Он је потпуно зрео мајстор, који влада својим стилом и живи у кругу својих идеја.

Целокупно дело Леонова (а оно је веома обимно, и поред пишчеве младости) јесте наша епоха на прелому, тужне, проткане дахом умирања црте оног што одлази и грубо, али истините приказане слике будућности. Леонов је уз то ишао путем све већег и већег обухватања повог времена, на штету прошлости. Сасвим логично он је пришао „Соћи", у којој пишчево срце бије новим ритмом. Нама емигрантима „Соћа" се није допала — роман нам се учинио туђ, извештачен.

Али ово питање (нарочито за страног читаоца) нема великог значаја. За оне који се интересују за списатељски пут Леонида Леонова важно је да ли је тенденција, снажно испољена у „Соћи", утицала на уметничку страну дела и да ли она умањује значај Леоновљевог стварања.

Језик и сликовитост код Леонова су сјајни као и раније; људи у његовом делу живе, дишу, привлаче читаоца сложеним низом својих душевних покрета; описи природе око целе Соће пуни су свежине и боја; композиција романа је веома хармонична и заокругљена — све је у „Соћи" на висини, као и у ранијим делима Леонова. Основна тема — психологија борбе нових људи против старих, нових идеја са веровањима и сујевером прошле епохе, и поред своје тенденциозности (понекад чисто политичке), та основна тема развијена је веома широко и људски (у чему апсолутно не успевају пролетерски писци).

Како изгледа, на питање које је горе постављено, можемо, ако желимо да будемо потпуно непристрасни, да одговоримо негативно: такозвана „социјална наруџбина", дата Леонову у роману „Соћа", није ставила свој жиг на пишчев књижевни лик.

„Социјалну наруџбину" Леонов је извршио успешно.

Треба разликовати у овом термину две нијансе. „Социјална наруџбина" у ужем смислу те речи јесте термин истакнут од московских марксиста, који значи, просто речено, наруџбину власти, дату уметности: данас је на дневном реду борба странке против троцкиста, сутрадан има да се глорификује петогодишњи план, прекосутра — да се опева десетогодишњица Г. П. У. Ова социјална наруџбина у суштини јесте просто потчињавање уметности задацима странке, обарање уметности на ниво „агитке" (пропаганде). Али постоји у „социјалној наруџбини" и један други, за уметност

трајни смисао. И оваквој „наруџбини" био је ту скоро посвећен у књижевном руском удружењу „Кочевје" (Париз) значајан реферат Н. Берђајева. Узајамни однос уметности и живота, уметника и њихових народа, стварања и друштвене активности, дубљи је и сложенији него што се то обично сматра. Свако право уметничко дело у ствари је створено по „социјалној наруџбини" оног времена и оног народа коме његов аутор припада. Зар Фиренција Дантеове епохе, Шекспирова Енглеска и Русија четврте и пете деценије прошлог века нису дале своју социјалну наруџбину Дантеу, Шекспиру и Гоголју („Мртве душе"), и зар није видан њихов активни утицај на живот народа?

Социјална наруџбина по којој је „Соња" написана, захтевала је да се прикажу прелазно време и покушаји нове изградње. Од првог смисла овог термина он покушава да се уздигне до вишег смисла, до друге нијансе. У томе напору Леоноова помаже његов велики уметнички таленат. Али „Соња" није дефинитивно дело писца који се копрца у канџама тешких проблема, проблема које епоха још није решила, али се налази на путу ка њиховом вишем решењу.

Људи новог времена код Леонова, и поред своје способности за живот, сви су оцртани шематично. Ако се сетимо дивно датог лика јуродивог у првим главама романа, постаје јасно да у цовом посматрању света код Леонова још увек има пробоја, и да поцекад Леонов ствара ремек-дела од људи старог света, док нова епоха код њега не живи стварним животом, већ идејама живота. У целини пак, поцављамо, „Соња" се ослања на нове људе и нови живот.

У погледу садржине романа и карактеристике главних хероја „Соње", ми упућујемо читаоца на саму књигу, која се већ преводи на неколико европских језика и постаје лако приступачна страном читаоцу. Њен спољни и унутрашњи успех је осигуран.

Илија Еренбург: Фабрика снова (Хроника нашег времена) Петрополис. Берлин, 1931.

Еренбургово дело „10 к. с." („Десет коњских снага") — види наш приказ у „Руском Архиву" Бр. 9 — било је посвећено данашњој тешкој индустрији; „Фабрика снова" посвећена је биоскопу. Обе књиге имају исти поднаслов — „Хроника нашег времена."

Пошто је издао читав низ романа (било их је око десетину, али је међу њима ипак најбољи његов први роман „Хулио Хуренито"), Илија Еренбург исто тако ужурбано приступио је издавању књига „компилативне" природе: „Ми и они", „10 к. с.", „Виза времена" (путописне белешке) и ево сада „Фабрика снова".

У свима својим радовима ове природе, а доста често и у романима Еренбург престаје бити уметник и претвара се потпуно у публицисту. Бити увек, сваког тренутка, у свакој реченици, оригиналан и уз то парадоксалан — то је идеал овог Еренбурговог стварања. Његове политичке идеје формирале су се одавно: поклоник је власти Кремља (истина, не баш увек најпо-

корнији), увек у ставу жигосања „трулог капитализма", протканом мржњом на социалну демократију. Али Еренбургов карактер склон је шали, и он прониче све што се на овом свету догађа.

Мета његовог потсмеха у овој књизи јесте биоскоп, управо не биоскоп као такав, не глумци, редитељи, инжињери, већ господа директори филмских предузећа. У биоскопу Еренбурга не занима оно што занима остале смртне, нас „300,000.000 људи, који сваке недеље посматрају платно", већ га интересују финансијске комбинације г. г. Цукора, Фокса, браће Јорнер. У техници кина, у раду глумаца, у монтажи и осталом Еренбург се слабо оријентише. Интересује га, у главном, то како су спретно подвалили браћа Јорнер Фоксу, а Америка — Европи са тоц филмом, и како је немачка „Уфа" вешто изашла из катастрофалне ситуације. Еренбурга одушевљавају ступци цифара, непребројиве количине долара, милион гледалаца, километри удаљености. Он уз пут даје карактеристике људи и њихове биографије (наравно, само директора филмских предузећа), али су сви они посматрани са гледишта њихових капитала и „просветних" идеја. Стога су они један другом слични као две капи воде.

„Снова" у књизи уопште нема, већ су само описана предузећа. Они који се интересују за биоскоп оставиће Еренбургову књигу разочарани. Ова се књига не чита лако: увек исте мисли, које су некад у своје време биле парадоксалне, постају досадне — библија и долари, рудници и варијете, крв и осмејак. Све ово постало је већ у знатној мери монотоно. Интересоваће нас, можда, само она факта која је навео Еренбург.

Иван Буњин: Божје дрво. Издање „Савремени Записи". Париз, 1931.

Књига нових Буњинових прича изазвала је читав низ одушевљених похвала. То је већ обичај у руској емиграцији; о делима Буњиновим друкчије се не говори. У ствари, изузевши неколико кратких (неке су на пола стране) прича, у овој књизи нема ничега новог и интересантног.

У раду сваког писца, у процесу стварања романа и прича, нагомилавају се у току година интересантне забелешке, које из разлога композиционих или зато што се не подударају са током дела, остају ван тих романа и прича. Буњин је, како изгледа, до краја искористио своју бележницу, обрадио своје забелешке и дао нам их је у облику књиге прича. То су, тако рећи, мрвице са господског стола. Неоспорно је да се ту може наићи на драгоцене одломке, али они нестају у главном материјалу, који местимично изазива недоумицу, у материјалу сиромашном и убогом, који није могао да даље себи места на бољим Буњиновим страницама.

Изузетак чини велика прича по којој је названа књига. Ова нас прича враћа старом Буњиновом роману „Село", али је овог пута захваћено дубље и импресивније. Добра је последња прича. Остале су штампане у једном париском руском листу под општим, доста ђачким насловом „Кратке приче".

В. Сирин: Заштита Лужинова. Издање „Слова" Берлин, 1931.

Већ смо имали прилике да на овим странама говоримо о младој емигрантској књижевности. Приказујући часописе као што су „Воља Русије", „Савремени записи" и „Бројеви", ми смо уз-гред поменули неколико имена која су се недавно појавила у штампи. Интересантној књизи Г. Гавданова „Вече код Клер" посветили смо специјалну белешку („Р. А.", Бр. 9). Међутим, поткрала нам се једна омашка, јер нисмо истакли име најпознатије у младој емигрантској књижевности. Овим приказом ми ту омашку исправљамо.

В. Сирин је отпочео, као што је то случај са многим прозним писцима, свој књижевни рад песмама. Његови стихови, већином посвећени мотивима родољубља нису цењени нарочито високо. Прве приче његове такође нису привукле нарочито велику пажњу. О Сирину се почело говорити тек после романа „Машењка", а годину дана касније он је потсетио књижевни свет на себе љубавном причом „Краљ, дама, пуб."

Странице „Савремених Записа" широко су се отворише Сирину после његовог великог, озбиљног романа „Заштита Лужинова", који је ту скоро изашао у Берлину у засебној књизи. Сада се у „Савременим записима" штампа нов Сиринов роман.

Стварање В. Сирина ојачало је потпуно неочекивано, јер је, на пример, „Заштита Лужинова" за читаву главу изнад свега што је досад давао овај писац. У „Заштити Лужиновој" Сирин је успео да створи реалног, живог човека, да оном човеку да сложену, болесну душу и да разради његову оригиналну психологију.

Херој романа је генијални шахиста (Наслов дела узет је из шаховских термина). У почетку је приказано Лужиново детињство и, корак по корак, развијање у њему шаховских одушевљења. Али тежиште романа није у шаху, ма да има сјајних страна посвећених психологији те игре, на пример Лужинова борба са Турагијем. Нас привлачи сам човек, Лужин, помало смешан, неспретан, Рус у свему, мио и незаборавн.

Живот је био за Лужина затворена капија. Он је знао само за шах. Његова бурна шаховска каријера завршава се лудилом — и тек после ове страшне болести пред Лужином, који је на путу ка оздрављењу, открива се реални живот. Овај живот, у главном, он упознаје преко љубави према жени, која му је одана и која га воли. Нови живот почиње у светлости. На шах се заборавило. Жена, пуна љубави, покушава да Лужину прибави што више радости да га за увек одвоји од предмета његовог лудила. И изгледало би да је све у потпуном реду. Срећан брак, путовања, нови градови и нови људи.

Али временом, преко зида који су сатрадили лекари и жена, допиру до Лужина вести о шаху. Почиње дугачка борба. Лужин и сам схвата „где је опасност", али као мањак, он кришом почиње да игра са самим собом.

Овде је у свему важан човек, човек дивне душе, благ, расејан, али изложен јадној страсти (у овом случају шаху, а колико

има других страсти), и важна је слика борбе човека против страсти, детаљно обрађена од Сирица, као и немоћ човекова пред страшћу.

Решење овог конфликта код Сирица је мање оригинално (самоубиство) него обрада основне замисли, али у целини, понављамо, „Заштита Лужинова" је велика, књижевни успех.

Књижевни стил и језик Сиринов, на жалост, није много оригиналан и по начину причања Сирин потсећа више на европске него на руске писце (могло би се рећи одређеније: утицај савремене немачке књижевности). У осталом, то је грех целе младе емигрантске књижевности.

И. Берберова: Последњи и први. Издање Ј. Павлоцког. Париз, 1931.

Положај емигрантског писца веома је тежак не само зато што он, окружен туђим европским животом, оскудева у новим темама, већ и услед нечега важнијег, услед слома читавог његовог начина посматрања света, услед насилног прекида његовог списатељског хода и трагичног тражења нове „оазе".

Многи од старих писаца решили су ово питање на тај начин што су отишли у „област успомена" (Из. Буњин, И. Шмељев, Б. Зајцев). Млади писци траже помоћ од страних књижевности (Г. Газданов, В. Сирин, Б. Поплавски, Ј. Фелзен). А ево књижевница, која припада средњем нараштају, Нина Берберова, пошла је себи сјајан излаз: она пише о руским емигрантима, о својој данашњици. И ваља признати да Берберова веома успешно решава овај тешки задатак.

Патњама руског избеглиштва биле су посвећене њене „Бијанкурске приче" (наслов потиче од назива једног париског предграђа у коме живе сиромашни Руси и руски радници са фабрике Рено). Тужне стране људског сиромаштва и бола. Пре кратког времена у серији издања „Савремени писци" (у којој се појавио роман Газданова „Вече код Клер" и „Обмана" Ј. Фелзена, младог прозног писца, који се налази под јаким утицајем Марсела Пруста) изашао је нови роман Берберове „Последњи и први", у коме аутор покушава да нађе идејни излаз из мрачног живота, оцртаног у „Бианкурским причама."

Композиција романа, страсни идејни дијалози јунака, описи градске сиротиње, и поред њихове „актуелности", налазе се у извесној зависности од Достојевског. Ово је пре похвала него пребацивање, ако подвучемо да Берберова има свој, само њој својствени глас, и своје перо.

Херој романа, Илија Горбатов нашао је за себе излаз из „безваздушног избегличког живота: он се везао за земљу, он је посветио свој живот раду, обрађивању парчета земље, и ако то није завичајна земља, и позива остале Русе да пођу овим путем, који му изгледа спасоносан (радња романа догађа се у Прованси). Горбатов се одлучно бори за своје идеје; он није човек, склон празним разговорима као они „први" људи старог нараштаја, већ човек праксе, који припада младом нараштају „последњих". Свом послу он жртвује лични живот и љубав.

Роман почиње размирицом у емигрантској породици Горбатових: млађи брат Илија жели да отпутује у Совјетску Русију, сестра се удаје за Француза, мајци долази из Африке Шајбин, „бивши диван човек", који је у своје време згазио цео породични живот Горбатових (Горбатов отац на угледном је положају у Совјетској Русији). Илија Горбатов одлази у Париз — да закрпи ову породичну пукотину.

У роману нема много радње — више има диалога и дигресија, посвећених ранијем животу јунака. Али ипак он се чита са великим интересовањем, пошто открива судбину неколицине људи, оцртаних, поред шематичности и идејних утицаја, истинито и убедљиво.

„Нина Берберова — како каже један од њених правичних критичара — потенцира појединости у описивању градског живота, нарушавајући местимично закон уметничке економије средстава, само ради тога да би привлачнија била тиха поља у којима ветар милује косу, а цвеће и плодови расту за човека и животиње му се покоравају. Свој песнички дар Нина Берберова посвећује описивању свог позитивног хероја — земље. Повратак Илије Горбатова кући, на фарму, тихим путевима испод платана — најлепши је моменат у роману. Илијина је „тајна" рад, везан за земљу. На његовој фарми налазе одмор и спас сви хероји романа, тамо умире легендарни „путник", у коме је синтетизован тип руског избеглиштва, тамо улази у нови живот сироче чија се мајка отровала у граду, и у фармерском раду налази мир душевни луталица слабе душе, „човек из Африке", коме пружа „матерински топли загрљај Вера Кириловна, верна њиховој љубави. Овај „земаљски рај" зрачи надом и онима који нису могли да раскину своју везу са градом."

У таквим тоновима завршава се роман Берберове. Пожелећемо јој успеха у њеном даљем интересантном раду.

Бројеви. Збирке под редакцијом Н. Оцупа. Бр. 5. Париз, 1931.

„Руски Архив" забележио је у своје време излазак прве књига „Бројева". За ово време изашла су још три и сада је пред нама пета књига.

Мора се остаћи да је посао удруживања младих емигрантских писаца, који је започео часопис „Воља Русије", настављен у „Бројевима": готово цела пета свеска базираца је на младим писцима (изузетак чини Алексије Ремизов, који је веома близак књижевној омладини као њен учитељ и који је у овој свесци заступљен веома занимљивом причом из париског живота „Индустриска потковица".) Гајто Газданов дао је мајсторски написану приповетку „Метр Рај." Борис Поплавски штампа одломке из свог романа „Аполон Безобразов", веома оригиналне као и све што овај песник пише. И „Метр Рај" и „Аполон Безобразов", потпуно потврђују нашу мисао о зависности младе емигранстке књижевности од западно европске, у даном случају од француске.

Песнички део испуњавају исто тако млади, међу којима се неочекивано појавило одавно заборављено име „краља песника"

Игора Северјанина, који пише сада врло рђаве песме.

Приказати целу свеску „Бројева" није лак задатак: она има преко три стотине страна — огромман и разноврсан материјал. Има ту чланака о књижевности, сликарству, вајарству, иконама, музици, позоришту, балету, биоскопу — о свим данашњим уметничким манифестацијама. Једном речју све сем политике. Овај материјал је богато илустрован фототипијама и репродукцијама у бојама. Књига је издана са сјајем, ретким код данашњих руских издања ове врсте (у прошлости смо имали „Аполон").

Мора се истаћи да „Бројеви" смело иду путем помагања младих књижевних снага и стога се не плаше новаторства. „Бројеви" штампају, на пример, једног тако „левичарског" прозног писца као што је Сергеј Шаршун, који пише веома рафинирано, сложено и „за масе" неразумљиво. Напомињемо да је Шаршун у овој свесци „Бројева" дао повољан приказ о радовима југословенске уметничке групе „Земља".

На крају ове кратке белешке забележићу да је чланак аутора ових редова „Алексије Ремизов", штампан у једном од прошлогодишњих бројева „Руског Архива" прештампан у одломцима у овој свесци „Бројева".

„Воља Русије". Бр. 1—6. Праг, 1931.

Ове године је књижевни одељак „Воље Русије" знатно смањен: као да су, после оног великог и вишегодишњег рада, који је редакција спроводила у циљу оживљавања нове књижевности, уредници часописа одлучили да младе таленте препусте њиховом самосталном животу. Један део тих талената отишао је стога у „Савремене записе", „Бројеве" и друга издања. Али заслуга „Воље Русије" не може да се заборави.

Ипак се кроз неколико свезака „Воље Русије" наставила обимна прича Г. Газданова „Велики музикант". И поред местимичне развучености (свакојака ауторова резоновања), прича није слабија од Газдановљевог романа „Вече код Клер." Има сјајних страна, на пример, опис Шаљапинове претставе.

Веома оригинална и местимично ванредно јака учинила нам се песма Марине Цветајеве о Мајаковском, тачније о његовој смрти.

Чланци и прикази (бележим само књижевне појаве, док је „Воља Русије" у првом реду часопис политички и економски) као и раније су интересантно састављени. Веран својој традицији, Марк Слоњим наставља вођење прецизног прегледа догађаја емигрантске и совјетске руске књижевности. На тај начин, овај одељак „Воље Русије", поред чисто књижевног интереса, моћиће да послужи као нека приручна књига за историју руске књижевности од 1920 године до данас.

Воља забележити добар чланак С. Ефрона о совјетској кинематографији. Аутор, поред фактичких података, пружа жив и занимљив материјал.

Alexei Remizov. „La Russie tour billonnante. I". A la memoire d' Alexandre Bloc. 47 dessins en bloc et noir et coloris, illustrant le poème „Les douze". Texte russe, francais et allemand. Les éditions Vol. Paris 1931. (Exemplaire unique).

ALEKSANDAR BLOK,
crtež A. Remizova

У историји руске књижевности ово није први случај да књижевник има и сликарских склоности. Многи се, свакако, сећају по репродукцијама смелих и живих Пушкинових цртежа пером (има међу њима ванредних по својој динамици цртежа коња у трку, а исто тако безбројни су нежни женски профили). Гоголеви цртежи за „Ревизора", одмерене скице Жуковског, акварелске слике Баратинског, баталистичке слике Љермонтова, антички старци Тургењева, готски цртежи Достојевског: све ово је веома карактеристично и индивидуално за поменуте писце.

Али најоштрије изражава преко цртежа свој списатељски дух Алексије Ремизов. (Читаоци „Руског Архива" сећају се, несумњиво, његових цртежа за „Тургењевљеве снове"). Имали смо задовољство, да жалост ретко, да видимо примерак — уникум: 47 цртежа за Блокову „Дванаесторицу". Ове цртеже А. Ремизов је направио са великом сликарском даровитошћу и са ретко снажним понирањем у дубину Блоковог стварања, а у исти мах са свом самосвојношћу свог књижевног „ока".

У делу Ремизова „Русија у вихору" (види „Руски Архив", Бр. 1) има једно место: Ремизова питају шта има да се поручи Блоку тамо, у Русији. — „Реците му — каже Ремизов — да сам цацртао сличице за његову „Дванаесторицу" — за сваки стих по једну сличицу". И у књизи, о којој је реч садржане су баш те сличице. Стога, сем чисто визуелног задовољства, ови цртежи доносе свима којима је драго сећање на Блока, једну узнемиреност чисто интимну, човечанску.

У техничком погледу цртежи по финоћи обраде, потсећају на радове кинеских графичара, а у исти мах њихова примитивност мора да буде блиска монпарнаским сликарима (узгред буди речено, цртежи Ремизова веома се цене баш у тој средини). Дивни су у књизи „Буржоа на раскршћи", „Старица као кокош", „Црни вихор, бели снег" и многи рефрени у новом третирању.

Књига је издана поводом десетогодишњице Блокове смрти.

Бранислав Сосински

В. Ф. Ходасевич: Державин, Париз, 1931. Издавачко предузеће „Савремени записи". — Гаврил Романовић Державин (1743—1816), од чије се смрти у јулу ове године навршило сто петнаест година, био је један од највећих руских песника осамнаестога столећа. Готово пола века трајала је његова плодна књижевна делатност, која је једном страном била блиска стваралаштву нове руске књижевности, Мих. Вас. Ломоносову (1711—1965), од кога је Державин узео акценатску версификацију и свечани стил многих својих ода, док се другом страном додиривала са делом Вас. Андр. Жуковског (1783—1852). Державин је био склон да Жуковског сматра наследником своје музе. Већ у дубокој старости, Державин је поздравио највећег руског песника Ал. Серг. Пушкина (1799—1837), приликом Пушкиновог уласка у књижевну делатност.

Поезија Державинова цела је проткана дубоком искреношћу. Она и по форми и по садржини даје снажан утисак његове богате душе. Покидавши тегобне ланце лажног и усиљеног класицизма, Державинова дела као да обележавају предах оној једноставности тема и облика којом је обележен следећи период руске књижевности.

У песниковом наслеђу Державина налази се мноштво веома разноврсних дела: та дела су посвећена понекад најобичнијим појавама свакодневног живота, уметничким сликама руске природе (например, „Водопад"), најдубљим појавама духовног света (на пример, „Бог"), али се његова велика песничка слава заснива, у главном, на одама, у којима је он приказивао либералне потхвате првих и најбољих година владавине руске царице Катарине Друге. Таква је нарочито његова ода „Фелица"; у њој он глорификује Катарину Другу као мудру и великодушну владарку, а у исти мах сатиричким потезима приказује празан и лишен сваке садржине живот дворјана и велможа који је окружавају. Лак, донекле весео, чисто народски језик оде „Фелица", која је прославила Державина, у вези са освајајућом искреношћу овог дела, били су велика новост за тадању руску поезију, која је навикла да у одама наилази само на хладан и резонерски свечани тон лажног класицизма. Од тог времена називи „песник Фелице" и „песник велике Катарине" постали су синоними имена Г. Р. Державина.

Писати о њему у исти мах је и лако и тешко: лако је зато што је Державинова биографија веома разрађена, а тешко зато што је тежак нови начин прилажења Державиновој личности. За своје потомство чувени песник оставио је драгоцен аутобиографски материјал, наиме „Записе", који обухватају период од 1743—1812 године и опширна „Објашњења за дела Державина", која је он сам диктирао. Користећи се овим документима, руски академичар Јаков К. Грот још у 1880—1883 г. написао је велико дело у две свеске „Державинов живот", искористивши поред поменутог градива песникова дела, писма и разна историјска документа.

После ванредно савесног рада Ј. К. Грота није лако рећи о Державину нешто досад непо-

знато. Аутор нове књиге о славном песнику осамнаестог века, В. Ф. Ходасевич, и нема такву претензију. Он је хтео да да живу песникову слику Державина и савладао је овај задатак, то се мора подвући, сјајно.

Као на филму промиче пред нама, у мајсторском излагању В. Р. Ходасевича, живот Державина, овог генијалног несрећника који је својом непосредном отворе-ношћу и истинољубивошћу кварио себи успехе у животу. Ту видимо његово грозничаво старање да ухвати вољу побуњеника Пугачова, који је себе прогласио за цара Петра Трећег. Видимо вијугаве путеве Державинове каријере, постепено њено пењање, тихи породични живот, разочарење у личности Катарине Друге, разилажење са љутитим и неуравнотеженим императором Павлом Првим. Све ово В. Р. Ходасевич је испричао са занимљивошћу, која придобија читаоца. Нови Державинов биограф умео је да у духовном лику славног песника нађе црте драмског обележја, црте које су измакле пажњи ранијих истраживача. Сем тога, он је први нашао стожер Державиновог духовног битисања. Говорећи о претсмртној Державиновој песми „Река времена" В. Р. Ходасевич примећује да је Державин, „одричући се историјске бесмртности морао да прије мисли о бесмртности личној, бесмртности у Господу. Он је приступио писању последње своје религиозне оде, али ту оду није завршио.

„Бог — то је била прва његова реч коју је изговорио као мало дете — без мисли, без разумевања. Богу је посветио и последњу мисао своју, за коју већ није могао да нађе речи" (страна 313).

Књига В. Р. Ходасевича о Державину претставља једну драгоцену принову историји руске литературе као у научном тако и у уметничком погледу. Са научног гледишта, аутор је потпуно на висини свих захтева савремене књижевне историографије, са уметничког — он са мајсторском сликовитошћу пружа не само Державинов портре у пуној величини, већ и епизодне силуете личности, које су у разно доба окружавале Державина.

Осећамо се побуђени да цитирамо у излагању В. Р. Ходасевића ванредно леп опис значајног сусрета између Державина и Пушкина на испиту у Лицеју, чији је ученик био генијални песник „Оњегина":

„Испит је необично заморно Державина. У црвеном мундиру, украшеном одликовањима, у сјају бриљантске круне Малтијског крста, он је седео, подупирући главу руком, раскрачен, у меканим чизмама. Лик му је био бесмислен, очи мутне, усне отомбољене. Дремао је док су лицејци испитивани из латинског и француског језика, из математике и физике. Последњи је био испит из руске књижевности. Тада је он оживео: и очима му се појави сјај, сав је постао сасвим друкчији. Разуме се. Читане су његове песме, анализиране су његове песме, сваког тренутка хваљене су његове песме. Слушао је са необичном озбиљношћу. Најзад је прозван Пушкин.

Омањи лицејац, у плавом мундиру са црвеном јаком, удаљен за два корака од Державина, по-

чео је да рецитује своје песме. Нико никад не би могао да опише душевно стање његово. Кад је дошао на стих, у коме је спомињао име Державиново, његов младићски глас ја зазвонио, а срце закуцало опојним усхићењем.

Державин одједном устаде. Очи су му биле сузне, а руке су се издигле изнад кудраве главе младићеве — хтео је да га загрли, али није стигао, јер је овај побегао, није више био ту. Под неким непознатим утицајем сви су ћутали. Державин је захтевао да се доведе Пушкин. Тражили су га, али га нису нашли.

После ручка код Разумовског (министра народне просвете), где се говорило пуно безначајних ствари, уморни Державин увече је дошао кући, извадио из џепа малу свеску, исписану летећим и оштрим рукописом, и написао на њој:

„Пушкин на лицејском испиту" (страна 296—292).

Ономе што смо рекли о књизи Ходасевича може се додати да је дело написано дивним руским језиком, обилује тачним изразима и оштроумним поређењима. Лако је предвидети да ће руски читалац у својој библиотеци дати почасно место новом раду талентованог В. Р. Ходасевича. Може се поменути да ова одлична монографија о Державину наће југословенског преводиоца, који би на тај начин пружио Југословенима једно значајно и исцрпно дело о великом руском песнику.

Ник. Негорев

(Превео Е. З.)

S. Dmitrievski. Staljin. Izdanje „Strela", Berlin, 1931, str. 338.

Autor ove knjige, od oktobra 1919 do početka prošle godine aktivni komunist, završio je svoju karijeru u sovjetskoj službi kao savetnik sovjetskog poslanstva u Stokholmu. Prešavši u redove „treće emigracije" on nije objavio neke senzacione optužbe i otkrića o poslovima komunističke vlade i stranke, nego je postao pisac-teoretičar, koji iznosi svoja opažanja i još više svoje misli, pa i predviđanja o sudbini Rusije (njegova se prva knjiga i zove „Sudbina Rusije"). Sada je on, na dosta brzu ruku (kjiga je datirana „Stokholm, 14 aprila 28 maja 1931 g."), napisao knjigu sa veoma aktuelnim naslovom i sadržinom, knjigu — o Staljinu.

Staljin je diktator Rusije, vođa ruskog i svetskog komunizma te, prema tome, knjiga čoveka dobro obaveštenog, koji je bio njegov pristalica, te imao prilike da ga vidi i proučava, a nije — uzgred rečeno — izgubio sve simpatije za njega, pretstavlja van svake sumnje, veliki interes. Ali taj interes ne zadovoljava potpuno knjiga g. Dmitrijevskog.

U ovoj knizi zanimljivi su, s jedne strane, autorova ideologija, koja prožimlja celu knjigu, i s druge strane, sama fakta koja on iznosi.

Prvo, da se zaustavimo malo na ideologiji, odnosno na raspoloženju autora.

Osnovna nota ove ideologije i ovog raspoloženja jeste ljubav prema Rusiji, koju su, tako misli Dmitrijevski, podjednako voleli i vođi „belog pokreta" Drozdovski i Kornilov, i Lenjin i lenjinisti. I kod jednih i kod drugih treba da se

uče savremeni Rusi. Oni treba da uče od vlastodržaca sadašnje Rusije da „organizuju sebe i druge, da se služe svima sredstvima radi postizavanja utvrđenih ciljeva".*)

„Učite se tome da na isti način kao i oni gradite svoju državu, i isto tako čvrsto vršite svoju vlast. Učite se da se, kao i oni, borite za svoju vlast i pobeđujete sve teškoće. Postanite smeli, surovi, svirepi cinici, bez kompromisa, bez tolerancije"...

Autor na drugim mestima priča kakvim se sredstvima ljudi „tamo" služe za postizavanje utvrđenih ciljeva i na koji način oni vrše svoju vlast. Posle potpuno opravdanog štrajka radnika „dolazi partijski odbor. Radnički Savez. Vlast. A nedaleko već stoje čvrsti ljudi u šinjelima, odred GPU. Razgovori. Istraga. Nešto se poboljšava. Daju sapuna. Daju tkanine. Po parče hleba više. Ljudi se vraćaju na posao. Šta drugo da rade? Nema izlaza. I treba raditi. Ali se svi ne vraćaju na svoja mesta kraj mašina. Mnogi iščezavaju na šumskim radovima na severu, u sibirskim pustinjama, u zagušljivim kavezima prepunih tamnica. Ponekad i tamo, odakle se već nikad ne vraća....." (str. 325). Ovako se postupa prema radnicima. A evo, kako se postupa prema selu.

Ponekad se dižu čitava sela. Srezovi. Oblasti. Opet se digla Đurdijanska. Ustao je Azerbejdžan. Neprekidno se dižu ustanci u dalekom Sibiru, gde je mužik bio uvek slobodan, nikad nije znao gospodu. Vojska u kojoj bez obzira na čišćenje i stalno izbacivanje „tuđih elemenata", ipak preovlađuju sinovi sela, više puta nije htela da istupi. Onda su dolazili vojnici GPU, svi jedan nalik na drugog, naviknuti na građanski rat, garda današnjeg režima, dolazili su mitraljezi, nišanili su topovi, otvarali su se baloni sa zagušljivim gasovima... I često nema ko da se pita šta se desilo u ovom ili onom selu?

— Nema sela, nema ljudi koji su u njemu živeli: ni žena, ni dece ni staraca. Topovska zrna ne štede nikoga..." (str.329).

Dakle, ovome treba da se uči, ovome sleduje „nacionalna ruska stranka" koju hoće da stvori g. Dmitrijevski.

„Neka palanački olos, veli on, veliča Remarka: „Vi treba da znate da je Remark čovek bez nacije, da je remarkovština kleveta na čovečanstvo." Što se g. D. okomio na Remarka?!

Kako će izgledati nacionalna Rusija", koju će, služeći se najgorim metodama boljševika (i jednog dela njihovih protivnika za vreme građanskog rata), izgraditi „nacionalna stranka" g. Dmitrijevskog? To će biti „Nacionalna Imperija" (očigledno tu D. misli na Imperiju u smislu „Rajha", velike moćne, jedinstvene države) sagrađena na principu slobodnog Saveza Naroda Rusije". Ona će imati "sovjetski sistem" „na čelu sa narodnim vođem," izabranim putem sveopšteg plebiscita. Dalje se u programu nalaze — pravni i ekonomski liberalizam, državni kapitalizam, zem-

*) V. o ovoj knjizi i ostaloj literaturi „treće emigracije" „Ruski Arhiv" sv. XI—XII Kurziv je svuda moj. A. J.

lja kao svojina seljaka, savez Rusije sa Zapadom.

Da li za ovaj dosta šturi, dosta zastareo, dosta šablonski program trebaju toliko drastična sredstva?... I gde je i ko je taj „narodni vođ", taj „Cezar" ili „Bonaparta" o kome sanja Dmitrijevski. Možda je glavom sam Staljin? Kao da nije, jer je njegov sistem samo „potpuna primena cezarizma". Sve u svemu, anališući predgovor i pojedina mesta same knjige, dolazimo do zaključka da Dmitrijevski teži stvaranju ruskog fašizma, i nada se da od jednog dela Staljinovih ljudi, tzv. „aparatčika" (partijskih činovnika) i jednog dela sovjetske i emigrantske omladine može da se stvori kadar ruske fašističke stranke koja će izgraditi novu Rusiju, čija slika ostaje nejasna, u tami zagonetne budućnosti.

Jasno je još jedno: da će se sloboda isključiti iz ove nove Rusije. Ovo nas potseća još i na ideologiju tzv. „Evrazijaca". I oni hoće da Rusijom upravlja vlast, surova, svirepa... Da li može nešto da bude surovije i svirepije od Staljinove vlasti i njegovog glavnog oslonca, GPU?...

I da li će ovakve lozinke, ovakav suvereni prezir prema ljudskoj ličnosti i čovečijim pravima oduševiti Rusiju i zameniti staljinizam sa nečim boljim i podesnijim?...

Ali da pređemo na drugu stranu knjige: istoriju Staljina i njegovog dolaska na vlast.

Knjiga g. Dmitrijevskog podeljena je na četiri dela: „Učenik Lenjinov", Put ka vlasti", „Građanski rat", „Vlast".

To nije samo Staljinova biografija i pregled njegove političke delatnosti, nego još i skica moderne ruske istorije sa nizom osvrta na budućnost i na ideologiju samog autora.

Prvi deo počinje karakteristikom Staljina:

„...Bilo je vreme kada je on voleo da govori — glasno i oštro. Bilo je vreme kada se on često i mnogo smejao. Sada ovog nema. Sada je osmeh samo maska. Kada je sam, maska iščezava, lice postaje mrko i sivo, kao hiljadugodišnji kamen. On jedini zna potpunu istinu o sebi. Zna koliko su teški današnji dani. Zna koliko je teška borba, — koja nikad ne prestaje. Kako su mali u poređenju sa učinjenim naporima, kako su nedovoljni u poređenju sa postavljenim zadacima, kako su najzad nestabilni svi njegovi uspesi. Sve to on zna. I još, možda najglavnije, da je čovek — osuđen na propast. On neće ući u budućnost... On će pasti na njenom pragu..."

Onda sleduje kratka priča o počecima Staljinovim; seljačko dete Đurđijanske, kasnije učenik pravoslavne bogoslovije, on nije pošao mirnom stazom seoskog sveštenika o kojoj su maštali njegovi roditelji. Isključen zbog političkih razloga iz jednog od starijih razreda bogoslovije, otišao je u Revoluciju. Postao je profesionalni revolucionar i to vatren učenik i poštovalac Lenjinov, bez naročito originalnih koncepcija, ali neumoran, strastan, ne samo propagandist, nego i aktivan borac, terorist. Autor lepo iznosi ovde situaciju Rusije na kraju XIX i na početku XX veka, prikazuje osobine ruskog marksizma, ideologiju i taktiku boljševizma. Ali o izvesnim delima Staljinovim neće da govori podrobno, možda iz obzira prema evropskom buržoaskom javnom mnenju.

O narodnjacima gotovo ćuti, ali o menjševicima govori s pre-

zrenjem i zlobom, kao i o zapadnoevropskim socijalistima.

Ne voli ni Plehanova. Lenjin je junak ovog dela knjige, a Staljin njegov veran učenik.

Prelazeći na godinu sedamnaestu, u kojoj Staljin nije igrao baš veoma istaknutu ulogu g. Dmitrijevski hoće da ga ipak prikaže kao veoma velikog činioca događaja.

Izlažući istoriju revolucije od februara do oktobra, ispoljava se veliko nipodoštavanje autorovo prema principima februarske revolucije i prema njenim ljudima, naročito prema antiboljševičkim srtankama. „Beskičmenjaci", „ljigavci" jesu omiljeni izraz Dmitrijevskog, naročito ovaj poslednji izraz. „Ljigavcima" zove on i onu struju boljševizma koja je izvesno vreme pod vodstvom Kamenjeva ispoljavala izvesne tendencije u pravcu priznavanja Privremene Vlade i t. zv. revolucionarne odbrane Otadžbine. T. zv. „Stari boljševici", koji su delom u emigraciji, delom u Rusiji, za vreme Stolipinove vlade napustili aktivnu borbu, izazivaju protiv sebe žučne napade Dmitrijevskog. Isto tako on ni malo ne mari Trockog. Ovo će se naročito videti u daljem izlaganju istorije građanskog rata.

Dosta živo je ispričao naš autor prve nedelje sovjetske vlade, ili, kao što je on karakteriše, bezvlašća. I ovde nalazimo jedno donekle neočekivano, ali ipak karakteristično mesto za Dmitrijevskoga, koje izaziva veoma neprijatna, skromno rečeno, osećanja kod čitaoca:... ,,Reda nema, vlast se ne oseća. Mornari gunđaju. I prilikom prvog z g o d n o g (?!) momenta trude se da pokažu kako treba raditi. Noću odred mornara dolazi u bolnicu, gde leže bivši ministri Šingarjov i Kokoškin, i ubijadu ih. Kada vlada traži da se izdaju krivci, sami mornari odbijaju poslušnost: ubice nisu izdate, mornari prete bunom" (str. 171). Držim da ovaj pasus ne iziskuje daljih komentara, jer zbilja u njemu se veliča mučno ubistvo bolesnih nezaštićenih narodnih izabranika.

Pregled istorije građanskog rata kao i znatan deo poslednjih poglavlja ove knjige posvećen je u stvari sukobu Trocki—Staljin, i pretstavlja neku vrstu odgovora na knjigu Trockoga „Moj život" i donekle čak i apologiju Staljina. Staljin je tu istaknut kao najbolji, najverniji tumač, slebdenik i naslednik Lenjinov, on je spasilac Rusije i Revolucije, ima velikih zasluga pred budućnošću. Autor ulazi tu u izvesne detalje, prikazuje razne intrige crvenih vlastodržaca i postaje ponekad dosadan u svom izlaganju, čiji je cilj da dokaže kako je Staljin pravi naslednik Lenjina. U poslednjim poglavljima prikazana je dosta letimično teorija i praksa staljinizma. Štura teorija i surova praksa. Autor pokušava da objasni snagu staljinizma socijalnim uslovima života moderne Rusije i iz delimičnih simpatija velikih masa pored čvrstine same organizacije komunističke stranke (zvanične većine) i njenih vođa na čelu sa samim Staljinom.

Ali ipak g. Dmitrijevski drži da staljinizam neće biti dugog veka, i da je ,,Staljin već pređena etapa revolucije".

D-r Aleksije Jelačić

Уредништво „Руског Архива" примило је ове књиге и часописе:

Алексеј Ремизов. — „Лик Николе Чудотворца" Алтир-камен руске вере. Ј. М. С. Париз, 1931 г.

1931. г. — Шта је Русија? До чега је она дошла? Цена 10 дин. 20 имер. центи. Београд. 1931 г. „Возрождение".

Stanko Mitić. — „Jato", novi stihovi, izdanje književne grupe „Jato" Beograd 1931.

Г. Н. Максимов. — П. А. Крапоткин и његово учење. Чикаго. Издање „Федерације Руских Анархо Комунистичких Група Сједињених Америчких Држава и Канаде. 1931. г.

Dino Storelli. — „Paunovo perje", s predgovorom Mil. Milostića, 1931 Dubrovnik.

„Централна Европа" од броја 1 до 9 1931. г. месечник. Праг, Издање „Орбис".

Ročenka. Slovenskehoustavi. Sveska III, godine 1930. Praga 1931.

La Situation des Enfants des Refugiés Russes et Arméniens en 1930. Paris. „Franko-Slave".

„Пољопривредни Гласник" од бр. 1 до 17. Излази двапут месечно. Претплата за друштва, општине, школе и читаонице за целу годину 160 динара, за остале 130 динара. Нови Сад, Сремска ул. 8.

Издање Научног Одељења „Земгора" у Краљевини Југославији. Београд, Хартвигова улица 35. Телефон 20737. — Уредник, проф. ПАВЛЕ СТЕВАНОВИЋ, Професорска колонија, улица Рачког бр. 3. — Власник удружење „ЗЕМГОР", Хартвигова 35. — Претседник „Земгора" Т. МАХИН, Земун, Руска улица бр. 7.

Издања „Руског Архива“

ЗБОРНИК НА РУСКОМ ЈЕЗИКУ

ЈУГОСЛАВИЈА

(ЮГОСЛАВИЯ)

I

Садржај: Предговор. Д-р Душан Лончаревић — Постанак Југословенске Државе; Д-р. Боривоје Милојевић — Географске особине Југославије; Д-р. Лаза Костић — Демографија Југославије; Д-р. Владимир Ћоровић — Изисторије јужних словена; Д-р. Милан Прелог — Словенство код Јужних словена; Д-р Фердо Шишић — Хрвати и Мађари пред годину 1918; Д-р. Богумил Вошњак — Словенска Филозофија културе; Д-р Тихомир Ђорђевић — Етнолошка наука код јужних словена; Милоје Васић — Српска средњевековна уметност; Ђенерал Војин Максимовић — Војне везе и односи између Србије и Русије (1806—1917); Коста Тодоров (б. Бугарски посланик у Београду) — Еволуција односа између Југославије и Бугарске.

Цена 60.— дин.

Проф. Иван Лаппин

О Филозофском значају руске науке.

Цена 10.— Дин.

Марк Слоним

Портрети савремених руских писаца.

Цена 10.— Дин.

ОВА ИЗДАЊА СЕ МОГУ НАБАВИТИ У СВИМА КЊИЖАРАМА КАО И У УРЕДНИШТВУ

«РУСКОГ АРХИВА»

Београд Хартвигова бр. 35.